SZMOLÉNY és LIPTAI

Magyarország ezeredik éve

M:2
10.605
1-2
OSZK

OSZK

OSZK

MAGYARORSZÁG
EZREDIK ÉVE

— 1896 —

AZ EZREDIK ÉVI ÜNNEPSÉGEK TÖRTÉNETE.

SZERKESZTETTÉK:

SZMOLLÉNY NÁNDOR TANÁR ÉS LIPTAI KÁROLY HIRLAPIRÓ

I. KÖTET

SZEGED
ENDRÉNYI IMRE
1897.

M 10. 605 / 1-2 : 2
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
B 4899/1981
LELTÁRI SZÁM
Országos Könyvtári Központ
Nem adható el!
debreceni raktára

Nyomatott Szegeden, Endrényi Imre könyvnyomdájában.

NAGYMÉLTÓSÁGÚ

WLASSICS GYULA dr.

VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI M. KIR. MINISZTER

ÚRNAK,

A HAZAFIAS ÉS IDEÁLIS TÖREKVÉSEK LELKES TÁMOGATÓJÁNAK

AJÁNLOTTÁK

A SZERKESZTŐK.

OSZK

Előszó.

OSZK

OSZK

A magyar nemzet, mint egy szív, egy lélek ünnepelte az 1896-dik esztendőben a honalapítás ezredik évfordulóját.

Népek, nemzetek történetében lehet-e magasztosabb, lehet-e felemelőbb érzés, mint megállani a mi fogalmaink szerint a legnagyobb időtávolságot jelző határkőnél s visszapillantást vetni a mesevilágba nyúló multra; lehet-e magasztosabb és felemelőbb érzés mint az, mely a mai nemzedék egész valóját áthatotta, a mikor a millennáris ünnepek alatt lelke vissza merengett a honfoglaló ősök jelöletlen sírhantjához, hogy fáradságos, nagyszerű munkájukért megáldja őket haló porukban is és erőt merítsen abból a lelkesedésből, mely őket e hon elfoglalásának, megalapításának s megtartásának munkájában mint lángoszlop vezette.

Ez a föld, mely nekünk ma életet, lakhelyet ad az emberiség nagy áradatában — vérrel, könnyel van megöntözve s talán azért terem oly dúsan, oly gyümölcsözően. Ez a föld, — melyen kívül nincsen számunkra hely — ez

a nemzedéknek nemzedékre legdrágább örökül hagyott kincs, — immár ezerszer látta a magyar kezek által ültetett csemeték tavaszi rügyfakadását.

Ezer tavasz! Felemelkedik a szív, gyorsabban lüktet a vér s idegeink minden érzése, agyunk minden gondolata egy felé irányul, a legdrágább, mert egyetlenegy — a dicső magyar haza s a magyar nemzet boldogságának magas istensége felé.

* * *

I.

Emlékezzünk régiekről
Az Szittyából kijöttekről,
Magyaroknak eleikről,
És azoknak vitézségekről!

Igy hangzanak a „Pannonia megvételéről“ szóló régi históriás ének első verssorai.

De hol volt ez a Szittyaföld? keressük, kutatjuk az őshazát — történetírók, nyelvészek egyaránt.

„Néma borongással megy az őskor lelke fölötted,“ nyomaidat benőtte a puszták buja növényzete, elfedte a keleti nap-égette avar, belepte a sivatag homokja. Gyér nyomok, halvány mécsvilág vezetnek el csak a középázsiai Altáji hegyek aljába, el a turáni fensíkig.

»Hol Chiva végetlen fövényében lankadoz a nap
S csendes Araltónak zaj nélkül nyugszanak árjai.«

Innen, a khinai határ közeléből indult az első nagy népvándorlás Krisztus születése táján, amely megbolygatja a magyart is. Később világrengető Attila az Atlanti oczeánig s Róma kapujáig beszáguldozta az ó-világ földjét a magyarral rokon keleti népek áradatával.

A nyugati világ egyesült erején megtört az első keleti népáradat s a Tisza-Duna síkjaitól visszaözönlött Európa keleti pusztáira.

Egy század multán az avar khagánok ragadják föl a vezérszerepet s Baján visszavívja Attila elveszett örökét,

(568). Ebben az új keleti birodalomban is ott van a magyar még nem vezérszereplő, de már a történelem világa rá veti fényét. S midőn az avarbirodalmat Nagy Károly kardja (800 körül) szétrobbantja, a Volga és Don között s a Kaukázus felett, a Kuma, Kubán, Terek, Bakszán öntözte síkságon tömörül a magyarság, átveszi a vezérszerepet s nemsokára a Kárpátok alatt áll visszavívni Attila örökét.

Lebédia s Etelköz csak átmeneti szállások, a mai kozák pusztán született Álmos, a történeti mondák szerint, még meglátja az ígéret földét s Árpádnak az uj hon határán adja át a vezéri botot.

A nemzeti hagyományok iránt kiméletlen történeti kritika egy ideig tagadta a magyar nemzetnek a hun s avar néppel való kapcsolatát: a legújabb történetirás azonban visszatért az ezredéves hagyományokhoz s ma már kevesen kételkednek abban, hogy a Dunától a Volgáig terjedő hun birodalomban, majd az avarokéban benne voltak a magyar törzsek és nemzetségek is.

Sőt van, a ki az ellenkező túlzásba csapott át. Vámbéry legújabb könyvében, melyet a magyar nemzet eredetéről írt, már az avar birodalomban megalakultnak véli a magyar nemzetet s Árpádot és új hont kereső népét *töröknek* véli, mely a már benlakó magyarságba beleolvadt s annak csak új államszervezetet adott, mint a *bolgárok* a Balkán melléki szlávok között.

Ámde erről sem a história, sem a nemzeti hagyományok nem tudnak semmit sem. Tényül csak annyit fogadhatunk el, hogy a hun birodalomban már ott voltak a magyarok, s hogy az avarok maradékai beolvadtak a honfoglaló magyarságba.

Az Azowi tenger melléki hunok királya, a keresztyén hitre tért *Gorda* ellen fellázadt népét öcscse *Muagyer* vezérli 528-ban. Úgy látszik az ő nevében maradt meg a *magyar* névnek legrégibb formája. Igy a *magyar,* mint az *ozmán* nép, egyik jeles uralkodójától vette volna a nevét, a Kr. u. VI. században; vagy — a mi valóbbszínű — mert Árpád a

magyar (megyer) törzsnek volt vezére, a hét közül az ő fejedelemmé választatása következtében lett ez az egésznek *nemzet neve.*

A *magyar* név első feltünése táján, a VI. század elején épül a Kuma-parti *Magyar* (manapság is *Madsar*-nak nevezett) város. Nagy-Magyar, Kis-Magyar, a Kaspi-tenger közelében s a *Magyar* nevű sóstavak ugyanott, máig is őrzik emlékét az ott lakó magyarságnak.

Ezek a magyar nemzet őskorából reánk maradt mintegy útmutató nyomok.

A világos történelem ott kezdődik, midőn a nyugat felé vándorló magyarság a Fekete-tenger nyugati partvidékére, a Keleti-Kárpátok alá, az Al-Dunáig érkezik. Itt az etelközi pusztákon alakul egységes nemzetté a hét törzs. Itt választják *Árpád* vezért fejedelemmé, midőn az új hon elfoglalására készülnek. És itt lép a magyar nép közvetetlen érintkezésbe a kelet-római birodalommal s a nyugati világgal. A Konstantinápolban székelő, ekkor uralkodott görög császár, *Leo* „a bölcs" olyan képet ad róluk, „A magyarok hadszervezetéről" irott munkájában, a mely megfejti a honfoglalás gyors sikerének s részben ezredéves fenmaradásunknak titkát s rámutat azokra a *nemzeti erényekre*, melyek képessé tették a magyart annyi vészszel és balszerencsével megküzdeni.

A legelső, a mit európai író (és pedig egy koronás fő, ki a magyart, mint nagyrabecsült szövetségest jól ismerte) rólunk feljegyez, az a *határtalan szabadságszeretet*, mely nemzeti létünk vezércsillaga volt, már a népvándorlás idején, s az maradt az új hazában is.

A második, a *vitézség*, egész az önfeláldozásig, a mi a magyar szabadságot annyi megpróbáltatás után is fentartotta, megvédelmezte.

„Népes és *szabad* ezen nemzet (irja a császári történetíró) s minden kényelem és élvezet felett arra törekvő, hogy ellenségei ellen magát *vitézül* viselje."

Vitézség szerezte e szabadságot, *kitartás* és *munka* őrizte meg. Ez volt a honfoglaló magyar harmadik erénye. „E az

nép — írja a görög császár — a bajt és fáradságot nemesen tűri, hideget, meleget kiáll s a szükségesekben való fogyatkozást, mint pusztai nép, fel sem veszi.“

De erősen csalódnánk, ha ezzel megfejtettnek vélnők a a honfoglalás s még inkább a honfentartás árkánumát. A vitézség magában még nem államfentartó erő. Nem a nyers erő, sem a puszta vitézség: az *ész* és *tudomány* volt az, a mi Magyarországot megalkotta és fentartotta. Önámítás és csalódás az, midőn csak azt emlegetjük, hogy Magyarországot őseink *karddal* hódították meg és tartották fenn. Ha ez így volna: ép oly mulandó lett volna uralmunk, mint volt a hunok, avarok, vagy később a tatárok vagy a törökök hódítása.

Már csak csekély számuk miatt sem támaszkodhattak egyedül a nyers erőre. Keleti kulturájok, nemzeti intézményeik ősereje, hadszervezetök magas fejlettsége és államszervező tudományuk adott a puszta vitézségnek, a nyers erőnek eszmei tartalmat, biztositott a hódításnak állandóságot.

Az éles megfigyelő Leo császár már tudja, hogy „csupán a bulgárok és magyarok (turkok) ügyelnek minden más szkytha népekénél *erősebb hadszerkezetre*, rendezett csatákat viselve s *egy fejedelemnek* hódolva.“

Harczmodoruk a *hadviselés tudományának* mai fejlettségére emlékeztet. „A kedvező alkalmakat gondosan kilesik s ellenségeiket nem annyira kézzel és erővel, mint csellel, meglepésekkel és a szükségletek elzárásával igyekeznek legyőzni.“

„Leginkább szeretik a távolról csatázást, az ellenség cselbeejtését és bekerítését, a színlelt hátrálásokat és visszafordulásokat és a *szétszórt csatározást.*“

„Ha elleneiket megszalasztják . . . nem érik be, mint a rómaiak s más nemzetek, a kellő üldözéssel és vagyon zsákmányolásával, hanem mindaddig nyomulnak (előre), mig az ellenséget teljesen szét nem verik.“

„Első csatában meggyőzetve más népek módjára, nem hagynak fel a harczczal, hanem míg csak erősen le nem veretnek, sokképen igyekeznek elleneiket megejteni.“

„*Óvatosak és hadi tervöket titokban tartják.*“ Nagy gondot fordítanak az *előörsi* szolgálatra, *tartalékseregről* is gondoskodnak. S főerejük abban áll, hogy mintegy „lovas tűzérek“ : nyílzáporuk ellenállhatatlan.

Mindezek alapján méltán mondhatta Salamon Ferencz, hogy az ujabbkori huszárharczmód nem egyéb, mint a régi magyar hadtudomány sarjadéka s hogy az Árpád korbeli könnyű lovasságnak alig lehet versenytársa akármelyik könnyű lovasság. Árpád méltán tekinthető egy-egy újkori hadvezér szellemi ősatyjának.

A honfoglaló magyarok hadi tudománya előbb volt meg az életben, mint a könyvekben, a mikből azt manapság, mint a modern harczászat alapelemeit tanítják. A honfoglaló magyar vitéz nem könyvekből, de az élet iskolájában tanúlta ezt a tudományt. De azért tudomány volt az. „Hiszen nem a papir a tudás fészke, hanem az emberi lélek.“

A honfoglaló magyarok kifejlett hadi tudománya felülmulta a maga korában az összes európai nemzetek hadi tudományát. Ez magyarázza meg a honfoglalás gyors sikerét s azt az ellenállhatatlan hadi fölényt, melylyel a vezérekkorabeli magyarság beszáguldozza Európát az Északi tengerig s Atlanti-oczeánig, túl a pirenéken Spanyolországba, Olaszországban Otrantóig s keletre Konstantinápoly faláig.

Nem vakeset, nem nyers erő, hanem a szellemi erő, a *tudomány diadala volt a magyar honfoglalás.*

II.

Általános, de téves hiedelem az is, hogy a magyarok nagy hirtelen s váratlanul jelentek meg az új haza határain s azt egy csapással meghódították.

Nagy könnyelműséget tételezünk fel őseinkről, ha azt hisszük, hogy ők egész nemzetűl, családjaikkal asszonyokkal, barmaikkal neki indulnak egy ismeretlen új országnak s a hadiszerencse koczkájára teszik fel mindenöket. Valóban könnyelműbbek lettek volna a mai börzejátékosoknál, mert ezek csak pénzüket koczkáztatják.

De ne fájjon nekünk az ő fejük utólagosan. Jobban ismerték ők előre már a mai Magyarországot, mint mi, vasúton száguldozó millennáris unokáik. Már 862-ben Pannoniában (a Dunán-túl) járnak s azóta egy emberöltön át bekalandozzák a Duna-Tisza alföldjét, a felvidéket és Erdélyt ; számos portyázásban kitanulták az ott tanyázó törzsek erejét és gyöngeségét s látván, hogy a felvidéki morva-szláv, a dunántúli német s az alföldi és erdélyi bolgár-szláv államalkotásra nem képes a Kárpátok köríve által kikerekített egységes földön : azt apródonként még Etelközből meghódították s 896-ban már csak lakóhelyüket tették át a nyilt etelközi pusztákról a védettebb magyar alföldre. Nem történt ez sem véres csaták nélkül, de nem is könnyelmű hadi koczkázattal.

Erdély meghódításáról első történetírónk is tudja, hogy *Töhötöm* vezér, a ki „fortélyos ember vala, midőn kezdette hallani a lakosoktól az erdőntúli föld jóságát . . . mint *nagy okos* férfiú külde egy *ravasz* férfiút, Aparfakast, hogy loppal járva *kémlelje* ki neki az erdőntúli föld mivoltát és termékenységét.“ És „Töhötöm kéme *róka módjára körüljárva*, a föld jóságát, termékenységét és lakosait megtekinté,“ s pontos tudósítást vivén urának, úgy indult ez Erdély meghódítására.

Okossággal párosult vitézség szerezte tehát a mi bérczes hazarészünket is. Gondos előtanulmány, földrajzi és néprajzi ismeretek szerzése előzte meg a honszerzés munkáját ; ennek köszönhették a hegedősek éneke szerint, hogy

Mindnyájan ők földet szerzének
És magoknak hírt nevet nyerének.

A vezérek korabeli külföldi hadjáratokat sem tekinthetjük csupán kalandvágyból, zsákmányszerzés czéljából indított hadi vállalatoknak. *Tanulmányútak* voltak ezek is s ha a viszonyok további hódításra kedvezők leendettek s ha nem kifejlődött s ellenállásra képes államszervezeteket találnak nyugaton és délen, valószínűleg meg nem álltak volna az

Atlanti-oczeánig s most mi termelnénk Champagne borát s volnánk hangadók a Szajna és Rajna partjairól, vagy Olaszország derült kék ege alatt emlékeznénk régiekről s a ciprus-lombok s narancs-ligetek árnyas berkeiben zengenénk millenniumi zsolozsmáinkat.

De az isteni gondviselés más hivatást tartott fenn a magyarnak. Azt, hogy a hűbériség bilincsébe vert, a tunyaságba sülyedő, satnyulásnak indult nyugatot (mint egy átfutó záporeső az eltikkadt tenyészetet) felfrissítse, új életre keltse: hogy Kelet pezsgő életerejét, vitézségét, bátorságát, szabadságszeretetét beleoltsa a világi és egyházi szolgaság béklyójába vert Nyugat-Európa elsatnyuló népeibe. Azt a világhivatást továbbá, hogy a magyar is elsajátítsa Nyugat culturáját és ezzel keleti őserejét megaczélozva, összekötő kapocs legyen egyrészt Kelet és Nyugat népei között, másrészt egymásba oltott kettős kulturájának ellenálló erejével védbástyája legyen a felfrissített európai czivilizátiónak mindazon támadások ellen, melyekkel azt kelet népáradatai romboló hatalma fenyegette.

És e kettős világtörténeti hivatásának a magyar emberül megfelelt. A vezérek korabeli magyarság isteni küldetést tulajdonított magának arra, hogy a bűnbe merült emberiséget ostorozza. Mintha csak Attilának, az „isten ostorának“ országával együtt örökölte volna ezt a hivatást is. Az augsburgi csatában elfogott kürtös *Lehel* és *Bulcsú* vezérek a német császár kérdésére, hogy miért oly kegyetlen ellenségei a kereszténységnek? azt felelik, hogy *„mi az úristennek bosszulói vagyunk;* ha nem üldözünk benneteket, ti fogtok minket rabságba ejteni és megölni!“

És e magyar beütések jótékony ellenhatással voltak a szétforgácsolt Németországra s viszálykodásba sülyedt Olaszországra. A magyarok beütései egyesítik a szétvonó elemeket, a magyarok elleni védelem ad lendületet a német városok keletkezésének és felvirágzásának. A magyaroktól tanulják el a németek az ő sokkal fejlettebb hadművészetöket s csakis azzal tudnak nekik sikeresebben ellenállani. S a

magyar szabadságszeretet megtermékenyítette a lelkeket nyugaton is, hogy csak a legújabb korból idézzek egy példát: a szomszéd Ausztria is a magyarnak köszöni az ő alkotmányát.

Egy félszázadon át rettegte Európa a magyarok hatalmát. A németek mindennapi imájukba foglalták, hogy „*a magyarok nyilától ments meg Úristen!*“ De a magyar is megtanulta, hogy Nyugattal ki kell békülnie s vallását, a mely azelőtt Hadúr imádása volt, a béke istenének, a szeretetnek vallásával, a keresztyénséggel kell felcserélnie. Az utolsó vezér *Géza,* még elég hatalmasnak mondta magát arra, hogy két istent imádjon s mindkettőnek áldozatot hozzon; az első magyar király azonban már azzal mutatja meg igazi hatalmát és nagyságát, hogy porba hull a királyok királya, a szentháromság egy igaz isten előtt, a berkekben és forrásoknál lobogó áldozati tüzeket a szelid tömjénfüsttel cseréli fel, a *bosszúállás* helyett a *felebaráti szeretetet hirdeti* s így lesz a keresztény vallás behozatalával nemzetének nagy apostolává s a nyugati kultura meghonosításával keleti Magyarországnak nyugati Magyarországgá átalakítójává.

És ettől az időtől fogva Magyarország történeti hivatása másik feladatának teljesítése, Európa védelme kelet felől, végig húzódik egész történelmünkön.

István királynak érdemeit a keresztyén világ az *apostoli* czímmel és *szentté* avattatásával dicsőítette: a magyar nép pedig szívében emelt neki ércznél maradandóbb emléket s még századok mulva is, ha a haza veszedelemben forgott, hozzá imádkozott, a régi dal szerint e képen:

Ah, hol vagy magyarok
Tündöklő csillaga,
Ki voltál valaha
Országunk istápja.

Hol vagy István király?
Téged magyar kíván,
Gyászos öltözetben,
Te előtted sírván.

Tekints István király
Szomorú hazádra!
Fordítsd szemeidet
Te régi hazádra!

III.

Négyszáz kerek esztendeig virágzott és uralkodott Magyarország élén az Árpádok dicső dynastiája.

Ennek a 400 évnek köszönhetjük azt az erős fundamentumot, melyen hazánk ezeréven át fennállott. Mert nemcsak a nemzeti büszkeség és a faji önérzet, de a szigorú történeti kritika is elmondathatja velünk, hogy különb, jeles uralkodókban gazdagabb dynastiát alig, vagy csak keveset mutathat fel a világtörténelem. A X. század Árpádjai megreszkettetik Európát s letelepítik a magyart a Tisza-Duna sík lapályán; a XI. évszázéi megszilárdítják a keresztyén vallást, megoltalmazzák az ország függetlenségét a német birodalom ismételve ránk zúduló összes hadi ereje ellen; másrészről feltartóztatják a népvándorlás további áradatát, a besenyők, kunok rohamait.

A Duna vizén a búvár Kundok tesznek hősi csodákat; az alföld rónáin „bátor Opos száguld s csak alig zabolázza haragját"; itt a keleti végeken szent László védi a hazát, menti az elrablott nőket, gyermekeket. — „Cserhalom! a te tetőd diadalnak büszke tetője!" — Géza Nándorfehérvár ostrománál a második koronát szerzi meg – a görög császártól.

Aztán megindul a hódítás a tenger felé. Horvátországgal és Dalmáciával kerekítik ki szt. István birodalmát. S a mit fegyver alkotott és megvédett, bölcs törvények szilárdítják és építik ki belsőleg. A vérszerződés alkotmányát, a pusztaszeri nemzetgyűlés törvényhozását, szent István, szent László és a bölcs Kálmán törvényei egészítik ki, melyeket már a felvilágosodottság, a humanismus magasztos szelleme leng át.

Igy épül fel külsőleg és belsőleg az Árpádok birodalma. Nem árthat már neki a görög császárok hódítási kísérlete

sem. A XII. évszázad Árpádjai méltók az elődökhöz. Harczban erősek, a béke műveiben nagyok.

Nem a rettegés: a tisztelet és vonzódás érzetével tekint már a külföld is feléje. És jönnek, áramlanak telepesek nyugatról, keletről kitölteni a belső hézagokat. Olaszok, francziák, németek, spanyolok nyugati kulturát, városi életet ültetnek át; ipart, kereskedést fejlesztenek. Besenyők, kunok, jászok betelepedése erősitik az ős keleti fajt. Oláhok szívárognak át a Balkánról az Al-Duna völgyébe s onnan a kárpátalji legelőkre, békésen legeltetve nyájaikat.

Magyar törvény, magyar kar védi a vendégeket. Ők űzik a békés mesterséget és pásztorkodást: a *magyar* harczol a közös hazáért. Ők gyarapodnak vagyonban és számban, a *magyar,* ha kell, értök is önfeláldozóan pazarolja vérét és életét.

Boldog egyetértés, testvériség honol a hármas hegy és négy folyó partjain. A bibliai boldog idők bekövetkeztek: „Egy akol, egy pásztor, a farkas a báránynyal egy jászolból eszik.“

És az erős Árpádok legnagyobb ereje abban áll, hogy legyőzik önmagukat is és királyságuk hatalma által nem ragadtatnak az önkényes uralom, az absolutismus csábító örvényébe.

A magyar alkotmányos szabadság állandóan virágzik és tovább fejlődik.

Már a vezérek korában „egy fejedelemnek hódol“ s pusztai köztársaságában is dynastikus érzelmü nép a magyar; de önkormányzatára, szabadságára ezért féltékeny. A hirnökök így hívták össze a fegyveres országgyűlésre a vezérek korában a magyart:

„Isten és a *magyar nép szava,* hogy mindenki fegyverben megjelenjék pontosan a *község tanácsát és parancsát* meghallgatni!“

A királyság megalapítása után is megtartatnak az alkotmányos formák: a királyi tanács hozza a törvényeket s a

nép megjelenhet évenként a *székesfehérvári törvénynapokon* jogorvoslatért.

II. Endre aranypecsétes szabadságlevele 1222-ben írásba és pontokba foglalja a politikai nemzet szabadságát, kiváltságait. Csak egy régebbi *alkotmány* van a világon: a hét évvel az előtt kelt angol magna charta; de egyik sem új alkotás, csak az életben meglévő régebbi jogok formulázása.

S lehet-e a szabadságnak erősebb biztosítása, rajongóbb tisztelete király és nemzet részéről egyaránt, mint midőn törvénybe iktatják, hogy ha a király ezt a törvényt megsértené, a nemzetnek jogában áll ellentmondani és ellenállani.

És ezt — jegyezzük meg jól — nemzeti uralkodó, a dicső Árpádok egyik jeles királya, a szent királyokkal egy sorba állított II. András alatt iktatják törvénybe; nem idegen dynastiával szemben; nem forradalom, nem felkelés, nem polgárháború eredménye.

Mi adta azt a csodálatos divinatiot nemzetünknek, hogy mintegy előre látta a késő századok eseményeit, hogy jöhet olyan idő, midőn a nemzetnek saját királyaival szemben kell nemzeti jogait, önállóságát védelmeznie?! Pillanatnyi szükség nem, hisz király és nemzet békében él, idegentől nincs mit tartani, mert virágzik az Árpádok családfája: Béla herczeg a trónörökös a nemzeti jogok előharczosa, Kálmán herczeg az újonnan hódított Galicziában királykodik. Talán a *bölcs előrelátás,* hogy fegyveresen is törvényesen védhesse magát az elnyomatás ellen; de mindenekfelett a *hazaszeretet és szabadságimádás*, a melyben az állam fenállásának talizmánját látták.

Szent hazaszeretet, mibe mártsam tollam,
Hogy dicső képedet híven lerajzoljam?

kérdezte a költő. Nézz arany bulládra magyar, megtalálod ott törvénybe iktatva. Elmondja az, hogy király és alattvaló halandók, elhullnak, mint a fák levelei, mezők liliomai, de neked élni kell, óh hon! s örökre mint tavasz virulni, az új

nemzedékek végtelen sorozatán. Elmondja, hogy ime, kezedbe adom szabadságod palladiumát, élj vele békésen, ha lehet, oltalmazd karddal, ha kell, mert szabadság nélkül az élet nem élet.

A mi a madárnak a levegő, ég, a halnak a víz, virágnak a harmat, oroszlánnak a szabad természet: az a magyarnak a szabadság, — a szabad haza. — *A magyar szabadságáról* beszél az első idegen történetíró, arról szólnak a magyar nép első lantosai, az igriczek, *vitézi tettekről* zengenek a parasztság csalfa meséi s a hegedősök csacska énekei. Egész lényöket áthatja „a költő, a szabadság ez örök lámpája“ jeligéje:

Haza és szabadság, ez a két szó, melyet
Először tanuljon dajkától a gyermek
És ha a csatában a halál eléri,
Utószor e két szót mondja ki a férfi!

Ez, a királyi házat és nemzetet átható hazafias közérzület teszi erőssé és hatalmassá az Árpádkori Magyarországot. Ennek köszönhető, hogy oly iszonyú csapást, mint az 1241—42-iki mongoltatár dúlás, kiállott, túlélt s aránylag oly hamar kihevert nemzetünk.

Ezért nem ronthatott el téged egykoron
A vad tatár khán xerxesi tábora
S világot ostromló töröknek
Napkeletet leverő hatalma.

Egy nemzedék multán 1278-ban már a szomszéd Ausztria és Habsburg-ház sorsa felett dönt a magyar sereg, midőn a Morvamezején Ausztriát és Stájerországot Habsburgi Rudolfnak szerzi meg a cseh Ottokárral szemben.

Sajnos, az Árpádok sem kerülték ki a mulandóság kegyetlen végzetét.

De midőn árván maradt az általuk felnevelt ifjú erőben duzzadó Hungária, olyan dús örökségben hagyták hátra, hogy a leghatalmasabb királyok versengettek elnyeréséért.

Első nemzeti dynasztiánkra csak büszkeséggel s hálával eltelve szívünkben gondolhatunk vissza ezredéves ünnepün-

kön, mert nekik köszönhetjük első sorban, mint gyermek a szülőknek, a mik vagyunk. És én utána mondom első nemzeti történetirónk, Béla király jegyzőjének egyszerűségökben sokat mondó szavait: *Mely királyokért légyen dicséret és tisztesség az örök királynak és boldog anyjának Máriának*, kinek kegyelméből Magyarország királyai és nemesei birják az országot boldog véggel, most és mind örökké. Amen.“

IV.

A mit a magyar Árpádok alkottak, a franczia-olasz-magyar Anjouk és a választott királyok tovább fejlesztették.

Nagy Lajos alatt a magyar hatalom körébe került Lengyelország, Moldva, Oláhország, a Balkán országai, Velencze és egyidőre Nápoly. Nem költői frázis, történeti valóság, hogy Magyarország ekkor Európa leghatalmasabb állama volt.

Oh, nagy volt hajdan a magyar,
Nagy volt hatalma birtoka!
Magyar tenger vizében hunyt el
Észak, kelet és dél hulló csillaga.

Egy emberöltő múlva a római császárrá választott magyar király, Zsigmond alatt oly nagy divatja volt a magyar nyelvnek és ruhának, hogy a Rajnától a Dnyeszterig mindenfelé beszélték és viselték.

Hunyadi János diadalainak hírétől visszhangzott az egész Európa.

Corvin Mátyás egyaránt nagy volt, mint király, mint hős s mint a tudomány és művészet kedvelője és pártfogója. Budai várpalotája az olasz renaissance műremekeinek valóságos kincses múzeuma volt. Kardja erejét ismerték Boroszlótól Konstantinápolyig és Jasszytól Bécsig; nemes lelkét, jó szívét Kolozsvártól Prágáig és Nápolyig.

És nagy szükség volt az erő-gyűjtésre. A félezredév zivatarait kiállott Magyarország a legnagyobb megpróbáltatás

elé jutott. A kit nem győzhetett le a nyugat népei ereje: egy keleti nép, testvérfaj élet-halál harcza századokon át ostromolt. Közel állottunk a sír széléhez. „Nemzeti nagy létünk nagy temetője Mohács“ elnyelte a királyt és népünk ezreit; Buda, Eger, Temesvár és Szigetvár falai világrengető harczokról regélnek.

És a segítségül hívott testvér Ausztria, mostoha testvérként, örökségünkre áhítozott. A mit a töröktől meg tudtunk menteni, ősi alkotmányunkat, nemzetiségünket, zsákmányúl kivánta az ígért segítségért. Kinizsi példájára sokszor kellett két kézzel harczolni: kelet és nyugat ellen.

És itt *Erdély*, bérczes kis hazánk, a te dicsőségedet zengi a magyar történetírás és nevedet áldja a hálás utókor. Midőn a Hunyadiak, Zrinyiek, Dobók, Szondyk, Losonczíak már elvérzettek: te adtál nekünk Szapolyaikat, Báthoryakat, Bocskait, Bethlent és Rákócziakat. Áldás nevökre millenniumunk ünnepén!

Még így is sokszor zengett a gályarabok siralmas éneke, hogy „Uram Jézus Krisztus, siess már eljönni. Most már a mi lelkünk kész elődbe menni!“ és a bujdosók keserve, hogy „Jaj már minékünk magyar nemzetnek“ és a „Zokogó sírással sirhatsz magyar nemzet,“ vagy a többi „Jajszó, melyek édes hazánk romlását siratják.“

Majd felhangzott a Rákóczi kesergő, a

Hej Rákóczy, Bercsényi,
Vitéz magyarok vezéri

s fellángolt a magyar szív, megdobbant a magyar föld a Beszkidektől a Kiskárpátokig s futott a labancz Rákóczi villámai elől.

Hosszú testvérharcz után végre a nemzet és királyai kezdték megérteni egymást: a nemzet a töröktől felszabadításért lemondott szabad királyválasztási jogáról, III. Károly jóindulatú reformjaira a pragmatica sanctio, a leányág örökösödésének elfogadása lett a felelet és Mária Teréziáért felzúgott a „vitam et sangvinam“, fellobogott az ősi magyar

vitézség a Rajna mellett, a lauterburgi sánczoknál, Berlin utczáin a magyar huszárság „lovuk aczélkörme csattogott“ s a franczia forradalmat követő hadjáratok alatt a magyar hűség és loyalitás megmenté a monarchiát.

De a mit erőszak s férfi erő nem tudott elérni, majdnem elérte a lágy símogatás, a női király. A nemzeti önérzet elszenderült, „romlásnak indult hajdan erős magyar.“

»Elődeinknek bajnoki köntösét
S nyelvét megunván, rút idegent cserélt.«

A honfi fájdalom megdöbbenve kérdezte századunk elején:

»Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére?«

A felelet szomorú volt:

»Itt van a hon, ah nem mint a régi . . .
A dicső nép, mely tanult izzadni
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.«

Még az ifjúságtól is azt kellett kérdezni:

»Lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága?
Avagy virág vagy te, hazám ifjúsága? . . .
Egész nagy csillagok voltak őseitek,
És ti? csak parányok!«

És a magyar irodalom virrasztó lantosai felébresztették az elszenderült nemzetet:

»Ébredj nagy álmaidból,
Ébredj Árpád fia!
Felkelt a nap; hazádnak
Fel kell virulnia.«

A felsóhajtásra, hogy

Multadban nincs öröm,
Jövődben nincs remény,

Széchenyi prófétai szava felelt vissza, hogy *„Magyarország nem volt, hanem lesz.“*

Megindult az új honalkotás munkája, felépíteni a régi omladékain az új Magyarországot.

Huszonöt év nehéz küzdelmeivel *Széchenyi* a legnagyobb magyar, *Wesselényi* Erdély büszkesége, *Deák* második Verbőczynk, *Kossuth* a haza atyja, *Eötvös*, *Szalay* s annyi jelesünk kivívták az 1848-iki törvényeket.

De a vér nélküli forradalmat megirigyelte tőlünk a sors s a kiknek jogokat adtunk s a kiket magunkhoz emeltünk, azok ütöttek ellenünk pártot.

A történelem itélőszéke mégis nekünk adott igazat. A történelmi jogok, egy évezred öröksége az 1867-iki kiegyezésben végre is diadalmaskodtak és most

Megfogyva bár, de törve nem
Él nemzet e hazán

s új alkotmányos élete két évtizede multán, millenniumát ünnepelve a világ ítélete elé bocsátja a béke alkotásait, megmutatni, hogy — *koronás királyunk* szavai szerint — *„a magyar nemzet, fentartván az államot sok viszontagság között, dicsőségesen, egy évezreden át, nemcsak a harcztéren tudta vitézségével a trónt és hazáját megvédeni, hanem a művelődés terén is méltó helyet vívott ki magának és foglalhat el a művelt nemzetek között.“*

Királyi szavak, a magyar nemzetnek milleniumi aranybullája. A legilletékesebb bíró mondja ezt :

»A legelső magyar ember a király,
Kiért minden honfi karja készen áll.

Dr. Szádeczky Lajos.

* * *

Az első, ki a honfoglalás ezredik esztendejének közeledésére és megünneplésére a magyar nemzet figyelmét felhívta, *Szabó* Károly kiváló történész, kolozsvári egyetemi tanár volt. Nagy lelkesedéssel írta meg czikkeit a közeledő

világtörténeti eseményről már a 60-as években. A magyar újságok csakhamar az ügyhöz méltó lelkesedéssel karolták fel *Szabó* Károly hazafias indítványait, — melyek a millennium megünneplésére vonatkoztak, — úgy, hogy rövid idő alatt minden magyar szív ünnepelni készült.

Tudományos társaságok, társadalmi egyletek, törvényhatóságok, hazafias tevékenységükkel készítették elő a nagy nemzeti ünnepet s a 80-as években az ezredik esztendő megünneplésének ügye teljesen megérettnek látszott.

Főleg a magyar sajtó volt az, mely állandóan napirenden tartotta a millennium eszméjét, mely után csak rendszerbe kellett önteni a felmerült és igen sok oldalról megbeszélt ünneplés részleteit.

Bevezetés.

OSZK

A *magyar kormány* nagy figyelemmel kisérte a sajtó hazafias mozgalmát s midőn az Ezredik Év megünneplésének kérdését megérettnek látta, hozzáfogott a magasztos munka megkezdéséhez. Első sorban is azzal kellett tisztába jönnie, hogy mikor ünnepelheti meg a magyar nemzet az Ezredik Esztendőt?

E tekintetben a történettudósok már megelőzőleg élénk tudományos vitában voltak egymással s nem egy mozzanatára nézve a honfoglalásnak mindinkább tisztultak az eszmék, a vélemények és meggyőződések helyét megdönthetlen igazságok foglalván el.

1882. október 17-ikén a magyar kormány megbízásából a vallás- és közoktatásügyi miniszterium a *Magyar Tudományos Akadémiához* fordult, *mondana véleményt a honfoglalás kezdő és bevégző esztendejét illetőleg*. A kérdés a második osztály útján a történelmi bizottság elé került, mely tagját: *Botka* Tivadart, *Pauler* Gyulát, *Salamon* Ferenczet és *Szabó* Károlyt kérte fel véleményadásra. E jeles történettudósok közül *Botka* Tivadar aggkorára való tekintetből kimentette magát, de véleményét már korábban kifejtette. *Pauler* Gyula, *Salamon* Ferencz és *Szabó* Károly nagy tudományos készültséggel siettek eleget tenni

a kormány felhivásának. A Magyar Tudományos Akadémia 1883. január 25-ikén adta meg az említett három történettudós véleményére támaszkodva a nemzet által olyannyira várt nyilatkozatot, mely szerint a magyarok a *888-ik esztendő előtt nem telepedtek le a mai hazában* s hogy *a 900-ik esztendőben a magyar állam már meg volt alapítva.*

A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának jelentése így szól:

Tisztelt Akadémia!

A vallás- és közoktatásügyi m. k. Miniszter úr 1882-ik évi október hó 17-én a M. T. Akadémiához intézett leiratában, hivatkozva arra, „hogy a közérzület ismételve s hangosan nyilvánította a nemzet millióinak szívében élő kivánságot, hogy a magyar nemzet méltón ünnepelje meg Európában megtelepülésének s államalkotásának ezredéves évfordulóját", s kiemelve, hogy „a kormány át van hatva ezen nemzeti kivánság jogosultságának érzetétől s örömmel áll a mozgalom élére, mely Magyarország ezredéves állami létének méltó megünneplését sürgeti": fölhívta az Akadémiát, hogy az e tekintetben felmerülő legelső kérdés megoldását: a magyarok bejövetele és államalapítása időpontjának, illetőleg évének meghatározását eszközölje.

A M. T. Akadémia 1882. október 30-án tartott összes ülésében hazafiúi készséggel fogadta a megtisztelő megbízást és második osztálya útján a Történelmi Bizottsághoz — mint a legilletékesebb szakférfiakból álló testülethez — felszólítást intézett, hogy a kérdés megoldása tárgyában indokolt jelentést terjeszszen elő.

A Történelmi Bizottság, midőn a miniszteri leiratot tanácskozás tárgyává tette, mindenek előtt tekintettel volt azon tényre, hogy a magyarok megjelenése Európában, mai hazánk területének elfoglalása és a magyar állam megalapítása évek hosszú során át előkészített és létesült események lánczolatát képezi.

Kétségtelen ugyanis, hogy nem a mai hazánk volt a magyarok legelső állandó lakhelye Európában;

továbbá, hogy a magyarok ismételve megjelentek mai hazánk területén, mielőtt itt állandóan megtelepedtek;

végre, hogy miután itt állandóan megtelepedtek, a honfoglalás és államalapítás nem volt egy esztendő műve.

Az események ezen sorozatában különösen kettő vonja magára a figyelmet, a melyek a magyar nemzet állami léte szempontjából

a legfontosabbak és így az ezredéves ünnepélynek legméltóbb tárgyát képezhetik.

Az első: a magyarok benyomulása etelközi lakhelyökről mai hazánk területére és itt állandó megtelepedésök, vagyis a *honfoglalás kezdete*.

A második: a mai Magyarország egész területének megszállása, vagyis a *honfoglalás befejezése*.

A Történelmi Bizottság ezen két esemény időpontjának meghatározását tűzte ki feladatául. És azon szakférfiakat, kik a magyar történet legrégibb korszakának tanulmányozásával, ezen korszak kútforrásainak vizsgálatával behatóan foglalkoznak, indokolt vélemények előterjesztésére kérte fel.

Ezek közül *Botka Tivadar* tiszt. tag, előhaladott korára és gyengélkedő egészségére utalva, kijelenté, hogy indokolt előterjesztés kidolgozására nem képes; egyébként fenntartja véleményét, a melyet a Millenárium iránt a Századok 1878. és 1881-iki köteteiben tüzetesen kifejtett.

Pauler Gyula, *Salamon Ferencz* és *Szabó Károly* akad. rendes tagok előterjesztései a Bizottság folyó évi január 20-án tartott ülésében bemutattatván, alólirottak bízattak meg, hogy azokról — Botka Tivadar t. tag említett dolgozatainak tekintetbevételével is — jelentést tegyenek és a Bizottság megállapodását az Akadémia elé terjeszszék.

Ezen jelentésünket — a négy vélemény és azok chronologiájának átnézetét nyújtó táblázat mellékelésével — van szerencsénk a következőkben terjeszteni elő.

I.

A magyar honfoglalás időpontját kivánván meghatározni, első sorban a *nemzeti hagyomány* nyilatkozatait kell meghallgatnunk.

A történetirást megelőző korban, a nagy események emlékezetét a hagyomány tartja fenn, vitézi énekek és elbeszélésekben szállítja át nemzedékről-nemzedékre.

A magyar nemzet körében is, a vándorlás viszontagságai és a honfoglalás küzdelmei méltó tárgyat szolgáltattak a hősdaloknak, a melyekre századok múltával is krónikásaink hivatkoznak.

Azonban bár a bevándorló nemzet, a legilletékesebb történeti emlékek tanúsága szerint, más vándor népeket meghaladó műveltséggel, politikai szervezettel és államalkotó képességgel dicsekedett: alig lehet feltenni, hogy a felmerülő események emlékének történeti hűséggel, chronologiai pontossággal megörökítésére gondolt volna;

és alig lehet feltenni, hogy több mint egy századdal a honfoglalás után, a keresztény czivilizáczió nyomaiban fejlődő történetirás képes lett volna feljegyzéseit a régi események pontos előadásával nyitni meg; minélfogva a krónikások a hagyomány hézagait csak a saját combinátióik eredményeivel tölthették ki.

Így tehát a magyar nemzeti hagyományt őrző emlékeinket elfogulatlan kritikával kell vizsgálnunk.

Legrégibb történetirónk, *Béla király Névtelen jegyzője* irja, és pedig korábbi krónikákra hivatkozva, hogy a magyarok **884**-ben „indultak meg a scythiai földről nyugat felé", vagyis ázsiai őshazájukból Európába. Azonban mégis a jelenlegi Magyarország elfoglalásának kezdetét, vagyis Ungvár megvívása után, a Tisza és Bodrog között fekvő terület megszállását **903**-ra teszi.

Ezen utóbbi adatot a történetirás nem fogadta el és el nem fogadhatja, mivel minden kétséget kizáró más kútforrásokból tudjuk, hogy néhány évvel előbb a honfoglalás műve egészen be volt fejezve. Némely régibb és újabb történetirónk kisérletet tett a Névtelen jegyző tekintélyét azzal a feltevéssel óvni meg, hogy a bécsi udvari könyvtárban őrzött XII. századbeli kézirat irója hibát ejtett, 893 helyett irt 903-at. De ezen feltevés egészen önkényes.

Már pedig ha a Névtelen jegyző a honfoglalás kezdetének időpontját tévesen jegyzi fel: a vádorlás kezdetére vonatkozó adatot sem tarthatjuk kifogástalanul megbízhatónak.

A Névtelen jegyzőhöz, korára és jelentőségére nézve legközelebb áll *Kézai Simon*, IV. László király (1272—90.) udvari káplánjának krónikája, mely azt hirdeti, hogy **872**-ben „jöttek be ismét a hunnok vagy magyarok Pannóniába", akkor, mikor Németországban Sváb Ottó, Francziaországban Lajos, a Lothár fia, és Görögországban Antonius Durus uralkodtak.

Ezen meghatározás irónk történeti tájékozottsága és chronologiájának pontossága iránt nem kelt bizalmat; mert a megnevezett három uralkodó közül kettőt a történelem nem ismer és nem is gyaníthatjuk, kiket akart az iró érteni, a harmadik pedig épen egy századdal később uralkodott.

Az 1358-ban irt *bécsi képes krónika* szerint **677**-ben „jöttek be újra a magyarok vagy hunnok Pannóniába"; III. Konstantin görög császár és szent Zakariás pápa idejében. De úgy a császár, mint a pápa a következő században élt.

A *váradi káptalan* 1370-ben alkotott statutumaiba befoglalt rövid krónika azzal kezdi elbeszélését, hogy „a scytha nép nagy tömege **888**-ban lépte át Pannónia határait és foglalta el ezen országot." Az iró „a magyarok ősi időktől fogva irásba foglalt

hagyományára" hivatkozik; és bizonyára azon krónikákból merített, a melyeket szent László egyháza évszázadok óta őrizett.

Mindamellett chronologiai adatai szintén nem megbízhatók. És sokkal közelebb álló események elbeszélésében lényeges tévedések fordulnak elő. Így, hogy csak egy példát hozzunk fel, a krónika szerint szent István 1034-ben halt meg; holott bizonyos, hogy 1038-ban költözött az örökkévalóságba.

Ugyancsak **888**-ra teszi a magyar nemzet bevándorlását a XV. századbeli *pozsonyi krónika* és az 1473-ban nyomtatásban megjelent *budai krónika*. Az utóbbiról meg kell jegyezni, hogy az eseményt ugyanazon szavakkal beszéli el, a melyeket Kézai Simon használ, csak az esztendőt változtatja meg; a három egykorú fejedelem nevét is átveszi, a kik 888-ban ép oly kevéssé uralkodtak, mint 872-ben.

Azon kútforrás, melyből a krónika a 888-ik esztendőt kölcsönözte, nem birt általánosan elfogadott tekintélylyel. *Thúróczi* és *Bonfin* — a kik szintén Mátyás király idejében irják munkáikat — ignorálták azt; az előbbi **704**-re, az utóbbi **744**-re helyezi a magyarok bevándorlását Álmos alatt, a mi nyilvános falsum.

Minden arra utal, hogy a magyarok vándorlásának és megtelepedésének esztendejét a nemzeti hagyomány biztosan nem tartotta fenn; és azt az egyes irók önkényes combinátiók alapján vették fel. Minélfogva az ezredéves évforduló meghatározásánál biztos vezérfonálul alig szolgálhatnak.

Hasonló bizonytalansággal találkozunk más népek történetében is.

Köztudomású, hogy Róma alapításának éve önkényesen volt felvéve. Már Cicero idejében minden művelt római tudta, hogy időszámításuk alapja és saecularis ünnepeik tárgya conventionális értékkel bir.

Hasonlag tudjuk, hogy az oroszok legrégibb krónikája önkényesen teszi 862-re az orosz birodalom alapítását; és mikor 1862-ben Oroszország állami léte millenáriumát ünnepelte, a történeti kritika könnyű szerrel mutathatta ki, hogy ama történeti adat a megbizhatóság feltételeit nélkülözi.

II.

A külföldi egykorú, vagy közel egykorú történeti emlékek között is egy sincs, a melyben a magyarok vándorlásának, mai hazánkban megtelepedésének és ezen terület elfoglalásának esztendejét határozottan feljegyezve találnók.

Kivételt képezhetne *Regino* prümi apát, a ki 889-re teszi a magyar nemzet kivándorlását a „scythiai tájakról", a Tanais mellől. De ezen év alatt mindazt összefoglalja, a mit az eddig ismeretlen népről tud, azzal végezvén elbeszélését, hogy a magyarok Olaszország nagy részét elpusztították, a mi 899-ben történt. Így tehát több esztendő eseményei össze lévén foglalva, biztosan nem lehet megállapítani, hogy melyeket hitt az iró 889-ben megtörténteknek.

A *Nestor* neve alatt ismeretes legrégibb orosz krónika a magyarok elvonulását Kiev mellett, átkelésöket a Kárpátokon és állandó megtelepedésöket a Duna mellett, a szlávok földjén, elbeszélve, mindezt a byzanti időszámítás szerint a 6396—6406., vagyis a mi időszámításunk szerint a 888—898. évek közti időszak történetei közt jegyzi fel.

A magyar történetirók egy része (Horvát Mihály és mások) úgy értik e helyet, hogy az első év (888.) jelöli a Kiev melletti elvonulást; ellenben a német történetirók (Schlözer és Rösler) úgy, hogy az utolsó év (898.) jelöli azon esemény időpontját. És van egy harmadik vélemény, (Szabó Károly, Pauler Gyula), mely szerint a krónika elbeszélési módja a két előbbi magyarázat egyikét sem igazolja; mert némely helyein a több évre közösen jegyzett esemény valamelyik középső esztendőre esik; minélfogva Nestor szövegéből csak azt lehet biztosan következtetni, hogy a magyarok általa elbeszélt vándorlása, az ő tudomása szerint, 888. és 898. között történt.

A külföldi emlékek rendszerint akkor szólanak a magyarokról, mikor ezek az irók hazáját vagy hősét közvetlenül érdeklő eseményekben mint tényezők vesznek részt; és ilyenkor is sok tekintetben hézagosak és leggyakrabban elmellőzik az események időpontjának megjelölését, úgy, hogy kritikai következtetések segítségével kell pótolni a hiányt.

Így szent Method érseknek görög nyelven irt életrajza, az egyébként nem kifogástalan hitelességű Legenda Pannonica elbeszéli, hogy a Duna partján táborozó magyarok királya magához hivatta a szent főpapot és vele barátságosan értekezett. De a találkozás időpontját nem határozza meg s az elbeszélésből csak annyit következtethetünk, hogy a 885-ben elhunyt Method élete vége felé történt. Hasonlag a találkozás helyét közelebbről nem jelöli meg s az iránt sem nyújt tájékozást, vajjon a magyarokat állandóan megtelepedve vagy csak ideiglenes táborba szállva találta. Így tehát azon következtetésre, hogy a magyar fejedelem Árpád volt és hogy 884-ben a magyarok már állandóan megtelepedtek volt mai hazánk déli határszélein, a legenda szövege nem jogosít fel.

VII. *Leo* görög császár (886—911), a ki a magyarokkal szövetségben állott, nagybecsű leirást ad a magyarok hadi szervezetéről és szokásaikról. De elbeszélésében egy adatot sem találunk, a melyből biztosan megtudnók, hogy mikor, mely esztendőben állott velök frigyben.

Fiának, VII. *Konstantin* császárnak (911—959) „a birodalom kormányzásáról“ irt munkája az azonkori külföldi források között történetünkre nézve a legbecsesebb és a honfoglalás időpontjának megállapítására több támpontot nyújt; habár államirat és nem történeti munka lévén, előadásában az események egymásutánjára és pontos meghatározására nem helyez súlyt.

A XXXVII. fejezetben előadja, hogy a besenyők „ezelőtt *ötvenöt esztendővel* érték el a *mai nap* általok birt területet, melyen a turkokat (magyarokat) találván lakosokul, őket háborúban legyőzték s hazájokból kiverték. Meg is telepedtek ott és urai lettek annak a földnek, mint mondám, mai napig ötvenöt esztendeje.“

Azon időben, mikor Konstantin e munkáját irta, a besenyők a Dniepertől keletre és nyugotra birták hazájokat; de a császár e helyen csak a keleti részről, Lebediáról szól és azt beszéli el, miként szorították ki onnan a besenyők a magyarokat. Konstantin azt is meg akarta jelölni, hogy ezen esemény mikor történt. De ezt az idézett hely szövege alapján nem deríthetjük fel.

A pont elején azt mondja, hogy 50, a végén hogy 55 esztendő előtt történt. Az a kérdés merül fel tehát, melyik esztendő a helyes, mert egyik okvetlenül hibás: vajjon a másoló a pont elején irt 55 helyett 50-et, vagy végén 50 helyett 55-öt? Ezen kérdés teljes biztossággal meg nem oldható. De ha meg is oldatik, újabb kérdés előtt állunk: melyik esztendőtől kelljen az 50 vagy 55 esztendőt számítani? Minthogy a császár több éven át foglalkozott a munka megirásával, biztosan nem állapítható meg, hogy mikor irta a XXXVII. fejezetet.

Így tehát ezen hely alapján nem határozhatjuk meg teljes biztossággal az esztendőt, a mikor a magyarok Lebediából Etelközbe vonultak.

Itt Etelközben — a Bug, Dnieszter, Szereth és Prúth folyamok között — keresték fel Árpád és Kursan magyar vezéreket VI. Leo császár követei és szövetségre lépvén velök, megállapodtak a Simeon bolgár fejedelem ellen intézendő hadjárat iránt, melyben a magyar hadak háromszor verték meg a bolgárokat. Mire Simeon bosszút állott s a besenyőkkel egyesülve, megtámadta a magyarokat, a kik kénytelenek voltak elhagyni etelközi hazájokat, a Nagy-Morvaországba nyomulván, ott telepedtek meg.

Ezeket beszéli el Konstantin a XXXVIII. fejezetben. És minthogy oly eseményekről van szó, a melyeknek a görög birodalom történetében nagy jelentésük volt, joggal feltehetjük, hogy Konstantin azoknak előzményei és következményei felől jól volt informálva. Így tehát biztos tény gyanánt fogadhatjuk el:

a) hogy mikor a háború Symeon és Leo császár között kitört, a magyarok, Árpád és társainak vezénylete alatt, Etelközben laktak;

b) hogy kevéssel a háború befejezése után, a besenyők által Etelközből kiszoríttatván, telepedtek meg mai hazánkban.

Ha tehát ismerjük a görög-bolgár háború időpontját, könnyen határozhatjuk meg a magyarországi honfoglalás kezdetét.

Sajnos, Konstantin elbeszélésének szövege esztendőt nem említ. Így tehát *teljes* bizonyossággal csak annyit tudunk, hogy mivel Leo császár 886. augusztusban lépett trónra, a hosszabb időt igénybe vett görög-bolgár háború befejezése után, a magyarok kivándorlása Etelközből és megtelepedésök mai hazánkban 888 előtt nem történhetett.

Természetesen nem történhetett *Symeon* bolgár fejedelem trónralépte előtt sem. De ennek esztendejét teljes biztonsággal nem ismerjük. A legtekintélyesebb történetirók 893-ra teszik. De az adatok, a melyekre támaszkodnak, nem zárnak ki minden kétséget. És ezek ellenébe állítható Symeon Magister krónikája a melyből némelyek következtethetni vélik, hogy Leo császár uralkodásának harmadik esztendejében támadta meg Symeon a görög birodalmat. Bár ezen kútforrás sem bir kellő tekintélylyel.

A *fuldai* évkönyvek, különben nagy súlylyal biró, feljegyzései a bolgár-görög háborúra vonatkozólag szintén nem oszlatnak el minden kétséget. Arról két esztendő (895, 896) eseményei között szólanak; a miből Salamon azt a következtetést vonja le, hogy a háború két esztendőn át folyt; *Pauler* pedig azt a magyarázatot adja, hogy a krónika-iró 896-ban a 895-iki hadjáratról jegyzi fel a később nyert részletesebb adatokat. Emellett azon évkönyv elbeszélésében egy megjegyzés fordul elő (hogy a magyarok a görögökkel békét kötöttek), a minek értelme teljesen homályos.

Így tehát a magyar történetiró abban a sajátszerű helyzetben van, hogy Symeon bolgár fejedelem trónralépte, illetőleg a bolgár-görög háború időpontjának megállapításától függ azon kérdés eldöntése: mikor hagyták el a magyarok etelközi hazájokat és mikor kezdették meg a mai Magyarország elfoglalását.

És míg *Szabó Károly* a bolgár-magyar háborút 888-ra, a magyarok megtelepedését mai hazánkban 889-re teszi; *Pauler Gyula* a bolgár háborút és a honfoglalás megkezdését 895-re helyezi;

Salamon Ferencz a bolgár háborút 895 és 896-ra, a magyarok kivándorlását Etelközből és átkelésöket a Kárpátokon 897-re teszi.

Ezen combinátiókból és következtetésekből folyó, eltérő egyéni nézetek megegyeztetése alig lehetséges. És csak azon eredményt constatálhatjuk, hogy a magyarok megtelepedése mai hazánkban 888-nál korábban és 897-nél később nem történt.

III.

Még fontosabb mozzanat, mint a keleti császárságra a magyarok részvétele a bolgár háborúban, volt a nyugati császárságra nézve a magyarok közreműködése a Nagy-Morvaország elleni hadjáratokban. Ennélfogva a német történeti emlékeknek ezen hadjáratokra vonatkozó feljegyzéseit is tekintetbe kell venni a magyarországi honfoglalás időpontjának megállapításában.

Arnulf német király (887—889) már mint Karinthia és Felső-Panonnia herczege ellenséges viszonyban állott Szvatopluk morva fejedelemmel és mióta magát Frankország királyává kiáltatta ki, majdnem folytonosan háborút viselt ellene s 892-ben a magyarokkal intézett támadást a Nagy-Morva birodalom ellen.

Ezen esemény időpontját az egykorú fuldai évkönyvek tartották fenn. Azonban csak mellékesen és röviden érintik a magyarok közreműködését. Minélfogva elbeszélésükből sem azt nem tudjuk meg, vajjon a magyarok Etelközből, vagy pedig mai hazánk területéből vezették hadaikat Szvatopluk ellen; sem azt, hogy a hadjáratban kivívott előnyöket felhasználták-e új területek foglalására.

Azon történetirók, a kik a magyarok bevándorlását mai hazánkba 889-re teszik, úgy adják elő a történteket, hogy Árpád ekkor már a Zagyva völgyének birtokában levén, hadait Gömör- és Nógrádmegyék mai területén át indította a Garam, Nyitra és Vág mellékére; és a morva fejedelmen kivívott győzelmeket kizsákmányolva, egész Felső-Magyarországot meghódoltatta. Ellenben azon történetirók, a kik a magyarok megtelepedését mai hazánkban 895-re vagy 897-re teszik, a Szvatopluk elleni hadjáratokat úgy tekintik, mint Etelközből intézett hadi kalandokat, a melyek végeztével a magyarok ismét visszatértek Etelközbe.

Az utóbbiak a bolgár háborúnak 895-ben, illetőleg 896-ban történt lefolyására hivatkoznak. E mellett utalnak Konstantin császár munkája azon helyére, a hol beszéli, hogy Szvatopluk halála (994.) után három fia között polgárháború tört ki, ekkor támadták meg őket a magyarok „és teljesen kiirtván a morvákat, földjükre telepedtek meg, hol mind e mai napig laknak".

A görög császár e szerint a nagy morva birodalom fejedelmei között támadott viszály következménye gyanánt tűnteti fel a mai Felső-Magyarország elfoglalását a magyarok által. De a polgárháború időpontját határozatlan kifejezéssel jelöli, hogy t. i. az „bizonyos idővel" Szvatopluk halála után történt.

A fuldai évkönyv határozottan 898-ra teszi a Mojmir és Szventibald közt folyt háborút; de ezen kútforrás ismét egy szóval sem tesz említést a magyarok beavatkozásáról és foglalásáról.

A magyarok megtelepedéséről mai hazánk területén, az egykorú és közelegykorú külföldi történeti emlékekben, Konstantin imént idézett néhány során kivül, többet nem találunk.

A hazai hagyomány, melyet legalább részben Béla király Névtelen jegyzője megőrökített, részletesen és élénken tudja elbeszélni a honfoglalás érdekfeszítő lefolyását; és elbeszélése sok tekintetben a belső valószinűség kellékeit birja; de az időpontot csak egyszer jelöli meg, mikor kezdetét 903-ra teszi és akkor is tévedésben van.

A Dunán-túli országrész, a tulajdonképeni Pannónia meghódításának — s ezzel a honfoglalás befejezésének — időpontját szintén sehol sem találjuk feljegyezve. Csak következtetés útján állapíthatjuk meg.

Erre nézve sem egészen egyezők a nézetek. *Salamon* szerint „legvalószinűbb állítani, hogy 898-ban a Dunántúli országrész meg volt már hódítva. *Pauler* szerint a 900-ik év folyamában foglalták el Pannóniát a magyarok; a bajor főpapoknak 900 elején a pápához intézett leveléből azt következteti, hogy a magyarok akkor még nem voltak Pannónia urai; de 900-ra a fuldai évkönyvek feljegyzik, hogy a magyarok, miután Bajorországot elpusztították, „övéikhez Pannóniába" tértek vissza; és az említett évben a bajorok már a magyarok ellen oltalmul az Enns mellett várat épitenek.

IV.

Az előrebocsátottak megfontolása után, a Történelmi Bizottság azon meggyőződésre jutott, hogy az egykorú kútforrások határozatlan és hézagos természete többé-kevésbbé valószínű hypothesisek felállítására utasítja a történetirót; de nem teszi lehetővé a honfoglalás kezdete és befejezése esztendejének olyatén megállapítását, a mely ellen a történeti kritika többé komoly kifogást nem támaszthat.

Teljesen kétségtelen tény gyanánt az adatok tömkelegéből csak az bontakozik ki, hogy **888 előtt a magyarok mai hazánk területén nem telepedtek meg és 900-ban mai hazánk területének elfoglalása be volt fejezve, a magyar állam meg volt alapítva.**

Eszerint, a honfoglalás kezdetének és befejezésének esztendejét pontosan kijelölni, illetőleg a fentebb említett tizenkét esztendei időközben a millenárium megünneplésének időpontjára nézve javaslatot tenni: a Bizottság felfogása szerint, az Akadémia hivatásának körén kivűl fekszik.

Mert míg egyrészről — miként fentebb kimutattuk — a hazai krónikákban és a külföldi történeti emlékekben nem találunk oly adatot, a melynek tekintélye előtt minden elfogulatlan szakférfiúnak meg kellene hajolni; másrészről kétségtelen, hogy tudományos kérdések tárgyalásánál, tudományosan indokolt ellentétes nézetekkel szemben, a szavazattöbbséggel való eldöntés lehetősége ki van zárva.

Ennélfogva a Bizottság indítványa oda terjed, hogy az Akadémia a fentebb említett tizenkét évi időköz megjelölésére szorítkozzék, mint a melynek tartama alatt a magyar nemzet állandó megtelepedése e földön, a magyar haza elfoglalása és a magyar állam megalapítása létesült.

Budapest, 1883. január 25.

Ipolyi Arnold,
biz. elnök.

Fraknói Vilmos,
biz. tag.

Az egyes felkért történettudósoknak a honfoglalást illető megokolt véleménye a következő:

I.

Tekintetes Akadémia!

Folyó évi október 31-én 655. szám alatt kelt nagybecsű felhívására, hogy két kérdésre:

1. A magyarok mely esztendőben nyomultak be Etelközből mai hazánk területére? és

2. A magyarok mely esztendőben fejezték be a honfoglalást? indokolt véleményt adjak: van szerencsém véleményemet minden irodalomtörténeti excursus és polemia nélkül, csak a közvetlen forrásokat véve alapul, tisztelettel a következőkben előterjeszteni.

I. Hazai krónikáinkban, le Thuróczyig, még csak megállapított hagyományt sem találunk arra nézve, mikor jöttek be a magyarok *hazát szerezni* Magyarországba. Béla király *névtelen jegyzője* szerint Árpád Ungvárnak bevétele és Álmosnak leköszönése után 903-ban kezdte meg az ország meghódítását (lap 14.). *Kézai Simon*, az udvari pap, 872-re, a Bécsi Képes és a Dubniczi Krónika 677-re, Thuróczy János 704-re, a Mátyás korában nyomatott Budai Krónika és egy ahhoz közel álló redactiónak XV. századbeli irásban fenmaradt epitomeja, a Pozsonyi Krónika 888-ra teszik a nemzet bejövetelét. A külföldiek közül az egykorú, de chronologiai adataira nézve nem igen megbízható s korának részletes történetét csak 892-ig megirni akaró *Regino* 889-re teszi a bessenyők által kiűzött magyarok kijövetelét a Tanais mellől; s ez év alatt egyúttal elmond mindent, mit ez eddig ismeretlen nemzetről tud, vagy tudni vél, elbeszélését azzal fejezvén be, hogy a magyarok Olaszországnak igen nagy részét is elpusztították, mi csak 899-ben történvén, már csak ebből is világos, hogy az általa elbeszélt események nem mind 889-ben történtek. A metzi évkönyveknek teljesen egybehangzó adatai, melyekre iróink szintén hivatkozni szoktak, csak Reginoból vannak kiirva s azért önálló bizonyítványkép tekintetbe nem jöhetnek. Határozott tudósítás hiányában tehát oly események dátumát kell keresnünk, melyek a bejövetellel egy- vagy igen közel korúak. Ily esemény a háború, melyet a magyarok, mint a byzantinusok szövetségesei, Symeon bolgár fejedelem ellen viseltek s melynek egyik közvetlen következménye volt Etelközből való kivonulásuk. E háború pedig 893. előtt nem lehetett, mert Symeon trónralépte nem tehető ez év elé. Szent Kelemennek a X. század első felében készült görög életrajza szerint ugyanis, szent Methodiusnak e tanítványa, nem sokkal mesterének halála után, társaival Szvatoplug által Morvaországból kiűzetett, Bolgárországba menekült és ottani tartózkodásának nyolczadik évében Symeon által bolgár püspökké neveztetett. Ez tehát, Methodius 885. április 6-ikán halálozván meg, 893. előtt nem történhetett s ekkor már Symeon ült a bolgár trónon, de alig hogy elfoglalhatta, mert nevezett életrajz szerint úgy annak előtte Vladimir (Vlastimir, Landomur) bátyja uralkodott négy esztendeig, jelesen még 892-ben is, mert ez év szeptember havában az egykorú és általában véve igen jól értesült fuldai évkönyvek szerint, Arnulf német király még hozzá küldött követeket, hogy szövetséget kössön vele a morvák ellen, s e követségnek visszatérése is említtetik a jövő év május havában, a nélkül, hogy olvasnók, hogy a követek már nem Vladimirrel, hanem csak utódjával érintkezhettek.

A magyar-bolgár háború tehát nem történhetett 893 *előtt*, de nem is történhetett 896 *után*, mert ez évben Arnulf császár már ép e háborúnak következményei folytán, kénytelen Pannonia védelméről gondoskodni. A közbeneső években kell tehát keresnünk az esemény dátumát. Ha már most olvassuk a byzantin történetírók elbeszélését e háborúról, látni fogjuk, hogy az nem volt egy hirtelen támadt és elenyészett hadi kaland, hanem nagyszabású háború Byzanc s Bulgária közt, melynek oka — a korban elég ritkaság! — kereskedelmi versengés, bolgár kalmároknak kereskedelmi sérelmei voltak, melyeknek orvoslását Symeon sürgette, Leo császár pedig halogatta. Symeon tehát haragra gyuladván, sereget vezetett a byzantiak ellen. Leo Krinetest küldé eléje. A seregek Makedoniában — mi a régi Thraciára is érthető — ütköztek meg. A bolgárok győztek, mire a megszorult Leo Skleros Miklóst a Dunántúlra — Etelközbe — küldte a magyar vezérekhez, Árpád és Kursánhoz, ki „velök tanácskozván s őket szövetségre birván, tőlük kezeseket vett és hazatért.“ Erre azután a byzanti hajóhad tengerre szált és a Duna torkolatához vitorlázott, a szárazföldi sereg Phokas alatt Bulgária ellen indult: egyúttal azonban követ is ment Symeonhoz, hogy tőle békét kérjen. Symeon értesülvén a készültekről, fogságra vetette a követet és Phokas ellen fordult. A magyarok azonban a byzanti hajóhad segélyével a Dunán átkelvén s a mai Dobrudsát és Bulgáriának keleti részét a Haemusig elpusztítván, kényszeríték Symeont, hogy Phokast elhagyva, ellenök fordúljon. A szerencse azonban nem kedvezett Symeonnak. A magyarok háromszor megverték, és a distrai (silistriai) várba szoríták. Az események e vázlatos elsorolásából is világos, hogy itt — különösen tekintve az akkori közlekedési viszonyokat — nem egy-két hétnek vagy hónapnak, hanem hosszabb időköznek, *két hadjáratnak*, történetéről van szó, melyek közül az egyik Krinetes vereségével végződik, a másik pedig Phokasnak, a byzanti hajóhadnak és a magyaroknak kombinált támadásával kezdődik. Ha tehát az első hadjárat 893-ra esett, a magyarok beavatkozását 894-re kellene tennünk. Minthogy azonban az évben — 894-ben — mint biztosan tudjuk, Pannoniát dúlták: nem valószínű, hogy ezzel egy időben a Duna torkolatánál Bulgáriában is harczoltak volna. Ha ellenben az első hadjáratot 894-re teszszük, a magyarok beavatkozása és az azzal kapcsolatos események, jelesen Etelköznek odahagyása, *a mai hazába való jövetel 895-re esnének*, mert jóllehet Konstantin császár, ki az etelközi vereséget háromszor beszéli el, nem egész világos, mégis a körülmények összevetéséből a dolog természetéből önkényt következik, hogy Symeon a már akkor a Dnieperig tanyázó besenyőket bajában *rögtön* behívta, azoknak

betörése Etelközbe, fürgébbek lévén a byzanti rendes hadseregeknél, sok időt szintén nem igényelt, s a megriasztott magyarok biznyosan nem várták be a telet, mely őket még inkább délre, a bolgárok felé szorította volna, hanem szintén igyekeztek minél előbb ez alkalmatlan és veszélyes szomszédok elől a Kárpátokon túlra menekűlni. De okoskodásunkat a bolgár háború idejére nézve, pontos történeti adatok is támogatják. A fuldai évkönyvek szerint a magyarok 895-ben Bulgáriára törtek, de megverettek, s amit a következő évben még a magyar-bolgár harczokról beszélnek, világosan az aldunai háborúra vonatkozik. A byzanti írók is e hadjáratot Cauleas Antal konstantinápolyi patriarkha idejére, István és Mysticus Miklós patriarkhák közt, tehát 893. május 11-től 896. febr. 12-ikéig terjedő időközben, beszélik el, s e tekintetben a különben chronologiailag igen megbízhatatlan, későbbkori Symeon Magister sem ellenkezik, mert ő bölcs Leo trónraléptét 888-ra tévén (886 helyett), a magyar-bolgár háborút abban a 3. fejezetben beszéli el, melyet Leo uralkodásának harmadik évével, tehát szerinte 891-el kezd; a következő 4. fejezet elején pedig már oly eseményről szól, mely Leo uralkodása hetedik évében történt, világos jeleül annak, hogy a harmadik fejezet eseményei, felfogása szerint, a 891—895-diki évek keretébe tartoznak. Megerősíti végre a bolgár háború, és Etelköz elhagyásának e dátumát a már fennebb emlitett körülmény, hogy Arnulf császár, ki eddig, legalább adataink szerint, nem látta szükségét Pannonia tüzetes védelmének, bár a magyarok már egyszer dulták vala, most 896-ban annak védelmét Brazlavra, a Dráván túl uralkodó szláv herczegre bízta, kétségkivűl azért, mert most már a veszély, átjövén a magyarok a Kárpátokon és állandó szomszédokká válván, szintén állandóvá és imminenssé vált.

II. A honfoglalást befejezettnek csak a dunántúli résznek elfoglalásával tekinthetjük. 899-ben a magyarok Felső-Olaszországot pusztíták, mi nem tételezi fel szükségképen még a Dunán-túlnak birtokát. És csakugyan — az egykorú fuldai évkönyvek tanúsága szerint — a magyarok az olaszországi hadjárat után, ugyanazon úton, melyen bementek, Panonnia legnagyobb részét elpusztítván, — Pannoniam ex maxima parte devastantes — visszatértek. Ekkor tehát a Dunátúlt, Pannoniát még nem birták, mert saját birtokukat csak nem pusztították volna el. Összhangzik ezzel a bajor püspököknek, köztük a salzburgi érsek és passaui püspöknek levele 900 elejéről János pápához, melyben a többi közt mentegetik magukat, hogy a magyarokkal szövetkeztek, de szóval sem mondják, hogy azok Pannoniát, a salzburgi és passaui dioecesis részeit elfoglalták volna, sőt egy helyt világosan még „nostra Pannonia"-ról beszélnek.

Azonban már a 900. év további folyamán olvassuk ugyancsak a fuldai Annalesekben, melyek azután 901-nek derekán megszakadnak, hogy a magyarok a bajorok földét ravaszul kikémlelvén, s az Ennsen áttörvén, Bajorországot kegyetlenül elpusztíták, s azután visszatértek „az övéikhez, Pannoniába," tehát már akkor birták a Dunántúlt is, mert a bajorok védelmükre az Enns mellett Ennsburgot építék s ezt bizonyítja a későbbkori, de általában véve hiteles Luidprand püspöknek tudósítása is, hogy a magyarok az Arnulf császár halála utáni évben (900-ban) a *„morvákat leigázzák és Bayoariorum fines occupant."* Pannoniának elfoglalását és ekkép a honfoglalás befejeztét tehát a 900-ik évre tehetjük.

A tekintetes Akadémiának

Budapest, 1882. decz. 30.

alázatos szolgája

Dr. Pauler Gyula,
rendes tag.

II.

Tekintetes Akadémia!

A történettudomány szellemében, s a tárgy tisztázása érdekében az alábbiakban a hiteles kútfőkre helyezem a súlyt, — s kevés tekintettel leszek a fennforgó tárgyban kevéssé hitelesekre; nehogy a megbízhatót a tévedéssel egyeztetni akarván, világosság helyett homály és valótlanság legyen az eredmény.

Hazai kútfőinket csaknem egészen mellőzöm. Ezek századokkal később kelt compilatiók. Ha egyben-másban az elbeszélő történet kiegészitésül használhatja őket, s kell is használni, épen a kronologiára nézve, — a mi itt egyedüli feladat, — értéktelenek azok, a közel egykorú görög és nyugati évkönyvek feljegyzéseivel szemben. Azért csak egy-két pontnál fogok említést tenni róluk.

A kútfők, melyekre támaszkodom: Konstantin Porphyrogennéta a keletiek közt, a Fuldai évkönyv és Regino a nyugatiak közül. A fennforgó kérdésben ezek bár hiányos s nem mindenben szabatos, de megbízható adatokat s évszámokat szolgáltatnak, — annyival inkább, mivel oly nagy eseményekről szólanak, melyekre nézve alig tévedhettek. — Oly adatokkal van dolgunk, melyeket nagy események támogatnak.

Ezen események: 1. a magyarok kivándorlása Lebediából, s letelepedése Etelközben; 2. a bolgár háború; 3. a bevándorlás Etelközből; 4. a morva birodalom egy részének megszállása; 5. olaszországi hadjáratok.

1. Vándorlás Lebediából Etelközbe.

Konstantin Porphyrogennéta szerint a magyarok egy ideig Lebediában a kazarok szomszédjában laktak. Onnan őket a besenyők szorították ki. A császári iró szerint (De Administrando Imperio 38. fejezet, Bonni kiadás 169. l.) a besenyők legyőzték a turkok (magyarok) seregét, s helyökre telepedtek. A magyarok kétfelé váltak. Egyik rész keletre, Persia felé települt, a másik nyugat felé Atelkuzuban (vagy magyarosabb hangzat kedvéért) *Etelközben* talált új hazát.

A császár nem adja évét ezen eseménynek. Azonban megtaláljuk az évszámot egy másik hiteles kútfőben.

Reginonál (Pertz, Monumenta I. 599. l.) ezt olvassuk egy hosszú szakasz elején:

„Krisztus születése után a 889-ik évben a magyar nemzet, melynek ezelőtt soha sem lehetett hírét hallani, odahagyta (egressa est) Scythia tájait, azon roppant kiterjedésű tavakat, melyeket a Tanais áradásai alkottak. (559. l.) . . . . . A nevezett tájakról a szomszédos besenyők szorították ki a magyarokat.“ (560. l.)

Ennyi az, a mi szorosan a 889-ik évre tartozik. Ekkor történik hát az, a mit Konstantinus Porphyrogennéta beszél a magyarok kiszoríttatásáról Lebediából. Ekkor történik a krónika szerint az is, hogy nyugati Európában először hallják hírét az azelőtt merőben ismeretlen *Ungarus* névnek.

Innen, vagy ennek nyomán vette a mi névtelenünk is VII-ik fejezetében a tudósítást a magyarok kiindulásáról *(egressus) Scythia* földéről. Maga is világosan mondja, hogy más krónikából irta ki az adatot. Csakhogy az évszám Névtelenünknél el van hibázva. Regino azt irja: „Anno dominicae incarnationis 889“; Névtelenünk pedig „Anno dominicae incarnationis 884.“ A kritika minden szabálya ellen való volna, hogy a nem egykorú compilationak adjunk igazat az egykorú hátrányára. Regino nyomán azt mondhatjuk, a magyarok betelepedése Etelközbe 889. vagy 890-ben történt.

A mit Regino még a 889-es évszámmal kezdődő szakaszban elmond, az nem évszámok, hanem tárgy szerinti csoportosítás. Elmond itt mindent röviden, a mit a *magyarokról* nemcsak, hanem

a századokkal azelőttiektől a scythákról tanult. Érinti a magyarok későbbi viselt dolgait. Tíz év eseményei vannak összefoglalva 889. évszám alatti szakaszban, végezvén az olaszországi invasióval.

Regino itt nem krónikás, hanem classicai modorú feldolgozó történész akar lenni s felületes átsuhanásait és mellőzéseit elegans tömörségnek képzelte. Feltünően hallgat az etelközi tartózkodásról; a mi azonban természetes; mert nem is tulajdonít a magyaroknak még állandó szállásokat sem. A Dontól egészen Olaszországig hozza és az avarok által pusztán (?) hagyott területeket *vándoroltatja* be velök (pererrantes.)

A 889-ik év, melyben a magyarok Etelközben megszállván, először hallatnak magokról nyugati Európában, alighanem késői datum volna a magyar államiság megünneplésére. Még Lebediában történt a vezérválasztás, mint Konstantin körülményesen előadja. A magyar, a leghitelesebb kútfő, Leo császár Tacticája szerint, monarchicus és erős hadi szervezettel bírt, mi politikai szervezetet is tételez fel. Erős szervezet nélkül a bevándorlás, honfoglalás s az első negyven évnek csaknem mindig bizonyos győzelme a lehetetlenségnek sorába tartoznak vala.

2. Bolgár háború.

Nem egy érdemes történészünk ennek évét 888-ra teszi. Egyetlen egy kútfőre, Symeon Magister kivonatos krónikájára vihető vissza az a 988-as évszám, még pedig ama zavaros kútfőnek is hibás értelmezésével. Az illető hely így szól:

„Leo császár uralkodásának harmadik évében . . . . . Simon bolgár fejedelem ellenségesen támadván meg a római (görög) birodalmat, a magyarok legyőzték őt.“ (Bonni kiadás 701. lap.)

Ha Leo császár valódi trónraléptét veszszük, nem hibás ez az adat; mert Leo császár 886. augusztusban lépett trónra, s így uralkodása harmadik éve 888—889 volna.

Mellőzöm azt a kifogást, mely pedig alaposnak látszik, s melyet Katona fejtegetett, mely szerint az író az *uralkodás harmadik* éve alá foglalja mindazt, ami az uralkodás hetedik évéig történt; mert következő kikezdése már a *hetedik* évről szóló. De ám álljon a *harmadik* év a nevezetes eseményre.

A nevezett kútfőt ezen esetben nem jól értelmezték. Mert a fennidézettek előtti lapon azt mondja, hogy Leo császár 888-ban lépett trónra. (U. a. 700. l.)

E szerint ha valaki megbízhatónak tartja ezt a krónikát, az uralkodás 3-dik évét csak 890—891-re tehetné. Így ha a bolgár

háború 890-ben folyt, legfeljebb 891-re tehetnė a magyarok végleges bejövetelét s nem 888-ra vagy 889-re.

Symeon Magister ha egyébben igen, de kronologiájában és épen tárgyunkra nézve, nem hiteles kútfő.

Hiteles erre az időre s ebben a tárgyban a fuldai évkönyv.

Már 895-re szól ez a magyarok egy támadásáról a bolgárok ellen; de oly kevés világossággal és részletességgel, hogy azon év eseményét alárendelt fontosságúnak kell tartanunk, melylyel az író sem volt egészen tisztában. Részletesebb elbeszélését találjuk a 896-iki eseményeknek. Nagy mértékben emeli hitelét, hogy előadása nagyjából egyezik a görög írók által adott elbeszéléssel. Az évkönyv irója hiteles forrásból meríthetett. Mert a bolgár háború után küldötte a keleti császár Lázár nevű követét a nyugati császárhoz, kinek előadása nyomán irhatott a fuldai krónikás.

Igaz, ő többféle tárgyról szól 896. évszám alatt; de világosan mondja, hogy ugyanazon évben (eodem anno) foly az a bolgár háború, melyben a görögök szövetségben voltak a magyarokkal.

A fuldai évkönyv azzal fejezi be rövid elbeszélését a bolgár-magyar háborúnak, hogy végre a bolgárok győztek.

„S ki tudná fölszámítani a pogány avarok (magyarok) veszteségét oly sok ütközetben? holott a győztes bolgárok halottainak száma húszezer lovasra ment."

A magyarok végleges vesztését nem magok a bolgárok, hanem Konstantin szerint kizárólag a besenyők, a bolgárok uj szövetségesei okozták, mely vesztés után a magyarok oda hagyván előbbi szállásaikat, mai hazájokba költözködtek. Ezen nagy vándorlásról hírt is vett Arnulf nyugati császár, alkalmasint Lázár görög követ által. Mert a fenntebbi idézet után a fuldai évkönyv így folytatja:

„Ama tájakon (t. i. az alsó Dunánál) ily gyorsan követvén egymást a hadi események, Arnulf császár Pannónia védelmét a tavak városával együtt (cum urbe Paludarum) Brázláv herczegre, alattvalójára bízta ideiglen."

Kútfőnk tehát hiteles értesítéseket közöl s az évszámaiban való kételkedésre semmi hasonló értékű adatból okot nem lehet meríteni.

A fuldai évkönyv szavaiból azt lehet következtetni, hogy a bolgár háború már 895-ben elkezdődött. De ránk nézve ezen háborúnak kezdete, a fennforgó kérdésben közömbös. Csak a befejezés datuma fontos. Ez pedig 896.

Csak ennek végén vagy befejeztével történt a következő nagy esemény, a besenyők támadása a magyarok ellen.

3. A magyarok beköltözése mai hazánkba.

Ez csalhatlanúl követte s nem előzte meg a bolgár háborút, mely 896-ban végződött.

Konstantin Porphyrogennéta ezt írja többek közt erről:

„A besenyők megrohanták a magyarokat, kiűzték őket Árpáddal együtt (Etelközből.) A magyarok más tájakon kerestek hazát s megtalalták azt Nagy-Moráviában, melynek lakosait elkergették s helyökre telepedtek, ahol laknak mind e mai napig is. Ettől fogva a magyarok a besenyőkkel nem folytattak háborút." (Bonni kiadás. 38. fej. 170—171. lap.)

Ugyanazon Konstantin Porphyrogennéta tudta az évet is, mikor történt a besnyők letelepedése Etelközbe, s következőleg a magyarok bevándorlása mai hazánkba. Csak hogy nem elég szabatosan fejezi ki az évszámot. Az illető hely így szól, (miután előadta, hogy a besenyők azelőtt a kazarok és úzok szomszédjai voltak):

„Ezelőtt *ötven esztendővel* az úzok a kazarokkal egyetértvén és hadat indítván a besenyők ellen, erőt vőnek rajtuk és kiűzék őket tulajdon országukból és azt mai napig az említett úzok bírják. S a besenyők bújdosva kerestek helyet, melyen megtelepedjenek. Elérték a *mai nap* általuk birt földet. Azon a *turkokat* (magyarokat) találván lakosokul, őket háborúban legyőzték, hazájukból kiverték. Meg is telepedtek ott és urai lettek annak a földnek, mint mondám, mai napig, *ötvenöt esztendeje.*" Ezt a munka 37. fejezetében olvassuk.

Hogy itt a besenyőknek nem előbbi, azaz lebediai lakhelyéről van szó, hanem az etelköziről, azt bizonyítja Konstantinus következő 38-ik fejezetének egy, már idézett helye, melyben azt mondja, hogy *most*, midőn az iró azon sorait írja, Etelközben a besenyők laknak. Ebből tökéletesen világos, hogy abban az időben, mikor Konstantinus a 37., 38. fejezeteket írja, besenyők nem másutt laknak, hanem Etelközben. Ide pedig telepedtek nyomban a magyarok kiszorítása után, mivel maguk is kelet felől szorítva voltak.

A szöveg azonban hibás másolat miatt ellenmondást foglal magában az évszámra nézve. A császár tollába az van adva, hogy egy korábbi esemény ötven évvel, s egy későbbi esemény ötvenöt évvel azelőtt történik, mikor ő ír. A két datum megegyezik az *ötvenes* számban; de egyébként a kettő közül valamelyik okvetlenül hibás. Ha a lehetőségeket nem vesszük egyenlő értékűeknek, hanem a valószínűség mértéke szerint ítélünk, azt kell mondanunk, hihetőbb az, hogy az első dátumnál az *ötven* után kimaradt az ötös szám, mintsem az, hogy a másoló szeszélyből vagy szóra-

kozásból ragasztott volna egy *ötöst* az ötvenhez. Ennélfogva azt kell mondanunk: az először előforduló szám is ötvenöt volt, s azért mondja szerző a másodszor előforduló ötvenötnél ezt: „mint fentebb mondám.“ — Ötvenöt éve volt tehát annak, hogy a besenyőket kiszoritották előbbi lakhelyükből, s ötven éve volt annak is, hogy a besenyők viszont a magyarokat szorították ki Etelközből. — A két esemény ugyanazon egy évben történt. Ily lovas népek gyorsan határoztak s gyorsan hajtották végre — kivált ha szorítva voltak — határozatukat.

Csak az a kérdés már, mikor írja Konstantin azt, a mit idéztünk?

Konstantin ezt a művét „De Administrando Imperio“ több év alatt írta, vagy szerkesztette. A 27-ik és 29-ik fejezetet írta, mint világosan mondja: Kr. u. 949-ben. (Bonni kiadás ,120. és 137. lapok.) De már a 45-ik fejezetet, mint szintén világosan mondja, 952-ben írta. (Ugyanott a 199. lapon.)

A 37-ik fejezet, melyben az ötvenötös szám előfordul, közből áll a 29. és 45. fejezet közt. Írhatta azt a császár a 949-től 952-ig való négy év valamelyikében. De nem valószinű, hogy akár 949 előtt, akár 952 után írta volna. E szerint a besenyők betelepedésére nézve Etelközben ezt a négy dátumot nyerjük:

949—55=894.
958—55=895.
951—55=896.
952—55=897.

Ha a mi leghitelesebbek közé tartozó kútfőnket átalán megtagadni nem akarjuk, ezen évek közt kell választanunk.

E szerint a magyarok végleges bejövetele állandó hazájokba 894-nél előbb nem, 897-nél későbben nem történt.

De ismervén a fentebbiekből a bolgár háború befejeztének évét 896-ot a bevándorlás vagy a 896. év végén, vagy 897-ben ment végbe. Valószínűbb az utóbbi évszám.

4. Moravia egy részének megszállása a magyarok által.

Mint a Konstantin művéből vett föntebbi idézet bizonyítja, a magyarok letelepedését közvetlenül megelőzte a morvák elleni támadás, vagy a mint a császár túlozva hallotta, a morvák kiirtása, a morva állam megsemmisítése.

Arnulf, a morva birodalom ellen sok éven keresztül, mondhatni egész uralkodása alatt folytatja a háborút.

892-ben Szvatopluk ellen nagy erővel támad s a fuldai évkönyv kiemeli ezen évben, hogy a császár a magyarok segítségét is használta. Kétségtelen, azért küldött békeujító követeket Arnulf a bolgár fejedelemhez Landomirhoz, (még nem Symonhoz!), hogy ezen expeditió ideje alatt a magyarok akkori hazáját, Etelközt meg ne támadják, mi arra mutat, hogy a császár egyetértve s szoros szövetségben működött a magyarokkal.

Ugyancsak a mi hiteles évkönyvünk említi a magyaroknak egy 894-diki beütését a Dunán túli részre, tehát Pannóniába. „Egész Pannóniát teljesen (ad internecionem) elpusztították", — mondja az akkori krónikák rendkívül nagyító szokása szerint. Minthogy azon év őszére teszi ugyanazon krónika a morvák és bajorok közti békét, nagyon valószínű, hogy 894-ben is a magyarok Arnulffal közösen működtek. Ugyanezen 894. évre teszi a fuldai évkönyv Szvatopluk halálát.

Maga Regino, a fenn idézett fejezetben megemlékszik a magyarok több rendbeli hadjáratáról. Szerinte ők a szomszéd nemzeteket ilyen sorban támadták meg:

Elsők a karantánok.

Következnek a morvák.

S végül említtetnek a bolgárok.

Csupán ebből ítélve, azt mondhatná az ember: ime a hallatlan ignorantia! Mert ebből az következnék, hogy a magyarok nyugatról keletre vándoroltak s nem megfordítva.

Pedig a sorrend a fentebbiekből értelmet nyer.

Mert *karantan* hadjárat annyi, mint a 892-diki, midőn Arnulf segítségül híva őket a karantán szlávokra is kiterjedt morva uralom ellen.

Morvák elleni támadás a 894-diki dunántúli fellépése a magyaroknak.

Bolgárok ellenni harczuk a 896-diki. Mindez még a magyarok Etelközben való lakta idején történt, mely lakásról Regino nem akar tudni, miután a magyaroknak átalán nem tulajdonít lakhelyet, mint megjegyeztem. Szintén megjegyeztem azt is, hogy tíz év történetét foglalja össze a 889-es rovat alatt (még a 899-diki hadjáratot is ott említi). A 889. évszám pedig csupán a Lebediából való kijövetelre érthető, vagy épen semmire sem.

Térjünk vissza a fuldai évkönyvre.

Az sem 892-re, sem 894-re nem mondja, hogy a magyarok betelepedtek volna a morva birtokokba. Sőt tudjuk a fentebbiekből, hogy 896-ban is Etelközben voltak. De van más bizonyság is erre.

Konstantin Porphyrogennéta szerint Szvatopluk életében, mely 894-ig terjedt, még nem következett be a beköltözés. Szvatopluk három fia közt osztotta meg birodalmát. De az apa halála után *bizonyos idővel* viszály és aztán polgárháború tört ki az örökösök közt. Ekkor támadták meg őket a magyarok. „Teljesen kiirtották (?) a morvákat s földjükre telepedtek meg, hol mind e mai napig laknak."

Hogy ez Szvatopluk halála, vagy 894 után mennyi idővel történt, nem tudjuk. A bonni kiadó és Szabó Károly a *khronos*-t évnek fordítja; de én Hunfalvyval tartok, ki *bizonyos idő*-nek értelmezi. Különben a viszály kitörése ha egy év mulva történt is, az nem oly fontos ránk nézve, mint a vége. Konstantin tehát az évszámra nézve bizonytalanságban hagy s csak annyi bizonyos előadásából, hogy 894 után kellett történni a honfoglalásnak.

Másutt kell körülnéznünk pontosabb adatért. És találunk is olyat, mely bizonyítja, hogy a morva birodalom 898 előtt még oly erőben volt, hogy nem kis dolgot adott a német császárnak.

A fuldai évkönyv, azon kor másik hiteles kútfeje szerint, Szvatopluk két fia, Mojmir és Szventibáld közt 898-ban üt ki a háború. Arnulf a hozzá folyamodott párt támogatására két határgrófját s a bajor főemberek haderejét küldi. (Pertz: Mon. Germ. Scriptores I. 413.)

Később is, 899-ben és 900-ban foly a bajorok invasiója a morvák ellen, ugyanazon évkönyv szerint.

Mindez arra bizonyság, hogy a morva birodalom nem egy csapásra enyészett el, mint azt Konstantin nyomán vélnők.

Feltünő azonban, hogy a fuldai évkönyv 898-ra épen arról hallgat, a mi bennünket legjobban érdekelne, a *magyarok* közreműködéséről. Bár azon idők krónikáinak hallgatása nem erős argumentum valaminek meg nem történtére; de a fuldai évkönyvíróról bajos föltennünk, hogy Arnulf 898-diki hadviseléséből kifelejtse azt a nevezetes momentumot, melyet 892 és 894-ben fölemlitett.

Úgy kell lenni, hogy a magyarok ezuttal a németektől függetlenül működtek, sőt Arnulf intézkedései ellenséges magatartást árúlnak el; mert kétségkivül Moravia Dunán túli részét kisebb-nagyobb mértékben neki engedte a 894-diki szerződés. Azért bízhatta azt Arnulf 896-ban egy szláv hívére, Brázlávra.

Különben is a magyarok működésének ezúttal nem szövetség, hanem a hazakeresés kénytelensége adott impulsust és irányt. A fuldai évkönyv-írónak két oka lehetett hallgatni a magyarok végleges betelepedéséről Pannoniában: egyik az, hogy az nem történt

a németekkel való szövetség alapján, másik az, hogy jobban érdekelték a német krónikást Morávia azon részeinek eseményei, melyek a Kárpátok vonalától éjszakra és nyugatra terültek el, ezek közvetlen szomszédjai levén az osztrák határgrófságnak és a bajor földnek.

Bármint legyen ez, be kell vallanunk, hogy a fuldai évkönyv positiv évszámot nem szolgáltat a magyarok betelepedésére.

De azt tudjuk Konstantinból, hogy Szvatopluk fiainak viszálya idején történik a magyar foglalás: a 895 és 898 közti négy év alatt.

Melyiket válaszszuk? Erre nézve már a fentebbiekben meg van a felelet. A választás csak 897 és 898 közt lehetséges. Mert Etelközből előbb nem költöztek be a magyarok, mint 896 végén vagy 897-ben.

5. Az olasz hadjárat.

Az eddigiekből látni, hogy a magyaroknak elég dolga volt 898-ig. A kérdés az, mi a legkésőbbi dátum, melynél a honfoglalást befejezettnek kell tekintenünk? Ez a fontos kérdés. A honfoglalásnak, mint más műnek is, fontosabb az ő szerencsés befejezése, mint a kezdete. Be volt fejezve pedig a honfoglalás a Dunántúli országrész birtokbavételével. Ez az országrész különben is a legfontosabb volt hazánk történetének első szakában.

Oly Magyarország, mely a Dunántúlra ki nem terjed, nem lesz vala az a Magyarország, a mely a történelemben a X. század óta szerepel, — sőt kérdés, fennállhatott volna-e? Mikor pedig az az országrész meg volt már hódítva, feltehető bizvást, hogy annál inkább meg volt hódítva csaknem mindaz, ami a Duna és a Kárpátok vonala közé esik.

Ezt kiindulásúl fogadván el, a kérdés egyszerűvé s könnyűvé is válik, sőt a különben elágazó vélemények is ezen pontban kiegyeztethetők.

Bizvást föltehető, hogy a Dunántúli országrésznek, beleértve a Dráva és Száva mentét, meg kellett már hódítva lennie a magyarok által, mikor az első nagy invasiót tették Olaszország ellen, mely invasió után, mint kétségtelenül tudva van, a magyarok viszszajöttek mai hazánk területére s nem mentek keletebbre az etelközi egykori hazába. Konstantin mondja, mint láttuk, hogy a magyarok kijövén Etelközből, s ott a besenyők telepedvén meg, többé harczot nem folytattak egymással. Tehát nem mulandó kaland volt Pannónián tett utazásuk, mint egy-két előbbi eset, melyről az évkönyvek, mint láttuk, hiteles adatokat tartottak fenn.

Az olaszországi kettős hadjárat évszámára nézve elég hiteles adatok alapján, a kül- és belföldi történetirodalom megállapodott: 899-re és 900-ra tevén a kettős invasiót. Legtöbb krónika az előbbi évszámot emeli ki.

Ennélfogva legvalószínűbb, állítani, hogy 898-ban a Dunántúli országrész meg volt már hódítva.

A 900-dik év mellett szólana az, hogy a megbizható fuldai évkönyv szerint a magyarok visszatérvén Olaszországból, Pannoniát pusztították, — a mit úgy kell értelmeznünk, hogy ekkor űzték el onnan a kereszténveket s pusztították el templomaikat és zárdáikat, hogy ott végleg megtelepedjenek.

Azonban a 899. és 900. év ezredik fordulójának megünneplése oly színben tüntetné fel a XIX. század magyarjait, mintha a IX. és X. századbeli magyarok által véghezvitt pusztításokon lelkesednének.

Így az 1898-dik esztendő volna legbiztosabban és legméltóbban fölvehető a honfoglalás ezredik évének megünneplésére.

A fentebbiek összefoglalásával a következő kronologiát állithatjuk össze a hiteles és positiv évszámokból:

889. Kiköltözés Lebediából s megtelepedés Etelközben.

892. Első megjelenés Pannoniában, Arnulffal szövetségben.

894. Föllépés a morvák ellen a Duna jobb partján.

895. A bolgár háború kezdete.

896. A bolgár háború vége.

897. Magyarok kivándorlása Etelközből s átkelés a Kárpátokon. — Még azon évben, vagy

898. A morva birtokra, a Dunántúli részekre való végleges betelepedés.

899. Olaszországi hadjárat, — az első.

900. Olaszországi hadjárat, — a második.

Elég gyors egymásutánja a nagy eseményeknek és nagy útaknak!

Azonban tekintve az ezután következett ötven év alatt viselt dolgokat, — épen ez a gyorsaság jellemzi leghívebben Árpádot és közvetlen hadi növendékeit. Úgy, hogy ha tudjuk az első olasz hadjárat évét, bizonyosak lehetünk abban, hogy csak kevéssel azelőtt telepedhettek meg Pannoniában s így ama hadjárat 899-es évéből ama megtelepedés 898-dik évére lehet következtetést vonnunk az előzmények számba nem vételével is.

És ha a honfoglalásban a befejezést (Pannónia megszállását) veszszük a mindenek feletti fontos momentumnak, az eddigi eltérő vélemények is nagy mértékben közeledni fognak. Mert azok is, kik

889-ben kezdetik meg Árpáddal a honfoglalást, Anonymusból oly sok dolgot tudnak adni neki, hogy csak 895-ben vagy 896-ban tud készen lenni a honfoglalással.

Akár tulajdonít valaki Anonymusnak megbízhatóságot, akár nem, bizonyos az, hogy bármennyit kellett is harczolnia Árpádnak a Duna vonalától keletre, addig meg nem volt alapítva ez az ország, míg nemzetünk nem birta a Dunántúli vidéket. Ezt pedig előbb nem, mint 898-ban, de akkor el lehetett mondani. — Legalább történelmileg el volt döntve már, hol lesz a magyarok állandó hazája.

Budapest, 1883. jan. 6.

Salamon Ferencz,
r. t.

III.

Tekintetes Akadémia!

A honfoglalás ezredik éve kérdésében a Tekintetes Akadémia 1882. évi október 31-én kelt megbízása által véleményem indokolt előadására szólíttatván fel, azt a következőkben van szerencsém előterjeszteni.

A feladott kérdésekre vonatkozó forrásokat ismételve átvizsgáltam, a közelebbi öt év alatt irodalmunkban a millenarium ügyében megjelent értekezéseket figyelemmel újra átolvastam ugyan: de a kitűzött határideig, deczember 30-ig, több rendbeli hivatalos elfoglaltságom miatt, — tanári, tanárképezdei, könyvtárigazgatói és rectori teendőkkel el lévén halmozva — nem érkezhettem arra, hogy a kérdés minden oldalát megvitató, kimerítő dolgozatot terjeszszek elő. Ennélfogva a Tekintetes Akadémia szives elnézését vagyok kénytelen kérni azért, hogy megbizatásomnak csak a határidő után 10 nappal és csak a kérdés legsarkalatosabb pontjaira nézve tehetek eleget.

Arra, hogy a „Magyar vezérek korá“-ban nyilvánított s külön értekezésekben is megvitatott véleményemtől elálljak, — mely szerint nemzetünknek Etelközből mai hazánkba való nyomulása a legbiztosabban 889-re teendő, — mindazon nézetek és érvek által, melyek e vélemény ellen valamint régibb iróinknál, úgy legújabb irodalmunkban felmerültek, nem érezhetem magamat indíttatva.

A Pannonica Legenda e pontra nézve nagyon is kétes hitelű elbeszélésének, mely szerint a 885-ben elhalt Methodius „a magyarok királyának“ meghívására, azzal a Duna partján barátságos talál-

kozást tartott, nem tulajdoníthatok olyan bizonyító erőt, hogy az ezen adatból vont következtetést, — mely szerint Árpád és magyarjai már 884-ben a Duna mellékén állandóan megtelepedtek és így a honfoglalás éve 884-re volna helyezendő, — tarthatónak elismerjem, miután kétségtelen hitelű byzanti forrásokból bizonyos, hogy őseink 884. után évek mulva is Etelközben tanyáztak s onnan vonultak ki, mint a byzanti birodalom szövetségesei, a 886-ban trónra lépett Bölcs Leó császár korában — szerintem 888-ban, mások szerint még később — a bolgárok ellen az Al-Dunán át intézett hadjáratokra.

A nemzetünk ezen kori viszonyaira nézve legjobban értesült byzanti irók adataiból kétségbevonhatatlannak tartom, hogy a bolgár-magyar háború és Symon bolgár fejedelemnek erre következett boszuló hadjárata, melyet a besenyőkkel szövetkezve, intézett a magyarok ellen, a legszorosabb összeköttetésben áll a magyar honfoglalással, annyira, hogy nemzetünknek mai hazánkba való betelepedése épen a bolgárok és besenyők sikerült támadása s túlnyomó ereje miatt történt.

A bolgár-magyar háború idejét, a byzanti irók előadása s különösen Symeon magister időszámítási adata után, már 1851-ben 888-ra hittem határozandónak. Elismerem, hogy ezen időszámítás nem állhatna, ha kétségtelenül be volna bizonyítva az az ellenvetés melyet újabb korban többen felhoztak, hogy Symon, ki a magyarok Etelközből való kiszorításában a besenyőkkel együtt működött, 888-ban még nem volt bolgár fejedelem s uralkodását csak 892 után kezdette; úgyde oly döntő bizonyságot, melyből e tétel hitelesen meg volna állapítható, felhozni nem lehet. Ezen állítás ugyanis egyedül az Annales Fuldenses azon adatára van építve, hogy Arnulf német király 892-ben, miután a magyarokkal együtt Szvatopluk országát négy hétig dúlta, szeptember havában követeket küldött a bolgárokhoz s azok királyához Laodamurhoz, és követelte, hogy a morváknak ne legyen szabad a bolgár földről sót szerezni. Itt, az igaz, Laodamur 892-ben bolgár királynak van nevezve: azonban, ha tudjuk, hogy a nyugoti kolostorok évkönyvirói, kik a távol keleti népek viszonyait teljességgel nem ismerték, ezek főembereinek mily bőkezűleg osztogatták a rex, regulus címeket, s hogy a vezérek korában több előkelő magyart is királynak címeznek, a fuldai évkönyv ezen kifejezéséből biztosan megállapíthatónak nem tartom, hogy 892-ben valósággal Laodamur vagy Vladimir birta a bolgár trónt és Symon csak ez év után kezdhette viselni a bolgár fejedelmi méltóságot. Még kevesebb súlyt helyezhetek arra, hogy több kül- és belföldi iró a bolgár-magyar háborút azért helyezi 893-ra, mert

az Annales Hildesheimensesben és utána Herschfeldi Lambert krónikájában 893-ra ez olvasható: „Factum est bellum magnum inter Bawarios et Ungaros", a hol szerintök „*Bawarios*" helyett „*Bulgaros*"-t kellene érteni és olvasni: mert a szöveg ily önkényes változtatását igazolhatónak és megengedhetőnek nem tartom.

Mindazok, a kik Simon bolgár fejedelem uralkodásának kezdetét 893-ra vélik teendőnek, az általa a görögök ellen indított háborút is, melynek következése lett a bolgár-magyar háború, Simonnak erre következett boszuló hadjárata s e miatt a magyarságnak mai hazánkba vonulása 893-ra, a magyar honfoglalást pedig 894-re vagy 895-re helyezik, s épen ezért a magyaroknak 892-ben Szvatopluk ellen a Garan, Nyitra s Vág mellékén folytatott hadjáratait, melynek idejéhez kétség nem férhet, sőt Pannoniának (a Dunántúlnak) a magyarok által 894-ben történt dúlását is oly szinben kénytelenek feltüntetni, mintha Árpád magyarjai ezen hadi vállalatot és rabló kalandozást etelközi hazájokból intézték volna e tőlük távol eső vidékekre. Én e felfogást magamévá nem tehetem. Nem tudom ugyanis magammal elhitetni, hogy Arnulf német király az Etelközben, a Szereth és Dnieper közt tanyázó magyarokkal, — kiket Nyugot-Európa a magyar honfoglalás előtt nem ismert és nem is ismerhetett, — tette volna magát érintkezésbe s Árpádot és vitézeit onnan hívta volna meg szövetségeseiül Szvatopluk morvái ellen; míg ellenben nagyon is természetesnek találom, hogy Arnulf a magyarokat, kik szerintem már 889-ben a Kárpátokon áttörtek, — kik 892-ben hódításukat már annyira terjesztették, hogy Szvatopluk birodalmának szomszédjává váltak, mint már mai hazánkba megtelepedett lakosokat szólította fel a Szvatopluk ellen egyesült erővel folytatandó hadjáratra.

Bizonyosnak tartom továbbá, hogy a magyarok a nyugoti évkönyvirók előtt csak mai hazánkba léptökkel lettek ismeretesek, s minthogy az egykorú Annales Mettenses és utána Regino a magyarok bejövetelét a Tanais folyó mellékéről 889-re jegyzette fel, nem kételkedem ezt az évet fogadni el a honfoglalás megkezdésének és így Magyarország megalapításának idejéül. — Ezen időszámítást nem tartom ugyan oly kétségbevonhatatlanul bizonyosnak, hogy ellene elmés combinációkkal és következtetésekkel ellenvetéseket emelni ne lehetne: de a felől teljesen meg vagyok győződve, hogy a magyarok későbbi beköltözését (akár 893-ra, akár 894-re vagy 895-re helyezzük) az ismert források adatainak birálati egybevetése után történelmi valóság gyanánt megállapítani nem lehet.

A kérdés másik ágára, hogy t. i. mely esztendőben volt befejezve a honfoglalás, egykorú források hiánya miatt határozott feleletet nem adhatok; legfeljebb annyit tartok következtetés útján bizonyosnak, hogy a magyarok 899-ben, midőn legelső külföldi hadjáratukon egy esztendővel tovább Felső-Olaszországban időztek, mai hazánknak már teljesen birtokában voltak.

A millenarium kérdésében felmerült különféle nézetek és vélemények tüzetes megvitatásába bocsátkozni és így a polemia terére lépni, nem tekinthetem e helyen feladatomnak s nem tartom a kérdés iránti tájékozódásra szükségesnek; s épen azért azt hiszem: nem hibáztam abban, hogy igénytelen véleményemet csak a leglényegesebb tételekre szorítkozva egyszerűen, minden vitatkozás nélkül, legjobb meggyőződésem szerint terjesztettem a Tekintetes Akadémia elébe, mély tisztelettel maradván

Kolozsvártt, 1883. január 10-ikén

A Tekintetes Akadémiának

alázatos szolgája

Szabó Károly.

A honfoglalás kezdő- és végző esztendejének meghatározása a magyar tudós-világban általán nagy, de a tárgy méltóságához komoly, magasztos és magas színvonalon álló vitát provokált.

Most, a mikor a honfoglalás kezdő- és bevégző esztendeje, historiailag meg volt állapítva, a magyar kormány, társadalom és sajtó vállvetve iparkodott az ünnep minél magasztosabbá tételére minden rendelkezésre álló eszközt megragadni.

Fényessé, ragyogóvá kell tenni ezt a nemzetek történetében páratlan ünnepet, megmutatni a művelt nyugatnak egyrészt őserőnknek s haladási képességünknek az ezer év alatti megduzzadását, bemutatni mindama alkotásokat, melyeket a nemzet az ezer év viharzó küzdelmei közepette is, szinte hihetetlen méretekben volt képes a vérrel áztatott hazában létesíteni, másrészt pedig a még kevéssé művelt keletnek kijelölni ama irányt, melyet követnie kell, ha boldogulását és emberies hivatását csak megközelíteni is akarja.

Nem volt könnyü a feladat. Rövid néhány év alatt elővarázsolni a multat, képét nyújtani ezer esztendőnek, oly ezer esztendőnek, mely alatt egyik kézben a harczi bárd, a másik kézben a kalapács, tehát mindenik csak fél-fél embernyi erővel munkálkodott. Összegyüjteni a multnak emlékeit s bemutatni a jelennek, hogy merítsen azokból példaadást, buzdítást s kitartást az újabb munkára, vagy ha kell, harczra — a jövő.

Futó tűzként terjedt el a bérczes hazában a nemzeti jelszó: *Ünnepelj magyar, ünnepeld meg legszebb ünnepedet!*

A nemzet minden egyes tagja nem csak megértette, de át is érezte a jelszó fontosságát s az uralkodó, a nemzet vezérlő testületei, egyesek úgy mint társulatok, municipiumok, vállvetve készültek elő a nagy esztendőre.

Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter, a magyar nemzeti törekvések immár sírba szállt lánglelkű bajnoka volt az első, ki a tettek mezejére lépett az ezredik év megünneplésére. Ha valaki, úgy ő érezte azt, hogy nemzeteket, népeket többé nem a harcz, hanem a békés munka, az ipar, kereskedelem és mezőgazdaság súlya emelhet fel egyedül a piedesztálra. A kultura fegyvere az egyedüli, a melylyel maradandó hódítást tehetni. Ez az eszköz az egyedüli, melylyel helyet foglalhat egy nemzet a nyugoti államélet nagy családjában. Ez ad erőt, hatalmat az államnak, ez ad megélhetést és boldogságot a népnek.

De volt még egy tényező, melylyel szemben a magyar nemzetnek nagy oka volt megünnepelni az Ezredik Esztendőt. Az ezeréves küzdelem sorainkat megritkította. Különösen a délkeleti és déli vidékek azok, hol a török- s tatárpusztítások a nemzettestről kiváló részeket marczangoltak le. Elpusztultak addig virágzó községek, napi járó földre elveszett a magyarság. A föld nem maradhat lakatlan, művelő kézt kíván, hogy a természeti erők segélyével együttműködve, életet és boldogulást hozzon létre. A némává lett vidékekre idegeneket kellett letelepíteni. Nemsokára felcsendült a mezőn a dal s a pacsirta dalával együtt szállott az Égbe, a teremtés urához, hirdetve ismét egy darab magyar föld életre kelését.

Nemcsak ezen betelepülő, de korábban itt lakó idegen nyelvű nemzetiségeket a magyar testvérként ölelte keblére. Megosztotta velök ősi jogait, ha kellett, védelmezte ajándékba kapott szabadságukat. Csak egyet kívánt érte: *hűséget a hazához.*

Fájdalom, igen sokszor félreértettek bennünket a testvérekké fogadott nemzetiségek s a félreértések nem egyszer veszélyt hoztak az egy-hazára. Sokszor fordultak ők ellenünk, segítséget keresve a külföldi nemzeteknél, legtöbbször rokonaiknál.

A magyar nemzet azonban — lovagias jelleméhez híven — mindig megbocsátott nekik, de mindenkor éreztette is, hogy a hármas bércz hazájában csak egy géniusz, a *magyar nemzeti géniusz lehet az uralkodó.*

Meg kell tehát mutatni a külföldnek, hogy a nemzetiségek éppen azokat a jogokat élvezik, mint a magyarok, a szabadság védpajzsa éppen ugy védi őket mint minket a hogy e mellett a *magyar hegemonia nem czél, nem törekvés, de a megtestesült valóság.* Meg kellett mutatni, hogy a nemzet összes alkotása a magyar faj szivós és fáradtságot nem ismerő munkájának gyümölcse s hogy itt elnyomók vagy elnyomottak nincsenek, hanem egyedül *szabad hazánk szabad gyermekei lakják a négy folyó hazáját.* Meg kellett mutatni, hogy minden törekvés, mely ezzel ellenkezik, idea, oly idea, melyet megvalósítani csak az eddigi összes alkotások lerombolásával lehetne, ami a XIX-dik század végén világra szóló rázkódtatásokkal, egy békés, de erős és a művelődés minden fegyverével felruházott népfajnak megdöntésével lenne végrehajtható. Ezt pedig még ellenségeink sem kivánják, — a saját vesztük nélkül.

Baross Gábor a magyar nemzet összes kulturális tényezőit akarta bemutatni az ezredik esztendőben. Ezért *országos kiállitást* tervezett 1895-re s az idevonatkozó törvényjavaslatot benyújtotta az országgyülés elé. A nemzet tanácsa — pártkülömbség nélkül — egy véleményen volt: az ezredik esztendőt úgy kell megünnepelni, hogy abban a nemzet minden tényezője részt vehessen, kizárásával annak ami idegen. Ezért — bár

némelyek a világkiállítás szükségességét hangoztatták — a képviselőház az *országos kiállítás* mellett döntött, elfogadván e czélból az alábbi törvényjavaslatot:

1892. évi II. Törvényczikk

az 1895. évben Budapesten tartandó országos nemzeti kiállításról.

(Szentesítést nyert 1892. évi január hó 10-én.)

1. §.

Az 1895. évben Budapesten általános országos nemzeti kiállítás tartatik.

2. §.

A kiállítást az illetékes miniszterek és egyébb szakkörök közreműködésével a kereskedelemügyi miniszter rendezi.

3. §.

Utasíttatik a kereskedelemügyi miniszter, hogy a pénzügyminiszterrel egyetértve, a kiállítás költségeinek fedezése és annak módozatai iránt kellő időben tegyen az országgyűlésnek előterjesztést.

4. §.

A kiállítás befejeztéig az ország bármely részében országos iparkiállítás általában nem, vidéki vagy részleges iparkiállítás pedig csak a kereskedelemügyi, illetve földmívelésügyi miniszter engedélye mellett rendezhető.

5. §.

A jelen törvény végrehajtásával a miniszterium bízatik meg.

*

A törvényjavaslatra vonatkozó bizottsági jelentés így szól:

A bizottság letárgyalván a fenti törvényjavaslatot, annak azon részét, hogy az 1895. évben megünnepelendő millénium alkalmával az ország fővárosában egy kiállítás rendeztessék, vita nélkül egyhangúlag magáévá tette, osztván a kormány azon felfogását, hogy hazánk 1000 éves fennállása örömünnepének keretéből egy általános kiállítás, melyen nemzetünk jelen közgazdászati életét bemutatjuk s ennek állapotáról nyilvánosan beszámolunk, nem hiányozhatik, valamint azon reményét is, hogy egy ily kiállítás hazai kereskedelmünk, iparunk és gazdászatunk továbbfejlődésében jelentékeny tényezőként fog szerepelni. Beható megvitatás tárgyát képezte ellenben azon felvetett kérdés, vajjon a tervezett kiállítás a kormányjavaslathoz képest országos nemzeti legyen-e, avagy világkiállítás?

A bizottság a kormányjavaslat álláspontját, vagyis egy országos kiállítás rendezésének tervét fogadta el és ezen elhatározását a következő több fontos indokra alapította. Mindenek előtt érvényre emelkedett azon felfogás, hogy egy nagy nemzeti ünneppel egy országos nemzeti kiállítás, melyet az ország saját erejéből rendez, inkább áll összhangzatban s nemzeti jellemünknek is inkább megfelelő, mint egy idegen tőkével, talán épen üzérkedési vállalatkép rendezendő világkiállítás, a melyben mi magunk, feltéve, hogy ez nagyszabású lenne, szükségképen háttérbe szorulnánk. Egy világkiállításnak pedig, hogy az az összehasonlítást az újabban rendezett hasonló világtárlatokkal kiállja s nagy vonzerőt gyakoroljon, nagyszabásúnak kell lennie, a mi természetesen egész nemzeti ünnepünkre egy kitörölhetlen árnyat vetne.

Nemkülönben döntő befolyást gyakorolt a bizottság elhatározására annak felismerése is, hogy közgazdászati tekintetből egy világkiállítás rendezése iparunkra jelentékeny veszélyeket tartalmaz s a legnagyobb valószínűséggel sokkal több kárt okozna, mintsem hasznot hozhatna.

Csak egy oly ország rendezhet veszély nélkül világkiállítást, mely a világversenyt bátran kivívhatja s nem kénytelen iparát a konkurrenciától óvni és félteni. Mi egy ily versenyre elég erősek nem vagyunk és nem is lehetünk. Iparunk ámbár újabban szép fejlődésnek indult, még mindig gyermekkorát éli s így azt sokkal inkább még dédelgetnünk kell, mintsem hogy egy világverseny rendkivüli megerőltetésének kitegyük. Ellenben igen is nagyon kivánatos az, hogy iparunk jelen állását s ennek termékeit mi magunk jól megismerjük, hogy aztán szükségleteink beszerzésénél ne bocsássuk ki pénzünket a külföldre oly tárgyakért, melyeket már itthon is jól és jutányos áron megkaphatunk. Ezért közgazdasági érdekből csakis egy országos kiállítás rendezését tartottuk elfogadhatónak.

A törvényjavaslat elfogadása volt a nemzet hivatalos felhívása az *Ezredik Esztendő* megünneplésére. Az első köve annak a fényes, szemkápráztató épületnek, melyet a magyar nemzet, nagyobb dicsőségére, az ünneplésekkel megépített.

A nemzet apraját és nagyját most már lázas munkálkodás fogta el. A festő ecsetjét, az író tollát, az iparos kalapácsát s a gazda ekéjét vette elő, hogy megalkossa legszebb munkáját az *Ezredik Esztendőre*. Maecenások termettek, kik a nemzet fiait e törekvésükben támogatták. Kéz kezet fogott az ünnepnek nagygyá tételére, melyet megérni minden magyar szivében vágyak vágyává lett.

Az ország tanácsa kiváló, a nagy nemzeti ünnephez méltó alkotások sorozatát vette tervbe. Főurak és főpapok szobrászoknak, festőknek s íróknak adtak megbízatásokat: vármegyék, városok és testületek történetük megirására, emlékek emelésére és a múlt egyes kiváló históriai mozzanatának megfestetésére hoztak hazafias határozatokat s anyagi áldozatot.

Magyarok, a kik sokszor annyiféle nézeten vagyunk, a hány gondolkozó agy lakja szép hazánkat, elménkben és szivünkben egybeforrtunk a nagy ünnep közeledtére, a mint nálunknál nagyobb népcsaládoknál is történni szokott, mikor a nemzet valamely nagy öröm előestéjén áll.

Sem a nemzet tanácsában, sem a vármegyék és községek vagy társulatok alkotmányos kormányzatában nem volt dissonanczia a nemzeti ünnepre hozandó áldozatok nagyságát illetőleg. Éreztük mindnyájan azt, hogy kicsi a mi összes mindenségünk az ősök ama hangyaszorgalmú munkálkodásáért, melylyel nekünk ezt a forrón szeretett hazát megszerezték és annyi balszerencse között is megtartották.

Majd az ország tanácsa, az idő rövidségére hivatkozva, az *Ezredik Esztendő* megünneplését és az 1895-re kitűzött magyar nemzeti országos kiállítás megtartását **1896-ra halasztotta el.** Szükség volt erre már abból a szempontból is, hogy a szegény, munkáját egygyel több évre elosztva, hasonló külsőséggel ünnepelhesse a nagy esztendőt, mint azok, kiket idő nem köt valamely alkotás létesítésére. De másrészt a

kiállításra és ünnepre készülő írók, művészek és iparosok a nagyszámú megrendelésnek egy év megnyerésével sokkal megfelelőbb mértékben tehettek eleget.

S a mikor aláhanyatlott az ezeresztendőt látó nap s elérkezett az ünnep előestéje és éjszakája, 1895. deczember 31-dike, a templomokban millió ajakról szálltak fel hálaimák a Magasság Urához, megköszönve az élőknek nyújtott ama kiváló kegyességét, melylyel a nagy esztendő első napját megérni engedte s boldog nyugalmat kérve a haló porukban is áldott ősöknek, hogy nekünk ezt a mindennél becsesebb, mert egyetlen egy hazát megszerezték és megtartották.

A hálaimák közé vegyült az ország minden harangjának zúgása, hirdetve minden népeknek a magyar nemzet legnagyobb ünnepének, az *Ezredik Esztendőnek* közeli hajnalhasadását.

* * *

A magyar király, királyné és királyi herczegek az ezredik évi ünnepen.

OSZK

Ha a késő utókor történetírói belémerülnek a magyar haza ezredik évének tanulmányozásába; ha átkutatnak mindent, a miben a mi ezredik éves jubiláris ragyogásunk története le van téve, lehetetlen, hogy az ünneplő nemzet nagyságának, életerejének elismerése után, a történelem legosztatlanabb magasztalásával ne emlékezzenek meg koronás királyunkról, királynénkról, de sőt az egész uralkodó családról, a mely együtt ünnepelt, együtt örült az ezeréves Magyarországgal és annak minden polgárával. Mert ez tette teljessé azt a világtörténelmi ünnepet, a melyhez foghatót még egyet sem jegyzett fel Klió, a mióta csak története van az idők múlásának, nemzetek, népek, országok életének.

A shakespeari mondás: „Szegény ha jajdult, Caesar sírt vele“, Caesarra sem illett jobban, mint I. Ferencz József apostoli királyunkra, a ki nemcsak örömeinkben, nemcsak túláradó boldogságunkban, de a sorscsapások, kétségbeesések hollószárnyú, nehéz napjaiban is megkönyezte a mi bánatunkat; megjelent az égő város üszkei között; vígasztalta a vízár koldússá lett nyomorgóit; segített itt, adományozott ott, úgy,

hogy a pillanat történetríói: a lapok alig győzték, alig győzik feljegyezni a mi koronás emberbarátunk atyai jószívének gazdag ajándékait. És a ki a bánatban így érez, elképzelhető, mit tett nemzetéért, magyarjaiért akkor, a mikor a honfoglalás nagy művének ezredik évfordulóján ünnepi ragyogásban, a honfoglaló ősök visszatérő, alkotó erejében, örömmámorban látta sokat szenvedett Magyarországának minden polgárát. Mindenekelőtt törvényt szentesített ahoz, hogy az ezeréves nagy ünnepnek történelmi alapja legyen; törvényt, a mely alól a tagadás szellemei se vonhassák ki magukat; törvényt, a mely határkőül szolgáljon a végtelen idők mesgyéjén; törvényt, a mely a haza jövő ezredik évének biztosabb alapja, mint a fegyvertárak szaporítása, erődítmények építése.

Különb, félelmetesebb talizmán ez a törvény a magyarok oldalán, mint a fegyveres erő beláthatlan légiója, mert arra enged építeni, a mi a népek életének alapja, talpköve: a nemzeti önérzetre. Ez az önérzet küzdött meg ezeréves multunk minden veszedelmével. Ez az önérzet keltette új életre a magyart akkor, a midőn ellenségeink fejfát faragtak bunkóikból. Ez az önérzet lehet egyedül a mi vezérszellemünk, a sorsban ismeretlen jövő ezer évben, ez vezethet el a második ezerhez, ezt hagyjuk örökségül gyermekeinkre, unokáinkra, dédunokáinkra; ennek a hazafentartó magyar önérzetnek adott újabb tápot, újabb szilárd alapot I. Ferencz József, a legalkotmányosabb magyar király akkor, a midőn szentesítette, törvényileg biztosította Magyarországnak ezeréves ünnepét, fenállását, uralmát, jövőjét.

Ezen a törvényen épült fel az egész ezeréves ünnep.

A szentesítő királyi tollvonás alapot teremtett az ünnepléshez, ez volt a kezdet kezdete. Ám a hogy létesült, mint a szikra gyújtotta fel a magyar szivek szent lelkesedését s a nyomról-nyomra viharsebtével elharapózó láng egy hazájáért élő-haló hatalmas nemzet szivének, hazaszeretetének lángoszlopává lett, a melynek fénye míg egyrészt bevilágította az ezeréves dicső multat, másrészt ide terelte a világ figyelmét: lelkesítve barátainkat, megsemmisítve, visszakergetve a

sötétség odúiba ellenségeinket, a tagadás és irígység sötét szellemeit.

Mikor aztán a javaslat törvénynyé lett, mikor a szentesítő királyi tollvonás szerte az országban megszólaltatta az ünnep harsonáit, mikor elérkezett, felragyogott az ezredik magyar esztendő, május havának második napján: megjelent közöttünk I. Ferencz József király és felséges neje: Erzsébet királyné, pazar fényével a magyar királyi udvarnak, ragyogásával a magyar király hatalmának, bátorító, buzdító szeretetével a magyarok atyjának, jókivánataival a királyi családnak és kegysugaraival a legalkotmányosabb király uralkodó jogarának.

Koronátlan lett volna ez a mi ünnepünk, ha a korona, a mi létünk mindenkori alapja, nem ragyogta volna be a boldog Magyarországot. A visszavonás ördögei halálos fegyvert kovácsoltak volna a korona távolmaradásából és bármily fénynyel ragyogott volna is felettünk az ezredik esztendő májusi napja, halálrasebzetten vergődött volna a mi önérzetünk, becsérzetünk.

Mindez azonban nem történhetett meg egy olyan király uralma alatt, ki népének atyja, nemzetének legelső katonája, példaadó törvénytisztelő polgára.

Eljött, bár kevéssel ünnepünk előtt halálgyász borult testvéri szivére. Trónjának örököse, vérbeli testvére, Károly Lajos királyi herczeg tért meg őseihez a halhatatlanságba, az örök Nirvána karjaiba. És mégis eljött a mi jó királyunk, eljött fájdalmával, eljött gyászával, eljött bánatával; eljött, hogy örvendezzen velünk, hogy csonkán ne maradjon fényes ünnepünk, a melynek ő volt védnöke, megkoronázója, fényt-adó napja.

Csoda-e, ha ezzel a királyi viselkedéssel milliók szivét lánczolta még szorosabban a maga szivéhez? Csoda-e, hogy a magyar úgy szereti királyát, hogy ahhoz foghatót nem tud felmutatni a kortörténelem?

De nemcsak a felséges király, hanem nemzeti önállóságunk védszentje, a mi jóságos szivű királynénk is kiválólag kitüntette az ő kegyelt magyarjait az ezeréves nagy ünnep alkalmából.

A mélyen sújtott anya, a világ zajától évek óta távol élő fejedelmi nő, a búbánatos, gyászos szivű asszony meghozta a nagy áldozatot értünk. A királyné megtagadta az anya fájdalmát, meg a nő gyengeségét; biborral takarta be gyászát, jóságos mosoly alá rejtette megkönyezett bánatát és ő is eljött hozzánk ünnepelni.

Szentje lesz ezért Erzsébet királyné a magyar történelemnek, regehősnője a késő kor királymeséinek és második védasszonya az ezeréves Magyarországnak.

És a felséges uralkodó pár mellett itt ünnepelt velünk az egész magas uralkodóház is.

Az ünneplő, örömmámorban úszó, zajló néptengerbe vetették magukat és a merre mentek, körülriadozta őket a hűséges magyar vendégszeretet. Szétvált útjokban a néptenger és ők a hódolat rózsáin minden kiséret nélkül úgy járhattakkelhettek közöttünk, mint a kik jól tudhatták, hogy itt a királyi család minden egyes tagja mellett egy egész nemzet hódoló szeretete őrködik.

Vajjon a míg ezalatt a „művelt“ és „szabad“ külföldön petroleurök, dinamitardok garázdálkodtak a nemzeti becsület és a kultura nagyobb diadalára: nem emelte-e önmagát valamennyi fölé léleknemesség és nemzeti becsület dolgában a magyar, kinek ünnepét semmi sem zavarta meg, daczára ellenségeink agyarkodásának, rágalmainak.

De hát a hol annyi mesés fényt és ragyogást fejtettek ki, mint a mennyit az uralkodóház a nemzetre és a nemzet az uralkodóházra ragyogott, ott el kellett némulnia minden másnak, a mi nem volt ünnepi, a mi zavarólag hatott volna ezeréves ünnepünkre.

*

Április hó 30-án érkezett meg Budapestre a magyar nemzet jóságos fejedelme hű népe közé és ezzel kezdetét vette a fél esztendeig tartó nagy nemzeti ünnep.

Mintha az időjárás is csak a király megérkeztét várta volna, igazi tavaszi napunk volt e napon először. A fogadtatás a maga egyszerűségében is igazán impozáns volt. Földíszített, föllobogózott utczákon át

hajtattak a királyi fogatok föl a várba és az utczákon a lakosság ezrei fogadták és üdvözölték Isten hozottal a népéhez megérkezett magyar királyt.

Reggel 5 óra 40 perczkor robogott be a nyugoti pályaudvarba a külön udvari vonat. Bár a hivatalos fogadtatás elmaradt, a kora reggel daczára rendkivül sokan várták. A nyugoti pályaudvar környékét, ahova az érkezés jelezve volt, már jóval 5 óra előtt nagy közönség lepte el. A Teréz- és Váczi-körút végén minden közlekedést csakhamar beszüntettek a nagy tolongás miatt. A pályaudvarba senkit sem bocsátottak be igazolvány nélkül. Néhány perczczel 5 óra előtt egy század lovas és egy század gyalog rendőr érkezett, valamennyi díszruhában s a Váczi-körúton kordonba állottak. A rend fölött br. *Splényi* Ödön rendőrtanácsos őrködött.

A pályaudvarban nagy sürgés-forgás uralkodott. Egész sereg munkáskéz foglalkozott az érkezési oldalon levő udvari termek csinositásával, a pályaudvar tisztogatásával s a kocsik rendezésével. *Daróczy* Rezső főnök, minden zeget-zugot rendbe hozatott s 5 órakor már az egész pályaudvar szépen kicsinosítva, ünnepi csendben várta az udvari vonatot.

Egy negyed hat mult, mikor br. *Bánffy* Dezső miniszterenök kocsija a pályaudvarba robogott. A miniszterelnök fekete magyar díszben volt.

Néhány perczczel később érkezett a kormány többi tagja: *Josipovich* Imre horvát, báró *Fejérváry* Géza honvédelmi, *Lukács* László pénzügyi, *Perczel* Dezső belügyi, *Darányi* Ignácz földmivelési, *Dániel* Ernő kereskedelmi, *Wlassics* Gyula vallás- és közoktatási és *Erdély* Sándor igazságügyminiszter.

Megjelentek továbbá *Kammermayer* Károly polgármester, *Rudnay* Béla főkapitány, *Beniczky* Ferencz Pest-Pilis-Solt-Kiskunvármegye főispánja, *Schmidt* József min. tanácsos, kiállítási igazgató és dr. *Sélley* Sándor min. tanácsos, valamennyien díszmagyarban jöttek, br. *Fejérváry* kivételével, a kin huszártábornoki egyenruha volt.

A királyváró urak a pályaudvar érkezési oldalán gyülekeztek. 5 óra 40 perczkor robogott be a nyolcz személy- és két podgyászkocsiból álló udvari vonat a pályaházba. *Ludvigh* elnök lépett le először a vonatról, magyar díszben, karján a vasuti vörös szolgálati jelvénynyel. Ő kalauzolta az udvari vonatot. Ludvigh kinyitotta ő felsége kocsija ajtaját. A király vidáman lépett le a perronra, jó szinben s meg se látszott rajta, hogy egész éjjel utazott.

Kiséretében jöttek gróf *Paar* és *Bolfrass* főhadsegédek, herczeg *Lichtenstein* főudvarmester-helyettes, gróf *Pálffy* testőrkapitány, *Pápay* osztályfőnök s egész sereg udvari személyzet. A miniszterek sorba álltak, a király katonás tisztelgéssel fogadta köszöntésüket s előbb br. *Bánffy* Dezső miniszterelnökkel, azután a kormány többi tagjaival s a jelenvolt

notabilitásokkal mindannyival kezet szorított. Mindegyikhez volt nehány szíves szava.

Ezután az udvari termeken keresztül a király és kisérete távoztak. A kormány tagjai ő felségét kocsijáig kisérték. Köszöntötték s a király keze intésével s mosolyogva köszönt vissza. A pályaudvar előtt a nagy tömeg harsogva éltette. A király és kisérete a Váczi-körúton, Arany János-utczán és az Albrecht-úton egyenest a várpalotába hajtatott. A király nyitott kocsin ült, gróf *Paar* főhadsegéd jobbján. A következő kocsin *Lichtenstein* herczeg főudvarmester-helyettes és *Bolfrass* főhadsegéd voltak.

E kettő után még hat nyitott és két zárt udvari fogat következett, valamennyiben a kiséret tagjai ültek. A nép az utczakeresztezéseknél mindenütt nagy tömegben várta a királyt s lelkesen éltette.

Egy nappal később, hogy királyunk hazajött budavári palotájába, megérkezett felséges neje is, *Erzsébet* királyasszony. A nagy közönség alig tudta, hogy a magyarok szeretett királynéja reggel jön és csak a reggeli lapok rövid hireiből szerzett arról tudomást, hogy jönni fog és igy Budán a déli pályaudvar környéke meglehetős elhagyatott volt, mikor a felséges asszony érkezett. Nyolcz óra 30 perczkor érkezett a királynét Triesztből hozó vonat. Egy negyed kilenczkor érkezett a pályaudvarhoz a király magyar tábornoki egyenruhában, Bolfrass főhadsegéd kiséretében. Nyolcz óra 30 perczkor jelezték az udvari vonatot, amely egynéhány perczczel utóbb csaknem zajtalanul állott meg az udvari váróterem előtt. A királyné már ott állt szalonkocsija ajtajában. A király fölsietett a kocsiba s melegen üdvözölte felséges hitvesét. Azután először a király szállott ki a kocsiból s lesegitette a királynét. A királyné, aki préselt bársonyruhában és tollakkal díszített könnyű kalapban volt, nem tett föl fátyolt és a közönség örömmel láthatta viruló egészséges színét. A királyné Rudnay főkapitányhoz néhány nyájas szót intézett, lovag Brám tisztelgését pedig kegyesen fogadta és a várótermen keresztül a kijáráshoz ment, ahol az ekkor már fölszaporodott közönség a királyt és a királynét, akik nyitott kétlovas hintóban foglaltak helyet, harsogó éljenzéssel fogadta. A királynéval Sztáray grófné is megérkezett. Ő felségeik az egész úton, a várig, igen meleg ovácziókban részesültek.

A felségek megérkeztével egyidejűleg a magyar királyi udvar csaknem teljes számban megérkezett.

Stefánia özvegy trónörökösné után egymásután érkeztek körünkbe *Frigyes* főherczeg és felesége, *Izabella* főherczegnő, *Lipót Szalvátor* főherczeg és felesége, *Blanka* főherczegnő, *Lipót Ferdinánd* és *József Ferdinánd* főherczegek, *Péter Ferdinánd* főherczeg és a *toskánai* nagyherczeg, *Lajos Viktor* főherczeg és *Kóburg Fülöp* herczeg, *Ferencz Salvator*, *Jenő* főherczegek, *Kóburg Ernő* herczeg, *Pálffy*és *Windischgrätz* herczegek, *Beck* vezérkari főnök, *Krieghammer* közös hadügyminiszter, *Szögyény-*

Marich László, *Chlumetzky*, az osztrák képviselőház elnöke, továbbá *Bilinszky* és *Glantz* osztrák miniszterek. Utóbb érkeztek: *Lipót* bajor királyi herczeg és neje, továbbá *Rainer* főherczeg. *Károly István* főherczeg és neje csak június hó folyamán látogattak meg bennünket.

A kiállítás megnyitásán.

A hogy az ezeréves nagy ünnep fejedelmi vendégei, élükön a felségekkel, valamennyien együtt voltak, május hó másodikán kibontotta ragyogását az ezeréves magyar történelem napja, megtörtént az országos kiállítás megnyitása.

Szelíd májusi időjárással, az éjjeli eső által szépen felöntözött útakon és tereken zajlott le a kiállítás megnyitása a fő- és székvárosban. Pompa és fény dolgában a legnagyszerűbb ünnepélyesség, amire az élő nemzedék emlékezhetett.

A nemzeti millennium e nagy, megnyitó cselekménye méltó volt az ünnep jelentőségéhez és szép kezdete a hosszas ünneplésnek. Külső lezajlása szédítőnek nevezhető. Belső értelme és politikai súlya pedig arányban állott külső méreteivel.

A király, királyné, az udvar és a külhatalmak diplomácziai képviselőinek jelenléte adta meg annak első sorban az állami, mondhatnók a hatalmi fontosságot. Magyarország államiságának és a magyar nemzet tekintélyének súlya külső ünnepélyességekkel a világ szemei előtt ilyen világosan és impozáns módon a koronázás óta még feltüntetve nem volt; hála királyunk lovagias szívének, királynénk rokonszenvének, de a magyar kormánynak is, mely ezt így ez országnak megszerzette.

A másik a nemzet részvétele, mely a nagy ünnep alatt eddig nem látott fénynyel és erővel nyilatkozott meg. Az ország színe-java vonult el szemeink előtt, órákig tartó gyönyörű menetben. A mi nagy, előkelő, gazdag és hatalmas van az országban, az mind eljött e nagy alkalomra, hogy tanúságot tegyen a magyar hazaszeretet nagyságáról.

De maga a tömeg is imponált. Számerejét százezrekkel kell számítani, magatartása pedig öntudatos volt és lelkes. A hazafias ünnep varázsa megragadta a legszegényebb ember szívét is és a királyi pár, a magyarok százezreinek dörgő éljenzése közt vonulva, bizonyára olyasmit érzett, amit uralkodók is csak ritkán érezhetnek.

A kiállítás megnyitása maga is fényesen sikerült s az a napsugár, mely a felhők közt éppen a legünnepélyesebb pillanatokban tört át és megaranyozta a fényes jelenetet, bizonyára az ég küldöttje volt köztünk, hogy résztvegyenek a magasságok is a magyar nemzet hazaszeretetének e feledhetetlenül fényes ünnepében.

*

Rengeteg néptömeg sereglett össze a királyi palota körül, a palota-utcza egyik oldalán. A királyi palota előtti térségen d. e. 1/4 11 órakor egy udvari futár vágtatott végig fehér lovon. Mindjárt utána előrobogott a királyt és királynét vivő udvari hintó, mely elé négy fehér ló volt fogva. A király fogatát nyomban két kettős fogat kisérte. Ezután pedig egymást követő fogatokon jöttek *Stefánia* főherczegasszony és udvarhölgyei, *Ferencz Salvator*, *Lipót Salvator* főherczegek, *Ferenczy* Ida, *Sztáray* és *Festetich* grófnők, akik a királyi palotából egyenesen a kiállítás területére hajtattak. A palota-utczában két oldalt sorfalakat képező közönség kalaplevéve éljenzett. A palota órája fél 11-et jelzett, a midőn hangos dobverés hallatszott a palotához vezető út mentén. Az udvari futár jelent meg ebben a pillanatban a palota kapuja előtt. Közvetlenül nyomában haladt a díszhintó, a melyen ő felségeik a király és a királyné ültek. A király huszártábornoki díszöltözetet viselt, jobbján a királyné fekete ruhában. A palota-utcza mentén a közönség tisztelettelljesen kalapot emelve, zajos éljenzésben tört ki. A folyton megújuló éljenzéstől visszhangzott egész Budavára. A király katonás üdvözlettel fogadta a szíves ovácziót.

Ő felségeik hintaját két udvari fogaton *Bellegarde* gróf, a királyné főudvarmestere, *Paar* Ede gr. és *Bolfrass* hadsegédek követték. A király fogata a Szent-György-téren, Dísz-téren és Albrecht-úton keresztül ment a lánczhídra. A palota-utczától kezdve egész a budai hídfőig mindkét oldalt a gyalogjárón nagyszámú közönség tolongott, folyton éljenezve a királyi párt. A közönség soraiban a Szt.-György-téren fehér ruhába öltözött kis leánykák állottak, kezeikben virágcsokrokkal. A királyné mosolygott, midőn a kis leányokat meglátta. A király pedig kezével integetett a leánykák felé. A királyi pár hintója és az udvari fogatok a meredek Albrecht-úton csak lassu hajtásban haladhattak lefelé a lánczhídhoz. Most a Szt.-György-térről a közönség a vár sétányaira sietett, honnan a lánczhídfőre kilátás nyílik. Innen is felharsogott a zajos éljenzés, amelylyel a királyi párt a hídfőnél összesereglett közönség üdvözölte. A vár házai különben pazarul fel voltak díszítve nemzeti színű lobogókkal, tarka szőnyegekkel és draperiákkal.

Az Andrássy-út a nagy naphoz méltó díszt öltött. Alig volt ház, melynek homlokzata tele ne lett volna szőnyegekkel, zászlókkal, szövet-guirlandokkal. A hatalmas út egyik legszebb része a legeleje volt, hol különösen a Saxlehner-ház, a Fonçiére s a Harkányi-paloták pompáztak remek ünnepi díszben. Volt sok palota, mely nemzetiszínű posztókkal ékesítette magát, de nagy hatást tettek azok a homlokzatdíszek is, a melyek az erkélyen májszínű és sötétvörös hatalmas mennyezeteket tűntettek fel. Ez arany-rojtos sátrak alatt gyönyörű hölgyek foglaltak helyet fényes toilettekben.

Soha annyi embert még nem láttak az Andrássy-út magas, büszke palotái. Daczára a borongó, hűvös időnek, már a kora reggeli órákban valóságos búcsújárás volt ott. A lovasrendőröknek és a kirendelt huszárságnak nagy munkája volt, a mikor a rendkivüli nagyszámú közönség között a rendet kellett fentartania. A házak ablakai telve voltak szebbnél szebb nőkkel, a feldiszített balkonokon ember ember hátán szorongott. Daczára e rendkivüli néptorlódásnak, az Andrássy-úton kirívóbb rendetlenségek nem történtek, a nép rendkivüli tisztességtudással és az alkalomhoz mért komolysággal viselkedett.

Kilencz óránál nem volt több, mikor az első fogatok a díszruhás urakkal bekanyarodtak az Andrássy-út torkolatánál, hol egy fél szakasz huszárság volt felállítva. S ettől kezdve szakadatlan sorban érkeztek a nyitott kocsik s a szebbnél szebb magánfogatok, sokszor négyesével egymás mellett. Szemkáprázató látvány volt ez a felvonulás, amely teljes másfélóráig tartott, s ha a különféle fogatok számát ötszázra teszszük, inkább kevesebbet mondunk, mint többet.

Zárt fogat igen kevés volt, ezt is csak az esős időtől való aggodalom indokolta. Az ég folyton szürke, gomolygó nehéz esőfelhőkkel volt tele, de a felsőbb hatalmak kegyesek voltak s az ünnepi hangulatot nem rontották el.

És jöttek a fényes fogatok egymás után, ragyogó díszmagyarba öltözött urakkal, viruló szép hölgyekkel, külföldi diplomatákkal, tábornokokkal. Ott láttuk a közélet szereplőit szinte kivétel nélkül: főrendeket, képviselőket, a főváros hatóságának képviselőit, főpapokat, a szellemi, születési és pénzarisztokráczia majdnem minden nevezetesebb tagját.

Kevéssel tíz óra után megkezdődött az udvari fogatok felvonulása.

Külön-külön udvari fogaton érkezett: *Ottó*, *Jenő*, *Rajner*, *József Ferdinánd*, *Lajos Viktor* főherczegek. Egy-egy fogatban ültek: *József* főherczeg és fia: *József Ágost* és neje, *Ottó* főherczeg és neje *Mária Jozefa* főherczegnő, *Lipót Szalvátor* főherczeg és neje, *Lipót* bajor herczeg és neje, *Gizella* főherczegnő, *Frigyes* főherczeg és neje *Erzsébet* főherczegnő, a *toszkánai nagyherczeg* és neje *Alice* főherczegnő, *Stefánia* özvegy trónörökösné, *Koburg Fülöp* és neje *Koburg Lujza* herczegnő, *Koburg Ernő* herczeg.

Udvari fogatokon érkeztek a kiséret tagjai is: tábornokok és udvari méltóságok, köztük *Vécsey* József br., József főherczeg főudvarmestere.

A közönség rendkivül rokonszenvesen, lelkes éljenzéssel fogadta az uralkodóház minden tagját, de legzajosabban mégis *József* főherczeget és családját, valamint *Stefánia* özvegy trónörökösnét éljenezték.

Azután egy negyedórányi szünet állt be. A fogatok felvonulása megszűnt, a széles Andrássy-út kocsijárója teljesen szabad volt. Még csak a királyi pár volt hátra, melynek érkezése elé mindenki lázas

izgatottsággal tekintett az Andrássy-út végére. Végre fél tizenegy után a fürdő-utczából előtörő moraj jelezte, hogy ő felségeik átjöttek Pestre. A moraj mind közelebb jött, folyton erősbödött, végre egetverő éljenzéssé fokozódott.

Az udvari fogat befordúlt az Andrássy-útra. Legelől egy fehér parókás futár lovagolt, utána nyomban a királyi pár fényes fogata következett, melyet négy arab telivér húzott, négy ritka szégségű hófehér ló.

A király huszártábornoki egyenruhában volt, a királyné fekete selyemben, könnyű mantillban, csipke gallérral, kis tollas kalappal.

A király és királyné nyájasan fogadták a közönség lelkesedett üdvözlését.

A kiállitás főkapuja előtti téren, daczára a nagy tömegnek, mely már a reggeli órákban ellepte a gyalogjárót, példás rend uralkodott. Maga a környék impozáns látványt nyujtott; mindenütt feketéllett a tömeg, mely a Feszty-körkép párkányzatát, tetőzetét, gloriettét is ellepte, azonkivül pedig egy kisebb társaság egy közelben felszállt ballon-kaptifból nézte végig a fogatok vonulását. Az óriási kocsitömeget, mely 9 órától kezdve az egész Andrássy-útat betöltötte, a király-utczai kapun át bocsájtották be a megnyitás színhelyére, a főkapu bejárása az udvar és a diplomáczia számára maradt fentartva. Tíz órától kezdve mind sűrűbben érkeztek a diplomaták fogatai s a bennülők tollas fövege, aranynyal hímzett frakkja láttára föl-fölhangzott a csodálkozás moraja a tömeg közt, amely különösen a japán követet zajos éljenzéssel üdvözölte.

Fél tizenegy körűl a kocsik raja még mindig özönlött az Andrássy-út torkolatából s a fogatok körülbelül félórányi várakozás után folytathatták csak útjokat.

Háromnegyed tizenegy órakor érkeztek meg a kiállítás főbejáratához az udvari fogatok. Mindjárt az első kocsi nyomában élénk éljenzés hangzott fel s a kocsiból előtünt *Stefánia* özvegy trónörökösné mosolygó arcza, ki jobbra-balra intve, köszönte meg a nép óváczióit. Élénk éljenzés hangzott fel ott is, valahol csak *József* főherczeg négylovas fogata elvonult; a sallangos magyar szerszámról, a bakon űlő magyar sujtásos hajdúról megismerte a fogatát az is, aki József főherczeget nem is ismeri s mindenki látható örömmel gyönyörködött a szüleivel szemben űlő deli *Jozsef Ágostonban*, ki barátságosan köszönte meg az óvácziókat, amelyek a magyar főherczegeknek és családjának szóltak. Az udvari kocsik közt még csupán Frigyes főherczeg jött négylovas fogaton.

Az Andrássy-út már egészen tiszta volt a kocsiktól, mikor a két oldalt álló tömeg közt feltűntek a távolban a hófehér paripák, amelyek ő felségét hozták. Pontban 11 órakor érkezett meg a kiállítás kapuja előtt à la Daumont fogatán. Jobbján a királyné ült teljesen fekete ruhában.

A királyi sátor előtt folyt le aztán a tulajdonképeni megnyitási ünnepély, itt foglalt állást az ország főnemessége, a politikai világ minden kitünősége, a főpapság és a katonaság elite-je. Igen élénk, tarka, változatos képet mutatott ez az eleven, mozgó-nyüzsgő sokaság; emitt a magyar főurak gyönyörű díszmagyarjai, amott egy bosnyák küldöttség fezjei s turbánjai, majd elvétve egy-egy rikítóbb színű főpapi talár, egy-egy lovassági tábornoki mente tarkálottak a sűrű embertömeg hullámai közt. És mindez a sok ember beszélt, nevetgélt.

A királyi sátor felé fordult az általános érdeklődés: ez a gyönyörű építkezés valóban festői szép látványt nyújtott. A hatalmas sátor nyolcz oszlopos, egész hosszában nehéz bársonynyal bevonva, a bársonyt aranynyal himezett, fehér brokát függönyök takarták, legfelül pedig Szt.-István koronája emelkedett. A sátor 18000 frtba került a bútorzat költségein kivül; a bútorzat vörös selyem székekből a főherczegnők számára és két nehéz brokát karosszékből a felséges királyi pár számára.

Ezt az egész berendezést *Lengyel* Lőrincz szegedi bútorgyáros készítette, még pedig kitünő izléssel.

A sátor előtt testőrtisztek álltak őrt, a sátortól jobbra a tábornoki kar, a tengerészet legfőbb tisztjei és a diplomácziai kar foglaltak állást, balra a magyar miniszterek, a politikai hatóságok és a birói kar kitünőségei, a közös és osztrák miniszterek állottak — a sátor előtt emelkedett a csillagkeresztes és palotahölgyek, valamint a főúri hölgyek számára épített első tribün, ettől jobbra és balra pedig emelkedett a képviselők és főrendiek, az idevaló és külföldi hirlapirók stb. tribünje.

Pontban 11 órakor egy lövés dördült el: a királyi pár megérkezett a kiállítás területére. Csakhamar zúgó éljenzések hallatszottak a messzi távolból, felzendült a néphimnusz — rövid nehány percz alatt a királyi pár megjelent a királyi sátor előtt.

A felséges királyi pár fellépett az emelvényre és annak a főkapu felé néző részén, az odakészített két karosszék előtt megállott. A királyi pár megett állott *Stefánia* főherczegnő, kinek viruló szépségét csak még jobban emelte előnyös toilettje, azután *Gizella*, *Mária Valéria* és *Izabella* főherczegnők, *Blanka* főherczegnő, *Karolina Mária Immaculata*, *Mária Jozefa*, *Mária Terézia*, *Károly* István főherczeg neje, *Mária Immaculata*, *Erzsébet*, *Mária Annunziata* főherczegnők stb. A főherczegnők körül félkörben állottak a főherczegek: *Lipót* bajor herczeg, *Ottó* huszárezredesi egyenruhában, *Jenő*, *Károly Lajos Viktor*, *Károly István*, *Ferencz Salvátor* stb. főherczegek, *Ferdinánd* toscanai nagyherczeg, *Ernő* herczeg, *Fülöp* koburgi herczeg.

Előlépett *Dániel* keresk. miniszter, megkezdődött a tulajdonképeni megnyitási ünnepély.

A kereskedelmi miniszter beszéde szószerint így hangzott:

Császári és Apostoli Királyi Felség!

Legkegyelmesebb Urunk!

A mindenható kegyelme megengedte, hogy teljes erőben és virágzásban érhesse meg ez az ország az ezredévnek ünnepét.

A sorsnak különös kegye . . . mert hiszen csodálatraméltó, hogy ezt az országot, melyről a történelem múzsája följegyezte, hogy századokon át a nyugati kulturának a megsemmisülés ellen védbástyája volt, melyen az egykor hatalmas keletnek ereje megtörött, hogy ezt az országot a világtörténelmi események vészes hullámai el nem sodorhatták.

A távol keletről őserejének birtokában bevándorolt maroknyi nép megmutatta a műveltebb nyugatnak, miként tudott évszázadokon, egy ezredéven át sok viszontagságon keresztül fennállásáért küzdő államot szervezni, az utódok meg fogják mutatni, hogy azt békés munkával, a művelődés eszközeivel biztosítani is tudják.

Kettős öröm tölti el a nemzedéket, a miért a gondviselés épen azon jogara alatt engedi szeretett hazájának ezredévét megünnepelni, kinek bölcs uralkodása alatt az alkotmányos közélet legszebb betetőzését — és a kultura e szép hazának minden intézményeiben a legerőteljesebb föllendülést nyerte.

A nemzet fiai e lélekemelő ünnepélyes alkalomból gyönyörködni óhajtottak a dicső múlt emlékeiben is és képet nyerni a jelenről. Ezért vannak itt ma körülöttünk felhalmozva a letűnt idők dicsőségkoszorúzta fegyverei, harczi lobogói és mellettünk a jelen békés munkájának fegyverei. Amazokat elhoztuk a templomokból is, melyekben egykor a nemzet harczi győzelemért fohászkodott, ezeket elhoztuk a munkának templomaiból, bizonyságául annak, hogy ez a nemzet megértette a legújabb kor szavát is és újabb hivatását is fényesen fogja betölteni.

Igazolja ezt a kiállítás is, mely az egész ország mai fejlettségét tükrözteti vissza.

E kiállítást létrehozni az egész ország teljes szívvel, lélekkel egyaránt igyekezett. De a legigazibb és legbensőbb hála rezdült meg mindannyiunk lelke mélyében a fölött, hogy a nemzet koronás királya, mint a legelső magyar, a nemzet rajongó szeretetével övezett felséges királyné és a fenséges uralkodóház tagjai a kiállítás fényét, díszét, nagyságát, ragyogását, legkegyelmesebb közreműködésükkel és mai legmagasabb megjelenésükkel is emelni méltóztattak.

A fő- és székváros az ország szíve; szívének minden dobbanását lesi ma az egész ország, — de minden igaz magyar ma saját szívében is azt az óhajtást táplálja, hogy isten áldása lengjen további belátha-

tatlan századokon át Szent-István koronája országai és dicső királya fölött, a kinek korszakos uralkodása alatt sikerült a második ezredév biztos alapjait megvetni.

Ezek után azon esedezéssel járulok császári és apostoli királyi felségedhez, hogy a legmagasabb védnöksége alatt álló ezen ezredéves kiállítást legkegyelmesebben megnyitottnak nyilvánítani méltóztassék."

A miniszter befejező szavaiba és az éljenek orkánjába már belevegyült a gellérthegyi ágyúk dörgése és a városszerte megkondult harangok zúgása.

Ezután előlépett a király ő felsége és a következő beszédben válaszolt:

Örömteljes érzelmektől áthatva jelentünk meg e történelmi időszakot jelző kiállítás megnyitásán.

Különösen fokozza pedig ez örömet, hogy a magyar állam ezeréves fenállásának dicsőítésére a hasznos munka, a szellemi és anyagi teremtő-erő évszázados fejleményeinek bemutatásával ily valódi béke-ünnepély áll első sorban.

E kiállítás — mint reménylem — tanusítani fogja országvilág előtt, hogy a magyar nemzet, föntartván ez államot sok viszontagság között, dicsőségesen egy évezreden át nemcsak a harcztéren tudta vitézségével a trónt és hazáját mindenkor megvédeni, hanem a művelődés terén is méltó helyet vívott ki magának és foglalhat el a művelt nemzetek között.

Tanusítani fogja továbbá azon buzgalmat és áldozatkészséget, melylyel az egész ország e kiállítás létrehozatalán fáradozott, valamint a külföldnek azon hálára kötelező készségét és rokonszenvét is, melyet az sok értékes és történelmünk szempontjából megbecsülhetetlen tárgynak e kiállítás számára történt átengedése által nyilváníttatott.

És tanusítani fogja végre, hogy habár a politikai küzdőtéren sokan különböző és eltérő útakat választanak is hazafias érzelmeik érvényesítésére, a magyar korona iránt való hűségben, a hasznos munkánál, a tudományok terjesztésénél s ez által az ország javának és dicsőségének előmozdításánál a hazának minden polgárát egyesítve és teljes egyetértésben találjuk.

Őszintén kívánom, hogy ezen összhang és testvéries egyetértés terjedjen ki áldásthozólag mindarra, a mi szeretett Magyarországom boldogítására és jövőjének biztosítására szolgálhat s hogy az eddig elért siker minden elbizakodás nélkül, inkább hathatós ösztönül szolgáljon a további munkásságra és haladásra, kérvén az Istent, hallgassa meg esedézésünket s kisérje áldásával és oltalmával e kiállítást, amelyet megnyitottnak nyilvánítok.

A király harsány, messze hangzó hangon, magyar kiejtéssel mondotta el beszédét, melynek csaknem minden egyes szavát óriási lelkesedéssel fogadta a közönség.

A király ekkor magához intette Dániel minisztert, a ki föllépet az emelvényre és egy emlékalbumot adott át a királynak, a melyet azután *A ponyi* Lajos gróf udvari marsall vett át és vitt magával. A király kezet fogott Dániel miniszterrel és ezzel véget ért a tulajdonképeni megnyitási ünnepség.

A borus, felhős égboltozat a király beszéde alatt lassanként kiderült és a befejező szavak után már valóságos verőfény csillámlott át a sűrű felhőtakarón. Ő felsége magával hozta a híres „Kaiserwettert." — Tiszta napfény sütött nemcsak az arczokon, meg a szívekben, de odakünn az egész természetben is.

A királyné udvarhölgyével kocsiba ült és a várba hajtatott; a király pedig a főherczegekkel és az egész kísérettel a kiállítás megtekintésére indult.

A mint így feloszlott az óriási gyülekezet, könnyebben lehetett szemügyre venni annak egyes tagjait és alkatelemeit. Ott voltak: Monsignore *Locatelli*, *Mahmud* bey török, *Eulenburg* gróf német, *Lozé* franczia, *Nigra* gróf olasz, *Monson* angol, *Kapnist* orosz nagykövetek, *Palmer* németalföldi, *Löwenhaupt* gróf svéd, *Neriman khan* perzsa, *Sponnek* gróf dán és *Ghyka* román követek, megannyian követségi személyzetek, attachéik és budapesti képviselőik kíséretében, kik közül ott voltak: *Gréville*, *Brüll*, *Bazily*, *Ratibor* herczeg, *Turenne* gróf, *Bizio* marquis, *Lutfy* bey, *Hammond*, *Balisch* és *Duckerts* konzulok.

Nem csekély feltűnést keltett a khinai birodalom képviselője *Hsü-Tin-Tschung* és az új japán követ feleségével. Ott voltak még: *Neriman khan* perzsa követ, *Goluchowski* gróf külügyminiszter, *Kállay* közös pénzügyminiszter. Ott voltak továbbá ezen csoportban *Szögyény-Marich László* berlini nagykövet és *Badeni* gróf, *Bilinski* lovag, *Glanz* báró és *Gautsch* báró osztrák miniszterek. Tarkította az egyenruhák és jelmezek sokaságát a bosnyák küldöttség, a mely valamennyi megszállott

tartomány vallását és nemzetiségi öltözetét képviselte. A m. kir. államvasutak igazgatósági elnöke, *Ludwigh* Lajos fényes magyar díszben a főrendek közt volt látható. Más csoportban állott a Dunagőzhajózási társaság igazgatója, *Ullmann* Lajos. *Munkácsy* jellegzetes feje szintén messze látható volt; a mester szintén magyar díszt viselt.

Balra a magyar képviselőház tagjaitól, a kik magyar díszben jelentek meg, helyet foglalt az osztrák képviselőház küldöttsége, élén *Chlumeczki* elnökkel és *Abrahamovitz* alelnökkel, nevezetesen *Roskovsky*, dr. *Byk*, *Augssen*, *Purgstaller* és mások; a magyar főrendiház díszes csoportjától és a zászlós uraktól balra foglalt helyet az oszrák urak házának küldöttsége, *Windischgrätz* Alfréd herczeggel.

A királyi díszsátorral szemben, magas tribünön, a diplomácziai testület és a magyar előkelő társadalom hölgyei foglaltak helyet, kiknek könnyed, világos nyári öltözékei különös varázst kölcsönöztek az egész képnek.

A diplomácziai testület megett helyezkedett el a püspöki kar, élén *Schlauch* bibornokkal.

A másik oldalon ott voltak a tábornoki kar élén: *Beck* báró tábornagy, a vezérkar főnöke, *Windischgrätz* herczeg csapatfelügyelő, *Pállffy* András gróf, a magyar testőrség kapitánya, *Lobkovitz* herczeg tábornagy, *Appel* báró lovassági tábornok, mádi *Kovács* tábornagy, hadtestparancsnok, *Forinyák* tábornagy; *Zsoldos*, *Merteno*, *Cronenbold*, *Parmann*, *Czibulka*, *Szvetics*, *Grivicsics*, *Rohonczy* és *Kropacsek* tüzérségi főfelügyelő altábornagyok; *Pittner* és *Spaun* báró ellentengernagyok, *Klobnosár*, *Ulrich*, *Kotz* báró, *Lederer* báró és *Zelavsky-Jelita* vezérnagyok.

A kiállítás ünnepélyes megnyitása után ő felsége körsétát tett a kiállítás területén, majd másfél órai időzés után kiséretével együtt viszszahajtatott a várba.

A magyar királyi operaház díszelőadásán.

Emlékezetes, csodaszép estéje volt ez a magy. kir. operaháznak. Föl lesz az jegyezve nemcsak az Andrássy-úti, szfinxek által őrizett kőpalotának krónikájában, megörökítik azt hazai kulturánk évkönyveiben is. Mert valósággal kulturális jelentőségű volt ez az est (nemcsak merőben közjogi jellegű), midőn az egész művelt külföld, sőt még a tengertúli távoli vidékek képviselői is megjelentek és résztvettek ezeréves kulturánk és főnállásunk ünnepélyében, a melynek egyik kimagasló momentuma volt ez a díszelőadás.

Théatre paré volt, meghívott vendégek előtt adták elő Erkel „*István király*“-át. A mű egy évtized óta a szinházi leltár valamelyik sötét mélységén aludta téli álmát, csak most ébresztették fel ismét új életre.

A magy. kir. operaház homlokzata ez este káprázta tó látványt nyújtott. Hatalmas erkélyét magasan lobogó fáklyák, eleven világosságú gázlámpák és halványkék villamoslámpák díszítették. A loggiákból egy hatalmas *E* és *F* betű sugárkévéje ragyogott le az alant ide-oda tóduló sokaságra; az épület ormát villamos fényű korona diszítette, a korona fölött pedig hatalmas nap szórta sugarait.

Ezalatt az udvari páholyhoz vezető külön lépcsőházban *Perczel* Dezső belügyminiszter, *Nopcsa* Elek báró orsz. képviselő kormánybiztos és *Rudnay* Béla főkapitány várták a király és fenséges családtagjainak megérkezését. Pontban fél nyolcz órakor érkezett a király ő felsége hintója az udvari páholy külön bejárata elé. Az első kocsiban a király ő felsége ült *Gizella* főherczegnővel, a következő kocsikban egymásután érkeztek: *Stefánia*, *Mária Jozefa*, *Izabella*, *Blanka* főherczegnők, *Alice* toszkánai nagyherczegnő, *Lujza* szász-koburg herczegnő, továbbá *Luitpold* bajor herczeg, *Ottó*, *Ferdinánd*, *Lajos Viktor*, *Lipót Ferdinánd*, *József Ferdinánd*, *Péter Ferdinánd*, *Ferencz Salvator*, *Lipót Salvator*, *Frigyes*, *Rainer* főherczegek, a *toszkanai* nagyherczeg, *Fülöp* szász-koburgi herczeg.

Király ő felsége katonásan üdvözölte a belügyminisztert, azután felment a lépcsőn és belépett a levendula-szesz illattól áradozó foyeren át az udvari páholyba. Az egész közönség mihelyt meglátta a királyt, fölemelkedett ülőhelyéről, így üdvözölte az uralkodót. Azután fölhangzottak a nyitány első ütemei, megkezdették az előadást.

Az operaház nézőtere e pillanatban szinte mámoritó, felejthetlenül szép látványt nyújtott.

A páholyokban a felséges uralkodóház tagjain kivül az ország egész főnemessége, a diplomácziai kar legkiválóbb képviselői, a törvényhozás tagjai, a magyar, közös és osztrák miniszterek, a katonaság és tengerészet számos kitünősége, a mellett mindenütt szebbnél-szebb hölgyek, mindenütt aranytól duzzadó egyenruhák, káprázta tóan szép díszmagyarok, suhogó selyem, színtől áradozó nehéz brokátok, csillogó gyémántok és még ennél is csillogóbb női szemek — valóban felejthetlen látvány tárult a szem elé.

A nézőtéren így voltak elhelyezve az uralkodóház tagjai és a többi meghivott vendégek:

A középső udvari páholyban (a mely voltaképen öt páholyból állott, mert e középső páholyhoz hozzávették jobbról-balról a 9. és 10. számú páholyokat) ültek: a *király*, jobbra tőle *Gizella*, balra *Stefánia* főherczegnő, azonkivül *Lipót* bajor herczeg, *Ottó* főherczeg, *Mária Jozefa* főherczegnő, *Ferdinánd*, *Lajos Viktor*, *Lipót Ferdinánd*, *József Ferdinánd*, *Péter Ferdinánd*, *Ferencz Salvator*, *Jenő* főherczegek, a *toskanai* nagyherczeg és neje, *Alice* toskanai nagyherczegnő,

Az első emeleti u. n. *inkognito* páholyban ültek: *Blanka* és *Izabella* főherczegnők, *Frigyes*, *Lipót Salvator* és *Rainer* főherczegek.

Ezzel a páholylyal szemközt a *jobboldali proscenium páholyban* ültek: *József* főherczeg, *József Ágost* főherczeg, *Auguszta* főherczegnő, *Fülöp* szászkoburgi herczeg és neje, *Lujza*.

A baloldalon, a főváros páholyában ültek: *Nigra* gróf olasz nagykövet *Kapnist* gróf az orosz, *Hoyos* gróf a spanyol, *Balmos* gróf a portugal és *Sponnek* gróf a dán követ. Mellettök az 1. 2. és 3. számú földszinti páholyokban: *Eulenburg* gróf a német, *Lozé* marquis a franczia és Sir Edvar *Monson*, az angol nagykövet ültek. A 4. számú páholyban *Badeni*, *Bilinszki* és *Gautsch* osztrák miniszterek, kiknek *Darányi* földm. miniszter ciceroneskedett, az 5. páholyban *Ghyka* román és *Manos* görög követ, a 6. páholyban *Széchen* Antal és *Bethlen* Gábor grófok, azontúl *Paar* gróf hadsegéd és *Lichtenstein* herczeg, ideiglenes osztrák főudvarmester.

A jobboldalon a földszinti 1. sz. páholyban Szilágyi Dezső, Chlumetzky osztrák képviselőházi elnökkel és Ámrahamovicz lovag alelnökkel. Az intendánsi páholyban ültek Jósika báró miniszter és neje, özv. Vécsey bárónő és Ferenczy Ida; a második páholyban Szapáry Géza gróf és Festetich Tasziló gróf nejeikkel és Szapáry Gyula gróf; a harmadik páholyban Perczel és Dániel miniszterek nejeikkel; a negyedik páholyban Károlyi Tibor gróf és neje és Tisza Kálmán; az ötödik páholyban Kállay közös pénzügyminiszter és Széchen Miklós gróf osztályfőnök nejeikkel; a hatodik páholyban gróf Széchenyi Imre volt nagykövet és Széchenyi Sándor gróf neje a hetedik páholyban Teleky Géza gróf és Wekerle Sándor nejeikkel; a nyolczadik páholyban Zichy Ferencz gróf főtárnokmester és Zichy Nándor gróf és neje; a kilenczedik páholyban Károlyi István gróf és Dessewffy Aurél gróf nejeikkel; a tizedik páholyban Hunyady Imre gróf és Cziráky Béla gróf nejeikkel.

Az első emeleten balra az első páholyban Goluchowsky gróf külügyminiszter és Szögyény-Marich László nagykövet nejeikkel, a másodikban herczeg Esterházy Antal Miklós és neje, herczeg Trauttmansdorf Károly, a harmadikban Windischgrätz herczeg hadtestparancsnok és Fejérváry báró honvédelmi miniszter.

A negyedikben herczeg Pálffy Miklós és herczeg Odescalchi Géza nejeikkel, az ötödikben Tripp amerikai követ nejével és leányával, továbbá Takahiri japán követ és neje, a hatodikban Van der Hoeren holland, Podewits bajor és Wallwitz szász követek és nejeik. Jobbra, az első emeleten Bánffy báró miniszterelnök és Wlassics miniszter nejeikkel, a másodikban Lukács és Erdély miniszterek, a harmadikban Andrássy Aladár gróf és Andrássy Géza gróf nejeikkel, a negyedikben özvegy Inkey bárónő, továbbá Beck báró vezérkari főnök és Festetich Andor

gróf nejével. Az ötödikben gróf Apponyi Lajosné, a magyarországi udvarnagy neje s Apponyi Géza gróf és neje.

A második emeleten balról az első és a 11-ik páholyban az udvari kiséretek foglaltak helyet, a másodikban Draskovics Iván és Pejacsevich Tódor gróf nejeikkel, a harmadikban Karácsonyi Jenő gróf nejével, az ötödikben Hadik-Barkóczy Endre gróf és Semsey László nejeikkel. A második emeleten jobbról az első és 11-ik páholyt szintén az udvari kiséret tagjai foglalták el. A második páholyban Kemény Kálmán báró és neje, báró Radvánszky Gézáné és leánya voltak, a harmadikban Beniczky Ferencz és Károly nejeikkel, a negyedikben Matlekovits Sándor és Rakovszky István nejeikkel, az ötödikben Burján követ és neje, Szegedy Györgyné és báró Gerliczy Ferenczné.

A földszinten, a melynek minden helye el volt foglalva, csak két frakk volt látható. A többi látogató mind vagy egyenruhában, vagy díszmagyarban jelent meg. A magyar társadalom előkelőségei vegyest ültek itt külföldi diplomatákkal. Hadseregünknek megjelent számos képviselője majdnem a katonai egyenruhát tette túlnyomóvá. Az idegen államok képviselői között ott láttuk: de Capáréde svájczi követet, Löwenhaupt svéd-norvég követet, Marquis Cusani Confalonieri olasz követségi titkár, Mr. Milbanke, Mr. Rennce, Mr. Baird és Br. Werney-t.

Ez a fényes közönség egészen lekötötte a király és kíséretének figyelmét; ő felsége úgyszólván az első felvonás végeig érdeklődéssel szemlélte a közönséget és gyakran tett megjegyzéseket a mellette ülő *Gizella* főherczegnőhöz.

A második felvonás után fél kilencz órakor a király és családtagjai az udvari páholyból kimentek az előtte levő előterembe, a hol *három thea-asztal* volt felállítva. A *király* asztalánál ültek: *Gizella* főherczegnő, *Alice* toszcanai nagyherczegnő, *Ferdinánd*, *Lipót Salvator* főherczeg, *Izabella*, *Auguszta* főherczegnők és *Ferencz Szalvator* főherczeg, — *Stefánia* főherczegnő asztalánál ültek: *Luitpold* bajor herczeg, *Ottó* főherczeg, *Blanka* főherczegnő, *Lipót Ferdinánd*, *József Ferdinánd*, *Frigyes*, *József Ágost* főherczegek, *Fülöp* szászkoburgi herczeg. — Végül *Mária Jozefa* thea-asztalánál ültek: *Lajos Viktor* főherczeg, a *toszkanai* nagyherczeg, *Lujza* szászkoburgi herczegnő, *Péter Ferdinánd Jenő* főherczeg, *Rainer* főherczeg.

Ugy kilencz óra felé a király és családtagjai ismét helyet foglaltak az udvari páholyban és az előadást ismét tovább folytatták. A király növekvő érdeklődéssel követte a harmadik felvonás hatásos jeleneteit, a negyedik felvonás végén beszőtt gyönyörű élőképeket pedig szemmelláthatólag nagy tetszéssel fogadta. Különösen mélyebb hatást keltett a „pozsonyi országgyűlés“ tablója, a melyet igazi gyönyörködéssel szemléltek külföldi vendégeink is.

És most következett az előadásnak legszebb, legmeghatóbb részlete: *az apotheozis.*

A szinpad közepén hatalmas géniusz tartotta az örök dicsőség sugárkoronáját a király és a királyné életnagyságú szobrai fölött. A szeretet, a hit és remény szimbolizált személyesítői állták körül a két szobrot, a melynek talapzatánál a magyar nemzet minden egyes rétegének egy képviselője, vagyis az egész magyar nemzet állott. Ott állottak: egy öreg paraszt *(Ujházy)*, egy fiatal menyecske *(Szilágyiné)*, egy hadastyán és egynehány tényleges katona, főúr és polgár, — mindegyike az operaház egy-egy magánénekese által személyesítve. És most előlépnek mind és ajkaikról felhangzik a magasztos hymnusz:

— Isten áldd meg a magyart!

És e szónál felemelkedett az egész díszes, előkelő közönség üléséből, az a fényes földszinti közönség háttal fordult a szinpadnak és a királyi páholy felé hajol — fölállt maga a király és a királyi család valamennyi jelenlévő tagja és így állva, egymás felé nézve, együtt hallgatták és együtt érezték át azt a csodás szépségű nemzeti fohászt, a melyben egy nép zsolozsmája száll a népek atyjához . . .

Egyike volt ez ama ritka, de annál felejthetlenebb pillanatoknak, midőn a király és a nép, az uralkodó és az alattvaló szíve egyetlen egy dobbanásban találkozik és együtt érez. Az ilyen pillanatoknak emléke kihat évtizedekre, mert a népek csak nehezen felejtenek.

A mint a hymnusz véget ért, a közönség harsány éljenzéssel hódolt a királynak, a ki szivélyes üdvözlettel köszönte meg a lelkes ovációt. Azután kilépett a páholyból, a lépcsőházban *Nopcsa* Elek kormánybiztosnak megelégedését fejezte ki és valósággal meg is köszönte a szép előadást. Azután kocsiba ült és az egyre éljenző közönség sűrű sorfalai közt fölhajtatott a budavári királyi palotába.

A hálaadás napján.

Fényben és pompában mesésen, hazafias érzelmek dolgában pedig elfeledhetlen nagyszerűséggel zajlott le a millenniumi hálaadó istentisztelet napja.

A budavári Te Deum ama csodás ünnepiességek egyikévé lett, amilyeneket csak a hazaszeretet melege és a nemzet hivatásában vetett erős hit képes teremteni.

A király és királyné, az egész udvar, a diplomácziai testület, a főpapság, a kormány és az országgyűlés tagjainak szemkápráztató felvonulása, a kath. egyház minden fényének és művészetének kifejtése

a harangzúgás, tömjén, ágyúdörgés és a magyar díszöltözetben kifejtett pompa csak külső kerete annak, a mi a szívekben lezajlott.

Vaszary Kolos bíboros herczegprímás olyan hálaadó beszédett mondott Nagy-Boldogasszony templomában a királyi ház es a nemzet színe előtt, melynek hazafias mélysége és ereje szinte megrázta a jelenvoltakat. Az ország első papja gazdag hazafias szívének egész forrósága lángolt ebben a beszédben és tiszta tüzet gyújtott az mindenütt, a hol elolvasták.

Hatalmas magyar nemzeti jellegű beszéd volt ez az Isten színe előtt és a trón zsámolyánál. Erős magyar érzelmek és gondolatok törtek elő belőle, olyanok, a milyenek csak a legmagyarabb szívben és elmében fogantatnak. Történelmünk egész szelleme vonult el lelki szemeink előtt e beszéd alatt és éreztük, mint kapcsolódik össze hazafias hitünk az isteni hatalom erejével, mint emelkedünk föl a vallásos ihlet szárnyain az Isten kegyelme felé s mint erősödik meg bennünk nemzetünk igazainak ezredéves hite.

Feszülve, elfojtott lélegzettel hallgatta mindenki ezt a hatalmas beszédet, melyet oly gyönyörűen foglalt be a művészet varázsos ihletével is az a régi magyar ének, mely Máriához, Magyarország nagyasszonyához fohászkodik s minden magyar szívet édes melegséggel töltött el a templom boltozatai alatt.

Idegen hatalmak képviselői meghatottan hallgatták e férfias, egyszerű, tiszta, mély és épen azért a művészet legérthetőbb hangján beszélő éneket, mely mintha Magyarország egyetlen hálaimádsága volna s az egész világnak el akarná mondani nemzetünk szenvedéseit, hitét, hűségét és soha ki nem alvó bizodalmát rendeltetésében.

A nagy Te Deum méltó volt a nemzethez és királyi házához, mely soha nem volt annyira a nemzettel összeforrva, mint ebben a fölmagasztaló pillanatban.

A nap többi része a város ünnepies mozgásával és az esti kivilágítás pazar látványával telt el.

E nap történetéből ki kell emelnünk egy nagy és örvendetes tanulságot. *Magyarországnak* a *koronázás napja óta egyetlen oly nemzeti ünnepe sem volt, melyen az állami erő, sőt a monarkia nagyhatalmi állása is ennyire képviselve lett volna.*

Nemcsak a királyi ház jelenléte és magyar jellegű dísze tette ki ezt, — ámbár ez a legnagyobb és legörvendetesebb, — de a katonaság folytonos részvétele s a Gellért-hegy és a dunai hadihajó ágyúinak hatalmas dörgése is. Szinte első alkalom, hogy a *magyar nemzet* ünnepét a monarkia haderejének ilyen részvétele emeli és jóvoltunkért az ágyúk torka is ünnepiesen megszólal.

Királynénk ismételt jelenléte is mélyen megkapta az egész közönséget.

A nemzet által annyira szeretett királyi nő messze földről, szenvedő állapotával és mély gyászával nem törődve, jött meg közénk, magyarjai közé s királyi férje oldalán velünk ünnepelt.

Rajongással nézte mindenki e dicsőséges királyi párt s el volt telve szerető hódolattal lelki nagyságuk előtt.

Este a király és a királyi család tagjai sétakocsizást tettek a pazar pompával kivilágított, ünneplő fővárosban.

Az új műcsarnok felavatásán.

Az új műcsarnok ünnepélyes felavatása feledhetlen lapja lesz a magyar művészetek történetének.

A magyar király valamennyi itt időző főherczeg jelenlétében május 5-én nyitotta meg a millenáris műtárlatot s a műcsarnok falai közt ez alkalomból olyan fényes társaság gyűlt össze, hogy szinte rosszul esik visszagondolni az előbbi műtárlatok megnyitási napjaira, a mikor alig lézengett itt-ott egy-egy műbarát a régi műcsarnok apró szobácskáiban.

— *Szivesen jöttem el a mai ünnepre!* — felelte a király a kultuszminiszter üdvözlő szavaira és felragyogott a szeme, mikor belépett a művészet szent hajlékába. A Habsburgok hagyományos műszeretetével s egy koronás műkedvelő szakértő megjegyzéseivel sétált végig a termeken, szinte felfrissülve a sok művészi alkotás láttára.

— Bárcsak minden tárlat megnyitása ilyen lenne! — mondogatták a művészek. Mert nálunk a királyi kegy gyámolítása emelheti csak művészetünket és művészi gárdánkat arra a polczra, melyet a művelt nyugaton már régóta elfoglalt.

* * *

Az új művészhajlék oszlopos előcsarnokában déltájt kezdtek gyülekezni közéletünk kitűnőségei, a képzőművészeti társulat vezérférfiai, művészek és írók, valamint a meghívott hölgyek serege. Fél egytől fogva egymásután érkeztek meg főudvarmestereik kiséretében: *Ottó*, *Rainer*, *Frigyes*, *Lajos Viktor*, *József*, *József Ágost*, *Jenő*, *Ferencz Salvátor* és *Péter Ottó* főherczegek, *Ferdinánd* toskánai nagyherczeg és *Koburg Fülöp* herczeg. A királyi család tagjai katonai díszben, nyakukon az aranygyapjas-rend keresztjével jelentek meg. A fényes gyülekezet a műcsarnok oszlopos előrészén várakozott.

Az előcsarnokban ott voltak: Fejérváry Géza báró, Wlassics Gyula és Dániel Ernő miniszterek, Császka György kalocsai érsek, Firczák Gyula munkácsi püspök, Kunz csornai prépost, Szmrecsányi püspök, Rohonczy György altábornagy, városi parancsnok, Berzeviczy Albert a képviselőház alelnöke, Eötvös Loránd báró, az akadémia

elnöke, Lobkowitz Rudolf hadtestparancsnok, Apponyi Lajos gróf főudvarnagy, Szüry Dénes és Ambrozovits Béla miniszteri tanácsosok, dr. Szmrecsányi Miklós osztálytanácsos, a művészeti osztály vezetője, Harkányi Frigyes báró, a képz. társulat alelnöke, Rudnay Béla főkapitány, Csáky Albin gróf, Gerlóczy Károly alpolgármester, Matlekovits Sándor, Jókai Mór, Hegedűs Sándor, Wekerle Sándor, Kossuth Ferencz, Gajári Ödön, Falk Miksa, dr. Horváth Gyula, Fenyvessy Ferencz, Miklós Ödön, Kamerer Ernő orsz. képviselők, Vécsey József báró, főudvarmester, Radisich Jenő, Lechner Lajos közép. igazgató, Schmiedt József kiállítási igazgató, Szalay Imre m. tanácsos, muzeumi igazgató s a kiállító művészek majdnem teljes számban.

Néhány perczczel egy óra után érkezett meg *ő felsége* nyitott kocsiján, mellette hadsegéde ült. A merre csak a kocsi haladt, mindenütt zúgó éljenzés hangzott körötte. A műcsarnok lépcsőinél *Wlassics* Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter fogadta, kivel a király kezet szorított. A terasse-ra érve, a főherczegekkel váltott néhány szót, majd belépett a pompásan díszített előcsarnokba. Harsogó éljenzéssel fogadták itt a királyt, a ki szivesen fogadta a köszöntést. A király után bejöttek az előcsarnokba az összes főherczegek és kiséretük.

A délszaki növényekkel körülvett hatalmas Hungária-szobor előtt állott meg a király s vele szemben *Wlassics* Gyula miniszter, a ki a következő beszéddel üdvözölte:

„Császári és apostoli kir. Felség!

Legkegyelmesebb Urunk!

Fogadja felséged legmélyebb hódolatunk, legélénkebben érzett hálánk és határtalan örömünk kifejezését, hogy a magyar képzőművészetnek emelt ez új csarnokában a magyar állam ezeréves fennállásának emlékére rendezett legelső műkiállítást legmagasabb látogatásával kitüntetni és ezzel örökké emlékezetéssé tenni kegyeskedett.

A magyar művészet legelső és mindenkinél gondosabb védnökének, a magyar szívnek egész melegével, odaadásával és rajongásával hőn szeretett urunknak, királyunknak ez az első látogatása legyen a művészet ez új templomának örökké ragyogó, felavató ünnepe.

Ünnep, mely áraszszon oly sok fényt, dicsőséget és áldást a magyar művészet fejlődésének útjaira, hogy a jövő kor küzdelmeiben a magyar művészet mint egy leghatalmasabb erkölcsi erő, a magyar nemzet fennmaradásának és fölvirágzásának mindenki által elismert elsőrendű tényezője legyen.

És ez úgy lehet, ha a magyar felelős kormány, a társadalom és a magyar művészet minden ihlete, minden művelője, mindenha a művé-

szet mai koronás védője, a mi urunknak, királyunknak fejedelmi erényekben tündöklő kötelességérzetét és a közművelődés igazi erényei tartalmáért lelkesedni tudó emelkedett felfogását mint példaképet követi.

Adja az isteni gondviselés, hogy úgy legyen! Példaképünk tündököljön sokáig! Éljen a király!"

— Éljen a király! kiáltotta lelkesülten az előcsarnokban félkörben felállított díszes közönség.

Majd a király szavai hangzotttak el a teremben, a ki a következőket mondotta:

„Örömmel jöttem a művészek ezen új hajlékának felavatásához; őszintén kívánom, hogy az a szépen fejlődő magyar képzőművészetnek újabb lendületet adjon a további felvirágzáshoz."

A király válasza zajos éljenzést keltett.

A király ezután megszemlélte a műcsarnokban kiállított képeket és szobrokat

Fél három volt, mire a király befejezte a szemlét, melynek végeztével legteljesebb elismerését fejezte ki Wlassics miniszter és az egybegyült művészek előtt. Ezután a jelenvoltak zajos éljenzése közben, a főherczegek által kísérve, gyalog sétált át az „*Ecce Homo*" épületéhez.

Itt a kapuban Munkácsy Mihály fényes díszmagyarban öltözve várta a királyt, a ki kezet fogott a művészszel és mindjárt a terembe sietett. Munkácsy apróra elmagyarázta ő felségének a képet. Majd így szólt a király: „Ez az utolsó képe önnek?" — Igen, felség, mondta Munkácsy, az utolsó pár hónap alatt festettem, nagyon kellett sietnem vele, hogy a millenniumra elkészüljön.

— Még mindig Párisban lakik? — kérdezte a király.

— Igen, felség, 25 év óta.

— Úgy hallom, jegyezte meg a király, hogy végleg haza készül telepedni.

— Igen, felség, most idehaza nagy dolgok történnek és most itthon a helye minden magyar embernek.

A király s főherczegek sorra gratulálták a mestert.

Három órára járt az idő, a mikor a király búcsút vett Munkácsytól és kíséretével együtt kocsiba ült és az időközben összegyűlt tömeg zajos éljenzése közt visszahajtatott a királyi várba.

Stefánia özvegy trónörökösné a lelenczházban.

Stefánia főherczegasszony, a „*Fehérkereszt*“ lelenczház védasszonya, május 4-én meglátogatta az intézet mozsár-utczai telepét.

Az intézet oszlopcsarnokában gróf *Teleky* Géza elnök vezetése alatt az intézet előljárósága nevében gróf *Károlyi* Alajosné elnöknő, *Dániel* Ernőné alelnöknő, Tabódy alelnök, dr. Szalárdy főorvos, Bánóczy titkár, Papanek Ferencz terézvárosi káplán pénztárnok, dr. Waldner József, dr. Szabó Mihály, dr. Feldmann Izor, dr. Mór Mihály, dr. Temesváry Rezső intézeti orvosok és dr. Balogh Ignácz intézeti ügyész várták.

Gróf *Teleky* Géza rövid pár szóval üdvözölte a főherczegasszonyt. Hódolatteljes köszönetét fejezte ki, hogy látogatásával az intézetet megtisztelni kegyeskedett.

— Örömmel jöttem s köszönöm ezeket a szép barátságos szavakat — válaszolt Stefánia főherczegné, kezet szorítva gróf Telekyvel.

A cercle után megnézte az intézet helyiségeit. Az igazgató vezetése mellett fölment az első emeleten levő kórtermekbe, ahol 36 anya fekszik 38 újszülött babával. A fenséges asszony a tavaszi napfény hatásával volt a betegekre.

Az első emeletről lejövet, a földszinti termeket járta be, a hol mindenütt a legnagyobb rend és tisztaság uralkodott.

Az intézetnek aszfaltos udvarán, a falak mentén közel háromszáz falusi asszony ült. Mindegyiknek az ölében egy-egy kis baba. A fenséges asszony végig ment az ápoló asszonyok sorain. A jó falusiak pedig, a kiket a nagy kegy könyekig meghatott, sorra járultak eléje és csókokkal boritották kezeit.

Közel egy negyedóráig tartott ez a jelenet, melyet fényképész is megörökített.

Stefánia főherczegnő már távozni készült, mikor néhány pillanatra az intézet nagytermébe vezették. Itt beirta a vendégkönyvbe: „*Stefánia 1896. május 4.*“

Megköszönte a fogadtatást, kezet szorított a kapuban a hölgyekkel és az intézet főbb előljáróival s a közönség lelkes éljenzése közben elhajtatott.

A király a katonák előtt.

A millenniumi ünnepélyek egyik kimagasló és fényes látványossága volt az a katonai parádé, a mely a magyar királyi udvar és a külhatalmak képviselői előtt a vérmezőn lefolyt és a mely illusztris bizonyítéka volt annak, hogy a közös hadsereg is együtt ünnepelte a magyar nemzettel annak ezredéves multját.

Látványosság szempontjából csakugyan gyönyörű volt a díszszemle. A katonás rendben fölállított gyalogság, lovasság, mögötte a tűzérség és a szekerész-csapatok. Előttük a magyar király nagy és előkelő kiséretével és a csapatok előtt végigkocsizó főherczegnők. A vérmező négy oldalán pedig beláthatatlan néptömeg képezte a keretet, gyönyörködve a szép képben, a melyet a nem mindennapi látvány nyújtott.

Az előkelőbb nézőközönségnek, a mit különben sohasem szoktak megtenni, magas tribünt állítottak föl. A nagy közönség természetesen már 7 órakor reggel megkezdte a vándorlást Budára, a kik pedig innen elszorultak, fölsétáltak a várba és ennek bástyáiról madártávlatból szemlélték a szép katonai látványosságot.

A katonaság kivonulása a kaszárnyákból már reggel hét órakor kezdődött és jóval elmúlott nyolcz óra, mire a csapatokat teljesen rendbe hozták. Mikor *Lobkovitz* Rudolf herczeg hadtestparancsnok megérkezett, átvéve az egyes parancsnokok jelentéseit, maga állt a hadtest élére és úgy várta a legfelsőbb hadurat.

A csapatok négy hadrendben következőleg voltak fölállítva:

I. hadrend *Czibulka* altábornagy parancsnoksága alatt: 61 gyalogdandár (*Csikós* vezérőrnagy) és 62. gyalogdandár (*Zelavsky-Jelita* vezérőrnagy). E hadrendben voltak a bosznia-herczegovinai gyalogezred, a 32., 56., 69. számú közös hadseregbeli és az 1. honvéd-gyalogezred, a Ludovika-Akadémia gyalogsági növendékei, és a cs. és kir. gyalogsági hadapród-iskola növendékei és a 16. és 17. sz. egészségügyi osztály.

A II. hadrend *Parmann* altábornagy parancsnoksága alatt: 63. gyalogdandár (*Lederer* báró vezérőrnagy) és 64. gyalogdandár (*Urich* lovag vezérőrnagy). E hadrendben voltak a 7. és 14. sz. utász-zászlóaljak és a 6., 23., 38. és 86. számú gyalogezredek.

A III. hadrend *Hold* ezredes parancsnoksága alatt. Ehhez tartoztak a 4. számú hadtest tűzérezred és a 10., 11. és 12. sz. hadosztály tűzérezredek, valamint a 2/IV. sz. tűzérzászlóalj.

Az IV. hadrend *Kotz* báró vezérőrnagy parancsnoksága alatt. Ehhez tartoztak a közös hadseregbeli 16. huszárezred és az 1. honvéd-huszárezred, a Ludovika-Akadémia lovastiszti növendékei a 4. szekerész osztály.

Így elhelyezkedve, a csapatok igazán gyönyörű látványt nyújtottak. A fényesre kicsiszolt fegyverek meg-meg csillantak a napban és vakító fénysugarakat küldözgettek a nézők szemei közé. Az útakon mindenfelé lovasrendőrök tartották vissza a közönséget, hogy a király és kisérete számára nyitva tartsák az útat.

Kevéssel 9 óra előtt kétüléses udvari hintón érkezett meg *Stefánia* özvegy trónörökösné *Gizella* bajor herczegnővel, kiket a közönség az

egész útvonalon lelkesen megéljenzett. Utánuk jöttek *Lujza* herczegnő, *Agusztá* és *Jozefa* herczegnők külön fogatokon udvarhölgyük kiséretében.

Kilencz óra volt, mikor a vérmező délkeleti szélén fölállított kürtös megadta a királynak járó háromszoros „vigyázz"- és „generalmarsch"-jelet és látható volt a vérmezőre vezető úton a király délczeg alakja lovon. Kisérete talán még sohasem volt oly fényes, mint ma. A főherczegek, katonai attachék, a magyar testőrség és gárda nehány tagja és az összes szolgálatonkivüli tábornokok és törzstisztek. A csapatot hat fehér lovas udvari zsandár zárta be. A király gyönyörű sötét pejmének ült, lovassági tábornoki egyenruhában, baloldalán *Lipót* bajor herczeg lovagolt, tűzérezredesi egyenruhában.

A király kiséretében voltak még: *Rainer*, *József*, *József Ágost*, *Frigyes*, *Jenő*, *Ottó*, *Péter*, *Ferdinánd*, *Ferencz Salvator* főherczegek, *Koburg Fülöp* és *Ernő* herczegek.

A mint ő felsége kiséretével a vérmezőre ért, a közönség lelkesülten éljenzett, a katonai zenekarok rázenditették a néphimnuszt, dobpergés, trombitaharsogás kiséretében. Ő felsége fogadta Lobkovitz herczeg hadtestparancsnok jelentését, mire megkezdődött a szemle. Elől lovagolt a király a főherczegekkel, mögötte a nyitott fogatokon a főherczegnők, majd a külföldi attachék, végül a kiséret. A király végig járt a csapatok arczvonalai előtt, ami körülbelül 20 perczet vett igénybe s azután a tribünök elé lovagolt, a hova kisérték a főherczegek is. Ezzel megtették az intézkedéseket a díszfölvonulásra.

Az 52. gyalogezredet maga a tulajdonos, Frigyes főherczeg vezette el a király előtt. A honvédcsapatok élén József főherczeg lovagolt. Az ezred- és zászlóalj-parancsnokok háromszoros tisztelgését katonásan fogadta ő felsége. Az első honvéd ezred zenekara is ma játszott legelőször a király előtt.

A király folytonos megjegyzésekkel kisérte az egyes ezredek elvonulását és különös dicséretben részesítette a Mollináry és a Jellasich-ezredet, a melyeknek tartásával nagyon meg volt elégedve.

Miután az összes csapatok elvonultak, a király előre lovagolt, a tábornokokat, az önálló csapatparancsnokokat maga köré gyűjtötte és rövid beszédet intézett hozzájuk. Ugyanekkor megelégedésének adott kifejezést *Lobkovitz* hadtestparancsnok előtt. Ezután katonásan tisztelegve, a körből kilovagolt és kiséretével a királyi palotába ment.

A szemle után az összes csapatok zeneszó mellett kaszárnyáikba vonultak, ahol délben hirdették ki előttük a királyi elismerést.

Estély az udvarnál.

A budavári királyi palota sok fényes ünnepélynek volt már színhelye, de oly igazán *nemzeti*, magyaros jellegű estély, a milyen ez a millennáris fogadó-estély volt, csak kevés akadt eddig.

Ott volt a magyar közéletnek csaknem minden kiválóbb alakja, a magyar társaságnak színe-java: egyformán volt képviselve a születési és a szellemi arisztokráczia, a politika és a szépművészet. De ott voltak a művelt külföld, a külhatalmak képviselői is és megjelenésükkel nemcsak emelték az ünnepély fényét, hanem tanúságot tettek arról is, hogy Magyarország ünnepi örömében részt vesz egész Európa is.

A fogadó-termekben fel s alá hullámzó vendégsereg valóban káprázta tó látványt nyujtott. A remek díszmagyarok, az aranynyal elhalmozott díszegyenruhák, a hölgyek fényes toilette-jei, a csillogó ékszerek és a ragyogó női szemek, — mindez együttvéve valósággal igéző benyomást tett. De ennél még jobban sugárzott az öröm a magyarok arczáról, hogy ismét együtt lehetnek — ha csak rövid időre is — szeretett uralkodójukkal.

Az uralkodó pár, környezve az uralkodóház majdnem összes nagykorú tagjaitól, a magyar társadalom legelőkelőbbjei, a törvényhozás tagjai, a közélet notabilitásai, a művészet és tudomány képviselői közt jelent meg és e fényes környezetnek teljesen nemzeti jelleget kölcsönzött, melyet a katonai egyenruhák és idegen állami viseletű sokaság csak annál jobban kidomborított.

Habár az udvari meghívón a hölgyek részére kerek ruha volt előírva és e czélból a monarkia legelőkelőbb műhelyeiben a legpompásabb estélyi ruhák készültek, mégis a királyné óhajára, a mely a magyarországi udvarnagy estélyén lett köztudomásúvá, igen sok hölgy ismét azon nemzeti öltönyben jelent meg, a mely a Te Deum alkalmával a Mátyás-templomban úgy honfitársainknál, mint az idegeneknél oly örömteljes feltünést keltett, a mi a társaságra nézve kellemes meglepetésszámba ment.

Esti 8 órakor már ezernél sokkal több meghívott gyűlt össze a nagy fogadási teremben, a mely ujjáalakítása óta először szerepelt mostani méreteiben és új díszítésében egy gyönyörű színpompájú kép méltó keretéül. Magyarország jelenkorának legelőkelőbb rétegeit képviselő gyülekezetben rendkivül élénk társalgás fejlődött ki, mind a mellett mindenkinek szemei a nagy szárnyas ajtókra voltak irányozva; de eltartott egy ideig, a míg ezek megnyíltak, mert a királyi párnak fél kilencz óra tájban a belső termekben bemutatták a diplomácziai kar azon képviselőit, a kiket ő felségeik nem ismertek és családjaikat, még pedig a török nagykövet Loufti bey főkonzult, Stanciof bolgár ügyvivőt, a németalföldi követ van Loon urat; Ghika asszonyt, doyenne Takahira asszonyt, a japán követ nejét, Bals asszonyt, a román főkonzul nejét, van Loon asszonyt, de Almeda kisasszonyt, az orosz főkonzul unokahugát; a királyné ő felségének Goluchowszki gróf külügyminiszter bemutatta Podervits báró bajor követet, Takahira japán követet, Azévedo

braziliai követet, az olasz nagykövet Bizio főkonzult, a török nagykövet Lufti bey főkonzult, Stancioff bolgár ügyvivőt, a németalföldi nagykövet van Loon urat, Ghyka asszony doyenne Podervits bárónét, a bajor követ nejét, Takahira asszonyt, a japán követ nejét, Dali asszonyt, a román főkonzul nejét, Berckheim bárónét, a franczia katonai attaché nejét, van Loon asszonyt, Dorst asszonyt, az amerikai katonai attaché nejét, Miss Washburne-t, az amerikai követ mostoha lányát.

Végül megnyíltak a szárnyas ajtók és *Apponyi* Lajos gróf, magyarországi udvarnagy vezetése alatt beléptek:

A *királyné* ő felsége a *király* ő felsége oldalán; *Gizella* bajor herczegnő *Ottó* főherczeggel, *Stefánia* özvegy trónörökösné *Lipót* bajor herczeggel, *Mária Jozefa* főherczegnő *Ferdinánd* főherczeggel, *Alice* toscanai nagyherczegnő *Lajos Viktor* főherczeggel, *Blanka* főherczegnő *Ferdinánd* toscanai nagyherczeggel, *Izabella* főherczegnő *Lipót Ferdinánd* főherczeggel, *Augusta* főherczegnő *József Ferdinánd* főherczeggel, *Lujza* szász-koburgi herczegnő *Péter Ferdinánd* főherczeggel, *Lipót Salvator*, *Ferencz Salvator*, *Frigyes*, *Jenő*, *József* és *Rajner* főherczegek, valamint *Fülöp* koburgi herczeg e párok után következtek fesztelen csoportokban, a melyekhez a nagyszámú kíséret csatlakozott.

Ezután ő felségeik hosszabb ideig cerclet tartottak. A király számos kitünőséggel beszédbe elegyedett, míg a királyné az alsó négyszög fehér termébe vonult vissza, a hol a társaság közel 70 hölgyét mutatták be a felséges asszonynak, a legtöbbet *Andrássy* Aladár grófné, — még pedig a következőket: Andrássy-Wenkheim grófné főudvarmesternő által: Odeschalchi-Esterházy Etelka herczegnő, Cziráky-Esterházy Mária grófné, Esterházy-Schwarczberg Francziska grófné, Pejacsevich-Vay Erzsébet grófnő, Szécseny-Mikes Janka grófnő, Hadik-Zichy Klára grófné, Karácsonyi-Andrássy Karolin grófné, Szécseny-Andrássy Mária grófné, és Semseyné szül. Dessewffy Karolina palotahölgyek; továbbá Wlassics Gyuláné szül. Csengery Etelka, Sztáray-Horváth Helena grófné, Wenckheim-Pálffy Margit grófné, Széchenyi-Hunyady Mária grófné, Széchenyi-Csekonics Andrea grófné, Pálffy-Nugent Eleonóra grófné, Zichy-Karácsony Heléna grófné, Cebrian-Vécsey Magda grófné, Feilitsch-Bánffy Alice bárónő, Gosztonyiné szül. Rudnay Izabella, Baich-Toroczkay Eszter bárónő, Bolza-Vigyázó Józsa grófné, Csáky-Eszterházy Leona grófné, Csáky-Majthényi Sarolta grófné, Degenfeld-Dessewffy Heléna grófné, Esterházy-Hamilton Evelin grófné, Hadik-Zichy Alexandria grófné, Horváth-Vincenti Genée bárónő, Inkeyné szül. Bittó Ágnes, Károlyi-Károlyi Melinda grófné, Keglevich-Blaskovich Clementin grófné, Kvassayné szül. Obermayer Anna, Pejacsevich-Mikó Anna grófné, Podmaniczky-Nyáry Klaudia bárónő, Ragályiné szül. Balassa Emma, Somssich-Somssich

Teréz grófné, Sennyey-Nádasdy Julia báróné, Uray-Uray Heléna báróné, Vay-Kozma Katalin grófné, Zichy-Péchy Margit grófné, özv. Fayné született Khuun Irén, Kövérné szül. Kende Paula, özv. Rostiné szül. Forgách Helén, Westphalen-Auersperg Anna grófné, Mixichné született Rast Emma és Munkácsyné-Taxis Amália herczegnő Pallavicini-Majláth őrgrófné által; Kállay kisasszony Kállay-Bethlenné által, a két Szögyény kisasszony Szögyény Lorántné által, Csáky Helén grófkisasszony és Sickingen Zsófia bárókisasszony Csáky-Bolza grófné által, Radvánszky Ella bárókisasszony Radvánszky-Waldek báróné által, Zichy Ilma és Zichy Mária grófkisasszonyok Karácsonyi-Andrássy grófné által, Degenfeld grótkisasszony Degenfeld-Dessewffy grófné által, a két Gosztonyi kisasszony Gosztonyi-Rudnayné által, Kövér kisasszony Kövér-Kendéné által, Uray bárókisasszony Uray-Uray báróné által, Vay grófkisasszony Vay-Kozma grófné által, a két Westphalen grófkisasszony Westphalen-Auersperg grófné által és Mixics kisasszony Mixics-Rastné által.

A királynénak azonkívül bemutatták még mindazon minisztereket is, kiket eddig még nem ismert. A királyné ugyanis a jelenlegi kabinet tagjai közül eddig csak *Bánffy* Dezső báró miniszterelnököt, *Fejérváry* báró és *Josipovich* minisztereket ismerte.

Ezután az uralkodóház tagjai a *thea-terembe* vonultak vissza, hol négy thea-asztal volt fölállítva. A királyné thea-asztalánál a nagykövetek nejei ültek s a palotahölgyek egy része. A második asztalnál *Gizella* bajor herczegnő ült az asztalfőn *Alice* toszkánai nagyherczegnővel és *Blanka* főherczegnővel egyetemben; a harmadiknál *Stefánia* özvegy trónörökösné, *Izabella* és *Auguszta* főherczegnőkkel, a negyediknél *Mária Jozefa* főherczegnő *Koburg Lujza* herczegnő társaságában. A főherczegnők asztalainak mindegyikénél mintegy 12—15 főuri hölgy foglalt helyet a legelőkelőbb társaságból.

A többi vendégek közt ezalatt kedélyes csevegés, a kiválóbb politikai korifeusok körül élénk eszmecsere és diskussziók fejlődtek. A megjelent képviselők között az összes pártok nagy számmal voltak képviselve. A szélsőbal is, melynek legkiválóbb vezérei ott voltak.

Tíz óra után a királyné ő felsége távozott, míg a király még hosszú ideig cerclet tartott és a neki bemutatott személyek mindegyikét megszólítással tüntette ki. A főherczegek is a felség közelében maradtak és leereszkedő szivélyességgel társalogtak a nekik bemutatott vendégekkel.

Midőn végre a király ő felsége is visszavonult, ez az egybegyült társaságnak mintegy az indulás jeléül szolgált, de azért éjfélig is eltartott, míg az utolsó kocsi is tovagördült a várlakból, a melyben oly est folyt le, a mely az ezredéves ünnepségeknek bizonyára egyik legkimagaslóbb, legemlékezetesebb momentumául tekinthető.

A király a Vígszínházban.

Ő felsége a király legmagasabb látogatásával tüntette ki a Vígszínházat is. A szinházat ez alkalommal zsúfolásig megtöltötte a fényesen öltözött közönség, a melynek soraiban a főrangú világ is nehány páholylyal volt képviselve. Pont fél 8 órakor jelent meg ő felsége *Gizella* főherczegnő társaságában és a jobboldali első emeleti prosceniumpáholyban foglalt helyet. A király egyszerű lovastábornoki egyenruhába volt öltözve, Gizella főherczegnő pedig világos kivágott selyemben, gyémántokkal. A szomszédos két páholyban a szárnysegédek foglaltak helyet. A közönség állva, hangos éljenzéssel üdvözölte a magas vendégeket s erre nyomban *Kozma* Andor „Prológ"-jával kezdették meg az előadást, mely egy rögtönzött téâtre paré képét mutatta. A prológ egyik versrésze, a melyet Kisfaludy Károly személyesítője, Beregi Oszkár mond, a következő :

A paraszt, polgár, nemes,
Főnemes — egyek ma mind
Nyelvben, jogban, honfiságban,
A nagy ünnep örömében —
S élükön ragyog, miként a
Nap a csillagok között,
A legelső magyar ember :
A bölcs, a nagy, nemes király ! . . .

Ezt a részt a szinész a magas vendégek felé fordulva, emelt hangon szavalta el, a mit riadó éljenzéssel követett az egész közönség. Ő felsége látcsövét letette e tüntetés alatt és könnyed fejbólintással viszonozta a zajos lelkesedést. A prológ után „*Az államtitkár ur*" következett, melynek első felvonása után a magas vendégek kiséretükkel együtt eltávoztak. A szinház előtt nagy néptömeg gyűlt össze s hangosan éljenzett. Az előadás ezután 11 óráig eltartott.

Erzsébet királyné a kiállításon.

Váratlanul, minden bejelentés nélkül látogatta meg május 8-án reggel kilencz óra után *Erzsébet* királyasszony a kiállítást. Vele volt *Festetich* Mária grófnő udvarhölgye is.

A felséges asszony, a ki a megnyitás óta ekkor volt először a kiállításban, egyenesen a történelmi csarnok elé hajtatott, a hol dr. *Czobor* Béla fogadta és kalauzolta.

— Ő felsége mondotta, — szólt a királyné Czoborhoz — hogy ez a kiállítás legszebb része s hogy itt kell kezdenünk a megtekintést, mielőtt elfáradunk.

Dr. Czobor másfél órán át tartott előadást a felségnek, a ki ki nem fogyott a kérdésekből s folyton újabb és újabb történeti visszaemlékezések közlésére ösztönözte a csoport előadóját.

A felséges asszonynak annyira tetszett minden, hogy észrevétlenül 11 óra lett, mire a renaissance-csoport kapujánál kiértek a szabadba.

— Végén vagyunk, nemde? — kérdé a felséges asszony.

— Igen is, felség!

— Igen élvezetesen töltöttem az időt, a mit nem tehettem volna az ön magyarázatai nélkül. Hiszen úgy magyarázta, mintha azokban a korokban éltünk volna. Köszönöm önnek.

Dr. Czobor ezután az ősfoglalkozásokhoz vezette a felséges asszonyt; itt *Hermann* Ottót mutatta be a királyasszonynak s a jeles tudós szolgált magyarázattal a történelmi vadászat és halászatról. A királyné ezután még a falut kívánta megtekinteni s odaérve, a jász-nagy-kun-szolnokmegyei házba is belépett, a hol nagy érdeklődéssel tekintett körül a szobában s ismételten kifejezte tetszését és megelégedését. A körút folyamán *Schmidt* dr. kiállítási igazgatót is bemutatták a felséges asszonynak, a kinek kíséretéhez csatlakozott *Gelléri* Mór kiállítási titkár, dr. *Ballay* Lajos és *Micsch* Endre kiállítási főtisztviselő.

A királyasszony azután meglátogatta a *bosnyák-herczegovinai osztályt*. A királyasszony *Horovitz* Ede lovag osztályfőnök, a közös pénzügyminiszterium képviselőjének kalauzolása mellett különös beható figyelmet szentelt a gyönyörű kivitelű iparművészeti tárgyaknak és a pompás szőnyegeknek. Kérdezősködésére Horovitz megmagyarázta ezeknek az iparágaknak az eredetét, fejlődését, valamint azokat az intézkedéseket, melyekkel a bosnyák-herczegovinai országos kormány új virágzásra segítette azokat. A minta-gyűjteményt is meg kellett mutatnia a királyasszonynak, a ki közel nyolcz perczig élénk érdeklődéssel hallgatta az osztályfőnök előadását. Azután megtekintette a kizárólag bosnyák motivumu képeket, majd a háziipar-kiállításnál időzött hosszabb ideig, a hol a gazdagon hímzett öltönyök és szövetek vívták ki tetszését. Innen az iskolai osztályba ment, a hol meglepte ő felségét a nagy kulturális haladás bizonyítékainak gazdag gyüjteménye. Végül az építészeti csoportot kereste fel, a hol megállott Szerajevo nagy térképe előtt és elmondatta magának, miképen tervezik a rohamosan fejlődő város rendezését és fejlesztését. Közben tudakozódott a felséges asszony Ilidzse, a Szerajevo melletti fürdőhely felől, mire Horovitz megmutatta ő felségének a kiállított ilidzsei képeket, a melyeknek pittoreszk volta láthatólag meglepte őt és meg is jegyezte, hogy úgy látszik, nincsen semmi túlzás mindabban a dicséretben, a mit eddig Ilidzséről hallott. Ezután megköszönte a kalauzolást és újólag kifejezést adva tetszésének és megelégedésének a látottak felett, elhagyta a bosnyák kiállítást.

A királyné szigorúan őrizte inkognitóját s ezért a közönséget távol tartották, míg ott időzött.

A kiállítás területéről a felséges asszony az „*Ecce Homo*"-t ment megnézni.

A király a Nemzeti Szinházban.

A király május 17-én meglátogatta a nemzeti szinházat és az ország első szinháza díszelőadással köszönte meg a ritka megtiszteltetést. Igazi ünnepi előadás volt ez, nemcsak azért, mert ünnepi jelleget öltött a nézőtér, hanem azért is, mert az előadásnak művészi színvonala messze felülemelkedett a rendes hétköznapi nivón.

A mellett igazi *magyar* előadás volt ez. Ezuttal nem ültek ott a külföldi vendégek, kiknek kedvéért bizonyos kozmopolita jellegű előadást kellett volna rendezni: nem, itt a *magyar* közélet alakjai csoportosultak a király körül, magyar előadás és magyar műízlés aratott ez este a Katona és Kisfaludy házában fényes művészi diadalt.

Rákosi egy prológját, Váradynak egy regényes drámáját adták elő; e két mű keretében pedig színdús képekben és művésziesen elrendezett csoportozatokban kibontakozott a néző szemei előtt ezeréves történetünknek egyik-másik korszakalkotó eseménye, jelessége. Igaz, sok szomorú reminiscencia is éledt föl, de az a befejező apotheozis, midőn az uralkodó szobrát megkoszorúzzák és fölzendül a himnusz, a magyar nép ünnepi zsolozsmája, — ez a befejező jelenet nemcsak meghatott mindenkit, de a szomorú multtal szemben a szebb jelent és a derengő jövő reményeit varázsolta elénk . . .

A királyi látogatásra már hetek óta készültek a nemzeti szinházban; de azért még az utolsó pillanatig, úgyszólván a király megérkezéséig sem szünetelt a munka.

Az udvari páholyban és az új szőnyegekkel díszített lépcsőházban *Keller* Ottó mérnök és *Jäger* Oszkár udvari furir úgy 7 óra felé végeztek az utolsó elrendezéssel: a páholyt és a feljárót u. n. Esterházy-füsttel és lavendula-szeszszel füstölték ki, a király és kisérete számára a mai előadásra nyomtatott emlékkönyvből helyeztek el egy-egy példányt stb. Néhány perczczel negyed nyolcz után két udvari fogat robogott a szinház udvarán levő külön feljáró elé: az egyik kocsiból *József* főherczeg szált ki menyével, *Auguszta* főherczegasszonynyal, a második hintóban *József Ágost* főherczeg ült Vécsey báró főudvarmesterrel. A magas vendégek fölmentek az emeletre és az udvari páholy előtermében várták a király ő felségének megérkezését.

A király pontban fél nyolcz órakor érkezett gróf *Paar* főhadsegéddel; egy második hintóban *Bolfras* főhadsegéd és gróf *Alberti* Tádé

alezredes, a király első szárnysegéde ültek. A többi kiséret már jóval előbb érkezett.

A királyt *Perczel* Dezső belügyminiszter, *Nopcsa* Elek kormánybiztos és gróf *Festetich* Andor, a nemzeti szinház igazgatója fogadták. Ez utóbbit Perczel Dezső belügyminiszter mutatta be a királynak, a ki meg is szólította Festetichet.

„Örülök, hogy eljöhettem a nemzeti szinházba — szólt a király — igen jó előadásokat tartanak itt és kitünő művészeik vannak.“

„Rendkivül boldognak érzem magam“, felelt Festetich, „hogy mindjárt igazgatóságom első évében abban a ritka szerencsében részesülünk, hogy felséged meglátogatja a nemzeti szinházat“.

A király katonás üdvözlettel fogadta e szavakat, azután az előtte menő udvari furirt követve, felhaladt a lépcsőn és belépett az udvari páholyba. Itt igen szivélyesen üdvözölte József főherczeget és családját, majd előre ment és vendégeivel helyet foglalt a páholyban.

Az egész díszes, előkelő közönség, mely a nézőteret egészen betöltötte, mintegy varázsütésre felkelt és így felállással, némán üdvözölte uralkodóját; a zenekar erőteljes tussal fogadta a királyt, majd rákezdett a szózat és himnusz parafrázisát tartalmazó *ünnepi nyitányra.*

A királytól jobbra *József* főherczeg és *József Ágost*, balra pedig *Auguszta* főherczegnő foglalt helyet; a király és József főherczeg huszárezredesi, József Ágost az ő szokott főhadnagyi egyenruhájában volt, Auguszta főherczegnő pedig igen izléses halvány-rózsaszín faille-ruhát viselt. A mint a király leült, rögtön elővette látcsövét és a nyitány alatt először is a közönséget vette szemügyre.

Ez a közönség valóban meg is érdemelte az érdeklődést; régen, tán a koronázási jubileum óta, nem látott a nemzeti szinház oly díszes, előkelő közönséget, minő volt ez. Az urak vagy egyenruhában, vagy frakkban jelentek meg, a hölgyek remek estélyi ruhában, ékszerekkel; csak úgy villogott a sok gyémánt és egyéb drágakő, meg az a sok tüzes asszonyi tekintet . . . Szép, szinte káprázató látvány volt, a mely méltán lebilincselte a király figyelmét.

A páholyokban a magyar miniszterek, a képviselőház és főrendiház elnöke, a katonai és politikai hatóságok képviselői, valamint az itt időző arisztokráczia számos tagja ült, a földszinten a képviselőház számára 60, hatóságok számára 14, a főrendiház számára 24 támlásszék volt fenntartva. Az erkélyen és az emeleteken inkább a lateiner elem volt elhelyezve, valamint a fizető közönség, mert a meghivott

vendégeken kívül a mai előadásra (mely díszelőadás volt ugyan, de nem théâtre paré) ki-ki megválthatta a jegyét a rendes helyárak mellett.

Egyébiránt a nézőtéren a hivatalos személyek így voltak elhelyezve: *jobboldalon* az első emeleten az udvari páholy melletti 1. sz. páholyban *Paar* és *Bolfras* főhadsegédek, a 2. sz. *Apponyi* Lajos gr. udvari marsall családjával, távolabb gróf *Széchenyi* Aladár családjával, gróf *Alberti* Tádé szárnysegéd az udvari kiséret többi tagjaival, *Szilágyi* Dezső, a képviselőház elnöke, *Csekonics* Endre gróf és családja, gróf *Pálffy-Daun* Vilmos pozsonmegyei főispán családjával stb. A *baloldalon* az 1. emeleten ott ült *Vécsey* Sándor báró főudvarmester, *Wlassics* Gyula kultuszminiszter nejével és *Fejérváry* honvédelmi miniszterrel, *Lukács* László pénzügyminiszter, *Erdély* Sándor igazságügyminiszterrel és családjával, *Dániel* Ernő keresk. miniszter nejével, *Darányi* földmívelésügyi miniszter *Josipovich* horvát miniszterrel, *Ráth* Károly főpolgármester *Gerlóczy* alpolgármesterrel stb.

A *földszinten* balra báró *Bánffy* Dezső miniszterelnök bájos nejével, mellette *Széchenyi* Béla gróf családjával, azután *Perczel* Dezső belügyminiszter családjával, *Rakovszky* István számvevőszéki elnök nejével, velök szemben *Lobkovitz* herczeg hadtestparancsnok *Rohonczy* ezredes térparancsnokkal stb. *Nopcsa* Elek báró kormánybiztos az intendánsi páholyt, *Festetich* Andor gróf a rendes igazgatói páholyt tartotta meg magának.

Legelőször is, mint említettük, *Erkel* Ferencz ünnepi nyitányát adták elő, Erkel Sándor vezénylete mellett, az operaházi zenekar tagjai. Azután *Rákosi* Jenőnek az ezredéves ünnep alkalmára írt prológja következett, végül *Váradi* Antalnak poétikus drámáját, a *Hun utódokat* adták elő és ez a költői szépségekben és látványos jelenetekben gazdag mű elejétől mindvégig lekötve tartotta a király és vendégeinek figyelmét, érdeklődését. A hatalmas dráma (melynek előadásában főleg *Jászai* Mari, *Márkus* Emilia és *Török* Irma, továbbá *Bercsényi*, *Szacsvay* és *Mihályfi* remekeltek) ezúttal némileg megváltoztatott alakban került színre. Váradi, ez a szerencsés kezű ezermester, a harmadik felvonást ugyanis beolvasztotta a másodikba és annak végére három „látományképet“ és egy színdús apotheozist illesztett.

A három kép a következő: a) *A vérszerződés Pusztaszeren*; szereplők: *Szigeti* Imre, *Tóth* Imre, *Dezső*, *Paulay*, *Bakó*, *Csabi* és *Berényi*; b) *Vajk megkeresztelése*; szereplők: *Somló*, *Egressy*, *Mészáros*; c) *Mátyás király megadja a szabad költözködés jogát*; szereplők: *Horváth*, *Paulayné*, *Pálfi*; d) *Allegoria*; szereplők: *Hegyessy* Mari (Hungária), *Császárné* (Béke nemtője) és a nemzeti színház összes tagjai *Prielle* Kornélia asszonynyal az élükön.

A tragédia, valamint az utána következő élőképek, melyek rendezése *Váradi* Antal, *Tóth* Imre és *Kémendy* Jenő művészi ízlésére vall, mint említettük, mély hatást keltett a közönségnél; midőn pedig az apotheozis végén a hymnus felzendült, az egész közönség felemelkedett helyéről és lelkesült éljenzéssel ünnepelte a királyt. A király pedig többször meghajtotta magát, úgy köszönte meg e szívélyes ovációt.

Midőn a király leért a lépcsőházba, így szólt a lépcső alján várakozó kormánybiztoshoz:

„Igen szép előadás volt, köszönöm!“

Azután kocsiba ült és elhajtatott. Vele együtt távozott József főherczeg és családja is.

A király a nép között.

A főváros szegény sorsú polgárai, a munkások és napszámosok május 18-án, vasárnap délután vették ki részüket a millenniumi ünnepélyekből. Rendezett számukra a főváros olyan népünnepélyt a vérmezőn, a minőhöz hasonlót az utóbbi években alig. Fesztelenül, igazi jó kedvvel játszott, mulatott, tánczolt, evett, ivott a nép és jó kedvében, mulatságaiban résztvett ő felsége, a koronás király is.

Túl az alagúton, a vérmezőnek elnevezett sík térségen, a mely már annyi katonai látványosságnak, parádénak volt színhelye, legalább 40,000 ember volt együtt vasárnap délután; felnőttek, gyerekek, férfiak, asszonyok vegyest.

A hatalmas térség négy oldalán nemzeti színű zászlókkal és drapériákkal díszített egy-egy diadalkapu volt felállítva „Éljen a király“ és „Él magyar, áll Buda még“ felírásokkal. Az egész térséget körös-körül trikolórok díszítették, a nagy mezőn pedig sátrak verve, itt-ott hatalmas póznák felállítva, laczikonyhák berendezve, hirtelenében odatelepített csapszékek, látványos bódék, panorámák, körhinták elszórva annak minden részében; szóval, kínálkozott itt a jókedvnek, a mulatságnak annyi mindenféle faja a nép apraja és nagyja számára, hogy csak válogatni kellett bennök.

Délután két órakor már ezrével tarkálott a vérmezőn a czivil és katona vegyest. Kisebb-nagyobb csoportok verődtek össze egy-egy látványos bódénál. Nézegették a feleresztett repülő gömböket, méregették a síkos magas póznákat, a melyeknek a tetejében volt a jutalom annak, a ki odáig fel tud jutni. Ezren és ezren bámulták azt a hatalmas hízott ökröt, a melyre izmos mészároslegények fenték bárdjaikat.

Majd megszólalt két helyütt a katonabanda, tánczra perdítette a fiatalabbját, míg ötszáz lépéssel odébb már czigánymuzsikát hallgattak azok, a kik a boros hordók megcsapolását várták.

A vérmezőnek a lovas-úti bejáratánál levő diadalkapu alatt várakoztak a hivatalos urak a király érkeztére. *Ráth* Károly főpolgármester, *Gerlóczy* polgármester, *Sélley* min. tanácsos, *Rudnay* főkapitány. Itt várakozott a Ganz-gyár dalosköre is, a mely hivatva volt ő felségét üdvözölni.

Három óra múlott pár perczczel, mikor az udvari fogatok legördültek a várból. Az első kocsiban ült *ő felsége* tábornoki, mellette *Bánffy* miniszterelnök polgári ruhában. A következő udvari kocsiban gróf *Paar* főhadsegéd és *Somogyi* hadsegéd, a többi kocsikban *Fejérváry* báró, *Darányi* és *Wlassics* miniszterek.

A diadalkapunál állott meg ő felsége kocsija. *Ráth* Károly főpolgármester üdvözölte itt a királyt, megköszönve azt a kegyet, hogy a nép között megjelent. Mosolyogva emelte ő felsége kezét sapkájához, mire templomi csöndben megkezdi a Ganz-gyár dalosköre a Hymnus éneklését. Mindenki lekapta kalapját; ő felsége vadásza leugrott a bakról és úgy hallgatta a szabadban gyönyörüen hangzó szép dallamot. Maga ő felsége is meg volt hatva.

— *Köszönöm, szépen köszönöm. Igazán szép volt*, mondá ő felsége *Krausz* tanárnak, a dalárda vezetőjének, mikor befejezték az éneket.

Erre megkezdi a király az ő körútját. Lassú lépésben haladt az udvari kocsi. A zsibongó, nyüzsgő emberáradat egy pillanat alatt szétvált ott, a hova a kocsi ért. Négy lovasrendőr csinálta elől az útat. De ez a négy rendőr is felesleges volt. Bebizonyult ezen a népünnepélyen, hogy a magyarnál tisztességtudóbb ember nincs a világon. Ezer és ezer ember éljeneit harsogták vissza a budai hegyek.

Kétszer járta körül a királyi kocsi a nagy vérmezőt. Mindenütt lelkesedő, ünneplő, éljenző emberekkel körülvéve.

Egy-egy pillanatra fel-felnéz a király a hosszú póznán felfelé törekvő gyerekre, a ki csak annál jobban ki akar tenni magáért. Majd benéz a felség egy sátorba, a hol vídám czigányzene mellett járják már a frisset. Megnézi a vörös sátrat, mosolyogva gyönyörködik a zajos, nagy tömegben, a mely a már csapra ütött boros hordókat veszi körül. Szinte kezével int annak a tizesztendős fiúnak, a ki a versenyfutásnál elsőnek viszi el a pálmát. És így tovább, és így tovább. A czigány mindenfelé a Rákóczyval fogadja a koronás királyt. A lelkesedés szinte leirhatatlanná vált, mikor a király második körútját kezdte, a mely csak négy órakor ért véget, mikor ő felsége és kísérete egetverő éljenzés, kalaplengetés közepette felhajtatott ismét a várba.

És még csak most kezdődött igazán a mulatság. Megsütötték az ökröt is és czipelik széjjel már a feldarabolt húst. A budai hegyek megett a nap nyugodni készül, ivott és tánczolt mindenki. A csillagok feljötte is ott érte az embereket, a kik most már gyönyörködtek a szá-

mukra rendezett szép tűzijátékban és éjfélre járt az idő, mire megtisztult a vérmező.

Az egész ünnepélyt a főváros rendezte a népnek. Annak nagy arányairól fogalmat nyujt az, ha kiemeljük, hogy megittak azon 56 hektoliter bort és megettek 32,000 pár virslit, hogy egyebekről ne beszéljünk.

Örömre gyász.

Mintha az öröm napjaiban mértékletességre, a fellelkesedés óráiban pedig emberhez illő alazatosságra akarta volna a gondviselés országunkat figyelmeztetni, *Károly Lajos* főherczeg, szeretett királyunk testvéröcscse, nekünk az 1723. évi II. t.-czikk erejénél fogva trónörökösünk, váratlan május 20-án elhunyt.

A törvényes sorrendben a második trónörökös, a kit királyi házunkkal együtt gyászolunk és a kinek ravatalánál korona és nemzet fájdalmas aggodalma újból találkoztak.

A csapás, a mely a kiváló jósággal és annyi nemes tulajdonsággal megáldott trónörökös halála által királyunkat érte, a magyar nemzet csapása is volt; mindenek között legjobban talán ezé.

A törvénytisztelet, hűség és szeretet százszoros köteléke által fűzve a király és a trónörökös személyéhez, a nemzet minden tagjának szivén végigrezdűl a fájdalom, mely fejedelmének nagy szivét utólérte s közös volt mindnyájunkkal az ország atyjának néma aggodalma is, mely a kedvezőtlen sors annyi keserű csapása után ismét az uralkodás rendjének ingadozását kénytelen látni.

Királyok nehéz sorsa, hogy örököseik halálában nemcsak az apai vagy testvéri szív fájdalmát kell érezniök, hanem azt a fájdalmat is, mely uralkodói hatalmuk és országtartó kötelességeik átszállásának bizonytalanságából keletkezik.

A fájdalom és gond mély és sötét háttere borongott tehát Károly Lajos trónörökös ravatala mögött és a megrendülés első nehéz órái szinte rövidek voltak arra, hogy a tétovázó szem hozzászokjék a nyomasztó homályhoz; annál rövidebbek arra, hogy e sötét háttérnek egész mélységét felismerje.

Tetszett azonban a gondviselésnek, hogy másodszor nyúljon be szigorú kezével monarkiánk sorsának rendjébe és emberi szemmel még fel nem ismerhető változtatásokat tegyen két szövetséges ország jövendőjében. Tetszett, hogy elragadja ujból azt, a kinek személye felé annyi bizalommal tekintett Magyarország népe s a kinek nemes alakját felejt-

hetetlen Rezső trónörökösünk halála óta annyira megszoktuk és megszerettük.

A lesújtó csapás, mely Károly Lajos halálában királyi házunkat és állami életünk folytonosságát újból utólérte, milliók óhajtását ébresztette fel, hogy bölcs királyunk atyai keze, ereje teljében rendezhesse e nehéz kérdést távol jövőre is megnyugtató módon, úgy, a mint királyi gondjai elseje gyanánt magában annyiszor fontolgatja.

A gyászeset nehány napra kiragadta a felségeket örömünnepeink közül, hogy megadják a királyi végtisztességet annak, a ki hivatva volt Magyarország ezeréves történetébe egy fejezetet írni. A gyász elmúltával azonban jóságos királyunk visszatért ünneplő Magyarországába, s a míg szívében mélységesen gyászolta testvérét, trónjának örökösét, addig derűs, jóságos arczával eloszlatni igyekezett magyarjainak bánkódását.

Ennyire megbecsülte a koronás király Magyarország ezredik éves örömünnepét. De megbecsülte a nép is az uralkodó család nagy bánatát, a mely minden hű magyar ember szívét betöltötte. Az ünneplő nemzet megcsendesítette örömét, elhalasztotta zajosabb ünnepségeit addig, a míg a bécsi kapuczinusok ősi kriptája magába nem fogadta az elhunyt trónörököst.

Míg távol volt a király, szünetelt itt az öröm, egyedül a kiállítás tartotta ébren az ezredik év oltárán gyújtott örömtüzeket.

Június elején tért vissza ismét az udvar Budapestre és a mi atyai jó királyunk e hó 5-én már ismét ünneplő magyarjai közé vegyült és e napon ötöd ízben látogatta meg az országos kiállítást.

A királyi palota alapkő-letételénél.

Az ezredik évi ünnepségek egyik legjelentősebb aktusa június 6-dikán folyt le, a mikor Budán az *új királyi palota* alapkövét tették le. A magyar nemzetnek ime régi vágya teljesedik, a midőn hollós Mátyás király egykori mesés fényű királyi palotájának helyén a magyar király új épületet emeltet, hogy hű magyarjai között állandóan tartózkodhassék. Nem mese tehát, hanem valósággá lett Budavárának ősi fénye, mely feltámadt újra, a magyar királynak s a magyar nemzetnek nagyobb dicsőségére.

Az alapkő letételéről a következő tudósítás ad számot.

A királyi palota új szárnyának alapkövét ünnepélyesen tették le június hatodikán.

Gyors tempóban folyt le az egyszerű aktus, a mely inkább a házi ünnephez hasonlított, a királynak, mint háziúrnak jelenlétében. De a budavári palota bájos környéke, a kisszámú, de nagyobbrészt a legfőbb

állami méltóságokból álló közönség diszkrét és finom egyszerűsége, a feketeségből is kitündöklő színek kedves keretéül szolgáltak az ünnepnek.

Pirosbélésű sátort emeltek a király és környezete számára; a sátor előtt két oszlopon langyos szellő lobogtatta a nemzeti színű zászlókat.

A királyi sátorban gyűltek össze az előkelőségek: a legnagyobb részük fekete díszmagyarban volt, közülök piroslott elő a herczegprímás bő talárja, piros kappás feje hófehér hajfürtjeivel. A sátor közepén aranyos lábú márvány-asztalka volt elhelyezve: ezen fogja a király aláirni az alapkő-letételi okmányt. Az előtérben, szabad ég alatt nyugodott a fehér alapkő, felette egy fa-alkotmány, a mely csiga segélyével a mélységbe bocsátotta. Három frakkos pallér sorakozott előtte, hófehér kötényük messze világított. Az oldalt álló négy testőr lószőr-forgója, tündöklő piros kabátja ragyogott elő a frakkok mögül.

A tulajdonképeni közönségnek a sátortól két oldalt állítottak fel tribünöket. Bánffyné, Dánielné s még néhány előkelő hölgy foglalták el a baloldali tribün első padjait.

A baloldali emelvényen kis számmal jelent meg a meghívott és a belépő-jegyet nyert közönség.

E közben megérkeztek a sátorba az udvar tagjai: *József* főherczeg menyével, *Auguszta* főherczegasszonynyal és fiával, *József Agost* főherczeggel, *Frigyes* főherczeg nejével, *Izabella* főherczegnővel, *Koburg Fülöp* herczeg, *Lajos Viktor* gyalog sétált át a palotából hadsegéde kiséretében.

Pont tíz óra volt, mikor a királyi palota felső kapuja alól megjelent a király alakja. A király huszártábornoki egyenruhát viselt és gyalogosan indult a sátor felé. Kiséretében *Lichtenstein* herczeg főudvarmester, *Paar* gróf főhadsegéd és *Somogyi* szárnysegéd haladtak.

Mikor a király a közönség tisztelettelteljes éljenzése mellett megérkezett a sátor elé, előlépett *Bánffy* Dezső báró miniszterelnök, következőket mondván:

— Kegyeskedjék felséges uram az alapkő-letételi okmányt aláírásával ellátni.

A király ezután bement a sátorba, katonás főhajtással üdvözölte a megjelenteket és néhány szót váltott a fekete ruhába öltözött főherczegasszonyokkal.

Ekkor előlépett *Tarkovich* József államtitkár és felolvasta az alapkő-letételi okmány szövegét, a mely így hangzik:

MI ELSŐ FERENCZ JÓZSEF

ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIA CSÁSZÁRA, CSEHORSZÁG KIRÁLYA stb. és MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA.

Kedvelt Magyarországunk állami életének ezredik évfordulóját ünnepli, midőn ezen alapkövet leteszszük, hogy az elmúlt idők történeti eseményei által megszentelt eme helyen emelkedjék a Magunk és Utódaink fejedelmi otthona.

Az ezeréves múlt magasztos örömétől lelkünkben áthatva, a jelen pillanatban is buzgón fohászkodunk Istenhez, áraszsza áldását Házunkra és hű magyar nemzetünkre, hogy egyesült erővel az ország javára és népeink boldogítására jövőben is sikeresen munkálkodván, királyi lakunkban, a melyet a Mindenható segedelmével felépítendők vagyunk és az országban állandóan jólét és megelégedés honoljon.

Kelt Budapest székes fővárosunkban, ezernyolczszázkilenczvenhatodik évi június hónap hatodik napján.

A király állva hallgatta meg az okirat felolvasását, az okiratot ezután Tarkovich aláírás végett oda terjesztette a felség elé. A király lehúzta keztyűjét, fölvette czwikkerét és aláírta a nevét. Az okmányt a főherczegeken kivül a következők irták alá:

Vaszary Kolos s. k. bibornok, Magyarország herczegprímása, Bánffy Dezső báró s. k. miniszterelnök, Szlávy József s. k. a főrendiház elnöke és koronaőr, Orczy Béla báró s. k. országbiró, Fejérváry Géza báró s. k. honvédelmi miniszter, Szilágyi Dezső s. k. a képviselőház elnöke, Khuen-Héderváry Károly gróf s. k. horvát bán, Josipovich Imre s. k. horvát-szlavon-dalmátországi miniszter, Lobkovitz Rezső herczeg s. k. táborszernagy és hadtestparancsnok, Zichy Ferencz gróf s. k. tárnokmester, Erdély Sándor s. k. igazságügyminiszter, Forinyák Gyula s. k. lovassági tábornok és honvéd főparancsnoki adlátus, Szapáry Géza gróf s. k. főudvarmester, Lukács László s. k. pénzügyminiszter, Szabó Miklós s. k. a kir. kuria elnöke, Széchenyi Gyula gróf s. k. főlovászmester, Perczel Dezső s. k. belügyminiszter, Vértessy Sándor s. k. a budapesti kir. itélőtábla elnöke, Pálffy Andor gróf s. k. lovassági tábornok és testőrkapitány, Walassics Gyula s. k. vallás- és közoktatási miniszter, Ráth Károly s. k. Budapest-székes főváros főpolgármestere, Andrássy Aladár gróf s. k. főkamarásmester, Dániel Ernő s. k. kereskedelmi

miniszter, Kammermayer Károly s. k. Budapest székes főváros polgármestere, Festetics Tasziló gróf s. k. főpohárnokmester, Jósika Samu báró s. k. ő felsége személye körüli miniszter, Olhauser Pál s. k. I. kerületi előljáró, Széchényi Imre gróf s. k. főasztalnokmester, Bánffy György gróf s. k. főajtónállómester, Radvánszky Béla báró s. k. koronaőr, Apponyi Lajos gróf s. k. udvarnagy, mint az első főudvarmester helyettese, Darányi Ignácz s. k. földmivelési miniszter, Rakovszky István s. k. az állami számvevőszék elnöke, Podmaniczky Frigyes báró s. k. a kir. palota épitési bizottságnak elnöke, Tarkovich József s. k. miniszterelnökségi államtitkár, Beniczky Ferencz s. k. Pest-Pilis-Solt-Kiskunvármegye főispánja, Hauszmann Alajos s. k. műépitő, műegyetemi tanár, Ybl Lajos s. k. cs. és kir. várkapitány.

Miután a király aláírta az okmányt, *Tarkovich* államtitkár azt egy igen szép szelenczébe helyezte. A következő pillanatban három fehérkötényes pallér leeresztette az alapkövet a mélyedésbe.

Ezután megkezdődtek a kalapácsütések. A király elsőnek ütött a gyönyörű kalapácscsal háromszor az alapkőre. Majd a baloldali lépcsőn visszament a sátor közepére.

A király után a herczegprimás ment le az alapkőhöz, megáldotta, aztán megtette a három ütést. Ezután Bánffy Dezső báró miniszterelnök, Orczy Béla országbíró tették meg a kalapácsütéseket, utánuk a főherczegek és az okiraton aláirt urak a következő sorrendben: Podmaniczky Géza báró, Fejérváry Géza báró, Perczel Dezső, Tisza Kálmán, Schlauch Lőrincz, Zichy Jenő gróf, Wlassics Gyula, Dániel Ernő, Darányi Ignácz, Erdély Sándor, Lukács László, Zichy Ferencz gróf, Khuen-Héderváry Károly gróf, Andrássy Aladár gróf, Festetics Tasziló gróf, Csáky Albin gróf, Bánffy György gróf, Rakovszky István, Radvánszky Béla báró, Szilágyi Dezső, Széll Kálmán, Szabó Miklós, Vay Béla báró, Károlyi Tibor gróf, Császka György, Nákó Kálmán gróf, Brankovics György, Beniczky Ferencz, Steiner Fülöp, Tarkovich József, Ráth Károly, Péchy Tamás, Podmaniczky Frigyes, Ybl várkapitány, Hauszmann Alajos, Kammermayer Károly, Olhauser Pál.

Ezzel vége is volt az ünnepi aktusnak.

Bánffy miniszter és *Hauszmann* Alajos műegyetemi tanár, a palota épitője, bemutatta a felségnek az épités vezetőit, a kikkel a király néhány barátságos szót váltott s negyed tizenegykor a jelenvoltak éljenzése mellett visszatért a palotába.

A magyar nemzet hódolata.

Soha nem látott káprázatos fénynyel folyt le aztán az a nevezetes államjogi ünnep, a melyet a törvényhozás és a kormány Magyarország ezeréves fennállásának állami jubileuma gyanánt június 8-ára, ő felsége I. Ferencz József apostoli királyunk megkoronázásának évforduló napjára rendelt.

E nap legfőbb mozzanatai voltak:

1. Országnagyok, megyék és városok bandériumainak hódoló felvonulása a királyi pár és a királyi ház előtt.

2. A szent koronának és a koronázási jelvényeknek elvitele Nagy-Boldogasszony templomából és ünnepi menetben az új országházba való kísérése.

3. Együttes országgyűlés a szent korona jelenlétében az új országházban a millenniumi törvény kihirdetése végett.

4. A szent korona ünnepélyes visszavitele a királyi palotába, szent Zsigmond kápolnájába.

5. Az országgyűlés mind a két házának hódoló megjelenése ő felsége a király színe előtt. Hódoló beszéd a királyhoz és királyi válasz.

6. Az ünnep befejezése ágyúdörgés között.

Magyarország minden erejét és szépségét láttuk elvonulni káprázó szemeink előtt és a nagy látványt legalább is 500,000 ember szemlélte végig a közel egy mértföld hosszú útvonalon.

A merre a történelmi fényben és pazar gazdagságban ragyogó menet átvonult, minden zsúfolásig telve volt emberekkel. Ablakok, erkélyek, rögtönzött emelvények, járdák és mellékutczák hemzsegtek a nézők ezreitől és gyakran fel-felviharzott a továbbharapódzó éljenzés, a mint az úton egy-egy vármegye vagy város délczegebb bandériuma áthaladt.

Viharos éljenzés kísérte különösen az udvari üveges hintóban ragyogó szent koronát, az ország fehér lobogóját, *Vaszary* Kolos herczegprímást, *Bánffy* Dezső miniszterelnököt, *Szilágyi* Dezsőt, a képviselőház elnökét, *Tisza* Kálmánt és *Csáky* Albin grófot. Nagy örömzaj fogadta azonkívül a szebb történelmi jelmezekben megjelenő bandériumokat, a melyek közt legszebbek voltak Heves, Fejér, Jász-Nagykún-Szolnok, Szepes és Torontál bandériumai, a városok között Fiume, Szeged és Komárom tűnt ki legjobban, habár valamennyi törvényhatóság kifejtette történelmi hagyományainak egész fényét a bandériumok kiállításánál.

Az ünnep fénypontja azonban a hódoló beszéd és a királyi válasz volt a várpalotában.

Ezalatt kitört az ágyúdörgés előbb a Gellért-hegyen, melynek déli ormáról sűrű füst között messze elhangzó ágyúszó hirdette a királyi szavakat világgá.

Majd lent a Dunán kezdett dörögni a várpalota a'att álló monitor s a szétoszló százezrek örvendve mondogatták:

— *Most a király beszél a nemzethez.*

Felette örvendetes volt a hadsereg részvétele is a nemzet ünnepében. A helyőrség legnagyobb része kordont tartott, de a menetbe egy csapat közöshuszár és honvédhuszár is be volt rendelve.

Feledhetetlenül szép volt és hosszú időre emlékezetes marad az a fényes nap, melynek ragyogásában egy újabb ezredév termékenységének magvait szórta szét a király és nemzet egyező szeretete.

A királyi kegyelem.

Ő felsége a király a junius nyolczadiki koronázási évforduló alkalmából részbeli kegyelmet adott az elítélteknek. Megnyíltak a börtönök ajtai és a királyi kegyelem egy egész sereg bűnretévedt embert adott vissza a társadalomnak.

Az elítélteknek adott legmagasabb kegyelemre vonatkozó, április 1-én kelt királyi kéziratot s a kegyelmet nyertek *szabadon bocsátásának* hírét a hivatalos lap június 8-án a következőkben közölte.

A királyi rendelet.

32,491. szám.
I. M. 189 . II. B.

Ő császári és apostoli királyi felsége folyó év április 1-én következő tartalmú legfelső kéziratot méltóztatott a királyi igazságügyminiszterhez intézni:

Kedves *Erdély!* A magyar állam ezeréves fennállásának nemzeti ünnepe alkalmából kegyelemben, mennyire lehet, azokat is részesíteni óhajtom, a kik a büntető igazságszolgáltatás által vannak sújtva.

Ennélfogva elvárom önnek javaslatát oly elítéltek megkegyelmezése tárgyában, akik megelőzőleg bűntett miatt még sohasem voltak büntetve s a jelenlegi büntetésüknek alapjául szolgáló törvényszegést csupán vétkes gondatlanságból, vagy a nyomasztó inség, vagy végre a szenvedélyek pillanatnyi kitörése által ösztönözve, követtek el, az utóbbi két esetben büntetésüknek jelentékeny részét már kiállották s a kiknek megkegyelmezése szükséget szenvedő s ártatlan családjaikra való tekintettel különösen kivánatosnak látszik.

Elvárom továbbá, hogy hasonló javaslatot terjeszszen elém ama figyelmet érdemlő egyénekre vonatkozólag is, a kik politikai természetű bűntettek vagy vétségek, személyemnek vagy Házam tagjainak bántal-

mazása, személyem vagy az 1878. évi V. törvényczikk 172., 173. és 174. §-aiban körülirt izgatás miatt vannak elítélve, s a kiknek hátralevő büntetési ideje a közbéke és a közrend veszélyeztetése nélkül elengedhető.

Végre felhívom önt, hogy az e czélból szükséges intézkedéseket akként tegye meg, hogy e tárgyban hozandó kegyelmi elhatározásom folyó évi június havában foganatosítható legyen.

Kelt Bécsben, 1896. évi április 1-én.

Ferencz József, s. k.

Erdély Sándor, s. k.

A király távozása a székes fővárosból.

Nemzeti ünnepünk legragyogóbb fénye június 21-én egy időre elhomályosodott. Ferencz József ő felsége távozik a magyar fővárosból, hű magyarjainak köréből. A lelkesedés, a trón előtti hódolat, a hazaszeretet, a korona és a nemzet benső egyesülése soha nem lehetett nagyobb. Hatalmasabb és impozánsabb jeleneteket a királyával egyesült nemzet soha és sehol nem hozott létre, mint nálunk, különösen ünnepségeink köz- és fénypontján, a hódoló díszmenet alkalmával. A bámuló külföld megtanulhatta e jelenetekből és látványosságokból, hogy a magyar nemzet a legloyalisabb nép és királya a legalkotmányosabb fejedelem. Megtanulhatta, hogy a képzelet legmerészebb alkotásait túlhaladó pompával körülhordozott magyar szent korona nemcsak a királyság, hanem egyszersmind az alkotmányos királyság jelvénye.

De a magyar nemzetnek is sok tanulni valója van. Királyának példájából megtanulhatja azt, a minek eddig sok tekintetben híjával volt: a kötelességérzetet és a kötelességnek pontos teljesítését. A történelem, kevés uralkodót mutat fel, a ki annyi kötelességet rótt volna önmagára, mint Ferencz József. Akkora fáradsággal és önfeláldozással, a testi és szellemi erőt próbára tevő kitartással más uralkodók ellenséges országokat hódítottak meg. Ferencz József király meghódította saját országát, államát a Lajthán innen és túl; és ez nagyobb, sokkal nagyobb és a történelemre nézve jelentőségteljesebb, mint idegen államok leigázása.

Mindenki bámulta Ferencz József csodálatos kitartását és lelkiismeretességét a kiállítás megszemlélésénél. Mi sem kerülte ki figyelmét a legnagyobbtól a legkisebbig. Nem untatták a legrészletesebb és gyakran túlzó magyarázatok. Éles szeme mindent észrevett, a mi érdekes és fontos. E mellett itt tartózkodása alatt minden ünnepség központja volt és végezte az uralkodás legfontosabb és legapróbb tényeit, nemcsak magyar, hanem egyszersmind osztrák államára vonatkozólag. Audienczi-

ákat adott, diplomatákat és külföldi államok polgárait fogadta, szóval a tevékenységnek szokatlan, sőt szinte csodálatos példáját mutatta.

A magyar nemzetnek rég volt alkalma ily hosszan és közelről kísérni figyelemmel királyának tevékenységét, a kötelességtudásnak és a fáradhatlan buzgalomnak ily tényeit. Igaz, hogy alkotmányos korszakunk óta is csak ritkán tartózkodott ő felsége szeretett Magyarországon.

Nemcsak a hadban lehet valaki nagy kora és a késő útókor előtt, hanem a békés munka alkotásai által is. Ferencz József király megmutatta, hogy a bölcseség és pihenést nem ismerő tevékenysége által két államát és különösen Magyarországot rég nem látott jólétre és politikai jelentőségre emelte. Árpád elfoglalta a négy folyam táját és itt megalapította a magyarok hazáját. Szent István létesítette a magyar királyságot és a magyar államot. A *parlamentáris* magyar királyság végleges megalapítója Ferencz József. A magyar nemzet a fényes ünnepek idején nemcsak a korona fölkent viselőjének hódolt, hanem egyszersmind azon nagy uralkodónak, a ki a béke eszközei által tette nagygyá önmagát, a magyar hazát és egyszersmind a monarkiát.

A Vaskapu megnyitásán.

A berlini nemzetközi tanácskozás megbízásából végezte el a magyar nemzet a Vaskapu áttörésének világra szóló munkáját.

Magyar ész és magyar kéz voltak azok, melyek a czivilizácziónak ezt az új összekötő kapcsát megteremtették. Az ezredik évi ünnepségek folyamán a Vaskapu megnyitása volt egyik legjelentőségesebb ünnepünk, a hol a *magyar király* mellett két szomszédos uralkodó, *Károly* román és *Sándor* szerb király, valamint a külföldi hatalmak képviselői voltak tanúi a magyar teknika magasztos ünnepének. Ezzel a munkával fényesen beigazolta a magyar nemzet, hogy a művelt nemzetekkel tudás dolgában egyenlő színvonalon áll s hogy czivilizatori hivatásának magasságára emelkedett.

Szeptember 27-dikén evezett át a magyar király hajója a Vaskapun, mely eddig csak akadálya volt, ezentúl pedig előmozdítója leszen a nemzetközi forgalomnak.

Orsovára szeptember 26-án érkezett mega *király*. A vasuti állomáson a magyar kormány tagjai várták. Ott voltak: *Fejérváry*, *Wlassics*, *Erdély*, *Darányi*, *Perczel* és *Josipovich* miniszterek, élükön *Bánffy* miniszterelnökkel, *Badeni* miniszterelnökkel élükön: *Kállay* Béni közös pénzügyminiszter és *Trautmannsdorf*, az osztrák urakházának elnöke, *Chlumeztky*, az osztrák képviselőház elnöke és *Krieghammer* közös hadügyminiszter, valamint *Welsersheimb*, *Gautsch*, *Bilinszki*, *Glanz*, *Rittner*, *Gieispach* és *Guttenberg* osztrák miniszterek, a püspöki kar tagjai, *Desseffy* csanádi püspök,

Popea karánsebesi gör. kel. román püspök, *Papp* lugosi püspöki helynök, *Kiss* Áron és *Sárkány* Sámuel evangelikus püspökök, *Károlyi* Tibor gróf, a főrendiház alelnöke, *Szilágyi* Dezső a képviselőház elnöke, *Berzeviczy* Albert a képviselőház alelnöke, *Tarkovich*, *Vörös*, *Gromon* és *Csörgheő* államtitkárok, a diplomácziai kar részéről *Eulenburg* német, *Monson* angol, *Nigra* olasz, *Lozé* franczia, *Backendorf* orosz és *Mahmud Nedin* bey török nagykövet, *Ghika* román követ, *Aerenthal* báró bukaresti követ, *Schissl* lovag belgrádi követ, *Rakovszky* számszéki elnök, *Miske* turnseverini főkonzul, *Pauli* belgrádi főkonzul, *Széchenyi* és *Dóczy* külügyi osztályfőnökök, a főrendiházi tagok közül: *Csekonics* Endre, *Dessewffy* Aurél, *Ghiczy* Béla, *Harkányi* Károly és Frigyes, *Radó* Kálmán, *Vértesy* Sándor, *Vécsey* József báró, id. *Zichy* Nándor, *Karácsonyi* Jenő gróf, a képviselőház tagjai közül: *Nikolics* Fedor báró, *Zichy* Jenő, *Széll* Kálmán, valóságos belső titkos tanácsosok, *Ambrózy* Béla, *Szende* Béla, *Vinga* Péter, *Ronay* János, *Bessenyei* Ferencz, *Stojanovics* György báró, *Kossuth* Ferencz, *Asboth* János, Krassó-Szörénymegye küldöttsége *Jakabffy* főispán, Temesvármegye küldöttsége *Molnár* főispán, Temesvár küldöttsége *Telbisz* polgármester, Hunyadmegye küldöttsége *Szentkereszty* báró főispán, Versecz küldöttsége *Pálffy* főispán, Aradmegye küldöttsége *Fábián* főispán, a 23-ik izraelita kerület küldöttsége *Sternthal* Salamon elnök vezetése alatt. A közönség körében ott volt *Rudnay* Béla budapesti főkapitány s a vaskapui művezetőség élén *Wallandt* Ernő miniszteri tanácsossal.

Délután három óra előtt jelent meg a pályaudvaron *József* kir. herczeg *Forinyák* táborszernagygyal. A pályaudvar hatalmas perronja alatt teljessé lett már ekkor a ragyogó kép: Európa és Magyarország, a mint a magyar király fogadására összegyülekeztek.

A perron egyik oldalán a 8. honvéd gyalogezred 4. zászlóaljából alakított díszszázad állott cserlombos zászlajával, másik részén a díszruhák, uniformisok, talárok és frakkok tömege.

Barucza százados ajkáról egyszerre magyar vezényszó hangzik, fegyveréhez kap és kihuzza magát valahány nyalka honvédgyerek van a században. De alig hangzik el a magyar fülnek olyan kedves magyar szó, fölzendül a szegedi honvédzenekar instrumentumain a Gotterhalte. Pont három óra van. A király díszvonata, a melyet *Claudy* udvari tanácsos és *Ludwigh*, az államvasútak elnök-igazgatója és *Enyedy* szegedi üzletvezető vezettek, lassan begördült a pályaudvar üvegfedele alá, a melyet majd fölvetett az éljenek viharja. A lovastábornoki egyenruhában levő király már ott állt koronás kocsija ablakában, s a mint a vonat megállt, lelépett a perronra. Kiséretében voltak *Goluhovszki* külügyminiszter, *Paar* és *Bolfras* főhadsegédek. A király a jelenlevők rivalgó éljenzése közt hagyta el a kocsit, a perronra lépve, katonásan köszönt,

mire *Jakabffy* Imre, Krassó-Szörényvármegye főispánja lelkes beszéddel üdvözölte a királyt. A beszédre, a melyet az üvegtetőn doboló eső gyakran elnyomott, ő felsége egy papirlapról a következő választ olvasta föl:

„Fogadják köszönetem a szíves fogadás és hódoló üdvözletükért. Őszintén osztozom abbeli örömükben, hogy az itt véghez vitt nagy munkának felavatása alkalmat nyújtott nekem is e határszéli, mindenkor hűséges népesség által lakta vidéken megjelenhetni s reménylem, hogy a jelen ünnepies napok mindnyájunknak kedves emlékezetben fognak maradni".

A király beszéde után újból fölhangzott az éljenzés. A király elhaladt a díszszázad előtt, fogadva a vezénylő tiszt jelentését, azután a tábornoki karhoz lépett s először néhány szót váltván *József* kir. herczeggel, megszólította *Waldstädten* báró táborszernagy hadtestparancsnokot, *Fejérváry* minisztert, kikkel együtt *Forinyák* táborszernagy, *Hoffmann*, *Nechwalsky* és *Reichold* altábornagyok tisztelegtek a királynak; majd visszatérve a kormány tagjainak csoportjához, először *Bánffy* miniszterelnöknek nyújtott kezet, azután *Dániel* miniszterhez fordulva, kérdé:

— Elég víz van-e az új csatornában?

A miniszter igenlő válasza után Badeni miniszterelnökhöz lépett, ki Ledebur miniszter távolmaradását mentette ki.

Ezután ő felsége a kijárat felé haladt s ámbátor zuhogott az eső, nyitott kocsiban, oldalán *Paar* főhadsegéddel, a városba hajtatott, hol az erdészeti hatóság épületében 4 órakor volt kezdődendő a küldöttségek fogadása.

A küldöttségeket, testületeket és hatóságokat a következő sorrendben fogadta a király: a diplomácziai kar, az európai Duna-bizottság, a közös miniszterek, a tengerészeti osztály főnöke és a közös legfőbb számszék elnöke, a cs. és kir. osztrák miniszterek, a m. kir. miniszterek, a cs. és kir. követek és a cs. és kir. konzulok, az osztrák birodalmi tanács két házának elnöksége és küldöttségei, a magyar országgyűlés két házának elnöksége és küldöttségei és a papság.

Másnap szeptember 27-én reggel érkezett meg a román és a szerb király.

Pontban 8 óra 20 perczkor robogott be a pályaudvarra *Sándor* szerb király különvonata, melyet a magyar kormány bocsátott rendel-

kezésére. A Dunaparton felállított ütegek díszlövéseket adtak, míg a katonai zenekar a szerb himnuszt játszotta és a jelenlevők éljenkiáltásokban törtek ki. Ő felsége elébe sietett a szerb királynak, mindkét kezét nyújtotta neki és a legszívesebben üdvözölte őt. Ezután a két uralkodó ellépett a díszszázad előtt. A szerb király szerb tábornoki egyenruhát, Ferencz József király pedig magyar lovastábornoki egyenruhát viselt a Száva-rend szalagjával. A szerb király kíséretében jöttek *Popovics* pénzügymiszter, *Radosavljevics* közmunkaminiszter, *Franassovics* hadügyminiszter, *Milisevics* udvari titkár. A díszszázad megszemlélése után ő felsége a szerb királynak bemutatta *Waldstätten* hadtestparancsnokot, *Bánffy* báró miniszterelnököt és másokat. Erre a felségek visszavonultak az udvari váróterembe, a hol Ferencz József király mellére tűzte a román fehérsas-rend nagykeresztjét és utána ismét megjelent a perronon. A román király megérkezéséig a jelenlevőknek alkalmuk volt gyönyörködni a szerb király fiatal alakjában, a ki erőteljes, magas termetű és apjára emlékeztet.

Nyolcz óra 25 perczkor jelezték *Károly* román király vonatát. Az ütegek díszlövéseket adtak. A zenekar a román himnuszt játszotta és a perron viszhangzott a lelkes szetreaszka kiáltásoktól. Midőn Marx forgalmi igazgató és Enyedy üzletvezető által vezetett román udvari külön vonat megállott, ő felsége a román király felé sietett és kétszer megcsókolta. A román király kíséretében érkeztek *Sturza* miniszterelnök, *Budisteaun* tábornok, hadügyminiszter, *Stovicescu* közmunka miniszter, *Misu* osztályfőnök, *Vladescu* főhadsegéd, *Manu* ezredes, hadsegéd. Az udvari vonattal ide jött *Diuca*, *Sileru* parasztképviselő is, a ki román nemzeti ruhát viselt. A két uralkodó ezután ellépett a diszszázad előtt, mire a román király József kir. herczeget, a tábornoki kart és a magyar és osztrák kormány tagjait megszólításokkal tüntette ki. Károly király is, Sándor szerb király is köszönetet mondtak Ludwigh államvasuti igazgatónak a jó utazásért.

Ezután a közönség éljenzésétől kísérve, a 8. honvéd- és a 83. gyalogezred által alakított sorfal között a hajóhídhoz mentek. Az első kocsiban ült *Ferencz József* király *Károly* királylyal, azután *József* kir. herczeg *Sándor* királylyal ; utánuk következtek *Paar* gróf főhadsegéd román kollegáival, majd *Goluhovszki* gróf külügyminiszter *Sturza* miniszterrel, *Beck* báró táborszernagy, a vezérkar főnöke és *Barozzi* vezérkari főnök, továbbá a közös, a magyar és az osztrák miniszterek és *Desseffy* püspök, a kik valamennyien a Ferencz József hajóra mentek, mialatt a monitorról üdvlövések dördültek el. A többi vendégek a József Károly és a Zsófia hajóra mentek, a melyek az előbbitől jobbra és balra horgonyoztak. Mikor ő felségeik megjelentek a fedélzeten, *Dániel* kereskedelmi miniszter a *Gonda* Béla miniszteri osztálytanácsos által az

alsó Dunán véghezvitt munkálatokról megírt művének franczia példányait nyújtotta át.

A *Vaskapu* vezetése alatt, a mely kalauzhajóul szolgált, az *I. Ferencz József* hajó fél tíz órakor elindult. Fedélzetén csupa egyenruha, a melyen szikrázva tört meg a nap fénye. Utána megmozdult az egész kis flotta. Legelül a *Körös* monitor, a melyet egy kis torpedócsónak követett, prüszkölve szelve a hullámokat, a melyekbe szinte beletemetkezett. Azután a *Sophie* jött az országgyüléssel, *Joseph Karl* az ujságírókkal és a katonai tisztikarral, a *Radetzky* a nemzetközi dunai bizottsággal és a *Zrinyi* az interparlamentáris konferenczia tagjaival. A hajóraj élén pedig a királyok hófehér, impozáns testü hajója.

Két fehér oszlophoz volt erősítve *a csatornát átfogó virágos kötél.* A szabad Duna szirtjeit most haragos habok borítják, csak a kavargó habok mutatják, hol leselkednek a sziklák, míg a csatorna két fehérlő partja közt szédítőn rohan el a víz.

Most papi emberek díszes ornátusban állanak a hajó orrára. Itt a csatorna bejáratánál a *Ferencz József* hajón Dessewffy püspök a következő latin nyelven elmondott imában kérte az Ég áldását a nagy műre:

„Mindenható örök Isten, ki a természet elemeit dicsőségedre az emberiség hasznára alkottad, áldd meg, oltalmazd kegyelmesen ezen folyami útat, hogy midőn szolgáid eltávolítva a torlaszok akadályait, gyorsan haladhatnak ez úton, törvényeid szerint is eljárva és parancsaid útjain haladva, az égi hazába szerencsésen eljutni érdemesek legyenek, hallgasd meg Uram könyörgésünket, álld meg a folyami úton a hajókat és mindazokat, kik erre elhaladnak, a mint megáldani méltóztattál Noénak a vízözön hullámain úszó bárkáját, nyújtsd neki Uram jobbodat, a mint nyújtottad a tenger színén lépdelő Szent Péternek. Küldd az egekből szent angyalaidat, kik megmentsék és óvják a hajókat minden rajtuk levőkkel a veszedelmektől, minket szolgákat pedig akadálytalan és kellemes pályafutás után az örökkévalóság boldog kikötőjébe vezéreljenek, ki végnélkül élsz és uralkodol. Amen."

Alig hangzott el az áldás, a szerb és román parton fülsiketítő dinamitdörgés kezdődött s a Körös monitor ágyúi is zengeni kezdenek. Füst borítja a partokat és vizet és ezalatt a *király hajója belemegy a csatornába.* Midőn az *I. Ferencz József* hajó a virággirlandokkal körülfont hajókötelet, a mely a csatorna bemenetele előtt kifeszítettek, a mindkét parton elhelyezett ütegek folytonos ágyúdörgése közepette szétszakitá, a király a következő beszédet mondotta el franczia nyelven:

„Ez ünnepi pillanatban, mikor azért gyűltünk össze, hogy a közjót szolgáló nagy műnek örüljünk, örömmel üdvözlöm fejedelmeit két velünk barátságos viszonyban

levő országnak, melyeknek Duna mosta partjai kölcsönös közelségökkel érdekeink közösségét jelképezik. A munkálatok, melyeket a Berlinben összegyűlt areopag Ausztria-Magyarországra bízott, be vannak fejezve; s utolsó akadályok, melyek a szabad forgalomnak a nagy folyam folyásában útját állották, el vannak hárítva. Büszkén arra a hivatásra, mely nekünk osztályrészül jutott, az új útat megnyitottnak nyilvánitom és abban a meggyőződésben, hogy ez a nemzetközi érintkezés békés, valamint gyümölcsöző fejlődésének hatalmas lendületet fog adni, poharamat népeink fejére és boldogulására ürítem!"

A három uralkodó ezután koczintott a magyar kormány által e czélra felajánlott serlegekkel, melyeket *Dániel* Ernő kereskedelemügyi miniszter pezsgővel megtöltve, az uralkodóknak átnyújtott. Gyönyörű pillanat volt ez: a nap tüzében szikrázó gránit csatornafalak között gyorsan úszik a Ferencz József hajó. Kettős kéménye kifehérlik a bástyák közül. Minden hajón az *Éljen Magyarország!* kiáltás hangzik fel, mely elhal a folytonos dörgésben. A csatorna jobb falát hosszan az ide kirándult orsovai közönség foglalja el, a férfiak éljeneznek, a hölgyek kendőiket lengetik s a friss szél a csatorna hosszán végig lobogtatja a berlini szerződést aláirt hatalmak lobogóit.

A hajók négy percz alatt átsiklanak a csatornán s ezalatt a koczintás után *Dániel* miniszter királyunkat magyar nyelven, a másik két uralkodót pedig németül arra kérte, hogy a serlegeket az ünnepies aktus emlékére elfogadni kegyeskedjenek. Az uralkodók szives szavakkal elfogadták a serlegeket, a mire a beszentelési aktus véget ért.

Mikor a hajók a csatornából kiértek, a román part mentén megható látvány tárult ki. Végtelen sorokban egész Gura Volja városáig román katonaság állt: tizenhárom zászlóalj feltűzött szuronynyal, mely szikrázó fényt futtatott a sötétlő emberoszlopok felett. Itt-ott a tiszteknek fényes csoportja gyalog és lóháton. A csapatok mögött ordonánczok nyargaltak. Mindenütt dob pörgött, az ezred-zenekarok a Gotterhalte-t játszották, de mindent túlharsogott a legénység hurrá-kiáltása, mely egyre kísérte a hajókat. A gyalogság után tábori tüzérség következett, aztán nyalka századokban egy ezred huszár. A hurrá-kiáltás csaknem felvette Romániát.

Gura Volja kikötőjénél horgonyon volt a román flotta, három ágyúnaszád, három torpedó-hajó és egy jelző-hajó, végig befuttatva zászlóval. A matrózok a hajó fedélzetén álltak sorban, egyszerre kiál-

tották a hurrát és egyszerre kapták le sapkájukat. Minden hadihajón dörgött az ágyú. A kikötő előtt állott a *Principele Carol* és a *Basarab* nevű nagy román személyszállító hajó, fedélzetükön nagy és elegáns közönséggel, mely zajos ovácziával fogadta a hajókat.

A királyok hajója *Kladova* szerb községnél visszafordult s utána a többi gőzös is a folyam ellenében lassan visszatért a csatornába, a melyben nagy füstfelhőket eregetve, teljes gőzzel iparkodtak felfelé. A hajók járása a rohanó vízben igen lassú volt, a mi nem csoda a 4 m. 80 czm. sebességű árban. A hajóraj ezalatt Orsova mellett elhaladva, felment a Kazán-szorosig, érintve a Juc-zuhatagot, azután a Kazánon áthaladva, Sipnél visszafordult s végighaladt a gyönyörű Széchenyi-úton. A Kazán-szoros regényes táján magyar munkások és román földmívesek mindenütt nemzeti szinű zászlók lengetésével, éljenzéssel dinamitrobbantással üdvözölték a hajókat. Időközben minden hajón villásreggeli volt

A többi hajó fedélzetén és termeiben is csengtek a poharak : mindenütt Magyarországot éltették a vendégek. A *Sophie* hajón az osztrák parlament tagjai ittak a magyar parlament tagjainak egészségére. A *Joseph Carl* hajón nagy lelkesedést keltett *Nechvalsky* tábornok tósztja Magyarországra.

Az *I. Ferencz József* hajón a magyar folyam- és tenger-hajózási társaság nevében *Széchenyi* Pál gróf vitte a házigazdai szerepet, míg a Dunagőzhajós-társaság *József Károly* hajóján *Thaly* igazgató és *Maedén* hajós-kapitány, a *Zsófia* hajón pedig *Ullmann* igazgató és *Gottschall* kapitány által volt képviselve.

Két órakor kikötöttek a hajók Orsován. A három király egyenesen a pályaudvarra hajtatott s a készen álló vonattal, a melyre csak külön meghívottak szállhattak fel, egyenesen Herkulesfürdőre utaztak.

A vendégek különvonatai sorban indultak ezután Budapest és Bécs felé.

A Ferencz József-híd megnyitásán.

Október 4-dikén nyitotta meg a király a Budapest székes főváros két részét összekötő s nevéről elnevezett közúti hídat. Ez a híd a székes fővárosban az ezredik évi alkotások egyik legnevezetesebbike s a forgalmi érdekek legfőbb istápolója lesz.

A hídfőlavatás az ezredik évi ünnepségeknek a zárkövét képezte.

A király és nemzet, az ünnepségek végével ismét találkoznak egymással egyetértésben és szeretetben. Különös

örömének adott kifejezést ez alkalommal a király, hogy székes fővárosa ismét egy nevezetes alkotással gazdagodik s hogy ez az alkotás a magyar ipart dícséri.

Az örömben éppen úgy része volt az országnak, mint Budapestnek. Mert hiszen Budapest az ország szíve, központja s ha öröm éri az ország szívét, érzi azt az egész test is.

A hídmegnyitási ünnep a következőleg folyt le.

Az egész székes főváros, de különösen a híd környékén lakók már napok előtt készültek az ünnepélyre. A házak gyönyörűen voltak feldíszitve.

A vámház előtt a híd irányában vörös szőnyeg volt leterítve s két oldalán bársony portiérek szegték be az útat, a mely a híd feljárójához vezetett. A szőnyeg elején fényes csapatban a várakozó urak álltak, elől a miniszterek, valamivel hátrább a tábornoki kar, egy csoportba összebújva az idegen konzulok csókaorru kalapjai, a kik közül egy daliás szerb huszártiszt válik ki. Balra az úttól a képviselők sötétebb csapata álldogál, köztük Podmaniczky Frigyes báró huszárőrnagyi uniformisban, a melynek a szabása a szabadságharczra emlékeztetett. Egy-egy lilaszínü talár bizalmasan beszélget a sötét tógáju kálvinista püspökkel.

Balfelül a Sóház-utczában az udvari kocsik rendezkednek, jobbra beláthatatlan sora áll a díszfogatoknak. Szemben a híd irányában áll a ciborsátor, két oldalt ettől pedig fedett tribünökön csupa méltóságos és kegyelmes asszony, nyári világos toalettekben, suhogó selyembe öltözött kisasszonyaikkal.

A társaságban ott voltak: *Bánffy* Dezső báró miniszterelnök, *Dániel* Ernő, *Fejérváry* Géza báró, *Wlassics* Gyula, *Perczel* Dezső, *Erdély* Sándor, *Lukács* László, *Darányi* Ignácz, *Jósika* Samu báró és *Josipovich* Imre miniszterek, *Apponyi* Lajos gróf főudvarnagy, *Szapáry* Géza gróf főudvarmester, *Andrássy* Aladár gróf főkamarásmester, *Széchenyi* Gyula gróf főajtónállómester, *Zichy* Ferencz gróf főtárnokmester, *Károlyi* Tibor gróf, a főrendiház alelnöke, *Szilágyi* Dezső a képviselőház elnöke, *Berzeviczy* Albert a képviselőház alelnöke, *Vörös* László, *Cseörgheö* Gyula, *Gromon* Dezső, *Gränzenstein* Béla, *Bedő* Albert, *Plósz* Sándor és *Toepke* Alfréd államtitkárok, *Beniczky* Ferencz főispán, *Szapáry* István gróf főrendiházi háznagy, *Ráth* Károly főpolgármester, *Mihályi* Viktor balázsfalvi érsek, *Firczák* Gyula püspök, *Fehér* Ipoly pannonhalmi főapát, *Sélley* Sándor, *Gyöngyössy* János, *Jeszenszky* Sándor,

Popovics Sándor és *Perleberg* miniszteri tanácsosok, *Rudnay* Béla főkapitány, *Baranyai* és *Szohner* miniszteri osztálytanácsosok, *Gerlóczy* és *Márkus* alpolgármesterek, *Kullmann* Lajos fővárosi tanácsos, az állami hídak felügyelősége részéről *Vörös* Sándor osztálytanácsos és *Eckermonn* műszaki tanácsos, *Turenne* gróf franczia, *Basili* orosz, *Barlovácz* és *Ullmann* dr. szerb, *Haris* görög, *Lutfi* bey török főkonzulok, *Ludvigh* Gyula elnök-felügyelő, *Keglevich* István gróf, *Podmaniczky* Frigyes báró, *Zichy* Jenő gróf, *Teleky* Sándor gróf, *Csávossy* Béla, *Helfy* Ignácz, *Illyés* Bálint, *Papp* Géza, *Falk* Miksa, *Gajári* Ödön, *Horváth* Gyula, *Légrády* Károly, *Münnich* Aurél, *Tolnay* Lajos, *Holló* Lajos, *Dégen* Gusztáv, *Gyürky* Ábrahám gróf, *Nikolics* Fedor báró, *Wekerle* Sándor, *Kammerer* Ernő, *Lukács* Béla országgyűlési képviselők, *Szalay* Imre a nemzeti múzeum igazgatója, *Rakovszky* István főszámszéki elnök, az uj híd építői, élükön *Czekelius* Aurél osztálytanácsossal és *Szántó* Albert műszaki tanácsossal, az egyetem és műegyetem tanácsa, a művészet-történeti kongresszus tagjai s nagy számmal a sajtó képviselői. Ott voltak továbbá *Lobkovitz* herczeg hadtestparancsnok, *Rohonczy* altábornagy budapesti parancsnok, *Török*, *Vojnárovics*, *Bernolák* altábornagyok, *Lahner*, *Csikós*, *Hanskarl*, *Durrmann* stb. tábornokok, számos törzs- és altiszt.

Fél tizenkettőkor érkezett meg *József* kir. herczeg, a ki *Lobkovitz* hadtestparancsnok jelentését fogadta s aztán a várakozó urak élén maradt.

Tizenkettő előtt néhány perczczel — mint a tenger zúgása — hirdette a közeledő harsogó éljenzés a *király* jöttét. Nyitott udvari kocsiban, balján *Bolfras* altábornagygyal, sebesen közeledett ő felsége a várakozó urak felé, a kiknek ajkán egyszerre zendült meg az éljen.

Fiatalosan kiugorva a kocsiból, *József* kir. herczeggel váltott néhány szót, azután intett *Bánffy* miniszterelnöknek, hogy indulhatnak.

A nyolczszegletes királyi sátor gazdagon aranyozott kupoláján korona ragyogott. A sátor maga oszlopokon nyugodott, teteje elefántcsont színű síma szövetből való volt, az oldala pedig tengerzöld draperia, aranyrojttal szegve, mennyezete vörös bársonyból való. A díszt nehéz szőnyegek egészítették ki. A sátor teteje tolldíszszel ellátott, vörös faragott rudakra volt feszítve. A sátorban volt egy íróasztal és egy támlásszék a király számára, hogy az alapító oklevelet aláírhassa. Az íróasztalon remek írószerszám volt. Két oldalt csinosan díszített tribünök állottak.

Mikor a király megjelent a sátorban, mögötte József kir. herczeggel, a tribünökön a hölgyek felemelkedtek helyükről, a férfiak pedig levették a kucsmát vagy kalapot. *Dániel* miniszter most előlépett s megkezdette beszédét, melylyel felkéri a királyt a híd megnyitására.

A miniszter ezt a beszédet mondotta:

Császári és apostoli királyi felség!

Legkegyelmesebb urunk!

Az ezeréves magyar állam szívében, a székes fővárosban az utóbbi években tapasztalt rendkivüli, sőt rohamos fejlődés és kapcsolatban a mind sűrűbbé és sokoldalúvá vált közlekedésnek felszaporodott igényei, mindinkább azt a hitet és meggyőződést keltették, mely valóságos közvéleménynyé vált, hogy a székes főváros határában létező dunai hídak már a forgalom lebonyolítására elégtelenek és hogy okvetetlenül gondoskodnunk kell újabb hídak létesítéséről, ha a főváros eddig tapasztalt egészséges fejlődését megbénítani, vagy éppen megakasztani nem akarjuk.

E közvélemény hatása alatt keletkezett az 1893. évi XIV. t.-cz., mely két hídnak az építését elrendeli és melynek részleges végrehajtásának köszönhető emez új híd, melynél ma állunk és mely nemcsak a közlekedésnek már fennálló igényeit van hivatva kielégíteni, hanem megadja a jobb parton egy jövendő városi nagy terjeszkedésnek biztos alapját.

És az ezeréves hazának történelmi emlékű Buda városa, mely annyi derűs, csillogó fénynek s annyi balsorsnak volt tanúja, már ma-holnap egy új városrészszel gazdagodva fog a székes főváros büszkeségével feltekinteni a várhegynek császári és apostoli királyi Felséged bőkezűsége által remekül kiépített királyi palotájára, melyről az izmosodó országra szerteszét sugárzik az államélet bölcs vezetésének s a béke áldásának dicsfénye.

Midőn császári és apostoli királyi Felségednek, ki legmagasabb megjelenésével székes fővárosa fejlődésének mai nagy jelentőségű napját megszentelni s a fővárosa iránt táplált érzelmeit újabban is azzal tanusítani méltóztatott, hogy e hídnak legmagasabb nevéről leendő elnevezését legkegyelmesebben megengedni kegyeskedett, forró hálánkat és köszönetünket kifejeznők, Felségedhez legmélyebb hódolattal azzal az alázatos kérelemmel vagyok bátor járulni, hogy a hídban elhelyezendő okiratot aláirni, s e hídat, melyben a nemzetközi pályázat ellenére is magyar mérnöki mű jutott megvalósulásra s melylyel a hazai vasipar is maradandó emléket állított önmagának, az utolsó vasszög beillesztésével befejezetté tenni és a közlekedés számára megnyitni kegyeskedjék.

A király erre ezt a feleletet olvasta le egy lap papirosról:

Örömmel engedtem meg, hogy ez új híd nevemet viselhesse s midőn azt a közforgalomnak ezennel átadom, őszintén kívánom, hogy e szép mű, mely egyszersmind a magyar műépítészetnek és vasiparnak kiváló teremtő képességét is tanúsítja, újabbi hathatós tényezője legyen kedvelt magyar székes fővárosom további felvirágzásának.

A közönség éljenzett. Ezután *Vörös* László államtitkár lépett elő és felolvasta az alapító oklevelet. Ennek megtörténte után a miniszter felkérte a királyt, írja alá az oklevelet. Ő felsége leült az asztalhoz és egy ezüst tollal aláírta az alapító levelet. Most *Dániel* miniszter arra kérte, hogy nyomjon meg egy, az asztalon elhelyezett gombot, hogy ezzel az *utolsó szöget* beleverje a hídba. A király erősen megnyomta a gombot, mire a híd felől sistergés, majd koppanás hallatszott: az utolsó szög bele volt verve a hídba. A gomb ugyanis villamos vezetékkel megmozgatott egy emelőt, mely egy kis pörölyt sűrített levegő segítségével 45 tonnás erővel zúdított a szegre, melyen, mely az ütés után félgömbölyüre lapulva, a pörölyön levő mélyedésnek megfelelően *a király monogramfiája volt megörökítve*. Újra felhangzott az éljenzés.

A király most leszállt a sátorból és többeket megszólított. *Vörös* László államtitkártól a híd építéséről kérdezősködött; *Csörgheö* államtitkártól azt kérdezte, *mikor épül fel az eskü-téri híd?*

— A jövő évben, felség, felelt az államtitkár.

— De az a híd egy nyílású lesz?

— Igen, felség.

A király ezután bemutatta a híd műszaki vezetőségének többi tagját, *Förster* miniszteri tanácsost, *Czekélius* osztálytanácsost, *Szántó* Albert műszaki tanácsost, *Nagy* Virgil főmérnököt, *Sefelner* gépgyári felügyelőt, *Gärtner* és *Zsigmondy* vállalkozókat, néhány mérnököt és *Jungfer* Gyula gyárost.

Ez alatt az alapkő okmányát elhelyezték a pesti kapuzat tetején szárnyaló turulmadár alá.

A király most megindult az új hídra, mely üres járóival impozánsan fehérlett a néző elé. A híd az ő két hatalmas díszes kapuzatával, melyeken a turul röpköd és könyedén hajló karcsú testével, megragadó hatást tett azokra, kiknek lába ma délben először érintette. Két oldalt a széles gyalogút aszfaltozva van, középütt a kocsiút, melyre részben már ráfektették a villamos vasút síneit, apró kavicscsal volt behintve. A király a kocsiúton ment át, követve az avató ünnep egész közön-

ségétől. Egyfelől *Dániel*, másfelől *Bánffy* kísérték a felséget, utánuk haladt *József* kir. herczeg a generálisokkal. A király séta közben sokat kérdezősködött *Dániel* minisztertől a hídról; a pesti kapuzat előtt meg is állott, hogy azt jobban szemügyre vegye. A Dunáról e közben zajos éljenzés hallatszott: az evezős egyesületek tagjai éljeneztek, kik csolnakjaikon a híd körül czirkáltak; egy személyszállító hajóról, mely megzsúfoltan éppen akkor ment el a híd alatt, szintén viharos éljenzés szállt fel, de a legnagyobb zaj, ujjongás, éljenzés Budáról, a Gellért oldaláról zúgott a hídon átvonuló király s az utána özönlő fényes közönség elé.

Tündöklő nemzeti díszbe öltözködött az öreg Buda is, mert a mai nap voltaképen az ő ünnepe volt. Megint közelebb jutott egy egész évszázaddal a szépséges, ifjú testvérvároshoz, a melytől oly messzire elmaradt. Utczáin felébredt az álmos csend s omlatag házai szinte megfiatalodtak a lombok és virágok pompájától. A Döbrentey-utcza, a mely Hollós Mátyás óta talán ma látott először királyt, úgy kicsinosította magát, mint egy elhervadt szép asszony az unokája lakodalmán. És olyan régies is volt a toalettje. Fakó zászlók bólingattak a háztetőkön s az ablakokból rég porladó kezek himzései kandikáltak ki az utczára.

A nép apraja-nagyja kiköltözött a házakból s tábort ütött a Gellérthegy szakadékai közt, a honnan végig lehetett nézni a tulsó part ünnepét is. Megelevenedett az egész hegy a kapaszkodó, guggoló emberek tömegétől s az asszonyok világos kalapjai, piros napernyői, megannyi virág gyanánt váltak ki a sziklák szürkeségéből. Volt ott vagy négyezer ember s akárhány halálos veszedelem közt mászott fel egy-egy lapos tetejű sziklára. Még legjobban jártak azok, a kik a hegy tátongó barlangjába menekültek a tüzes napsugár elől, a mely odafenn az ormon, de lenn a kényelmes síma földön is valósággal megfürösztötte saját verejtékükben az embereket. A barlang rámereszti óriás fekete szemét az új hídra, a melyen van is mit bámulnia még az ilyen vén szörnyetegnek is, a ki századok csodáit látta.

A hegy tövében is sűrű csoportokba verődött az ünneplő közönség s nehezen várta a boldog pillanatot, hogy átsétálhasson vendégképen a gyönyörű, karcsú hídon. Éjfélig nem szedtek vámot s az ember csoda gyanánt beszélheti el majdan az unokáinak, hogy ingyen ment át a király hídján az egyik partról a másikra.

Tizenkét órakor éljenzés hangzott át a tulsó partról. A király megérkezett s kezdődik a hídavatás.

Egyszerre csak megszólal a hegy, hatalmasabb dörgéssel, mint a mikor a czitadella ágyúi bömbölnek a tetején. A király elindult fényes kíséretével s már ott sétált a híd közepén. A hegyről meglátta a nép s

harsogó éljenzés között kendőket, kalapokat lobogtatott feléje. A Dunáról is szállt fel hozzá egy-egy hatalmas üdvözlet. Regattisták lélekvesztői czirkáltak a híd körül s a dresszes urak lobogó sapkájukkal köszöntötték a királyt.

A Gellért-hegy szikláiról egyre harsogott az éljenzés s az uralkodó mosolyogva tekintett a magasba az ő felette való alattvalóira. Azután megállott kísérőivel az új híd budai végén s mialatt *József* királyi herczeggel beszélgetett, többször felmutatott a hegyre, látható gyönyörűséggel nézve a jó budaiak merész hódolatát. Még *Bánffy* miniszterelnökkel váltott néhány szót a felség, aztán felszállott szárnysegédével az udvari kocsira, a mely csendes lépésben ment utána a hídon. Elhajtatott József királyi herczeg is *Forinyák* táborszernagygyal. A harmadik udvari hintó *Apponyi* Lajos gróf udvarnagyot vitte fel a várba. A Gellért-hegyen újra megindult az éljenzés vihara s le sem csillapodott addig, a míg a király kocsija el nem tünt a Döbrentey-utcza ódon házai között.

A miniszterek és egyéb méltóságok vissza sétáltak a másik partra s a rendőrség utánuk eresztette a közönségnek egy részét is. A vámszedők csinos zöld könyvet osztogattak, a melyben az építés vezetői mondják el a Ferencz József-híd történetét.

A kiállítás és az ezredik évi ünnepségek berekesztése.

Hat hónapon át ünnepelte a magyar nemzet a honfoglalás ezredik évfordulóját. A hat hónap nemcsak fényesnél-fényesebb ünnepélyek, hanem nagyszabású, komoly s a jövő nemzedékekre is kiható alkotások tanúja volt. *Minden magyar ünnepelt:* ebben fejezhetjük ki legigazabban a millenniáris esztendő történetét, de hozzátehetjük, hogy mindenütt a *magyar király* volt legelől az ünneplők sorában.

S akkor, mikor az ünnepnapoknak végére értünk, hogy áttérjünk a munkanapokra, hogy tovább fejleszszük azt, a mit őseink letettek és fenntartottak, akkor is a *magyar király* volt az első, a ki ünnepi hangon szólva hű magyar népéhez, legnagyobb megelégedését fejezte ki a hat hónapon át tartott ünnepségek nagyszerűsége s a magyar nemzet magatartása felett.

A királyi kézirat, mely berekesztette az ezredik évi ünnepségeket, október 28-ikán kelt s a „Budapesti Közlöny"-ben október 30-án látott napvilágot. Rövid idő alatt ismerte

ezt a nemes szív által sugalmazott búcsúszót az egész nemzet, mert nyomtatásban a magyar királyság legkisebb községében is közhirré tették.

A királyi kézirat így szól:

„Kedves báró Bánffy!

Most, midőn a kedvelt Magyarországom ezeréves fennállása alkalmából tartott ünnepségek immár lezajlottak, visszapillantva a lefolyt hónapok eseményeire, nem távozhatok szeretett székes fővárosomból a nélkül, hogy ki ne fejezzem újabban is valódi örömömet és teljes megelégedésemet ezen, a nemzetek életében ritka s valóban korszakot alkotó nemzeti ünnep lélekemelő lefolyása felett.

A mit nehány hónap előtt, mint biztos reményt jeleztem, beteljesült.

Megmutatta a nemzet az egész világ előtt, hogy ezeréves fennállása után büszkén tekinthet nemcsak politikai vívmányaira, hanem szellemi és anyagi fejlődésére is, s hogy ez által méltó helyet foglalhat el a kulturállamok közt; megmutatta nemcsak az ország szivében, hanem az országszerte történtek és tanúsított kegyeletteljes és példás magatartása által, az állam egyik legszilárdabb alapját képező rajongó hazaszeretét és biztosítékát nyújtotta Személyem és Házam iránt tanúsított szeretete és hű ragaszkodása által különösen annak, hogy az ily tettekre képes, ily érzelmektől áthatott és királyával egyetértő nemzet, bizvást és legjobb reménynyel tekinthet a jövő évezred elé.

Szivem sugallatát követem, midőn Önt ezennel utasítom, hogy ez örömömet és megelégedésemet országszerte hirdesse s kérem az isteni gondviselést, hogy kedvelt Magyarországomat és a nemzetnek, szellemi haladása és anyagi jóléte további fejlesztésére irányzott törekvését, mely téren még oly sok a teendő, — ezentúl is bő áldásával kisérje és engedje, hogy a nemzet ezen törekvése gyümöl-

csét nemcsak a kül-, hanem a belbéke oltalma alatt is, testvéries egyetértésben és szeretetben élvezhesse, hagyományos alattvalói hűség mellett szem előtt tartva mindenkor csakis az ország valódi javának, s mint ennek egyik főtényezőjeként az egész monarkia jogosult érdekeinek előmozdítását.

Kelt Budapesten, 1896. évi október hó 28-án.

***Ferencz József** s. k.*

***B. Bánffy** s. k.*

Elhangzott ezzel az ezredik évi ünnepségeket bezáró királyi szó. A nemzet apraja és nagyja hő imát rebegett az Egek Urához, kérve, hogy Magyarország javára sokáig tartsa meg a legjóságosabb, a legalkotmányosabb uralkodót, ki a nemzetnek szentelt önfeláldozó munkásságával, a boldogulás útjára vezette s vezeti hű népét.

Az ünnepségek bevégződtek s kezdődik a további küzdelmes munka. A magyar nemzet a koronás király bölcseségébe és szívjóságába vetett rendíthetlen bizodalommal tekint a jövőbe s indul el a második ezer esztendő beláthatatlan útjára.

A magyar nemzet ünnepe.

Hozsanna!

Népeknek atyja, világokat teremtő, országokat fenntartó nagy Isten! Legyen áldva a Te szent neved a mai nagy ünnep napján a magyar nemzetnek.

Ki ezer év előtt népünket ismeretlen hazából áldott földre elvezetted s ezt nekünk örökségül adtad.

Ki e rokontalan nemzetet a népek tengerében fenntartottad; idegenné elmúlni nem engedted.

Ki megvilágítottad előtte az útat a földi boldogsághoz s a menyei üdvösséghez.

Ki csodatételeiddel hazánkat romjaiból, nemzetünket sírjából annyiszor feltámasztottad.

Legyen neked hála a kincsekért, melyekkel földeket és sziklákat s emberi szíveket e honban gazdagon megajándékoztál.

Legyen neked hála a dicsőségért, melyet hazánk történelmére tíz századon át lesugároztattál.

Legyen neked hála fenyítő csapásaidért, melyekkel bennünket megjavítottál, a tisztító tűzért, melyen bennünket keresztül vittél, a megpróbáltatásokért, melyekkel nemzetünk lelkét megaczéloztad.

Áldd meg a mi nemzetünket a ránk következő új ezredévben.

Szállítsd alá a mi ivadékainkra a Te szent lelkedet, hogy minden nemzet nyelvén hirdessék a honszeretet, az emberiség, a béke, a felvilágosodás, a szabadság hitvallását, miként hirdették az apostolok.

Küldd le hozzánk a Te törvényeidet, miként leküldted a Sion hegyéről a Te prófétád által.

Ki e nemzetnek adtál erőt, észt és kedvet a munkához, sokszorozd meg az adományodat minálunk s tedd munkánk sikere által nagygyá mi hazánkat.

Add a királynak — miként ősfejedelmünknek egykor, — a diadalra és oltalomra felszentelt kardot, mely ellenséget elűz, hűséget megjutalmaz.

Ime, erős fogadást teszünk e napon, az új ezredév első napján Te Előtted, hogy szeretni fogjuk a hazát, szenvedélylyel és szenvedéssel, erőnk hatalmával, szívünk lángjával, életünk és javaink feláldozásával, — s hazánk iránti kötelességeinket, miket őseinktől hagyományul vettünk, utódainkra örökségül hagyjuk.

A Te áldásod áldja meg, a Te segedelmed erősítse meg a mi küldetésünk nehéz nagy munkáját, melynek minden alkotása a Te szent nevednek legyen megdicsőítése — az örökkévalóságtól az örökkévalóságig! Amen.

Jókai Mór.

Fohászima, harangok zúgása és zsolozsmák zengése között hasadt meg a második ezerév első napjának pirosló hajnala. Az egész magyar nemzet szent áhítattal járult az Úr elé, köszönetet mondani, a miért ezt a dicső, nagy napot, a legdicsőbbet és legnagyobbat a magyar nemzet eseményekben nem szegény történetében, békében, gyarapodásban megérni engedte.

A királyi palotától le a nádfödeles kunyhóig, székesfővárosunktól egész az utolsó kicsiny pusztáig, — mindenütt egybeforrtak a szívek, a nagy öröm érzetében. Szegény a nyelv kifejezni azt az érzést, mely az ünnep beköszöntésekor ennek a sokat szenvedett nemzetnek szívén átnyilallott. Egy láthatatlan kéz kötötte egybe a szíveket s csepegtette mindenikbe a honfoglaló ősök szívének ezer év előtti érzetét. Egygyé lett a magyar nemzet, mint hajdan, mikor Árpád és a hét vezér dicső alakjainak vezetése alatt a Kárpátok aljánál megjelent a félmilliónyi magyar, hogy hazát foglaljon s nemzetet alapítson a népek tengerében.

Mintha az ősök szelleme szállt volna közénk, — mint tüzes nyelvek az apostolokra — hogy az elmék és szívek birodalmában egy gondolatot és egy érzetet teremtsen, hogy

leromboljon közöttünk minden válaszfalat, láthatót és láthatatlant, s a nagy napok jelszavait: szabadság, egyenlőség, testvériség, — megvalósítsa; hogy félretéve a viszályt, egyenetlenséget, egy oltárra hordjuk össze minden áldozatainkat, — a magyar nemzet géniuszának oltárára.

Valóban sok, sok század óta nem volt oly egy akaraton a magyar, mint a honfoglalás ezredik fordulójának esztendejében. Vajha így maradnánk a második ezer esztendőben is!

*

A magyar képviselőházban *Wekerle* Sándor miniszterelnök indította meg az akciót a honfoglalás ezredik esztendejének megünneplésére. A nemzeti országos kiállításról szóló javaslat ugyanis már törvényerőre emelkedvén, 1893. évi deczember 4-dikén előterjesztést tett a honalapítás ezredik évfordulójának megünneplése tárgyában. A képviselőház 1894. április 9-dikén, a főrendiház pedig április 25-dikén hozzájárult az előterjesztésekhez, melyek így országos határozatokká váltak. A képviselőház előbb 21 tagú bizottságot küldött ki ez ügyben, mely a miniszterelnöknek az ünnepségek s alkotások tárgyában tett előterjesztéseit volt hivatva megvitatni s javaslattal élni a ház plénuma elé.

Később a képviselőház — a 21 tagú bizottság javaslatára, az ünneprendezés, ellenőrzés és tanácsadás czéljából, — egy 60 tagú bizottságot küldött ki, melyből 40 tagot az alsóház, 20 tagot pedig a felsőház választott meg.

Ezek a bizottságok fontoltak meg és készítettek elő minden javaslatot, melyet a kormány az ezredik esztendő megünneplése tárgyában tervbe vett.

A nemzet tanácsa már korábban a nép képviselői s főrendek részére egy impozáns *országház-épület* létesítését határozta el s ebbeli határozatát az 1880. évi LVIII. t.-cz.-ben a király szentesítette. Később a berlini konferenciától nyert megbízatás alapján, *az aldunai Vaskapu-szorosnál fennálló hajózási akadályok elhárítása* tárgyában tett mélyrehatható intézkedést s az 1888. évi XXVI. t.-cz. erejénél fogva e munkálatok végrehajtását foganatba vette, útat óhajtván nyitni így kelet és nyugat között.

Az ezredik esztendő megünneplésének kimagasló tényezője azonban az *országos nemzeti kiállítás* rendezése volt, melyet a két ház az 1892. évi II. t.-cz. erejével határozott el. Később, az 1893. évi III. t.-cz.-nél fogva, e kiállítás és általában *az ezredik esztendő megünneplése 1896-ra lőn elhalasztva.*

Más nevezetes alkotásokat is foganatba vett a magyar nemzet a honfoglalás ezredik évfordulójának megünneplésére. Így az 1893. évi XIV. t.-cz. erejénél fogva Budát és Pestet összekötő *két új híd* létesítését határozta el. Az 1895. évi LI. t.-cz.-ben ismét az ezredik esztendővel foglalkozott a nemzet tanácsa, a mennyiben az ezredéves ünnepélyekre *egy millió darab egy koronás veretését* mondotta ki.

Nagy tevékenységet fejtett ki az ezredik évi ünnepségek rendezése ügyében kiküldött országos bizottság az ezredik esztendő elején, a mikor az ünnepségek úgyszólván küszöbön állottak. S itt pártkülömbség nélkül, egy értelmen volt a bizottság minden egyes tagja. A *Bánffy* Dezső báró miniszterelnök által előterjesztett javaslatok mindenikét vita nélkül fogadta el a bizottság s terjesztette be elfogadásra a képviselőházhoz.

Elsőbben 1896. január elején *Bánffy* Dezső báró miniszterelnök a *magyar szent korona és koronázási jelvényeknek,* mint ezeréves alkotmányunk egyik legerősebb várának, — *az ezredik évi ünnepélyek alatt közszemlére való kitétele* tárgyában tett előterjesztést a képviselőháznak, mely előterjesztés így hangzik :

Ő császári és apostoli királyi felsége 1895. évi november hó 11-én kelt legfelsőbb elhatározásával legalázatosabb előterjesztésem folytán legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy *a szent korona és a többi királyi jelvények a honalapítás ezredéves ünnepélye alkalmából közszemlére kitétessenek.*

A millenniumi ünnepélyeknek ő felsége által már előzőleg legkegyelmesebben tudomásul vett programm-tervezete szerint ugyanis folyó évi június 5-én a szent korona és a többi kir. jelvények kellő óvintézkedések s az ily alkalmakkor szokásos és a nemzet kincseit megillető ünnepélyességek között, őrzésük helyéről a Nagyboldogasszonyról nevezett koronázási templomba fognának átszállíttatni s ott kellő őrizet mellett *három napig közszemlére kitétetni,* s június hó 8-án az állandó országházban tartandó országos együttes ülés idejére, *az országgyűlés termébe vitetvén át* — onnét az országgyűlés tagjainak kiséretében, *a királyi várpalotába fognak visszavitetni* s ott, szokott ünnepélyességek mellett, újból elhelyeztetnek.

Midőn ezen, a honalapítás ezeréves ünnepének rendezésére kiküldött országos bizottságnak is tudomására hozott s az által múlt évi október hó 17-dikén tartott ülésén tudomásul vett közleményt a t. háznak is ezennel bejelenteni szerencsém lenne, — tekintettel azon mély kegyeletre, melylyel az ország szent koronája iránt a nemzet mindig viseltetett, valamint tekintettel arra, hogy más hasonló esetekben, midőn t. i. a szent koronát tartalmazó szekrény ünnepélyesen felnyittatott s ismét lezáratott, az országgyűlés mindkét háza magát küldöttség által szokta

volt képviseltetni, bátor vagyok egyúttal a t. házat kérni, hogy a szent koronának és koronázási jelvényeknek kellő óvrendszabályok mellett, az illetékes hivatalos személyek közbenjöttével, folyó évi június 5-én őrzésük helyéről leendő kivételénél s ugyanazon hó 8-án újból visszahelyezésüknél, magát küldöttségileg képviseltetni, illetőleg e tekintetben határozni és hasonló határozathozatal és a határozatoknak országos határozattá emelése érdekében az országgyűlés főrendiházával érintkezésbe lépni méltóztassék.

Budapesten, 1896. évi január hó 11-én.

B. Bánffy.

1896. február 24-dikén foglalkozott a képviselőház ezen előterjesztéssel s *Szerb* György előadói javaslatához képest kimondotta, hogy e fontos közjogi aktusnál a képviselőház nyolcz és a főrendiház négy taggal fogja magát képviseltetni. Ezen határozathoz a főrendiház február 5-én tartott ülésén készséggel hozzájárult s kísérő bizottsági tagokul február 28-dikán meg is választotta *Mailáth* György grófot, *Révay* Ferencz bárót, *Karácsonyi* Aladár grófot és *Pallavicini* Sándor őrgrófot. A képviselőház a maga részéről a szent koronát s koronázási jelvényeket kísérő bizottságba *Csáky* Albin gróf, *Josipovich* Géza, *Justh* Gyula, *Klobusiczky* János, *Nikolics* Fedor báró, *Pongrácz* Károly grót, *Szluha* István és *Zichy* Jenő gróf országgyűlési képviselőket küldötte ki.

Ugyancsak nagyszabású intézkedéseket tett az országos ünnepélyek rendezésére kiküldött bizottság a június 8-ikára, mint a koronázás évfordulójára kitűzött *hódoló díszmenetre* nézve is, mely a törvényhozás tagjait s a törvényhatóságok részéről tett jelentkezéseket véve figyelembe, impozánsnak ígérkezett; méltó úgy a királyhoz, mint a nemzethez. E tekintetben az országos bizottság a főrendezési teendőkkel *Andrássy* Tivadar grófot bízta meg.

Márczius 17-ikén *Bánffy* Dezső báró miniszterelnök a képviselőházhoz beterjesztette a *honalapítás ezredik évfordulója megünneplésének megörökítése czéljából alkotandó művekről* szóló törvényjavaslatot, a következő beszéd kíséretében:

„Egy törvényjavaslatot vagyok beterjesztendő, a honalapítás ezredéves fordulójának megörökítése czéljából alkotandó műemlékekre vonatkozólag. Midőn ezt teszem és kérem a t. házat, hogy e törvényjavaslatot kinyomatni, szétosztatni és előzetes tárgyalás végett a pénzügyi bizottsághoz utasítani méltóztassék, szabadjon nekem erre vonatkozólag néhány szóval nyilatkoznom.

Hivatali elődöm, Wekerle Sándor úr, egy előterjesztést tett Magyarország ezredéves fennállásának ünnepségeinek érdekéből a képviselőház-

hoz azon kéréssel, hogy ezen előterjesztése egy ad hoc bizottsághoz utasíttassék, a mi meg is történt, a mennyiben a ház elhatározta, hogy egy 21 tagú bizottságot választ, a mely bizottság hivatva volt a miniszterelnök előterjesztésével foglalkozni. Ezen 21 tagú bizottság tárgyalva a miniszterelnök előterjesztését, a háznak egy jelentést tett, a mely jelentés abban állapodik meg, hogy az ezredéves ünnepség megülése s általában a rendezés, ellenőrzés és tanácsolás czéljából egy 60 tagú bizottság választassék, a mely 60 tagú bizottságba 40 tag a képviselőházból, 20 tag a főrendiházból legyen választva. Később ezen bizottság megválasztatván, tárgyalta érdemében a miniszterelnök előterjesztését és megállapította azon alkotásokat, melyeket az ezredéves ünnepségek alkalmából az ország létesítendőknek tart. Ezen megállapodás itt a képviselőházban, valamint a főrendiházban is tárgyaltatván, országos határozattá emeltetett. Ezen országos határozattal a kormány kötelességének tartotta foglalkozni és minden egyes kérdést a kiküldött bizottsággal együtt tárgyalni. Mint a t. ház tudni fogja, meg lett állapítva, hogy az ezredéves évforduló alkalmából és alkalmára létesíttessék Budapesten, a városligetnek az Andrássy-út és a tó közötti részében egy, a nemzet történeti multját megörökítő műemlék. El lett határozva, hogy az ország 7 különböző pontján — talán felesleges ismételnem a helyeket — 7 műemlék állíttassék fel. El lett határozva, hogy Budapesten a várban, Nagy-Boldogasszonyról nevezett és közönségesen Mátyás-templomnak is nevezetni szokott templom mellett a halász-bástyán állíttassék fel Szt.-István lovas-szobra. Elhatároztatott, hogy egy szépművészeti múzeum létesíttessék, melynek helye iránt azonban még megállapodás létre nem jött. És végre elhatároztatott, hogy az ország különböző vidékein 400 népiskola állíttassék fel. A kormány ez országos határozatra alapítva eljárását, esetről-esetre a kérdéseket megbeszélés czéljából, mindig saját felelősségének tudatában, az ezredéves ünnepségek megülésére, ellenőrzésére és tanácsolására kiküldött bizottsággal tárgyalta.

E tárgyalások következtében meg lettek állapítva azon költségek is, melyek e létesítményekre és alkotásokra fordítandók lesznek. Már most, mint már egy előző alkalommal nyilatkoztam, eljött ideje annak, hogy ez alkotások költségei fedezéséről törvény útján határozzunk, illetőleg, hogy a ház törvénynyel állapítsa meg a rájok fordítandó költségek összegeit és azok elszámolásának módozatait. E törvényjavaslat, melyet itt beterjeszteni szerencsém van, kizárólag ez országos határozattal megállapított alkotások költségeivel és azok mikénti elszámolásával foglalkozik.

Szükségesnek láttam ezt elmondani, hogy ne méltóztassanak azt gondolni, hogy e törvényjavaslat volna az a módozat, melylyel az ezredéves ünnepségek közjogi jelentőségű megünneplése is czéloztatik, hanem

hogy határozott kifejezést adjak annak, hogy ez semmi egyéb, mint egyszerű pénzügyi javaslat, mely hivatva van az alkotandó emlékek költségeinek fedezéséről és a fedezés elszámolásáról gondoskodni.

Ismételve kérem, méltóztassék e törvényjavaslatot kinyomatni, szétosztatni és jelentéstétel végett a pénzügyi bizottsághoz utasítani."

A javaslatot a pénzügyi bizottság márczius 26-ikán, véleménynyel kísérve, a ház asztalára tette.

Április 9-ikén a két ház együttes bizottsága *Széll* Kálmán elnöklete alatt ismét ülést tartott, melyen megszövegezték *a honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról* szóló törvényjavaslatot s véglegesen megállapították az ünnepélyek sorrendjét.

Ezen ülés lefolyásáról feljegyzett egykorú tudósítás így szól:

Az ezredévi ünnepségek tárgyában kiküldött országos bizottság *Széll* Kálmán elnöklete alatt ma ülést tartott, melyen a kormány részéről *Bánffy* Dezső báró miniszterelnök volt jelen.

Elnök előadta, hogy a miniszterelnöktől a következő átiratot vette:

Nagyméltóságú elnök úr!

Mult évi október hó 4-én 3212. szám alatt kelt átiratomban volt szerencsém azon ünnepélyeknek programm-tervezetét a t. országos bizottságnak leendő bejelentés végett Nagyméltóságoddal közölni, melyek a honalapítás évezredes emlékére, a törvényhozás mindhárom tényezőjének, s az egész nemzetnek közreműködésével és részvételével, a folyó évben rendezendők lesznek.

Az összes ünnepélyek tényleges rendezésével s kivitelével kapcsolatos teendők ellátását a t. orsz. bizottság mult évi október hó 12-én tartott ülésében hozott határozatával reám ruházván: kötelességemnek tartottam az imént jelzett programmvázlat keretében megtenni az ünnepélyek minden részletére kiterjedő intézkedéseket s most már *biztosítottnak vehető, hogy az ünnepélyek az alkalom nagy jelentőségéhez, a királyhoz és nemzethez egyaránt méltó alakban fognak nyilvánulni.*

Midőn ezt Nagyméltóságodnak s ez úton a t. országos bizottságnak szíves tudomására hoznám, mellőzve az ünnepélyeknek azon a fentebb említett átiratban már közelebbről ismertetett részleteit, melyek bár szintén az ezredév emlékére fognak megtartatni, mégis csak szűkebb társadalmi körökre, egyes intézményekre s a vidéknek a millenniumi ünnepségek keretébe való bevonására és emlékművek felavatására vonatkoznak s így az országgyűlésnek részvételét okvetlenül nem igénylik, ez alkalommal van szerencsém

ázon ünnepélyeknek véglegesen megállapított sorozatát bejelenteni, melyekben úgy *ő felsége a koronás király, mint az országgyűlés mindkét háza, hivatalosan és tényleg részt fognak venni* s ennélfogva szükséges, hogy azokról a t. országos bizottság és ennek jelentése során az országgyűlés hivatalos értesülést nyerjenek, még pedig nem pusztán tudomásvétel végett, hanem azért is, hogy az országgyűlésnek a millenniumi ünnepélyekben való részvétele tárgyában, több irányban országos határozatok alkottassanak.

A t. országos bizottság óhajtásával is egyezvén az, hogy a honalapítás emlékezetére tartandó ünnepélyek sorozatát a nemzet ezeréves fennállása emlékének megörökítését czélzó *közjogi aktus* vezesse be: a kormány az ünnepélyeket bevezető közjogi aktus legméltóbb formájának azt tartaná, ha az országgyűlés *még a jelen hónap folyamán oly törvény megalkotását czélzó javaslatot tárgyalna s az alkalomhoz méltó egyértelműséggel fogadna el*, mely által a multakról való megemlékezés s a nemzet vallásos kegyeletének megnyilatkozása mellett *az ezredév emléke s a korona és nemzet közötti kölcsönös bizalom és hűség alapján fönnálló szilárd kapocs törvénykönyvünkbe ez alkalommal beiktattatnék.*

Ezen közjogi aktus nyitná meg tehát a honalapítás emlékezetének ünnepét még a jelen hóban.

Május 2-án az orsz. kiállítás fog megnyittatni s aznap este a Dalműszínházban lesz díszelőadás.

Május 3-án a budavári Mátyás-templomban lesz ünnepélyes Te Deum.

Május 18-án a Nemzeti Színház díszelőadása fog megtartatni.

Június 5-én a szent korona és a koronázási jelvények fognak őrzésük helyéről 3 napi közszemlére kitétel végett kivétetni s a koronázási templomba százados hagyománynak megfelelő pompával átvitetni.

Június hó 6-án az új kir. palota alapköve fog ünnepélyesen letétetni.

Június hó 8-án fog a fentebb említett s időközben szentesítendő törvény az országgyűlés mindkét házának együttes ülésén felolvastatni, a minek megtörténte után az országgyűlés hódolatának kifejezése végett ő felsége elé vonul a kir. palotába s ugyanoda visszakíséri az együttes ülés tartamára az országgyűlés termébe lehozott szent koronát.

Június hó 27-én fog a Pusztaszeren épített emlékmű felavattatni, mely ünnepélyen az országgyűlés küldöttségileg veend részt.

A *július* és *augusztus* hónapok folyamán úgy a székes fővárosban, mint a vidéken tartandó társadalmi ünnepélyek és emlék-

művek, nevezetesen a pozsonyi Mária Teréz'a szobornak *szeptember 13-án* ő felsége jelenlétében leendő felavatási ünnepélyei mellett nagyobb, mert nemzetközi jelentőséggel fog birni, a *szeptember hó 27-iki* ünnepély, a mikor a Vaskapu forgalomba bocsátása történik meg, a szomszédos uralkodóknak jelenlétében.

Október 4-én fog megnyittatni a vámház-téri Duna-híd, *október 11-én* fog felavattatni az iparművészeti múzeum, míg *október hónap 31-én* a kiállítás berekesztésével a millenniumi ünnepségek is befejeztetnek.

Ezeknek előadása után van szerencsém Nagyméltóságodat a következőkre felkérni:

1. méltóztassék a fentebb előadottakat a t. országos bizottságnak s a bizottság jelentése során a képviselőháznak bejelenteni;

2. méltóztassék az ide mellékelt törvényjavaslatot a t. országos bizottságnak bemutatni, annak tárgyalása alá bocsátani és azután alkotmányos tárgyalás végett a t. képviselőház elé terjeszteni, kifejezvén a bizottság abbeli óhajtását, hogy miután a törvényjavaslat beható bizottsági tárgyalások alapján lőn megállapítva: a tárgy magasztossága és az alkalom nagy történeti jelentősége tennék kívánatossá, hogy ez a törvény a törvényhozási faktorok összeségének egyértelmű megállapodása alapján iktattassék törvénykönyvünkbe.

Ehez a törvényhez külön indokolást csatolni mellőzhetőnek véltem, mert az indokait önmagában hordja; meg kell azonban jegyeznem, hogy a törvényalkotás megállapított rendjét ezen, tartamára és benyujtási módjára nézve szokatlan törvényjavaslattal szemben is, teljes mértékben megtartandónak vélem s az országgyűlésileg elfogadott törvényjavaslatnak kiküldetésekor az 1881. LXVI. t.-cz. rendelkezéseihez minden tekintetben alkalmazkodni fogok;

3. méltóztassék a t. orsz. bizottság útján az országgyűlésnél országos határozat hozatala czéljából javaslatba hozni, hogy a fentebb jelzett s majdan kihirdetendő törvénynek *együttes ülésen való felolvasás végett folyó évi június hó 8-dikán együttes ülés tartassék;*

hogy ez az ülés az *állandó országház kupola-termében tartassék meg, a mikor ott a szent korona is kiteendő lesz*, hogy ezen együttes ülésnek, tekintettel arra, hogy a főrendiház ez idő szerinti elnöke, mint egyszersmind a szent koronának őre, ugyanakkor külön fontos közjogi funkcziót teljesít, a főrendiház alelnöke által mondandó rövid megnyitó beszédén kivül *egyetlen tárgyát ama törvény felolvasása képezze*, —

hogy az országgyűlés tagjai az együttes ülésből a szent koronát testületileg *ő felségéhez visszakisérjék s ott a képviselőház elnöke fejezze ki a törvényhozás hódolatát a koronás király iránt;*

4. méltóztassék végül az országgyűlésnél javaslatba hozni, hogy magát a pusztaszeri, esetleg a többi ezredéves emlékművek felavatási ünnepélyein is orsz. küldöttséggel képviseltesse.

Ugyanezen alkalommal van szerencsém Nagyméltóságoddal tudatni, hogy miután a képviselőház elnöke a fentebb jelzett ünnepélyek alkalmával, magas közjogi állásához méltó díszkocsin kell hogy megjelenjék, ilyen díszkocsinak beszerzése iránt a képviselőház gazdasági bizottsága a szükséges intézkedéseket már is megtette. Minthogy azonban az e czímen felmerülendő költségeknek mikénti fedezése iránt is határozni kell: kérem nagyméltóságodat, hogy ennek a kérdésnek mikénti megoldása iránt a t. országos bizottság határozatát szintén provokálni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapesten, 1896. évi április hó 6-án.

B. Bánffy.

*

Ez átirat és a hozzácsatolt törvényjavaslat felolvasása után *Ugron* Gábor kijelenti, hogy hozzájárul a törvényjavaslathoz, csakis annak szövegére nézve tesz egy pár stiláris módosítást. *Hojtsy*, *Helfy* és *Polónyi* szintén kijelentik, hogy elfogadják a törvényjavaslatot s szintén csak egyes kifejezésekre nézve tesznek stiláris megjegyzéseket.

E megjegyzések tekintetbe vételével *a törvényjavaslat egyhangúlag elfogadtatott.*

A miniszterelnök átiratában foglalt összes javaslatokat is *egyértelműleg magáévá tette a bizottság.* Csakis ama javaslatra vonatkozólag történtek megjegyzések, mely szerint ő felsége előtt a törvényhozás hódolatát a koronás király iránt a képviselőház elnöke tolmácsolja.

Szapáry Géza gr. a traditióval megegyezőleg azt tartja, hogy állásánál fogva a miniszterelnök van hivatva a nemzet hódolatának tolmácsolására.

Bánffy b. miniszterelnök abban a nézetben van, hogy az alkotmányos fogalmaknak s a képviseleti rendszernek az a javaslat felel meg, melyet az albizottsággal egyetértőleg terjesztett elő.

Polónyi Géza hozzájárul a miniszterelnök előterjesztéséhez s határozottan állást foglalna az ellen, hogy a miniszterelnök tolmácsolja az

országgyűlés hódolatát, a mi a pártélet követelményeire való tekintettel sem lenne helyes. A két ház együttes üléséből való enunciációnak kifejezésére csak a két ház egyikének elnöke lehet jogosítva.

Wekerle Sándor előadja, hogy az albizottságot is az a szempont vezérelte, hogy minden pártszínezet távol tartassék. Képviseleti rendszerre alapított országunk lévén, a hódolat nyilvánítása a képviselőház elnökét illeti meg, tekintettel arra a körülményre is, hogy az együttes ülésben a főrendiház elnöke tartja a beszédet.

Helfy Ignácz ugyanily értelemben nyilatkozik, megjegyezvén, hogy az egész világon az országgyűlés nevében történő aktust az egyik ház elnöke végzi, a mi teljes összhangban áll magával a már elfogadott törvényjavaslattal is.

Dessewffy Aurél gr. nézete szerint parlamenti rendszerünkkel az sem állana ellentétben, ha ő felsége a két házat külön fogadná s azoknak elnökei külön tolmácsolnák az illető ház hódolatát.

Széll elnök megjegyzi, hogy ez esetben az együttes ülésnek nem lenne semmi értelme s az egész programmot meg kellene változtatni.

Bánffy báró miniszterelnök utal arra, hogy az együttes ülés tartását még a mult évi októberben elhatározta a bizottság s előterjesztett javaslata az akkori megállapodásnak folyománya. Ha a két ház külön fogadtatnék, az eddigi összes dispoziciók elesnének s az ünnepély is kétségkívül csorbát szenvedne.

Ugron Gábor egész terjedelmében hozzájárul a miniszterelnök előterjesztéséhez. A két ház elnöke egyenjogúan elnököl az együttes ülésen, csak a teendők oszlanak meg akként, hogy a főrendiház elnöke tartja a bevezető beszédet s midőn ezután az egész nemzet megy hódolatát bemutatni, teljesen korrekt és helyes, hogy ez a képviselőház elnökének vezetése alatt történjék.

Széll elnök kijelenti ezek után, hogy a bizottság hozzájárul a miniszterelnök előterjesztésének ezen pontjához is.

Ugron Gábor felemlítvén ezután, hogy hír szerint a szent korona kíséretében a koronaőrökön kívül királyi biztosok is lesznek, kérdést intéz ez iránt a miniszterelnökhöz.

Bánffy b. miniszterelnök válaszolja, hogy a legújabb időkig az volt a gyakorlat, hogy a korona kivétele alkalmával a pecsétek alkalmazásánál a két koronaőrön kívül a prímás, a miniszterelnök, a Judex Curiae, a főudvarmester, továbbá ő felségének két képviselője járt el. Ez utóbbiak az eddigi alkalmakkor osztrák állampolgárok voltak. Ő felsége 1893-ban elrendelvén, hogy ezentúl minden közjogi aktusnál kizárólag magyar állampolgárok szerepeljenek, ennek megfelelően ő felsége pecsétjét a magyar főudvarmester fogja a korona őrzési helyére tenni s ő felsége megbízásából két magyar állampolgár fogja ugyanezt

tenni s a koronát az említettekkel egyetemben kísérni, a mi megfelel a közjogi szempontoknak s nemzeti érzéseinknek.

Ugron Gábor köszöni s megnyugvással veszi tudomásul a felvilágosítást.

Polónyi kérdést intéz a miniszterelnökhöz az iránt, miként veend részt Horvátország a millennium megünneplésében.

Bánffy b. miniszterelnök válaszolja, hogy az előterjesztett törvényjavaslat a két háznak oly ülésein fog tárgyaltatni, a melyekben a horvátok is részt vesznek s magában a törvényjavaslatban is kifejezést nyer a résztvevés; a közjogi aktus tehát Horvátország hozzájárulásával történik. A bandériumban szintén részt veend Horvátország is. Szóló megkeresést intézett továbbá a horvát országgyűlés elnökéhez az iránt, hogy a magyar országgyűlés horvát tagjain kívül a horvát országgyűlés elnöke s más tagjai is vegyenek részt, a mi szintén biztosítva van. Az egyik millenniumi emlékoszlop továbbá Zimonyban fog felállíttatni, a mi ott élénk helyesléssel fogadtatott.

Polónyi helyesléssel veszi tudomásul a miniszterelnök által adott választ.

Ugyancsak *Polónyi* kérdésére *Andrássy* Tivadar gróf nyújtott végül tájékoztatást az iránt, hogy a bandérium által megteendő út körülbelül két, az országos ülés idejével egyetemben legfelebb három órát veend igénybe.

Ezek után *Széll* elnök, tekintettel arra, hogy a bizottság ma tartotta utolsó érdemleges ülését, köszönetet mondott a bizottság tagjainak azon nyugodt, előzékeny és loyális tárgyalási modorért, melyet a bizottság egész működésének folyamatában tanusítottak, köszönetet mond különösen az ellenzéki tagoknak azért, hogy az ügyhöz méltó tárgyilagossággal vettek részt a tanácskozásban s lehetővé tették, hogy a törvényjavaslat egyértelműleg fogadtassék el.

Ezzel a gyűlés véget ért.

A *képviselőház* április 21-dikén vette tárgyalás alá *a honalapítás ezredéves emlékének törvénybe igtatásáról* szóló törvényjavaslatot s azt általánosságban úgy, mint részleteiben, egyhangúlag elfogadta. A tárgyalás menetéről szóló egykorú tudósítás így szól:

Országgyűlés.

I.

Az idő is kedvezett annak az ünnepélyes aktusnak, mely ma a képviselőházban a honalapítás ezredéves emlékének törvénybe igtatása alkalmával lefolyt.

Az első verőfényes, meleg tavaszi nap mosolygott a székesfővárosra.

Zsúfolt ház és zsúfolt karzat előtt nyitotta meg *Szilágyi* Dezső elnök az ülést.

A képviselők mind fekete szalonruhában, az asszonyok a karzaton elegáns tavaszi ruhában jelentek meg.

Szerb György előadó szólalt fel az előadói tribünről és indokolás nélkül, egyszerűen elfogadásra ajánlotta a háznak a törvényjavaslatot.

Pártkülönbség nélkül meghallgatni kívánták, mire *Szilágyi* Dezső felolvastatta *Perczel* Béni jegyzővel.

Minden szakasza után felhangzott az egyhangú éljenzés és minden szakasz után konstatálhatta az elnök, hogy a ház egyhangúlag elfogadta.

Ugyanez történt az országos bizottság javaslatával és az ezredéves ünnepélyek programmjával.

Jól esett látni ezt az egyetértést, mely csak ily kiváló alkalmakkor tulajdona a magyarnak és sajgó szívvel gondolhattak sokan arra, miért nincs ez mindig így? Hát a politika okvetlenül megkívánja, hogy egymást marjuk és nem fér-e össze épen az igaz meggyőződéssel, hogy másnak meggyőződését tisztelve, mindenki a magáé mellett küzdjön, de azért ellenségek ne legyünk?

Az impozánsan lefolyt ülés befejezéseül *Szilágyi* Dezső a tőle megszokott módon szólt néhány klasszikus szót. Ez az egyhangú lelkesedés, melylyel a ház e törvényjavaslatot elfogadta — mondta körülbelül — világos jele annak, hogy a ház az ország osztatlan érzelmeit juttatta kifejezésre és a mint tudott egyesülni a multunk iránti kegyelet kifejezésére nézve: úgy meg fogja találni a jövőre nézve is az együttes erős akaratot és a közös törekvés módját ama nagy nemzeti czélok felé, melyekre ez a törvényjavaslat rámutat!

E szavakra *az egész ház felállott és éltette a legelső magyar embert, a királyt.*

Az ülés különben alig tartott 40 perczig és végeztével emelkedett hangulatban távoztak a képviselők és a karzati hallgatók.

II.

A képviselőház április hó 21-iki ülése.

Elnök: *Szilágyi* Dezső, 11 órakor nyitja meg az ülést.

Jegyzők: *Perczel* Béni, *Schober* Ernő, *Illyés* Bálint.

A kormány részéről jelen vannak: *Bánffy* Dezső br. miniszterelnök, *Dániel* Ernő, *Wlassics* Gyula, *Darányi* Ignácz, *Fejérváry* Géza, *Erdély* Sándor, *Perczel* Dezső, *Josipovich* Géza.

Hitelesítették a mult ülés jegyzőkönyvét.

A honalapítás ezredéves emlékének törvénybe iktatása.

Elnök: Következik a napirend: A honalapítás ezredéves emlékének megünneplése tárgyában kiküldött bizottság jelentése és a bemutatott törvényjavaslat a megünneplés törvénybe iktatásáról. Az előadó úr kíván szólni.

Szerb György előadó: A képviselőház mai ülésének napirendjére kitűzött törvényjavaslat, melynek czélja, a magyar állam évezredes megalapításának és fennállásának emlékét örök időkre törvénybe iktatni, méltó formában fejezi ki a honalapítás nagy történeti tényének magasztosságát, úgy, hogy azt csak csökkentené, ha e javaslat bővebb indokolásába bocsátkoznám. Ugyanazért leghelyesebben vélek cselekedni, ha tartózkodva a további indokolástól, a törvényjavaslatot a t. Háznak egyhangú elfogadására ajánlom.

Ezen törvényjavaslat előterjesztése kapcsán az országos bizottság nevében azon javaslatot teszem, méltóztassék a t. Háznak kimondani:

1. hogy ezen, a törvényes módon kihirdetendő törvénynek együttes ülésen való felolvasása végett folyó évi június 8-án együttes ülés tartassék;

2. hogy ez az ülés az állandó országház kupola-termében tartassék meg, a mikor ott a szent korona is kiteendő lesz;

3. hogy ezen ülésnek, tekintettel arra, hogy a főrendiház ez időszerinti elnöke, mint egyszersmind a szent koronának őre, ugyanakkor külön fontos közjogi funkcziót teljesít, a főrendiház alelnöke által mondandó rövid megnyitó beszéden kívül egyetlen tárgyát a fenti törvény felolvasása képezze;

4. hogy az országgyűlés tagjai az együttes ülésből a szent koronát, mely az ülés tartama alatt az országgyűlés termében lesz elhelyezve, — testületileg ő felségéhez visszakísérjék s ott a képviselőház elnöke fejezze ki az országgyűlés hódolatát a koronás király iránt;

5. hogy magát a pusztaszeri, esetleg a többi ezredéves műemlékek felavatása ünnepélyein is országos küldöttséggel képviseltesse;

6. a Ház ezen határozatait méltóztassék a főrendiházzal oly czélból közölni, hogy azok országos határozatokká emeltessenek.

Ugyancsak az országos bizottság nevében tudomására hozom a t. Háznak, hogy a miniszterelnök átirata szerint azon ünnepélyeknek sorozata, melyekben ő felsége a koronás király, valamint az országgyűlés mindkét háza hivatalosan részt fog venni, a következő:

Május 2-án az országos kiállítás megnyitása.

Május 3-án a budavári Mátyás-templomban ünnepélyes Te Deum.

Június 5-én a szent korona és a koronázási jelvények őrzésük helyéről három napi közszemlére tétel végett kitétetnek s a koronázási templomba vitetnek át, százados hagyományoknak megfelelő ünnepélyességgel.

Június 6-án a kir. palota alapkövének ünnepélyes letétele.

Június 8-án együttes ülés az új országház kupola-termében, hol felolvastatván a fenti törvény, az országgyűlés hódolatának kifejezése végett ő felsége elé vonul a kir. palotába s ugyanoda vissza kíséri az együttes ülés tartamára az országgyűlés termébe behozott szent koronát.

Június 27-én a Pusztaszeren épített emlékmű felavatása, mely ünnepélyen az országgyűlés küldöttségileg vesz részt.

Július és augusztus hó folyamán úgy a székes fővárosban, mint a vidéken tartandó társadalmi ünnepélyek és emlékművek, nevezetesen a pozsonyi Mária Terézia szobornak ő felsége jelenlétében szeptember 13-án leendő felavatási ünnepélyei mellett nagyobb, mert nemzetközi jelentőséggel fog birni a szeptember hó 27-iki ünnepély, a mikor a Vaskapu a forgalomnak átadatik a szomszédos uralkodók jelenlétében.

Október hó 4-én a vámház-téri híd megnyitása.

Október 11-én az iparművészeti múzeum felavatása és

Október 31-én a kiállítás berekesztésével az ezredéves ünnepségek befejezése.

Végül van szerencsém jelenteni, hogy május 2-án este a magyar királyi operaházban díszelőadás tartatik.

Május 18-án pedig díszelőadás lesz a Nemzeti Színházban.

Elnök: Most következik a törvényjavaslatnak tárgyalása.

Általánosságban kíván valaki szólni a törvényjavaslathoz? (Felkiáltások: Elfogadjuk! Fel kell olvasni! Halljuk!) Kérem, tessék a törvényjavaslatot felolvasni egész terjedelmében.

Perczel Béni jegyző: (Olvassa a törvényjavaslatot.)

Elnök: Miután e törvényjavaslathoz általánosságban senki sem kíván szólani, azt általánosságban egyhangúlag elfogadottnak jelentem ki.

Következik a részletes tárgyalás.

Perczel Béni jegyző: (Olvassa a törvényjavaslat czímét és bevezetését.)

Elnök: A Ház egyhangúlag elfogadja.

Perczel Béni jegyző: (Olvassa az 1. §-t.)

Elnök: Egyhangúlag elfogadtatott.

Perczel Béni jegyző: (Olvassa a 2. §-t.)

Elnök: A második szakasz egyhangúlag el van fogadva.

Perczel Béni jegyző: (Olvassa a 3. §-t.)

Elnök: Egyhangúlag elfogadtatott.

Perczel Béni jegyző: (Olvassa a 4. §-t.)

Elnök: A 4. §. egyhangúlag elfogadtatott.

Miután a törvényjavaslat általánosságban és részleteiben el van fogadva, harmadszori olvasása a holnapi ülés napirendjére tűzetik ki.

Következnek az országos bizottság által javaslatba hozott határozati javaslat pontjai. Kérem azokat felolvasni.

Perczel Béni jegyző: (Olvassa a határozati javaslat pontjait.)

Elnök: Elfogadja a Ház ezen határozati javaslatot? (Felkiáltások: Elfogadjuk!) A Ház egyhangúlag elfogadta. Közöltetni fog a főrendiházzal tárgyalás és szíves hozzájárulás végett.

Következik harmadik sorban azon ünnepélyek sorozatának tudomásul vétele, a melyeken — a mint az előadó úr előadta — az országgyűlés mindkét háza hivatalosan részt fog venni. Kívánják, hogy ezen ünnepélyek sorozatát még egyszer felolvassák? (Felkiáltások! Nem!) Tehát a Ház tudomásul veszi a bizottsági jelentésnek utolsó részében foglalt azon intézkedést, hogy a képviselőháznak az ünnepélyeken leendő részvétele alkalmából felmerülő egyéb költségekre nézve a gazdasági bizottság tegyen jelentést a Háznak és a felmerülendő költségek azután vétessenek fel a Háznak költségvetésébe, illetőleg számoltassanak el. Erre nézve különben jelentem a Háznak, hogy a gazdasági bizottság e jelentését már be is nyújtotta és a legközelebbi alkalommal lesz szerencsém annak kitűzését javasolni.

Ezek szerint tehát a Ház az ünnepélyek sorozatára nézve tett előadói előterjesztést a millennáris bizottság javaslatáról tudomásul veszi.

T. Ház! A mai ülés napirendje ki van merítve. A Ház egyhangúlag járt el ezen törvényjavaslat elfogadásánál s a honalapítás megünneplésére vonatkozó intézkedéseknél, világos jeléül annak, hogy a *ház az ország osztatlan érzelmét és akaratát juttatta kifejezésre és hogy a mint tud egyesülni a nemzet együttes és egységes érzelmeinek nyilvánításában a multunk iránti kegyelet kifejezésére nézve: meg fogja találni a jövő irányára nézve is az együttes, erős akaratot és a közös törekvés módjait a nagy nemzeti czélok felé*, (Általános élénk éljenzés, a Ház

tagjai mind fölállanak) *melyekre az elfogadott törvényjavaslat rámutat.* (Hosszantartó, lelkes felkiáltások: Éljen a király!) Az ülést bezárom.

Ülés vége: délelőtt 11 óra 40 perczkor.

Másnap, április 22-dikén, a képviselőház harmadik olvasásban is egyhangúlag elfogadta a törvényjavaslatot s miután az ülés jegyzőkönyvét hitelesitették, a javaslatokat hozzájárulás czéljából átküldték a főrendiházhoz.

Ugyancsak az április 22-diki ülésen tárgyalta a képviselőház a *honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről* szóló törvényjavaslatot is. A javaslatban Budapesten, az Andrássy-út végén, a honalapító Árpádot s a nemzet egész történelmi múltját megörökítő emlékművet, — az ország hét különböző pontján (Munkácson, Nyitrán, Dévénynél, Pannonhalmán, Zimonyban, Pusztaszeren és Brassóban) hét impozáns emlékoszlopot, — Budapesten a Mátyás-templom előtt Szent-István király lovas-szobrát, — ugyancsak Budapesten országos szépművészeti múzeumot s végül az ország különböző vidékén négyszáz új népiskolát tervezett a kormány felállítani.

A képviselőház a javaslatot — némi általános jelentőségű vita után — egyhangúlag elfogadta. A tárgyalás menetéről a tudósítások a következőket jegyezték fel:

A képviselőház április hó 22-diki ülése.

Elnök: *Teleszky* István, 10 órakor nyitja meg az ülést.

Jegyzők: *Perczel* Béni, *Schober* Ernő, *Hévizy* János.

A kormány részéről jelen vannak: *Bánffy* Dezső báró miniszterelnök, *Wlassics* Gyula, *Erdély* Sándor, *Dániel* Ernő.

Hitelesítették a mult ülés jegyzőkönyvét.

Millennáris emlékek.

Hegedűs Sándor, a pénzügyi bizottság előadója: *E törvényjavaslat azon emlékműveket és intézményeket sorolja fel, melyek a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére lennének felállítandók, illetőleg elhatározandók.* A felsoroláson kívül magában foglalja ez azon költségeket is, melyek e művekkel kapcsolatban állanak.

A bizottságnak feladata csak az volt, hogy áttekintést nyerjen azon költségekről, melyek ezekkel a művekkel kapcsolatosak és hogy ezen összefoglalást lehetőleg világossá tegye a képviselőház előtt. Nem volt szükség e tekintetben sem tüzetesebb magyarázatokra, miután a legtöbb intézkedésre vonatkozólag már a költségek is meg voltak állapítva.

Azonban két pontot meg kellett még világítani, a melyekre vonatkozólag még némi homály volt.

Az egyik a 400 népiskolának felállítására vonatkozik, melynek a költsége az eredeti törvényjavaslatban csak 198,000 frttal volt felvéve és így olyan téves nézetre szolgáltatott alkalmat, — a minek a nyoma már a napi sajtóban is volt — mintha ez a 400 iskola ebből az összegből kerülne ki, a mi természetesen lehetetlenség. Meg kellett tehát világítania a pénzügyi bizottságnak azt a körülményt, a mely ezzel kapcsolatos, hogy t. i. ezen czélra már az 1895-iki pénzügyi törvényben, valamint az 1896-iki költségvetésben, a melyet a t. Ház most tárgyalt le, a megfelelő összegek szintén fel vannak véve. Sőt még ha ezekhez az összegekhez hozzáadjuk az ezen törvényjavaslatban foglalt 198,000 frtot, még akkor sincs kimerítve az az összeg, a mely erre szükséges, miután a közoktatásügyi miniszter úr még az 1897-iki költségvetésben is kénytelen lesz erre a szükségletre bizonyos összeget felvenni.

A végösszeget megállapítani a dolog természete szerint nem lehet.

A másik pont, melyet a pénzügyi bizottságnak meg kellett állapítania, a képzőművészeti múzeum felállítására vonatkozik és pedig ennek a költségei tekintetében csak annyit szükséges kiemelni, hogy az az 1.200,000 frt, a mely magának az épületnek felállítására szükséges, eltekintve attól a 2 milliótól, a mely a szükséges műveknek beszerzésével áll kapcsolatban, úgy van kontemplálva már az előzetes tervek szerint is, hogy maga a telek, a melyen ezen nagy épület létre jönne, esetleg a fővárosnak bőkezűségéből, áldozatkészségéből ingyen jutna az állam birtokába erre a czélra.

A mi magukat a műveket illeti, azok elbírálása nem képezi az ő feladatát. Azok az eszmék, melyek azokban a művekben kifejezésre jutnak, mindnyájunk által, pártkülönbség nélkül, egyformán helyeseltetnek és egy szóval úgy fejezhetők ki, hogy az a nagy történelmi mű, mely a városligetbe terveztetik vala, mint Szent-István szobra, kifejezi a nemzet háláját és kegyeletét a mult iránt, a nemzet tartozását róva le a dicső mult emlékeinek.

A mi pedig a képzőművészeti múzeumot illeti, ez azon magasabb kiképeztetésnek — mely a czivilizáczió legszellemibb, legemelkedettebb régióihoz tartozik — fejlesztésére és a nemzet összes rétegeinek, különösen pedig a hivatott tényezőknek magasabb régiókba emelésére van czélozva, a melynek jelentősége egy nemzet egész életére, a mint ezt más nemzetek története bizonyítja, folytonos szokott lenni, úgy szellemi, mint végeredményében anyagi tekintetben is, mert tudjuk, hogy a hol a képzőművészetek kifejlődtek, megizmosodtak és megerősödtek, ott

más tényezők is könnyen biztosíthatók és könnyebben elérhetők voltak a nemzet magasabb szellemi műveltsége által.

A mi a népiskolákat illeti, az a legolcsóbb, legbiztosabb és legtermészetesebb alap, melyen egy nemzet szellemi emelkedése nyugszik, melyen fejlődnie, haladnia kell, hogy kezet fogva az alsó rétegek emelkedése, a felsőknek magasabbra szállása által, a nemzet haladása egészséges és egységes alapon biztosítva legyen.

Ezek az eszmék vannak ezen művekben letéve s azt hiszem, nincs e képviselőháznak, nincs e nemzetnek tagja, ki ezeket ne helyeselné. Ajánlja a törvényjavaslatot általánosságban elfogadásra.

Ugron Gábor: Lesújtólag hatott reá az a hír, hogy a király a törvényhozás két házának június 8-diki ülésén nem vesz részt. Annál jobban fáj az neki, mert a távolmaradás indokait felfogni senki sem tudja. Látjuk azt, hogy urunk és királyunk megjelen a zágrábi városi képviselőtestület díszülésén, megjelen jótékony egyesületek ülésein, egyedül a magyar törvényhozás az, a hol a király meg nem jelen. Ha a miniszter a király előtt bizalomban áll, miért nem fejtette ki a korona előtt, hogy a nemzetet, ha kívánságait teljesítik, sokkal jobban fogja magához lánczolni, mint bárminő más eszközökkel; miért nem fejtette ki, hogy a nemzetnek meg van a maga érzékenysége, melyet megsérteni hiba volna?

A jelen törvényjavaslatot nem mondja nagy konczepcziójú javaslatnak; kifejezője e javaslat a törpe, kisszerű gondolkozásnak s a beterjesztés módja is e mellett bizonyít, hogy nem alkotókkal, hanem feldolgozókkal állunk szemben. Az ezeréves ünnepségek nem a nép ünnepe: abban a magyar nemzet ünnepét semmi sem örökíti meg, mint az a négyszáz népiskola. Ezt ő vajmi kevésnek tartja. Számos község van még ezenfelül, melynek iskolája nincs, ezért ő a czifra czeremóniák helyett *1000 iskola felállítását látta volna szívesen.* A nép ez ünnepségeken a maga érzelmeit ki nem fejezheti sehol sem.

Arra kell kérnie a kormányt, igyekezzék ez ünnepélyeket bizonyos törekvések és tendencziák előre tolásával nem kompromittálni, mert ezek az ünnepségek nem arra valók, hogy bizonyos körök magukat előre tolhassák, nem is arra valók, hogy alkalmul szolgálhassanak arra, hogy valaki az ünnep csendjét zavarja. Kéri azért a kormányt, hogy aként intézkedjék és megfontolva cselekedjék, hogy ez ünnepségek rendén azon határokat át ne lépjék, a melyeket a kölcsönös tisztelet a közélet terén, másfelől a társadalmi tisztesség igényei megkívánnak, nehogy azoknak szembeszökő hiánya a társadalom alsóbb osztályainak jelentékeny részét visszariaszsza az ünneptől. A törvényjavaslatot elfogadja.

Bánffy Dezső br. miniszterelnök: T. Ház! Ugron Gábor képviselő úr azon nézetének adott kifejezést, hogy e törvényjavaslat az alkotások

terén, különösen az iskolák tekintetében nem megy elég messze, nem létesít elég iskolát az ezeréves ünnep alkalmából. Azt mondja a képviselő úr, hogy a mit e törvényjavaslat alkotni hivatva van az ország ezeréves fennállásának alkalmából, kevés, igen szegényes. E kérdést ez alkalommal vitatni nem kívánom. E törvényjavaslat nem czéloz semmi egyebet, mint fedezetről gondoskodni amaz alkotásokra, a melyeket e ház az ezeréves ünnepségek létrehozása és ellenőrzése czéljából kiküldött országos bizottság javaslata folytán létesíteni elhatározott. Azért ez alkalommal nem tartom szükségesnek vitatni, elég-e vagy nem, a mi az ezredéves ünnep alkalmából alkottatik, hogy vajjon lehetett volna-e többet is, avagy kevesebbet és vajjon, ha túlmessze megyünk, az állam terhei nem lesznek-e igen nagyok ezen alkotások tekintetében. Egyedül csak azt kívánom vitatni, vajjon ezen törvényjavaslat intézkedései megfelelnek-e azon intencziónak, melyek az országos határozatokban lefektetve vannak és a melyek alapján létesítendő alkotások költségei ezen törvényjavaslatban fedezetüket nyerik.

Én azt hiszem, t. Ház, hogy e tekintetben a törvényjavaslat teljesen megfelel az országos határozatnak és nem is tartom szükségesnek, hogy ezekre vonatkozólag részletesen még nyilatkozzam, mert az országos határozat alapján nyugszik e törvényjavaslat és csakis a szükséges költségek fedezéséről szól.

Nem is látom, t. Ház, indokoltnak, sőt szükségesnek, hogy e törvényjavaslat tárgyalása alkalmával az ünnepségek kérdésével is foglalkozzam. Az ünnepségek tekintetében a t. Ház hasonlóképen az ezredéves ünnepség érdekéből kiküldött bizottságnak javaslata alapján határozott; határozott én szerintem úgy, a hogy az ország méltóságának és a nemzet többsége óhajtásának megfelelően határozni szükségesnek látta. A képviselő urak mondhatják, hogy nem igaz, de a mennyiben ezen kérdésben határozni ezen ház és a főrendiház hivatott, azt hiszem, hogy a többség helyeslésével hozott határozat az ország akaratának és kívánságának van hivatva megfelelni. T. Ház! Arról megnyugtathatom a t. képviselő urakat, hogy az, a mi elhatározva lett, szigorúan betartva is lesz és a kormány kötelességének fogja tartani a nemzeti nagy ünnep minden részletét magas színvonalán tartani azon nemzeti érzületnek, azon ünnepiességnek, mely ily alkalommal kétségtelenül szükséges. Sem társadalmi különérdekeknek, sem pártérdekeknek kiszolgáltatni ezen ünnepségeket nem akarja, hanem akarja azokat tisztán nemzeti nagy ünnepnek tekinteni.

Végre, t. Ház, igen röviden még nyilatkozni akarok arról is, a mi Ugron képviselő úr, felséges urunknak és királyunknak elhatározására vonatkozólag mondott. Én, t. Ház, minden egyes alkalommal, úgy máskor, mint most is, a felséges úrnak hivatalos állásomból kifolyólag azon

javaslatokat teszem, melyeket legjobbaknak, leghelyesebbnek tartok. Ezen ünnepségekre vonatkozólag is minden, a mi a felséges úr elhatározását képezi, előterjesztésem, javaslatom folytán lett megállapítva, melyért a felelősséget el is vállalom. Úgy hiszem, hogy mindaz, a mi elhatározva lett, legfényesebb bizonyítéka annak, hogy a felséges úr az ezredik évforduló alkalmával a magyar állammal, a magyar nemzettel együtt érez, örvend, együtt ünnepel, minden fontosabb jelentőségű aktusban részt vesz, részt vesz az ezredéves fennállásunk megünneplése alkalmából alkotott törvénynyel is akkor, mikor a törvényhozás egyik faktoraként ezen törvényt szentesíti, részt vesz az egyes ünnepségeken ott, a hol mint uralkodó részt venni hivatva van. Minden tényben, minden intézkedésben a felséges úr, a királyi család és minden körükhöz tartozó tényező olyan mérvben vesznek részt az ünnepségeken, a milyen mérvben kétségtelenül előző időkből kevés példát tudunk felhozni, mely hasonlókép fényesen bizonyítja azt, hogy az együttérzés, ünneplés tudata, érzete, akarata meg van, a miért, azt hiszem, hogy a nemzet csak háláját és ragaszkodását kell, hogy kifejezze a korona iránt.

Többet én nem javasoltam, többet javaslatba hozni nem láttam szükségesnek, t. Ház, és hogy javaslataim az ország akaratának megfelelnek, bizonyítja azon tény, hogy azon párt, mely az ország többségét képviseli és így akaratát kifejezni van hivatva, javaslataim alapján itt e házban határozott, és pedig más oldalról való ellentmondás nélkül.

Kérem a t. Házat, méltóztassék a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni.

Elnök: A vitát berekeszti.

Hegedűs Sándor, előadó: Ugron Gábor megjegyzéseire reflektál, a mennyiben az szavait félreértette. Csak tájékozás végett említette, hogy felszabadul egy összeg, a melyet eddig az országos képtár elhelyezéseért bérképen fizettek. Ez nem kicsinyesség és nem homály, hanem ez tisztán csak általános tájékozás végett volt felemlítve és ezen szempontból hangsúlyozta a főváros áldozatkészségét is.

Elnök: A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr kíván szólni.

Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter: T. képviselőház! Midőn a magam részéről is ajánlom e törvényjavaslat elfogadását, épen azon állításra tekintettel, a melyet Ugron Gábor t. képviselőtársam a szépművészeti múzeumra tett, nekem is kötelességem nyilatkozni és talán visszautasíthatlan kötelességem az, hogy bizonyos dolgokról tájékoztassam a t. képviselőházat, épen azért, mert Ugron Gábor t. képviselő úr is azt méltóztatott mondani, hogy a legnevezetesebb alkotások egyike, t. i. a szépművészeti múzeum, bizonyos homályban van. Erre nézve kénytelen vagyok kijelenteni azt, hogy homályról egyáltalában szó nem lehet, mert hiszen iparkodunk a legobjektivebb eljárással

teljesen felderíteni azon sajnálatraméltó esetet is, a melyre Ugron Gábor képviselő úr állítása vonatkozott. Örömmel konstatálom ezúttal is, hogy a t. képviselőház ítéletét a szépművészeti múzeum hasznossága és czélszerűsége felől az a sajnálatraméltó eset meg nem zavarta és kérem is, hogy az egész közvélemény hasonló lelkedéssel és szeretettel karolja fel ezt a csakugyan égető szükséget pótló intézményt, mint a milyen szeretettel és lelkesedéssel konczipiálta azt az az államférfiú, a ki belátta azt, hogy a mi közművelődési életünk tartalmának egyik legégetőbb hiányának pótlásáról van szó, midőn a szépművészeti múzeumot megteremtjük. Azzal a szeretettel vigyük előre ezen intézmény megvalósítását, a minővel ő karolta fel, én legalább a magam részéről törhetetlen erélylyel azon igyekszem, hogy ez a múzeum minél előbb megvalósítassék, mert ez hazánk közművelődése egyik legnagyobb szükségletének kielégítése.

Meszlény Lajos: Ki az a férfiú?

Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter: Felesleges megnevezni, mindnyájan tudjuk, hogy Wekerle Sándor! T. képviselőház! Az országos képtár, továbbá a nemzeti múzeum képtárának elhelyezése mulhatatlanul szükségessé teszi ezen épületnek minél előbbi felépítését, mert a múzeumban, mint tudni méltóztatik, oly rendkívüli hely-szükség van, hogy alig vagyunk képesek az egyes szakcsoportok tárgyait kellőleg elhelyezni: a néprajzi tárt ki kellett telepíteni és az utóbbi most Zichy Jenő gr. igazán fejedelmi ajándékával is gyarapodott; mindezek folytán mindenesetre szükségessé válik, hogy legalább egyelőre azzal is segítsünk, hogy a nemzeti múzeum képtárát onnan is kitelepítsük; a történelmi képtárt ideiglenesen a szépművészeti múzeum helyiségeibe elhelyezzük, a melyre nézve én is azon nézeten vagyok, hogy a magyar történelmi képcsarnok organizatorius szempontból egészen külön intézmény. Régi és modern művekkel kiegészítve, szépművészeti múzeumunk hatalmas fellendülést adhat a magyar képzőművészet fejlődésének.

Ugron Gábor t. képviselőtársam felemlítette azt is, hogy nagyon toldozva és foldozva csinálták ezt a tervet, ezt a konczepcziót. Hát nem, t. képviselő úr! 3.200,000 frtot vettek fel, és pedig úgy osztották fel a konczepczió alkalmával, hogy 1.200,000 frt az építésre, 2 millió pedig bevásárlásra fordíttatik. Az a 20,700 frt, a mi bérleti összegképen ma a különböző képtárakért kiadatik, kezdettől fogva mindig számításba vétetett az épület emelésénél. Kezdettől fogva így állapíttatott meg tehát a konczepczió és épen nem utólag jött hozzá, — mint a képviselő úr jónak látta megjegyezni — hanem eredetileg úgy volt. Ezzel a helyreigazítással mindenesetre tartozom a toldozás-foldozás vádjával szemben. Igenis, abból a feltevésből indulok ki a konczepczió alkalmával, hogy az épület számára a helyet a főváros fogja adni és remélem, hogy a fővá-

ros elől nem is fog elzárkózni, mert hiszen ily nagyfontosságú intézményt, melyet a fővárosban emelünk, mindenütt az egész világon a fővárosok, hol ilyen intézmények létesíttetnek, azokat áldozatkészségükkel támogatják. Én ezen ügyben meg is indítottam a tárgyalásokat a fővárossal és remélem, hogy azok kedvező eredményre fognak vezetni. Igen természetes, hogy magas falaktól körülzárt, vagy mély fekvésű nedves telket ily czélra nem használhatunk.

T. Ház! A bevásárlásokra vonatkozólag azt vagyok bátor tájékozásul felhozni, hogy 600,000 frtot szántam a millennáris bizottság véleménye alapján a régibb művek megszerzésére, a többit pedig modern művek bevásárlására kell fordítani. Én, tekintettel arra, hogy a vásári munka nyügétől megszabadítsam magyar művészeink egy részét, már az előző évben előleget is adtam, hogy az ezredéves kiállításra magyar művészek bizonyos műveket megkészíthessenek. E dologban a képzőművészeti tanácsot természetesen meghallgattam, mely a lehető legnagyobb szigorúsággal tette meg a maga kritikáját és ennek alapján előterjesztését. Tájékozásképen felolvasom azon művészek névsorát, a kiknek munkáit elfogadtam és a kiknek előleget is adtam: Így Roskovics Ignácznak „Unio" cz., Pataky Lászlónak „Zrinyi Ilona feladja Munkács várát" cz., Spányi Béla „Jaicza vára" és „Porto-Re" cz., Koroknyai Ottó „Mátyás Bécs előtt" cz., Keleti Gusztáv „Bessenyői erdő" című festményeit. Kiss György „Faust" cz. szobormintáját, Zemplényi Tivadar „A megvakított Vazul Szent-István előtt" cz., Grünwald Béla „A tatárjárás után", Burger Lajos „Petőfi halála", Margittay Tihamér „Hoppon maradt menyasszony", Tornai Gyula „Hunyadi János végperczei", Kardos Gyula „Felolvasás" munkáit fogadtam el olyanokul, a melyekre bizonyos mennyiségű előleget adtam, hogy azokat készítsék el az ezredéves kiállításra.

Kijelentem, hogy én előlegeket ezután — kivéve az ezredéves kiállítás szempontját — adni nem fogok, hanem csakis az időszaki kiállításokon fogom vásárolni azt, a mi a legjobb, de az ezredéves kiállítás sikere szempontjából szükségesnek tartottam a vásári munkától lehetőleg megszabadítani művészeinket és azért kivételesen előlegeket adtam nagyon szigorú feltételek mellett. Méltóztatnak tudni, hogy a millenniumi bizottság véleménye az, hogy a millennium évében 200,000 frt használtassék fel.

Most azért is felszólaltam, hogy a t. Háznak tudomása legyen arról, hogy én az egész 200,000 frtnak elköltésére azért, hogy ez a budgetbe fel van véve, kötelezettséget nem vállaltam. Miért? Azért, mert művásárlásoknál nem lehet másként eljárni, mint alkalomszerűleg tenni meg a vételeket és nem lehet az utalványozást elévülési határidőhöz kötni, azaz: nem lehet, hogy bizonyos idő elteltével elveszítsem az

utalványozási jogot. Igen természetes dolog, hogy ez az eljárás műtárgyak vásárlásánál lehetetlen.

T. Ház! Az eddigi bevásárlások ügyében előfordult sajnos esetre vonatkozólag annyit kell a t. Háznak tudomására hoznom, hogy — miként megígértem — kimerítő jelentést teszek úgy a mult bevásárlásokról, mint a jövendőben eszközlendő beszerzésekről, a szervezetről stb. és ezen jelentésemet annak idején a Ház elé terjesztem. Az adminisztratív vizsgálatra kiküldött bizottság elnöke jelentését április 7-én beterjesztette s én azt épen ma átadtam a büntető bíróságnak a szükséges okmányokkal együtt, a többi a büntető bíróság hatásköréhez tartozik. Annyit azonban kiemelek, hogy a mult év október 24-én kiutalványozott és el nem számolt összegről konstatált hiány fedezve van annyiban, a mennyiben Pulszky Ágost t. képviselő társunk azt az összeget, a mely hiányzik, a miniszterelnök úrnál letétbe helyezte; így tehát a hiány fedezve van. (Egy hang szélsőbalfelől: Mennyi az?) Ezzel is szolgálhatok: 56,040 frt, de meglehet, hogy kevesebb, mivel ezzel szemben vannak még kisebb számlák, a melyek még elszámolva nincsenek és még nem tisztázott kisebb vételi ügyek, tehát ez az összeg még esetleg kevesebb is lesz. De ezen hiányon kívül sem az Esterházy-képtárban, sem pedig az újonnan beszerzett anyag mennyiségében az adminisztrativ bizottság hiányt nem konstatált. Ezt is kötelességem volt a Ház színe előtt elmondani, mert folytonosan azzal a gyanúsítással, feltevéssel is találkozunk, mintha talán a törzsanyagból is hiányoznék nagyobb mennyiségű műkincs. Nekem kötelességem tájékoztatni a Házat az iránt is, hogy mik a szándékaim és mik a legközelebbi teendők, melyeket én okvetlenül szükségeseknek tartok. Először bevégzendő a sok százra menő új beszerzéseknek leiró lajstromozása. Néhány hét alatt körülbelül a szakértő bizottságot összehívom és ha az külföldi szakértőket hoz propozícióba, én nem akarok arra befolyást gyakorolni, hogy kik legyenek. A kiket proponál a szakértő bizottság, meghívom. Azután, t. Ház, a tárgyakat keretbe kell foglalni, restaurálni, portameneteket készíteni legnagyobb erélylyel, de szakértői felügyelettel, mert e nélkül nem lehet kiállítani ezen tárgyakat, pedig én azt szeretném, hogy a millennium évében ezen tárgyakat ki is állíthassam. Helyem nincs más, valószínűleg az iparművészeti múzeumot fogom e czélra felhasználni. Továbbá vannak bizonyos függő ügyek, a melyeket le kell bonyolítani, a mennyiben meghatalmazás nélküli hitelre való bevásárlások is történtek, ezeket az állam érdeke szempontjából le kell bonyolítani. Továbbá szükséges a létesítendő szépművészeti múzeum szervezeti szabályainak előkészítése, mert az őrzés, gondozás, gyarapítás és ellenőrzésre nézve új intézményeket kell életbe léptetni. Továbbá ott van az épület terve és elhelyezésének kérdése. Továbbá a szépművészeti kon-

gresszusnak októberben kell összejönni, a mely szintén a szépművészeti múzeum és az országos képtár igazgatói teendőivel van kapcsolatba hozva. Ennélfogva én azt tartottam az egyedüli czélravezetőnek, hogy egyelőre a függő ügyek lebonyolítása végett kormánybiztost fogok kinevezni és a függő ügyek lebonyolítása után, midőn rendszeres átadás történhetik, fogok az igazgatói állás végleges betöltéséről intézkedni.

Ezeket, t. Ház, ép azért tartottam kötelességemnek nyiltan megmondani, hogy elejét vegyem mindenféle oly feltevéseknek, gyanúsításoknak és mende-mondáknak, a melyekkel itt-ott találkozunk. Kötelességemnek tartottam ezt ez alkalommal előadni és annál inkább újra kérem a t. Házat, hogy azzal a meleg ügyszeretettel karolja fel a szépművészeti múzeum ügyét, a melyet e nagyfontosságú s közművelődési életünkre döntő befolyású intézmény valóban megérdemel. Művészeti életünk nagy hézagot van hivatva pótolni. Minden erőnkkel azon leszünk, hogy ne hagyjuk ellankadni, elposványosodni a nemesen kapaczitált ügyet, hanem a lehető legnagyobb erélylyel igyekezzünk a szépművészeti múzeumot megvalósítani. Kérem a törvényjavaslat elfogadását.

Elnök: Kijelenti, hogy a Ház a javaslatot általánosságban elfogadja.

A részleteket vita nélkül elfogadja a ház.

A főrendiház április 25-ikén tárgyalta *a honalapítás ezredéves emlékének törvénybeiktatásáról* szóló törvényjavaslatot s azt csekély vita után általánosságban és részleteiben elfogadta. Ugyancsak ezen az ülésen járult hozzá az ezredik évi ünnepségeknek a képviselőház által már korábban megállapított sorrendjéhez is.

Ez ülésről a tudósítás így szólt:

A főrendiház április 25-iki ülése.

Elnök: *Szlávy* József koronaőr, 11 órakor nyitja meg az ülést.

Jegyzők: *Gyulay* Pál, *Nyáry* Jenő br., *Gáll* József és *Cziráky* Antal gr.

A kormány részéről jelen vannak: *Bánffy* Dezső br. miniszterelnök, *Lukács* László, *Perczel* Dezső, *Wlassics* Gyula, *Erdély* Sándor, *Josipovich* Imre, *Darányi* Ignácz, *Fejérváry* Géza br. és *Dániel* Ernő.

Elnök: Van szerencsém jelenteni, hogy a képviselőháztól beérkezett a honalapítás ezredéves emlékének törvénybe iktatásáról szóló törvényjavaslat.

Az országos bizottság jelentése és azzal kapcsolatban a törvényjavaslat ki lévén nyomtatva és a mélt. főrendek közt szét lévén osztva, az a mai ülés napirendjét fogja képezni. Kérem az országos bizottság erre vonatkozó jelentését felolvasni.

Cziráky Antal gr. olvassa a bizottság jelentését és a törvényjavaslat szövegét.

Elnök: Kíván valaki általánosságban hozzászólani? (Felkiáltások: Elfogadjuk!)

Prónay Dezső b. a házszabályok értelmében kér szót. Magyarország ezeréves fennállásának megünnepléséhez készülünk. Ritka esemény az a népek életében, hogy egy nemzet ezer éven át megtarthassa jellegét, hogy egy ország ezeréves fennállását megünnepelhesse. Természetes, hogy ezt a ritka ünnepélyt méltóan kívánjuk megünnepelni, nemcsak látványosságokkal, nemcsak kisebb-nagyobb művészi becscsel biró maradandó alkotásokkal, hanem közjogi jelentőségű cselekedetekkel is. A nemzeti akarat leghatározottabb és legfenségesebb nyilvánulása a törvényalkotás. Természetes ennélfogva, hogy hazánk ezeréves fennállásának emlékét törvény alkotásával is akarjuk megünnepelni és törvény alkotásával megörökíteni.

Magyarország, mióta fennáll, mindig monarchia volt. Természetes, hogy Magyarország állami alkatának ezen jellege ezer éves fennállása megünneplésénél is megfelelően érvényre jut. Ámde Magyarország, mióta fennáll, mindig alkotmányos monarchia volt és az most is. Magyarországban a király és az uralkodóház a felségjogokat a nemzet akaratánál fogva birja és gyakorolja, mert Magyarország választó monarchia volt és a mai uralkodóház is nem feltétlenül, hanem feltételhez kötötten, a nemzet akaratánál fogva gyakorolja a felségjogokat.

Hazánk alkotmánya ezen jellegének is kifejezést kellene nyernie a honalapítás ezredéves ünnepélyein. A Magyarország ezeréves fennállásának megünneplésére alkotott törvényjavaslatnál, Magyarország alkotmányának ezen jellege megfelelő kifejezést is nyer. Azonban kétségtelenül alkalomszerű, szép és magasztos lett volna, ha alkotmányunk alapelvei ez alkalommal külsőleg, láthatóan is kifejezést nyertek volna, ha a törvényalkotás magasztos munkájában együtt és egyszerre jelen lettek volna azok, kiknek egyező akarata alkotja meg a törvényt: a király és a nemzetet képviselő országgyűlés; ha együtt és egyszerre lettek volna jelen ama fényes épületben, a melyet ez alkalommal emelt a nemzet. Ez felelt volna meg a magyar alkotmány szellemének, ez tette volna kiválóan emlékezetessé ezt az ünnepélyt.

És még sem lesz így. A nemzet ki fogja fejezni hódolatát a koronás király iránt a történelmi hagyományoknak megfelelő módon; össze fognak gyülekezni a nemzetet képviselő országgyűlés tagjai, hogy meghallgassák ama törvény szavait, a melyet a nemzet ezredéves multja emlékének szentel. Ennél a megható, ennél a magasztos ünnepélynél nem lesz jelen az, a kit meg szoktunk úgy emlegetni, hogy: „A legelső magyar ember a király.“

De habár talán máskép szerettük volna, habár talán máskép lett volna szebb, mint a hogyan tervezik, mégis jól van ez úgy, a hogyan lesz, mert a legszebb illuziónál többet ér a rideg valóság, többet ér az igazság felismerése. És ez tanulságosabb is.

Ebből azt a tanulságot meríthetjük, hogy most is csak az a mi állapotunk, most is csak az a mi helyzetünk, a mi az utolsó negyedfél század óta volt, a mely idő alatt fenntartotta magát ugyan ez a nemzet, de küzdelemmel, és pedig küzdelemmel, ama oldalról jövő támadások ellen is, a mely oldalról támogatást várhatott volna, sőt a mely oldalról támogatást törvény és jog szerint követelhetett volna. Küzdelemmel tartotta fenn magát ez a nemzet és csak küzdelemmel tartja fenn magát a jövőben is.

Ezért, midőn kijelenti, hogy a Magyarország ezredéves fennállásának törvénybe iktatásáról szóló törvényjavaslatot elfogadja, egyszersmind ezeknek elmondását kötelességének tartotta. Legyen mindezeknél fogva jelszavunk: „Küzdj és bízva bízzál!"

Bánffy Dezső báró miniszterelnök: Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! Igen óhajtottam, sőt szebbnek is találtam volna, ha az ünnepélyes pillanatra való tekintettel, ezredéves fennállásunk évfordulója itt e házban való megünneplésének kezdetén, midőn közjogi aktussal adunk kifejezést örömünknek, hálánknak, hogy az ezredévet megünnepelhetjük, egyáltalában felszólalás nélkül, egyhangúlag fogadjuk el ezen törvényjavaslatot. Óhajtottam volna, méltóságos főrendek, hogy az ünnepélyes hallgatás, az egyhangú meleg együttérzés kifejezését adja. Sajnálom, hogy az igen t. főrendiházi tag úr, bárha a törvényjavaslatot elfogadja, azt, és különösen az azzal kapcsolatos intézkedéseket bírálat tárgyává teszi.

Méltóztassék nekem megengedni, hogy polemiára, vitatásra, az általa elmondottak megczáfolásának törekvésére most ne vállalkozzam, azonban mondjam el én is azt röviden, hogy van ennek az egész ünnepségnek, van ennek az egész mostani tervezetnek egy tanulsága, a mely tanulság minden kétséget kizárólag előttünk áll s ez az, hogy a felséges úr a nemzettel együtt érez, együtt örvend, együtt ünnepel.

Ezen tanulságot megtagadni nem lehet és ezen tanulság meg nem inog azzal, ha az igen tisztelt felszólaló méltóságos úr azon nézetben van, hogy a felséges úr nem jelenvén meg a törvényhozás termében, nem egész az öröm, nem egész az ünnepély.

Közjogi gyakorlatunknak sem felel meg az és nem láttam magam sem szükségesnek akkor, a mikor az együttérzés, az együttünneplés, az együttörvendés minden ténye, minden jelensége megvan, ez iránt még külön javaslatot tenni.

Igenis, a tanulság én szerintem ez, és habár kétségtelenül áll az, a mit a méltóságos főrendiházi tag úr mondott, hogy a nemzet élete a küzdelem, nem oly irányban azonban, mint ő azt vonatkoztatni akarja; de erre szükség van, mert a küzdelem az, a mi fenntart, megerősít és fejleszt és a mint mondta Madách: „Ember, küzdj és bízva bízzál", mondom én is, hogy igen is küzdenünk és bízva bíznunk kell és akkor a nemzet egyetértve uralkodójával, együttérezve királyával, nagy, fejlett és erős lesz egy új ezredévre is.

Elnök: Kíván még valaki szólani? Ha nem, felkérem azokat a méltóságos főrendeket, a kik elfogadják e törvényjavaslatot, méltóztassanak felállani.

A törvényjavaslat általánosságban és úgy hiszem, részleteiben is el van fogadva.

Midőn ezt határozatképen kimondom, teszem ezt az isteni gondviselésbe helyezett azon bizalommal, hogy az kegyes oltalmát a jövő századokon sem fogja megvonni hazánktól, hogy annak fiai — bár vallás, nemzetiségi és politikai nézetek el is választják egymástól — egyesülve a közös haza szeretetében, a jövő évezredben is meg fogják azt védeni minden megtámadás ellen és egységes, erős nemzetté tömörülve, teljesítendik a feladatot, melyet a gondviselés a magyar állam számára kitűzött.

Következik a bizottságnak azon jelentése, mely az ünnepélyek sorrendjét tartalmazza.

Cziráky Antal gr. jegyző: (Olvassa a bizottsági jelentést.)

Elnök: Kíván valaki szólani? Ha nem, kimondom határozatképen, hogy a méltóságos főrendek a honalapítás ezredéves ünnepélyének törvénybe iktatásáról szóló törvényjavaslattal kapcsolatos képviselőházi határozathoz hozzájárulnak s ezt országos határozattá emelik, miről és az imént felolvasott törvényjavaslat elfogadásáról a képviselőház szokott módon értesíttetni fog.

Az országos bizottság jelentését a millennáris ünnepélyek sorozatára vonatkozólag a ház tudomásul veszi.

A jegyzőkönyvet hitelesítették.

Ülés vége d. e. 11 óra 45 perczkor.

Miután a képviselőház az április 28-diki ülésen tudomásul vette a főrendiház azon átiratát, melylyel a honalapítás évezredes emlékének törvénybeiktatásáról szóló javaslatot egyhangúlag elfogadta, — ez most már legfelsőbb szentesítés czéljából a király elé volt terjesztendő. Ugyanez nap tudatta a főrendiház elnöke a képviselőházzal a főrendek azon határozatát, mely szerint az ezredik év megünneplése tárgyában a képviselőház által megállapított sorrendhez teljesen hozzájárultak.

A következő napon, április 29-dikén a főrendiház *a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről* szóló törvényjavaslatot tárgyalta s némi egyházpolitikai színezetű vita után kimondotta, hogy a tervezett emlékek és intézmények felállításához egyhangúlag hozzájárul.

A főrendiház ezen üléséről szóló tudósítás így szól:

A főrendiház április hó 29-iki ülése.

Elnök: *Szlávy* József koronaőr, 11 órakor nyitja meg az ülést.

Jegyzők: *Gyulay* Pál, *Cziráky* Antal gróf, *Nyáry* Jenő br.

A kormány részéről jelen vannak: *Bánffy Dezső* br. miniszterelnök, *Dániel* Ernő, *Lukács* László, *Fósika* Samu br., *Wlassics* Gyula, *Darányi* Ignác, *Fosipovich* Imre.

A honalapítás megünneplésére és a millenniáris emlékekre vonatkozó javaslatnál szól:

Zichy Nándor gróf: A javaslathoz hozzájárul, de a 400 interkonfesszionális iskola alapításához hozzá nem járul. A népiskolai oktatás ügyén szerinte sokkal jobban lendítene a kormány, ha konfesszionális iskolákat segélyezne, a helyett, hogy felekezetnélküli iskolákat alapítson. Ezen elvi kifogása folytán a javaslatot megszavazni nem is hajlandó.

Bánffy Dezső br. miniszterelnök: Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! A mint ő nagyméltósága az előttem szólott úr tartózkodott mélyebben menni a vitába és az állami iskolák kérdésével behatóbban foglalkozni, úgy tartózkodom én is. Egyet azonban szükségesnek tartok elmondani a törvényjavaslatra vonatkozólag: azt, hogy ezen törvényjavaslatban foglalt alkotások iránt a mélt. főrendek már határoztak. Tehát szorosan véve nem arról van itt szó, hogy elhatározzuk, hogy az ezredév megünneplése alkalmából mit létesítsünk, hanem csak azt kell megállapítani, elhatározni, hogy a már elhatározott létesítmények költségei hogyan, mikép fedeztessenek. Már 1893. deczember 4-én Wekerle, akkori miniszterelnök úr, a honalapítás ezredik évfordulójának megünneplése tárgyában jelentést terjesztett a ház elé, a mely ott 1894. április hó 9-én tárgyaltatott. Ezen jelentés a főrendiházhoz küldetett át, a hol 1894. április 25-én tárgyaltatván, visszajött a képviselőházhoz és így együttes hozzájárulásával a két háznak jött létre az az országos határozat, a mely megállapítja azon létesítményeket, a melyek az ezredik évforduló alkalmából létrehozandók. Ezekről és az ezen czélra szükséges összegek fedezéséről van itten szó, úgy, hogy egyáltalában nem tartanám czélszerűnek és indokoltnak, hogy most visszatérőleg arról beszéljünk, hogy mit helyes alkotni, mit nem. Tisztán és kizáró-

lag csak arról van szó, hogy a főrendiház hozzájárulásával is április 25-én kelt országos határozatnak megfelelőleg létesítendő alkotások költségei miként és hogyan fedeztessenek.

Ezekre való tekintettel, méltóságos főrendek, kérném, méltóztassanak a törvényjavaslatot úgy általánosságban, mint részletesen elfogadni, mint olyant, a melyben semmi új nem foglaltatik, csak kizárólag pénzügyi rendezése annak, a mit a mélt. főrendek már elhatároztak.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! A kérdéshez általánosságban oly határozottan és oly tüzetesen szólott az igen tisztelt miniszterelnök úr s utalt egyúttal arra is, hogy már egy országos határozattal állunk szemben, hogy a kérdésnek ezen részére nem akarok kiterjeszkedni.

Nem is szólaltam volna fel, ha gróf Zichy Nándor ő nagyméltósága az 1. §. *c)* pontját illetőleg, a melyben az mondatik, hogy az ország különböző vidékein 400 új népiskola állíttassék fel, ha jól értettem, nem azt a kifejezést használta volna, hogy ez bizonyos tekintetben provokativ karakterrel bir a felekezetekkel szemben is.

Bocsánatot kérek, az alaptörvény álláspontján áll ez a törvényjavaslat is. Az 1868-iki törvény az iskolafentartókat megjelölvén, ott az állam is az iskolafentartók egyike; ha jól emlékezem, a 80. §-ban világosan megmondja a törvény, hogy az állam mindenütt, a hol azt szükségesnek tartja, népiskolákat állít. S viszont provokativ jellegről annál kevésbé lehet szó, mert a kormánynak ezen kérdésben való álláspontját már több alkalommal nagyon tüzetesen jeleztem, midőn t. i. azon kérvényekkel szemben, melyek a képviselőház előtt voltak és a melyekben az exkluziv államosítást kérték, világosan és határozottan kijelentettem, hogy a kormány soha sem volt híve az államosításnak, abban az értelemben, hogy kizárólag az állam legyen az iskolafentartó, hanem igenis azon az álláspontón áll, hogy épen úgy, mint a felekezetek, községek és magánosok, az állam is legyen iskolafentartó. Ily értelemben újra és határozottan ki kell jelentenem, hogy ennek az intézkedésnek semmiféle provokativ karaktere nincs; ez az intézkedés a törvényjavaslatban létező törvényeink szellemében van felvéve. Ezért ajánlom a Zichy Nándor ő excellenciája által kifogásolt tételt is elfogadásra.

A 2-ik szakasznál szól:

Zichy Nándor gróf: Újból hangsúlyozza azt az álláspontot, melyet a javaslat általános tárgyalásánál elfoglalt. Ha a Ház elvileg már e kérdésben határozott is, ő következetesség és törvényhozói kötelessége szempontjából szükségesnek tartja, hogy alkalom adtán az intézkedést újból meg ne szavazza.

A vallás- és közoktatásügyi miniszternek megjegyzi, hogy ha egy nagy nemzeti ünnep alkalmával az interkonfesszionális iskolákon segí-

tenek, a konfesszionális iskolák barátjának örömére nem szolgálhat. A 2-dik pont *e)* szakaszának kihagyását indítványozza tehát.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! Azok után, a miként már szerencsés voltam előadni, nem szükséges bővebben szólnom, csak a módosítvány mellőzését kérem; de egy körülményre reflektálnom kell. Úgy veszem észre, hogy ő exczellenciája azért nem óhajtja a négyszáz új népiskolára szükséges hitel megszavazását, hogy az az összeg inkább a felekezeti iskoláknak segélyezésére fordíttassék.

Vagyok bátor ő méltóságának figyelmébe ajánlani, hogy — ha jól emlékszem — 200,000 frt van felvéve felekezeti iskolák segélyezésére és mondhatom, hogy 200,000 frtot nem lehet a felekezeti iskolák segélyezésére fordítani azért, mert épen az egyházi főbb hatóságok ne akadályozzák azt, hogy ezt a segélyt, igénybe vegyék.

Én nagyon kérem ő exczellenciáját, hogy ismert befolyásánál fogva hasson oda, hogy az egyházi főhatóságok ne akadályozzák meg azt, hogy legalább azt az összeget érvényesíthessük, a mely a költségvetésbe erre a czélra fel van véve. Én azt hiszem, hogy ő exczellenciája igen jó szolgálatot fog tenni a közügynek, ha ebben az irányban befolyását érvényesíteni fogja.

Vécsey József báró: Csatlakozik Zichy indítványához.

A ház a törvényjavaslat eredeti szövegét fogadja el s a többi szakaszt is elfogadja.

A jegyzőkönyvet hitelesítették.

Ülés vége 12 óra 30 perczkor.

Az ünnepélyek rendezésének keresztülvitelére a miniszterelnök ezután az állami tisztviselők sorából a következő bizottságot nevezte ki: dr. Ary Pál, dr. Balás Béla, dr. Balásy Antal, dr. Csernovics Diodor, dr. Emich Gusztáv, dr. Farkas Zoltán, Gaál István, b. Hammerstein Rikárd, dr. Hazay István, dr. Hegedűs Kálmán, gróf Keglevich Béla, Klobusitzky Iván, Kollerffy Mihály, Martinovics Elek, dr. Návay Aladár, dr. Sarlay Sándor, Sárossy-Kapeller Ferencz és dr. Szmrecsányi Miklós.

Ezzel az ezredik évi ünnepségek előmunkálatainak utolsó aktusa is megtörtént s a magyar nemzet örömtől repeső szívvel várta május 2-dikát, mely napon az országos nemzeti kiállítás megnyitásával az ezredik évi országos ünnepek sorozata megkezdődött.

Az országos nemzeti kiállítás.

Annak a világtörténelmi fényes ünnepnek, a melyet a magyar nemzet vérrel betűzött, ezeréves történetének határkövéül szentelt az 1896-ik esztendőben, a legfényesebb és legdrágább ékköve volt az országos nemzeti kiállítás.

Összehordtuk nemzeti kincseinket, ősöktől ránkhagyott kincses ereklyéinket, felhordtuk iparunk, mezőgazdaságunk, kereskedelmünk, tudományunk, művészetünk és irodalmunk milliókat érő termékeit és ezt a varázslatos gyüjteményt a haladás szent oltárán bemutattuk a magyarok Istenének, bemutattuk az egész világnak. És az egész világ eljött, hogy szemtől-szembe meggyőződjék arról a haladásról, arról a bámulatos tökéletesedésről, a melyhez az ezredik magyar esztendőig eljutott Magyarország, de a mely ezer esztendő történetében vérázott betűkkel az is meg van írva, hogy ez a nemzet kétszáz évet nyögött török hódoltság alatt és száz esztendőre visszamaradt a haladás útján a tatárpusztítások után.

És mégis felküzdöttük magunkat a művelt nyugat leghatalmasabb birodalmai sorába. Mégis megmutattuk, hogy van hatalmas önálló ipara, mezőgazdasága, kereskedelme, művészete és irodalma annak a magyar nemzetnek, a melyet alig ötven esztendővel *la natione anonime*-nek nevezett a nagy franczia irodalom.

Pedig ez a kiállítás és minden, a mi csak a kiállításon látható volt — kivéve természetesen a történelmi csoport mesés és százados kincseit — minden alig másfél esztendő alatt készült. Hanem ezalatt a másfél esztendő alatt éjjel-nappal dübörögtek a gépek, füstöltek a gyárak kéményei, izzadt a magyar iparos és gazda és íróasztala mellett ült a tudós, festett a festő, formált a szobrász, hogy nagyot, minél nagyobbat adhassanak az országos nemzeti kiállítás mesés gyüjteményének.

Olyan is volt ez a kiállítás, hogy a nagy világ évtizedekig erről fog beszélni. Bemutattuk magunkat azoknak is,

a kik eddig alig ismertek, vagy hát alig akartak ismerni. Megismertettük erőinket, bemutattuk képességeinket és azt az Anteusz-erőt, a mely a magyar izmokban, a magyar értelemben, a magyar akaraterőben lakozik és mindez előtt meghajolt a világ.

Igaz, mi nem rendeztünk világkiállítást, de ennek nem is lett volna értelme, különösen nem akkor, mikor a magyar nép munkáját s a magyar föld termékeit akartuk bemutatni. A fejlődésben levő erőket balgaság lett volna a kiforrott, kipróbált erőkkel mérni össze. Nem hivalkodni akartunk mi — bár, hiszen a mit bemutattunk, busásan elég lett volna a világversenyhez is — csak világszemlére óhajtottuk kitenni az ország szívében, az ország fővárosában azt, a mit a béke olajága alatt, dicsőségesen uralkodó királyunk támogatásával elérnünk sikerült. Ez volt a czélunk egyedül és mi el is értük a czélunkat: *kivívtuk a nagy világ osztatlan becsülését, elismerését.*

Mindenesetre helyes volt, hogy az 1895-re tervezett millenniáris ünnepeket a törvényhozás 1896-ra halasztotta. Több időnk volt a készülődéshez, több a nagy munkához.

A magyar nemzeti kiállítás, az 1892. évi II. t.-cz. alapján, első ízben 1895-re volt tervezve. Az országgyűlés azonban az 1893. évi III-ik t.-cz. rendelkezéseivel 1896-ra helyezte át úgy a kiállítást, mint általán az ezredik évi ünnepségeket. E törvény szövege ez:

1893. évi III-ik törvényczikk

az országos nemzeti kiállítás költségeinek fedezéséről.

(Szentesítést nyert 1893. évi február hó 26-án.)

1. §.

A Budapesten tartandó országos nemzeti kiállítás költségeinek fedezésére az 1893. évi II-ik törvényczikk 3. §-a alapján egy biztosítási alap létesíttetik, mely alaphoz az állam 1.000,000 forinttal járul.

2. §.

A biztosítási alapra szánt összegből:

1893. évben	. . . . .	*100,000 frt,*
1894. „	. . . . .	*200,000* „
1895. „	. . . . .	*600,000* „ *és*
1896. „	. . . . .	*100,000* „

bocsáttatik a pénztári készletekből a kereskedelemügyi miniszter rendelkezésére.

A biztosítási alapnak fel nem használt része a kiállítás bevételéből legkésőbb 1897. évi július hó 1-ig az állam kincstárának visszatéritendő.

3. §.

E kiállítás az 1892. évi II. törvényczikk 1. §-ában foglalt határozmányától eltérőleg 1896-ban tartatik meg.

4. §.

Jelen törvény végrehajtásával a kereskedelemügyi- és a pénzügyi miniszter bizatnak meg.

*

Természetesnek tartjuk, hogy a kiállításra nézve, melynek előkészítése esztendőknek megfeszített és rendszeres munkáját igényli, a kormány már most biztosítani kívánja magának az intézkedés szabadságát, azonban az e részben a jelen törvényjavaslat indokolásában foglalt adatokat tudomásul véve, kivánatosnak látjuk, hogy ezenkívül a millennáris ünnepélyek összeségére kiterjedő kimerítő programm, terjesztessék a törvényhozás elé oly időben, a mikor még lehetséges, hogy minden hivatott tényező ez ügyhöz alaposan hozzászóljon és a kormány a közvélemény nyilatkozatait komolyan figyelembe vehesse.

Ezekből kifolyólag nem is tekintjük a kiállítást olyannak, mely tisztán gazdasági czélokat követhet, hanem szükségesnek látjuk, hogy külsőleg is határozottan ki domborodjék nemzeti és történelmi retrospectiv jellege, hogy visszatükrözze a nemzetnek multját, hagyományait, erkölcseit, szokásait és hogy nemcsak a jelenlegi gazdasági és iparos helyzetnek őszinte és hű képét feltárja, hanem hogy egyúttal az ország egész fejlődését egyházi, művelődési és kato-

nai téren feltüntesse. Ezzel nemcsak a törvényhozásban számos alkalommal kifejezett felfogásnak felelünk meg, hanem egyúttal biztosítjuk a kiállításnak eredetiségét az először hazai és esetleg egyidejűleg a külföldön rendezett kiállításoktól való elütő jellegeit és biztosítjuk részére úgy a hazai, mint a külföldi közönségnek érdeklődését. Így ítélvén meg a kiállítási ügyet, bár hivatásunkhoz képest, mint mindenütt, úgy itt is első sorban az ország pénzügyi érdekeit mérlegeljük, még sem zárkózhatunk el annak beismerésétől, hogy az ezredéves kiállításra nem az általános mérték alkalmazható, hanem hogy annak minden tekintetben méltónak kell lenni a nemzethez és a magasztos alkalomhoz.

Ezeknek előrebocsájtása után áttérünk magára a törvényjavaslatra. A kormány előterjesztése két részből áll. Az első rész a régebben 1895-re tervezett kiállításnak a következő 1896-iki évre való elhalasztását czélozza. A második rész felhatalmazást tartalmaz, hogy a kormány a pénztári készletekből 4 évi részletben egy millió forintot bocsáthasson a kereskedelemügyi miniszternek rendelkezésére egy kiállítási biztosítási alap létesítéséhez.

A mi a kiállítás elhalasztását illeti, azt a magunk részéről is helyeseljük, nemcsak azért, mivel a kiállítás rendezőinek és az érdekelt kiállítóknak kívánsága, hanem azért is, mert lehetőleg módot kell nyújtani az ország minden részének és minden egyes városnak, hogy erejéhez képest az ezredéves ünnepélyben részt vehessen. Kívánatos az elhalasztás azért is, hogy a hazai tudományos és művészeti testületeknek elegendő idejök maradjon tevékenységöknek, alkotásaiknak oly képét bemutatni, mely az 1896-iki év alatt Budapesten rendező nemzetközi congressusokat és ezek által a külföldi szakköröket kellőképen tájékoztassa.

Az előterjesztés pénzügyi részét véve szemügyre, mely közvetlenül reánk tartozik, elfogadjuk a biztosítási alap létesítésének tervét. Ezen alap gyarapításához Budapest fő- és székváros már 100.000 frtot biztosított és kilátásba van véve, hogy más testületek is megfelelő módon hozzájárulnak. Az egy millió forintnyi előlegnek megszavazása ellen nem teszünk kifogást. Megjegyezni kívánjuk azonban, hogy a törvényjavaslathoz mellékelt előirányzat, mely oly időben készült, mikor a kiállításnak még kerete sem teljesen biztos, — csakis hozzávetőlegesnek mondható úgy egyes tételeiben, mint végösszegében. A kormány bizonyára kötelességének fogja ismerni a törvényhozást e részben is a munkák előhaladáshoz képest tájékozni, sőt a mennyiben a költségek emelése elkerülhetetlennek mutatkoznék, arról újabb előterjesztést tenni. Magától értetődőleg azonban fennmarad a kormánynak azon további kötelessége, hogy a kiállítás befejezése után jelentést tegyen a törvényhozásnak, mely a végleges elszámolást is tartalmazza.

(A pénzügyi bizottság jelentéséből.)

Az idézett törvényen kívül két nevezetes törvényt hozott az országgyűlés, melyek a magyar nemzeti ünnepre vonatkoztak.

Ezek: az 1895. évi XVII-ik t.-cz. és az 1895. évi LI-ik t.-cz.

Az 1895. évi XVII-ik t.-cz. elrendelte, hogy *kiállítási sorsjáték* rendeztessék, a melynek jövedelme a magyar ipar czéljaira és az országos nemzeti kiállítás költségeinek részleges fedezésére szolgáljon.

Az 1895. évi LI-ik t.-cz. pedig elrendelte, hogy a millenniáris év emlékére *egy millió forint értékű ezüst egykoronás verettessék.*

A kiállítás megnyitása

Ez volt aztán a ragyogó ünnep!

A magyar kormány és a magyar nemzet — mert hiszen nemzet és kormánya egyaránt rendezői voltak ennek a világtörténeti nagy nézőjátéknak — évekkel ezelőtt már minden nemzet ünneplő ragyogásából ellestek egy vonást, egy fényt adó momentumot, összehalmozták az évek tapasztalásait, belé foglalták mindezt a magyar lelkesedés és fényelegni tudás pompájába és ezzel a vakító fénynyel, ragyogó pompával nyitották meg a millenniáris ünnep legnagyobb alkotását: az országos nemzeti kiállítást.

Ő felségeik: a király és a királyné, az uralkodóház, a világ összes nagyhatalmasságainak képviselői, Magyarország színe-java, a hazai és világsajtó képviselői jöttek el ehez a káprázatos ünnephez, a mely nyitánya volt az ezredik esztendő ünneplő sorozatának.

Dániel Ernő kereskedelmi miniszter a kiállítás megnyitására a következő meghívókat küldte szét:

A főrendiház elnökének, alelnökeinek és összes tagjainak.

A képviselőház elnökének, alelnökeinek és összes tagjainak.

A vármegyék főispánjainak és minden törvényhatóság 2—3 tagjának.

Budapest főváros polgármestereinek, tanácsának és a törvényhatóság jelentkező tagjainak.

A minisztereknek és államtitkároknak s ezeken kívül a király személye körüli miniszterium 3 tagjának, a belügyi 30, a pénzügyi 40, a vallás- és közoktatásügyi 25, a földmívelésügyi 40, az igazságügyi

25, a honvédelmi 15, a kereskedelemügyi 50 és a horvát miniszterium 4 tagjának.

A közös hadsereg, honvédség és csendőrség összeirandó tábornokai és főtisztjeinek.

Minden kereskedelmi és iparkamara 3 tagjának.

Meghívót kapott a horvát bán, a horvát tartománygyűlés elnöke, alelnökei és minden tagja, továbbá Horvátországból: az osztályfőnökök, a hétszemélyes tábla és a báni tábla (4—4 meghívó), a főügyészség (2 meghívó), a megyei és városi hatóságok (2—2 képviselő számára), a zágrábi tudományegyetem (5), a délszláv tudományos és művészeti akadémia (4), a horvát egyházi káptalanok (2—2), a zágrábi és eszéki gazdasági egyesületek (2—2), a horvát kereskedelmi és iparkamarák (2—2) és a zágrábi pénzügyigazgató.

A külügyminiszter, a külügyi két osztályfőnök és a miniszterium 15 tagja.

A fiumei kormányzó és a kormányzóság 4 tagja.

A kir. kuria és kir. tábla elnökei, alelnökei, tanácselnökei és a kuria 12, a tábla 8 tagja.

A debreczeni, győri, kassai, kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyváradi, pécsi, pozsonyi és szegedi kir. tábla elnökei és a szabadalmi tanács elnöke.

A budapesti (2), debreczeni, kassai, szegedi és kolozsvári főügyészségek 1—1 képviselője.

A budapesti 4 törvényszék elnökei, az ügyvédi kamara 5 tagja a közjegyzői kamara 2 tagja, a kereskedelmi és váltótörvényszék elnöke.

A tudományos akadémia elnöke és hat tagja.

Magyarország biboros herczegprimása, a nagyváradi biboros püspök, valamint a többi püspökök és egyházi méltóságok, úgy is, mint a főrendiház tagjai.

A pénzügyi közigazgatási bíróság elnöke.

A budapesti tud. egyetem és műegyetem rektorai, dékánjai és tíz tanára.

A kolozsvári egyetem rektora és dékánjai.

A káptalanok és egyházi rendek.

A bácsi, budai, temesvári, verseczi görögkeleti szerb püspökségek.

A kereskedelmi miniszterium alá tartozó hivatalok és vasútak, továbbá:

Országos levéltár (3 jegy), opera intendaturája (3 jegy), nemzeti szinház (3 jegy), fővárosi államrendőrség (4 jegy), országos közegészségügyi tanács (2 jegy), kincstári jogügyek igazgatósága (3 jegy),

dohányjövedéki igazgatóság (3 jegy), közalapítványi igazgatóság (3 jegy), nemzeti múzeum (2 jegy), szabadalmi hivatal (5 jegy).

Pénzintézetek, tudományos társaságok.

A dunáninneni, dunántúli, bányai, tiszai és erdélyi ágostai helvét egyházkerületek, a dunamelléki, dunántúli, tiszáninneni, tiszántúli és erdélyi ev. ref. egyházkerületek és az unitárius egyház püspöke.

A zászlósurak: Zichy Ferencz, Orczy Béla, Szapáry Géza, Széchenyi Gyula, Pálffy András, Széchenyi Imre, Pálffy-Daun Lipót, Szlávy József, Radvánszky Béla, Bánffy György és Andrássy Aladár. Meghívót kapott számos kiállító is.

A király szava avatta fel ünnepi áldozattá azt a nagy művet, a melyet alig néhány nappal előbb fejezett be a magyar munka.

Ország-világ meghallotta és megértette a királyi szavakat. Hallhatta, megérthette mindenki, hogy ennek a nemzetnek önmaga után legtöbb ereje királyában van, a kit a történelem is úgy fog említeni, mint a kötelességtudás, alkotmányosság és a munka koronás zászlóvivőjét.

Ő felsége a király szónoki beszédét, a melylyel a kiállítást megnyitottnak jelentette ki, már feljegyeztük az előbbeni fejezetben. Képét is igyekeztünk adni annak a mesébe illő fénynek, a melylyel a megnyitás ünnepségei lefolytak és így az ünneprend egy kis összegezése után beszámolhatunk az uralkodó első szemléjéről, a melyet a kiállítás felett tartott, majd pedig, a mennyire csak toll képes, rátérhetünk a kiállítás leírására.

A megnyitás ünneprendje ez volt:

Az ezredéves kiállítás ünnepélyes megnyitásának programmja 1896. május 2-án.

Az ünnepélyre meghívottak a kiállítás területén a részükre kijelölt helyeken fél 11-ig gyűlnek össze (A kijelölt területre csakis a II-ik főbejáraton át lehet jutni.)

Fél 11-kor ő császári és királyi fenségeik, a főherczeg urak és főherczeg asszonyok, valamint az idegen uralkodó házak esetleg jelenlevő tagjai közvetlen kíséretükkel a kiállítás terén felállított sátornál, — rossz idő esetén az ünnepélyek csarnokában — megjelennek és ott ő felségeik megérkeztére várnak.

Ő felségeik 11 órakor érkeznek meg és az udvari sátorban — esetleg az ünnepélyek csarnokában — felállított tribünre mennek. Az urak teljes díszben jelennek meg, a rendek nagykeresztjeinek szalagjaival, a véderőhöz tartozók a szolgálati jelvénynyel.

Azok az urak, kik díszmagyarral nem rendelkeznek és egyenruhát nem viselhetnek, frakkban, fehér nyakkendővel jelennek meg.

A hölgyek reggeli (látogató) öltözékben, kalappal jelennek meg.

Mikor mindannyian elhelyezkedtek, a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, mint a kiállítás országos bizottságának elnöke, megteszi jelentését ő felségének és a kiállítás megnyitására legmagasabb engedélyét kéri ki. Ő felsége erre a jelentésre válaszolni méltóztatik és a kiállítást megnyitottnak jelenti ki.

Ebben a pillanatban a Gellért-hegyen ágyúlövések dördülnek el, a dalárdák az ünnepi himnuszt éneklik, mire a kiállítás területén levő harangok megkondulnak.

Ő felsége ekkor a kereskedelemügyi m. kir. miniszter vezetése alatt, kísérve az uralkodóház tagjai által, körútra indul a kiállítás területén.

Ő felségét az uralkodóház fenséges tagjainak kisérete, valamint a többi meghívottak követik.

A felséges asszony még ezen körmenet megkezdése előtt elhagyja a kiállítás területét.

A kiállítók már az ünnepi himnusz eléneklése alatt távoznak és elfoglalják helyeiket a kiállítás előosztályaiban.

A körút megkezdődik. A királyi pavillonhoz érve, ő felsége az uralkodóház fenséges tagjai, valamint a meghívott vendégek belépnek a pavillonba, majd folytatják a körútat. A közös hadsereg és a honvédség kiállításának megtekintése után ő felsége és az uralkodóház fenséges tagjai a készen álló udvari kocsikra szállnak és ezzel a megnyitási ünnepély be van fejezve.

Rossz idő esetén ő felsége és az uralkodóház fenséges tagjai az ünnepélyek csarnokában lefolyt megnyitási ünnepély után kocsikra szállnak

*

Ő felsége a király majdnem húszszor fordult meg a kiállítás területén, a melyet különben nyomban a megnyitás után is részben megszemlélt.

Mindenek előtt az *iparcsarnokba* ment az uralkodó. Jobbfelől *Bánffy* miniszterelnök, balról *Dániel* kereskedelemügyi miniszter haladtak mellette az egész körúton. Kettős sorban jöttek mögötte a főherczegnők, a főherczegek, azután a miniszterek, a tábornoki kar, a diplomácziai kar tagjai, az állami méltóságok viselői, az országgyűlési képviselők és még más előkelő személyiségek. Óriási közönség követte a menetet.

Több kiállítót megszólított a felség, érdeklődéssel tudakozódva tőlük a magyar ipar fejlődésével kapcsolatban álló különféle dolgokról.

A körút alatt lassankint fölbomlott a rend s a kijáratnál a közönség már egészen közel jutott a királyhoz és családja tagjaihoz. Közvetlen közelből éljenezte innen kezdve a nép a magyar királyt az egész úton, a mely a *borászati pavillonhoz* vezetett.

Andrássy Aladár gróf csoportbizottsági elnök rövid beszéddel üdvözölte itt a magas látogatót, a ki kezet fogott vele s megjegyezte szivélyesen:

— Nagyon szép az önök pavillonja!

Aztán így folytatta szavait:

— Bizony nehéz helyzetük van a magyar bortermelőknek a filloxera miatt, de azt hiszem, az állapotuk immár a javulás stádiumában van.

Andrássy Sándor grófné *Zichy* Marietta tokajival kínálta a királyt. Az uralkodó mosolyogva fogadta el a felajánlott poharat s ivott belőle:

— Kitünő zamatu.

Innen a *horvát mezőgazdasági és iparcsarnokba* ment a felség oly szapora léptekkel, hogy *Stefánia* özvegy trónörökösné meg is szólította:

— Felség, talán egy kissé gyorsan is haladunk . . .

A király visszafordult, mosolygott és meglassította lépteit.

Khuen-Héderváry Károly gróf horvát bánnal fogott kezet legelébb is a horvát csarnok előtt, aztán meghallgatta *Jurkovich* főispán üdvözletét, mely így szólt:

Császári és Apostoli Királyi Felség!

A horvát-szlavon királyság, mely a magyar királysággal Szt.-István koronája alatt elszakíthatatlan és már nyolczszázéves testvéri egyetértésben államilag össze van kapcsolva, nagyon örömest engedett a magyar királyság meghívásának: résztvenni az ezredévi kiállításban. Mint a horvát-szlavon királyság országos kiállítási bizottságának elnöke, alázattal bátorkodom azt a tiszteletteljes kérést előterjeszteni: Császári és Apostoli Királyi Felséged kegyeskedjék e min-

dig hű királyság kiállítását legmagasabb látogatásával megtisztelni.

A király e szavakra így válaszolt:

> Nagy örömmel tekintem meg Hotvátország és Szlavónia e kiállítását. Különös megelégedésemre szolgál, hogy ezen, a Szent István koronájához tartozó valamennyi országra nézve annyira jelentős ünnepen Horvátország és Szlavónia olyan szépen van képviselve. Ez örvendetes jeléül szolgál a magyar királyság és Horvát-Szlavónia között levő *jó egyetértésnek*, mely ez alkalommal is az összetartozóságot bizonyítja.

Mintegy nyolcz perczig maradt a király ebben a csarnokban, mialatt több horvát tisztet megszólított.

Aztán megtekintette a *történelmi csarnokot*, a hol *Széchenyi* Béla gróf főcsoportelnök üdvözölte, *József főherczeg pavillonját*, hol a főherczeg és a fia, meg a menye fogadták, a *házi- és műkedvelői ipar* épületét, a hol *Izabella* főherczegnő kalauzolta, a kiállítási *falut*, *Zichy* Jenő gróf gyűjteményét s végül a *székesfővárosi pavillont*, meg a *hadügyi csarnokot*. Az előbbi helyen *Ráth* Károly főpolgármester üdvözölte, az utóbbinak bejárójánál Krieghammer hadügyminiszter helyett *Zsoldos* osztályfőnök fogadta a királyt.

Ezután az uralkodó a kiállítási főkapunál várakozó udvari hintóra ült s kiséretét még egyszer katonásan üdvözölve, elhajtatott.

A nép harsány üdvözlete fogadta mindenütt s kísérte végig az utczákon, egész a várpalotáig.

Magyarország ezredéves ünnepe alkalmából számos uralkodó és államfő meleghangú üdvözlő táviratot intézett a királyhoz, így a többiek közt *a német császár, az olasz király, az orosz czár, és az angol királyné.*

E táviratok szószerinti tartalma ez volt:

„*A mai ünnepi napra, a melyen Magyarország dicsőségteljes ezeréves történelmi multra tekint vissza és több százados áldásteljes állami létre a habsburgi királyi ház jogara alatt, hű barátságban őszinte üdvözlésemet és szerencsekivánatomat intézem hozzád. Legyen és maradjon Magyarország királya és népe mindörökre hű egyesülésben, szilárd támasza a békének az osztrák-magyar monarkia és hű szövetségesei számára. Vilmos.*“

„*A magyar királyság ezredéves ünnepe alkalmából legszivesebb szerencsekivánataimat intézem Hozzád. Őszintén óhajtást táplálok a magyar király és a magyar nép boldogulása iránt. Higyjél változhatlan barátságomban. Umberto.*“

„*Teljes szivből résztveszek a mai nap emlékezetes ünnepségeiben, és ez alkalomból legőszintébb szerencsekivánataimat, élénk és változhatatlan hajlandóságom kifejezését óhajtom nyilvánitani, a melylyel irántad vagyok. Miklós.*“

„*A magyar királyság ezredéves jubileumára kérem, fogadja felséged legszivesebb szerencsekivánataimat. Viktoria. R. I.*“

Táviratokat küldtek még: *Albert* szász király, *Luitpold* bajor régensherczeg, *a spanyol régenskirályné, a svájczi köztársaság elnöke* és mások.

* * *

Késő délután lett, mire a milliókra menő sokaság az utczákról és a kiállítási terület környékéről szétoszlott. Azt lehetett hinni, hogy az a tengernép mind a kiállításra fog özönleni, de az idő egyszerre hűvösre vált, sűrűn, makacsul zuhogott az eső és a kiállítás szomszédságában létesített

tündérvárost, Ősbudavárát is csak egynéhány meghívott vendég jelenlétében nyitották meg.

Este két díszelőadás volt.

Az opera díszes nézőtere alig látott valaha oly tüneményszerűen fényes közönséget, mint a milyen az ezredéves ünnep megnyitó napjának estélyén elözönlötte. Teljes pompájában jelent meg az előadásra az udvar, élén a királylyal. A kormány s a törvényhozás mindkét házának tagjai, a külföldi államok képviselői, az ország törvényhatóságának képviselői, az egyház és a hadsereg magasrangú dignitáriusai a kik a kiállítás megnyitásán jelen voltak, töltötték meg a nézőteret s gazdag főurak foglaltak helyet még a másodemeleti páholyokban is.

Erkel Ferencz *István király*-át adták elő, melynek mozgalmas, színes képei, az igazi nagyságában megjelenő király, a magyar históriából vett élőképek: II. Endre az aranybullával, Nagy Lajos, a magyar tenger meghódítója az ő vitézeivel, Mátyás király és a pozsonyi országgyűlés a „vitam et sanguinem“ nagy jelenetével — ünnepies mély benyomást tettek a közönségre.

Tetőpontra fokozódott az operai est hatása az apotheozisnál. Megjelent a színen a magyar nemzet minden képviselője: úr, paraszt, szegény, gazdag. A háttérben a magyar géniusz lebegett áldást hintő kezével a királyi pár szobra felett. Mikor az operai énekkar énekelni kezdte Kölcsey Himnuszát, a király felemelkedett s az uralkodóval az egész közönség állva hallgatta meg a nemzeti imát:

Balsors a kit régen tép,
Hozz reá vig esztendőt!
Megbűnhödte már e nép
A multat s jövendőt . . .

A kivonulásnál ismét felzúgott az „éljen!“ s az uralkodó és családja szakadatlan ovácziò közben hajtatott vissza a királyi palotába.

A Nemzeti színházban *A szigetvári vértanúk* és *Rákosy* Jenő alkalmi prológja előadásával ünnepelték az ezredik esztendő ünnepségének megnyitását.

A kiállítás leírása.

Csak körvonalakat adhatunk mindarról, a mit az ünneplő magyar nemzet az országos nemzeti kiállításon bemutatott. Hiszen a szem elfáradt, ha végig nézte, ifjak lábai megrogytak, mire végig járhatta valaki azt az egész város-nagyságú területet, a melyen, a városligetből kihasítva, a kiállítási pavillonokat építette fel a nemzet.

Czélja az volt, hogy képe legyen ezeresztendős, dicsőséges multunknak, hű tükre újabb ezredévre jogosító jelenünknek. Feltüntesse hazánk szellemi és közgazdasági állapotait és előhaladását, s mindenben figyelemmel legyen történelmi fejlődésére. Már maga ez a programm mutatja, hogy két nagy főcsoportra oszlott, históriaira és jelenkorira. S mindenik csoportja tisztára nemzeti és magyar. A történelmibe ugyan összehordták a külföldön őrzött emlékeket és ereklyéket, de csakis azokat, a melyek magyar eredetűek vagy vonatkozásúak, a jelenkoriban pedig a legféltékenyebb gonddal őrködtek, hogy csakis a magyar korona területén termett, készített vagy előállított tárgyak kerüljenek a kiállításra. Hogy átnézhető legyen a kiállítás mérete, szükséges lesz ide tenni, mire terjeszkedett ki. A csoportbeosztás ilyen volt :

I. főcsoport. **Történelmi kiállítás.**

Magyarország kulturális fejlődésének főmozzanatai, nevezetesen a honfoglalástól, az azt követő századokban történeti korszakok szerint feltüntetve : *a)* történeti okmányokban ; *b)* régi eszközökben, iparművekben és történeti emlékekben ; *c)* művészi alkotásokban, és pedig különös tekintettel : az egyházi életre, a közszellem nyilvánulására és a magánélet alakulására, a hadviselésre.

II. főcsoport. **Jelenkori kiállítás,** és pedig :

I. csoport : Művészet. *a)* Képzőművészet. *b)* Előadó művészet.

II. csoport : Közművelődés : különös tekintettel az irodalom és a sajtó termékeire, valamint a tudományos és közművelődési intézetek és egyletek működésére. Statisztika.

III. csoport : Oktatásügy.

IV. csoport : Egészségügy. Gyermeknevelés.

V. csoport : Kereskedelem ; pénz- és hitel-ügy.

VI. csoport : Mezőgazdaság ; gyümölcsészet ; kertészet ; borászat ; méhészet ; állattenyésztés ; selyemtenyésztés ; állati termékek ; állategészségügy.

VII. csoport: Erdészet; vadászat.

VIII. csoport: Bányászat és kohászat; vas- és fémipar.

IX. csoport: Gépipar; műszerek és tudományos eszközök.

X. csoport: Közlekedés; hajózás; tengerészet.

XI. csoport: Építési ipar.

XII. csoport: Faipar; bútoripar; dekorativ ipar; teljes lakberendezések.

XIII. csoport: Agyag- és üvegipar.

XIV. csoport: Bőripar; textilipar; ruházati ipar.

XV. csoport: Papiripar; sokszorosító műiparágak.

XVI. csoport: Arany-, ezüst- és díszmű-árúk, apró-árúk.

XVII. csoport: Hadügy.

XVIII. csoport: Vegyészeti ipar.

XIX. csopor: Élelmi czikkek mint ipartermékek.

XX. csoport: Néprajzi kiállítás; házi-ipar; műkedvelők kiállítása.

A kiállítás ügyeinek vezetésére országos bizottságot szerveztek, melynek elnöke a kereskedelemügyi magyar királyi miniszter volt; helyettese a kereskedelemügyi államtitkár. Az országos bizottságban képviselve voltak az összes miniszteriumok; hivatalból kirendelt tagjai: a kiállítás igazgatója, Budapest székes főváros főpolgármestere, az országos statisztikai hivatal főnöke, a fővárosi államrendőrség főkapitánya, a m. kir. államvasútak elnök-igazgatója, a nemzeti múzeum igazgatója, a sajtó-bizottság elnöke, alelnöke és jegyzője, a budapesti kereskedelmi múzeum igazgatóságának egy tagja; képviselve vannak benne továbbá: a magyar tudományos akadémia, a budapesti m. kir. tud. egyetem, a m. kir. József műegyetem, a magyar történelmi társulat, az országos közegészségügyi tanács, a fővárosi közmunkák tanácsa, a fő- és székváros közönsége, a történelmi képcsarnok, az országos képzőművészeti társulat, a magyar iparművészeti társulat, az iparművészeti múzeum, a technologiai iparmúzeum, a budapesti kereskedelmi és iparkamara, az országos iparegyesület, a budapesti kereskedelmi csarnok, az országos kereskedelmi és iparcsarnok, az országos malomipar-egyesület, a mérnök- és építész-egylet, a magyar bányászati és kohászati egyesület, a magyar országos földtani társulat, az országos gazdasági egyesület, az országos erdészeti egyesület, az országos magyar kertészeti egyesület, a szesztermelők országos egyesülete. Végre tagjai a bizottságnak a kereskedelemügyi és földmívelésügyi miniszterek által kinevezett tagok.

Az ügymenet gyorsítása érdekében az országos bizottság kebelében *végrehajtó-bizottságot* szervezett, melynek elnöke a kereskedelemügyi miniszter, alelnöke a kereskedelemügyi miniszteri államtitkár; tagjai: *a)* a kiállítás igazgatója; *b)* az egyes miniszterek kiküldöttei,

a mennyiben az illető tárczát érdeklő ügyek tárgyaltatnak; *c)* az országos bizottság kijelölése alapján a bizottsági tagok sorából az elnök által kinevezett 14 tag; *d)* az általános programm értelmében szervezett csoport-bizottságok elnökei és előadói, a mennyiben a csoportjukat érdeklő ügyek tárgyaltatnak; *e)* a sajtó-bizottság kiküldöttei voltak.

Az országos bizottság elnöke ezenkívül külön pénzügyi bizottságot és külön sajtó-bizottságot szervezett; mindkét bizottság feladata volt: az ügykörébe eső javaslatok végrehajtására nézve az országos bizottság elnökének előterjesztéseket tenni. Ezenkívül minden kereskedelmi és iparkamara székhelyén kerületi bizottság szerveztetett, összesen 18; a kerületi bizottságok területük minden nevezetesebb központján helyi bizottságokat szerveztek, melyeknek száma 157.

Az összes adminisztrácziónak és központi szervezet igazgatóságának volt alárendelve a műszaki osztály, a sajtó-osztály s az irodaigazgatás. Külön igazgatósága volt a történelmi főcsoportnak s a mezőgazdasági és erdészeti csoportoknak, mely utóbbi a földmivelésügyi m. kir. miniszternek felelt. Az egyes csoportok ügyeinek vezetésére külön csoportbizottságokat szerveztek, melyeket feladataik végrehajtásában a csoportbiztosi intézmény támogatott.

A jury-t az ipari csoportban felerészben az érdekelt csoportbeli kiállítók választották, felerészben a kereskedelemügyi miniszter nevezte ki, mint az országos bizottság elnöke; a földmivelési csoportokban a kinevezések az illető miniszterrel egyetértőleg történtek, hasonlóképen a művészeti és hadügyi csoportokban. A kitüntetések a következők: 1-szer: Díszoklevél. 2-szor: Millenniumi nagy érem. 3-szor: Kiállitási érem. 4-szer: Közreműködők érme. 5-ször: Elismerő oklevél. Ezenkívül voltak állami arany- és ezüst-érmek.

Külön szabályok intézkedtek a szállítási és biztosítási ügyről, az elárusításról, az italmérésről s a kiállításon fogyasztott italok adójáról, a látogatásról, a belépti jegyekről, a katalogusról (az együttes katalogu son kivül minden csoportnak külön katalogusa is volt) s általában a belső kezelésről és ügyvitelről.

Az ezredéves országos kiállítás a fővárosi Városligetben épült, mindjárt az Andrássy-út végén. A bekerített kiállítási terület 520,000 m^2, tehát nagyobb területet foglal el, mint minden eddig rendezett országos kiállítás. De még inkább felülmúlt minden más országos kiállítást beépített területre. Ez közel 140,000 m^2 s ebben a két számban már ki is van mondva a kiállítás egyetlen komoly hibája: a terület tulzsúfoltsága. A kiállítási területbe be van tudva a területen kívül épült műcsarnok, mely a képzőművészeti kiállítás hajléka, de nincsen beleszámítva az állatkiállítások területe, sportünnepeknek szánt versenytér s a kiállítással némileg összefüggő mulatóhely: Ős-Budavára.

A kiállítás tisztára *nemzeti*. Már a szervezésekor ki volt mondva a szigorú elv: hogy a kiállításon csakis olyan tárgyak állíthatók ki, melyek a magyar korona területén termeltettek vagy készültek. S ezt az elvet, melyet a nagy ünnepi alkalom tett elkerülhetetlenné, szigorúan keresztül is vitték minden téren. Egyetlen nemzetközi csarnoka sem volt a kiállításnak, s ha a történelmi részben voltak is olyan tárgyak (a szultán, a német császár, a svéd király, a Vatikán kiállítása), a melyeknek ez idő szerint külföldi a tulajdonosuk, ezek is egytől-egyig vagy magyarországi eredetű, vagy legalább is magyar vonatkozású ereklyék, műkincsek, vagy emlékek.

Az ezredéves kiállítás összes bevételeinek és kiadásainak előirányzata 4.380,000 frt. A kiadások fedezése biztosítva volt. Az állami hozzájárulást az 1893. III. t.-cz. egy millió forintban állapította meg, ezenkívül több osztálysorsjáték rendezésére adott az állam engedélyt, olykép, hogy a sorsjáték rendezői egy millió forintot fizettek a kiállítási alap javára. Budapest székes főváros 100,000 forinttal járult a kiállítás költségeihez. A bevétel rovat legnagyobb tétele 1.400,000 frt, a mennyi az összes belépő jegyek bérbeadásából folyt a kiállítás pénztárába. A kiadások legnagyobb tétele természetesen az épületek emelésére jutott. Az épületek, beletudva a magán-pavillonokat is, öt millió forintnál jóval többe kerültek.

S ezek után röviden, szemléltetve ismertetjük a főbb csarnokokat és kiállításokat, természetesen csak a nevezetesebbeket szedve ki a 240 pavillonból.

Az Andrássy-úttal szembeeső főbejáró impozáns diadalívszerű épület, ezen keresztül jutunk leghamarább a területre (kívüle még 4 főkapu van s több kisebb bejáró, munkások és alkalmazottak számára). A kiállítási területen kívül esik az új *műcsarnok*, mely a magyar művészet kiállítását (festészet, szobrászat, építészet) foglalja magában. Tervezője nem a külső díszre, hanem a belső kényelemre helyezte a fősúlyt. A kiállítás területére széles és állandónak épült híd vezet. A híd kőpilléreken nyugvó háromnyilású vashíd és maga is érdekes kiállítási tárgy.

A hídtól balra terül el a *hadügyi kiállítás* nagyszabású csoportja, mely a hadászat összes eszközeit és segédszereit együttesen mutatja be. A m. kir. honvédség, a hadseregszállítók a sziget innenső részén, a hadi tengerészet és a közös hadsereg a tulsó rsszen foglalják el kiállításukkal a számukra fentartott területet. A sziget két partja hajóhíddal van összekötve.

A Nádor-szigeten egy kis vendéglőn kívül három nagyobb épület vonja magára figyelmünket. Ezek: Budapest főváros pavillonja, a kereskedelem, pénzügy és hitelügy pavillonja és *József főherczeg pavillonja*.

Budapest székes főváros nagyszabású és állandónak épült csarnokában bemutatja a főváros szellemi és anyagi fejlődésére vonatkozó adatokat; a száraz statisztikai táblázatokon kívül szelvényeket és modelleket minden nevezetesebb alkotásról, mely a fővárosnak nemcsak rohamos fejlődését, hanem emberiségi és művelődési intézményeit dicséri.

A *kereskedelmi* csoportban először szerepel nálunk a kereskedés és ennek minden fontosabb segédeszköze, főkép a pénz- és hitelügy, történeti fejlődése szerint bemutatva.

József főherczeg igen díszes s az ezredévi ünnephez méltó pavillonjában urada'mi termelésének eredményeit mutatja be.

A Széchenyi-sziget kizárólag a *történelmi főcsoportot* foglalja magában. Az épületcsoport eredetisége már messziről magára vonja figyelmünket. Századok története látszik rajta már kívülről is. Mutatja Szt. Istvántól kezdve a közel multig a hazai építészet-történet legkiemelkedőbb mozzanatait, az Árpád-kori templomot és zárdát, a középkori lovagvárat (Vajda-Hunyad), a közelmult renaissance épületét s az átmenetekben és díszítésekben nevezetesebb építészeti alkotások emlékezetes maradványait: a segesvári vártornyot, a csütörtökhelyi kápolnát, a bártfai városháza, a fricsi vár, a Thököly-vár egy-egy érdekes motivumát. A renaissance-udvart remek szobrocskák díszítik, melyek mindannyian egy-egy eszmét, egy-egy jelvényt képviselnek. A csarnokok belsejének csodálatosan változatos tartalma elénk tárja az ezerév kulturtörténetét egyes kimagasló eseményeiben, a mint a hadviselés fejlődésének sokféle mozzanatai, az egyházi és világi műtörténet feljegyezni való eseményeket hagyott hátra, a mint műemlékeink és történelmi kincseink egymás mellé sorozása a tudás, a vitézség, a munka, a szorgalom mutatványait, mint fenmaradt vagy helyreállított emlékeket tartja a kegyeletes utódok szeme elé. A vadászat, halászat és pásztorélet történetének feltüntetésére külön pavillonok szolgálnak.

A mult dicsőséges emlékeinek méltatása után megismerjük a mai Magyarországot. A Nádor-szigetre vezető ódon hídon áthaladva, felkeressük a kiállítás felső zugát, a *kiállítás faluját*, az ő érdekes csárdájával, templomával, községházával, iskolájával, kórházával és tűzoltótelepével. E különlegességek részben történeti érdekűek, főleg azonban minta gyanánt szolgálnak arra nézve, hogyan építsen a legkisebb falu kórházat, tűzoltó-telepet, községházát és iskolát. A házi ipart külön csarnok mutatja be, a templom körüli vásárbódék pedig alkalmat szolgáltatnak nevezetes házi ipari különlegességeink forgalomba hozatalára. A faluban kiállításra kerül Magyarország néprajza, az egyes vidékek tipusai, a mint ezek a nép hamisítatlan otthonában kifejezésre jutnak.

A házi ipari csoportok után következik az őstermelés az ő számtalan csarnokaival és pavillonjaival.

A határmesgyét azonban *Bosznia és Herczegovina* külön kiállítása foglalja el igen nagy területen. Egy nagy iparcsarnokon kívül kisebb, az etnográfia feltüntetésére alkalmas épületek vannak a bosnyák területen.

Az *őstermelés* befogadására szolgálnak a következő főbb épületek: a nagy mezőgazdasági csarnok, a selyemtenyésztés, a vízépítészet, az erdészet, meteorologia, dohányjövedék, a tejgazdaság, a kertészet, szőllőszet, borászat, a ménesbirtokok pavillonja és az időleges kiállítások csarnoka. Ide tartozik még (a híd mellett elhelyezett) a halászati pavillon s több magánpavillon, u. m.: Koburg herczeg, Frigyes főherczeg, Batthyány gróf, Földváry gazdasági pavillonja, tej-elárusító- és fapavillonok.

A mezőgazdasági csoport és az igazgatósági épület között elterülő rész a *horvátoké*. Nagyszabású ipar- és mezőgazdasági csarnokban termelésük erejét mutatják be. Van ezenkívül külön műcsarnokuk, borászati és kostoló-csarnokuk és erdészeti pavillonjuk.

Lejebb haladva a kényelmesen berendezett igazgatósági épület felé, útban találjuk a szivattyú-telepet, melynek az a rendeltetése, hogy a tűzvédelmi intézkedéseket a legnagyobb mértékben biztosítja; az igazgatósági épület mellett van a rendőrkapitányság épülete, egy dunai halász-csárda, az aquarium, a kereskedelmi tengerészet és a folyamhajózás csarnoka.

Ezután egymás mellett találjuk a mezőgazdaságból fejlődött két hatalmas iparágnak pavillonjait, a czukoriparét s a malomiparét és mellettük a jóval kisebb szeziparcsarnokot.

A *Ganz-gyár* pavillonjával kezdődik az ipari csoportok bemutatása. A nagy Ganz-féle gyár, mely a vas-, fém- és gép-ipar, az elektrotechnika s a waggongyártás terén mutatja erejét, méltóképen kezdi meg az ipari csoportokat. Körülötte sorakoznak a bihar-szilágyi petroleumipar, a budapesti ásványolaj s a magyar petroleum-ipartársulat apró pavillonjai, melyeknek tartalma szintén új és érdekes a szemlélőre.

A régi iparcsarnok megújítva és kibővítve foglalja magába a nagyipari csoportokat u. m.: az élelmi czikkek, az agyag- és üvegipar, a bőr-, ruházati és szövő-iparok, az arany-, ezüstművek és apró árúipar, végre a bútor-ipar és dekorativ lakásberendezések csoportjait.

A kiállítás baloldali területén is folytatódik a hazai iparnak bemutatása.

A *közlekedési* csarnok, mely a magyar államvasútak kiállítását is magában foglalja, főleg a vasútak terén érdekes és tanulságos gyűjteményt mutat be. Maga a csarnok pedig egyik legszebb épülete a kiállításnak, a mely hatalmas kupolájával valósággal uralja ezt a részt. A

csarnok állandó épület. A kazánház mögött a 14,000 m² területű *gép-csarnok* a hazai mezőgazdasági és ipari gépeken kívül a két oldalt elfutó karzaton a munkagépeket mutatja be működésben. A magyar államvasút gépgyárának pavillonja e hatalmas ipartelep sokoldalúságát és sikereit tünteti fel; a papiripar és a sokszorosító iparágak (könyv- és kőnyomdászat, fényképészet stb.) pavillonja számos gépet mutat be.

A nyomdával majdnem szembe került a *sajtó- és közművelődési pavillon*, mely az egész közművelődési csoportot (irodalom, könyvészet, tudományok, irodalmi és közművelődési egyletek és intézetek, statisztikai és sajtó) felöleli.

A terület csúcsába esik az *épitő-ipar* csarnoka, mely az utolsó időben oly nagy mértékben fejlődött építő-ipar és a vas- és fém-ipar befogadására van szánva. E körül sorokoznak a *járművek csarnokai*, a posta-, és távirda- és telefon-pavillon s a nagyarányú *bányászati és kohászati* csarnok, mely utóbbi a vas-, fém- és kőszénbányászat eredményeit tárja elénk. A bányászati és kohászati csarnok kiegészítéseül szolgálnak e környék pavillonjai, a rimamurány-salgótarjáni, a szabadalmazott osztrák-magyar államvasút-társaság uradalmai, az urikány-zsilvölgyi, Unió vasmű, magyar általános kőszénbánya, Nobel dinamit-gyárának pavillonjai s ezek között egy-két más csoportból ideszorult kisebb pavillon.

Az *Oktatásügyi* csarnok, egy szép görög stilű nagy épület, mutatja, hogy a tanügy terén az utolsó negyed században rendkívül sokat haladtunk. Ide tartozik még a közelben levő tornacsarnok s a faluban elhelyezet minta-népiskola.

A közoktatásügyi csarnok mellé került az *igazságügyminiszterium* pavillonja, mely a fegyházi ipar, a börtönrendszerek feltüntetése, főleg pedig a törvénykezési épületek feltüntetése terén nyújtott sok érdekes látnivalót.

Ugyanezen a tájon van még a vidéki *sörgyárak* kóstoló-fülkéje, kapcsolatban a hazai szalámi-gyárak termékeinek árúba bocsátásával.

Az *egészségügy* a régi műcsarnokba került, e mellett a mentők pavillonja, a balneologiai pavillon, a gyermeknevelésügy pavillonja, együttesen az egészségügyi csoportot képezik s mindegyik a saját különlegességeivel kiapadhatlan forrása az érdekes látnivalóknak.

Hátra van még a *kiállítási korzó* ismertetése. Ez az igazán nagyszabású dísztér a közönség szórakoztatására volt szánva. Az iparcsarnok előtt hatalmas ballusztrádok emelkednek. Az e között és második főbejárat közötti tér remek díszkert, melyen kertészeink vetekedtek egymással művészetük bemutatásában. Balra emelkedik az ünnepélyek csarnoka, a nagy ülések, hangversenyek, esetleg ünnepi bankettek számára. Ugyanebben volt az előadó művészet kiállítása csoportosítva.

Jobbról és balról a négy kőbányai sörgyár vendéglője, a korzó mentén pezsgős pavillonok, egy elegáns kávéház; a közepén, a zenepavillon körül, apró stilszerű elárusító bódék (szivar, virág, ujság stb. számára) s elől a korzó főérdekessége, a fontaine lumineuse: a színes szökőkút, mely nagyobb és impozánsabb, mint az eddigi országos kiállítások hasonló alkotásai, a színes villamos fényt szóró sugarai szivárványként ragyogják be esténkint az egész kiállítást és ennek közönségét.

A kiállítási épületek költségvetése.

I. Történelmi főcsoport.

	Beépített terület: m	Építési költség frt
1. Román, gót és renaissance csoportok emeletes épületei	4580·0	510,000
2. Vadászati és halászati emeletes csarnok	375·00	25,000
3. Történelmi főcsoport épületeinek belső díszítése	—	77,000
4. Bástyafalak	200·00	6,000

II. Jelenkori főcsoport.

a) Hivatalos építkezések.

1. Az 1885-iki iparcsarnok	12472·00	586,000
2. Az 1885-iki iparcsarnok	—	105,000
3. Iparcsarnok kibővítése	1320·00	31,100
4. Ünnepélyek csarnoka. Zene- és szinművészeti kiállítással. Egyemeletes épület	2530·0	110,000
5. Oktatásügyi csarnok	2520·0	51,000
6. Egészségügyi csarnok (1885-iki műcsarnok)	1250·00	105,800
7. Gyermeknevelésügyi csarnok	625·00	16,600
8. Mentők pavillonja	205·00	6,500
9. Balneologiai csarnok	870·00	28,600
10. Kereskedelem-, pénz- és hitelügyi csoport csarnoka	1214·00	71,800
11. Mezőgazdasági termények csarnoka	4500·00	59,000
12. Időleges kiállítások csarnoka	980·00	21,000
13. Kertészeti állandó kiállít. csarnok	500·00	15,400
14. Vízépítészeti kiállítási csarnok	1050·00	25,300
15. Borászati kiállítási csarnok	960·00	21,000
16. Halászati kiállítási csarnok	300·00	8,400
17. Szőlőszeti kiállítási csarnok	240·00	8,400

	Beépített terület: m.	Építési költség: frt
18. Erdészeti pavillon (emeletes épület) . .	1025·00	5,140
19. Tejgazdasági csarnok (emeletes épület)	2650·0	11,680
20. Ménes-birtokok pavillonja	275·00	14,850
21. Meteorologiai intézetek csarnoka . . .	90·00	4,000
22. Selyemtenyésztési kiállítási csarnok és iroda	725·0	25,000
23. Dohányjövedéki csarnok	740·00	24,000
24. Bányászati és kohászati csarnok (emeletes épület)	2900·00	75,800
25. Gépcsarnok (emeletes épület)	100·00	310,000
26. Közlekedésügyi kiállítási csarnok . .	3550·00	280,000
27. Járművek kiállítási csarnoka	810·00	19,440
28. Közúti járművek pótcsarnoka	404·00	6,000
29. Folyam-, csatorna- és tó-hajózási csarnok, emeletes épület (budapesti korcsolya-egylet csarnokában)	820·00	—
30. Kereskedelmi tengerészet kiállítási csarnoka	500·00	11,500
31. Építési ipar kiállítási csarnoka . . .	3600·00	72,000
32. Közös hadsereg kiállítási épületei és iroda	2300·00	45,000
33. Hadi tengerészet kiállítási csarnoka (járható fedélzettel)	500·00	15,450
34. M. kir. honvédség kiállítási csarnoka, irodával	940·00	26,150
35. Sajtópavillon. Emeletes épület	500·00	25,000
b) Néprajzi kiállítás.		
36. Házi ipar csarnoka, emeletes épület . .	500·00	26,000
37. Községi minta-kórház és tartozékai . .	210·00	4.500
38. Községi minta-iskola	240.00	4,465
39. Községháza	300.00	6,600
40. Minta torna-csarnok	300·00	8·530
41. Falusi templom és elárúsító bódék . .	390·00	11,000
42. Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyei ház és tartozékai	120·00*)	2,150
43. Csongrádvármegyei ház és tartozékai .	110·00	—

*) A falu házainak beépített területe csak hozzávetőleges számítás szerint van meghatározva.

	Beépített terület: m.	Építési költség: frt
44. Kalotaszegi ház és tartozékai	150·00	2,000
45. Toroczkói ház és tartozékai	130·00	2,000
46. Somogyvármegyei ház és tartozékai .	120·00	2,400
47. Szabolcsvármegyei ház és tartozékai .	120·00	3,000
48. Zalavármegyei ház és tartozékai . .	140·00	2,800
49. Borsodvármegyei matyó-ház és tartozékai	120·00	2,500
50. Nógrádvármegyei palóczház és tartozékai	120·00	1,865
51. Veszprémvármegyei ház és tartozékai	130·00	2,500
52. Metzenzéfi ház és tartozékai	150·00	1,750
53. Szász-ház és tartozékai	110·00	3,000
54. Nyitravármegyei ház és tartozékai . .	120·00	2,000
55. Torontálvármegyei németház és tartozékai	130·00	3,800
56. Beregmegyei ruthén-ház és tartozékai .	150·00	1,800
57. Hunyadvármegyei ház és tartozékai . .	140·00	2,500
58. Krassó-Szörényvármegyei ház és tartozékai	120·00	2,000
59. Torontálvármegyei szerb-ház és tartozékai	110·00	3,000
60. Temesvármegyei ház és tartozékai . .	120·00	2,040
61. Vend-ház és tartozékai	120·00	2,500
62. Sárosvármegyei ház és tartozékai . .	140·00	2,000
63. Bács-Bodrogvármegyei sokácz-ház és tartozékai	150·00	2,800
64. Székely-ház és tartozékai	120·00	2,800
c) Horvátország kiállítási épületei.		
65. Iparcsarnok. Emeletes épület	1800·00	62,500
66. Műcsarnok	800·00	50,000
67. Erdészeti pavillon. Részben emeletes épület	550·00	22,000
68. Borkóstoló csarnok	200·00	6,000
d) Bosznia és Herczegovina kiállítási épületei.		
69. Iparcsarnok	1540·00	50,000
70. Házi ipari csarnok	280·00	8,000
71. Boszniai néprajzi kiállítás	125·00	5,000
72. Boszniai kávéház	150·00	1,500
e) Magánkiállítási pavillonok.		
73. József főherczeg ő fensége pavillonja .	300·00	15,000
74. Frigyes főherczeg ő fensége pavillonja .	250·00	12,000
75. Koburg kir. herczeg ő fensége pavillonja	200·00	10,000

	Beépített terület: m.	Építési költség: frt
76. Budapest székes főváros pavillonja. Állandó épület	1900·00	120,000
77. Ganz-féle vasöntőde- és gépgyár részv.-társaság	2200·0	95,000
78. Nyomda-pavillon. Emeletes épület	2000·00	85,000
79. Magyar államvasútak gépgyára. Emeletes épület	1650·00	70,000
80. Posta- és távirda-pavillon	750·0	41,000
81. Igazságügyi kiállítási csarnok. Részben emeletes	400·00	18,500
82. Malomipar kiállítási csarnoka	1400·00	53,000
83. Czukorgyárak kollektiv kiállítása	1760·00	35,000
84. Hadfelszerelési szállítók pavillonja	500·00	40,000
85. Dr. Földváry László minta-szőlőszete	275·00	7,500
86. Gróf Batthyány József pavillonja	75·00	3,500
87. Kőolaj finomító részv.-társ. (fiumei)	200·00	10,000
88. Magyar petroleumipar részvény-társ. pavillonja	250·00	10,000
89. Bihar-szilágyi kőolaj és magyar aszfalt-társulat	45·00	5,000
90. Budapesti ásványolaj-gyár részv.-társ.	100·00	7,000
91. Általános légszesz-társulat	480·00	24,000
92. Rimamurány-salgótarjáni vasmű részv.-társaság	800·00	28,000
93. Salgótarjáni kőszénbánya részv.-társ.	180·00	6,000
94. Nobel dinamit-gyár	230·00	8,000
95. Magyar általános kőszénbánya-társ.	160·00	6,000
96. „Unio“ gyártmányainak kiállítása	100·00	5,000
97. Északmagyarországi egyesített kőszénbánya részvény-társaság	60·00	5,000
98. Urikán-zsilvölgyi kőszénbánya részvény-társaság	100·00	3,000
99. Nedelko faárú pavillonja	30·00	1,000
100. Redlich, Ohrenstein, Spitzer és Walla czement-pavillonja	150·00	5,000
101. Wünsch Róbert czement-pavillonja	150·00	3,000
102. Szab. osztrák-magyar államvasút társaság bányái és hutái kiállítási csarnoka	480·00	50,000
103. Thonet Testvérek kiállítási csarnoka	190·00	5,000
104. Buchwald Sándor pavillonja	120·00	4,000

	Beépített terület: m.	Építési költség: frt
105. Schenk Adolf czement-pavillonja . .	50·00	2,500
106. Schwáb Gyula pavillonja	20·00	1,500
107. Siemens és Halske kinetoskop kiállítása	50.00	6,000
108. Pusztaszeri föld kiállítása	80·00	5,000
109. „Aquarium“	300·00	15,000
110. „Telefon-Hírmondó“ pavillonja . . .	75·00	2,500
111. Fiumei rizshántoló pavillon	60·00	3,000
112. Mauthner Ödön fűmagkiállítási pavillonja	110·00	1,500
113. Pasteur Chamberland pavillonja . .	60·00	1,000
114. Lord és társa faneműek kiállítása . .	100·00	1,500
115. Justus Sándor görredőny kiállítási pavillonja	36·00	1,000
116. Terényi Henrik műkőgyáros pavillonja	16·00	500

f) Pezsgő, vendéglő és kávéházi csarnokok.

117. Törley József pezsgő-csarnoka . . .	86·00	5,000
118. Littke L. pezsgő-csarnoka	90·00	10,000
119. François Lajos és társa pezsgő-pavillonja	100·00	8,000
120. Hubert J. E. pezsgő-pavillonja . . .	65.00	6,000
121. Hölle J. pezsgő-pavillonja	90·00	6,500
122. Első magyar sörfőzde részvény-társaság vendéglője	800·00	26,000
123. Kőbányai király sörfőzde részv.-társ. vendéglője	600·00	22,000
124. Kőbányai polgári sörfőzde részv.-társ. vendéglője	650·00	25,900
125. Haggenmacher sörkóstoló csarnoka .	400·00	15,000
126. Vidéki sörkóstolók csarnoka	490·00	15,000
127. Singhoffer Ágost halász-csárdája . .	180·00	5,000
128. Debreczeni csárda	1000·00	13,000
129. Juránovics szegedi halász-csárdája . .	140·00	8,000
130. Drechsler Béla vendéglője	270·00	15,000
131. Karikás Lajos „magyar csárdá“-ja . .	110·00	6,500
132. Trattner K. balatoni csárdája . . .	180·00	4,000
133. Schowanetz kávéháza	230·00	8,500
134. Steuer S. és Gy. kávéháza	230·00	12,000
135. Nérey Dezső és Seyffert Henrik kávéháza	350·00	15,000
136. Müller Károly czukrászdája	200·00	6,000
137. Kugler Henrik czukrászdája (az 1885-iki volt „király-pavillon“-ban részben kiépítve) . .	400·00	20,000

	Beépített terület m.	Építési költség frt
138. Schachner Alajos sütő-pavillonja . .	200·00	10,000
139. Speck Jakab tej-sterilizáló csarnoka .	320·00	6,000
140. Gazdák tejegyesületének csarnoka . .	80·00	2,000
141. „Sanitas“ részvény-társaság szikvíz ivócsarnoka	4·00	—
142. Dohányelárusító csarnok	16·00	2,500
143. Virágelárusító csarnok	16·00	2,500
144—146. Három dohányelárusító fülke . .	6·00	à 500

g) Díszítés és kerítés.

147. Iparcsarnok előtti terrasse ballustradeja és lépcsőzete (czement)	180·00	10,000
148. Fontaine lumineuse (czement) . . .	700·00	60,000
149. Zene-pavillon	—	7,000
150. I. számú főkapuzat	fm. 65·00	16,000
151. II. számú főkapuzat	fm. 25·00	7,500
152—154. Három mellékbejáró kapu . . .	à 14·00	5,400
155. Kiállítási kerítés, két szolgálati kapuval	3500·00	20,000

h) Adminisztraczionális épületek.

156. Igazgatósági épület (emeletes) . . .	900·00	60,000
157. Rendőrkapitányságí épület	300·00	9,000
158. Felügyelőségi és tűzőrségi épület és istálló	400·00	12,250
159. Szivattyú-telep	280·00	6,000
160. Kazán-ház kéményekkel	550·00	25,000

i) Állattenyésztési kiállítás.

161. Istállók	10,500	összesen 85,000 négyzetméter
162. Vendéglő-épület	240	
163. Őrház	36	
164. Szénapajta	265	
165. Cselédlak	113	

Ezenkívül több kisebb építkezés.

A felsorolt épületek összesen **118,674** négyszögméter beépített területet foglaltak el s összesen **4.656,020** frtba kerültek.

A hálaadás ünnepnapja.

A munka ünnepét a hálaadás napja követte május harmadikán. Országos fénynyel vonult fel délelőtt a nemzet Mátyás király templomába, hogy szívét éghez emelje s hálát adjon a Gondviselésnek, mely a honfoglaló magyar nép, véren szerzett birodalmát ezer esztendeig megtartotta, este pedig kigyúlt a főváros palotasorainak minden ablaka, minden utczája és tere, beragyogva káprázató tündöklésével a távol magasságot.

Római császárok diadalmeneteire emlékeztető pompával robogtak fel Mátyás király budavári templomába, az évezredes Te Deum színhelyére, a fényes díszhintók sorai. Végig a lánczhídon, meg az Albrecht-úton, kora reggel óta vastag sorfalat állt a nép s nyolcz órától kezdve, a mikor az első kocsik megzúdultak, késő délutánig ki nem fogyott a színekben gazdag látnivalóból.

Özönével nyomult előre a sokaság a siklón, a királyi palota környékén, a Mátyás-templomhoz vezető Tárnok-utczán és Dísz-téren a csillogó katonai kordonok között. Féltíz órakor tovagördült lassú tempóban *József* főherczeg magyaros stilű hatfogatú hintója is, melyben a főherczeg családja ült.

Kevéssel tizenegy óra előtt megperdült a dob a királyi várudvarban. A kordont alkotó katonaság, a várzsandárok tisztelgő állásba helyezkedtek, az őrség fegyverbe lépett és meghajtotta zászlóját, az udvar bejáratánál felállított lovas katonatisztek kivonták kardjaikat és a Gellérthegy ormán megszólaltak az ágyúk.

Most indult az udvar az istentiszteletre.

Az első hatfogatú kocsiban *Andrássy-Wenckheim* grófnő, a királynő főudvarmesternője, *Bellegarde* gróf, a király főudvarmestere és a szolgálatot tevő szárnysegéd foglaltak helyet. A második üveges díszhintóba *Alice* főherczegnő, *Ferdinánd* toskánai nagyherczeg és *Ferdinánd Szalvátor* főherczeg ült be. A többi fogatokon *Lajos Viktor* és *Ferdinánd* főherczeg *Jozefa* főherczegnővel, *Gizella* bajor herczegnő *Ottó* főherczeggel és végül *Stefánia* özvegy trónörökösnő indult a templomba *Lipót* bajor herczeggel.

Néhány perczczel később megjelent a kapuban a király daliás alakja lovastábornoki egyenruhában. Karján vezette a feketébe öltözött királynét, mialatt néhány szót váltott a kísérő szárnysegéddel. Előbb gyöngéden besegítette a felséges asszonyt a hintóba, azután felült ő maga is.

Lépésben mentek a paripák, úgy, hogy mindenki jól megláthatta a királyi párt. A közönség folytonosan éljenzett és kendőt lobogtatott, a király, meg a királyné pedig barátságosan köszönt jobbra-balra.

A királyi pár kocsija mögött *Paar* gróf főhadsegéd lovagolt, azután a testőrök és lovászok jöttek s a menetet egy honvédhuszár század lovas-falánksza rekesztette be.

A templom szabadon tartott bejáratánál egymásután megálltak a hintók, a főherczegek a főherczegnőket, a király a királynét kisegítették s beléptek az Isten házába.

Mélységes mély csend lett és a következő pillanatban kihallatszott a magas boltívek alól a Te Deum laudamus.

Vaszary Kolos herczegprímás és papjai fogadták az uralkodó párt a templom bejáratánál. A herczegprimás odanyújtotta Ő Felségének a szentelt vizet s az uralkodó pár és kisérete az ünnepiesen hangzó orgonaszó mellett a katonaőrség sorfalai között a herczegprímás nyomában a szanktuáriumba ment.

Mikor a királyi pár a trónon s a főherczegek és herczegnők az ehez legközelebb eső üléseken helyet foglaltak, felejthetetlen képet nyújtott a templom belseje. Ő Felségeikkel szemben, szintén trónszerű emelvényen ült a herczegprímás, valamint oldalt magánosan *Schlauch* bíboros ; a következő többi padsor a diplomácziai képviselőknek volt fenntartva, kik nejeikkel jelentek meg.

A főhajó elején a magyar úrasszonyok társaságában külön ültek a palotahölgyek és külön a miniszterek, a főrendek és a képviselők nejei. A palotahölgyek sorában a legelső helyet *Andrássy* Aladárné foglalta el, míg a nem palotahölgyek részén fenntartott helyek elsején *Bánffy* Dezső báróné, a miniszterelnök felesége ült.

A hölgyekkel szemben a díszruhás magyar urak társasága helyezkedett el. Ott voltak a főrendiház és a képviselőház tagjai igen nagy számban, ott voltak a legelőkelőbb méltóságok, a zászlós urak, az egész magyar arisztokráczia.

Liszt Ferencz koronázási miséje, Szent István éneke és egy régi magyar egyházi ének után, melyeket az énekkar zengett el, felemelkedett helyéről a herczegprímás és a királyi pár trónusa elébe állt. Felállott a királyi pár is és az ország koronázó főpapja belekezdett ünnepi beszédébe.

Visszapillantást vetett Magyarország ezeresztendős multjára s ebben a *kard*, a *kereszt* és a *magyar szent korona* szerepére. Beszédét azután így folytatta:

Légy üdvözölve, légy áldva e magasztos ünnepen igénytelen hű fiadtól drága *hazám*. Áldott legyen földednek minden hantja, mely annyi szent hamvat takar, áldott legyen földednek minden göröngye, melyet

hőseink vére öntöze és munkás népünk verejtéke nedvesíte. Áldott legyen földednek minden családi tűzhelye, melyet vallásunk megszentele.

Légy üdvöz, légy áldott felséges *királyom*, nemzetem atyja: Isten irgalmából te vezeted be a nemzetet a második ezerévbe, nem a fegyverek zörejével, hanem bölcseséged fényével, szereteted melegével. Esdve kérem a királyok királyát, nyújtsa ki védő karját felséges személyedre, öntse, áraszsza reád kegyelmeinek bőséges teljét, hogy ennek világosságánál részletesen és tisztán felismerve nemzeted ügyeit, átlátva bajait, bátran és szerencsésen teljesíthessed és oldhassad meg mély kötelességérzettel, alkotmányos hűséggel és lankadatlan fáradsággal kezelt királyi feladatodat. Adjon neked az Úr csendes országot, hű tanácsadókat, jó népet, erős hadsereget, tartós békességet, hosszú életet, hogy népedet szentségben és igazságban még soká boldogan vezethessed.

Légy üdvöz! Légy áldott felséges *királyném!* Fogadd el e templomban, hol megkoronáztattál, legmélyebb hódolatunkat, legőszintébb szeretetünket irányunkban mindig tanúsított jóságodért, szeretetedért. Áldólag emlékszünk, hogy midőn nemzetünk anyjává lettél, édes anyanyelvünkön szólottál hozzánk, áldólag emlékszünk, hogy azt az arany fonalat is anyai gyöngéd kezed szőtte, mely hőn szeretett királyunkat a nemzettel elválaszthatatlanul összekötötte! Légy ezután is gyámolítója a szegényeknek, vígasztalója a szenvedőknek, közbenjárója a trón előtt kegyelemért esedezőknek.

Legyen áldás a királyi gyermekeken!

Legyen áldás az egész uralkodó családon!

Fel a szívekkel! Fel *nemzetem!* Megtartani, felvirágoztatni, boldogítani az ősök által elfoglalt és nekünk örökségbe hagyott hazát, ez a nagy és nemes feladat vár nemzetem reád! Igaz, a láthatár kissé borult, de máskor sem volt mindig tiszta feletted az ég. Sokszor állottál már sírod szélén, s mégis, midőn azt hitték rólad, hogy kiirtottak, te gyarapodtál. Midőn azt vélték, hogy megaláztak, te diadalmaskodtál! Midőn azt gondolták, hogy meggyengítettek, te megerősödtél. Most is, ezer év után, nem megfogyva, nem megtörve, hosszú nemzeti életednek nem alkonyán, hanem delén, erőteljesen lépsz át a második évezredbe.

Isten megparancsolta egykoron szolgájának, hogy a népet, mikor az igéretföldjére lép, áldja meg. Én is, Uramnak méltatlan szolgája, ez ünnepélyes órában áldásra emelem kezemet és imádkozom:

Hallgassa meg, nemzetem, a te könyörgésedet az Úr és szorongattatásod idején irgalmas arczát ne fordítsa el tőled. Legyen veled a jövőben, mint volt Atyáiddal a multban. Adjon bőséget az ég harmatából, a föld kövérségéből, hogy inség, nyomor ne látogasson meg téged. Tegyen nagy és erős nemzetté és magasztalja fel nevedet minden időben. Ha ellenség törne rád, harczoljon melletted és segítse kivívni győ-

zelmedet! Adja meg neked az Úr félelmének lelkét, hogy megtarthassad, vagy megszerezhessed az őseid erényeit, nehogy valaha megingassad azon erős alapokat, melyekre atyáid hite építette az országot. Adja meg neked az Úr bölcseségének lelkét, hogy felismerjed az igazi haladás ösvényét, nehogy erkölcsödben megromolva, erődben megfogyatkozva, elveszítsed e földet, melyet a te Urad Istened hazául adott te neked.

Uram, hallgasd meg imádságomat.

Mély hatást tett a beszéd az évezredes gyülekezetre. E hatás alatt és Kölcsey *Himnuszának* a hangjai mellett távozott el a templomból a királyi pár, követve a herczegprímástól, a főherczegektől és az egész udvari kísérettől.

A közönség szünet nélkül tartó éljenzése közben robogtak vissza az udvari fogatok a királyi várba s aztán megkezdődött a többi hintók táborának elvonulása is, a mi délután két óráig tartott.

*

Hatalmas illumináczióval végződött az évezredes ünnepségek második napja.

A mint az alkony meglepte az eget, kunyhók, paloták, hídak, hegyek, egyszerre fellobogtak túlvilágias fényben.

A Dunapartról nézve olyan volt Buda, mintha széles tűzcsíkok lépcsőzetén lehetett volna feljutni az aljból a várgerinczre. Messze, az Isten-hegyen, hatalmas vörös tűz világított egy haldokló csillag utolsó erupcziójaként. Lent a császárfürdő táján kékfényű reflektor-lámpa szórta szellemvilágba való sugarát a pesti oldalra s végig-végig suhintotta hideg fényét az új országház néma épületén.

A pesti oldal még sokkal tarkább volt. Itt a nevezetesebb utczák s terek leírhatatlan fényárban úsztak. A Ferencz József-tér tarka kertet mutatott, melynek csupa színes lángokból álltak a virágjai. A főposta, a vármegyeház, a színházak, valósággal úsztak a lángok mesterséges csoportjainak özönében. A nemzeti múzeum széles lépcsőzetét lángbetűkből álló *Éljen a király* üdvözletek borították, falain is lángsorok futottak végig, helyenkint görögtüzekkel tarkítva.

Ágyúdörgés jelezte, hogy a Gellért-hegyen kezdődik a tűzijáték. Aztán felrepült az első rakéta, utána nyomban száz meg száz ilyen meteor.

Mintha az öreg Gellért-hegy visszaálmodta volna magát abba az ősidőbe, a mikor félelmes tűzhányó volt, úgy kezdte szórni magából a fantasztikus lángok és tüzes parittyák özönét. Mintha egy milliárd szivárványszárnyú kérész-bogarat szült volna hirtelen a szirtes hegyoldal;

de ezek a furcsa fénybogarak csak egy pár másodperczig éltek; dörgés jelezte születésüket, villámlás mutatta halálukat.

Azután jöttek a rohanó, sistergő tűznyilak, a melyek nagy pukkanással indultak neki sugáregyenes útjoknak s mint az üstökösök, sárga fénytengert vonszoltak maguk után. Mikor elfáradtak, egyet fordult velök a világ a felhők között, megpattant a magjok s széthulló aranyforgácscsá válva karikáztak be a sötétségbe. Azután elszabadult itt-ott egy aranylepke, a melynek még a szárnya rezgését is hallani lehetett, amint remegő tévelygéssel keres egy láthatatlan virágot, a hová leszálljon. Elvillant csakhamar az is, aprószemű aranyport szórva le útjára.

Aranysárga búzakalászok, bokréták, csillagrajok, üstökösök fantasztikus csoportjai szelték át meg át a Gellért-hegy felett a magasságot, mialatt a sziklák oldalán óriás lángbetűk szólaltak meg dörögve: *Éljen a király! — Éljen a haza!*

A várpalota déli szárnyának egyik ablakából nézte végig a király a tűzijátékot és onnan szemlélte meg az illuminácziót is. Háromnegyed tízkor gróf *Paar* főhadsegéddel kocsira ült és Pestre hajtatott.

Tele voltak az utczák emberrel, kocsival. Előkelő urak, szegény napszámosok, magasrangú hölgyek és ujjongó cselédleányok kavarogtak örvendező, elegyes, tarka tömegekben a felbontott gázlámpák alatt, melyeknek tetején vastagon ömlött s egész vastagságában lobogó lánggal égett a gáz, mint megannyi hatalmas búzakéve.

A lánczhídfőtől a Fürdő-utczáig csak lépésben haladhatott a király kocsija is, noha egy rendőrfelügyelővel hat lovasrendőr nyargalt előtte, hogy számára útat nyisson. Az uralkodó egyenesen *Festetich* Tasziló gróf estélyére hajtatott, a melyet a magyar arisztokráczia estélye sorozatának megnyitásaként a millenniumi ünnepségek alkalmából rendeztek. Tizenegy óráig maradt itt a király az udvar tagjaival, akkor visszahajtatott a várba.

Az örömtüzek azután is sokáig lobogtak még a hegyeken s a nép késő éjszakáig maradt az utczákon, az ezredéves Magyarország székes fővárosának kivilágított égboltozata alatt.

Az új műcsarnok felavatása.

A magyar képzőművészet új műcsarnokának megnyitására került a sor május 4-én. Az ezredévi ünnepségek sorában a harmadik ünnep a magyar ecset és a magyar véső mestereinek volt tehát az ünnepe s erre az ünnepre ugyancsak eljött a magyar király, hogy a magyar művészet új templomának felavatását személyesen végezze.

Impozáns, lelkesítő és valóban festői volt ez a felavató ünnep. Az előcsarnokban selymes, bársonyos, díszmagyaros és báli ruhás urak és főpapok csoportosultak, az első teremben pedig a meghívott hölgyek várták az udvar érkezését.

Déli féltizenkét órától fogva egymást érték a fogatok s háromnegyed egykor feltűnt az első főherczegi hintó is. Ezen hintón és az ezt követő fogatokon a következő főherczegek ültek: Ottó, Rajner, Frigyes, Lajos, Viktor, József, József Ágost, Ferencz Szalvátor, Lipót Szalvátor, Péter Ottó, továbbá Ferdinánd nagyherczeg és Koburg Fülöp. A királyi család tagjai katonai díszben, nyakukon az aranygyapjas renddel jelentek meg.

Az előcsarnokban voltak: Fejérváry Géza báró, Dániel Ernő báró, Császka György, Firczák Gyula munkácsi püspök, Szmrecsányi püspök, Rohonczy altábornagy, Berzeviczy Albert, Eötvös Loránd báró, Lobkovitz hadtestparancsnok, Apponyi Antal, Csáky Albin, Wekerle Sándor, Jókai Mór, Hegedűs Sándor, Horváth Gyula, Kossuth Ferencz, Gerlóczy alpolgármester, Falk Miksa, Csávolszky Lajos, Fenyvessy Ferencz stb.

Pontban egy órakor érkezett meg Ferencz József király fogata. Az uralkodót az új műcsarnok lépcsőjén *Wlassics* Gyula kultuszminiszter, *Dániel* Ernő kereskedelemügyi miniszter s az összes főherczegek várták. Gyalogsági táborszernagyi egyenruhában volt a király, a kinek sietve nyitottak útat a műcsarnok előcsarnokában egybegyűlt notabilitások.

Wlassics miniszter ekkor előlépett s emelkedett beszéddel üdvözölte a felséget, hódolatot, örömet és hálát tolmácsolva, hogy a magyar király a magyar képzőművészetnek emelt ebben az új csarnokában, a magyar állam ezeréves fennállásának emlékére rendezett legelső műkiállítást látogatásával kitüntette.

„A magyar művészet a legelső és mindenkinél gondosabb védnökénél, a magyar szív egész melegével, odaadásával és rajongásával hőn szeretett urunknak, királyunknak az első látogatása legyen a művészet ez új templomának örökké ragyogó *felavató ünnepe*“ — mondá beszéde során a miniszter. Szavait a király éltetésével végezte.

Az uralkodó katonásan állva hallgatta végig a miniszter beszédét s az utolsó szavaknál feltette szemüvegét, elővette zsebéből a kéziratát és a következő választ olvasta fel:

> Örömmel jöttem a művészek ezen új hajlékának felavatásához; őszintén kívánom, hogy ez a szépen fejlődő magyar képzőművészetnek újabb lendületet adjon a további felvirágzáshoz.

Aztán kezet nyújtott Wlassics miniszternek s kijelentette, hogy nagyon tetszik neki az új műcsarnok külseje. Megszólította *Csáky* Albin grófot is, egészsége felől tudakozódva. A mint a főherczegek előtt el-

haladt, ezek katonásan üdvözölték a királyt, a király pedig a terem felé mutatott:

— Guten Tag. Also dazu gehn wir.

A terem felé haladva, megpillantotta *Jókai* Mórt.

— Egészséges? — Kérdezte tőle is, aztán kezét nyújtotta a díszmagyarban ott álló koszorús regényírónak.

Bihari és Wlassics kalauzolása mellett körüljárta az összes termeket.

Az első teremben *Pataky* óriás festményénél állt hosszabb ideig, aztán *Benczur* festményét vette szemügyre, mely a magyar királyt ábrázolja Szent István palástjával és koronájával.

— Nagyon sikerült kép — mondá.

Megilletődve nézte *Révész* tábori képét, Petőfit, a mint a táborban verset ír.

— Ez Petőfi. Magyarázta Bihari.

— Igen érdekes. Jegyezte meg a felség s *Linczenmayer* festményéhez sietett.

Futólag megnézte *Munkácsy* Krisztus-képét, tudakozódott a régi műcsarnok sorsa felől s hangosan felnevetett, mikor azt felelték, hogy abban most viasz-figurák vannak.

A szobroknál *Zala* György kalauzolta a királyt, ki nagy figyelemmel nézegette a millenniumi emlékmű vázlatait.

Három óra felé járt az idő, mikor a király bevégezte körútját.

Még egyszer tetszését nyilvánította Wlassics előtt, aztán a közönség éljenzése mellett távozott a műcsarnokból.

Útközben megnézte Munkácsy Mihálynak külön csarnokban kiállított *Ecce homo*-ját is és a képről elragadtatással nyilatkozott.

Kevéssel három óra előtt kocsijába ült s a sokaság folytonos üdvkiáltásai közben visszahajtatott a királyi várba.

Királyi jelvények kiállítása.

Az ezredéves ünnepségek második sorozatának megnyitójául ragyogó díszmenet vitte át június ötödikén a magyar szent koronát és a többi fejedelmi jelvényeket Mátyás király templomába.

Kiállították itt, hogy mindenki láthassa s három napig hagyták a nép színe előtt a magyar királyság nagy szinbolumait.

Ez alatt az idő alatt közelből és távolból hatalmas tömegekben zarándokoltak az első magyar király kilencz százados hagyatékához a nép ezrei.

Korán reggel meglátszott az események várandósága a fővároson. Elkopott sablon, de úgy van, hajnalban már megindult a vár felé a

metropolis érverése. Tarka szalag húzódott a lánczhíd felé, ellepve az utczákat, a rakodópart környékét és a bástya fokait, lesve a koronázáshoz felvonulók kocsijait.

Sok látnivaló itt nem volt. A lánczhíd zászlódíszben pompázott, az alagút környékén is trikolórok lobogtak, a budai rész csendes volt, már kora reggel elzárták a közlekedést.

Az idő pompás, ragyogó. A Gellért-hegy mögül szinte ömlött a temérdek kékség, a napsugár kévéstől hullott az utczákra. Meleg volt már hét órakor s a díszmagyarok ugyancsak megnehezültek. A várba vezető útra kevés embert bocsátottak be, az Albrecht-útra csak jeggyel lehetett eljutni. Szokatlan ünnepi csend honolt mindenfelé, mikor a rendőrség és a katonaság kordonjait felállították s ez a hallgatagság akkor sem változott, mikor az ünneplő köntösben megjelenő közönség apró csoportokban ment fel a vár lépcsőin. Tudta mindenki, hogy esemény készül, mely 1867. óta nem volt. A korona fog a nép előtt elhaladni, a korona: a nemzet és a király szimbolikus teste. Mintha templomban lennének az emberek s a főváros lármája, porfelhői, ezer mértföldnyire messze.

A kocsik sora is csakhamar megindult. A sok bérkocsi között néhány hatalmas díszfogat virított, hatalmas paripák vonták, rezgett rajtuk a sok sallang, a szolgák paszomántjain sziporkázott a napsugár. Bent a kocsiban díszmagyarok foglalatában történelmi nevek és méltóságok képviselői. Egy darab a középkorból, ragyogással, pompával teli. A modern házak szűk medrében dübörögnek a hatalmas hintók, a bérkocsisok oly arányban vannak a díszhintókhoz, mint a darázs a szivárványszínű pillangóhoz.

Azután megritkul a kocsik sora, elvétve jön még egy-kettő. Félkilencz van, mikor az utolsó fogat is nekirobog az Albrecht-útnak. A megjelenésnek ez a hivatalos ideje. Lassan még csöndesebb lesz a bástya utczája, odafentről pedig lehallatszik az ünnepi harangszó, csendesen rezzenve át a Dunán, a kőpaloták felé.

A tömött utczákon általánossá lett már a türelmetlenség, a mikor a Mátyás-templom toronyóráján folyton előbbre értek a lomha mutatók és a menet csak egyre késett. Háromnegyed tíz is elmult már, a katonai parancsnokok adjutánsai ide-oda lovagoltak és a várpalota felől nem mutatkozott még semmi. Persze hamarjában százféle okát is kitalálták és kolportálták a késedelemnek. Itt azt beszélték, hogy a korona eltünt a palotából; ott meg azt, hogy valami nagy személyiségre várnak. Csak nagy későn lett nyilvánossá, hogy egy rozsdás zár volt a késedelem oka.

A kihallgatási terem előcsarnokában gyűlt össze a bizottság s ott várta be a herczegprímást, a ki pontban kilencz órakor meg is jelent.

Négy főrendiházi tagból s hat országgyűlési képviselőből állott a bizottság; kívülök csak *Roskovics* Ignácz festőművész és a szolgálatot tevő komornyikok voltak jelen. A főváros küldöttsége a palota udvarán várakozott, egy század koronaőr pedig a folyosón volt felállítva.

A kihallgatási terembe még mindnyájan bevonultak, a Zsigmond-kápolna felett levő koronaterembe már csak a miniszterelnök s a két koronaőr. Négy csatlós vitte utánuk a vörösbársony hordágyat, amelyre azután a korona ládáját ráhelyezték. Így hozták ki a szent ereklyét a kihallgatási terembe. Szent István palástja külön dobozban volt.

Az egy méternyi hosszúságú és fél annyi szélességü ládát le sem vették a hordágyról, hanem ráterítették a palástot és úgy hagyták egy darabig. Azután *Szapáry* Géza gróf főudvarmester feloldotta a király pecsétjét, *Tisza* Kálmán és *Esterházy* Pál herczeg a királyi biztosi, *Vaszary* Kolos herczegprímási, a koronaőrök pedig a koronaőri pecséteket.

A pántokkal ellátott fekete láda felső lagján van a zár s a zárnyelvek minden oldal felé nyúlnak. *Radvánszky* Béla báró beleillesztette a nagy kulcsot a zárba s meg akarta forgatni. *Hasztalan próbálkozott, a kulcs nem fordult meg* és hasztalan próbálkoztak a többiek is. Sorra nekifogtak a nagy munkának, hol az egyik erőlködött, hol meg a másik. Radvánszky után apósa, *Tisza* Kálmán fogta két kézre a nagy kulcsot, nyomta, rángatta jobbra, balra; de hasztalan. Azután a többiek mind. Szinte beleizzadtak már; vasdarabokat dugtak a kulcs fejébe s úgy akarták megforgatni, de ez nem sikerült. A méltóságos és a kegyelmes urak egymásután húzták le kezükről a fehér keztyűt, kinyitottak egy-egy gombot a mentén; annyira belemelegedtek a munkába. Azután előhozták a csatlósokat, komornyikokat, de bizony az ő erőlködésük is kárba veszett.

Csaknem egy egész óráig tartott ez a munka. *Ekkor határozták el, hogy a ládát felfeszítik.* Hamarosan előkerült feszítővas és kalapács s az urak most már erőszakkal akartak segíteni a dolgon. Ehhez azonban már nem volt elég erejük s végre is *udvari lakatosok* feszítették fel a ládát. Annyira megrongálódott a korona ládája, hogy ügyes lakatosnak is nagy dolga lesz, hogy helyrehozza megint.

A mikor aztán nyitva állott a láda és kiemelték belőle a koronát, a jelenvoltak mind levették fövegeiket s úgy hallgatták meg a jegyzőkönyv felolvasását s erősítették meg aláírásukkal, hogy a pecsétek, a korona és a koronázási jelvények abban az állapotban találtattak, a mint legutoljára 1880-ban — a mikor azokat *Ipolyi* Arnold leírta — elhelyeztettek. Azután vörösbársony vánkosokra téve vitték le a koronát s a jelvényeket a főbejárat előtt várakozó kocsihoz. A koronát *Zichy* Jenő gróf vitte, a jogart és az almát *Pallavicini* Ede gróf, a többi jelvényt *Révay* báró.

A király palota bejáratai előtt, a sík, fővenynyel behintett terraszon — ragyogó szinpompájú kép alakult meg kilencz órakor. Kerete: a palota íves ablakú falai egyfelől, egy nagy sötétvörös posztóval bevont, közepén aranyos kupolával ékes tribün másfelől; jobbról, a merre szabad kilátás nyílik, ide pillantanak a zöld pázsitos hegyek, meg a czitadella szürke bástyái; balról pedig ott van a Palota-utcza mozgalmas perspektivája: katonák sorfala, mellette és mögötte a szorongó, néző közönség.

A keret közepén meg ott a kép: egy csomó illatos, tarka szín, arany és ezüst ragyogása, mintha a szemet legjobban gyönyörkedtető színvegyülékeket vetették volna oda az aranysárga alapra.

Jobbról, a jobb szárny előtt a honvédhuszár század mozdulatlan négyszöge áll, a nagy tribün előtt pedig a koronaőrök egyik szakasza; a daliás alakok piros attilás, ezüstzsinóros, sárga csizmás hosszú sora, a napban csillogó hatalmas alabárdokkal nagyon szép benyomást tesz.

De a legszínesebb, legpompásabb részlet a palota előtt várakozó díszhintók csoportja volt. Egymással vetélkednek a fogat, a forma, a díszítés, a kiséret szépségében és az ember perczekig marad az első pillantás benyomásának varázsa alatt, mielőtt sorra veheti, sorra csodálhatja e csoport minden képét egyenkint.

Különválva a többiektől áll két fogat, mindkettő hat lovas; hat egyforma andalúziai mén kapálózik az első előtt, hat gyönyörű pej a másik előtt. A lovakon udvari lovászok ülnek. A fehérlovas a korona s a koronázási jelvények díszhintaja, üvegfalain keresztül látszik közepén az emelvény, a kocsi drága terhének helye. A másik hatlovas kocsi formára ugyanolyan, mint emez, két szemközt néző ülés van benne, a korona legmagasabb kisérői részére.

A főváros, a képviselőház, a főrendiház küldötteinek díszfogatai távolabb állottak a kettőtől, hosszú, ferde, a menet irányában néző sorban, úgy, a mint a palota előtt rendezkedő burgzsandárok sorba állították őket.

Vaszary Kolos herczegprímás új díszfogata volt a legszebb ezek között. Most készült, ezen az ünnepen használta a herczeprímás legelőször, de fényben és izlésességben alig akad párja mindama sok díszfogat között, a melyeket fényes ünnepségeink alatt eddig láthattunk. A rococco-stylű hintó elé pompás hat fekete ló volt fogva; roppant kedves alakok a fogatot kísérő apródok; mindenik oldalon három-három lépked a fogat mellett, vállig csüngő aranyszőke fürtökkel, bíborvörös nadrágban és gallérral, a melyen elől-hátul nagy aranyczímer van, a herczegprímás „Pax“ felirású czimere. Szép alak a kocsit kísérő két, teljes párduczbőr-kaczagányos csatlós is.

A korona és kíséretének hintóin kívül csak a herczegprímás kocsija volt hatfogatú; a többi díszhintó mind kétfogatú volt.

Múltak a perczek s az ezüst szavú harang elütötte a negyed tízet, a féltízet, a háromnegyed tízet. Végre! A küldöttségek tagjai jönnek ki a kapun. A hat fehérlovas fogat odahajt a baloldali bejáró elé. Kinyitják a kocsi üvegajtaját. Egy udvari szolga kis aranyhágcsót állít oda a kocsiajtó alá; három, bíborvörös bársonynyal bevont lépcsőfoka van a hágcsónak. És most hozzák a koronázási jelvényeket aranyos párnákon. *Pallavicini* Sándor őrgróf tartja két tenyerén az egyik párnát. A párnán van az *országalma*, meg a *királyi jogar*. A kocsi közepén levő emelvényen *balra* helyezi ezeket a jelvényeket.

Azután jön *Zichy* Jenő gróf. A párnán, a melyet kezében tart, ott van a *szent korona* és az összehajtott *királyi palást*. Óvatosan betette a kocsiba, úgy, hogy itt a korona *középen* feküdt, a koronázási elvények s a palást között.

A kocsi ajtaját bezárják s erre nyomban mozgás, zaj, sürgés-forgás váltja fel az ünnepélyes aktus csendjét. A bakák vállra kapják fegyvereiket, kardot rántanak a huszárok, a tisztelgés vezényszavai recsegnek végig a téren és a Palota-utczán a koronaőrök szakasza a „vállhoz“ vezényszóra felkapja alabárdjait és megalakul az egész menet.

Útközben az ország szívében tornaversenyre gyűlt magyar tanulóifjúság kísérte a kilencz százados szent jelvényeket, a melyeket aztán három napig szemlélhetett a nemzet apraja-nagyja szent áhítattal a koronázó templomban.

Hódolat a királynak.

Június nyolczadikán fejtette ki az évezredes Magyarország a legkáprázatosabb fényt, a milyet csak nemzet kifejteni tud.

Az ország törvényhozói, egyházi és polgári méltóságai, törvényhatóságai megjelentek hódolaton a király előtt; nagyszabású, országos díszmenetben körülhordozták a magyar szent koronát és a többi fejedelmi jelvényeket a magyar világváros utczáin, a törvényhozás két háza együttes ülést tartott az új parlamentben s azután a koronát az országgyűlés hódolatával, visszavitte a királyi várpalotába.

Fejedelmek kincstára, nábobok vagyona inség, szegénység ahoz az erőhöz mérten, melyet egy nemzet tud kifejteni, ha fénynyel, pompával akarja kifejezni azt a lelkesedést, mely a szíveket gyorsabb dobogásra készteti, mely daliákká formálja az öregeket, férfiakká az ifjakat.

Hát ha ez a nemzet: *a magyar!*

E napon láttuk, mindenki látta ezt a csodát s meghatottan, idegen csodálattal néztük azt a mesébe illő fényt, ragyogást, melylyel ez az ország a király és a haza iránti szeretetet dokumentálta.

Az olasz nagykövet elámulva kiáltott fel:

— Ilyen fényt nem látott még a világ!

És ez igazi fény volt. Ezeréves nemzet hirdette ragyogva: büszkén, bátran megyünk eléje az újabb ezredévnek.

Félhat óra tájban mintegy varázsütésre nyüzsgő, zajos élet támadt a vérmezőn. Bandéristák, szolgák, kíváncsiak jöttek minden oldalról nagy tarkaságban. Előkerültek a budaiak is, a kik a fűben telepedtek le; Negyedóra alatt tele volt a környék s a szabad mezőn elköltött reggel. után fel-felharsogó kürtszó mellett kezdtek rendekbe verődni a bandéristák.

Ezalatt megérkezett fehér lovon *Perczel* Dezső belügyminiszter is, kevéssel kilencz óra előtt megadta a jelt az indulásra. A hat herold megfújta a harsonákat s lassan, lépésben megindult a menet a Mikó-utcza felé.

A Szent György-utcza sarkán, az új honvéd főparancsnoksági palota környékén kezdődött a nagy tömeg. Itt már egész csomó rendőr volt s katonaság. Kevéssel kilencz óra után egy lovasrendőr vágtatva jött fel jelenteni, hogy jön a menet s nemsokára hallani lehetett a szerpentin-útról a heroldok harsonáját. A kürtszóra a Szent György-utcza sarkán képződött térre kijött a dísztéren levő kocsikból egy csomó úr s onnan nézték végig a menetet.

Mikor a menet a Szent György-utczán keresztül a Szent György-térre vonult, visszamentek a fentebb említett urak kocsijaikhoz, a melyek a következő sorrendben csatlakoztak a bandéristákhoz. Elsőnek *Csekonits* Gyula gróf, utána *Laszkáry* Gyula, *Brankovics* György karlóczai érsek, szerb patriárka, *Fehér* Ipoly pannonhalmi főapát, *Dessewffy* Sándor csanádi püspök, *Meszlényi* Gyula szathmári püspök, *Bubics* Zsigmond kassai püspök, *Bende* Imre nyitrai püspök, *Császka* György kalocsai érsek, *Schlauch* Lőrincz Nagyvárad bíboros püspöke, majd következett a főváros három díszfogata, elsőben *Ráth* Károly és *Kammermayer* polgármesterrel, a másodikban *Gerlóczy* és *Márkus* polgármesterrel, a harmadikban *Vosics* és *Rózsavölgyi* tanácsnokokkal. A menet közepén következett *Vaszary* Kolos herczegprímás *Hettyey* kanonokkal. *Bánffy* Dezső báró miniszterelnök, *Fosika* Samu báró, a király személye körüli miniszter, *Dániel* Ernő, *Wlassics* Gyula miniszterek, *Khuen-Héderváry* horvát bán, *Zichy* Ferencz gróf tárnokmester, *Szapáry* Géza, *Andrássy* Aladár gróf, *Festetich* Tasziló gróf, *Széchenyi* Imre gróf, *Károlyi* Tibor gróf, a főrendiház alelnöke, *Schönborn* Ervin gróf, *Pejacsevics* László gróf, *Apponyi* Lajos gróf, *Cziráky* Antal gróf, *Dégenfeld* József gróf főispán (a debre-

czeni ötös fogaton), *Hadik-Barkóczy* Endre gróf, *Szilágyi* Dezső, *Karácsonyi* Jenő gróf és *Szapáry* Gyula gróf.

Magyarország multjának káprázatos, ragyogó álomképe vonult el a budai várkastély erkélye alatt. Színekkel világító, tollal meg nem közelíthető kép volt ez, az óriási, robusztus Magyarország hódolata felséges királya előtt. Modern keretben a mult hatalmas antikviuma, eleven húsból és vérből való, a mint ezerhétszáz magyar küldött történelmi öltözetben, vihartépte zászlók alatt tisztelgett a normand módra épített fehér kastély modern udvarában.

Vajjon mi volt pompásabb: a színeknek szivárvány ragyogása, az a büszke és mégis hódoló pillanat, mikor a fonnyadt *Rákóczy-zászlók* meghajoltak a király előtt, a felség öröme és meghatottsága, a magyar föld lelke, melyet magával hozott az ezerhétszáz bogláros, aranyban ragyogó vitéz a Kárpátok tövéből, az Olt partjairól, vagy a nemzetnek látatlan üzenete, mely vele szállott, együtt haladt a káprázatos képpel, a nemzet üzenete ezer esztendő öröméről, bánatáról, ezer év eredményéről? A történetírás számára való perczek voltak ezek s a mint a palota erkélyére tekintett a néző, a piros tábornoki ruhában álló király megett mindenki azt a képet látta, hogy fog kezet az uralkodó nemzetével, mely ezer éven át támasza, legjobb barátja volt királyának. Mai, halandó emberek voltak mindnyájan, a kiket a június nyolczadika együvé hozott, de zálogai a multnak és jövendőnek.

A királyi palota előtt indult el a káprázatos menet. Fél kilenczkor még csöndes, hallgatag volt a hely, a hol a történet egy eseménye volt születendőben. A fehér kastély a rend, a nyugalom hazája. A nagy karré, melynek arany porondja sugárzott a napfényben, kápolnatisztaságú volt, öt-hat tollbokrétás várzsandár lépegetett rajta. A vár zöld redőnyei mindenütt lebocsájtva, a kapuk előtt egy udvari furír piros frakkja, egy kapuőr arany öve villog. A fehér folyosókon sehol egy hangos ember. Öreg, császárszakállas lakájok álldogálnak a szögleteken, egyszerű ezüst gombos, fekete kabátban, némelyik ajtó előtt egy zsandár húsból faragott, mozdulatlan szobra.

A széles ablakokra támaszkodva itt-ott egy ember. Az ablakból kilátás nyílik a budai hegyekbe, egy pár magas homlokú házra, zöld mezők közé ékelt villákra és kertre. Szemben a kapuval aranyos tribün csillog: a diplomaták tribünje. Mellette az arisztokrata hölgyek számára épített dobogó, temérdek napernyő, kalap és ruha hullámzik tarkán össze-vissza. A tribün tövében katonai méltóságok vadgalambszín és kárminpiros egyenruhája, azontúl pedig a közönség élő kordonja, égve a nap heves tüzében. A fekete fal megett az új palota téglafalai meredeznek, csöndesen állnak az emelőgépek és csigák. Jobbra torkollik a szinház-utcza, a hol már a katonaság von kordont.

Fenyőfagalyas diadalív alatt kezdődik a menet útvonala, egy táborkari kürtös trombitával kezében készül megadni a jelt.

A vár órája egymásután jelzi a negyedórákat, a földszintről egy tiszta hangú kakukos óra felelget rája. Mikor a kilencz órát elütötte a két szerkezet, a vérmezőről harsonák riadása hallszik.

A következő pillanatban az erkély ajtaja is kinyílik, kilép rajta a király, a királyné. A király lovastábornoki egyenruhában van, hófehér szakálla csillog a skarlátveres kabát felett. Nehéz kucsmája a fején, keze a kardja markolatán. A királyné fekete ruhában van a király baloldalán, kezében fekete legyező, melylyel a napsugarak ellen védekezik. A balkon szélén *Stefánia* főherczegnő magyar díszruhában, kezében apró fotográf készülékével, melylyel lefényképezi a szebb csoportokat, majd *Lajos* Viktor főherczeg, mellette világoskék ünneplőben *Erzsike* főherczegnő, kíváncsian nézve a vérmező felé, a honnét a kürtök ezüst rezgésébe, lovak patkóinak csattogása vegyül.

Hat szürke lovon ekkor jelennek meg két sorban a harsonások. Büszke, a Rákóczy-induló montivumaira emlékeztető fonfarellát fújnak ezüst kürtökön, melyeknek hangja hatalmasan viszhangzik a palota falain. Az ablakok egyszerre mind megtelnek főherczegekkel és főherczegnőkkel.

A jobbra eső erkélyen állottak *Izabella* főherczegnő, Frigyes főherczeg neje, (a ki a menet elvonulása után Strelisky cs. és kir. udvari fényképészhez hajtatott és ott díszmagyarban levétette magát), továbbá *Blanka* és *Auguszta* főherczegnők, *Rajner Frigyes*, *József*, *Jenő*, *József Ágost* és *Károly István* főherczegek, a balra eső erkélyen *Alice* és *Gizella* főherczegnők, *Ferdinánd* toszkánai nagyherczeg, *Lipót Szalvátor*, *Ferencz Szalvátor*, *Ferdinánd Szalvátor* és *Péter Otto* főherczegek, *Kóburg Fülöp* herczeg és felesége *Lujza* királyi herczegnő. A főherczegnők mind színes díszmagyart, a főherczegek katonai egyenruhát viseltek.

A hat haragoszöld ruhába öltözött harsonás megkerüli a vár udvarát, aztán visszatér a szinház-utczába. Alakjuk még el se tünt a szeglet mögött, mikor nehéz kössöntyűk és drágaköves nyereg alatt roskadozva *Perczel* Dezső belügyminiszter paripája lép elé. Ő nyitja meg a menetet, utána azután jő a díszbandérium, melyhez hasonlót még nem láttak Magyarországon.

A mi szín van a festő palettáján, az mind összekeverve, széjjelosztva a történelem minden korából vett fegyverzeteken és díszmagyarokon. Aba Sámuel korának vitézei, az Anjouk lovagjai, Hunyady Mátyás fekete serege, a Rákóczyak befont hajú kuruczai, az inzurrekczió vitézei, ezer évnek összes alakjai ficzánkodó lovakon, nehéz prémes köntösökben, csillogva a drágakövek fényétől, büszkén, daliásan, tarka ruhás csatlósoktól körülvéve. A Hajdúság köznemesei után az arany brokátos

leventék, czímeres heroldok, szekeres gazdák, pánczélinges daliák, az 1806-iki polgárőrség, rókaprémes Zrinyik; párduczkaczagányok, kócsagtollak, égszínkék spenczerek és selyem attilák.

Valamennyien megkerülik a vár udvarát, azután az erkély alá jutva, katonásan jobbra néznek a király felé, a ki *örömtől ragyogva köszöntget vissza a vitézeknek.* A tenger sok szín közül kiemelkednek a zászlók: kék, fehér, barnapiros selymükkel. Némelyik vihartépett és megvénült, olyikból már csak foszlányok lógnak a nehéz rúdon. Mikor az erkély alá érnek, hordozóik meghajtják a büszke jelvényt a király előtt.

A nagy karré színültig megtelik büszke daliákkal, káprázatos színekkel és hangulattal, mely mind mélyebb áhitatra indít. A vérmező felé nyíló diadalív egyre önti magából az újabb és újabb díszruhákat, paripákat, zászlókat. Azután ritkul a menet és tömött sorok helyett egyes lovasok következnek, az ország tizenegy zászlóinak vivői. Valamennyi közül talán ők a legimpozánsabbak, a mint méltósággal, csatlósok vezette lovon elléptetnek a király előtt s egymásután hajtják meg Erdély, Bulgária, Kumánia, Lodomeria, Galiczia, Szerbia, Bosznia, Szlavónia, Horvátország, Dalmáczia s végül Magyarország fehér zászlaját.

Magyarország lobogója után a főpapság díszhintói következnek. A harczias hangulatot felváltja a hit fogalma, csöndes, ájtatos emberek következnek, a kik bíborpalástjaikban is fázóan húzódnak a fehér selyemmel kikárpitozott hintó szegletébe. A díszhintók csöndesen dübörögnek körbe a palota előtt. A hatalmas, magastetejű fogatokat már ismeri a közönség május harmadikáról és a korona átvitele alkalmából. Az impozáns hintók ma is pompás, káprázatos képet nyújtottak, arany kössentyűs paripáikkal, magasra kipárnázott bakjaikkal és káprázat kosztümű szolgaszemélyzettel, mely között kevés volt a franczia genre-ü. Karmazsinpiros, czitromsárga, világoskék, haragoszöld hintók következtek egymásután, legszebb ma is a herczegprímás piros hintója volt, ez az aranytól, pompától terhes kocsiépület.

A főpapok hintói után a kormány tagjai, a zászlós urak díszkocsijai, a főrendeké és a képviselőké következett.

Azután egy fehér paripán az ifjú *Szápáry* Pál gróf zárta be a menetet.

Véget ért az ünnep első órája, mert *ennyibe telt, míg a temérdek nép elvonult a király előtt.* A király meghatottan köszönt népének, azután visszavonult az erkélyről.

Még alig tették be az erkély nehéz üvegajtaját, *előrobogtak a főherczegek rendes kocsijai,* melyeken az új országházhoz hajtottak a királyi család katonai egyenruhás és magyar díszruhás tagjai.

A merre a menet haladt, elsőbb hangosan, aztán, a mint távolodtak, halkabban hallatszott fel a várba az éljenzés. Az udvari foga-

tok ép a lánczhídra értek, mikor a Margit-hídon galloppozott át a bandérium.

Csendes Budavárnak legcsendesebb része, a Mátyás-templom környéke, a legnyugodtabb volt ma is. A kanyargó és szögbe futó utczákon csak látni a nagy ünnepet, de nem hallani; semmi zaj, semmi lárma és tolongás — csak ünnepi dísz, ünnepi csend és ünnepi áhitat mindenütt.

Csendje és áhitata Mátyás templomának — a melyben még ott nyugodtak a legszentebb ereklyék: a korona s koronázási jelvények — mintha kiáramlott volna az út közelfekvő részére és mintha győzedelmeskedett volna a nagy mozgalom táján.

Korán gyülekezett a közönség, de a várpalotától a templomig és azontúl a Margit-híd felé vezető útvonalon nem volt nehéz dolga azoknak, kik a kordont fenntartották.

Attól félt mindenki, hogy itt lesz a legveszedelmesebb tolongás — és ide jöttek el a legkevesebben.

A bécsi-kapun keresztül érkeztek a díszfogatok és a dísztéren állította sorba valamennyit *Szápáry* Pál gróf, a ki aranybrokát díszmagyarban, magas fehér paripán *Csekonics* Gyula gróffal együtt vitte itt a rendezői tisztet.

A mi a legnagyobb, legdicsőbb és legszentebb az ünnepben, a mi a sok fény és pompa, arany és drágaság között a legdrágább és legnagyobb: Magyarország szent koronája és a koronázási jelvények a Szentháromság-téren csatlakoztak a hódoló menethez. Közepén a szabad térnek gyülekeztek azok, a kiknek ma legközelebb kellett lenniök a koronához: a királyi megbízottak, a koronaőrök, a főrendiház és képviselőház küldöttei.

Fél kilencz óra tájban jött a korona-kocsi és a korona kíséretének fogata. Mindkettőbe hat-hat fehér ló volt ma fogva, egyforma hatalmas andaluziai mének. A templom mögött állították sorba a koronának és egész kíséretének díszfogatait, úgy, a mint azután később a menethez csatlakoztak. Így készen és folytonos, ünnepélyesen csendben várták mindenek a fontos aktust és így maradt minden, csendben és rendben a mikor odaért és tovavonult a menet első része.

Elvonult a templom előtt az a gyönyörűséges tündérkép, a bandériumok sora és jött a tizenegy zászlóvivő. A papság, a koronaőrök s a király megbízottai bementek a templomba.

Hozzák már a koronát . . . Megszólalnak Mátyás templomának összes harangjai és előtörnek a templom bensejéből az orgona mély, szívhezszóló, magasztos hangjai. És harangzúgás és orgonaszó túlhangzik mindenen, visszhangzik tőlük a tér, visszaverik az ünnepi zene hangjait köröskörül az ünnepi díszbe öltözött házak.

Megkapják a hangok a körülálló ezerfejű közönség lelkét és érzi szívében mindenki, milyen ünnepélyes, milyen felemelő ez az aktus: most hozzák a szent koronát, most csatlakozik az apostoli király legszentebb jelvénye ehhez a mesés ünnephez, melylyel a nemzet hódol a király előtt.

A hat fehér lovas korona-kocsi már ott áll a bejáró előtt, kinyílott üvegajtaja alá már odatették az udvari szolgák az aranyozott zsámolyt, a három vörösbársonyos lépcsőfokkal.

Nikolics Fedor báró és *Klobusiczky* János hozták az egyik párnát, rajta összehajtva feküdt az aranybarna palást.

A második párnán *Majláth* György gróf és *Pongrácz* Károly gróf az országalmát, a jogart és a kardot hozták.

Révay Gyula báró és *Justh* Gyula pedig a szent koronát hozták párnán.

És egyre zúgtak a harangok és ömlött kifelé az orgonaszó, mialatt elhelyezték a díszkocsiban. Szótalan, csendesen, kalaplevéve nézte az aktust a közönség.

A hat fehér ló elindult a díszkocsival — a szent korona ott volt a hódoló díszmenetben.

És a mint az utolsó díszkocsi is elhaladt, robogva indult meg a Szent-Háromság szobra mögül a huszárszázad, hogy bezárja a menetet, a mely sűrűn hangzó éljenzéstől fogadva haladt a Margit-híd felé.

Hatalmas lobogók, nemzetiszínű drapériák és gazdag lombdíszités szegélyezték a Margit-híd két oldalát, a hosszú híd egyszerű szürkeségét élénk és derült színekkel tarkítván. A tisztes Duna hullámaiban csillogó nap aranyosan verődött vissza a híd korlátjairól és már hét óra tájban óriási közönségre vetette sugarait.

Abban a hosszú útban, a melyet a menetnek meg kellett tennie, a Margit-hídon való átkelés bizonyára a legérdekesebb momentumok közé tartozott. A hogy a szent koronát a vén Budáról áthozzák a fiatal Pestre — ezt mindenki akarta látni, mindenki ott akart lenni a kezdetnél, a kiinduló pontnál, a mikor a menet a pesti kövezetre lép. Meg az, hogy itt volt legelőször látható a menet, itt kellett reá a legrövidebb ideig várakozni és innen lehetett legkönnyebben szabadulni, hatalmas erővel vonzották a közönséget a hídfőhöz. Nyolcz óra körül felállott a különböző egyesületek képezte polgári sorfal, zászlók alatt, jelvényekkel. Előttük végig az egész útvonalon, a Lipót-körúton, váczi-körúton, Markó-utczában, nádor-utczában és országház előtti téren a katonaság vont sorfalat, mögöttük körülbelül százezer ember szorongott. Azon a huszonkét hatalmas, zászló- és lombdíszbe vont tribünön pedig, a mely ezen az útvonalon emelkedett, körülbelül 20—30,000 főnyi közönség várta a menetet, díszes és előkelő közönség, a melynek soraiban a hölgyek

világos nyári ruhája mellett sok frakk is feketéllett és sok volt a díszes egyenruha is. A kapuk, az ablakok zsúfolva a lelkesült, izgatott tömeggel, a mely a forró júniusi délelőtt tüzében türelmesen és példás rendben várakozott.

És csakhamar, jóval előbb, mint hitték volna, kiadták a karszalagos rendezők a jelszót:

— Jön a menet!

És előresiettek a Lipót-körútról egész az országházig, mindenütt elvetvén az izgatottság magvát, felcsigázván az emberek érdeklődését. Még semmi sem volt látható, de a közönségen már végigfutott a lázas izgatottság moraja. Tíz óra tájban valami meghatározhatatlan csillogás látszott a híd közepén, zöld és piros színek tarka elvegyülése, arany és ezüst fegyverek villogása. És ezzel egy beláthatatlan hosszuságú fehér sáv kezdett kikanyarodni a híd hajlásánál. Csakhamar felhangzott azután a kürtök szava, láthatók lettek a bandérium első lovasai, a bandérium pesti földre lépett. Riadó éljenzés zúgott végig a közönség sorain és mind megújuló éljenzés, taps és kendőlobogtatás kíséretében indult meg a menet, végig a Lipót-körúton.

Háromnegyed óráig tartott, míg a menet keresztül jött a hídon és a menet eleje már az országház előtt járt, mikor a menetet bezáró huszárok befordultak a Markó-utczába.

Reggel kilencz óra. Ragyogó szép nyáreleji nap süt a magyar fő- és székvárosra. A nagy nemzeti ünnep fényessége derül mindenütt. Sürgés-forgás az ünnepi menet egész vonalán; csak a főponton, az új országház és a földmívelési miniszterium közt levő széles térségen van viszonylagos csend és nyugalom.

Az egymásnak szemközt néző két hatalmas komoly épület nem hivalkodik felesleges czikornyás díszszel. Az új országházon még annyi ékítmény sincs; ez a ragyogó szép épület magában véve is megbecsülhetetlen ékszere immár a magyar fővárosnak.

Déli irányban a Báthory-utcza felől piroslik a diplomaták és a külföldi hirlapírók számára emelt hivatalos tribün: Onnan kezdve körben a térség körül sűrűn tömörülő vonala áll a népnek. A miniszterium mellett is tribünök épitvék; zsúfolva van az mind úri néppel. A hivatalos szobák és termek ablakai most az onnan kikandikáló női fejecskéktől tarkállanak.

Messze, észak felé is emelvények vannak. Nemzeti színű draperia borul oldalukra. S a mi gyönyörű trikolorunk a tér elejéről nézve, szinte belemélyed az ég kékjébe, mintha egy magyar szivárvány ívesednék rajta ezen a magyar ünnepnapon.

Az új korszak minden szép reménye megerősödik azoknak a szívében, a kik még látták ezt a teret sívárnak, elhagyatottnak, a mikor

még, nem is olyan régen, tutajok lapultak meg a Duna zátonyos partján: s a kik most újra látják, díszesnek, tekintélyesnek, egy olyan parlamenti épületet tartva a Duna tükre elé, a minőnek az egész világon is kevés párja akad; s erről az immár rendezett s az igazságügyi palotával is gazdagított térségről ellátni messze-messze, a budai kék hegyek felé, a merre van a magyar király háza, most fellobogózva két oldalt a magyar trikolórral, középütt az óriás sárga-fekete családi zászlóval.

És látni messziről, a Margit-híd irányában is a csöndes zöld halmokat, a melyek akkor is ott álltak, a mikor csak szenvedett Magyarországon a magyar; s most bizonyosan küldözgetik erre felé szabadságot lehelő szellőiket a hömpölygő vén folyam fölött. Az utazó szellőben nincs ma sóhajtás, mint volt régen, a mikor a bujdosó, távozó, saját hazájában hazát nem lelő magyarok bánatos dalával telítve szálldosott az alkonyat lélekzetvétele, sírva sírván: „piros csizmám nyomát hej, fujdogálja a szél, fujdogálja a szél . . .“

A nagy díszmenet régen elindult már Budavárából; az eleje azóta túl van a Margit-hídon; látni is jó távcsővel a hídon hullámzó színes csapatokat. A míg a bandérium ide érkezik, az új országház lépcsőzetén díszes tarka kép bontakozik ki. Ott gyűlnek össze az ország elei: a főrendek és a képviselők; többnyire teljes pompájában a magyar díszöltözetnek.

S mikor féltizenegy az óra, egyszerre mozgolódás támad. Valami érdekes hír fut végig a csoportokon; mindenki a Nádor-utczának a Lipót-körútról erre néző torkolatára fordítja tekintetét.

— Jön a bandérium!

Csakugyan jön. Már látszik az útat egyengető rendőrök csapata; elől Bornemissza, a vezető, utána két sorban hat-hat lovasrendőr.

S mögöttük egy sorban lépdel hat szürke mén; mindegyiknek a hátán zöld mentés, piros díszruhás herold ül. A nap megcsillogtatja a sárgás-zöld mente paszomántját, a heroldok felemelik harsonáikat; az egyenes érczhangszerből riadó hangok kelnek; lassú ütemmel, bánatosan rezdül végig a harsonák szava a térségen; van abban a rövid dallamban valami diadalmas és mégis gyászos; valami energikus és mégis tartózkodó, valami fenkölt és mégis inkább a multra, mint a jövőre emlékeztető. Káldy Gyula állította össze ezt a harsona-indulót régi magyar motívumokból. A kik a harsonákat fújják, azok magyar huszárezredek kürtösei. S a heroldok nyomában következik a legszebb, legpompásabb kép, a minőt a mi minden pompa iránt nagy érzéket elárulo nemzetünk kifejteni tud.

Ez már nem is dísz, ez már egy álomországbeli pazarlás. A mi kincs értékes ruhaanyagban s ékszerben azon az ezerkétszáz bandéristán, sőt a paripáikon is együtt van, az mesés. Igazán boldog ország a mi

szép országunk, ha annyi fény van a magyar urak lelkében is, mint a mennyi csillog a ruháikon.

Tova haladtak a heroldok. Kevés szünettel újra meg újra megszólal a harsonájuk; a míg szemközt jöttek: éles, szinte parancsoló volt a harsona-dallam; azután egyszerre csak elgyengült, átváltozott viszhanggá, mintha amonnan a várhegyről jönne megújra.

Egy gyönyörű fehér ló toporzékol két szőke apród között. A magyar belügyminiszter ül rajta díszmagyarban. Ő *a megyei és városi törvényhatóságok bandériumának* a fővezére. Nyomában egy rendkivül tarka, tekintélyes, fényes csapat jön: Budapest székes főváros bandériuma. Csupa ismert nevű úri ember; az ő csapatjokkal kezdődik az igazi tarkaság. Öltözetük annyiféle, a hányan vannak. De ízléses valamennyi.

Kezd szemkápráztatóvá válni a látvány.

A ki látta valaha a konstantinápolyi szelamlikot, mikor a padisah a szent pénteknapon imádkozni megy s fényes ezredei sorban elvonulnok előtte, megragyogtatva szablyáikat, ficzánkoltatva lovaikat: annak lehet csak fogalma erről a színvegyületről, a mely ebben a bandériumban egymásba olvadt.

Abauj-Torna vármegye első a betűrendes sorban. Ez a vármegye ugyancsak finyásan válogatta össze a bandériumát. Mindössze hét emberből áll, de ez a kis csapat remek. Mária Terézia nemes ifjai voltak ilyenek; ilyen daliásak s ilyen fehér parókásak. A csapat zászlaja már több mint százötven éves. Kassa városának a küldöttsége lépdel utána különböző színű díszruhában.

Ugyanily tarkaságot mutat *Alsó-Fehér*, meg *Arad* vármegye. Az utóbbi, nagyobbrészt gróf Károlyiakból alakította a bandériumát; képzelhetni már ebből is, hogy milyen elegáns. A megyei inszurrekczionális zászló is velük van. Tarka kis csapattal zárkózik hozzájok *Arad* város, azután *Árva vármegye*.

Bács-Bodrog vármegye bandériuma egyike a feltünőbbeknek. Két részre oszlik; az egyik rész különböző díszruhában, a másik pedig egyenruhában csoportosul. Nagyon tetszetős ez az egyenruha, a mely égszínkék spenczerből s magyar nadrágból áll, s aztán széles farkasbőrkaczagánynyal egészül ki.

De nemcsak a bandéristákról, hanem a *lovaikról* is érdemes beszélni, hisz ezek a nemes állatok is teljes díszben vannak, akár a gazdáik. A legtöbbje drága terítővel leborítva; némelyiknek szines bársonyszövet van a nyerge alatt, mint egy palást; a fehér lovakat rózsaszínre festi a bíbor érintése; a jó meleg nap gyöngyöző izzadságot szí a tüzes állatok bőrére s attól átnedvesedik itt-ott a takarójuk. Sokszor pánczélos háló borul büszke nyakára, csillogó arany- és ezüst ékítmény van a szer-

számán; egynémelyiknek magas tollforgó himbálózik a tején; a legtöbbnek bokáig ér gyönyörű hullámos farka; itt-ott párduczbőrös magyar nyereg szorul a derekukhoz; lengő sörényüket megfújja a szél, dobogva veri fel a port kényes lépésök; ki akar tenni magáért valamennyi: úgy lép, olyan büszkén, olyan negédesen. Talán átérzi a gazdája ünnepi hangulatát s maga-magának is tetszik ebben a szokatlan pompában.

A ki ezt látta, nem fogja egyhamar elfeledni.

S aztán a lovasok remek *öltözete!* Akárhány van köztük, — úgy általánosságban értjük az egész bandériumot — a kinek régi családi ereklyékből állanak ékszerei. A köpeny, a mente, a nadrág a legtöbbnél változatos, ragyogó színű; a szivárvány mindenféle árnyalata itt van ezeken a fényes díszruhákon. Mily felséges harmoniát tud adni itt a legnagyobb ellentétek összeállítása is! Mennyi élénkség a színekben! Sok a píros, a bordóvörös, a kék, a zöld, a fehér, az ezüstszürke, a sárga. Nem képzelünk színt, a mi itt ma bele nem keveredett volna az összeségbe.

Hát még a formák sokfélesége! A panyókára vetett aranysujtásos köpönyegek; a drágaköves, nagy gombokkal pompázó bekecsek. A menték kincseket érő kapcsai, összetartó lánczai, mind remeke az ötvösművészetnek. A fövegek meg éppen a legnagyobb változatossággal kápráztatnak. A hódrémes süveg váltakozik a könnyű selyemkalpaggal; az érczsisak csillogó-szikrázó fénye elkeveredik a puha kucsmák halványságába. Egyik bandéristának sastoll ékíti a fövegét, a másikét meg kócsag, a harmadikét kombinált vegyes forgó.

Leírni se lehet azt a tengernyi gyönyörűséget. Úgy siklanak el a küldöttségek egymás után, hogy az ember folyvást káprázatokban álmodik láttokra. *Baja* városé után *Szabadka* bandériumát láttuk. Amaz tarka, csinos; emez éles ellentétet mutat vele a sötétségével. Felében ugyanez is százszínű, de a második része a bandériumnak éppen az egyöntetűségével tűnik ki. Sötétkék rajta minden, a dolmány, a nadrág, a bársonymente, a kucsma, a melyen árvalányhaj és kócsaforgó van. A mentén aranysújtás és paszomány, a dolmányon aranynyal beszőtt sötétkék zsinórzat. Aztán a többi törvényhatóságok küldöttségei. A csatlósok változatos és ízléses ruházata minden pillanatban kellemes élénkséget hoz az amúgy is mozgalmas képbe. Majd minden bandérium főemberének meg vannak a maga csatlósai, a kik a lovát két oldalt vezetik. Némelyik ilyen vezér körül szinte fejedelmi pompa ragyog; mintha minden vármegye egy-egy kis királyság lenne, a honnan herczegeket szokás küldöttségbe meneszteni.

A díszmenet banderiális részét a *törvényhozás lovascsapatja* zárta be. A főrendiház és a képviselőház tagjai együtt vonultak be a legremekebb díszben és lóháton, az országház előtt. Ez a testület emlékez-

tetett a koronázási jubileum díszmenetére. Annak minden csudás fényességét újra bemutatta.

Mesés fény, mesés pompa volt ez. A színek végtelen gazdagsága úgy egymásba folyt ennél a remek csoportnál, hogy szinte lehetetlenné vált a részletezés. Gondolni lehet, hogy a magyar főurak az ő teljes díszükben, az ő lóratermettségükkel, ugyancsak kápráztatták a nézők szemét.

Itt már az éljenzés nem akart véget érni. Éltették az egész gyönyörű csapatot s külön éljeneztek egyeseket is.

A külföldi hirlapírók és rajzolók nem tudtak szóhoz jutni, a mi nagy nemzeti díszünket látván. Csak álmélkodtak és elragadtatásuknak százféleképen adták jelét. Egy hírneves belga rajzoló, a ki az egész világot bejárta már s a legnevezetesebb, legfényesebb ünnepélyeket örökítette meg: magánkívül újjongva, gyönyörtől ismételgette, hogy ehhez fogható tündérországot ő még sohse képzelt, nem hogy látott volna. És el kell fogadnunk minden ömlengést, mert való igaz, hogy ezt a külső díszt, ezt a csodaszép tarkaságot, ezt a festői csoportosulást a világ egyetlen nemzete se tudná ma utánunk csinálni.

Pedig ezzel a bandériális felvonulással távolról sem volt vége a fénynek. Ezután jöttek csak a díszkocsik; először a *főpapság*, azután a *főváros* díszkocsijai, azután a *koronát* hozó remek alkotmány s a korona *kíséretének* fogatai; mindezek nyomában Magyarország herczegprimása, az udvari kíséret s a kormány tagjai díszfogatokon, továbbá a zászlósurak s végül a főrendek díszkocsijai.

A koronát hozó díszkocsi előtt tizenegy magyar mágnás közeledett lassan, méltóságosan, tizenegy zászlóval. Ezek a zászlók a magyar korona régi ékességei. Ma már jobbadán csak történelmi emlékek; sok dicsőség és sok viszontagság hallgatag oltárborítói.

Elől jött Erdély kék zászlójával Bethlen András gróf fekete lovon, fényes öltözetben; utána haladt, csatlósaitól kísérve, Teleki József gróf, hófehér ménen, s hozta Bulgária meggyszínű lobogóját. Románia zászlaja zöld selyem, azzal Csáky Jenő gróf vonult el előttünk; ifj. Széchenyi Imre gróf egy ibolyakék zászlót tartott a kezében, az volt Lodomeria ékessége. Galiczia világos meggyszín lobogóját Esterházy Mihály gróf őrizte, Szerbia sárga zászlója Keglevich István grófnak jutott, a kivel baleset is történt, mert Budán, az induláskor megriadt a lova, egy tüzes fekete mén és félre ugorva, ledobta lovasát. Ennek aztán végzetes következménye lett: a szerb zászló nyele eltört, úgy kellett összekötözni; tetejéről pedig a korona leesett, azt vissza se tudták már helyezni így hevenyében. Bosznia (Ráma) kék zászlaját Andrássy Géza gróf hozta; Szlavónia zöld lobogója Pálffy Miklós herczegre volt bízva; Pejacsevich Tódor gróf Horvátország ibolyaszínű zászlajával vonult

el többi társa nyomán; Dalmáczia meggypiros zászlaja Nádasdy Ferencz grófot vallotta övéül; s végre Vay Béla báró hozta fehér lovon Magyarország hófehér zászlaját is, tizenegyediknek.

Ez a tizenegy zászlóvivő mind, mind fejedelmi fénynyel pompázott. A dísz, a mit viseltek, bizonyára felért volna értékben egy német herczegséggel.

Mindjárt utánuk fejlődött vonalban jött a magyar koronaőrség egy szakasza. Vérvörös díszruhában, fényes sisakkal, régi módi alabárdszablyákkal. És közvetlenül mögöttük a koronázási jelvényeket hozó díszkocsi.

Hat fehér ló elébe fogva; egy fulajtár az első pár lovon, balról; egy kocsis a bakon, a kocsi maga a királyi kincsekhez méltó, a miket hord. Magas, domború tetejű, szinte kupolás alkotmány, gyönyörűen díszítve, sárga és vörösbe játszó ékítményekkel teleszórva. Belől bibor az egész; megfelelő hely benne a szent koronának, a palástnak, a jogarnak, a kardnak, az almának.

Mikor ez a díszkocsi megállott az országház előtt: szempillantás alatt levette a fövegét minden ember.

A magyar szent koronát az idők végéig megillető tisztelet nyilvánult eképen.

Azután megjöttek — a koronázási jelvények vitelére kiküldött törvényhozókat megelőzve — a királyi biztosok.

A szent jelvényeket egymásután szedték ki a főrendiház meg a képviselőház küldöttei.

Megint elvonult egy szakasz huszár, honvédhuszárok voltak, s akkor megérkezett a herczegprimás, gyönyörű díszfogaton, a melyet hat fekete ló vont.

A kocsi előtt fehér lovon lovagolt a fiatal Szápáry gróf, mellette jobbról-balról pedig négy-négy apród lépdelt; csinos fiatal fiúk voltak. Selyemszőke és koromfekete, vállig érő parókával. Ő eminenciáját ovácziókkal fogadták a törvényhozó testület tagjai.

A herczegprimás után jöttek a kormány tagjai, Magyarország miniszterelnökével, Bánffy Dezső báróval élükön; azután a zászlósurak: Khuen-Héderváry gróf horvát bán, Zichy Ferencz gróf királyi tárnokmester; Szápáry Géza gróf királyi főudvarmester; Andrássy Aladár gróf királyi főkamarás; Festetich Tasziló gróf királyi főpohárnok; id. Széchenyi Imre gróf királyi főasztalnok.

Megannyi fényes úri fogat hozta valamennyit s nem fojthattuk el benső vágyunkat: vajha eljönne végre az idő, hogy ezek a funkcionáriusok ne csak a nagy dísz idejében szerepelnének jelképes méltóságuk révén, hanem állandóan meg legyen a maguk teendője a visszaállított magyar udvartartás keretében.

A díszmenet végén még a főrendek és képviselők díszkocsijai jöttek, az utolsók közt volt a ház elnökének, *Szilágyi* Dezsőnek a díszkocsija is. Mikor az első osztályú vaskoronarend legújabb tulajdonosa kilépett kocsijából: harsogó éljenzés fogadta minden oldalról.

*

A magyar állam ezeréves fennállásának megünneplése tetőpontját érte el a június 8-iki ünnepségekben: a díszfelvonulásban.

A díszmenet központi rendezését és szervezését báró *Bánffy* Dezső miniszterelnök kezdeményezésére egy központi rendező-bizottság intézte, melynek élén báró *Orczy* Béla országbíró, gróf *Andrássy* Tivadar és gróf *Esterházy* Mihály országgyűlési képviselők álltak. Az ország törvényhatóságaihoz viszont *Perczel* Dezső belügyminiszter még 1895. deczember havában intézett felhivást, mely a törvényhatóságok körében lelkes viszhangra talált.

A helyi szervező-bizottságok törvényhatóságokként mihamarabb megalakultak. Az érdeklődés és áldozatkészség mindenfelé oly nagy arányokban nyilvánult, hogy a június 8-iki díszmenetben ezerkétszáz lovas mutatta be díszruhában és fegyveresen a nemzet hódolatát szeretett királya előtt s részesítette a szent koronát az azt ősi szokás szerint megillető díszkíséretben.

A június 8-iki ünnepély helyszínén egy huszonnégy tagú rendező-bizottság működött, melynek tagjai a következők voltak:

Ifj. gróf *Bánffy* Miklós, *Békássy* István, gróf *Berchtold* Miklós, br. *Bornemisza* Gábor, gróf *Csekonics* Gyula, ifj. gr. *Cziráky* László, ifj. *Dániel* Gábor, gróf *Esterházy* Béla, *Farkas* Zoltán, *Földváry* Elemér, gróf *Károlyi* Gyula, gróf *Károlyi* Ferencz, *Kelcz* Gyula, *Miklós* Ödön, gróf *Pejacsevich* Albert, *Rohonczy* Gedeon, *Rohonczy* Lőrincz, gr. *Szápáry* György, gróf *Szápáry* László, gróf *Szápáry* Pál, gróf *Széchenyi* Andor Pál, gróf *Széchenyi* Bertalan, gróf *Széchenyi* Géza, gróf *Zichy* István.

A Mátyás-templomtól kezdve a menet sorrendje a következő volt:

Hat magyar herold harsonákkal. (Indulójukat *Káldy* Gyula operai igazgató állította össze régi magyar motivumok alapján.)

Perczel Dezső belügyminiszter (lóháton), mint a megyei és városi törvényhatóságok bandériumainak vezetője.

A törvényhatóságok bandériumai az alábbi sorrendben:

I. Budapest székes főváros.

Dr. Csatáry Lajos, Dunkel Norbert, dr. Floch-Reyhersberg Alfréd, dr. Földváry József, dr. Gyurkovits Gyula, Haggenmacher Róbert, Horváth A. János, K. Kiss Ferencz, Kollerffy Mihály, Krausz Izidor, Krausz

Lajos, dr. Laufenauer Károly, Mezey Lajos, Návay Aladár, Oetl Aladár, Rökk István, Stephani Ervin, dr. Szendrey János, Tóth György, dr. Tóth László, Zsigmondy Géza. Különböző díszruhákban.

2. Abauj-Torna vármegye.

Berzeviczy Gyula, Darvas Béla, Ferdinándy Gyula, Lánczy Béla, Pallaghy Gyula, Semsey László, Téglássy József. Mária Terézia korabeli nemes ifjak díszöltözetében, zászló 1744-ből.

3. Kassa sz. kir. város.

Gerlóczy Gejza, Kovácsy Béla, Madarász Béla. Különböző díszruhákban.

4. Alsó-Fehér vármegye.

Dossius N. Demeter, báró Kemény Pál, Lengyel György, Szalánczy Jenő, gróf Teleki Ádám, dr. Varró Indár, dr. Varró László, Zeyk Gábor. Különböző díszruhákban.

5. Arad vármegye.

Báró Bánhidy Antal, gróf Károlyi Antal, gróf Károlyi Ferencz, gróf Károlyi Gyula, gróf Károlyi Imre, br. Solymossy Lajos, dr. Takácsy Sándor. Különböző díszruhákban. Megyei insurrectionális zászló.

6. Arad sz. kir. város.

Kálló Antal, Vincze Miklós, Zikó János. Különböző díszruhákban.

7. Árva vármegye.

Csillaghy István, Csillaghy József, Szmrecsányi György. Különböző díszruhákban.

8. Bács-Bodrogh vármegye.

Bezerédy István, dr. Buday Pál, dr. Csernyus Pál, Dudás Lajos, Ertl István, Frick Pál, Gräber Ferencz, Gaszner János, Halm Ervin, Hercz Ede, Hipp Dezső, Horváth Dezső, báró Jovich Sándor, Kovachich József, Kovachich Kálmán, Lederer Pál, Matkovits Béla, Mihály Sándor,

Mikosevits József, dr. Molnár Károly, dr. Nagy Kálmán, Pinkovits József, dr. Polgár József, Rácz-Manchold Kálmán, Rezsnyi Aurél, Rohonczy Lőrincz, dr. Schultety Jenő, Szarits Géza, gróf Széchényi Emil, dr. Széchényi Tamás, ifj. Szemző Gyula, ifj. Szemző István, Szemző János, Szemző Károly, ifj. Szutrely Lipót, Ungár Lajos, dr. Vojnits István, dr. Vojnits Lajos, dr. Vojnits Oszkár, Zányi Félix. Részben különböző, részben egyforma díszruhában, és pedig: farkasbőr kaczagány, égszínkék spenzer, égszínkék magyar nadrág.

9. Baja sz. kir. város.

Dely Géza, dr. Hegedűs Aladár, Pilaszanovits Antal. Különböző díszruhákban.

10. Szabadka sz. kir. város.

I. Aradszky Szvetozár, Birkáss Gyula, Horváth Ödön, Jakobcsits Gyula, Jakobcsits Imre, Janiga János, Peits István, Scossa Zoltán, Szudárovits Benedek, Vermes Béla, ifj. Vojnits Sándor, Weber Frigyes, Wenczel Lajos. Különböző díszruhákban.

II. Czrnkovits Márk, Gabrits Mihály, Jakobcsits Lázár, Malagurszky Mihály, Osztrogonácz Mihály, Polyakovits Albert, Rajcsits Antal, Rezman János, Sárcsevits Mátyás, Szkenderovits Péter, Szlantits János, Szudarovits Lőrincz, Varga Péter, Vukov Márk. Egyenlő díszruhákban. Sötétkék posztó dolmány és nadrág, rókatorok prémes sötétkék bársonymente, ugyanilyen kucsma, árvalányhaj és kócsaggal; arany sujtás és paszománt, arannyal beszőtt sötétkék zsinórzat.

11. Ujvidék sz. kir. város.

Dr. Adamovits István, dr. Balla Aladár, Forster Géza, Gaál Rezső János, Popovits Aurél. Különböző díszruhákban.

12. Zombor sz. kir. város.

Falcione Nándor, Fernbach Károly, Koczkár Zsigmond, Roheim Zsigmond, Schlagetter Gyula. Különböző díszruhákban.

13. Baranya vármegye.

Biedermann Rezső, Jeszenszky Andor, ifj. Jeszenszky Ferencz, Jeszenszky Lajos, Jeszenszky Manó, Mándi Béla, Nagy Pál, Országh Lajos, Szinkovits Károly, Vasdényei Kálmán. Különböző díszruhákban.

14. Pécs sz. kir. város.

Jankovits József, dr. Jobszt László, Kovacsits József, ifj. Littke József, Ratkovits Károly. Különböző díszruhákban.

15. Bars vármegye.

Kosztolányi István, Leidenfroszt Tivadar, Lipthai Guidó, ifj. Mailáth István, báró Révay Simon, Vörcss Gyula. Különböző díszruhákban. 1848-iki insurrectionális zászló.

16. Békés vármegye.

Gróf Almássy Dénes, Berthóty István, Bessenyei Vendel, Buchwald Gyula, Deimel Lajos, Endrefi György, dr. Fábry Sándnr, Félix Andor, Konstantinovics István, Lukács Endre, Marcsek István, Morvay Mihály, Mudrony Jenő, Nagy Gyula, Szénássy Dénes, dr. Virágh Endre. Részben különböző, részben a következő egyforma díszruhában: Fehér selyem huszárka, kék nadrág, farkasbőr kaczagány ezüstözött csattal, farkasbőr kalpag sastollakkal, tarsoly a megye czimerével.

17. Bereg vármegye.

Horthy Gyula, Horváth László, Lónyay Gábor, gr. Lónyay Menyhért, gróf Schönborn-Buchheim Károly. Különböző díszruhákban. Aranyrojtos zöld kurucz zászló.

18. Besztercze-Naszód vármegye.

Dr. Hunyady Imre, Nechay Lajos, Urányi Aladár. Különböző díszruhákban.

19. Bihar vármegye.

Baranyi András, Beöthy Algernon, dr. Beöthy Pál, gróf Crouy Endre, gróf Csáky Lajos, Klobusiczky Béla, Klobusiczky Géza, gróf Kornis Károly, Lovassy Ferencz, Markovits Kálmán, dr. Miskolczy Imre, Noszlopy Aladár, Noszlopy Emil, Szathmáry Király Andor, Szunyogh Péter, Szunyogh Szabolcs, Telegdy József, Tisza István, ifj. Tisza Kálmán, ifj. Tisza Lajos, Tóth Mihály. Különböző díszruhákban. A megye 100 éves zászlója.

20. Nagyvárad sz. kir. város.

Komlóssy József, Mezey Mihály, Pallay Lajos, ifj. Rimler Károly. Különböző díszruhákban.

21. Borsod vármegye.

Beniczky Aladár, Kubik Béla, Melczer Aladár, Melczer Géza, Melczer László, Prónay Endre, Prónay József, Soltész Nagy Béla, Szathmáry Király Pál, Szepessy Kálmán, Szepessy Pál, gróf Szirmay Alfréd, gróf Szirmay János, dr. Tarnay Gyula, báró Vay Elemér, Xivkovics Emil. Különböző díszruhákban. Zászló 1792-ből.

22. Brassó vármegye.

Bittermann Gyula, Hertel Gusztáv, Ottlik Géza, dr. Papp Árpád, Roll Gyula, Rombauer Emil. Hárman különböző díszmagyarban, hárman ó-szász öltözetben.

23. Csanád vármegye.

Borka István, Csala János, Cseresnyés János, Csóti Ferencz, Dobsa István, Farkas László, Fodor Pál, Füredi József, Füzesséry Kálmán, Garay Pál, Hervay István, Jani István, Kardos József, Kardos Noe, Kenéz József, Kiss Lajos, Kovács József, Kovács Pál, Kristóffy József, Lonovics Gyula, Lung Péra, Molnár József, Nagy Imre, B. Nagy József, Nagy Miklós, Nikolics Aurél, Otprova Mátyás, Szakács Gábor, Szuhanszky Pál, Szukroj Uros, Takács András, Tóth Mátyás, Török András, Vékony János. Mária Terézia korabeli huszár uniformisban.

24. Csík vármegye.

Becze Antal, Becze Imre, dr. Bocskor Béla, Fülöp József, dr. Győrffy Gyula, Köllő Ignácz, dr. Lázár János, Lázár Miklós, Mihály Ferencz, Szántó József. Fele része kék nyestprémes mentében, ugyanilyen színű nadrágban és prémes atillában; másik része vörös mentében, hasonló nadrágban és kék atillában. A *zászló*: kék-vörös szín, nehéz selyem, gazdag aranyrojtozással, egyik oldalon az ország, másikon a vármegye Máriás czímerével, arany hímzéssel. A szalag színe szintén kék-vörös, belé hímezve aranynyal: „Magyarország ezredéves ünnepélye alkalmára készítették Csík leányai, emlékül a vármegyének.“

25. Csongrád vármegye.

Baghy Béla, Bálint János, Czakó Imre, Héjja Lajos, Jerney Zoltán, Nagy János, Piti Imre, Rúzs Molnár Lajos, Rúzs Molnár Sándor, Sipos Antal, Sipos Lajos, Sváb Sándor, ifj. Szalai Mihály, Szépe Antal, Tóth Gergely, Zsoldos Elek, valamennyien fehér, aranysujtásos atillában, mentében és nadrágban.

26. Hódmező-Vásárhely város

Dr. Baksa Lajos, dr. Kenéz Sándor, Németh Pál, Pokomándy Károly, Szathmáry Tihamér. Különböző díszruhákban.

27. Szeged sz. kir. város.

I. Ábrahám Mihály, Bieber Miklós, Beck István, Kass János, László Kálmán, Milkó Endre, Molnár János, Pálfy Viktor, Robelly Jenő, Somogyi József. Különböző díszruhákban.

II. Ábrahám János, Apró Mihály, Becsey András, Becsey József, Dobó Imre, Dobó Mihály, Domonkos Mihály, Földi Ferencz, Franyó János, Hampel Lajos, Hubert Antal, Kiss Antal, Kiss Gábor, Kiss Imre, Kordás Ferencz, Kordás József, Korom Mihály, Mucsi György, Pillich Imre, Savanya János, Szemmáry Ferencz, Széll Antal, Török Ferencz, Varga József, Vetró Lajos, Volford Lajos, Zsigmond Sándor, Zsótér Dezső. Az 1806-iki lovas polgárőrség ruházatában.

28. Esztergom vármegye.

Berzeviczy József, Braun Sándor, Gotthard Ede, Hulényi Győző, Perényi Kálmán, Reusz József, Reviczky Győző, Reviczky Károly. Mindegyiknek a mentéje felálló gallérú, félig testhez álló Zrinyi, kék rókaprémmel. Minden lovason sodronying van s nyakukban arany lovagláncz, a vármegye zománcz-czímerével. Kucsmájuk holló szárnynyal. Sárga csizma arany sarkantyúval s valamennyien karddal, csatabárddal felfegyverkezve.

29. Fejér vármegye.

Gr. Esterházy László, Dr. Fiáth György, id. Fiáth Imre, ifj. Fiáth Imre, báró Fiáth Miklós, Gyapay Imre, Hardy Antal, Koller Pál, Kommer Gyula, Kováts Sándor, Libits Adolf, Lits Gyula, Lyka Döme, Meszlényi Lajos, gróf Nádasdy Tamás, Nagy Gyula, ifj. Nagy Gyula, Po-

gány Gyula, gróf Szapáry Iván, Szluha István, Tamássy Árpád, br. Trauttenberg Frigyes. Valamennyien egyforma díszruhában: fehér dolmány és nadrág; párducz kaczagány, fehér medvebőr kalpag kócsagtollal, aranysárga csizma. A zászló Mária Terézia idejéből való.

30. Székes-Fejérvár sz. kir. város.

Dr. Árokay Antal, Gebhard Bódog, dr. Major Ferencz, Seidel Lajos, Winkler Vilmos. Különböző díszruhákban.

31. Fogaras vármegye.

Bisztray József, Bocskor Ádám, Borzea György, Jankovich Béla, Kapocsányi Mór, Rednik Péter, Zakariás József. Különböző díszruhákban. A bandérium a vármegye kék, ezüst rojtokkal díszített zászlaja alatt vonul fel.

32. Gömör-Kishont vármegye.

Farkas Ábrahám, Farkas Zoltán, Fay Barnabás, Fay István, Hámos Aladár, Hamvay József, Maurer Oszkár, Nehrer László, Szeleczky Zoltán, Sztojkovits Emil. Mindnyájan teljesen egyformán, a vármegye színeiben: vörös dolmány arany zsinórzattal, téglavörös nadrág, medvekaczagány, medvebőr süveg.

33. Győr vármegye.

Kegl Lajos, Lippay Zoltán, dr. Mihályfi Ferencz. Egyforma díszruhában: farkas kaczagány és kucsma. Ősi lovasbandériumi vörös selyem megyei lobogó.

34. Győr sz. kir. város.

Giffing Mihály, Kiss Ferencz, Szabó István. Mind a hárman fehér atillában, kék-fehér prémes mentében, vörös nadrágban.

35. Hajdú vármegye.

Gróf Degenfeld Pál, Fogthőy János, Nábrászky István, ifj. Nagy Kálmán, id. Sóvágó Gábor, Szőllősy János, Wenczelly Mihály. Különböző díszruhákban.

36. Debreczen sz. kir. város.

I. Király Gyula, Medve Zoltán, Megyasszay Miklós, Sesztina Jenő, Steinfeld Mihály, Vecsey Imre. Különböző díszruhákban.

II. Balogh János, Fehér Sándor, Jámbor János, Kállai Sándor, Kéki Sándor, Kertész Imre, Kertész János, Németi László, Polgári András, Polgári Bálint, Polgári József, Uszó István. Ruhájuk: mult századbeli városi lovaskatonai egyenruha, sötétkék színben; rövid spenczer; Csokonai-szabású mente asztrakán prémmel; világoskék, aranynyal áttört zsinórzat. Asztrakán kucsma sötétkék oldallal és kócsagtollal.

37. Háromszék vármegye.

I. Béldi László, Béldi Tivadar, gróf Mikes Zsigmond, Székely György, báró Szentkereszty Béla, báró Szentkereszty Pál. Különböző díszruhákban.

II. Apor Ferencz, Cseh Gyárfás, Gyenge Ferencz, ifj. Kovács Károly, Miklós Pál, ifj. Ütő Elek. Világoskék, ezüst zsinórozású atillában és mentében, sötétvörös nadrágban, a székely huszárok 1764-beli egyenruhájában.

38. Heves vármegye.

Altorjay Sándor, Azenschild Ottó, Baranyay István, Benyiczky Elemér, Beretvás Endre, Borhy György, Graefl Andor, Graefl Jenő, Jankó Miksa, Jusztus Gyula, Kállay Zoltán, gróf Károlyi Mihály, Kovách Kálmán, Lipcsey Árpád, Mészáros Kálmán, Nánásy Ödön, Okolicsányi Lajos, Okolicsányi Miklós, Remenyik István, Subich György. Valamennyien Dobó-korabeli hadi öltözetben; kék selyem atillában, pánczélingben, párdruczkaczagánynyal, kék nadrágban.

39. Hont vármegye.

Forster Gyula, Ivánka László, ifj. Luczenbacher Pál, Mészáros Ervin, Mészáros Tibor, báró Nyáry Alfonz, dr. Podhorszky László, Sántha Béla, Soltész István, Somogyi Béla, Totovich Kálmán. Különböző díszruhákban.

40. Selmecz- és Bélabánya sz. kir. város.

Bernhardt Adolf, Chaner Ottó, Krausz Kálmán. Egyforma díszruhákban.

41. Hunyad vármegye.

Csulay Lajos, Lázár Árpád, Makray László. Régi insurrectionális zászló. Naláczy Ákos, Szentiványi Gábor, Török Béla. Különböző díszruhákban. Insurrectionális időből származó zászló.

42. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye.

I. Almássy Géza, Bagi Gyula, Beökönyi Zoltán, báró Harkányi Andor, Horthy Zoltán, Maár Zoltán, Magyary-Kossa Béla, Simon Gyula, gróf Szapáry György, gróf Szapáry Lőrincz, Véges Árpád. Különböző díszruhákban.

II. Almásy Árpád, Almásy László, Almásy Sándor, Bánhegyessy Sándor, ifj. dr. Benkő Albert, Bodnár Péter, Bordács Sándor, Boruss Imre, Bozóky András, Buday Sándor, Csatáry András, Csikós Balázs, Dallos Ecseki Ferencz, Debreczeni László, Elefánti Sándor, Farkas János, Forgács Pál, Gajzágó Endre, Gajzágó Samyl, Glaser József, ifj. Hajdu János, Hegedűs Benjamin, Hegedűs Miklós, Herkl Ferencz, K. Horváth Mihály, Hubay István, Jakabfy Jenő, Juhász József, Kelemen Kázmér, Kenéz Sándor, Kenéz Zoltán, ifj. K. Kiss Antal, Kiss Kálmán, Kludik Gyula, Kóródy Sándor, M. Kovács Antal, Kovács P. József, Kovács S. József, Kulcsár Ferencz, dr. Kuszka István, Lékó B. László, ifj. Lénárd Bálint, Lévay Máté, Lovász István, Marik Béla, Matuz István, Mészáros G. József, Mihály János, Molnár István, ifj. Müller József, Nagy István, B. Nagy József, Nagy P. Gergely, Nagy László, Nádas Illés, Olajos István, Papp Imre, Papp Sándor, ifj. Pádár Mátyás, Polgár József, ifj. Pólya Béla, Rácz István, Rédei János, Ricsa Sándor, Salgó Dániel, ifj. Salla János, Strasburger Emil, Szabó Endre, Szabó János, Szilágyi Sándor, Szilaj István, ifj. Timár István, Tóth Farkas, Tóth Ferencz, Tóth István, Tóth Sándor, Cs. Tóth Sándor, V. Tóth Sándor Töröcsek Mátyás, Török Dániel, Vad Kálmán, Valljon Mihály, Vígh Zsigmond. Egyforma öltözetben, a Nádor-huszárok egyenruhájában.

43. Kis-Küküllő vármegye.

Ifj. Apáthy Péter, Báró Apor István, Gál Domonkos, gróf Haller György, Báró Horváth Artur, gróf Lázár Ádám, Pekry Sándor, báró Rottenthal Henrik, Szathmáry Gyula, Különböző díszruhákban.

44. Kolozs vármegye.

Gróf Béldi Ferencz, Dorgó Albert, Hankó Veress Károly, dr. Ignácz István, Kertész Sámuel, Toczaner Ödön, Velits Zoltán. Különböző díszruhákban.

45. Kolozsvár sz. kir. város.

Lászlótzky Sámuel, Palóczy Lajos, Tömösváry Miklós. Különböző díszruhákban. 1867-iki zászló.

46. Komárom vármegye.

Asztalos Béla, Baranyay Géza, Feszty Árpád, Feszty Béla, Kisfaludy Sándor, Kugler János, Lózert Kálmán, Major László, Ordódy Pál, Paulovits Dezső, Sárközy Aurél. Egyforma díszruhában, párducz kaczagánnyal.

47. Komárom sz. kir. város.

Bajcsy Ferencz, Balázs Ferencz, Bese János, Csukás Sándor, Kelemen István, Komáromi János, Kossár István, Lakatos István, Mórocz Dániel, Mórocz Sándor, Nagy Gáspár, Nagy László, Pati-Nagy Lajos, Pati-Nagy Sándor, Rácz Benő, Rácz Dániel, Rácz Ferencz, Rácz József, Sebestyén Ferencz, Sebestyén József, Sebestyén Sándor, Tóth Dénes, Tóth József. Valamennyien a szekeres gazdáknak díszruhájában.

48. Krassó-Szörény vármegye.

Báró Baich Milán, báró Bissingen Ernő, D'Elle Vaux Béla, Fogarassy Vazul, Jagodics János, ifj. Juhos Gyula, dr. Makay Ágost, Podhradszky Andor. Valamennyien a következő díszruhában: szalmasárga brokát atilla, buzavirágkék bársonymente, buzavirágkék trikó.

49. Liptó vármegye.

Joób Marczell, Kürthy Lajos, Lehoczky Ábris, Palugyay Aladár, Pongrácz Emil. Egyforma díszruhában, pánczélingben, farkasbőr kaczagánnyal, az 1748-iki felkelési lobogó alatt.

50. Máramaros vármegye.

Huber Ödön, Papp Simon, Szaplonczay Zoltán, ifj. Várady Gábor. Különböző díszruhákban.

51. Maros-Torda vármegye.

Bárczay Zoltán, Berzenczey István, gróf Bethlen István, Deésy Zoltán, báró Kemény Ákos, Z. Knöpfler Elek, Nagy István, Orbán

György, Simai Pál, Szentkirályi Gyula, gróf Toldalagi László. Különböző díszruhákban.

52. Marosvásárhely sz. kir. város.

Bernády György, Geréb Béla, Petri Zsigmond. Különböző díszruhákban.

53. Moson vármegye.

Eckhardt Ferencz, dr. Engel Gusztáv, Gallasz Rezső, Kroner-Küffner Ernő, ifj. gróf Pálffy-Daun Vilmos, Pogány József, Rimler Lajos, Sőtér Ferencz. Különböző díszruhákban.

54. Nagy-Küküllő vármegye.

Dr. Béldy László, Gróf Haller János, Onderka Rikhard lovag, Somogyi Albert. Különböző díszruhákban.

55. Nógrád vármegye.

Battik Lajos, Beke Béla, Gróf Forgách Antal, Gellén Dezső, Gellén Kálmán, Muzslay Gyula, Posztóczky Iván, Rudnyánszky László, Szakáll Ferencz. Különböző díszruhákban.

56. Nyitra vármegye.

Gróf Apponyi Antal, Chvalibogovszky Sándor, ifj. Dióssy Imre, gróf Károlyi Lajos, Majthényi Géza, Majthényi János, Ocskay László, Rakovszky Ferencz, Rexa Artur, báró Schmerczing István, Szemere György, Tarnóczy Gusztáv, Tarnóczy Vladimir, Turcsányi Ödön, gróf Zedwitz Utz. Különböző díszruhákban. 1660-ik évből való lobogóval.

57. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye.

Antal István, Baky Lajos, Balkay István, Balogh Albin, Baráth Gyula, Bálint Ferencz, ifj. Benedikty Gyula, Beniczky Ádám, id. Beniczky Ferencz, ifj. Beniczky Ferencz, Beretvás Ferencz, Beretvás Sándor, Bossányi György, gróf Csáky László, Desewffy László, Dobos László, dr. Endre Zsigmond, V. Faragó Balázs, Farkas László, Földváry László, Füle János, Füle Miklós, id. Füle Sándor, ifj. Füle Sándor, Gajári Géza, Gáll Dezső, Geréby Gyula, Geréby Pál, Gosztonyi Tibor, Gubody Ferencz,

ifj. Gullner Gyula, Haader György, Halász Móricz, Halász Péter, Halász Zsigmond, Horváth István, Husvik Lyubomir, Jankovich Dezső, gr. Keglevich György, gr. Keglevich István, gr. Keglevich Miklós, ifj. Kégl György, Kertész János, Kőszeghy Sándor, Krakker Kálmán, Ladányi László, ifj. Liebner József, Lipthay Artur, dr. Molnár Albert, Muzsik Lajos, ifj. Nyiry István, Pesti Balázs, br. Podmaniczky Gy., ifj. gr. Ráday Gedeon, Sánta Vilmos, ifj. Sárközy Pál, Sarlay Zsigmond, Szentkirályi István, Szentkirályi Kálmán, ifj. Szűcs András, ifj. Tahy István, Weisz Lajos, ifj. Wekerle Sándor, ifj. Vér János, Veszelovszky Béla, Világhy Gyula. Valamennyiükön egyforma díszruha: világoskék atilla arany zsinórral, farkasbőr kaczagány, aranyzsinórzatú vörös nadrág, prémes vörös kucsma, sárga csizma.

58. Kecskemét sz. kir. város.

Dr. Horváth Mihály, Kovács Sándor, Papp György, Sándor György, Soós József, ifj. Szappanos Elek, ifj. Szappanos István, dr. Szeless József, Vágó László. Valamennyiükön egyforma díszruha: világoskék atilla arany zsinórral, farkasbőr kaczagány, aranyzsinórzatú vörös nadrág, prémes vörös kucsma, sárga csizma, tarsoly Kecskemét város czímerével.

59. Pozsony vármegye.

Bartal Aurél, Bartal Ferencz, Füzék Sándor, ifj. gróf Pálffy János, Petényi Vendel, Petőcz Jenő, Tóth Elemér. Valamennyien egyforma 17-ik századbeli ruhában: kék selyem dolmány, narancssárga bársony mente, farkasbőr prém, kék selyem trikó. Az 1867-iki koronázási zászlóval.

60. Pozsony sz. kir. város.

Bartal György, Frank János, Forray Károly, Hardtmuth Ferencz, Kánya Richard, Schmidt Lothár, dr. Solovij Ádám. Díszruhájuk Mária Terézia korabeli úrlovasok díszöltözete huszárkával, fehér selyem brokát atillával. A *zászló* vörös-fehér selyemből készült, ezüst hímzéssel, mindkét oldalán a város czímerével.

61. Sáros vármegye.

Bánó Aladár, Bánó Árpád, Körtvélyessy Dezső, Szakmáry Dezső, Szentiványi Ferencz, Toszt Károly. Különböző díszruhákban. A *zászló* eredeti Rákóczy-lobogó, erős vasalású tölgyfa-nyéllel, vörös színben, a következő felírással: „*Melior est certa pax, quam separata victoria.*“

62. Somogy vármegye.

Chernel Gyula, Daskovich Károly, Gaál Gyula, gróf Hoyos Miksa, Inkey Antal, báró Inkey István, ifj. báró Inkey József, Jankovich Elemér, Jankovich Gyula, Jeszenszky Imre, Márffy Emil, Nadassy Elek, gróf Somssich Béla, gróf Somssich László, Somssich Miklós, gr. Széchényi Aladár, gr. Széchényi Géza, ifj. gr. Széchényi Imre, Tallián Andor, gróf Zichy Béla. Különböző díszruhákban. 1790-iki bandérális zászló.

63. Sopron vármegye.

Dr. Baditz Zoltán, Barthodeiszky Béla, báró Berg Miksa, báró Bornemissza Gábor, Dőry Dénes, dr. hg. Esterházy Miklós, Gyulassy Imre, Matisz Pál, Sarlay Sándor, gróf Széchenyi László. Különböző díszruhákban.

64. Sopron sz. kir. város.

Geysläger Gyula, Lenck Oszkár, Russ Arthur. Mind a hárman a következő egyforma díszruhában: fehér brokát, aranynyal átszőtt atilla, sötétvörös bársony mente barna prémmel, piros nadrág. A bandérium a város 1809-ből való zászlajával vonult fel.

65. Szabolcs vármegye.

I. Gr. Desewffy Emil, Gencsy Béla, Gencsy Bertalan, Gencsy Samu, Kállay Emil, Liptay Béla, Petrovay György, Pilissy István, gróf Pongrácz Jenő, Pscherer József, gróf Vay Ádám. Különböző díszruhákban.

II. Balogh Ferencz, Henter Antal, Hunyadi János, Kolcsál Károly, Ling Béla, Palicz Béla, Rudi Frigyes, Sáda József, Szántó József, Széles István, Vágner György, Vári Nagy András, Vári Nagy József, Zambó Ferencz. Egyforma díszruhában, az 1848. előtti huszár egyenruhában.

66. Szatmár vármegye.

Bay Mihály, Domahidy Elemér, Domahidy István, Domahidy Viktor, Kende Elemér, ifj. br. Vécsey Miklós. Különböző díszruhákban.

67. Szatmár-Németi sz. kir. város.

Hérman Mihály, dr. Lengyel Márton, Péchy Antal. Egyforma díszruhákban.

68. Szeben vármegye.

Auerlich Vilmos, Ferenczi Károly, Göbbel Károly, Göllner Vilmos, Grele János, Hager Mihály, ifj. Kessler János, Nussbächer Gusztáv, Noéh Frigyes, Schutz Károly, Uhl Rudolf, Unterer János. Valamennyien következő egyforma ősrégi szász öltözetben: ezüstgombos barnaposztó dolmány, magyar szabású nadrág, fehér rüs ingelő és kézelő, magyar csizma ezüst zsinórzattal, nyusztprémes kucsma bársony csűcscsel és nemzeti szín bokrétával, görbe kard.

69. Szepes vármegye.

Buzás Dénes, gróf Csáky György, Lányi Sándor, Mattyasovszky Boldizsár, Montskó István, dr. Neogrády Lajos, Raisz Aladár, Roth Gábor. Egyforma díszruhákban. Régi szepesi lándzsások egyenruhájában: sodronying, sisak, medvekaczagány. A zászló a volt lándzsások székének a mult századból való eredeti zászlaja volt.

70. Szilágy vármegye.

Bay Ferencz, báró Bornemissza Károly, Fröhlich Albin, Schwaiczer Gábor. Különböző díszruhákban.

71. Szolnok-Doboka vármegye.

Barcsay Tamás, Fejérváry Jenő, gróf Kornis Viktor, Simó Béla, Torma Imre. Különböző díszruhákban.

72. Temes vármegye.

Báró Ambrózy Béla, ifj. báró Ambrózy Gyula, báró Ambrózy Lajos, Bersuder Ottó, Dadányi Jenő, Gulyás Gyula, Heinrich Árpád, Hilt Lajos, Jeszenszky János, Joannovich Sándor, Lászlóffy István, dr. Manassy György, dr. Pescha Miklós, Petkó Zoltán, Prepeliczay Ödön, Reviczky Pál, Szandház Ferencz, gróf Woracziczky János. Különböző díszruhákban.

73. Temesvár sz. kir. város.

Dr. Debrov Ede, Hain Albert, Králik László, Löffler Lipót, Menczer Rezső, dr. Meskó Béla, Tedeschi János, Uhrmann Alfréd, a következő egyforma díszruhában: fehér selyem atilla, arany és zöld brokát, meggy-

színű bársony mente nyusztprémmel, meggyszínű bársony kucsma, hármas sastollal, különböző ékszerekkel; vörös nadrág; valamennyien fehér lovakon.

74. Versecz város.

Dr. Haag Aladár, Seiberth Tivadar, Zoffmann Sándor. Egyforma díszruhában, és pedig: bordó bársonymente arany zsinórral, fehér trikót nadrág arany zsinórral, kalpag fehér prém és bordó lefentyűvel, kócsagtoll vörös díszítéssel, aranyos kard vörös bársonynyal, fekete lakkcsizma.

75. Tolna vármegye.

Dőry Jenő, Fürdős Mihály, Hanzély János, Kovács Sebestyén, Nagy István, Perczel József, gróf Széchenyi Bertalan, gróf Széchenyi Domokos, Szeniczey Ákos, Szeniczey Géza, Szeniczey Ödön, Sztankovanszky János, Vizsolyi Ákos. Különböző díszruhákban. A zászló 1710—1730-ból való.

76. Torda-Aranyos vármegye.

Betegh Miklós, Csongvay Béla, Miksa Imre, Thoroczkay Lajos, br. Thoroczkay Viktor, br. Zeyk József, Zeyk Albert. Különböző díszruhákban. Zászló 1745-ből.

77. Torontál vármegye.

I. Balás Iván, Bottka Béla, id. Csávossy Gyula, ifj. Csávossy Ignácz, gróf Csekonics Iván, Damaszkin Arzén, ifj. Dániel Pál, Dániel Tibor, ifj. dr. Demkó Pál, Jagodics Bogumil, Jankó Ágoston, Jánossy Zoltán, Jenovai Zoltán, Karátsonyi Andor, Koronghy Gyula, dr. Papp Géza, dr. Perisits Zoltán, Rónay Ernő, Rónay Jenő, Rónay László, Rónay Mihály, Solymos Gusztáv, Vinczehidy Ernő. Különböző díszruhákban.

II. Bakos János, Bogdanov Döme, Bóka János, Braun János, Dulovics Makár, Grosse Bernát, Guba Károly, Kiss Imre, Klein János, Lascho János, Martin Jakab, Milityev Iván, Mixich Vincze, Morgenstern Ádám, Oszlanszky András, Panits Trifun, Prvanov Miklós, Radovanesev Lázár, Sáskai Márton, Straub János, Streiner Mihály, Szecler Mátyás, Sztrakay Miklós, Szűcs András, Tuczakov Szvetozár, Varjú András, Vlajnits Ráda, Wagner András, Weiszmann György, Wilhelm Lőrincz, Wolf Péter, Wosching György, Zombori Mihály, Zseravicza Milán. Egyforma díszruhákban. Régi megyei persecutorok egyenruhája. Zászló 1809-ből.

78. Pancsova város.

Csernovits Agenor, dr. Millasevics Sándor, dr. Theodorovits Panteleon. Különböző díszruhákban.

79. Trencsén vármegye.

Baross János, Borcsiczky Géza, Cselkó Jenő, Mednyánszky László, Osztroluczky Géza, Rakovszky Antal, Rudnay István, Sipeky Sándor, Vietorisz Fülöp, Vietorisz György. Részben egyforma, részben különböző díszruhákban. Három zászlóval: a vármegye zászlójával, egy Mária Terézia- és egy Rákóczy-korabeli zászlóval.

80. Túrócz vármegye.

Beniczky Kálmán, Justh Ferencz, Matuskovics Mihály, Zorkóczy Tivadar. Különböző díszruhákban, az 1834-ik évi vármegyei zászlóval.

81. Udvarhely vármegye.

Gróf Haller János, Koncz Ármin, Sebesi Ákos, Szabó István. Különböző díszruhákban.

82. Ugocsa vármegye.

Gróf Hessenstein Aladár, Nagyiday Ferencz, ifj. báró Perényi Zsigmond, Szentpály Miklós, Ujhelyi Sándor. Különböző díszruhákban.

83. Ung vármegye.

Bernáth Zoltán, Buday Zádor, dr. ifj. Nehrebeczky György, gróf Sztáray Gábor, ifj. gróf Török József. Valamennyien medvebőr kaczagánynyal és kucsmával, kék színű kurucz időbeli zekével, kék nadrágban. Az 1797-ik évi nemesi felkelési zászlóval.

84. Vas vármegye.

Bátsmegyei Imre, Chernel Antal, Chernel György, ifjabb Czifrák János, gróf Erdődy Sándor, Ernuszt József, Hertelendy Gyula, Kiss Emil, Mesterházy Gyula, Mesterházy Jenő, ifjabb Reiszig Ede, id. Sibrik Kálmán, ifjabb Sibrik Kálmán, Széll Ödön, Tamás Jenő, herczeg Thurn-Taxis Miksa. Részben különböző díszruhákban, részben egyforma páncélos fegyverzetben.

85. Veszprém vármegye.

Bibó Géza, báró Fiáth Pál, Fischer Károly, Ihász Lajos, Kenessey Zoltán. Különböző díszruhákban.

86. Zala vármegye.

Baranyay Ödön, gróf Batthyány Ernő, gróf Batthyány József, Bezerédy Lajos, Bezerédy László, Bogyay Elemér, Dervarits Ákos, Fabiánics Károly, Hajós Kálmán, Hertelendy Ferencz, Malatinszky Ferencz, Oltay Guidó, Somogyi Gyula, Szentmihályi Dezső, Tarányi Ferencz. Különböző díszruhákban.

87. Zemplén vármegye.

Barthos József, Bernáth Aladár, dr. Csőke József, Dessewffy Miklós, Dókus Gyula, Dombay Kálmán, gróf Hadik Béla, Hammersberg Miklós, Horváth József, dr. Kovács Gábor, id. Meczner Gyula, ifj. Meczner Gyula, Nagy Barnabás, Nemes Sándor, Pilissy László, Pintér István, Szemere Gáspár, Thuránszky László, Thuránszky Tihamér, báró Walbóth Ödön, ifj. gróf Wolkenstein Osvald, Zalay Andor. Részben különböző, részben egyforma díszruhákban, pánczélingben. Az 1790-ik évi koronázási zászlóval.

88. Zólyom vármegye.

Ebner József, Hütner Brunó, N. Kiss Pál, dr. Osztroluczky Miklós, dr. Radvánszky György, Ujhelyi Sándor. Különböző díszruhákban, történelmi nevezetességű zászlóval 1800-ból.

89. Fiume sz. kir. város.

Gróf Batthyány Lajos, Egan Lajos, Illy Rezső, Leard J. János, Meynier K. G., Secmann Dr. A., Vio Dr. F. Egyforma díszruhákban. A város vörös-sárga-kék színeiben.

A törvényhozás lovas-csoportja.

(Főrendiház és képviselőház.) A következő résztvevőkkel:

Gróf *Andrássy* Gyula, gróf *Andrássy* Sándor, gróf *Apponyi* Albert, báró *Baich* Iván, báró *Bánffy* Albert, báró *Bánffy* György, gróf *Batthyány* József, *Bernáth* Béla, gróf *Bethlen* Balázs, gróf *Bethlen* Gábor, gróf *Csekonics* Endre, gróf *Dessewffy* Aurél, gróf *Festetich* Tasziló, *Földváry*

Elemér, *Gencsy* Albert, báró *Gerliczy* Ferencz, *Hajós* József, gróf *Jankovich* Aladár, gróf *Keglevich* Gábor, gróf *Korniss* Károly, báró *Lipthay* Frigyes, gróf *Mailáth* József, gróf *Mailáth* László, *Miklos* Ödön, *Molnár* Béla, dr. *Münnich* Aurél, gróf *Nákó* Kálmán, báró *Nopcsa* Elek, báró *Prónay* Dezső, báró *Sennyey* Béla, gróf *Serényi* Béla, gróf *Széchenyi* Géza, báró *Stojanovics* György, gróf *Teleki* László, gróf *Teleki* Tibor, gróf *Thoroczkay* Miklós, id. gróf *Vay* Ádám, gróf *Wenckheim* István, báró *Zeyk* József, gróf *Zichy* Ágost, gróf *Zichy* Géza, gróf *Zichy* János, gróf *Zichy* Tivadar, gróf *Zselénszky* Róbert.

A főpapság díszkocsin az alábbi sorrendben:

Laszkáry Gyula, a dunáninneni ágostai evangelikus egyházkerület főfelügyelője, *Brankovics* György karlóczai gör. kel. érsek és szerb patriárka, *Fehér* Ipoly pannonhalmi főapát, *Dessewffy* Sándor csanádi püspök, *Meszlényi* Gyula szatmári püspök, *Bubics* Zsigmond kassai püspök, *Bende* Imre nyitrai püspök, *Császka* György kalocsai érsek, *Schlauch* Lőrincz bíbornok, nagyváradi latin szert. püspök.

Két fővárosi díszkocsi a fő- és székváros polgármesterei és a tanács koronát kísérő küldöttei részére, a kik útközben váltakoznak.

Egy század huszár.

A tizenegy zászlóvivő a következő sorrendben:

Erdély zászlajával gróf *Bethlen* András. *Bulgária* zászlajával gróf *Teleky* József. *Kumánia* zászlajával gróf *Csáky* Zeno. *Lodoméria* zászlajával ifj. gróf *Széchenyi* Imre. *Galiczia* zászlajával gróf *Esterházy* Mihály. *Szerbia* zászlajával gróf *Keglevich* István. *Bosznia* (Ráma) zászlajával gróf *Andrássy* Géza. *Szlavónia* zászlajával herczeg *Pálffy* Miklós. *Horvátország* zászlajával gróf *Pejacsevich* Tódor. *Dalmáczia* zászlajával *Nádasdy* Ferencz. *Magyarország* zászlajával báró *Vay* Béla.

A magyar koronaőrség egy szakasza.

A hatfogatú udvari díszkocsi a koronázási jelvényekkel.

Mindkét kocsiajtónál három díszbe öltözött csatlós halad, továbbá hat magyar testőr s kívülről a magyar koronaőrség tizenkét embere képezi tisztjeivel a mellékkíséretet.

A templom kapujától kezdve az országházig Budapest fő- és székváros polgármesterei és a tanács küldöttsége kísérik mindkét oldalt a kocsit.

Következik *egy hatfogatú udvari díszkocsi* a két királyi biztossal, herczeg *Esterházy* Pállal és *Tisza* Kálmánnal a főhelyen és velük szemben a két koronaőrrel, *Szlávy* József és báró *Radvánszky* Béla.

A koronázási jelvények vitelére kijelölt törvényhozók díszkocsikon, és pedig a főrendiház küldöttei:

Gróf *Karácsonyi* Aladár, gróf *Majláth* György, őrgróf *Pallavicini* Sándor, báró *Révay* Gyula.

A képviselőház küldöttei:

Gróf *Csáky* Albin, *Josipovich* Géza, *Justh* Gyula, *Klobusitzky* János, báró *Nikolics* Fedor, gr. *Pongrácz* Károly, *Szluha* István, gr. *Zichy* Jenő.

Egy század huszár.

Vaszary Kolos Ferencz, bíbornok, esztergomi érsek és Magyarország herczegprímása hatlovas díszkocsin.

Utána a hozzátartozó *udvari kíséret* négylovas kocsin csatlósokkal és huszárokkal.

A kormány tagjai közül díszkocsin:

Báró *Bánffy* Dezső magyar miniszterelnök és báró *Fósika* Sámuel ő felsége személye körüli miniszter.

Zászlósurak díszkocsijai:

Gróf *Khuen-Héderváry* Károly Horvát-Szlavon-Dalmátország bánja, gróf *Zichy* Ferencz királyi tárnokmester, gróf *Szápáry* Géza királyi főudvarmester, gróf *Andrássy* Aladár királyi főkamarásmester, gróf *Festetich* Tasziló királyi főpohárnokmester, id. gróf *Széchenyi* Imre királyi főasztalnokmester.

Főrendek díszkocsijai:

Gróf *Károlyi* Tibor, a főrendiház elnöke, herczeg *Esterházy* Pál, gróf *Apponyi* Lajos, gróf *Cziráky* Antal, gróf *Degenfeld* József, gróf *Erdődy* Ferencz, gróf *Pejacsevich* László, *Ráth* Károly, gróf *Schönborn-Buchheim* Ervin.

Képviselők díszkocsijai:

Szilágyi Dezső, a képviselőház elnöke, gróf *Szapáry* Gyula, gróf *Wenckheim* Frigyes.

* * *

Az új országház kupola-termében bronzból való szobor-alakok tekintenek széjjel. A karcsú oszlopokról szinte kiugorva ott láthatod Árpádot, a honfoglalót, Lászlót, a szentet, Hunyady Jánost, Rákóczyt, Bethlent . . . Koruk öltözete feszül meg kő-alakjukon, a szobor merev és hideg, de ma mintha atillájukat meggyszínű posztóból készítették volna, kardjuk suhogását halljuk a levegőben, ime Bocskay most emeli fel zászlaját, Mária Terézia bájosan és hálásan mond köszönetet a magyaroknak. Minden darabja a teremnek, filigran aranyozásai, óriás masszája, szines ablakai, apró rejtekhelyei, nyiltsága és titokzatossága egyben csak arra szolgál, hogy az ember fantáziája csapongva szálljon felfelé.

Még csak kilencz óra mult: a terem népesedik már. Díszmagyarba öltözött főrendek és képviselők régi fringiái csörrennek meg a lépcső-

ház márványos fokain. Nem lépcsőház ez, hanem egy látomány, a melyet a mennyországból származó építőmesterek telepítettek ide a külső Nádor-utczába.

Negyed tizenkettő múlott, mikor egyszerre a hatalmas csoporton végig zúgott a hír:

— A korona érkezik!

A márványos lépcsőkön kettős sorfal nyílott, a kalpag lekerült a fejekről, a tar, havas, barna, szőke koponyák lehajoltak a drágaköves mentékre. Hajadonfővel fogadták Szent István koronáját . . . És lassan, ünnepélyesen, csendben tette meg a korona útját. *Csáky* Albin gróf, *Josipovich* Géza vitték a drága kincset, a palástot *Karácsonyi* Aladár és *Pallavicini* Sándor őrgróf fogták a kezükben, *Zichy* Jenő gróf és *Szluha* István hozták a koronázási jelvényt piros bársony vánkoson. A korona megett *Tisza* Kálmán és *Esterházy* Pál herczeg alakja tünt elő. A két koronaőr: *Szlávy* József és *Radvánszky* Béla báró ott haladt mellettük.

A terem népe együtt volt. A koronát elhelyezték a baldachin alá. Most az elnöki emelvény előtt ketté nyílik a törvényhozók sora. Balfelől és jobbfelől elhelyezkednek a zászlósok, a kik az ország zászlait tartják a kezükben . . . . Ott lobognak, lebegnek az egész gyülekezet felett.

Halk susogás hallatszik át a termen:

— Jönnek az elnökök!

Jönnek. Piros atillájában megjelenik *Károlyi* Tibor gróf hatalmas alakja; mint mindig, most is monokli van a szemén. Majd egy csizma csikorog élesen: itt van *Szilágyi* Dezső. *Molnár* Antal és *Gyulai* Pál telepszik le két oldalt megettük: ők az ünnepi jegyzők.

Az elnöki emelvénynyel szemben, egy elkerített páholyból, a *Badeni* gróf osztrák miniszterelnök arcza mosolyog elé. Mellőle a *Goluchowszky* impozáns császárszakálla hullámzik. A *Chlumetzky* hófehér szakálla tűnik elő középről. Mellette ülnek az asszonyok: a Badeni és Goluchowszky felesége.

Oldalt egy másik páholyban a külföldi diplomaták szemlélik a gyönyörű képet. A kedves és derék diplomaták hímzett frakkja idegenül rí ki a kurucz tömegből. Első közöttük *Nigra* gróf, az olasz nagykövet, a kit mindenfelől hálás tekintetek öveznek. Érdekes a török nagykövet is, piros fezzel a fején.

Szilágyi és Károlyi Tibor grófok mozdulatlanul ülnek a helyeiken . . . Most megjelenik az udvar. Piros tábornoki kabátos főherczegek állanak meg az elnöki emelvénytől jobbra. Az ifjú főherczegek egyszerű uniformisa tarkítja színes csoportjukat. Ott voltak: *Lajos Viktor*, *Károly István*, *István*, *József*, *Ferencz Szalvátor*, *Jenő*, *Frigyes*, *Rajner*, *József Ágost* főherczegek, *Ferdinánd* toszkánai nagyherczeg, továbbá

fiai *József Ferdinánd*, *Lipót Ferdinánd* és *Péter Ferdinánd* főherczegek és *Koburg Fülöp* herczeg.

Még nem teljes a kép. *Szapáry* István gróf, a főrendiház háznagya jelenti:

— A főherczegasszonyok érkeznek!

Érkeznek. Óh, be kedvesek e teremben, magyar ruháikban, vállra vetett mentével. Megéljenzik őket és ők visszaköszönnek, visszamosolyognak, majd hogy nem viszont éljeneznek. Az elnöki emelvénytől jobbra eső páholyban helyezkednek el. *Stefánia* az első közöttük. Szőke haja, piros, mosolygó arcza elbájol mindeneket, a kiknek megadatott a gyönyörűség, hogy őt ma itt, ezen a helyen láthassák. Fehér selyem szoknya símul testéhez, hímzett fekete — paszomántos magyar — derék van rajta. *Izabella* főherczegnő egész fehér selyembe van öltözve, pompásan fest rajta huszárosan vállra vetett mente. József Ágost főherczeg ifjú bájos felesége, *Auguszta* főherczegasszony, zöld selyem toilettet visel. *Blanka* és *Alice* főherczegnők, *Mária Jozefa*, *Koburg* Lujza főherczegasszonyok is díszmagyarban voltak.

Itt van mindenki. Néma csend. Az ember gyönyörűséggel jártatja végig a szemét a társaságon. Egybe folynak össze a színek. A főrendek és képviselők álló csoportja, a főherczegek piros tábornoki egyenruhája, a fenséges asszonyok pruszlikjai, a diplomaták frakkjai. A baldachin alól a korona ragyog elő. A bársonyos mentéken megcsillantak a drágakövek. Egy fenséges asszony fejéről diadémja sugárzik vakítóan. A karcsú oszlopokon nyugvó szobor-alakok mintha megelevenednének, mintha megszólalna az orgona és zúgnának a harangok . . . Árpád lelép talapzatáról.

A bűvös varázslat elborítja az ember szemét. De csak egy pillanatra. A másikban feleszmél. Észrevesz egy magyar kalpagot, meglát egy magyar arczot. Onnan a korona fénylik eléje. Fentről az ősök tekintenek le. Alant királyi asszonyok királyi ruhában: magyar ruhában. És édes, diadalmas érzés fut az ember tagjain keresztül: az, hogy magyar vagyok, magyarnak születtem.

. . . Megkezdődik az ülés, *Károlyi* Tibor gróf felemelkedik helyéről. Halálos csendben elmondja beszédét, a mely így szól:

Méltóságos főrendek! Tisztelt képviselő urak! Nekem jutott a megtiszteltetés ezen, hazánk történetében oly emlékezetes napon a parlament két Házának együttes ülését megnyitni és a megjelent méltóságos főrendeket és tisztelt képviselő urakat üdvözölni.

Az ülést ezennel megnyitom. Jegyzőkül felkérem Gyulai Pál főrendiházi és Molnár Antal képviselőházi jegyző urakat.

A mai ülés egyedüli tárgyát képezi a honalapítás ezredéves emlékének megörökítésére a két Ház által elfogadott, ő felsége által szentesített törvény felolvasása.

Ezer év nagy idő, még egy nemzet életében is. Egy ezer év mult el azóta, hogy Árpád és vitézei e szent földet meghódították és ezzel megalapították a magyar hazát.

Nem emlékezhetem meg e rövid megnyitó beszéd keretében történelmünk azon fényes lapjairól, melyek számot adnak ősein lélekemelő tetteiről, valamint nem sorolhatom el azon sötét napokat, a midőn e haza több ízben a végveszedelem szélére jutott.

Alig van nemzet, mely annyi áldozat árán lett volna kénytelen hazáját megvédeni kül- és bel-ellenségek ellen. És nem mindig a szerencse és győzelem napjai voltak azok, melyekre legnagyobb büszkeséggel tekinthetünk vissza.

Voltak e nemzetnek oly szomorú, gyászos napjai, melyek történetének mégis legdicsőbb emlékét képezik.

Büszkeséggel és hálával kell e napon adóznunk hazánk nagyjainak.

Isten kegyelméből ma már méltó helyet foglalva el Európa népei közt, nem a létért kell küzdenünk.

Innen indulunk Budára, a nemzet szívéből fakadó hódolatát tolmácsolni koronás királyunknak, (élénk, szűnni nem akaró s meg-megújuló éljenzés) kinek nagy érdemeit nem én a beszédben, de a történelem lesz majdan hivatva kellőleg méltatni. (Úgy van! Élénk éljenzés.)

Ezen a helyen csak annak adjunk kifejezést mi, kiket gyakran elválaszt a pártküzdelem, de mindenkor egyesít a honszeretet, (Úgy van!) annak adjunk kifejezést és *Isten előtt fogadjuk meg, hogy ezen hazát, melyet őseink szereztek és megvédtek, mi és utódaink is meg fogják védeni,* (élénk éljenzés) *hogy addig, míg magyar lesz, e szent föld Magyarország marad.* (Hosszas éljenzés.) Isten bennünket úgy segéljen. (Élénk éljenzés. Szünni nem akaró felkiáltások: Éljen a király!)

A Károlyi Tibor beszédét viharos éljenzések szakították meg. Mikor azt mondá:

— Innen indulunk Budára, a nemzet szívéből fakadó hódolatát tolmácsolni koronás királyunknak — oly tömören hangzott fel, mintha egy kórus énekelte volna:

— Indulunk Budára! Éljen a király!

A kalpagok lobogtak a levegőben. Az arczokon pedig az együttérzés, a lelkesedés és az öröm oly kifejezése ült, a mely meghatotta,

megindította és fellelkesítette volna a kősziklákat is. Hát még ezeket a magyar szíveket . . .

Szilágyi Dezső szólott Károlyi gróf után. A miniszterelnök úr — mondá — átküldte az 1896: VII. törvényczikket a honalapítás ezredéves emlékének törvénybe iktatásáról. Ez a szentesített és kihirdetett törvény maga tartalmazza azt a rendelkezést, hogy annak szövege felolvasandó ezen az ülésen. Kérem a jegyző urat, legyen szíves felolvasni a törvényczikket. (Halljuk! Halljuk!)

Most a Molnár Antal érczes hangja csendült a termen át.

Felolvasta a millenniumi törvényt, a melynek minden passzusánál megújult az éljenzés.

1896. évi VII. törvényczikk

a honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról.

(Szentesítést nyert 1896. évi május hó 14-én.)

A magyar állam 1896-ban ezeréves megalapításának és fennállásának ünnepét üli.

A törvényhozás ennek emlékét a következőkben örökíti meg:

1. §.

A magyar szent korona országainak törvényhozása vallásos áhítattal ad hálát az isteni gondviselésnek, hogy az Árpád és vitéz hada által megalapított hazát oltalmába fogadta, fejedelmeit bölcsességgel, népét erővel és önfeláldozó hazaszeretettel megáldotta és az országot jó és balsorsban segítve, annak lételét ezer éven át sok viszontagság között is fenntartotta.

2. §.

Ezen ünnepélyes alkalommal az országgyűlés mindkét háza legmélyebb hódolattal járul Ő császári és apostoli királyi Felsége, I. Ferencz József elé, a kinek dicsőséges uralkodása alatt az ország alkotmányos szabadsága és zavartalan fejlődése biztositva van.

Magyarország és társországainak apostoli királya viszont törhetetlen bizalmát nyilvánítja szeretett népének hűségében.

Szilárd alapjai ezek annak az áldásos összhangnak, melynek ereje a jövendő századok biztos haladásának is zálogát képezi.

3. §.

A törvényhozás, a kegyelet, hódolat és királyi hajlandóság eme nyilatkozataival a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét örök időkre törvénybe iktatja.

4. §.

*E törvény 1896. június hó 8-án, mint Ő császári és apostoli királyi Felsége dicsőséges megkoronáztatásának évforduló napján lép életbe; ugyanazon napon úgy az országgyűlés mindkét házának együttes ülésében felolvasandó, mint a magyar korona országainak minden községében közzéteendő és kőbe vésve az országházban megörökítendő.**

* * *

* Az országos bizottság kebelében azon óhajtás érvényesült, hogy a honalapítás emlékezetére tartandó ünnepélyek sorozatát a nemzet ezeréves fennállása megörökítését czélzó közjogi tény és alkotás vezesse be.

Az országos bizottság nézete szerint ennek legméltóbb formája egy olyan törvény megalkotása lenne, mely kegyeletesen emlékezne meg a multakról és e nagy évforduló jelentőségéről, a nemzet e kegyeletnek kifejezése mellett a korona iránti törhetlen hűség és hódolat és a korona legmagasabb bizalmának megnyilatkozását is magában foglalja és ez érzelmek kifejezésével iktassa örök időkre törvénybe a magyar állam évezredes megalapításának és fennállásának emlékét.

Miután ezen törvényjavaslat a bizottság fentjelzett nézeteinek teljesen megfelel és méltó formában kifejezi úgy a honalapítás nagy történelmi tényének magasztosságát, mint a hálát a gondviselés irányában, hogy az ország lételét ezer év viszontagságai között fenntartotta, nemkülönben azon törhetlen hűséget és mély hódolatot tolmácsolja, melytől Magyarország népe koronás királya iránt át van hatva és e mellett ma-

Károlyi Tibor gróf szólt ezután.

— Kérem — mondá — a méltóságos főrendek és a t. képviselő urakat, hogy az országos határozatok 4. pontja értelmében a koronát és a koronázási jelvényeket kísérve, az országgyűlés hódolatának kifejezése végett a budai várlakba felmenni méltóztassanak. (Lelkes éljenzés.)

Szilágyi Dezső vette át a szót tőle:

Tisztelt együttes ülés! (Halljuk: Halljuk!) Régi szokás szerint az ilyen ülés jegyzőkönyvét mindig ugyanaz az ülés hitelesíti. Kérem legyenek szívesek meghallgatni a mai ülés jegyzőkönyvét.

Gyulai Pál, a főrendiház jegyzője olvassa a jegyzőkönyvet.

Szilágyi Dezső, a képviselőház elnöke: Van-e észrevétel a jegyzőkönyvre? (Felkiáltások; Nincs!) Ha nincs, *a jegyzőkönyv hitelesítve van* és az ülést bezárom.

Éljen a király!

Szilágyi megemelte a kalpagját és azt a levegőben megforgatta.

— Éljen a király! — zúgta utána a törvényhozás.

— Éljen a király! — visszhangozták a falak.

— Induljunk Budára! — hangzott fel a kiáltás.

És felmagasztosult érzéssel, ünnepi mámorban hagyták el az örökké dicső ülés színhelyét.

A díszülés után mindenki sietett le, hogy induljon Budára. Előbb azonban kettős sorfal közt megéljenezték az udvar elvonuló tagjait. A főherczegek karonfogva vezették le a fenséges asszonyokat, mindannyian igen barátságosan viszonozták az üdvözlés meleg és lelkes formáját.

Útat engedtek ezután a koronának és a korona kíséretének, a mely ugyanabban a rendben foglalta el helyét a kocsikon, mint a jövetel alkalmával.

A zászlóvivők is nyeregbe pattantak. A korona és kísérete is elhelyezkedett. És a feljárón a várakozók csoportjában élénken hangoztatták a kívánságot:

— Induljunk Budára!

Azonban ez nem ment olyan könnyen.

Egy óra telt bele, a mig megindulhatott a menet, a mely ugyanabban a sorrendben haladt vissza a várba, mint a milyen sorrendben onnan elindult volt.

---

gában foglalja Ő császári és apostoli királyi Felsége legmagasabb bizalmának nyilatkozását, melylyel hű magyar népe iránt viseltetik: az országos bizottság eme törvényjavaslatot egyhangúlag magáévá tette.

Az országos bizottság jelentése.

A menet eleje a Ferencz József-téren, a vége meg az országháznál várta be a törvényhozók együttes ülésének a végét. Akkor a soron végigszáguldó lovas kiadta a parancsot: Lóra!

A megpihent nemes állatokat alig lehetett már tartóztatni.

A hol a menet visszatérőben elhaladt, ott a kordon is azonnal felbomlott és tolongva, de minden baj nélkül siettek hazafelé a sokáig tartó állásban elfáradt emberek. A vállalkozóbb szelleműek még siettek a menet után és a Ferencz József-téren összeverődve, ott maradtak, míg háromnegyed kettőkor az utolsó díszkocsi is ráhajtott a lánczhídra.

Sorra jöttek vissza az udvari fogatok, azután a harsonások is felértek a híd dobogójára. Előttük két sor lovas-rendőr, utánuk a bandérium. Az alagúttól nézve, pompás látvány volt az. Ezernyi megnevezhetetlen szín vegyült egybe s a sok aranyon, ezüstön százszorosan ragyogott vissza a napsugár.

Néhány pillanat mulva a budai oldalra ért a menet. A daliák arcza izzadott, a lovak habosak voltak; szerszám, ruha, csupa víz. Végig a nagy úton harsogó éljenzés fogadta és kísérte az egyes csoportokat.

Így jutottak fel a Szent György-térre.

A bandérium a mint befejezte azt a tisztet, hogy a koronát visszakísérje a várba, úgyszólván feloszlott. Csak a zászlóvivők nyargaltak be a várudvarra, a hol leszállva lovaikról, gyülekeztek.

Valóságos zászlóerdő támadt hamarosan. Az udvar déli része egészen megtellett díszruhás emberekkel s magasra nyúltak a csoportokból a különböző színű zászlók. Jobbról sorakoztak a díszhintók. Szorosan egymás mellé dirigálták őket az udvari furirok, hogy helyet biztosítsanak az újabban érkezőknek.

A palota második emeletének egy ablakába gyűlve nézték a magyar ruhás főherczegnők a tarka, fényes csoportokat. *Erzsébet* főherczegnő egymásután irányozta jobbra-balra kis fotografáló masináját. *Stefánia* főherczegnő, a *Koburg* herczegi pár és *Ferdinánd Lipót* főherczeg pedig lejött a földszintre, a jobboldali nagy bejáróból nézte az udvarban történteket.

Egyszerre csak kettőt ütött a palota udvari homlokzatán lévő óra. Sorra felváltották az őrségeket s ekkorra egybegyűltek még a fogadásra hivatalosak is. A zászlókat a Zsigmond kápolna felé vitték be a palotába s utánuk tódult a főpapság, a főrendek, a képviselők csoportja is.

Délután két órakor fogadta a király a magyar parlamentet, az országgyűlés két Házát s ez a fogadás igazán méltó befejezése volt az aznapi ünnepségeknek.

A törvényhozás tagjai a koronaőrök alabárdos sorfala közt haladtak fel a palotába, a hová a zászlókat is felvitték. A gyönyörű, fehér falú díszteremben Apponyi Lajos gróf udvarnagy rendezte el, igazán ügye-

sen és szeretetreméltóan a csoportokat. A tróntól jobbra a főrendek, balra a képviselők állottak fel, a háttérben pedig ott magasodott ki a zászlóerdő, a mely a különben is impozáns látvány szépségét és arányait csak növelte. A trónnal szemben balról a diplomaták páholya emelkedett, közvetlenül szemben pedig a főherczegasszonyok hosszú tribünje. Mikor a képviselők már rendbe sorakoztak, akkor jöttek a diplomaták, köztük többen nejeikkel, továbbá *Badeni* osztrák miniszterelnök és *Goluchovszky* külügyminiszter a feleségeikkel.

Utánok a főherczegasszonyok udvarhölgyei érkeztek meg; megjött *Ferenczy* Ida, a királyné felolvasó hölgye, a ki rendkívül barátságosan és szivélyesen társalgott magyar ismerőseivel. Apponyi gróf a pálczájával — a mely tiszta magyar motivumokból van összeállítva, csúcsán aranyos koronával — ekkor kétszer kopogott, jelezvén, hogy az udvar érkezik.

Elől jöttek a miniszterek, utánuk a magyar udvari főméltóságok, majd piros talárjában a herczegprímás, a kit egy pap követett, kezében az apostoli kereszttel.

A főherczegek és főherczegasszonyok következtek sorra, a főherczegek a képviselők spalierján keresztül mentek a trón jobboldára, a a főrendek élére; a főherczegasszonyok is elfoglalták helyüket.

Mikor már így mindenek együtt voltak, Apponyi gróf néma csend közt kopogtatta meg pálczájával a padimentumot.

— Jön a királyi pár — hangzott végig susogva a teremben, a következő pillanatban pedig feltünt a király alakja, huszártábornoki uniformisban, oldalán a talpig feketébe öltözött királynéval, a kinek uszályát *Andrássy* Aladárné grófné vitte.

— Éljen a király! Éljen a királyné! — zúgott végig a termen elemi erővel, folyton megújulva, hatalmasan a felkiáltás.

A király és a királyné ezután felmentek a trónra, a képviselők csoportjából pedig előlépett *Szilágyi* Dezső és elmondta beszédét:

Felséges Császári és Apostoli király! Legkegyelmesebb Urunk!

Huszonkilenczedik évfordulója annak, hogy felséged magyar birodalmának országgyűlése örömben és reményben állott a trón előtt és felségedet, mint megkoronázott királyt üdvözölte.

A mai napon hálatelt szívvel jelenünk meg felséged előtt. Megjelentünk, hogy kifejezzük hálás hódolatunkat a ma hatályba lépett törvény szentesítéséért és az abba

foglalt királyi nyilatkozatért, melynek viszhangja milliók hálás szívéből és hálás ajkáról száll fel a trón zsámolyához.

Az a márvány, melybe a törvény be lesz vésve, elmálhatik: de soha ki nem apad a nemzet szívéből *az erkölcsi erőnek az a forrása, melyet e fejedelmi nyilatkozat fakasztott, melyből a legkésőbbi nemzedékek nagy és nehéz napokban is lelkesedést fognak meríteni.*

Felkísértük a *koronát* is e nagy alkalomra, hogy arra rámutatva, *tanúbizonyságot tegyünk, hogy az felségedet nemcsak jog szerint illeti meg, hanem fejedelmi erényeinél fogva is, a melyekkel e korszakot betöltötte.*

Vegye felséged kegyesen hálás hódolatát annak a nemzetnek, mely a koronát és alkotmányosságot soha elválasztani nem tudta.

Midőn felségedet, oldalán a *királynéval*, a kit e nemzetnek soha nem szünő hálája és kegyelete környez királyi házunk fenséges tagjainak közepette, mint emlékeink és örömeink osztályosát és jövő törekvéseink vezérét megjelenni láttuk;

midőn azon királyságokból és országokból, melyekkel felséged uralkodóháza alatt kapcsolatban vagyunk, a kormány és számosan a törvényhozó testület köréből ünnepélyeinken jelenlétükkel megtiszteltek és barátságos érzelmeiket kifejezték;

midőn a szövetséges és barátságos államok üdvözletüket és jókivánságaikat küldötték és rokonszenvüket nyilvánitották felséged előtt;

lelkünkben felébrednek a multnak dicsőséges képei s érezzük, hogy *erős a király és a nemzet, midőn érzésben és törekvésekben egybe van olvadva.*

Áthatva attól a tudattól, hogy csak az a nemzet számíthat hosszú fenmaradásra, mely kegyelettel tekint vissza őseire és megszívleli azon nagy tanulságokat, melyeket a gondviselés írt be történetébe: *mi ezredéves*

fennállásunk megünneplésénél a jövő útjait a mult tapasztalatai világával vizsgáljuk meg.

E megünneplésre a koronázás évfordulóját választottuk; *Király és Nemzet e napon egyesültek egy oly törekvésben, melyben mind a kettő rendületlenül megmaradva, az egységes magyar állam, annak alkotmányos függetlensége és szabadságai, a magyar nemzet oszthatatlan egysége és* a magyar államnak az uralkodóház közösségén alapuló kapcsolata, felséged többi királyságaival és országaival beláthatlan időkre biztosítva van.

Felséges urunk! Mi mindezekben a multból örökölt és a jövőben változatlanul fentartandó alapjait látjuk politikánknak. Nem egyszeri megfontolás, nem egy alkotás hozta létre mindezeket; a fellendülés és hanyatlás váltakozó korszakaiban folytonosan működő erőknek és *súlyos tapasztalások árán elért tanulságoknak eredményei mindezek.* Ha azok bármelyikétől időről-időre eltérés történt, a királynak bölcsesége és a nemzetnek nyugodt itélete felismerve a trónnak és hazának elválaszthatatlan érdekeit és sorsát, visszatértek ezekre az alapokra.

Ezen átörökölt alapoknak fentartása, azok követelményeinek intézményekben minél hívebb megvalósítása és rendíthetlenné tétele nemcsak törvények által, hanem az azokhoz fűződő ragaszkodás erejénél fogva is; ez az a feladat, melyben király és nemzet ama nagy napon egyesültek.

Mint a magyar állam egysége, épp oly sérthetetlen az a történet által szentesített viszony, a mely Magyarországot és társországait egy állami közösséggé összefűzi és a társországok alkotmányos különállása, autonom jogai, külön területe és politikai nemzetisége.

Századok tapasztalása mutatja, hogy a földön csak *egy erős és egységes állam képes feladatainak megfelelni. Az állam és a politikai nemzet egysége fentartó erő. Sem ez, sem a hazafiság nem követelik a Magyarországon létező különböző nemzetiségek elenyészését; a mit az meg-*

kíván, az abban áll, hogy hűséggel a magyar állam iránt, mindenkinek törekvése a haza határain belül maradjon és munkájának és érzéseinek legnemesebb részét mindenki a haza érdekeinek és czéljainak szentelje.

Mint a magyar nemzet politikai egysége, épp oly sérthetetlen *a faj- és valláskülönbség nélküli egyenlőség* az egyéni és politikai jogok terén és az igazságos és egyenletes részesedés az állami védelemben és az állami gondozás jótéteményeiben.

A mult dicsősége és szenvedései, az áldozatok és az elért eredmények, hazánk megszentelt földje és azok a politikai kincsek, a melyek történelmünkben fel vannak halmozva, az egész magyar politikai nemzet műve, érdeme és tulajdona, mindazoké, kik hű szívvel a haza iránt, küzdöttek és szenvedtek.

A mint közös a mult és annak eredményei: úgy mindnyájunkat illetnek a jövő nagy kötelességei és munkája, míg hazának és hazaszeretetnek e földön értelme lesz.

A történet hagyta ránk azt a kapcsolatot, mely az uralkodóház közösségén alapul és a mely a magyar államot felséged többi országaival összeköti. Századok alatt alakult meg ez a viszony és midőn egy nagy katasztrófa után Szent István birodalma három darabra széttört, az állam és a nemzet egysége ezen kapcsolat mellett lőn újra helyreállítva.

A jelenkor alakulásai mutatják, hogy ezen kapcsolatra épp oly szükség van ma, mint volt valaha a letünt századok folyama alatt, mert az erőnek és biztonságnak forrása nagy és maradandó érdekek védelmének és érvényesítésének biztosítéka a monarkia mindkét államára nézve.

Az osztrák-magyar monarkia hatalmát mindkét állam erejéből meríti. Az együttes erő biztosítja számukra a béke áldásait és adja meg az igazi súlyt a nemzetközi helyzetben. Ezért mindkét állam érdeke az,

hogy az osztrák-magyar monarkia ne csak szilárd és erős legyen, de ezt a meggyőződést mindenütt fel is keltse. Igy lesz állása erős és szövetsége értékes. Meghajlunk a mult ezen tanulságai előtt és midőn a jövő feladatait átgondoljuk, számot vetünk helyzetünkkel és erőnkkel ; önérzettel, de vérmesség és elbizakodás nélkül lépünk át a határon, melyet ünneplésünk a mult és jövő közé von.

Mi a művelt nemzetek közösségében és nagy versenyének közepette élünk. Fejlődésben lépést kell tartani. *Jól tudjuk, megpróbáltatások, nagy és nem lankadó erőfeszítések várnak reánk. Politikai és társadalmi kérdések, melyek másutt már is válságokkal fenyegetnek, nálunk is előtérbe fognak tolulni.* Mint történetünk eddigi folyamán, jövőben is készségesen elfogadjuk a polgárosodás nemes és megérlelt vívmányait: de ragaszkodunk államunk nagy történeti alapjaihoz és ápolni fogunk minden fentartó erőt, melyre a mult tapasztalása rámutat.

Ily fentartó erő: a ragaszkodás a trónhoz és az uralkodóházhoz, mely a nemzet minden rétegében őserővel él, mely abból a meggyőződésből fakad, hogy az uralkodóház és a nemzet érdekét és sorsát a haza és a király iránti hűséget szétválasztani soha sem lehet.

Soha meg ne gyengüljön ez az érzés szívünkben. Soha el ne homályosodjék ez a tudat elménkben. *Maradjon ez hagyomány minden időkön át a királyi családban és a nemzetben egyaránt.*

Midőn hódolatunkat a legmélyebb tisztelettel bemutatjuk, odaadó bizalommal alázatosan kérjük felségedet: *legyen vezére törekvéseinknek.*

A mindenható különös kegyelmében részesité a nemzetet, midőn adott *egy oly királyt, ki az erők egyesítésének, a lelkesítésnek és mérséklésnek hatalmát birja.*

Buzgón imádkozunk a Gondviseléshez : vegye továbbra is oltalmába és tartsa meg felségedet a trónon minél hosszabb időkön át.

Szilágyi Dezső beszéde rendkívüli hatással volt hallgatóságára, magára a felséges párra, az egész királyi udvarra, a külföldi diplomatákra. Ez az igazi nagy férfiú és nagy szónok egész lelkét, minden nemes érzését belelehelte e beszédbe, hogy az méltó legyen ő hozzá, az ünnepi alkalomhoz, a királyi párhoz. És beszédét oly szépen, annyi nemes hévvel, de a mellett oly tökéletes szónoki elegancziával mondta el csengő, szép hangján, hogy meghatott, megindított és felemelt egyszerre. Mikor beszédének ama passzusához ért, a melyben azt mondja, hogy: a királyt nem csak jog szerint illeti meg a korona, hanem *királyi erényeinél* fogva is: a király láthatólag megindult, egész testében megrezdült, meg volt hatva, könyezett. A jelenet leírhatatlan hatást idézett elő: a sok komoly férfi szemeiből köny tört elő, többen kénytelenek voltak zsebkendőiket elővenni . . . Mindenki előtt, a ki ott volt, felejthetetlen mély benyomása marad a Szilágyi nemes, nagy szavainak és a király megindultságának.

Igen kedves mozzanat volt az, hogy a király Szilágyi beszéde alatt kétszer is intett kézmozdulattal a felséges asszonynak, hogy üljön le. De a királyné csak a harmadik intésre foglalt helyet a trónszéken.

A remek beszéd minden passzusa elemi erővel hatott itten. Oly lelkesedést ritkán láttak a királyi palota falai, mint akkor, azon a tündérszép napon. De ha lehet, még ez a lelkesedés fokozódott, mikor Szilágyi a királynéról szólt, a mi nagy asszonyunkról, a ki miden magyar szívébe van zárva, mélyen, igazán, elválhatatlanul.

Miután Szilágyi elmondta beszédét: *Bánffy* miniszterelnök felment a trónhoz és átnyújtotta a királynak elmondandó beszédét. A felséges úr feltette czvikkerét és tiszta hangon, kitűnő hangsúlyozással, közvetlen melegséget és lelkesedést árasztva, olvasta fel beszédét:

Tisztelt Urak! Főrendek és képviselők! Kedvelt Híveim!

Örömmel üdvözlöm kedvelt Magyarországom főrendeit és képviselőit itt egybegyűlve s köszönettel fogadva hódolatukat, *hálát mondok az isteni gondviselésnek, mely megélnem engedte, hogy szeretett magyar nemzetemmel együtt ünnepelhessem a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét.*

Ritka és megható e történelmi időszakot jelző ünnepély s midőn az egész ország átérzi annak nagy jelen-

tőségét, emlékezzünk meg mindenekelőtt kegyelettel őseinkről, kiknek bölcsesége az Isten oltalma mellett biztosította ez állam eddigi fennállását és merítsük a történelemből azon hasznos tanulságot, hogy ezen ország csak akkor volt erős és virágzó, midőn fiai királyukhoz és vallásukhoz híven ragaszkodva, *egymás közt testvéries egyetértésben éltek*, — de ellenkezőleg veszélyek környezték akkor, midőn belső viszályok zsibbasztották életerejét.

De még arra is utal a történelem, hogy hálásan emlékezzék meg az ország azon szomszédjairól és azon nemzetekről. kik készségesen siettek az ország segítségére, különösen akkor, midőn a több mint százéves idegen uralomtól való felszabadulásáért küzdött — s emlékezzék meg azon szomszédjairól is, kikkel az országot a jó- és balsors s őseink bölcsesége összefűzte, alakítva velük *azon monarkiát, melynek fennállása e helyen európai szükség,* melyet őseinktől örökölve, utódaimnak sértetlenül fentartani szent kötelességem és akaratom, a mint azt mind a két állam saját érdeke is kívánja.

Hő óhajtásom azért, hogy *ezen kapocs iránti érzék nemcsak ne lazuljon*, hanem mindenkor sérthetetlen maradjon s hogy *ezen érzék és rokonszenv kölcsönös legyen a monarkia mindkét államában,* s kölcsönös egyszersmind az a tudat is, hogy ezen összetartás alapján nemcsak jogai, hanem kötelességei is vannak mindkét félnek, a mint ezt úgy a pragmatika szankczió, valamint az annak kifolyásaként teremtett mostani közjogi alap is bölcsen elrendeli, mely alapon az egész monarkia, de különösen szeretett Magyarországom oly örvendetesen fejlődött és felvirágzott, *a nélkül, hogy ezáltal veszélyeztetnék a magyar állam és a magyar politikai nemzetnek rendületlenül fentartandó egysége* s a különféle nemzetiségnek *az egységes állam és a törvények tisztelete melletti* fejlődése, valamint azon, a történet s a törvények

által szentesített viszony, mely Magyarországot társországaival, ezek külön autonom jogainak fentartásával összefüzi.

Ezer év az államok életében is hosszú idő. Fényes korszakok mellett sok viszontagság is érte ez idő alatt az országot, nagy katasztrófák következtek, melyek a nemzet lételét ismételve megsemmisüléssel fenyegették. *A magyar nemzet lángoló haza- és szabadságszeretete,* harczi vitézsége s balsorsban tanúsított szivós kitartása, az isteni gondviselés segélyével mindig leküzdötte a veszélyeket, *fényes tanúságát adva eképen életerejének s államfentartó képességének.*

Ez ünnepélyes pillanatban *elismeréssel kell, hogy emlékezzem meg a magyar nemzetnek e kiváló tulajdonságairól* és hő óhajtásom, hogy a jövendő századok végtelen folyamán a nemzetet egyetértésben királyával mindig az igazi hazaszeretet szövétneke vezérelje s a béke áldása közepette is higgadt, a körülményeket és létező viszonyokat számbavevő megfontolással biztosítsa az állami élet nyugodt fejlődését és felvirágzását.

Mérvadó szerep jut a haza sorsának intézésénél az országgyűlésnek; azért hő óhajtásom az is, hogy az országgyűlés mindkét házának minden egyes tagja is áthatva hivatásától, valamint azon tudattól, hogy *ebbeli állásával nemcsak különös jogok, hanem kötelességek is összekötvék* az ország irányában, mely a törvényhozástól anyagi és szellemi jólétének gondozását és előmozditását méltán várja, — szorgalom és hasznos munka által e várakozásnak megfelelni igyekezzék, mely működésében teljesen összhangzó támogatásomra és kegyelmemre mindenkor számíthat.

S e nemes feladatot kölcsönös bizalommal és közös erővel teljesítve, valósulni fog a mai ünnepélyes ülésükben hirdetett kegyeletes törvényben foglalt ezen kijelen-

tés, hogy *„szilárd alapjai ezek annak az áldásos összhangnak, a melynek ereje a jövendő századok biztos haladásának is zálogát képezi“*. Adja az ég, hogy úgy legyen, most és mindenkor.

Mikor a Magyarország szót ajkára vette, láthatólag mindig megrezdült, szeretettel, lágysággal, a belső ragaszkodás természetes hangsúlyozásával hangzott ez az édes szó ajkáról.

És beszéde alatt oly jelenetek történtek, a melyeket csak magyar ember tud csinálni. Ily közvetlen, ily természetes, ily őszinte csak a magyar ember tud lenni, a ki talán nem is hallgat az udvari etikettre, mikor a szíve dobog.

Az történt a király beszéde alatt, hogy egy-egy passzus után, épp úgy, mint a parlamentben, egyszer csak felhangzott:

— Helyes! Úgy van!

— Úgy van! Helyes! Éljen!

Bizony, ez felhangzott.

És a királynak hogy tetszett!

Az éljenzések és helyeslések után mindig pihenőt tartott és megvárta, míg lecsillapodik az éljenriadalom. Azután folytatta tovább. De nem folytathatta sokáig egyhuzamban. Mert a király beszédének minden passzusa, minden szava olyan, hogy éljenezni lehet utána.

A külföldi diplomaták csak nézték ezeket a dolgokat. A magyar parlament ma fölöttébb, sőt a legfölöttébb imponált nekik. A király és a királyné a beszéd után eltávoztak, folytonos főhajtással köszönvén meg a harsogó éljenzést.

Ez volt a ragyogó ünnepnap ragyogó befejezése.

Mikor a nagyteremben véget ért a tisztelgés, a korona átadására hivatott urak: a herczegprímás, a miniszterelnök, a magyar főudvarmester és a korona kísérete, a kihallgatási terembe mentek.

Behatóan megtekintették a koronát és a koronázási jelvényeket is és elhelyezték a ládába; az aktusról jegyzőkönyvet vettek fel és miután ezt valamennyien aláírták, ezt is a ládába tették, a melyet azután bezártak és lepecsételtek.

A lepecsételés a következő sorrendben történt: 1. ő felsége pecsétje, 2. a magyar főudvarmester, 3. a miniszterelnök, 4. a herczegprímás, 5. a judex curiae, 6. a két királyi biztos, 7. az első koronaőr, 8. a második koronaőr pecsétje.

A lepecsételt ládát azután a behívott szolgák a koronaterembe vitték.

Ide a bizottság tagjain kívül hat testőr és 12 koronaőr kísérte a koronát.

Bár nem volt programmba véve és hivatalosan megrendelve, este fényárban úszott a főváros. Önkéntesen, hallgatag megegyezéssel illuminálták a polgárok az utczákat és a házakat. Csak kevés helyen volt hatalmas, lobogó lángpompa; többnyire csak ablakba tett gyertyaszál mutatta a nagy ünnepet. Mint imbolygó, apró lidércztüzek rezegtek a gyertyalángocskák és mégis annyi melegség, annyi szeretet sugárzott szerteszéjjel belőlük.

Pazarul világítottak a középületek. A múzeum, a színházak, az iskolák, sőt templomok is színes lángsorokba voltak borulva s a legtöbbjén legfényesebb, legpompásabb volt ez a transparent:

„Éljen a király!“

Ilyent láttunk mindenfelé; néhol az ezer évet feltüntető számokkal: 896—1896.

A magánházak közül a terézkörúti Samassa-féle ház pompázott különösen a külső díszével, úgyszintén a takarékpénztárak épületei, a New-York palota és egyéb helyek voltak nagyon gazdagon és ízlésesen kivilágítva.

Az utczákat ellepte a sokaság és gyönyörködött a pompás látványosságban.

Mátyás templomának felszentelése.

Nagy-Boldogasszony ünnepén, augusztus tizenhatodikán végre felszentelték Budavárának s egész Magyarországnak ezt az ereklyéjét és építészeti remekét: azt a gyönyörű templomot, a melyet még Mátyás építtetett, s a melynek újjáalkotását az ezredév közepén fejezték be.

Húsz évig tartott a Mátyás-templom újjáépítése és évről-évre szebbé, értékesebbé lett ez a nemzeti emlék.

* * *

Az egyházi aktusnak pompás nyári idő kedvezett. Péntekről szombatra virradó éjjelen szerte oszlottak a felhők és az ünnep reggelén verőfényben úszott a budai vár.

Az ősi koronázó templom környékét már reggel ellepte a közönség és türelmesen várakozott a herczegprímásnak és kíséretének megérkezéséig.

A czeremónia pontban nyolcz órakor délelőtt kezdődött és teljes három óráig tartott. *Vaszary* Kolos bíboros herczegprímás pompás dísz-

fogatán érkezett a felszentelendő templomhoz s útközben mindenfelé élénken üdvözölték az egybegyűltek. Kívüle *Hetyey* kanonok ült a díszhintóban és a herczegprímás vele ment a sekrestyébe, a hol az egybegyűlt papság fogadta.

A herczegprímás mindjárt fel is öltötte egyházi ruháját és meg is kezdte a szertartást. *Boltizár* érseki helynök és *Jung* váczi kanonok, felszentelt püspökök, *Bogisich* Mihály czímzetes püspök, budavári esperesprépost, *Hetyey* kanonok, *Walter* Gyula, *Széchenyi* Miklós gróf jáki apát, *Kohl* Medard dr. prímási titkár, *Klinda* Teofil szentszéki jegyző, *Czobor* Béla egyetemi tanár, *Kurz* Antal ferenczvárosi plébános, *Krizsán* Mihály szemináriumi aligazgató, *Purt* Iván tanulmányi felügyelő, *Vézinger* Károly apát, *Gudenus* báró, *Nemes* Antal dr., *Bozóky* Géza, *Entresz* Ede fővárosi hitoktató és számos növendékpap segédkezett neki.

A közönség köréből nem bocsátottak be senkit a templomba.

Nyolcz óra után kivonult a papság is, bezárták az ajtókat és menetté formálódva, háromszor körüljárták a templomot. A főkapunál mindannyiszor bekopogtattak az üdvözítő nevében.

Elől vitték a lorettói kápolnából leszedett ereklyéket, így: Szent László, Domonkos, Margit, Szent Adalbert, István keresztelője és egyéb ereklyék.

Harmadszori kopogtatásra megnyilt a főkapu és zsoltárokat zengve, bevonult a papság a templomba. Azután újból elzárták a főkaput.

Az ének befejezte után keresztalakban felhintették a szentelt hamút a hajó közepén, a melybe a herczegprímás az Isten igéjét hirdető görög betűket írta pásztorbotjával. Majd körüljárták a templom belsejét s annak falait a herczegprímás szentelt vízzel megszentelte; tizenkét helyen pedig az apostolok emlékére a falban elhelyezett gyertyatartókat olajjal kente meg, mire a gyertyákat is meggyujtották.

Erre megkezdődött az oltárszentelés.

A főoltárt *Vaszary* Kolos bíboros herczegprímás, a Szent László és Keresztoltárt *Jung* püspök, a Szent-Háromság és Szent-Imre oltárt *Boltizár* püspök szentelte meg.

A szertartások alatt a főegyházi férfikar *Seyler* Károly antifonáit adta elő.

Az oltárszentelés után megnyíltak a templom kapui a világiak számára is és az ünnepi közönség bevonult a megszentelt falak közé, hol nemrégiben a fejedelmi jelvények voltak kiállítva.

A főbejárattól a szentélyig a koronaőrség állott sorfalat s a hajó első padsoraiban foglaltak helyet: *Gerlóczy* Károly és *Márkus* József polgármesterek magyar díszben, számos fővárosi bizottsági taggal, a

tulsó oldalon a helyőrség törzs- és főtisztjei, a szentély padsoraiban *Lobkovitz* Rudolf herczeg hadtestparancsnokkal a tábornoki kar, *Perczel* Dezső belügyminiszter és mások.

Ezalatt a szürke nénék az oltárokat leterítették s ellátták a szükségesekkel, mire megkezdődött az ünnepi nagymise, a melyen *Vaszary* Kolos bíboros herczegprímás pontifikált a már említettek asszisztencziája mellett.

A szent mise alatt a templomi énekkar *Bogisich* Mihály átiratában *Vavrinecz* Mór karnagy vezetése alatt egyházi énekeket adott elő.

A mise 11 óra tájban végződött, a mikor a herczegprímás palotájába hajtatott.

A közönség azután nagy tömegekben vonult a gyönyörű templomba, a melyet 12 órakor ismét elzártak.

Az esteli harangszó után újra megnépesedett a Mátyás-templom környéke. A mint az alkony bekövetkezett, káprázató fényesség gyúlt ki a templom felett és a toronyban megszólaltak a harsonák.

Egyházi énekeket adott elő a toronyban a 86-dik gyalogezred zenekarának tíz muzsikusa.

Régi, régi egyházi dalokat játszottak előbb a nyugat felé eső részen, azután a keleti erkélyen, Pest felé.

Csodálatosan hangzott a magasztos zene, a melyet szárnyaira kapott az esti szél és vitte tovább a főváros palotáiba, bérházaiba — mindenfelé. A harsonások zenéje ugyanis a legtávolabb eső városrészekben is hallható volt, hol erősebben, hol meg halkan.

Nagyon sokan hallgatták és nem tudtak betelni a szép dalokkal, a melyeknek sorát a „Szózat“ zárta be.

* * *

Különben az ezredik év fényes ünnepei ilyen sorrendben zajlottak le: *1896. május 2.* nyílt meg az ünnepek sora. I. Ferencz József király, az ezredéves ünnepek fővédnöke, e napon nyitotta meg az ezredéves országos kiállítást. Ott voltak körülötte a fejedelmi vendégek, az uralkodóház tagjai, a Bécsben székelő nagykövetek, mint az összes kulturnemzetek képviselői, a magyar törvényhozás két házának tagjai, a magyar kormány, az osztrák-magyar monarkia közös miniszterei, Ausztria törvényhozásának és kormányának képviselői, a székes főváros, a magyarországi vármegyék és szabad királyi városok küldöttségei, az országos kulturális intézetek és testületek kiváló tagja stb. — *Május 3.* ünnepélyes hálaadó istentisztelet a koronázási templomban, a király

és a felsorolt vendégek jelenlétében. — *Május 9.* az iskolák ünnepe. — *Május 10.* Te Deumok az ország összes templomaiban, a helyi hatóságok képviselői jelenlétében. — *Május 3-tól május 15-ig* az ország összes törvényhatóságai, tudományos és közművelődési intézetei díszüléseket tartottak, az összes szinházakban díszelőadások.

Június 5. a szent koronát és a koronázási jelvényeket (palást, kard, jogar) ünnepélyes menetben, a koronázásra megállapított szertartásokkal, átviszik a koronázó templomba és három napon át közszemlére teszik ki. — *Június 6.* az új királyi palota alapkőletétele volt. *Június 8.* a király koronázásának évforduló napján a törvényhozás két házának tagjai díszhintókban teljes díszben a királyi kastély elé vonulnak, hogy bemutassák a királynak a nemzet hódolatát. A díszmenet élén haladnak az összes vármegyék és városok lovas bandériumai nemzeti díszben, vagy népies viseletekben. A menetet az ország zászlósurai nyitják meg, úgy, mint a koronázáskor. A magyarországi bandériumokat a belügyminiszter, a horvátországiakat pedig a horvát bán vezeti. A menet a koronázási templom elé vonul ; onnét megindul a hatlovas hintó, mely a koronázási jelvényeket, a koronaőröktől kísérve, az új parlamenti palota elé viszi. Az *új parlamenti palotában*, mely a teljes befejezésig 16 millió frtba kerül, a nagy kupolás teremmel annyira elkészültek, hogy megtartották benne ezen a napon a parlament két házának közös ezredéves díszülését, melyen a két ház elnökei elnökölnek ; 17 főherczeg van jelen, mint a főrendiház tagja s az oltáralaku emelvényen ott vannak a koronázási jelvények. Ezen a nevezetes ülésen törvénybe iktatják az ezredéves ünnepet. Az ülés után a bandérium végig vonul az Andrássy-úton a kiállítási területre, a parlament tagjai pedig visszakísérik a királyi kastélyba a koronázási jelvényeket és átadják a királynak, a ki az üdvözlő beszédre válaszol.

Július 5. a törvényhozás tagjai *Pusztaszerre* (Szeged közelében) mentek, a hol ezer év előtt a magyar nemzet Árpád fejedelemmel megkötötte a vérszerződést ; a legrégibb alkotmány ezredik évfordulóját ünnepelték és avatták fel ott : *Árpád fejedelem szobrát.* Július 19. *Munkácson*, augusztus 2. *Pannonhalmán*, 16-án *Brassóban*, 30-án *Nyitrán* és szeptember 18. *Dévényben* avatták fel az Árpád-emlékeket.

Augusztus 20. a budavári *Szt. István-szobor* alapkőletétele volt ; augusztus 23. a királyi Kuria épületének, szeptember 6. a *kassai domnak* és szeptember 13. a *pozsonyi Mária Terézia-szobornak* felavatása.

Szeptember 1—5. közt a kormány 500 új népiskolát avatott fel az országban.

Szeptember 20. Zimonyban, az ország déli határán avatták fel a honalapító fejedelem szobrát, a horvát tartománygyűlés és a horvát hatóságok jelenlétében.

Szeptember 27. a király Magyarország és Ausztria parlamentjeinek és kormányainak képviselőitől kísérve, lemegy az Al-Dunához (a hol az aldunai uralkodók csatlakoznak hozzá) és átadja a forgalomnak a *Vaskapu-csatornát*, mely műszaki szempontból egyaránt világra szóló alkotás.

Október 4. átadják a forgalomnak a Budapesten épített vámháztéri *Ferencz-József-hidat*.

Október 11. megnyitják az iparművészeti múzeumot.

Október 31. az ezredéves kiállítás ünnepélyes berekesztése volt.

Az ezredik év ünnepeinek berekesztése.

A tündéri látványnak november harmadikán szakadt vége. A villamos lámpák kialudtak, a korzó szökőkútja nem szórta többé színes vízsugarait, emberek sokadalma nem tolongott az útakon, a vendéglőkben és tereken elhallgatott a zene. Annyi szépségnek és varázsnak, az emberi elme és ügyesség oly sok és fényes produktumának látványában többé nem gyönyörködhetünk.

A kiállítást bezárták, munkások százai lepték el a kiállítást s kezdetét vette a rombolás. A mit annyi szorgalommal, ízléssel és ügyességgel állítottak össze: a szép pavillonok elpusztultak, a kiállított tárgyakat elvitték s mire a tavasz megjön, nyomát sem fogják látni ennek a tündérkertnek.

Fájó szívvel gondolunk rá, hogy mindez már csak emlék, szép, örökké feledhetetlen, fenséges emlék.

Dániel Ernő kereskedelmi miniszter rekesztette be ünnepélyesen a kiállítást. Ő, a ki annyit fáradott a szép mű kiépítésén, bánatos érzéssel említette meg, hogy ettől a kiállítástól, mely annyi gyönyörnek és nemzeti büszkeségnek volt forrása, immár meg kell válnunk. Az egész nemzet érzülete szólalt meg e hangban. Hiszen a lefolyt történeti nevezetességű év legszebb emlékei fűződnek e helyhez, nagy, történeti jelentőségű események, melyeknek varázsa alól ma sem tudunk szabadulni.

Itt láttuk teljes erejében megnyilatkozni a király és nemzet közötti szeretet és ragaszkodás bensőségét, a midőn a király, a felséges asszony, a főherczegek és főherczegnők

jelenlétében megnyitotta a kiállítást. Itt láttuk a külföldi követeket és nagyköveteket, a kik tanúi voltak annak a lelkesedésnek, melylyel a nemzet koronás királya iránt viseltetik. És látták a nemzet erejének megizmosodását, a politika, a közgazdaság és kultura terén.

Bizony, büszkeséggel és önérzettel gondolunk e nagy ünnepekre és igaza van a kereskedelmi miniszternek, hogy a kiállítás elmulása fölötti bánatunkat csakis az az önérzet ellensúlyozza, a melyet ez a kiállítás minden honfi keblében felidézett.

Büszkék vagyunk reá, hogy a mit bemutattunk, az egész külföld dícséretét és elismerését vívta ki. Soha Magyarország annyira ismert és nagyrabecsült nem volt a külföld előtt, mint most, a mikor a nemzet a maga erejéről, életrevalóságáról oly fényes tanúbizonyságot tett. Óriási az a haladás, melyet ez a kiállítás minden téren felmutatott. Mióta atkotmányunkat, önrendelkezési jogunkat visszanyertük, egy régi államot döntöttünk le s egy szebbnek alapját raktuk le.

Büszkeséggel és önérzettel sorolta fel Dániel Ernő, hogy minő sikereket értünk el már is, a mely sikerek biztos zálogát képezik annak, hogy a nemzet a reá váró nagy kulturmissziónak meg fog felelni. Ez a kiállítás fényes tanúságtétel volt az egész világ előtt, hogy Magyarország nemcsak mint politikai nemzet bir nagy súlylyal az európai koncertben, hanem mint a nyugati kulturának zászlótartója a Kelet kapujában, mint közgazdasági és ipari állam oly tényező, melylyel az egész világnak számolnia kell. Számolnia kell már mai állásában, de számolni kell azzal is, hogy ebben a nemzetben óriási az akaraterő és törekvés; hogy nem fogunk megállani a félúton, hanem szorgalommal s arratermettségünkkel ki fogjuk fejteni teljes erőnket. Ennek a jövőnek a perspektiváját mutatta be a most lefolyt ezredéves kiállítás. Az a nemzet, mely nem egész három évtized alatt minden téren nemcsak a kezdet nehézségeivel tudott megbirkózni, hanem már is óriási előmeneteleket tett, az szemmel látható bizonyitékát adta annak, hogy képes és el van

határozva minden téren felvenni a versenyt a Nyugat leghatalmasabb, kulturájukban és iparukban legfejlettebb nemzeteivel is.

Ez a tudat lelkesít, örömmel tölti el keblünket és teljesen paralizálja azt a fájó érzést, melyet a kiállítás bezárása felett érezünk. Sokat értünk el, de még sok a tenni való s korai volna megnyugodni a babéron. Ha azt akarjuk, hogy a nemzet nagy kulturmisszióját betöltse, fáradhatatlan pihenést és elbizakodást nem türő folytonos és fokozatos munkásságot kell kifejtenünk.

Az ipar terén például igen nagyot haladtunk s ma Magyarország, mint iparos ország, kezd önállóságra szert tenni. De azért — a mint arra a kereskedelmi miniszter is rámutatott — sok oly iparág van, a melynek terén még a kezdetén sem vagyunk. Pedig ha erősek, gazdagok akarunk lenni, iparos-országgá kell fejlődnünk, hogy ellensulyozzuk azt a veszteséget, mely agrikulturánkat a gabonaárak hanyatlása következtében érte.

Legyen a bezárt kiállítás erőforrása a további munkásságnak s a további sikereknek. S a midőn végkép búcsút mondunk e kedves alkotásnak, azzal a tudattal sorozzuk azt legragyogóbb emlékeink közé, hogy ez a kiállítás nem volt az utolsó erőpróbája nemzetünknek. Ha a béke istene nem fordítja el tőlünk kegyes ábrázatját, hiszszük, hogy lesz még ünnep egyszer a világon . . .

A kiállítás bezárása.

A szürke gomolygó felhők mögül kibújt az őszi nap, hogy bágyadt mosolyával utóljára tekintsen erre a tündérvárosra, mely immár a multé.

A fényes csarnokok között tengernyi sokaság tolong, hogy búcsút mondjon minden szépnek, jónak, mit itt élvezett. A nagy ajtók nyikorogva, nehezen csukódnak be, a villamos lámpák szomorúan szórják szerte-széjjel sugaraikat, a zenekar hangjait el-elkapja az őszi szél. Viszi, viszi meszszire, hogy hírt adjon arról a vídámságról, jó kedvről, mely a kiállítási korzón uralkodott.

A lámpák utóljára lobbannak, a kapuk becsukódnak, szó sem hallik. Csend honol mindenfelől.

Az álom véget ért. Édes, bűbájos álom volt, melytől oly nehezen válunk meg.

Van-e magyar szív, mely nagyot ne dobbanna, hallva mindazt a dicsőséget, elismerést, melyet a külföld a millennáris év alatt reánk halmozott? Özönével jöttek közibénk az idegenek, hogy saját tapasztalataikon okulva győződjenek meg arról az óriási, gyors kulturális haladásról, melyet a magyar nemzet aránylag oly rövid idő keretén belül végig futott. Elismerés, lelkesedés hangján emlékeztek meg midarról, mit itt láttak és hallottak. És ebben rejlik a kiállítás igen nagy morális sikere. Bemutatta a külföldnek a magyar tudományt, ipart és kereskedelmet a maga teljes valóságában.

És most az egész világ tele van a magyar név dicsőségével. A galád rágalmak, rosszakaratú híresztelések eltörpülnek, megsemmisülnek, látva a valóságot, az igaz életet, mely hatalmas erővel lüktet a magyar nemzetben.

Utóljára járjuk a csarnokokat. Tárházát mindannak a kincsnek, melyet szorgalom, becsületes munka és kitartás itt összehalmozott. Büszkeség dagasztja keblünket s jóleső megelégedés tölti el szívünket. A munka, szorgalom, nem veszett kárba. A gondosan ápolt fa meghozta jutalmát; terebélyes, hűs árnyában kényelemmel pihenünk meg . . .

Fújják már a takaródót. Szomorúan szól a hangja, végig rezeg szívünkön . . . Fájdalmas szívvel búcsúzunk a kiállítástól, mely a magyar névnek kivívta a kulturnépek sorában azt a helyet, melyet tehetségénél, iparkodásánál és szorgalmánál fogva méltán megérdemelt.

Déli fél 12 órakor fogat fogat után állott meg a kiállítás király-utczai bejárójánál. Az ünnepély a kiállítási ünnepségek csarnokában ment végbe. Az óriási terem zsúfolásig megtelt nőkkel és férfiakkal, a karzatokon is valósággal szorongtak az érdeklődők.

A mint a zajos éljenzéssel fogadott *Dániel* Ernő kereskedelmi miniszter megérkezett és elfoglalta helyét az emelvényen, azonnal kezdetét vette a bezáró ünnepély.

Az ünnepélyen jelen voltak: *Bánffy* Dezső b. miniszterelnök és neje, *Dániel* Ernő, *Lukács* László, *Wlassics* Gyula, *Perczel* Dezső, *Darányi* Ignácz, *Josipovich* Imre miniszterek, *Vörös* László, *Zsilinszky* Mihály, *Csörgheő* Gyula, *Bedő* Albert államtitkárok, *Schmidt* József igazgató, *Szalay* Imre min. tanácsos, Krisztinkovich Ede min. osztálytanácsos, Müller műszaki tanácsos, Rudnay Béla főkapitány, Czobor Béla dr., Tormay Béla min. tanácsos, Thék Endre jury-alelnök, Szerb György és Weisz Bertold képviselők, Hörmann Konstantin kormánytanácsos, Gelléri Mór főtitkár, Kálnoky Izor, Sasvári Ármin, Wekerle Sándor v. b.

t. t., Szapáry Gyula gr., Széchenyi Béla gr., Széchenyi Gyula gr., főlovászmester, Hegedűs Sándor, Bethlen Balázs gr., Redwitz Károly br., Fehér Ipoly, Matlekovits Sándor, Rákosi Jenő, Liptay min. tanácsos, gróf Zichy Jenő, Ráth Károly főpolgármester, Kammermayer Károly, Gerlóczy Károly polgármesterek, dr. Vécsey Tamás egyetemi tanár, Csatáry Lajos min. tanácsos, Neuschloss Marczel, Fürst Jakab, Latinovits, Korányi dr. főrendiházi tagok, Vadnay Károly, Szokolay Kornél, Singer Zsigmond, Balázs Mór, Hűvös József, Kresz Géza dr., Brázay Kálmán.

Schmidt József kiállítási igazgató a kereskedelmi miniszterhez a következő beszédet intézte:

Én, a kit az a szerencse ért, hogy ennek a munkának csaknem kezdetétől közvetlen tanúja lehettem, felemelt fővel hirdethetem, hogy ez a munka nehéz volt, hogy azok, a kik végezték, elismerést érdemelnek.

Fel kellett ölelni a multat, ki kellett terjeszkedni a jelennek minden ágára.

S ezen a tág, határtalannak látszó mezőn mennyi akadály! Magyarország ezeréves fennállását ünnepelte.

Ezen az ünnepen a nemzetnek, a nemzet minden fiának minél közvetlenebbül szeme elé kellett állítani hosszú multjának történetét, minden oldalról minél behatóbban meg kellett ismerni jelen állapotát: hogy biztos irányt nyerhessen a jövő törekvéseire, munkájára.

Ennek a szükségnek megfelelőleg, e helyen, ezen a kiállításon fennmaradt emlékeiben látjuk hazánk történetét. S bátran elmondhatjuk, hogy népünk minden foglalkozási köréből akadtak lelkesek, a kik ide hozták szorgalmuk gyümölcsét s ezzel hű képét adták a mai Magyarországnak.

Ma gyors egymásutánban, sőt egymás mellett többszörös sorban kiállítás kiállítást követ. Azokat a dolgokat, melyeket általában kiállítani szoktak, új világításba kell helyezni, más oldalról kell bemutatni, az eddigitől eltérően kell csoportosítani, hogy érdeket keltsenek. Azokat, a miket mások ritkán, vagy egyáltalán nem állítottak ki, azért szokták mellőzni, mert kiállításuk nagy nehézségekkel jár s ezeket a nehézségeket a mi kiállítóinknak kellett legyőzni.

Meg kellett birkózniok az általában kedvezőtlen gazdasági helyzettel, mely minden lépést nehézzé, minden számítást bizonytalanná, minden sikert kétségessé tett. Le kellett magukban győzni a kételyt, a mindig élő remény halvány fénye mellett, az önzetlen

hazafiság erejével kellett dolgozniok, hogy még a visszavonás szava is hatástalan maradjon.

Most, mikor a kiállítás végéhez jutottunk, megelégedéssel jelenthetjük ki, hogy nincs hang, mely el nem ismerné, hogy ez a munka sikerült.

Kiállításunk legyőzte a bizalmatlanságot és előítéletet, elnémította az ellenséges irígykedést, meghódította a közönyt, a jóakaratú, sőt lelkes barátok nagy seregét szerezte meg talán először a külföldön, — aztán idehaza.

Most, mikor ennek a kiállításnak, mint minden emberi alkotásnak, eljött utolsó órája, alig van közöttünk valaki, a kit fájó érzés ne fogna el.

De ez a fájdalom enyhülést talál abban a biztos tudatban, hogy kiállításunkat ugyanazok a kezek, melyek szeretettel, gonddal, művészettel építették fel, leronthatják, széthordhatják ; de nagy hatása, megbecsülhetetlen eredményei hosszú időig fennmaradnak, teljesen talán soha el nem enyésznek.

Az egész világon — ott is, a hol eddig nevünkről is alig vettek tudomást — elismeréssel, nem ritkán magasztalással említik a magyar mezőgazdaságot, ipart, tudományt és művészetet ; hirdetik a magyar tehetségét, munkabirását; dicsőítik a magyar szabadságszeretetét, törvénytiszteletét, harczias vitézségét, rajongó szeretetét, törthetlen hűségét a legjobb uralkodó iránt.

Versenytársaink s azok, a kikkel üzleti összeköttetésben állunk, számolnak velünk, ellenségeink respektálnak, jó barátaink, szövetségeseink azt a köteléket, mely bennünket hozzájuk csatol, szorosabbra fűzik.

De a mi nekünk mindennél sokkal többet ér, az, hogy sokkal jobban ismerjük enmagunkat.

Tudjuk, hogy mink van, de tudjuk azt is, hogy még sokkal többre van szükségünk.

Látjuk, hogy megfeszített munkával, lankadatlan szorgalommal, összetartással, ha kellett, önfeláldozással, rövid idő alatt nagyot haladtunk, de látjuk azt is, hogy csaknem végtelen az a tér, mely még előttünk áll, hogy agyunk teljes megfeszítésével kell tanulnunk, szívünk egész melegével kell lelkesednünk, hogy véres verejtékkel kell dolgoznunk, hogy sokat, a mi kedves szokásunkká vált, kell magunktól megtagadnunk, ha oda akarunk jutni, a hol a népek családjának haladtabb tagjai vannak.

Érzi minden igaz, minden gondolkodó magyar, hogy ezt a végnélkülinek látszó teret be kell futnunk, hogy erős, a lehetőségig fokozott munka, polgárai szoros összetartása nélkül nincs virágzó,

boldog, nincs Magyarország. De érezzük azt is, hogy ezt a Magyarországot meg tudjuk teremteni, fenn tudjuk tartani.

Ez az, a mi kiállításunk eredményeként kiállításunk elmúlta után is fennmarad, ez az, a mi elmúlta felett vigasztalásul szolgál.

És most, midőn hivatalos tisztem és hivatalos megbízásomból folyólag arra volnék bátor Nagyméltóságodat kérni, hogy kiállításunkat bezártnak nyilvánítani méltóztatnék, szabad legyen különbség nélkül minden, az összes kiállítók megbízásából Nagyméltóságodhoz még néhány szót intéznem.

Látja, tudja, érzi minden kiállító azt, hogy kormányunk minden tagja nemcsak rokonszenvvel, méltánylással kísérte a kiállítók törekvéseit, hanem a hol csak lehetséges vala, nem csupán az állami üzemekkel, de a kormányzat minden ágazatával, melyet, vagy melynek legalább eredményét szemlélhetővé lehet tenni, sorai közé állt, példával, tanácscsal buzdította, tevékenységével segítette, a mikor kellett és lehetett, ügyét áldozatok árán is előmozdította.

Tudja és érzi minden kiállító azt, hogy Nagyméltóságod a kiállítás vezetésének minden szálát kezei között tartotta, hogy figyelmét minden részletre kiterjesztette, hogy minden érdeket egyenlően mérlegelt és igazságot szolgáltatott minden különbség nélkül, hogy végre képviselte a kiállítókat és kiállítást mindenkivel szemben és mindenütt, a poharak csengése között épen úgy, mint mikor fontos érdekeit kellett védelmezni.

Ezért a kiállítók ezrének csak egy szava van: a köszönet szava.

Ezt a szót hangoztatva, kérem Nagyméltóságodat, méltóztatnék a magyar ezredéves kiállítást bezártnak nyilvánítani.

Erre *Dániel* Ernő kereskedelemügyi miniszter a következő beszédet tartotta:

Tisztelt Uraim! Ez az ünnepély, mely bennünket most itt összegyűjtött, bánatos érzéssel tölti el keblemet; egy oly bájos, kedves képtől, egy oly tündérkerttől kell búcsút vennünk, mely féléven át nemcsak a főváros, de az egész ország lakóinak a tiszta és derűs gyönyörnek, a nemzeti büszkeségnek forrása volt!

De ez az érzés még nem kizárólagos. Az a büszkeség, — az az önérzet, melyet ez a kiállítás minden igaz honfiban méltán és joggal felidézett, nincs annak létéhez kötve és bánatomat ellensúlyozza az a felemelő tudat, hogy a nemzeti önérzet épen az itt szerzett tanulságokban és annak külső hatásában folyton ismétlődő fejlődésének oly forrásait fogja nyerni, melyek őt nagy és

magasztos czélok elérésére nemcsak ösztönözni, de képesíteni is fogják.

Mert uraim, az a nagy munka, melyet a nemzet állami létének, ezeréves fennállásának ünneplésére létesített, — nemcsak a hozzáfűződő várakozásnak felelt meg, nemcsak az iránta emelt igényeket elégítette ki, — de oly sikereket mutatott fel, melyek örökké fényes tanúságot tesznek, hogy ez a nemzet a reája háramló kulturmissziói feladatát nemcsak teljes mértékben felfogta, de elég erővel és akarattal is bir, hogy annak meg is feleljen.

Én azt hiszem, nem válhatunk el méltóan ezen nagy munkától a nélkül, hogy ezen sikereket legalább nagy vonásokban ne méltányolnók.

Tisztelt uraim! Kettős czél vezérelte e munka létesítését. Gyönyörködni akart a nemzet dicső múltjának emlékein, másrészt tiszta képét akarta nyerni az ország mai állapotának.

E kettős czél nyert kifejezést az egész kiállítás elrendezésénél, mely ennélfogva lényegesen tért el minden eddig ismert kiállításoktól és a történelmi kiállítás rendezésében valóban úttörő volt.

Ép ezért — de természeténél fogva is, a kiállításban ezer év történetét tüntetni fel — nagy nehézségek és akadályok merültek fel, melyeket nyomban a hivatott tényezők lankadatlan buzgalma és buzdítása, valamint a résztvevők semmi áldozattól vissza nem riadó hazafiságának együttes közreműködése által sikerült oly fényesen legyőzni, hogy a történelmi kiállítás nemcsak díszévé és kincses tárházává vált az egész kiállításnak, de a történelmi nevezetességű épületek utánzása és az értékes ereklyék gyűjtése folytán oly hű tükrét nyertük ezeréves történetünknek, mely a külföldet is teljes elismerésre birta és bámulatba ejtette és történelmünket kevésbé ismerőknél is dicső multunk iránt méltánylást és tiszteletet keltett.

Méltán sorakozik a történelemhez a jelenkori kiállítás. Talán nem oly fényes és ragyogó, mint amaz, de sikereiben ép oly dús és talán gyakorlati értékében még gazdagabb.

Láttuk, mint alakult át mezőgazdaságunk, mennyire haladt a belterjes művelés mind nagyobb arányokban való terjedése által és mily magas fokra emelkedett állattenyésztésünk.

Láttuk azon nagy erőfeszítéseket, melyek a talajjavítások és armentesítések terén tétettek, az okszerü művelődés előmozdítására.

Láttuk az erdészetnél a szakítást a rablógazdasággal és láttuk a bányászat és kohászat terén mutatkozó folytonos haladást és valóságos hazafias örömünkre szolgál annak konstatálása, hogy a széntermelés emelkedése nemcsak a külföldi szén kiszorítását

jelzi, de gyáriparunk állandó fejlődéséről is örvendetes tanúságot tesz.

Teljesen kielégítők a mezőgazdasági iparnak termékei is. Láttuk, hogy a szeszipar mikép igyekszik magát tartani, hogy a fiatal czukoripar a folyton tökélesbülő teknikai eljárással miképen hódít tért és hogy a malomipar, mely már régóta a fejlettség magas színvonalán áll, a külföld irányában is megtartja domináló állását.

Büszkeséggel tölt el vas- és fémiparunk is, különösen gépparunk oly haladást tett legújabb időkben, hogy termékeivel — különösen gazdasági gépekkel — a külföldön is versenyképesnek bizonyult.

De egyéb iparágaink is, különösen az építészeti ipar különféle ágai, az agyag- és üvegipar, a ruházati ipar, a sokszorosító- és papíripar és végre, mit talán először kellett volna említenem, a vegyészeti ipar is e tárlaton oly szép haladást tüntettek fel, mely bizonyára teljes elismerést érdemel és minden hazafit valódi megelégedéssel tölt el.

Nagy haladásról tesz tanúságot a közlekedési kiállítás is, és pedig nemcsak a vasúti, de tenger- és folyamhajózási tekintetben is. Valamint úttörőnek kell jeleznem a kereskedelem-, pénz- és hitelügy feltüntetésére rendezett kiállítást is, mely ezen ágaknak virágzásáról világos képet nyújt.

Nagy súlyt fektetek a művészet terén látott haladás méltatására is. A művészet minden ágazatában: a festészetben, szobrászatban, építészetben, híven tünteti fel törekvéseinket és sikereinket — és bátran mondhatom, hogy a felmutatott alkotásokat friss munkakedv, ambiczió és haladási vágy épen nem mindennapi sikerekkel jellemzik.

De talán mindezeknél érdekesebbek azok a törekvések és eredmények, melyek a kiállításon hazai kulturánkat és oktatásügyünk fejlődését, jelen állapotát és jövő törekvéseink irányát akarták feltüntetni.

A magyar nemzet érzi, hogy fennállásának és felvirágzásának legfőbb biztosítékát kulturai haladása képezi. Az egyeseknek törekvései e téren sok esetben a legkülönbözőbb egyesületi működéssé tömörülnek és alig van a kulturának tere és nyilvánulása, a hol e tevékenységnek jelentékeny nyomai ne mutatkoznának.

Ezeket a nyomokat kép és írás, szoborművek, táblázatok egyaránt hirdetik. Hirdetik azt, hogy ez a kultura a mellett, hogy magyar nemzeti, nem akar elfojtani, nem akar háttérbe szorítani semmi más kulturát, sem bántani, sérteni más nemzetiséget, sőt azok haladásának is készséggel szolgálni kíván.

Fontos kulturális tekintetek szolgálatában áll egész oktatási ügyünk, mely nemcsak az általános ismeretek terjesztését tartja feladatának, hanem a szakművelődés gyarapítására is nagy súlyt helyez. A régibb szakoktatások mellé sorakozik újabban az ipari szakoktatás, mely a rövid idő alatt elért eredmények által igen szép jövőt igér.

Két irányzat domborodott ki az iparoktatásügyi csoportban: az iparművészeti és a nagyipari. Mindkét irányban ipariskoláink a legnagyobb elismerésre méltó eredményeket mutattak fel és mindkét irányban a haladottabb iparral biró államok iparoktatásának igen komoly versenytársaivá lettek.

Tisztelt Uraim! A csak futó vonásokban vázolt ezen sikerek és eredmények egy nagy jelentőséggel birnak. Fényesen tesznek tanúságot arról, mikép a magyar nemzet hasznos tagja volt az európai népcsaládnak a haladás együttes munkájában és szellemi, anyagi és erkölcsi téren kifejtett munkálkodásunk vívmányait a legelőnyösebben tünteti fel.

És habár az igazság érdekében nem hallgathatom el, hogy ezen kiállításon némely iparágak még épen nem, vagy csak hézagosan voltak képviselve, — az eddigi haladásban találom a legerősebb biztosítékot arra, hogy ezen hiányok és hézagok is a közel jövőben be fognak töltetni, minek folytán gazdasági függetlenségünk minden irányban teljesen biztosítva leend.

Hogy mindezen sikerek és eredmények nem maradnak hatás nélkül, ki merné ezt kétségbe vonni? Nyilvánulni fog a jövőben, különösen, ha mindazon tanulságok és tapasztalatok, melyeket a kiállítás nyújt, átmennek a nemzet vérébe és a nemzeti élet minden nyilvánulásaiban érvényesülni fognak.

De nyilvánult már most is, és pedig úgy befelé, mint kifelé. A tömegesen felránduló s nagyrészt a legszegényebb néposztályhoz tartozó belföldi látogatók itt az ország szívében merítettek lelkesedést, látva hazájuknak talán alig is sejtett erejét és haladását; míg a külföld úgyszólván csak e kiállítás révén és az itt lefolyt kongresszusok alkalmából tanulta ismerni és becsülni szép országunk belső erejét, hatalmát és hivatását.

Mélyen érzett hálás köszönetet mondok tehát a kormány nevében mindazoknak, kik hazafias lelkesedéssel hozzájárultak a nagy nemzeti mű sikeréhez.

Teszem ezt első sorban Szent István koronájának társországai és a megszállott tartományok iránt, kik igaz testvéri szeretettel nemcsak szépen rendezett saját kiállításaikkal bámulatos haladá-

suknak kimagasló bizonyítékait szolgáltatták, de ezáltal az anyaország teljes fényű képét emelték.

Köszönetet mondok a hadseregnek is, mely a kiválóan sikerült hadászati kiállítás létesítésével valóságos úttörő munkát végzett; fényesen tanúsította ezáltal, hogy a nemzet törekvéseivel és aspirációival teljesen összeforrott és annak minden örömében és viszontagságában a maga részét magának kiveszi.

Köszönetet mondok végre az összes kiállítóknak, kik nem riadva vissza áldozatoktól és fáradalmaktól, minden tehetségüket e nemzeti nagy mű fényének és sikerének emelésére fordították.

És köszönetet mondok a sajtónak, mely hathatós támogatásával biztosította e szép mű sikerét.

Volt azonban e kiállítás folytán alkalmunk egy becsben igen magas és az egész nemzet minden rétegét élénken érintő tapasztalatot szerezni: s ez az, hogy minden várakozást messze túlszárnyalt az a benső érdeklődés, a nemzettel való együttérzés osztatlan melege, a melylyel dicsőségesen uralkodó koronás királyunk és a nemzet rajongó szeretetével övezett királyné, az ország millenniumi ünnepélyeinek és első sorban az ezredéves kiállításnak emelését szívükön viselték, nemkülönben millenniumi alkotásaink sikerét legmagasabb személyes közreműködésükkel biztosították.

Szent Istvánnak ékes koronája egy ezredév alatt vajmi ritkán ragyogott oly fényesen, mint most, s miként szimboluma a nemzeti erőnek, vajmi ritkán képviselt oly egyetértő és egységes hatalmat, a minő csak az uralkodóval szívben, lélekben összeforrott hazában gyökerezhetik.

Az a dicsfény, mely örömteljes boldogságunkra a koronától az országra szertesugárzott, a visszavonások és a nemzeti küzdelmek árnyait mintegy varázsütésre eloszlatta és az összetartozandóság oly fenkölt érzete fogta el a kebleket, melynek generációkra kiható nyomai fognak maradni.

Az a felemelő bölcseség, mely hazánk hivatásának történelmi mérlegelése alapján a jelen viszonyok méltó megítélésével és a messze jövőbe tekintendő látnoki szemmel kovácsolja még szorosabbra a kapcsokat a nemzet és dinasztia közt, a legerősebb visszhangra talál mindnyájunk kebelében és áthatva a törhetlen hűségnek és ragaszkodásnak érzetétől, minden gondolatunk és óhajunk azon imában egyesül: Éljen a király!

És ezzel az ezredéves országos kiállítást bezárom!

A helyesléssel, tetszésnyilatkozatokkal és éljenzésekkel gyakran félbeszakított beszéddel az emlékezetes ünnep véget ért.

Az utolsó nap.

Consummatum est.

A kiállítást ünnepélyesen és hivatalosan bezárták.

Budapest közönsége megható módon búcsuzott el az örömökben fényes ünnepségekben gazdag millenáris esztendő legnagyobb halottjától, a kiállítástól.

A legutolsó napon az idő is megemberelte magát. Gyönyörű szép őszi nap köszöntött be a sok esős után, s a kissé hideg, de ragyogó verőfény glóriát vont a csöndesen kimúló tündérváros fölé.

Egész Budapest künn volt a kiállításon s az egyes csarnokokat formálisan megostromolták. Szinte életveszélyes volt a tolongás, különösen a dohány- és selyemtenyésztési pavillonoknál. Estefelé pedig a korzón lehetetlen volt a séta s minden várakozást felülmúlt a megjelent szép asszonyok és lányok nagy száma.

Kilencz órakor nagy katonai takarodó szolgáltatta a búcsúztatót, de ennek hangjai már kevés szívet érzékenyítettek el, a hűvös este épen nem volt alkalmas, hogy az ember csupa szeretetből künn maradjon, bizonyos nátha igérvényét váltva meg.

Tizenegy órakor becsukták a kapukat, a villanyos ívlámpák kialudtak s a gyönyörű pavillonokra, tündérpalotákra ráborult a sötét éjszaka, melyből csak egy magyar világkiállításkor lesz feltámadás.

A kiállítás kitüntetései.

A hivatalos ujság közli azoknak a neveit, a kiket az ezredéves kiállítás díszoklevelével és aranyérmeivel tüntettek ki. A díszoklevelet a legkülönbözőbb gyárak, kultur-társaságok és más közreműködők kapták. A kereskedelemügyi miniszter, mint az ezredéves kiállítás országos bizottságának elnöke által jóváhagyott zsüri-szabályzat értelmében a díszoklevél, mint legmagasabb kitüntetés, a jelenkori csoportok legkiválóbb kiállítóinak ítélhető meg, a kik a tudomány, művészet, irodalom, népnevelés, a közművelődés és az anyagi jólét emelése, a hazai ipar és földmívelés fejlesztése körül országos érdemeket szereztek. A díszoklevelek száma a 100-at meg nem haladhatja; azok odaítélése a csoport-zsürik javaslatára a zsüri-tanácsot illeti meg.

Állami aranyérmet kapott szintén 100, de ezt igazán száz kiállító. Nevezetesen 91 magyar, 7 horvát-szlavon és 2 bosznia-herczegovinai kiállító.

A kitüntetések sora ez.

Díszoklevelek.

A zsüri-tanács a kereskedelemügyi miniszter elnöklése alatt tartott ülésein a díszokleveleket a következő kiállítóknak ítélte oda: Agnelli József plébános Csár (Nyitravármegye), Apponyi Sándor gr. Lengyel, Beocsini czementgyári unió (Redlich, Ahranstein és Spitzer) Budapest, Benczur Gyula festőművész Budapesten, budapesti szalámi-gyárosok kollektív kiállítása, Budapest székes főváros, budapesti önkéntes mentőegyesület Budapest, Chotek Rezső gróf futtaki uradalma, Csekonics Endre gróf nagybirtokos Zsombolya, Danubius Schoenichen-Hartmann egyesült hajó- és gépgyár-részvénytársaság Budapest, Dugarcsai kir. orsz. szab. pamutszövő- és fonó-gyára Dugarcsa, Dinamit Nobel részvény-társaság Pozsony, Eisele József réz-, ércz-, mű- és gőzkazángyár Budapest, Első magyar jutafonó- és szövőgyár részvény-társaság Budapest, Első magyar papíripar részvény-társaság Budapest, Első magyar közművelődési egyesület (Emke) Kolozsvárott, Első magyar varrógép- és kerékpár részvény-társaság Budapest, Első osztrák jutafonó- és szövőgyár magyarországi fióktelepe Ujpesten, Erdélyi bortermelő kereskedők szövetkezete Weingau, Esterházy Miklós József gróf, Fegyver- és gépgyár részvény-társaság Budapesten, Fischer és Heidlberg kátránytermékek és vegyészeti gyár Budapest, Fiumei első magyar rizshántoló és keményítő-gyár részvény-társaság Fiume, Ganz és társa vasöntőde és gépgyár részvény-társaság Budapest, Geramb János József-féle bányaegyesület Bélabánya, Gerbaud Emil, a Kugler Henrik-féle császári és királyi czukrászda tulajdonosa Budapest, Grünstein Henrik ékszerész Budapesten, Hauszmann Sándor kőfaragó és épitő-mester Budapest, Hedrich és Strauss, Király-malom Budapest, Cs. és kir. szab. hermaneczi papírgyár Beszterczebánya, Hermann János hordógyáros Budapesten, Hungária műtrágya-, kénsav- és vegyszergyár részvény-társaság, Iparművészeti társulat Budapest, Izabella cs. és kir. főherczegnő ő fensége, mint a Pozsony és Vidéke hímző házi iparának támogatására alakult nőegylet védnöke, Jálics Géza gyáli szőlőtelepe, Károlyi Alajos gróf örökösei és Károlyi István gróf nagybirtokosok Budapest, Kegyes tanító-rend Dörgicse, az 1896-iki ezredéves országos kiállítás kereskedelmi pénz- és hitelügyi csoportja, kir. magyar természettudományi társulat Budapest, nemeskéri Kiss Miklós Véghles, Klinger Henrik első magyar vitorlavászon-, len- és jutaárú-gyár részvény-társaság Pozsony, „Klotild" első magyar vegyipar részvény-társaság Nagy-Bocskó, Kőolajfinomító-gyár részvény-társaság Budapesten, Kühmayer Ferencz és társa, arany-, ezüst-, sodrony- és paszomány-gyár Pozsony, Lechner Ödön műépitész Budapest, Lédeczy Sándor zongora-gyáros Budapest, Lord és társa fakereskedők Budapest, Lotz Károly festőművész Budapest, Machlup

A. és E. első magyar stearingyertya- és szappangyár „Flóra“ Budapest, Magyar aszfalt-társulat Budapest, Magyar czukorgyárosok gyűjteményes kiállítása, Magyar fém- és lámpaárú-gyár részvény-társaság Budapest, Magyar keramiai gyár részvény-társaság Budapest, Magyar szeszipárosok együttes kiállítása, Magyar szent korona országainak vörös-kereszt egyesülete Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Budapest, Munkácsy Mihály festőművész Budapesten, A liszt egyenlő minőségi számozására egyezmény alapján kötelezett malmok közös kiállítása, Neuschloss Károly és fiai építési vállalat, ács-üzlet Budapesten, országos erdészeti egyesület Budapesten, Orsz. magy. gazd. egyesület Budapesten, Osztrák-magyar szabadalmazott államvasút-társaság Resicza, Paget János örökösei Aranyos-Gyéres, Pasteur-intézet, Polgári serfőzde részvény-társaság Kőbánya, Reichel és Heiszler gép-, réz- és érczműgyár Budapest, Rimamurány-salgótarjáni vasmű részvény-társaság, Roth György lőporgyáros Pozsony, Schlick-féle vasöntő és gépgyár részvény-társaság Budapest, Schreiber J. és unokaöcscsei üveggyárosok Budapesten, Scholtz C. O. Matheócz lóvakaró, pléhárú és gépgyár, Schönborn-Buchheim gr. munkács-szent-miklósi urad., Spitzer Gerson és társa Ó-Buda, Strobl Alajos szobrász Budapest, Szápáry Gyula gr. v. b. t. tanácsos nagybirtokos Budapest, Somogyi gazd. egyesület, Szegedi kenderfonó-gyár részvény-társaság Szeged, Teleky Árpád gr. nagybirtokos Brassó, Temesmegyei gazd. egyesület Temesvár, Thonet testvérek Budapest, Torontálmegyei gazd. egyesület, Tüköry Alajos és társai Vrbanye, Wein Károly és társai czég vászon-, damaszt- és kamukaárúk gyára Késmárk, Weitzer János gép-, waggongyár és vasöntőde részvény-társaság Arad, Wörner J. és társa malomépítészet, gépgyár és vasöntőde Budapest, Wünsch Róbert építési vállalkozó és czement-gyáros Budapest, Zichy Mihály festőművész Szent-Pétervárott, Zsolnay Vilmos fayence és majolika-gyáros Pécs.

Horvát-Szlavon kiállítók:

Bródi vagyonközösség, Bukovácz Vlaho festőművész Zágráb, Cseh Ervin főispán bortermelő Vukovár, Guttmann H. J. faipartelep-tulajdonos Eszék-Belicze, Horvát-Szlavon erdész-egyesület Zágráb, Matica hrvatska Zágráb, Pfeiffer Károly Lipót Eszék, Szlavonországi mezőgazdasági egyesület Eszék, Zupanjei taningyár.

Bosznia-Herczegovinai kiállítók:

Első boszniai ammoniak szódagyár, Lukavac, Varesi vasipar részvény-társaság.

Bosznia-herczegovinai országos kormány kiállításai:

Bosznia-herczegovinai orsz. múzeum Szerajevó, Bosznia-herczegovinai orsz. kormány, Bosznia-herczegovinai orsz. kormány mezőgazdasági osztálya Szerajevó, Bosznia-herczegovinai dohány-egyedárúsági igazgatóság Szerajevó, Bosznia-herczegovinai államvasútak igazgatósága Szerajevó, Bosznia-herczegovinai országos kormány építészeti hivatala Szerajevó, Országos kézműves iskola, Központi fegyház Zenicza, Orsz. könyvnyomda Szerajevó, Közös pénzügyminiszterium műipari osztálya Szerajevó és Bécs.

Állami aranyérmek:

A kereskedelemügyi miniszter a zsüri-tanács javaslata alapján az 1896. évi ezredéves országos kiállításon részt vett következő kiállítóknak adományozta a 100 darabban meghatározott állami aranyérmet: Adria magyar kir. tengerhajós részvény-társaság Budapesten, Athenaeum irodalmi és nyomdai részvény-társaság Budapesten, Bachruch A. ékszerész Budapesten, Barabás Miklós akadémiai képíró Budapesten, Beszterczebányai első magyar posztó- és gyapjúgyár részvény-társaság, Biedermann Ottó lovag nagybirtokos Mossgó, Budapesti első gyermekmenhely egyesület, Cservenka és Grossmann kádárok Budapest, Dulcz Antal szíjgyártó és nyerges Budapest, Dunkl V. K. parkett-gyáros Kassa, Első cs. és kir. szabadalm. Dunagőzhajós Társaság Budapesten, Első magyar üveggyár részvény-társaság Budapesten, Első magyar részvényserfőző Budapesten, Első szászrégeni tutajkereskedő-társulat Szászrégen, Erdélyi pincze-egyesület Kolozsvár, Esterházy Miklós Móricz gróf Csákvár, Festetich Tasziló gróf Keszthely, Franklin-társulat Budapest, Frohner és Kremer, Szabó Lajos és társai Nagyléta, Gelb M. és fiai kékfestőgyára Budapest, Gottermayer Nándor könyvkötő Budapest, Grüneberg Károly kefegyáros Pozsony, Hazai vízszabályozó társulatok gyűjteményes kiállítása, Haggenmacher-féle serfőző Budafok, Hőgyes Endre dr. a budapesti kir. m. t. egyetem ált. kór- és gyógytan- és Pasteur-intézetének igazgatója Budapest, Hubert J. E. pezsgőgyáros Pozsony, Jungfer Gyula udvari mű- és épületlakatos Budapest, Karácsonyi Jenő gróf nagybirtokos Bánlak, Keleti Gusztáv festőművész Budapest, Koller Károly tanár utódai, Forché Román és Gálfy István fényképészek Budapest, Kollerich Pál és fiai sodrony-szövet-fonat- és szitaárú-gyár Budapest, Kovács és Stodola bőrgyára Liptó-Szent-Miklós, Kossuch János anyag- és üveggyáros Budapest, Kőbányai gőztéglagyár-társulat Budapest, Kölber

testvérek udvari kocsigyárosok Budapest, König Izidor műasztalos Budapest, Kőszénbánya- és téglagyár-társulat Budapest, Krámer J. műtrágya- és gipszgyár Egeres, Kunz, Mössmer és Kollarits-féle gyűjteményes kiállítás Budapest, Kühne Ede gazd. gépgyáros Budapest, Láng László gépgyáros Budapest, Lingl Károly esztergályos Budapest, Litke L. udvari pezsgőgyáros Pécs, Lőw Károly posztógyáros Zsolna, Machlup H. fiai első magyar bőrgyár Budapest, Madarász Viktor festőművész Budapest, Magyar általános kőszénbánya részvény-társaság Budapest, Magyar folyam- és tengerhajózási részvény-társaság Budapest, Magyar-horvát tengeri gőzhajózási részvény-társaság Fiume, Magyar mérnök- és építész-egyesület Budapest, Magyar orvosi könyvkiadó-társulat Budapest, Magyar ruggyanta részvény-társaság Budapest, Magyar textil-ipar részvény-társaság Rózsahegy, Marton Lajos és fia műlakatos Pozsony, Mayer E. fiai gazdasági gépgyár-, vas- és fémöntő Szombathely, Monaszterly és Kuzmik utódai Budapest, Nagykikindai gőzmalom részvény-társaság, Nagysárosi műmalom Eperjes, Nádasdy Ferencz gróf Budapest, Nicholson gépgyár részvény-társaság Budapest, Országos balneologiai egyesület Budapest, Országos közegészségi egyesület Budapest, Országos magyar méhészeti egyesület Budapest, Osztrák-magyar légszesz-társulat Budapest, Páder Nándor műlakatos Budapest, Pallas irodalmi és nyomdai részvény-társaság Budapest, Pesti könyvnyomda részvény-társaság Budapest, Pesti izraelita hitközség kórházai Budapest, Paulis-baraczkai szőlőművelők szövetkezete, Pozsonyi szőlőmívesek egyesülete, Régenhart Ferencz és társa hadfelszerelő-gyár Pozsony, Reitter István kocsigyáros Vácz, Rovay Frigyes jószágigazgató Pozsony, Röck István gépgyáros Budapest, Ruprich Károly műasztalos Budapest, Salgótarjáni kőszénbánya részvény-társaság Budapest, Scherg Vilmos és társai posztógyárosok Brassó, Schmidt és Meynier papirgyárosok Fiume, Schunda W. J. hangszergyáros Budapest, Seifert Henrik és fiai tekeasztal-gyárosok Budapest, Stefánia pesti szegény gyermek-kórház egyesület Budapest, Steinschneider Jakab ágy- és fehérneműgyáros Budapest, Stowasser J. hangszergyáros Budapest, Székely Bertalan festőművész Budapest, Szőlőszeti egyesület mint szövetkezet Bazin, Than Károly egyetemi tanár, a budapesti kir. m. t. egyetem I. kémiai intézetének igazgatója Budapest, Than Mór festőművész Budapest, Verseczi gazdasági egyesület, mint borászati szövetkezet Versecz, Vulkán gépgyár részvény-társaság Budapest, Wagner Jenő és Emil vegyészeti gyára Budapest, Weisz Bertold és Manfréd konzerv-gyára Budapest, Wolfner Gyula és társa bőrgyára Ujpest.

Horvát-Szlavon kiállítók:

Általános horvát halászati és vadászati egyesület Zágráb, Zágrábi gőzmalom, Bartolovics Iván gyáros Eszék, Bollé Herman építészeti tanácsos Zágráb, Dumreicher Oszkár báró nagybirtokos és gyáros Savski-Marof, Reisner Ádám gyáros Eszék, Horvát-Szlavon mérnök- és építész-egyesület Zágráb.

Bosznia és Herczegovinai kiállítók:

Országos képzőműves iskola Szerajevó, Közös pénzügyminisztérium műipari osztálya Szerajevó.

* * *

Legyen e lap a halottaknak szentelve, kik a magyar nemzetnek nagyjai valának, a honszerző Árpád s a hadverő Hunyadi emlékezetének; az országalapító királyok. Szent István, IV. Béla, Nagy Lajos és Mátyás dicsőségének; hős Szent Lászlónak, Kinizsynek, Zrinyinek, Dobónak; a haza védelmében elesetteknek: Ulászlónak, Lajosnak, Szondynak, Losonczynak s az ezer csatákban elvérzett vitézeknek; legyenek áldva a haza szabadságáért küzdők: Bethlen, Bocskay, Rákóczy, Kossuth s híveiknek hamvai; legyenek megszentelve a vértanúk: Hunyadi László, Frangepán, Nádasdy, az eperjesi vérpad, a budai vérmező, a pesti börtön s az aradi kálvária áldozatai, hogy neveik csillagként ragyogjanak Magyarország egén örökké, nyugodjanak el nem felejtve öt világrészben, kik meghaltak a számkivetésben, Tököly Zrinyi Ilonával, a rodostói hű magyarok, valamint a kiket a sors szétszórt az elfojtott szabadságharcz után s vissza többé nem térhettek; a bölcs törvényhozók Kálmán, Verbőczy, Deák, kik igazságot szereztek a magyar népnek, tiszteltessenek, míg Magyarország áll s a költők: Zrinyi, Balassa, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Arany s a szerelemnek és szabadságnak jeltelen sírban nyugvó elvérzett lantosa, dalaikban örökké éljenek s a tudásnak és vallásnak tanítói: Kapisztrán János, Vitéz, Pázmány s a nagy államférfiak: Fráter György, Esterházy nádor, Széchenyi István, Andrássy, legyenek áldva mindörökre.

A mit ezer év nemzeti élete nemeset művelt, nagyot munkált, szépet alkotott, a mi történetünkben becsület, hírnév s példa vagyon, a nagy férfiaknak köszönjük, kiket az isteni gondviselés a nemzetnek

adott. De kellett, hogy sokan, ezrek, százezrek megértsék és kövessék őket s a nemzet milliói mindennapi fáradsággal, áldozattal és hazaszeretettel tartsák meg a hont. Annyi veszedelem, oly sok szerencsétlenség érte, nemzet többet nem szenvedett, mint a magyar s a szenvedésekben nagyobb volt, mint szerencséjében, honszerelmében, a fájdalom könyűje öntözte a reményt, szerencséjében elbizakodása s pártoskodása hoztak rá bánatot és bűnhödést. Szétdarabolva, porig alázva a legszebb honfierényeket nevelte. Isten csodája, hogy még áll hazánk!

Pedig áll még s hiszi, hogy élni fog. Egy nagy nemzeti ünnep záródik be. Fél esztendeig országunk ünnepelt. A mi apáinktól ránk maradt, a mit az új nemzedék művel, kiállították s nagy gyönyörűségünk telt benne méltán. Az egész ország ide sereglett nézni s megbámulta a külföld kiállításunk s a főváros szépségét. A tanácskozások hosszú sorban emelték nemzeti ünnepünk értékét s a vendégszeretet rokonszenvet keltett az idegeneknél népünk iránt. Azután emlékek is maradtak róla az utókornak, szobrok és templomok s az országháza, mint a magyar szabadság büszke vára.

Legyünk porban nyugvó eleinkhez méltók, úgy fogja csak Magyarország megszerezni jobb jövendőjét.

Az egyházak ünnepe.

OSZK

Dr. Vaszary Kolos bíbornok, herczegprímás beszéde az ezredévi hálaadó isteni tiszteleten, 1896. május 3-ikán.

Elhangzott a hálaének ajkainkról, király és nemzet együttesen borult le előtted, Mindenható Isten, kinek tekintete ronthat és teremthet száz világot; előtted Örökkévaló, kinek szemeiben ezer év annyi, mint a tegnap; előtted Jóságos Atyánk, ki bár vétkeink miatt büntető kezeddel sujtottál, — erényeinkért áldásoddal is boldogítottál.

Felséges Uram!

Felséges asszonyom!

Nemzetem!

Ezeréves létünk határkövénél állunk, melynek egyik oldalán arany- és vérbetűkkel vannak felírva a mult eseményei: a másik oldal a belátható jövő számára üresen áll.

Olvastad-e nemzetem: mennyi öröm és bánat, dicsőség és gyász, jólét és szenvedés, harczi diadal és csatavesztés, összetartás és pártviszály váltakoznak ezer éves multadban?

Olvastad-e, hogy nemzetünk, bár néhány évtized alatt e hazát megszerezte, mégis külföldre tör, sok vért ontva maga is vérzik és két nagy vereség után kétségtelenül a hunok és avarok sorsára jut, ha csak vértől párolgó fegyverét a béke fejedelme előtt le nem teszi és a kereszténységet fel nem veszi.

Kard foglalta el,

Kereszt tartotta fenn e hazát.

Nemzetünk a kereszténység felvétele által belép ugyan az európai népcsaládba, de nem olvad be; fejedelme a kor intézményei szerint nem lesz alárendeltje, — hűbérese a római császárnak, hanem a pápától nyert koronával megkoronáztatva, mindenkitől független és önálló királyságot alkot.

E korona hatalmat ad a királynak és tekintélyét külről emeli, de bensőleg, lelkiismeretében megköti, mert az alkotmány megtartására kötelezi.

Szent koronánk e szerint mint védő cherub lebeg király és nemzet felett, mindegyiknek jelezve kötelességeit, mindkettőnek biztosítva kölcsönös jogait.

Így született újra a százéves Magyarország a keresztény hit ölében.

Ez esemény nemzetünk sorsának forduló pontja, a trón támasza, szabadságunk biztositéka, fénykorszakaink forrása, megpróbáltatásunk erőssége, létünk alapköve.

Mivé lettünk volna e nélkül? Azok a viharok, melyek felettünk elvonultak, számban nagyobb, erőben hatalmasabb nemzeteket is elpusztítottak volna!

Hisz óriási hatalmak hányszor zúdították reánk hadaikat?

Később században át testünkkel fogtuk fel a Nyugat ellen intézett támadásokat, melyek alatt templomaink, iskoláink, városaink, falvaink elhamvadtak, testvéreink százezrenkint fogságba hurczoltattak; és ezen vészteljes időszakban még saját magunkkal is küzdöttünk, életre, halálra.

Ha mindezeket csak futólag olvasod, nemzetem, el kell ismerned hogy Isten erős keze tartott fenn.

Miért tartott fenn?

Mert azoknak — egyeseknek úgy, mint nemzeteknek, — kik őt, mint Atyjukat tisztelik — hosszú életet ad.

Megdöbbenve olvasom a szent könyvben a következő fenyegetést: „Az Úr megveri és kitépi Izraelt a jó földről, melyet atyáinknak adott és elszórja őket, ha nem tisztelik Őt.“

Nemzetünknek volt sok bűne, de volt egy nagy erénye: hogy Istent nem tagadta meg soha, — tiszteletét törvénykönyvbe igtatta.

Fentartott Isten azért is, mert sok pártfogónk volt az égben.

Nincs nemzet, melynek uralkodó családja annyi szentet számlálna, mint maga az Árpádház.

Leghatalmasabb közbenjárónk volt mégis a mi Nagyasszonyunk, kinek alakját zászlóinkra hímeztük, pénzeinkre vertük, tiszteletét, szeretetét versekben zengedeztük.

Midőn bűneink sokasága miatt magához az Urhoz folyamodni féltünk, veszély idején százezrek, milliók ajkán hangzott fel az ének:

Boldogasszony Anyánk
Régi jó Patronánk,
Nagy inségben levén,
Így szólít meg hazánk:
Magyarországról, édes hazánkról,
Ne feledkezzél meg szegény magyarokról.

Isten végtelen irgalmából jutottunk el tehát az ezredik évhez

Légy üdvözölve, légy áldva e magasztos ünnepen, igénytelen hű fiadtól, drága hazám!

Áldott legyen földednek minden hantja, mely annyi szent hamvat takar, áldott legyen földednek minden göröngye, melyet hőseink vére öntöze és munkás népünk verejtéke nedvesíte.

Áldott legyen földednek minden családi tűzhelye, melyet vallásunk megszentele.

Légy üdvöz, légy áldott!

Felséges királyom!

Nemzetem atyja!

Isten irgalmából te vezeted be e nemzetet a második ezerévbe, nem a fegyverek zörejével, hanem bölcseséged fényével, szereteted melegével.

Esdve kérem a királyok Királyát, nyújtsa ki védő karját felséges személyedre; öntse, árassza reád kegyelmeinek bőséges teljét, hogy ennek világosságánál részletesen és tisztán felismerve nemzeted ügyeit, átlátva bajait, bátran és szerencsésen teljesíthessed és oldhassad meg mély kötelességérzettel, alkotmányos hűséggel és lankadatlan fáradsággal kezelt királyi feladatodat.

Adjon neked az Úr csendes országot, hű tanácsadókat, jó népet, erős hadsereget, tartós békességet, hosszú életet, hogy népedet szentségben és igazságban még soká boldogan vezethessed.

Légy üdvöz, légy áldott, felséges királyném! Fogadd el e templomban, hol megkoronáztattál, legmélyebb hódolatunkat, legőszintébb szeretetünket irányunkban mindig tanúsított jóságodért, szeretetedért.

Áldólag emlékszünk, hogy midőn nemzetünk anyjává lettél, édes anyai nyelvünkön szólottál hozzánk; áldólag emlékszünk, hogy azt az aranyfonalat is anyai gyengéd kezed szőtte, mely hőn szeretett királyunkat a nemzettel elválaszthatatlanúl összekötötte.

Légy ezután is gyámolítója a szegényeknek, vigasztalója a szenvedőknek, közbenjárója a trón előtt kegyelemért esedezőknek.

Földi királynénk!

Földi anyánk!

Legyen életed útjain vezérlőd, ótalmazód az égi királyné, az égi szűz Anya!

Legyen áldás a királyi gyermeken! Legyen áldás az egész uralkodó családon.

Fel a szívekkel!

Fel, Nemzetem!

Megtartani, felvirágoztatni, boldogítani az ősök által elfoglalt és nekünk örökségbe hagyott hazát, ez a nagy és nemes feladat vár, nemzetem, reád.

Igaz! A láthatár kissé borús, de máskor sem volt mindig tiszta feletted az ég.

Sokszor állottál már sírod szélén s mégis, midőn azt hitték rólad, hogy kiirtottak — te gyarapodtál; midőn azt vélték, hogy megalázták — te diadalmaskodtál; midőn azt gondolták, — hogy meggyengítettek — te erősödtél; most is, ezer év után, nem megfogyva, nem megtörve, hosszú nemzeti életednek nem alkonyán, hanem delén, erőteljesen lépsz át a második évezredbe.

Legjobb királyod uralkodása alatt sorsod saját kezedbe van letéve. Vigyázz!

A letűnt nemzetek legtöbbjének nem külellenség, hanem önfia vágta sebét.

De bármennyire összetartasz, Isten nélkül nem boldogulhatsz, nemzetem! Azért azt a törvényt, melyben ezer éves létedet megörökíted, melyben az isteni gondviselést, a vallásos áhítatot, a király iránt való hűséget, a hazaszeretetet megemlíted, ne csak a fórumnak hideg és érzéketlen márványtáblájára, hanem lelkedbe is mélyen vésd be.

Én nemzetem!

Isten megparancsolta egykoron szolgájának, hogy a népet, midőn az ígéret földjére lép, áldja meg.

Én is, Uramnak méltatlan szolgája, ez ünnepélyes órában áldásra emelem kezemet és imádkozom:

Hallgassa meg, nemzetem, a te könyörgésedet az Úr és szorongattatásod idején irgalmas arcát ne fordítsa el tőled!

Legyen veled a jövőben, mint volt atyáiddal a multban!

Adjon bőséget az ég harmatából, a föld kövérségéből, hogy ínség, nyomor, ne látogasson meg téged.

Tegyen nagy és erős nemzetté, és magasztalja fel nevedet minden időben!

Ha ellenség törne reád, harczoljon melletted és segítse kivívni győzelmedet.

Adja meg neked az Ur félelmének lelkét, hogy megtarthassad vagy megszerezhessed őseid erényeit, nehogy valaha megingassad azon erős alapokat, melyekre atyáid hite építette ez országot!

Adja meg neked az Úr bölcseségének lelkét, nehogy erkölcsödben megromolva, erődben megfogyatkozva, elveszítsed e földet, melyet a te Urad Istened hazául adott teneked!

Uram, hallgasd meg imádságomat! Szeplőtelen szűz Anyánk, régi nagy Patrónánk, esedezzél érettünk, hogy az Atya, Fiú és Szentlélek áldása legyen velünk mindenkor!

Amen!

OSZK

A magyar nemzet ezredik évi ünnepén elsőnek s kiváló fénynyel, magasztossággal jelentek meg az összes egyházak. A hit és vallás vezette be őseinket az európai nemzetek sorába, ez vetkőztette le európaiatlan szokásaikat és erkölcseiket, ez erősítette őket mindenha a küzdelemben. Istenhez fordult ez a kiválasztott nép minden nagy csapás idején s az Istenbe vetett bizodalom volt az a talizmánja, melylyel oly sok viszontagság után „megfogyva bár, de törve nem“ hitt a jobb, szebb jövőben. De Istenéhez fordult örömünnepein is, hálát adván a vett jókért.

Hitvallását nem csupán saját czéljaira használta, de másfélszázadon át Európát védte vele a pogány áramlat ellen. Az a török-mór vasgyűrű, mely Európát két szélső déli félszigetén át szorította s mely világrészünk czivilizáczióját látszott megsemmisíteni, a magyar nemzet szívósságán pattant szét. A mi Xeres de le Frontera volt nyugaton, az volt Mohács keleten a kereszténységnek. Örök hála a Mindenhatónak, hogy erőt adott nekünk a nagy küzdelemből győztesen kikerülni.

Az ezer év küzdelmeiben egyházaink mindenkor tevékeny, hazafias részt vettek ki s méltó volt multjukhoz az a dísz, az a fény, melylyel az ezredik esztendőt megünnepelték.

Minden hit, minden nyelv egybeforrott ég felé szálltában, hirdetvén, hogy dicsőség a magasságban Istennek s békesség a földön a jó embereknek!

A főpásztorok már az ezredik esztendő beköszöntésének megünneplésére is kiváló intézkedéseket tettek. Elrendelték, hogy 1895. Szilveszter napján az egyházak ünnepélyes *hálaadó isteni tiszteleteket* tartsanak s másnap, a nagy esztendő beköszöntésekor, *az összes harangok érczнyelvei hirdessék a nemzet legnagyobb ünnepét.*

Maga a katholikus egyház feje, a pápa sietett örömtől áradó levelében az ő hű magyarjaihoz s áldását adta Árpád utódaira.

A katholikus püspökök, az 1896. február 28-iki budavári konferenczián elhatározták, hogy az országos ünnepeken testületileg vesznek részt s iskoláikban elrendelik az ezredik esztendő fényes megünneplését.

Az összes főpásztorok — valláskülönbség nélkül — hazafias érzéstől duzzadó *pásztorleveleket* bocsájtottak ki, melyekben a magyar haza, a magyar nép nagy ünnepén hálát adnak Istennek véghetetlen kegyelmeiért s áldását kérik az ő kiválasztott népére, esedeznek a magyar haza boldogulásáért, felvirágzásáért.

Számos egyházközség az ezredik esztendőben templomát szentelte fel, vagy annak alapkövét rakta le, maradandó alkotásul a jövőre, — más egyházközségek harangokat s egyházi szerelvényeket szenteltek fel az ünnep dicsőségére.

S a hívők a föld sarától megtisztulva, emelt lélekkel rebegtek imát a Mindenhatónak, énekelvén a szép zsolozsmát:

Erős várunk nekünk az Isten . . .

A főpapok által kibocsátott ezredik évi pásztorlevelek között kimagaslik az egyház látható fejének, *a római pápának pásztorlevele,* mely a legbensőbb szeretetről, atyai jóságáról tesz tanúságot.

XIII. Leo pápa ezredik évi körlevele.

Szeretett fiainknak, a r. sz. e. áldozár-bibornokainak, Vaszary Kolos esztergomi érseknek, Schlauch Lőrincz nagyváradi lat. szer. püspöknek és a többi tisztelendő testvéreknek, Magyarország püspökeinek

XIII. LEO PÁPA.

Szeretett fiaink és tisztelendő testvéreink! Üdv és apostoli áldás!

Kiváló hálaünnepet, az örökkévaló Istennek tiszteletére, egész Magyarország területén rendkívüli örömek közt tartandót, igen helyesen rendeltetek el. Mert az országok gondviselő alkotójának és fentartójának, az Istennek, ha valamely nemzet, főleg a tietek köszönheti a jótetemények nagy sokaságát, melyeket Tőle nem kevés századon át és igen nehéz körülmények között szerencsések voltatok kapni: a mely jótetményeknek emlegetésére és meghálálására felettébb alkalmas idő érkezett el hazátok születésének szerencsés évfordulója alkalmából. Odáig jutottatok ugyanis, hogy ezredik évet számíttok azóta, hogy őseitek hazát és otthont találtak ebben az országban s a magyar állam kezdetét vette.

Hogy az elrendelt ünnepségek méltó sikerrel és nagy haszonnal fognak lefolyni, az iránt semmi kétség sem forog fenn. Mert *lehetetlen, hogy igaz hazaszeretettel biró polgár legyen az, a kit a közös haza becsülete nem érint s a kinek az ősök dicső tetteinek nyilvános ünneplése hatalmas buzditásul nem szolgál a követésre.* Ezekhez becses adalék fog járulni minden művelt nép helyeslő részvételéből, a kik barátságosan osztozkodva örömetekben, üdvözölni fogják az országot, mely alkalmas törvények és intézmények által megalapíttatott, államférfiúi bölcsesség és hadi vitézség által fentartatott s nagy tettek által ezredévig fennállott és nagygyá lett.

Minekünk pedig a ti szerencsétek oly jól esik, hogy már jobban nem is lehet és semmi sem kedvesebb előttünk, tisztelendő testvérek, mint szívben-lélekben a ti népeteknél időzni. Oka ennek főleg egyrészt a mi kiváló vonzódásunk és gondunk a katholikus Magyarország iránt, másrészről pedig ennek az országnak ragaszkodása az apostoli székhez és hozzánk, minek annyi nyilvánvaló jelét adta. Többek közt ez utóbbi években Róma sok magyar embert látott, a mint a ti vezetéstek alatt tisztelettel látogatták az apostolok sírjait; mi magunk is láttuk őket magunk előtt leborulva, midőn a hűség, tisztelet és szeretet legszebb adóit nyujtották át földieik nevében. De mi sem engedtük őket hiányt szenvedni szeretetünkben és alkalmatos buzdító beszédünkkel kedveskedtünk nekik, hogy a lelkeket a szent hitvallás kötelességeinek teljesítésében megerősítsük: a mit egyéb alkalmakkor bővebben kifejtettünk az egész nemzet előtt ama levelekben, melyeket ismételve hozzátok intéztünk. Most pedig, a midőn örömmel említjük, mily tisztelettel és szívesen fogadták a papság és a jó lelkek atyai szívünk ama tanúbizonyságait, kívánjuk, hogy *jelen levelünk mint szeretetünknek tolmácsa, érkezzék hozzátok és százados ünnepléseknek örömét is gyarapítsa, gyümölcseit is szaporítsa.*

Azon dolgok egész sorában, a melyeknek emlékezetét nagyszabású ünneppel készültök megülni, kitűnik és kimagaslik fennen a katholikus vallásnak amaz ereje, mely a közjólét-

nek leghathatósabb létrehozója és a népek mindenféle javának szülője és fentartója. Hiszen a mint a ti belátásosabb történetíróitok is mondják, az itt elfoglalt vidékeket a magyar nemzet sem sokáig, sem áldással nem tarthatta volna meg, ha az evangelium tana és kegyelme, megszabadítva őt a pogány babona igájától, intve és szelidítve, rá nem birta volna arra, hogy tiszteletben tartsa a nemzetek jogait, ne sértegessen senkit, szelídséget vegyen be lelkébe, gyakorolja a béke munkáit, a fejedelmeknek Istenre való tekintetből engedelmeskedjék s a keresztény testvériséget családi és állami életében megvalósítsa.

Csodálatos módon nyert megszentelést *Géza* vezérben és a nemzet főbbjeiben a katholikus hitvallásnak kezdete közöttetek, kiváltképen szent *Adalbert* püspök buzgólkodására, a kit apostoli fáradozás és vértanúi babér emeltek dicső hírnévre. És ez a kezdete a kereszténységnek nálatok annál is inkább szerencsés sikernek modható, mert az idő és hely körülményeinél fogva a keleti népek köréből kiindulva, a római egyházzal való gyászos viszály veszedelme fenyegetett benneteket. Amit atyja megkezdett, azt folytatta és befejezte *István,* a keresztény fejedelmek legkiválóbb példaképe, a ki az isteni kegyelemnek rátok vonatkozó szándékait magasztos lélekkel s lankadni nem tudó tevékenységgel hajtotta végre. Ezért őt méltán a ti nemzetetek legerősebb támasza és vezércsillaga gyanánt tiszteltük, mert ő nemzeteteket az igaz vallás segítségével nemcsak az örök üdvösség elnyerésére, a minden jók legfőbb javára képesítette, hanem a többi kivánatos, javatokra szolgáló eszközökkel is gyarapította és tökéletesítette. Ugyanez alatt a fejedelem alatt, ki magasröptű kegyelettel királyi pálczáját Isten boldogságos Anyjának és szent Péternek oltalmába óhajtotta felajánlani, kezdődött a római pápák s Magyarország népe és királyai között a szivességek és kötelességek ama folyamata, melylyel már más alkalommal dicsekedtünk. Ennek az összeköttetésnek volt örök időkre szóló szent megpecsételése a királyi korona, a melyet Krisztus Urunk és az apostolok

képével díszítve, *II. Sylveszter* elődünk küldött Istvánnak ajándékba, midőn királyi névvel ruházta fel őt, mert nálatok *Krisztus hitét messze földön terjeszté el.* Emlékezetes ebben a dologban az — a mi egyúttal a magyaroknak szent Péter tiszteletében való állhatosságát bizonyítja — hogy *ez a korona sok és súlyos időviszontagságon át épen megmaradt, régi dicsőségében ragyogva és mindig úgy tekintetett és vallásos tisztelettel úgy őriztetett, mint az országnak legfőbb dicsősége és védelme.*

Ily szerencsés kezdet mellett történt az, hogy Magyarország növekedő hatalma ugyanazon az úton indult fejlődésnek, a melyen az ifjú Európa keresztény népei haladának és hogy *saját erős és nagyratörő nemzeti szellemét oly szerencsésen fejtette ki az erényes és emberséges élet dicséretet termő mezején.* Innen származik az, hogy Magyarország, a többi más vívmányokon és fényes gyarapodásokon kívül, nem csekély számát mutatta fel az oly embereknek, kik életök szentsége, *tudomány, irodalom, művészet, nagy hivatalok viselése által maguknak és hazájoknak igazán dicsőséget szereztek.*

Azért is igen jó dologra vállalkoztak azok, kik, a mint nekünk jelentették, a vallás emez érdemeit, ez érdemek válogatott sokaságát és emlékeit a némaságból és feledésből kiemelvén, ez ünnepélyek alkalmából nyilvánosság elé hozták és közszemlére kiállították. Aztán az írott emlékek, valamint a tieitek, úgy azok is, melyekben a mi apostoli irattáraink bővelkednek, a legfőbb egyetértéssel olyasvalamiről tesznek tanúságot, a mit igen jó lesz, kivált napjainkban elgondolni. T. i. hogy őseiteknél mennyi része volt az egyháznak a közjó megállapításában és kormányzásában. Az ő bölcsesége, fegyelme, kegyessége által, az összes rendek felettébb szívesen engedték magokat befolyásoltatni.

Ezen felül *a polgári szabadságnak, melyért a ti népetek soha sem szűnt meg küzdeni,* a római pápák felkéretve, vagy önként oltalmazói és védői gyanánt léptek fel mindig, mikor csak azt veszély és csapás fenyegette. Ez hajdan gyakran történt; de kiváltkép akkor, midőn szent hitünk ádáz ellen-

ségeinek támadásait kellett visszavetni. Ebben a tekintetben senki sem fog vonakodni az egyetértéstől abban, hogy a legkegyetlenebb csapásokat, melyek egyúttal a legtöbb nyugoti népet fenyegették, a magyarok legyőzhetetlen erős lelke verte vissza; de másrészről az sem lehet senki előtt ismeretlen, hogy az ily események szerencsés sikeréhez a Mi elődeink is sokkal járulának, pénzben, segédcsapatokban, szövetségek szerzésében, a mennyei oltalom leesdésében. Igy tett mindenek felett *XI. Incze*, kinek neve örökké áldott, két dicső esemény kapcsán, t. i. hogy alatta Bécs az ellenséges hadak ostroma alól felszabadult és Buda, a ti fővárostok, hosszú ostrom után fényesen visszafoglaltatott.

Hasonlóképen *XIII. Gergely* is halhatatlan emléket állított nemzetek iránt szerzett érdemével. Midőn ugyanis a szomszéd népektől hozzátok is átszivárgott újítási viszketeg miatt a vallás nagy bajokkal küzdött, arra az üdvös tettre tökélte el magát, mit már más nemzetek javára bölcsen és bőkezűen teljesített, hogy Magyarországnak, mint a keresztény világ kiváló és előkelő tagjának javára ugyanazt fogja tenni, t. i. nektek az örök városban papnevelő intézetet (collegium) nyitott, melyet utóbb a németek collegiumával egyesített, a hol válogatott ifjak a papságnak szükséges tudományokra és erényekre kiváló gonddal nevelve, idővel egyházaitoknak sikeresebben viselhetik gondját. A mi szakadatlan bőségben bekövetkezett, sokak nevelésével, kik püspöki méltóságra emelkedve, azt nagy dicsérettel és az egyházra és hazára nézve hasonló sikerrel viselték vállaikon.

Szívesen elismerjük, hogy ezek és más jótétemények, melyek az egyház jóságából szakadatlanul származtak a ti nemzetetekre, nem annyira hazai évkönyveitek papirjára van felirva, mint inkább a polgárok lelkében van és marad bevésve. Valamennyi helyett bőségesen tanúskodik a tizenötödik századból *Hunyady János*, kinek bölcseségét és vitézségét Magyarország mindenkor magasztalni fogja. Ő hálásan és nyiltan elismerte, hogy *„ez a haza, ha a hithez nem ragaszkodott volna, véleményem szerint soha fenn nem tarthatta*

volna magát.“ Az ő kormányzósága alatt, az összes rendek *V. Miklóshoz* irt közös levelökben bevallották: „*A mint vagyunk és állunk, főleg az apostoli kegyelem táplálásának köszönhetjük.*“ Ezeknek a tanúskodásoknak a következő idők nemcsak nem vették el a súlyát, sőt azt, a jótetemények szaporodásával csak még inkább növelték.

Önként felfakadott a magyarok lelkében — a mint hogy erre mindíg nagy erővel is törekedtek és azt egyúttal nagy dicsőségöknek is tartották — az az igyekezet, hogy országuk az apostoli szentszék iránt, melyhez azt kiváló kapcsok és bensőséges ragaszkodás csatolják, mindíg a lehető legragaszkodóbb legyen. Ezt számos közokirat bizonyítja: királyok és országnagyok levelei a római pápákhoz egyrészről, másfelől pedig nagylelkű vitézség tettei, melyekkel már azelőtt, hogy Mohamed betörő seregei ellen kellett magát védelmeznie, segítségére jött az egyháznak, jogait védelmezve s a lázadók sértéseit megtorolva. De hogy kellőnél tovább ne terjeszkedjünk ki ezekre, eleget beszél az a viszony, mely *VI. Incze* s *V. Orbán,* valamint *Nagy Lajos* közt létezett, amott hűséggel és tisztelettel, emitt kegyességgel és elismeréssel telve. Az is emlékezetre méltó, a mit *Mátyás király* II. Pálnak irt, ki őt buzdította, hogy a katholikus egyház ügyét, melyet Csehországban a husziták szorongattak, hatalmas segítségével támogassa: *Én* — úgymond — *a római szentegyháznak és szentségednek országommal együtt magamat teljesen odaadtam. Isten helytartója a földön, sőt maga az Isten sem parancsolhat oly nehezet, oly veszedelmeset, a mit teljesíteni kegyeletes és üdvös cselekedetnek ne tartanék, a mibe rettenthetetlenül belefogni ne akarnék, kivált mikor a kath. hit megerősítéséről s az istentelenek hűtlenségének összezúzásáról van a szó . . . A vallásnak bármely ellenségével kell szembe szállni, ime itt van együtt Mátyás és Magyarország . . . Kik az apostoli székhez és szentségedhez mindig hűek lesznek és örökké hűek maradnak.*“ És sem a király mondása, sem a pápa várakozása nem maradt eredmény nélkül: dicsőséges emlékül az utókor számára.

Ide illik, mint a hűséges ragaszkodás jutalmai, az a nem kevés és nem közönséges dícséret, melyre ez az apostoli szék nemzeteteket méltatta; azok az egyedül álló megtiszteltetések és kiváltságok, melyekben ugyanő királyaitokat részesítette. Kedvünk telik benne és a jelen ünnepséghez alkalmatosnak tetszik, ha egyik fényesebb lapját annak a nagy okmánynak, melyet XIII. Kelemen pápa *Mária Teréziához*, Magyarország királynőjéhez intézett, felidézzük, a melyben neki s ebben az országban való örököseinek az *apostoli király* czimét, melyet kiváltság vagy szokás hozott forgalomba, hatalmánál fogva adományozza. Ez apostoli nyilatkozatnak az Atyákhoz hasonlóan az unokák is gyönyörködjenek: „... Magyarország virágzó királysága a keresztény földterület és dicsőség határainak kiterjesztésére, e harczias nép vitézségénél fogva, mindenek közül a legalkalmasabbnak és az ország fekvésénél fogva is a legjobbnak tartatott és ma is annak tartatik. Nincs is senki, a ki nem tudná, mennyi és mily fényes tettet vitt véghez Jézus Krisztus vallásának védelmére és terjesztésére a nemes magyar nemzet; mily gyakran küzdött a legádázabb ellenségekkel s azokat, midőn a keresztény társadalom egyetemes megsemmisítésére törtek elő, miképp tartóztatta fel saját testével útjokban s mily fényes győzelmeket aratott felettük. Mindennek híre jár a világon s fényes irott emlékekben van a dolog megörökítve. De meg kell emlékezni különösen Szent Istvánról, Magyarország legszentebb és nagylelkű királyáról, kinek emlékezetét mennyei dicsőség koronázza s kit a szentek között törvényszerűen tisztelünk. Erényének, szentségének, lelki nagyságának nyomai, a magyar név örök dicsőségére, ma is láthatók ebben az országban. És az ő erényeinek gyönyörű példáit utódai mindenkor igyekeztek utánozni. Ennélfogva senki sem csodálkozhatik azon, ha a római pápák a magyar nemzetet s az ő fejedelmeit és királyait a kath. hit és a római szék iránt való kiváló nagy érdemeikre való tekintetből mindig a legnagyobb dícsérettel és kiváltságokkal tüntették ki. Ezek sorába mint nagy megtisztelés tartozik az,

hogy a királyok előtt, midőn kivonulnak, mint apostolságuknak fényes jelvénye, a kereszt vitetik elől, még pedig a végett, hogy nyilvánvalóvá legyen, miszerint a magyar nemzet és az ő királyai egyedül a mi Urunk Jézus Krisztusnak keresztjében keresik dicsőségöket, a minthogy ebben a jelben a kath. hitért mindig harczolni és győzni szoktak."

Azonban, habár igen szép és kedves az emberek és események ily szép emlékezetével ajánlani és az öröm fényes nyilatkozataival ékesíteni a ti ünnepségeitek: mégis a dolog természete javalja, hogy valami magasabbra emeljük fel szemeinket, a mi nem mulandó s a mi a közjóra szilárd gyarapodást hozhat. Fő-fő dolog, hogy *Magyarország tekintsen végig magán és vallásosságtól lángoló atyái nemes példájának tudata által serkentve, nem ismerve félre a jelen folyó időket, magához méltó czélokra törekedjék.* Valamennyitekhez, bármely rendhez tartoztok, szól az apostol buzdítása: „*Állhatatosak legyetek a hitben: cselekedjetek férfiasan, és erősödjetek meg*", a mivel valamennyiteknek egy szóval, egy lélekkel összhangzásban kell lennetek: „*Tartsuk meg a mi reménységünknek rendíthetetlen vallását*"; „*Ne kövessünk el gonoszságot dicsőségünk ellen.*"

Ha általában a világ folyását tekintjük, minden bizonynyal szomorú látványnyal találkozunk. Vannak, tisztelendő testvérek, emberek, még pedig az egyház kebelén felnőtt emberek, kik a kath. vallást sem gondolkozásukban, sem tetteikben nem környezik avval a tisztelettel, a mely őt megilleti s egy sorba állítják mindenféle más vallással, sőt gyanúsítják és rossz szemmel kísérik. Alig kell megjegyezni, hogy minemű cselekedet lehet az ilyen, mely az ősök hagyományát elfajult lélekkel visszaútasítja és hogy mily hálátlan és rövidlátó lélekre vall az, ha az emberek az egyháztól eddig nyert jótéteményeket nem ismerik el s a tőle ezután várhatókat semmibe se veszik. Hiszen a katholikus vallásból fakadó bölcseségben és intézményekben, a mint e levél elején kiemeltük, az emberi társadalom javára csodálatos és sokféle ható erő rejlik; a mely az idővel nem szárad ki, hanem min-

dig ugyanaz és mindig élő marad és az új időknek, csak el ne nyomja az ellenkezés, szakadatlanul hasznára válik.

A mi a ti népeteket tüzetesebben illeti, iránta a vallásra nézve előbbi leveleinkben és más hasonló gondoskodásainkban véleményünk szerint eleget tettünk, akkor is, midőn veszélyekre figyelmeztetve óvtuk őt, akkor is, midőn eszközöket jelöltünk ki, melyek szabadságának és méltóságának állnak szolgálalára. És minthogy a vallástól az állami ügyek el nem szakíthatók, ezekre is nagy gondot fordítottunk, mint ezt apostoli tisztünk megköveteli. Ugyanis a miket jónak láttunk viszonyaitoknak megfelelően ajánlani és elrendelni, azok, mint emlékeztek, nem csekély mértékben előmozdították a közjót is. Hogy ha ebben az irányban a jók vállvetve összesített igyekezete állandóan meg fog felelni, figyelmeztetéseinknek és tanácsainknak miért ne lehetne reményre gerjednünk az iránt, hogy közös reményeink a megvalósuláshoz közelebb jutottak? Egyetlen jó hazafinak vágyából sem hiányozhatik ugyanis az, hogy a viszály okainak eltávolításával az egyháztól ne vonassék meg az őt megillető tisztelet, mi által az állam dicsősége is fényesebben fog ragyogni, az ősi vallással való szövetségben és annak vezetése mellett. Ebből csak nyerni fog a hatalmak tekintélye, az ország rendeinek egymás iránt való vonzódása, az ifjúság nevelése, s a többi effélék mind helyesen fogják egymást támogatni az igazságban és szeretetben: mert ezeken az alapokon és támaszokon nyugszik főleg az államok léte és erőssége.

Hogy a javaknak ez összege úgy találkozzék nálatok, mint az ősök fényesebb emlékében előttetek áll, arra nézve bizonyára nagy befolyással lesz az, ha a kegyeletes ragaszkodás a római egyházhoz, mintegy új felpezsdülést nyerve, az ősök példájából búzdítást fog meríteni. Értesültünk, hogy a közörömek ünnepségeinek sorába igen helyesen az is fel van véve, hogy szent István nagy tisztelettel környezett *koronája* páratlan pompával fog a főváros utczáin át az *új országház felavatására meghatározott napon körülhordoztatni.* Való ban semmi sem nőtt össze annyira a nemzet és királyaitok

dicsőségével, s alkotmányotok helyes gyakorlásának összhangját sem tünteti fel semmi oly szépen, mint a királyi hatalomnak e szent jelvénye. Szabad legyen nekünk reményünkben előre élvezni azt a két kiváló hasznot, mely ebből az eljárásból oly könnyen fog eredni. Az egyik az, hogy *a rendekben és a nép sokaságában annál inkább meg fog erősödni a hódolat és hűség vallásos ihlete a dicső Habsburg-ház iránt, mely ezt a koronát, a melyet őseitek neki önként felajánlottak, állandóan az ország boldogságára viselte.* A másik oda czéloz, hogy az ezzel járó emlegetése az ősök és szent Péter széke közt volt viszonynak, a melyet ez a pápai ajándék megerősített és szentesített, eme köteléknek állandóságot és erőt kölcsönöz.

Azt pedig vegye tudomásul a nemes magyar nemzet, hogy ő az apostoli szék hatalmára és kegyelmére biztosan számíthat és köteles számítani; mert ez a szék soha sem fog megfeledkezni a magyar nemzet által a katholikus vallás ügyében viselt dicső dolgokról és anyai gondoskodásának, szerető elnézésének vonzódását fenntartja és fenn fogja tartani mindenha.

A mi Bennünket illet, hogy ha a ti javatokra eddig valamit kigondoltunk és tettünk, azokat a jó Isten kegyesen sikerre gyámolítsa s Bennünket tanácsával és istápolásával ezután is úgy támogasson, hogy az Ő segítségével a ti érdeketeknek még többet kedveskedhessünk. A jelen szerencsés évforduló alkalmából pedig különösen kegyes jóvoltával tekintsen le apostoli királyotokra, az ország rendeire, a papságra, az egész népre s tegye őket bővelkedőkké ama javak özönében, a melyeket Ő az igazságot és békét őrző nemzeteknek és országoknak ígért. Tekintsen rátok mindnyájatokra a ti Nagyasszonyotok, Mária is, s vele szent István és Adalbert, az ország apostolai és mennybéli oltalmazói, hogy az ő üdvös pártfogásuk alatt, melyet az ősök és elődök annyira óhajtottak, napról-napra gyarapodó sikernek örvendezzetek.

Szeretetünk legfőbb fokának jeléül rendkívüli óhajt csatolunk mindezekhez. Adja Isten, hogy hazátok minden polgárát, kiket ugyanazon egy haza szeretete hat át s jelenleg a közöröm kedveért ugyanegy testvéri szeretet köt össze, egyszersmind

valaha, az anyaszentegyház boldog ölelésében, ugyanaz az egy hit kapcsolja össze!

Ti pedig, tisztelendő testvérek, teljes éberséggel és minden igyekezettel folytassátok, a mint teszitek, a lehető legjobb érdemeket szerezni népetek és hazátok körül: mihez az isteni kegyelmek előjeléül s kiváló szeretetünk tanúságául vegyétek apostoli áldásunkat, melyet reátok egyenkint és az egész örvendező Magyarországra szeretetünk egész melegével adunk.

Kelt Rómában, szent Péternél, május 1-én 1896-ban, pápaságunk 19-ik évében.

XIII. LEO PÁPA.

Dr. Vaszary Kolos bíbornok, herczegprímás 1895. karácsony szent ünnepere kibocsátott pásztorlevele.

Mikor megülni készülünk évfordulóját annak a nagy eseménynek, hogy atyáink Isten végzése szerint elhagyván ezer év előtt ázsiai lakóhelyeiket, e hazát elfoglalták: régi szokás szerint ugyan, de változatlan atyai jóindulattal köszöntünk titeket Tisztelendő Testvérek; kívánunk nektek, kik gondjainkat velünk megosztjátok, s híveiteknek, kiknek üdvét munkáljátok, testi-lelki egészséget s boldog napokat, — kívánjuk nektek az isteni kegyelem bőségét, hogy a sz. karácsony titkát és örömét megülvén mély áhitattal, egy szívvel, egy lélekkel énekelhessük az Angyalok énekét: „dicsőség a magasságban Istennek és a földön békesség a jóakaratú embereknek“ s ugyancsak az ezredévi ünnepet vallásos buzgalommal s hálás szívvel megülhessük.

Ma tehát, mikor áldást hozva eljött hozzánk Az, ki az írás szerint a „magasságból támad“, s feltünt az a soha szét nem foszló hajnal, lelki szemeinkre árasztván az igazság napja az igaz világosságot; ma, mikor ezredévi ünnepünk hajnala hasad ránk; ma kell az Isten számtalan jótéteiről, nemzeti s állami létünk kiindulásáról, nagy multunkról hálatelt, alázatos lélekkel megemlékeznünk. Mert ez évben ugyancsak ritka s bámulatos látványt nyújt édes magyar hazánk; csodáljuk benne ugyanis az emberi sorssal játszó s fonalait eligazító isteni gondviselésnek művét!

Az a mindentudó Isten, ki „változtatja az időket és az időszakokat, ki megszüntet és alkot országokat, ki a mély és elrejtett dolgokat kinyilatkoztatja és tudja a sötétben történteket“ azzal az irgalommal, melynek nincs mértéke, azzal a jósággal, melynek végtelen a kincse, azzal a bölcseséggel mely „elér végtől végig erősen és elrendez mindent kellemesen“, kivezetvén atyáinkat, a békében s harczban egyaránt kiváló népet, számtalan esély után végre e föld birtokába helyezte be őket, annak a hazának birtokába, melyet örök végzésében puszta kegyelemből határtalan bőkezűséggel nekünk szánt. Ez bizonyítja könyörületes jóságát, ez meghálálhatlan kegyét és bölcseségét.

Mert az édes magyar haza az Isten adományainak és áldásainak özönében annyira bővelkedik mindenben, hogy az Isten szándéka szerint annak, a ki lakja, okvetetlenül boldogulnia kell. De ez áldott földtől eltekintve, találunk mi sokkal méltóbb s még kiválóbb okot, a miért hálatelt szívvel kell megülnünk az ezredévi ünnepet. Azzal ugyanis, hogy új hazát adott, ki nem merült az isteni jóság, hanem tetézte jótéteményét kegyességének nagyobb ajándékaival, a melyekkel szinte elárasztotta a magyar népet úgy, hogy a zsoltáros szavait mondhatjuk el magunkról: „nem cselekedett így semmi más nemzettel.“

Mert a kiket az Úr, a népek nagy nevelője, a halál ázsiai sötétségéből kivezetett és hazával áldott meg, azokat sz. Fiának kimondhatatlan kegyelméből az igaz hit fényébe vezette s az újjászületés szentsége által a nagy világ keresztény közösségébe ültette, hogy az „igaz szőlőtőnek“, az Úr Jézusnak gerezdeket hajtó venyigéi legyenek. Valóban nagy kegyelme ez az Istennek, hogy a szilaj, de nemeslelkű népet a művelt emberiség népcsaládjába bevezette, a vadságból szelíd erkölcsökre nevelte s európai műveltség színvonalára emelte.

Így történt, hogy a kereszténység a fogékony szíveket fokról-fokra újabb áldásokkal elhalmozta: a magyarok a pogányságtól elfordulva, levetkőztették bárdolatlan szokásaikat; Krisztus édes igája alatt megszelídültek; hajtottak az oktató szóra s hogy is ne? mikor előttük ragyogott István király példája! Ekkor lett tehát az ország alapja megvetve, ekkor lettek a műveltség csírái széthintve, mikor a nemzet keresztény lett!

Ez a romlatlan sz. hit, melyet az egyház őriz, ez nevelte s tette nagygyá nemzetünket. Ezt a hitet, melyet első sz. királyunk, sz. István, Magyarország apostola, fáradva s verejtékezve meghonosított, védték meg karral s karddal, élet s vér árán atyáink a török ellen; ezt a hitet őrizték meg a történelem zavaros fordulataiban híven legjobb királyaink. Ez a hit az ország alapításától fogva úgy egybeszövődött Magyarország dicsőségével, hogy a vallásért küzdeni annyi volt, mint a hazát védeni s a

ki az Egyház hű fiának bizonyult, az ép az által a legjobb hazafinak vált be.

Hírneves és dicső volt akkor a boldog Pannónia, melyet sz. István maga szűz Mária családjának hívott; dicsőséges volt a nemzet, a magyarok neve, mert Nagyasszonyuk vezetése alatt s az ő áldásával vívták harczaikat Istenért s hazáért. A kath. vallás ugyanis a harczost Mária lovagjává avatta, úgy, hogy a pogány népből tősgyökeres katholikus nemzet, szűz Mária népe, volt mely a sz. szűzet István király példája szerint Nagyboldogasszonynak, s nemsokára sz. Lászlót követve, az ország Patrónájának nevezte.

Valóban emlékezetes idők voltak azok, midőn hazánk szenteket s nagyjellemű férfiakat nevelt, kik Isten s az Egyház iránt páratlan odaadással viselkedtek. Valóban áldott volt az ország s boldog a nép, mikor Aeneas Silvius azt írhatta róla: „oly köztiszteletben állt akkor a Magyar, hogy nem volt ország, nem hatalmasság a földön, mely belekötni merészkedett volna."

S miért? Mert míg lelkünkben égett az Isten szeretete és szívünket mozgatta hite, addig az Isten keze hadakozott értünk. Rémületesen villámlottak fegyvereink a csaták tüzében, mikor azokat a hazaszeretet, a hitbuzgalom s a dicsőség vágya hordozta; de mihelyt az átkos visszavonás rozsdával borította be azokat, a haza is a veszedelem útjára tért. Ez ugyanis e nemzetnek átka, hogy nem kül-, hanem belellenség, testvérgyűlölet, egyenetlenség s a polgárháborúnak égő zsarátnoka emésztették. Ki ne ismerné azokat a szerencsétlen harczokat, melyeket fiúk apáikkal, testvér testvérrel, rokon rokonnal vívott törvényes ura és királya ellen? Ez az ádáz testvérharcz és versengés vitte korai sírba a dicső Árpád-családot, s hozta ránk azt a tenger veszedelmet, mely néha-néha az egész országot romlás örvényébe sodorta.

Így ez az áldott s mégis szerencsétlen ország küzdtere lett a pártviszálynak, a magán- s a közjólét beláthatatlan kárára. A számtalan csapás közül elég legyen hivatkoznom az iszonyú tatárjárásra, mely az országban három évig dúlt s azt borzalmas pusztasággá változtatta. Sohasem volt siralmasabb az ország állapota, mint a szerencsétlen sajói ütközet után, a mely csapást maga a király az Isten bosszújának tulajdonít, mikor így nyilatkozik: „Hadd tudják meg mindnyájan, hogy az Isten nem tűrhetvén tovább bűntetlenül a nép bűneit, a tatárjárást hozta ránk, hogy hatalmát a hit érdekében kinyilvánítsa s azokat, kiknek bűnei miatt fordult el kegyelme, a föld színéről elpusztítsa."

Ismeretesek a koronáért vívott harczok is, melyek az országot az Árpád- s Anjou-ház kihalta s Hunyady János és Korvin Mátyás halála után zaklatták s majdnem végveszedelembe sodorták. S bár — fenhéjázás nélkül szólva — nem volt nép, melynek többet köszönhetett

volna a kereszténység, — nem volt nép, mely annyi áldozattal s oly nagylelkűen állt volna ellent a török népáradatnak, megtörve s a csapásoktól elcsigázva, még sem kerülhette ki a végveszedelmet. Összeroskadt ugyanis 1526. aug. 29-én a kereszténység halálos ellenségének, a töröknek csapásai alatt Mohácsnál, a hol a király, a püspökök és főnemesek színe-java s a köznemesség virága elesett. Siralmas látványt nyújtott akkor az ország, — az ellenség pusztította, feldúlta templomait, lerontotta kolostorait; a vetéseket legázolta, a réteket vérrel áztatta; száz és százezer honfit leölt, vagy rabságra fűzve elhurczolt; s hogy a nyomorúság teljes legyen, az ország meghasonlott s pártokra szakadt a koronát igénylő nevezetességek körül.

Másfélszáz éven át nyögte a világ Magyarország romlását és végzetes bukását; felsírt a kereszténység bástyájának s védvárának elestén a művelt Nyugat, de nem volt, a ki segítsen . . . Egyesegyedül a kath. egyház, a népek dajkája, a nemzetek nevelőanyja, az emberiség éltetője sietett a bukott magyar népnek segítségére, a mint azt az 1596. márcz. 12-én tartott pozsonyi országgyűlés VIII. Kelemen pápához írt levelében elismeri: „alig, hogy összejöttünk, nem volt fontosabb tennivalónk, mint hálánknak örökké emlékezetes kifejezést adni azon kiváló jótéteményekért, melyekkel Szentséged végveszélyben forgó hazánk segítségére sietett. Nem volt halandó, ki elzüllött s elnyomorított országunkat említésre méltó módon felkarolta volna Szentségeden kívül . . . E jótéteményekért sietünk legforróbb hálánkat leróni . . . Mivel pedig azt máskép nem nyilváníthatjuk, megígérjük, hogy Szentséged jóléteért imádkozni fogunk s nagylelkűségének emlékét utódainkra átszármaztatjuk."

Méltán mondom tehát, hogy ha az elmúlt századok derült s borús napjain átfutunk s az isteni gondviselés számtalan jótéteményeit szemügyre veszszük; ha az Egyház hintette áldásoknak vetését kévékbe kötjük; méltán mondom, alázatos szívvel a legforróbb hála érzelmeit kell az egek Urához rebegnünk s bevallanunk, hogy csakis irgalmas kegyelmének köszönhetjük, hogy élünk és vagyunk. Nem fogjuk feledni, hogy az Isten mily szerető gondviseléssel s mily hatalmas karral emelte ki országunkat a török rabságból, s miután visszaállította nyugalmát s területi épségét, felsegítette egészen a mai nap örömére!

„A jelen időről pedig, atyámfiai! nem szükséges, hogy írjunk nektek, mert magatok jól tudjátok . . ." saját szemeitekkel látjátok az állapotok rosszrafordultát; látjátok, hogy e szép hazában mennyire dúl az ellenségeskedés, visszavonás, pártütés. Szomorodott szívvel s elborult lélekkel ismételjük ilyenkor az Apostol szavait: „ha ti egymást marjátok, vigyázzatok, hogy egymást fel ne emészszétek." Lelkünk ilyetén vigasztalanságában, mikor magunk körül nézve, emberi kiútat nem látunk, felsóhajtunk: Uram! mi lesz belőlünk!

Azonban derítsünk fényt szorgoskodó lelkünkre, mert az az Isten, a ki menedékünk volt, az lesz segítségünk is, s a ki adta az életet, az majd megadja az életnek édes vigasztalását is.

Párosuljon tehát imánkkal s reményünkkel a hazaszeretet, hogy ne veszítsük el dicsőségünket s ránkmaradt jó hírünket, mert méltán várhatja azt ez az ország s a világ, hogy mi, kiket a vallás s az Egyház buzgalma éleszt, a hazaszeretetben is kitűnjünk. Mindkettőnek szeretete, az Egyház s a Haza szeretete irányozza tevékenységünket; hiszen jól tudjuk s ezredéves hagyományból merítettük, hogy az ősi vallást s a hazát elárulni soha sem szabad s hogy ha kell, mindkettőért, hitért csak úgy, mint hazáért, életet s vért áldozni készek leszünk. Helyén valónak találtam ezt külön kimondani s ország-világ előtt hangoztatni, mert újabban azzal vádolnak minket, hogy visszavonást élesztünk s lázítunk, pedig nálunk s bennünk a katholikus nevezett nagyratartása mindig egybeforrt a leghazafiasabb, nemzeti önérzettel.

Távol legyen tehát tőlünk, hogy a magyar elkorcsosodjék, hogy megtagadja hagyományait s gyalázatot hozzon nevére; távol legyen tőlünk, hogy az ősi hit, a vallásosság s a köteles hála érzelmein szívünkben valamikor csorba essék.

Jőjjetek tehát hazám gyermekei, polgártársak, az ország lakói: „Jertek, imádva boruljunk le és sírjunk az Úr előtt, ki minket alkotott." Emeljük fel szemeinket, nyújtsuk ég felé békóból kiszabadult kezeinket, egy szívvel s egy szájjal mondjuk: Jóságos Isten áldunk Téged! Örök Isten, hálát adunk Neked! Halhatatlan Isten, imádunk Téged; mert irgalmat gyakoroltál velünk, s ime, ezer évnek esélyei után örömmel fohászkodunk fel: még élünk! még vagyunk!

Örvendj te is Pannónia ezredévi ünnepeden! Vigadj édes, szeretett Hazám! Örvendj hármas bércztető, mely haragos villámú felhőt s annyi zivatart láttál! „Örvendjetek mindnyájan, kik szeretitek" e hazát, melyet vérrel szereztek s vérrel védtek meg atyáitok; szülőföldetek ez, ekevassal forgatjátok hantjait s verejtékkel öntözitek s virágoztatjátok fel barázdáit.

Tapsolj örömödben keletnek harczias népe, magyar nemzetem, melyet ezer évig hányt-vetett az idők szélvésze! Vigadjatok polgártársak, testvérek, kiket hosszú idő, jó s balsors közössége egybeforrasztott.

S mivel „senki sem szeret egy országot, azért mert hatalmas, hanem azért, mert hazája", s azt a földet köszöntjük hazánk földéül, mely szült és ápol s egykor eltakar, azért titeket is, testvéreim, kik idegen nemzetségből s nyelvből valók vagytok, egy családba, egy nemzetbe forraszszon velünk a közös hazának szeretete és öröme.

Végre is tehát hozzád fordulunk, *népeknek mindenható Ura*, könyörületnek s vigasznak kifogyhatatlan forrása! Téged Istent dícsérünk, Téged Urunknak vallunk! és örök hálát adunk neked nagy dicsőségedért, még nagyobb rása! könyörületedért s végtelen jóvoltodért! Te vagy, ki hazát adtál, hogy jobban szeressünk téged s ki atyáinknak a hazán kívül igaz hitet adtál. Urunk, királyunk, óvd meg e hont! tarts meg minket mindnyájunkat sz. hitedben; erősítsd meg annak a szőlőnek műveseit, melyet sz. királyunk jobbja ültetett: adj nekik mély vallásosságot, buzgalmat, szeretetet!

Add, hogy e hazában virágozzék az Egyház s a Haza iránti buzgalom, az egyetértés, a felebaráti szeretet, a becsületesség és erkölcsösség! s Te is *Istennek dicsőséges anyja, magyarok nagyasszonya, szentséges szűz Mária!* emlékezzél meg örökségedről, melyet hű szolgád, első királyunk és apostolunk, szent István, neked felajánlott és végrendeletében neked hagyott. Tekints kegyes arczczal országodra és dicső érdemeid által légy közbenjárónk és szószólónk szent fiadnál, Jézus Krisztusnál. Hozzád kiáltottak őseink és minden inségökből kiszabadúltak, mert folyton-folyvást vigyázott szemed örökségedre, oh mindörökké áldott asszonyunk! Ezt mi biztosra vevén, gyakran folyamodtunk hozzád és már tapasztalásból tudjuk s mondhatjuk el, hogy éretted áldott meg minket az Úr. Ezen remény buzdít most is és e bizodalom lelkesít, hogy oltalmad alá fussunk mi, a te néped, örökséged és nyájad, kik gyermekeid vagyunk és különös pártfogásodért hazánkat is Mária országának hivják. Azért emeljük fel tehát hozzád szívünket kezeinkkel együtt és nagy alázattal kitárjuk színed előtt könyörgésünket.

Oltalmazzad is, esdve esdünk, és védjed nagy hatalmas pártfogásoddal minden testi-lelki gonosz ellen édes hazánkat, hogy mindenha virágzó legyen Isten dicsőségére és néped vigasztalására. Legyen eszköz benne a te esedezésed, hogy az anyaszentegyházat, vagyis a katholikus hitet nálunk és mindenütt a föld kerekségén felmagasztaltatás érje; hazánk püspöki karának és az egész papságnak nyerj isteni segítséget, nekünk pedig tanulékony, engedelmes és a hit cselekedeteivel s gyümölcseivel bővelkedő szívet, nehogy szent fiad bármikor is méltán megharagudjék ránk és országát tőlünk elvegye. Gyúlaszd fel bennünk ősatyáink buzgó szívét és vezéreld a hitetlenkedőket az igazak okosságára, hogy egy szájjal, egy szívvel-lélekkel, ugyanegy hittel szolgáljunk fiadnak, a mi Urunknak, téged pedig tiszteljünk és valljunk Nagyasszonyunknak, pártfogónknak, miként valósággal tiszteltek is őseink.

Könyörgünk Nagyasszonyunk! apostoli királyunkért, hogy hosszú életet, csendes országot, erős hadsereget, hű tanácsadókat, jó népet, a világ békességét és mind azt nyerd meg neki, a mit ő mint ember

és mint király kíván, hogy így népét szentségben és igazságban sokáig szerencsésen kormányozhassa, a síron túl pedig az örök élet koronáját elnyerhesse. Könyörgünk Nagyasszonyunk! a karok- és rendekért, országunk egész tisztikaráért, hogy a Szentlélek ajándékai által felvilágosítva megismerjék az igazságot, megbüntessék a gonoszt és megvédelmezzék az igazat! hogy a közjó előmozdításán őszinte igyekezettel fáradozván, az árváknak, özvegyeknek és ártatlanoknak igaz lelkiismerettel szolgáltassanak igazságot.

Könyörgünk Nagyasszonyunk! egész népünkért, hogy fordítsd ránk anyai irgalmasságodat és örökséged polgárait, kiket védelmed alá vettél, megőrizzed minden bűntől, kegyességed által kormányozzad, Isten szerelmében és félelmében megtartsad. Nagyhatalmas esedezésed által nyerj a szűzeknek tisztaságot, a házasfeleknek istenességet és jámborságot, a bűnbánóknak bocsánatot, az igazaknak állhatatosságot, az özvegyeknek és árváknak gyámolítást, a szegényeknek pártfogást, az utazóknak szerencsés megérkezést, a szomorúaknak vígasztalást, a megholt híveknek örök nyugodalmat.

Ne vesd meg esennen-esdeklő gyermekeidet és a bűnök bocsánatáért könyörgőket mindenha tapasztalt irgalmasságod hathatós karjával oltalmazd; mert ámbátor mi megfogyatkoztunk a fiúi kegyeletben, te nem szüntél meg édes anyánk és nagyasszonyunk lenni.

Légy minden bajos ügyeinkben szószólónk szent Fiadnál, hogy az ő akarata szerint rendezzük életünket és téged mindenha nagyasszonyunknak, különös pártfogónknak valljunk és tiszteljünk is életünknek minden napjaiban.

Kelj fel tehát, édes jó anyánk! te uralkodjál felettünk és szent Fiad, Jézus Krisztus, a mi Üdvözítőnk. Fogadd kegyesen hódoló szívünk esdeklését, melyet ezúttal színed elé terjesztettünk, hogy közbenjárásod ereje által megsegítve, a jelen élet után a síron túl az örökkévaló boldogságra juthassunk. Ti pedig édes magyar hazánk védőszentjei: *Béla* püspök, *István* első király, *Imre* herczeg, *László* király, *Mór* és *Gellért* püspökök, *Erzsébet* asszony, nemkülönben boldog *Margit*, *Kinga* és *Jolán*, Isten minden dicsőült szentjeivel együtt esedezzetek érettünk a mi Urunk Jézus Krisztusnál. Amen.

Kelt Esztergomban, 1895. deczember 25-én, Urunk születése ünnepén.

OSZK

Dr. Vaszary Kolos bíbornok, herczegprímás 1896. április 14-ikén kibocsátott pásztorlevele.

Elérkezett a tavasz és elérkezik vele Mária hava, a melyet hajdan nagynak, most pedig a tiszteletnek kifejezésével említünk. De kevés nap választ el bennünket egyszersmind az ezredéves ünnepélyektől is, a melyben túláradó örömmel jubilál Magyarország és a melyre mindenütt a hála, a tisztelet különösen fényes nyilvánulásaival készülnek. De úgy is illik.

Mert *az isteni Gondviselés soha sem nyilvánult meg fényesebben és napnál világosabban, mint hazánk ezredéves történetében.* Valóban méltó és igazságos tehát, hogy ezen ünnepélyes alkalommal alázatos szívvel hálát adjunk mindazon jótéteményért, a miben a keresztény vallás által nemzetünk részesült, hogy így a kegyelet és örömnek mindnyájan részeseivé legyünk. Mit használna ugyanis, ha e földet, mely minket szült s nevelt, melyet anyánknak nevezünk, ha ez eget, mely alatt születtünk és neveltettünk, ha ez örökséget, mely mindnyájunknak legkedvesebb, az isteni Gondviselés által elfoglaltuk volna is, ha csak valamely égi segély és a keresztény vallás jótéteménye által, a melyet őseink elfogadtak, fenn nem tartjuk és mi — a romlott utódok — napjainkig is nyilván nem valljuk?

Azonfelül, hogy e hazának lakosai a halál árnyékából és a nomád szokásokból a hit világosságát és a művelődést elfogadták, az az isteni Gondviselésen kívül a kath. anyaszentegyház fáradozásainak és a kereszt-

tény igazság buzgó hirdetőinek köszönhető, a kik az Úr szőlőinek ezen részét, melyet az első apostoli király, szent István ültetett, sok verejtékkel és nemes honfivérrel öntözték és így elérték azt, hogy Magyarország boldog, erkölcsös lett, a hol bő aratás tellett.

Midőn tehát a katholikus egyház, a mely az „igazság oszlopa és erőssége", megvetette és megépítette a magyar állam alapját, és mint napjainkban látjuk — annak boldog fejlődést, számos földi jót és tekintélyt biztosított, van oka tehát, hogy velünk együtt örüljön a sikernek és az alkotmány ezredéves fennállásának ; sőt, hogy mindezekért a legfőbb részt magának tulajdonítsa. Az ünnepségekre kínálkozó alkalom ennélfogva nem egyéb, mint az anyaszentegyház magasztos diadalünnepe, az Üdvözítő keresztjének fényes és büszke győzelme, a melynek titka a jövő századokat is, napnál fényesebben mindörökre be fogja világítani.

Magyarország kétségkívül nem ünnepelne és e hon nem visszhangzana a népek kiáltásaitól, ha csak annak idején fel nem veszi a kereszténységet, ha csak szent István koronáján ott nem fénylenék ma is a szent kereszt dicső jele.

Ez a mi dicsőségünk, ez a mi reményünk ; ezért kell ünnepélyesen hálát adnunk, nehogy az Isten csodáinak emléke valaha feledésbe menjen.

Legyen tehát ezen ünnepélyes napok alatt egyformán ünnepélyes a vallásnak és hazaszeretetnek kifejezése. Hisz mindkettőt a mindeneket alkotó és teremtő Isten öntötte szíveinkbe. Az ő csodáinak tudatában állt mellettünk az egyház gondos anyja, a szeplőtelen Szűz, a ki az erényt kedveli, a legszentebb jókat kieszközli, a ki soha olyanra nem tanított, soha olyat nem parancsolt, a mi a haza sértetlenségével és jólétével legkevésbé is ellenkeznék, vagy a nemzet józan fejlődésének útját szegné. *Legyen tehát mindnyájunknak, a kik az egyházat és a hazát szeretjük, egy szándékunk, egy akaratunk, hogy utódainknak nevünk és nemzeti erkölcseink jó hírét és az állam előmozdításának emlékét hagyhassuk örökségbe.*

Mert ha mi — a kik fáradozunk és terhelve vagyunk — és a kik őseink dicső tetteit és a régmúlt idők emlékét őrizzük szíveinkben, nemes haraggal panaszkodhatunk is, de egyszersmind, a mint Krisztus tanítványaihoz illik, kiváló méltósággal és szigorú éberséggel — a melyet semmi meg nem törhet — és az Isten segítő jobbjában bízva, meneküljünk Jézus megsebzett szentséges szívének szeretetéhez és nyugodjunk meg azon boldog remény tudatában, a melyet semmi meg nem zavarhat.

Azonban iparkodjunk, hogy legalább imáinkkal szerezzünk érdemet a szentegyház és a szeretett haza körül. Sohase szűnjünk meg kérni a békesség királyát, hogy áldjon meg bennünket a haza üdve és egy boldogabb korszak eléréséhez szükséges békével és szabadsággal. Virágoz-

zék akkor az egyenlőség és igazság, a mi a nemzeteket felszabadítja és eltörli a bűnt, a mi viszont nyomorba sülyeszti a népeket. Hogy azonban az ünnepélyeknek és az Isten jótéteményeinek, a kölcsönös szeretetnek méltó és kívánatos gyümölcsei a keresztény hitélet terén is megteremjenek, szükséges még a magyarok Nagyasszonyának pártfogását is kikérnünk, a kinek közbenjárása által a magasságbeli Isten bizonyára bő segedelmet nyújt, hogy elkerülve a leggonoszabb szörnynézeteket, a melyekből az elmék csak sötétséget, elmevakságot, erkölcsi sűlyedést és romlottságot nemzenek és így mindnyájan az evangélium józan tanaihoz visszatérjenek.

Végre pedig a bűnök kiirtatván, *az ősi erények mindinkább új életre keljenek, a béke pálmáival ékesített haza pedig soká éljen és viruljon, a polgárok a soha ki nem irtható édes hazaszeretettől lelkesítve, békességben élhessenek*, melyet nem a világ, hanem csak a jóságos és irgalmas Isten égi malasztja ápolhat szíveinkben.

Kelt Esztergomban, 1896. április 14-ikén.

OSZK

Dr. Schlauch Lőrincz bíbornok, nagyváradi püspök 1895. karácsony szent ünnepére kibocsátott pásztorlevele.

A nagyváradi l. szert. egyházmegye t. papjainak és híveinek üdvöt az Úrban!

»Áldjátok emberek fiai az Urat, dícsérjétek és magasztaljátok őt mindörökké.«

Az Úrnak kegyelméből, kinél *„egy nap annyi, mint ezer esztendő és ezer esztendő, mint egy nap“*, a közeli ó esztendő végén, sz. Szilveszter napjának éjjelén, midőn az óra éjfélt üt, életünkből egy év, nemzetünk életéből egy ezred merül el visszahozhatatlanul az idő szüntelen haladó folyamába, a multak tanulságos birodalmába.

A mint az ó év utolsó perczét általában nem tudjuk pontosan: nem ismerjük az első ezredév végét sem biztosan. Amaźt még megtudja mondani a tudomány, a csillagászat; ezt a tudomány, a történettudomány sem képes egész biztosan megállapítani.

A véleményadásra felszólított magyar tudományos Akadémia maga is csak úgy nyilvánította véleményét: „hogy a honfoglalás kezdete s befejezése közötti idő teljesen kétségtelen tény gyanánt 888—900. évek közötti időre tehető.“ És ez természetes; mert miként a szikla-óriás ormának csúcsa elvész a szédítő magasság homályos ködében: úgy egy ezredév is az idők messzeségének homályába burkolja elejét; és mert,

a mi fő: a honalapítás nagy műve nem egy év hatalmas munkálkodásának drága gyümölcse volt. A határidő pontosságának különben a mint az ó év alkonyánál nem, az ezredévénél még kevésbé van súlya azon szempontból, hogy jelentőségük szerint méltányolva s használva éljük át ezt a határidőt, lépjük át a multnak és jövőnek azt a határmesgyéjét, melyen megdobban mindnyájunk szíve, kikhez szól a szózat:

Hazádnak rendületlenül
Légy híve . . .
Bölcsőd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.

Ez, a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt,
Ez, melyhez annyi szent nevet
Egy ezredév csatolt.

Most telik be ez az ezredév és ez teszi igazán rendkívülivé az Úr 1895-ik esztendejének alkonyát és a következő új évnek hajnalát, de sőt az egész — adja a jó Isten — boldog új esztendőt.

Ezer év, az emberiség korának körülbelül egy hatoda, egy nemzet életében roppant nagy idő. Olyan nagy, hogy nemcsak általában az ezeret a határtalan sokaság kifejezésére használja a Szentírás nyelve, hanem a Jelenések könyve éppen az *ezer esztendőt* alkalmazza azon igen hosszú idő kifejezésére, mely az egyház helyes értelmezése szerint a világ végső korszakáig tartand. Hogy is ne volna roppant nagy idő egy ezredév egy nemzet életében, hisz még a kereszténység sincs egészen kétezer éves, s hogy ne volna rendkívüli édes Magyar hazánk ezredéves ünnepe, mikor 40 emberöltő kell egy ilyen ünnephez s csak körülbelül minden negyvenedik magyar nemzedéknek lehet része benne.

Szent vallásunknál fogva „*tartozunk mindenkor hálát adni az Istennek*“, és pedig a nemzetek apostolának ezen intelme szerint: „*Kérlek azért, hogy mindenek előtt legyenek könyörgések, imádságok, kérések, hálaadások minden emberekért, a királyokért és mindazokért, kik méltóságban vannak, hogy nyugodalmas és csendes életünk legyen, teljes ájtatosságban és tisztességben, mert ez jó és kellemes a mi Üdvözítő Istenünk előtt.*“

Innét van, hogy egyházunk minden egyes év végén nyilvánosan és ünnepélyesen is hálát ad a letűnt évben vett jókért. A hálaadásban nem szorítkozunk önzően csupán a nekünk közvetlenül jutott jókra. Befoglaljuk abba felebarátainkat, királyunkat, hazánkat, nemzetünket. Az idén egész természetszerűen hazánk és nemzetünk lép különösen előtérbe.

Hiszen a Krisztus könyeivel megszentelt hazaszeretet adja szent Ágoston ajkaira: „Pertinet ad virtutis officium . . . vivere patriae.“ Az

angyali tudós megnevezi s kegyeletnek minősíti ezt az erényt, mely mint az igazsághoz kapcsolt erény, mindig szigorúan kötelez s csak annyiban különbözik az igazságtól, mert nem vagyunk képesek annyit visszaadni, mennyivel tartozunk. „A kegyelet bizonyos érzeményt fejez ki, mely az elvre, vagy okra irányul", mondja ő és azért — folytatja — „Isten után leginkább a szülőknek és a hazának van lekötelezve az ember."

És ha van okunk, a mint hogy valóban nagy okunk van, magunk s mások földi élete egy évéért hálát adni az élet és halál Urának: mit mondjunk magyar nemzeti életünk egy ezredévének véghatárán?

Az egyén sírja kapu, mely egy másik életbe, az örök életbe nyílik s vezet. Keresztény vezérelv: *„Nincs itt maradandó városunk, hanem a jövendőt keressük."* Ellenben a nemzet élete a földi lét határain túl nem terjed. E tekintetben a vezérelvet Tertullián szavaival így fejezhetjük ki: „A keresztény tudja, hogy a királyt is az Isten rendelte, a kit tehát szeretni, tisztelni és becsülni kell, kinek jólétét az egész . . . birodalommal (hazával) egyetemben *a világ végéig kívánni* kell."

Az egyénre nézve igaz keresztény gondolkozás szerint megszünt a halál rettenetes volta. Mióta Krisztus Jézus beváltotta a jövendölést: *„halálod leszek, óh halál!"* a feltámadás hitében, a költő szavaival szólva: „bizton tekintem mély sírom éjjelét, zordon, de óh nem, nem lehet az gonosz", mert *„elnyeletett a halál a győzelem által"* s azt kérdezhetjük az írással: *„Hol van a halál, a te győzelmed?"* Nem így a nemzet életében. Az igazán meghalt nemzet nem támad fel soha. Itt nincs feltámadás. Ezt megfontolva értjük meg teljes mértékben az Úr Jézus szent könnyeit:

»Ki mint Isten mond végzetet,
A honfi Jézus könyezett.«

(Tárkányi: Isten és honfi.)

„A mint közeledett, látván a várost, síra azon, mondván . . . rád jönnek a napok . . . és nem hagynak benned követ kövön, mivelhogy nem ismerted meg a te látogatásod idejét."

Krisztus sírt nemzete felett, mert előre látta annak végpusztulását és éppen az tette oly mélységessé s keserűvé honfiúi fájdalmát, mert nemzete nem lesz többé soha nemzet.

Azért midőn az ezredév alkonyán elmondhatjuk a költővel: *„Él nemzet e hazán"*, *mily bensőséggel kell megcsendülni szívünkben az imának: „Neked adok hálát atyáink Istene." „Az örökkévalóság halhatatlan és láthatatlan királyának, az egyedül való Istennek pedig tisztelet és dicsőség mindörökkön örökké." „Ő változtatja az időket és időszakokat, ő*

szüntet meg és alkot országokat." Ha megfogadva az írás intelmét: „*Emlékezzél a régi napokról, gondolj át minden nemzedéket; kérdezd meg atyádat és tudtodra adja, elődeidet és megmondják neked*" röviden átfutjuk ezredéves multunkat bölcsőnktől kezdve: szembeötlő bizonyságát láthatjuk ennek itt is, melyek azonfelül az írás szavaiban rejlő, a jövőre vonatkozó tanulságokat is elénk állítják.

Árpád a nagy honalapító; de nem vonunk le örökéletű érdemeiből semmit, ha azt mondjuk, hogy ezredéves létünk a honalapítással még nem volt biztosítva. „*Ha az Úr nem őrzi a várost, hiába vigyáz, a ki azt őrzi.*"

A honalapításhoz szükséges harczias szellem nagy hasznot hajthatott a nemzetnek letelepülése első idejében; „de oly nemzet, mely örökös üldözést, harczot és háborút hirdet, bukásának már magában hordja csíráját; mert a bekalandozott egész világrészt zsarnoki igája alatt nem tarthatván, előbb-utóbb a felingerlett népek visszatorló boszújának kell áldozatul esnie. Így történt a hunok- s avarokkal. Így történik vala őseinkkel is, ha a nyugati népek vérig való zaklatásának nem vetnek véget; mert ezeket már önfentartásuk is kényszerité tömegesen szövetkezni ádáz ellenségeik, a sokszoros csatákban úgy is megfogyott magyarok ellen s e veszélytől nemzetünket a keresztény hitre való megtérés mentette meg."

És ezzel már az ezredéves mult dicsősége s érdemeiből az oroszlánrész szent István első apostoli királyunkat illeti; különösen azért is, hogy nemzetünk nem a keleti, hanem a nyugoti egyház kebelébe tért, daczára annak, hogy a görögkeleti egyház már korábban is édesgette magához. Ezzel nemcsak önálló, független államisága lett biztosítva nemzetünknek, hanem nem alap nélkül kérdezzük jeles kultur-történészünktől: „vajjon a Byzanczczal való hitrokonság és összeköttetés mellett sikerült volna-e a századok folyamán nagy veszélylyel vagy végenyészettel fenyegető számos viharral daczolnia hazánknak?" És azt feleljük indokoltan vele: „Az ó hitű tartományok mind már korán az ozmán járma alá jutottak és nincs elég ok hinni, hogy köztük egyedül Magyarország tett volna csodálatos kivételt." (Kerékgyártó: Magyarország Művelődés Tört. I.)

Így azonban, hogy szent István ott kereste és találta Krisztus igaz egyházát „ubi Petrus": nem kivétel magyar nemzetünk fennmaradása, millenniuma; de mindenesetre nem nélkülözi a csodálatost „annyi sok balszerencse közt s oly sok viszály után."

Elég volna — az Árpád törzsén a szent István által vetett alapon kihajtott szentség csodálatos virágait nem is említve — szent Istvánra mutatnunk, a kinek csodálatosan fennmaradt szent jobbja a millennium végén is azt mondja, hogy jó az alap, melyet ő vetett, „*mert más ala-*

pot senki nem vethet azon kívül, mely vettetett, mely a Krisztus Jézus." És ő erre az alapra helyezte a keresztény magyar királyságot.

Ezért írta törvénykönyvében is világosan: „Quoniam ad Regalis dignitatis ordinem non oportet nisi fideles et catholica fide imbutos accedere; idcirco Sanctae fidei in nostris mandatis primum damus locum."

És ennek a katholikus szent hitnek alapján, melyet törvénykönyvébe is foglal s melyről magában törvénykönyvében mondja sz. Athanázzal: „Haec est fides catholica, quam nisi quis fideliter, firmiterque crediterit, salvus esse non poterit" magyar hazánkat a boldogságos Szűz Mária oltalmába ajánlotta halálos ágyán, mintegy végrendeletileg. Egyik legnagyobb nevű protestáns költőnk és írónk is elismeri „azon szent ragaszkodást", melylyel keresztény magyar őseink „az Isten anyjához viseltettek." „Legelső harczkiáltásaik — folytatja ugyanő — az ő nevében, történtek, később országuk védasszonyává választották, s az év két hónapját az ő nevéről nevezték el, nagy és kis Boldogasszony havának." Ő ugyan ezt onnan magyarázza, hogy tiszta erkölcsű nép szívében élénk visszhangra talál ama fenséges gondolat, mely egy nőt a legszebb két alakban egyesítve, mint szűzet és anyát tünteti fel. Ennek is lehet része benne. De valójában ez az igaz keresztény alapnak, mely a boldogságos Szűz Mária Isten anyai méltóságát hiszi és vallja és sz. István végrendeletének folyománya s gyümölcse a századok azon tanúságának, hogy B. Szűz Anyánk elfogadta patronálásunkat.

Ezen a sz. István által letett alapon tett s alkotott sz. László, a Mária-király, keresztény államiságunk megszilárdítója. Ezen az alapon vitte véghez a helyreállítás munkáját *honunk második alapítója, IV. Béla.*

Ezen az alapon állott honunk az Anjouk és Hunyadiak fénykorában.

Azért szent egyházunk bizonyos emelkedett szent önérzettel zengheti az ezredévi „Te Deum"-ot.

Meg kell azonban vallanunk, hogy hálaadásunk vigasságába aggodalom is vegyül. Az írás utasítása szerint átgondolván minden nemzedéket, megkérdezett atyáink adják tudtunkra ezt az aggodalmat, mely abból ered, hogy ezredéves magyar hazánk letéréssel az ezredéves alapról indul neki a második ezredévnek.

A kath. egyháznak isteni ígéret biztosítja fennállását. Nemzetnek nincs ilyen biztosítása. Az egyház egy évnek is, új év napján, Jézus nevével indul neki: és vajjon nemzetünk nem Jézustól távolodva indul-e a második ezredévnek?

Olyan mélabús érzelmek lopóznak szívünkbe, minőkkel a Szózat koszorús nagy költője küzködött akkor, midőn gyermekeivel a Szózatot azon két versszak híján tanultatá be, melyek kezdete: „Vagy jönni fog, ha jönni kell, a nagyszerű halál." Ez azonban nem csökkentheti hálánkat az ezredéves nagyszerű multért, csak fokozhatja, határtalanul fokoznia

kell hazafiúi búzgó könyörgésünket a jövőért az égiekhez, „*mert minden jó adomány és minden tökéletes ajándék onnan felülről vagyon, leszállván a világosság atyjától, kinél nincs változás, sem árnyéka a változandóságnak, „a ki által országolnak a királyok és végeznek igazat a törvényszerzők*“, *akiben élünk, mozgunk és vagyunk.*“ Ennek másfelől fokoznia kell tettekben nyilvánuló ragaszkodásunkat atyáink tanúságaihoz, az ezredéves alaphoz.

Ezek azok a gondolatok és érzelmek, melyek közben, Krisztusban kedvelt Testvéreim és Fiaim, ezredéves nagy ünnepünkre irányítom figyelmeteket, hogy ti viszont híveitekét irányítsátok.

Már most előzetesen is szólok hozzátok, mint főpásztorotok, igénytelen voltom daczára egy azok közül, kikről sz. István királyunk így szól fiához: Carissime fili! „Seniores illos ita custodias, sicut oculorum pupillas. Illis quidem te observantibus, eris securus in omnibus: illorum precatio commendabit te omnipotenti Deo. Illos enim Deus humani generis constituit custodes fecitque speculatores animarum ac totius ecclesiasticae dignitatis, ac divini sacramenti dispensatores et datores.

Ezek alapján és után főpásztori hatalmunk erejével a nyilvános ájtatosságot illetőleg *rendeljük a következőket:*

1. Az év utolsó estéjén a szokásos évzáró ájtatosság, mint egyszersmind az ezredévért tartandó hálaadó ájtatosság, a kifejthető legnagyobb ünnepélyességgel tartandó meg. Éjfélkor az összes harangok szóljanak, hirdetvén a kezdődő új ezredévet.

2. Az év utolsó estéjén, vagy újév ünnepén, avagy mindkét alkalommal a szent beszédben az igazi vallásos hazafiság hangján tárgyalni kell a Millenium magasztos ünnepét, vagy legalább jól kidomborítva, megemlékezni róla.

3. Újév ünnepén, a legméltóságosabb Oltári-szentség kivételével tartandó ünnepélyes szent misét ünnepélyes „Veni Sancte“ előzi meg. Mise végével egy Mi Atyánk, egy Üdvözlégy és egy Hiszekegy után még ezen imádságok mondandók:

„Oh mennynek és földnek dicsőséges fejedelemasszonya, a mindenható Atya-Istennek eljegyzett leánya, Megváltó-Jézusunknak szentséges anyja, a Szentlélek-Istennek tisztaságos jegyese, Magyarország örökös és kegyelmes asszonya, szeplőtelen szép Szűz Mária, íme, nagy alázatossággal borulok szentséges lábaidhoz, a ki az életnek gyümölcsét hoztad e világra; te hozzád folyamodik bűnös fejem, oh irgalmasságok anyja; mert áldott vagy az asszonyok között, sőt felmagasztaltattál minden szentek és angyali karok felett, a ki a te szent Fiad, az úr Jézus Krisztus után legmagasabb székbe helyeztettél a mennyei paradicsomban. Te követed, óh drágalátos szép rózsa, a mennyei bárányt, a szent szűzek között az első lévén, dicsőséges lábaiddal az Örökkévaló

illatos kertjében sétálsz; neked gyönyörűséges énekekkel szolgálnak a szép angyali seregek; téged a királyok királya, Krisztus Jézus, mint édes anyját, szerelmes jegyesét mindenek felett való szeretettel ölelget. Ilyen dicsőségben lévén, ne feledkezzél el bűnös szolgáidról is; hajolj a mi alázatos könyörgéseinkre. Tudom kegyességed nagy voltát, tudom, hogy valaki te hozzád szívből folyamodott, az soha meg nem csalatkozott, valaki benned bízott, az tőled meg nem vettetett. Erre nézve én is annyival bízvástabban járulok, oh csodálatos szent szűz, színedhez, nagy alázatossággal kérvén, méltóztassad szolgálatomat kegyesen fogadni, minden ügyemet, bajomat oltalmadba fogadni és szokott kegyelmességgel venni szívbeli búzgóságomat, melylyel kívánnám, hogy angyali elmével dicsérhetnélek; de mivel ez sem elégséges a te dicsőséged méltatására, mást nem mondhatok, hanem rövid szóval azt mondom szent Anzelm doktorral, hogy semmi hasonló te hozzád nincsen; mert a mi te náladnál nagyobb, az egyedül az Isten, a mi te náladnál kisebb, az minden, valami nem Isten. Méltóztassál azért megengedni, hogy úgy, a mint telik tehetségemtől, dícsérhesselek és örök hűséget fogadván anyai jóvoltodnak, felajánlom elmémet, szívemet, minden ügyemet-bajomat, minden munkámat és igazságomat, éjjelemet és nappalomat, életemet és halálomat. Oltalmadba ajánlom édes magyar hazámat és nemzetemet, buzgó imádsággal kérvén Téged, hogy úgy, mikép ezelőtt, most is hatalmas pártfogásoddal megvédelmezzed és a te magyar népedet az egy igaz hitben, melyet dicső őseink vallottak, egyesítsed és megtartsad. Magam részéről igaz lelkemre megfogadom, hogy a mi csak rajtam áll, megteszek mindent, hogy elfordítsam hazámról az isteni igazság büntető ostorát; valahol csak szerét tehetem, megszüntetem azt az éktelen káromkodást, az egy igaz hitet szóval és tettel vallom és megvédem minden áron és tiszta szívvel rajta leszek, hogy megadjuk neked azt a tiszteletet és szeretetet, melylyel tartozunk, úgy is mint keresztények és úgy is mint magyarok. Oh kegyes, oh irgalmas, oh édes Szűz Mária!

Mindenható Úr Isten! kérünk, engedd anyaszentegyházadnak — hogy a te hitvallód, sz. István, ki annak, e földön uralkodván, terjesztője volt, mennyekben dicsőséges védője legyen.

Úr Isten! ki hitvallódat, Szent László királyt, sokféle csodákkal dicsőítetted, engedd, kérünk, hogy az ő érdemei tekintetéből, minden gonosztól mindenkoron megóvassunk s az örökkétartó örömökre eljuthassunk. Ámen.

*

Egyébként „a mi Urunk Jézus Krisztus malasztja veletek. Az én szeretetem mindnyájatokkal Krisztus Jézusban.“ „Annak pedig, ki

titeket bűn nélkül megtarthat és dicsőségének színe elé állíthat szeplőtelen örvendezéssel, a mi Urunk Jézus Krisztus eljövetelekor, egyedül üdvözítő Istenünknek, a mi Urunk Jézus Krisztus által, dicsőség és magasztalás, uralkodás és hatalom minden idő előtt most és mindörökkön örökké. Ámen."

Kelt Nagyváradon, püspöki székhelyünkön, ádvent negyedik vasárnapján, Urunk ezernyolczszázkilenczvenötödik, püspökségünk huszonharmadik, váradi püspökségünk kilenczedik évében.

Dr. Schlauch Lőrincz bíbornok, nagyváradi püspök 1896. fehérvasárnap kibocsátott pásztorlevele.

A nagyváradi l. szert. egyházmegye t. papjainak és híveinek üdvöt az Úrban!

A nemzetek sorsa Isten ítélete, mely emel vagy sújt, a mint azoknak életében az örök igazság törvényei érvényesülnek vagy mellőztetnek. A természetfeletti erő épen úgy létfeltétele a nemzetnek, mint az egyénnek a lélek; éltető, tisztító, emelő erő az, melynek segélyével felküzdhetik magokat azon eszményiségre, mely szüli a nagy nemzeti erényeket: a hazaszeretetet, az önérzetet, a nemes büszkeséget, az önfeláldozást.

Atheus nemzetek nem léteztek és nem fognak létezni soha. A „principium humanum“ egyedül soha sem volt a nemzeti egységnek elég erős kapcsa; de megszilárdult e kapocs és annál erősebb lett, mennél inkább megközelítette a „principium divinum“-ot és ismét gyorsan beállott a hanyatlás, a midőn ezen erővel együtt a magasabb szempontok veszendőségnek indultak. Mennél erőteljesebben lüktetett a nemzettestben a természetfeletti idealizmus: annál magasabbra emelkedett a czivilizáczió és a történelem ezer lapjain fel van jegyezve, hogy a polgárosodás mindig egyenletesen haladt vagy sülyedt a vallásossággal.

Midőn magyar népünk az európai nemzetcsaládokba befogadott nemzetté alakult, születésének első perczeitől fogva ezen természet-

feletti principium hatása alatt állott. Egy gondolat, egy eszme uralkodott, mely a szétszórt erőket központosította és alapul szolgált, melyen individualista érvényre juthatott, mely valamint alakulásának kiindulási pontul szolgált, úgy a fejlődést irányította. Mint katholikus lépett be a nyugoteurópai államok sorába és ezen jellemét századokon át híven megőrizte.

Ezen gondolat vezette sz. Istvánt, midőn a magyar nemzetet úgyszólván megteremtette, e gyúpontba egyesítette az országban levő, szokásaikban, vallásaikban, traditióikban eltérő népeket, ezen erkölcsi tényezőkben vélte megalapíthatni a magyar faj suprematiáját, meg lévén győződve, hogy e faj csak úgy lehet erős, ha vallásilag is egy.

Sz. István a magyar államot mint katholikus államot alkotta.

Katholikus is volt az, — katholikus életrendében és minden társadalmi s politikai életnyilvánulásaiban; — ilyen volt az Árpádok alatt, ilyen volt a vegyes királyi házak korszakában, nevezetesen az Anjou-k alatt és csak a nagy nemzeti katasztrófa után lett ebbeli jellege megtámadva; nem szünt meg ugyan katholikus lenni, de a katholiczizmus meggyengítésével meggyengült a nemzet is.

A magyar királyság megalapításában a római szentszék döntő tényező volt, de később is mélyen befolyásolta a nemzet beléletét és a mellett, hogy királyainknak páratlan intézkedési jogokat adott az egyház ügyeinek elintézésében, országunk függetlenségének és önállóságának legbuzgóbb védelmezője volt.

Még a fennállásnak első százada nem múlt el és már is VII. Gergely pápa alkalmat vett a viszonyt erős vonásokkal megvilágítani, mely Magyarország és Róma közt fennállott. Kinyilatkoztatta, hogy Magyarországnak „tulajdon szabadságának birtokában kell maradnia és semmi más országoknak alávetve.“ Nemzetünket a szellemi kapocs, az erkölcsi kölcsönösség kötötte a szentszékhez, mely a kilencz százados viszontagságok közt sem szakadt meg.

Sz. László király a korona küldését mint biztosítékát tekintette annak, hogy mind sz. István, mind utódai a katholikus hitben tántoríthatatlanok maradjanak.

Midőn Rudolf császár Magyarországot fiának, Albertnek, mint a birodalom hűbérét ajándékozta, felszólalt IV. Miklós pápa, kijelentvén, hogy Magyarország semmi idegen fejedelemnek nem lehet alárendeltje.

III. Incze pápa egyik levelében azt írja: „Nincsen vesztegetni való idő, nehogy ezen ország veszedelembe jusson, a mely az apostoli szék iránt való tiszteletben és ennek kegyelmében már régen és annyia megerősödött, hogy *annak szerencséjét, vagy balsorsát magunkéval egynek tartjuk.*“ A sajói katasztrófa hallatára az öreg pápa sírt.

Midőn a szentszéknek tudomására jutott, hogy Béla király *szorultságában kényszerítve* volt II. Frigyesnek oly ígéretet tenni, mely Magyarország függetlenségét veszélyeztethette volna, IV. Incze pápa határozottan az ország függetlensége mellett foglalt állást és IV. Béla ígéretét semmisnek nyilvánította.

Két nagy gondolat képezte czélját azon befolyásnak, melyet a pápák Magyarországra gyakoroltak: fentartani a nemzetet, mint önálló nemzetet és megtartani azt azon valláserkölcsi alapon, a melyen született. A legszomorúbb napokban a nemzet oldalán állottak, hol vígasztalólag, hol anyagi segélylyel. A Kelet és Nyugat, vagy tisztábban szólva: Németország és a keleti császárság közt állván, az elmorzsolás veszedelmében állott; a török hódítás idejében, midőn államiságát majdnem egészen elvesztette, egyedüli támaszai az országnak a pápák voltak, keresztes hadat hirdettek a törökök ellen és tetemes pénzáldozatokkal hozzájárultak ahhoz, hogy ezen ország önmagának visszaadva, mint Magyarország tovább is fennálhasson.

De a mily mélyen járó befolyást gyakoroltak a pápák Magyarország sorsára, épen oly terjedelmesek voltak a jogok, melyekkel királyaink a katholikus egyháznak ügyeit intézték.

Szt. István bölcsesége felismerte az egyház és állam közti kapocsnak fontosságát. A fegyver dicsősége szerezhetett hazát, de nem szolgálhatott államalkotó vagy államfentartó alapul. Egy eszme kellett, mely összekösse az érdekeiben széthúzó törzseket és nemzetségeket, egy szellemi erő kellett, mely az ephemer alkotások felett állván, szilárd, mozdulatlan talapzatot képezzen, melyre a magyar állam felépülhessen és a melyen a viszontagságokkal daczolhasson; a szabadság szeretete a rajongásig hatotta át a honfoglalókat; a közakarat uralma a pusztaszeri eskütételnél határozott kikötése volt a törzsek vezéreinek; de sem a szabadság, sem a közakarat ily szilárd alapot nem képezhettek, mert csak az szabad, a kiben annyi erő van, hogy azt megvédhesse, a mi végelemzésében ismét erőszakra vezethet; a közakarat pedig változékony, sokszor szeszélyes és a „vox populi, vox Dei“ nem mindig felel meg a valóságnak. Ezen erőt, ezen szilárd alapot a két hatalmas tényezőnek szövetségében kereste. Az omnis potestas a Deo mindkettőre alkalmazható és az erő mindkettőre nézve azon természetfeletti principiumban van, mely egyházat és államot alkot és fentart és a mely nélkül mindkettő törékeny vázzá sűlyed. A századok történelme ezt kétségtelenné teszi.

Két mozzanat volt, mely Magyarországban az egyházat az államhoz szorosan fűzte, mely az államélet minden nyilvánulásaiban kifejezése volt azon természetfeletti principiumnak, melyre a középkor az államokat alapította, t. i. *az államvallás* és a *főkegyúri jognak intézménye*. Az

előbbi a római sacerdotium et imperium hagyományos elve volt, mely akkor Európának minden keresztény államában uralkodott; az utóbbi Magyarországnak különlegessége volt, mely akkor is fenmaradt, midőn az államvallás elve elejtetett.

A katholikus vallás a középkorban mindenütt államvallás volt. De ez nem azt jelentette, hogy az állam azt absorbálta volna, hogy az az államszolgájává sűlyedt volna. Nem az államtól származtatta lételét. Isten alkotása volt, hitét az égből vette, dogmái, szervezete függetlenek voltak az államtól, önállóságának szentesítését nem az államhatalomtól vette. Államvallásnak neveztetett, mert az állam által akkor valónak és igaznak ismertetett el; nem ő szorult az államra, hanem az állam ő reá. Ő volt hivatva szellemével áthatni az összes társadalmi intézményeket; a családot, az iskolát, a jogi, az administrativ apparatust, az ipart, a kereskedelmet. Ő volt a mozgató elv a közéletben és az ő ellene elkövetett sérelmek az állam sérelme gyanánt vétettek.

Mint ilyen lépte át a katholikus vallás Magyarország határait. Az állam nem tanított. Miért is tanított volna? A katholiczizmus magával hozta iskoláit, melyeket katholikus királyaink bőkezűsége és igen tetemes részben katholikus buzgó világiak, püspökök adományai és alapítványai tartottak fenn.

Az iskola civilisatorius erejét nem lehet kétségbe vonni, ezek pedig Magyarországban katholikusok voltak; öt századon át kizárólagosan e jelleggel birtak, a legújabb időkig is nagyrészt az egyháziak kezeiben vannak. Úgynevezett állami tanodák nem léteztek, más, nem katholikus tanodák az egyház tanodáival nem igen versenyezhettek, a kulturai élet tehát a katholikus tanintézetekben birta kútforrását, tápláló erejét. A családi nevelés keresztény volt, az iskola ezt folytatta és átvitte az államéletbe és ha igaz, hogy a kié az iskola, azé a jövő: úgy Magyarországra el lehet mondani, hogy a kié volt az iskola, azé volt a mult. Államférfiaink, törvényhozóink, bíráink, hadvezéreink a katholikus anyák térdein, a katholikus iskolák padjain szívták magukba a műveltséggel együtt a haza- és szabadságszeretetet. A XV-ik században Mátyás király udvara a nyugoteurópai tudományosságnak és műveltségnek gyűlhelye volt. A XVI-ik században az Oláhok, Verancsicsok, Ujlakiak, Telegdiek dicsfénynyel övezték a magyar kulturai törekvéseket. A Jézustársaság a classicai műveltségnek kölcsönzött hasonlíthatatlan fényt. Felemlítsem-e a nagy Pázmány-t, megyénknek és városunknak szülöttjét, a magyar könyvnyelv megteremtőjét? kinek tevékenysége Magyarország sorsára oly rendkívüli befolyást gyakorolt.

Mindezek a magyar nemzet kulturáját majdnem egy színvonalra emelték a külföld műveltségével.

A nemzeti szellem ápolására, a magyar önérzet fokozására rendkívül sokat tettek a szerzetes rendek, kik a katholiczizmus üdvös befolyását az ifjúságra, folyton ápolták. Ezek tették lehetővé, hogy a magyar öntudat még akkor sem hanyatlott, a midőn idegen befolyások ennek meghamisítását eszközölhették volna. Valamint a középkorban a zárdák voltak menhelyei a tudománynak: úgy Magyarországban a hazafiságnak voltak az őrei. A nemzeti géniusz itt ápoltatott, vallásos volt, de magyar is volt.

A ki a magyar nemzet ezeréves kulturéletét híven és szeretettel meg fogja írni, az nem fogja az újabb kulturtörténészek módjára azon rejtett és képzelt, az anyagi felfogásból merített törvényeket keresni, melyek a nemzetek fejlődését mintegy kényszerítőleg szabályozzák: hanem keresni fogja azon magasabb szellemi és erkölcsi tényezőket, elveket és eszméket, melyek annyi századokon át nemzetünk életében annak kezdetétől fogva a legújabb időkig irányadók voltak és azt fentartották.

A magyar társadalom a legújabb időkig a kereszténységnek varázsa alatt állván, jogi élete is következetesen e szerint módosult; és mint mindenben, úgy itt is az egyházi és állami kölcsönhatás észrevehető volt. Az állam elvont fogalom és az erre épített speculativ elméletek képesek a legsiralmasabb hatalmi kicsapongásokat igazolni. A történelem tanúsítja, hogy az állam alkatelemeire redukálva, az egyéni jogosultságot az összességnek joga és érdekei felé emeli; másrészről ismét az állam mint valódi souverain képes az életet és annak minden nyilvánulásait Procrustes ágyába szorítani.

Magyarországot e végletektől megóvta azon bölcs fejedelem, ki úgy is mint király, úgy is mint katholikus, e kettős jelleggel vezette be nemzetét az európai nemzet-családba.

Szent a korona, mely az ifjú nemzetnek nemzeti symbolumává lett. Ez képezte az egybeforradás gyúpontját, ez képezte önállóságának és függetlenségének jelvényét. Hazaárulás és a korona elleni bűn egyértelműnek vétetett. Király csak az volt, a kinek fejét e korona díszítette. Nemzeti kincs volt az, ma is az, féltékenyen őrizte azt a nemzet, mint legdrágább tulajdonát. — E koronát pedig Róma, a kereszténység feje adta, sz. István is a korona iránti tiszteletet a katholikus vallással kapcsolta össze; sőt constitutiója szerint, mely a decretum I. könyv I. fejezetében foglaltatik és mely III. Károly alatt 1723. megerősíttetett, mindazok, a kik nem a r. kath. vallást követik, a királyság viseléséből kizáratnak. Ezen rendelet országunk alaptörvényei közé számíttatik, mert nem egyes fejedelmi akaratból, hanem a magyar rendeknek országgyűlésileg nyilvánított kívánalmából származik. E törvény ma is fennáll.

Koronázáskor a király két esküt tesz, egyet a templomban, a másikat a szabad ég alatt. Az elsőben esküt tesz, hogy a r. kath. anyaszentegyházat fentartani, a vallás szolgáit s ezek jószágait védelmezni fogja.

A magyar nemzetnek jogélete a korona körül csoportosult. Innen származott, ide vezettetett vissza minden jog. Birtokjogot csak a királyi adományozás adhatott. Az ősalkotmányban a király hatalmának és akaratának befolyása oly nagy volt, hogy sokszor a rendeknek akarata a legszerényebb korlátok közé szoríttatott. Az újabbkori államelméletek és alkotmányos formák akkor ismeretlenek voltak. A királyok Isten helyettesei voltak és mint ilyenek, sokszor csakis vallás-erkölcsi korlátokat ismertek.

A dualizmus ily módon az ország fejedelme személyében kifejezésre jutván, igen természetes, hogy a jogéletben is uralkodott. Kutassuk át az országnak nyolczszázados törvényeit, mindenütt az egyházi és állami mozzanatok átszövődését fogjuk találni. Magyarország nem a római jog rideg, sokszor kegyetlen szabályait vette zsinórmértékül; a jog mellett az erkölcsi törvények állottak és itt mutatkozott leginkább a katholikus vallásnak jótékony hatása. A mi rideg volt a nemzetben, befolyással szelidítette. Első törvényei — Verbőczy szerint — a kánonokból vétettek. Sz. István, sz. László, vegyes gyűléseket tartottak. Kálmán király „az évnek két meghatározott napján a püspökségekben gyűlést tartatni rendelt, a melybe a megyei ispán, úgy a grófok és tisztviselő méltóságok s előkelők püspökeihez menjenek.“ II. András rendeleteit a Sz. Háromság egy Isten nevében adta ki. Az aranybulla egy példányát a pápához küldeni rendelte.

Végig menve törvénykönyvünkön, mindenütt ezen szellemet, mindenütt azon elvekhez való hűséget fogjuk találni, melyek a nemzetnek létet adtak. A közéletben, a törvényhozásban, az igazságszolgáltatásban, sőt a hadviselésben is mély befolyást gyakoroltak a vallási tekintetek.

Mindezekhez járult egy másik hatalmas tényező és ez a magyar koronához elválaszthatatlanul csatolt királyi főkegyúri jog. Ez is a pápák adományozása volt és a magyar államfőnek oly jogokat, oly kiváltságokat biztosított, melyekhez hasonlót, tekintve természetét és terjedelmét, Európában alig fogunk találni. Ennek alapján királyaink mélyen nyúltak egyházi beléletünkbe. Javadalmakat adományoztak, új megyéket alapítottak, püspököket, apátokat, kanonokokat neveztek, az adományozott jószágok felett őrködtek, szerzetes rendeket telepítettek az országba, a katholikus nevelést törvények és felsőbb rendeletekkel szabályozták. Ez által a viszony a korona és a katholikus egyház közt a lehető legszorosabb lett.

Ebben is a nemzeti eszmének a katholiczizmussal való egyessége nyilvánult; az állam katholikus volt, de a katholiczizmus a nemzet sajátságaihoz alkalmazkodván, azokat nemesítette és fényesebb világlatba helyezte s teremtette a „Regnum Marianumot“ és ez rendkívülien sokat tett a magyar önérzet fokozására és a nemzeti szellem ápolására; királyaink a katholikus hitet védelmezték, a katholikusok hűségökkel fizették a király és nemzet iránti tartozásukat. A katholikus egyház valamint saját szent czéljainak és érdekeinek súlypontját a nemzetben találta: úgy viszont a nemzet a katholiczismusban önfentartásának, fejlődésének és művelődésének leghathatósabb előmozdítóját és támogatóját, mindenben pedig hű vándortársát találta.

Önérzettel tekinthetünk tehát vissza a multba, midőn szent hitünk jótékony hatása nemzetünket megtartotta majdnem ezer éven át azon az ösvényen, a melyet neki őseink vallásos érzülete kijelölt, a hol az egyház iránti ragaszkodás és a hazának szeretete karöltve járt, a hol a nemzet az egyházban birta leghűbb támaszát, az egyház pedig a nemzetben találta üdvös működésének előmozdítóját és jótevőjét. Együttesen dolgoztak, fáradoztak, mindketten féltékenyen őrködtek a nemzet anyagi, szellemi és kulturális érdekei felett, együtt örültek, együtt szenvedtek, az egyiknek sérelme a másiknak kára volt. Ott volt az egyház a nemzet bölcsőjénél, a midőn Árpád alatt megalapított, de még nem biztosított saját léteért küzdött, ott volt, midőn a századok folyamán létjoga akár kül-, akár belellenség, vagy bármely idegen befolyás által veszélyeztetve volt. Ő nevelt az államnak bölcs törvényhozókat, lelkiismeretes bírákat, rettenthetetlen hadvezéreket és bajnokokat. Egyházi férfiai gyakran vezér-államférfiai voltak a királyok tanácsában, ott ültek a törvényhozás termeiben, helyet foglaltak a bírák között, véröket ontották, életöket feláldozták a csatatéren. Sajó, Mohács örökké emlékezetes helyei maradnak az önfeláldozásnak, a hol a nemzet virágával püspökei hős halált találtak. Legnagyobb királyai szentek voltak és katholikus népünk ma is vallási kegyelettel tiszteli azokat. Katholikus államférfiaink érdemeit arany betűkkel jegyezte fel a történelem. A katholikus Széchenyi ébresztette fel a nemzetet tespedéséből, tetszhalálából pedig egyházunk fia, a nemzet bálványa, Deák Ferencz.

Az erkölcsi alapot, a melyre Magyarország fel lett építve, az egyház őrizte meg következetesen, mert érezte, hogy e nemzettel az országban ő is hanyatlik, ellenben mindig hangoztatta, hogy a sz. István által letett alap megrázkódtatásával az ország is létét veszélyeztető megrázkódtatásoknak lesz kitéve.

És ez ma is hitünk és meggyőződésünk, ma is azt tartjuk, hogy katholiczismus gyengítésével a nemzet is szenvedni fog. Nem lehet az államalkotó és majdnem ezer éven át államfentartó tényezőt mellőzni

a nélkül, hogy káros visszahatással ne legyen az a nemzet belélétére.

És e tekintetben bármily hálatelt szívvel borulunk le a mindenható Isten trónja elé azért, hogy nemzetünket oly csodálatos módon, annyi ellenség, annyi küzdelem, annyi viszontagság között fentartotta; mégis nem minden aggodalom nélkül lépjük át a második évezred küszöbét.

Aggodalmunknak oka nem az, hogy a haladó kor kívánalmai szerint a nemzeti intézmények átalakulnak, nem az, hogy a kifejlett európai kulturának megnyitottuk kapuinkat, nem az, mintha a folyton munkálkodó, folyton küzdő, folyton teremtő emberi észnek vívmányai elől elzárkóznánk és nemzetünket az elavult formák, túlélt intézmények korlátai közt fogva óhajtanók tartani.

Aggodalmaink oka az, hogy az ezredévben az ezredéves alapot, mely szilárdnak bizonyult, megtámadtatva látjuk, hogy e nemzetnek második ezredéve oly elvek és eszmék alapján vezettetik be, melyek eddig még mindenütt megingatták az államok fennállásának alapfeltételeit; hogy ezeréves multunk szelleme megtagadtatik, nemzeti hagyományaink meghamisíttatnak és ingadozó theoriák állíttatnak oda, a hol az ezeréves élet bebizonyította, hogy csak azért állottunk fenn, mert nemzeti sajátságunkat, melyek minden más nemzetnek sajátságaitól különböznek, híven megőriztük; aggodalmunk oka az, hogy megengedtük, hogy azon a kapun, a melyen a nyugoti kultura át bebocsátottuk, betódulhassanak oly eszmék, melyek a magyar jellemet megmételyezhetik és kivetkőztetik eredeti természetéből; eszmék és ezek szolgálatában álló törekvések, melyek az egyházat elszakítani akarják az államtól azon kecsegtető ürügy alatt, hogy csak a külön hatáskört szabályozzák, hogy szabadon mozoghasson mindegyik: egyház és állam.

Mi, kedves fiaim és testvéreim! ezeket észlelve, látva és tapasztalva, egy perczig sem lehetünk kötelességeink iránt kétségben.

Katholikus őseink rakták le ezen országnak alapjait. Magyarnak alapították és katholikusnak keresztelték. Püspökeink és papjaink lelkeiben e kettős jelleg öntudata soha ki nem halt és mi büszkén valljuk magunkat az ő utódaiknak. Nekik egyházuk és hazájuk egyenlően drága volt, mi sem leszünk kisebbek. A missziót, a mit ők teljesítettek, midőn nemzetünket a pogányságból a művelődés terére vezették, nekünk hagyták örökségül és mi ezt minden ellenzés daczára folytatni fogjuk. Ők a barbársággal küzdöttek, mi a művelődés kinövéseivel, melyek egy új pogányságra vezetnek. Ők idomították századokon át a magyar jellemet, mely ellenállott ezeréves viszontagságoknak: mi nem fogjuk engedhetni, hogy ez kozmopolitikus irányzatok által megrontva, megszűnjék magyar lenni; de épen úgy nem fogjuk engedhetni, hogy katholikus híveink hitükben megtántorítva, családi életünknek vallási

jellege iránt megtévesztve, egyéni istenes életüktől megfosztva, a vallási és socialis nihilismus karjaiba hajtassanak.

Törekedjünk arra, hogy híveink megismerkedvén a veszélylyel, mely az új elvekben rejlik, ne legyenek tájékozatlanok a válság természete iránt, a melyen ma a nemzet átmegyen. Figyelmeztessük őket a szószéken a templomi és iskolai hitoktatásban, ne hanyagoljuk el a családi köröket sem, mert itt találja fel az egyház legerősebb támaszát, a hazaszeretet a legbiztosabb menhelyet. Ápoljuk az ifjú nemzedékben gondosan az egyház és haza iránti szeretetet, mert ettől függ nemzetünknek egész jövője.

Öleljük szeretettel e sokat hányatott nemzetet keblünkre, hadd érezze, hogy hívebb vándortársat nálunknál nem talál, és hogy valamint elődeink azt ezeréves nehéz útjában híven kísérték: úgy mi is a másolik ezerévben oldala mellett leszünk; hirdetvén ugyanazon tant, melyet hirdetett első apostoli királyunk, melyre fektette e nemzetnek politikai és társadalmi életét és a mely ennek fejlődésére oly üdvös befolyással volt; hirdetvén *ugyanazon hűséget a király iránt, mely a századok folyamán a magyar nemzetben majdnem vallásos ihletséggel párosult,* hirdetvén *ugyanazon hazaszeretetet, mely nem ismeri a feloniát, de ismeri a kötelességet, életünket s vérünket érte adni, hirdetvén a törvény iránti engedelmességet, mert katholikus elv marad mindenkor „non est potestas nisi a Deo," melyet még akkor sem szabad szem elől téveszteni, midőn lelkiismeretünk egy ép oly fontos törvénynyel állít szembe: „oportet magis obedire Deo, quam hominibus."*

Legyünk híveinkkel egyek. Égre emelt tekintettel induljunk a második ezredév felé.

Kelt Nagyváradon, 1896. Fehérvasárnapon.

OSZK

Rimely Károly beszterczebányai püspök körleveléből.

A beszterczebányai püspök úr 1896. első napján kibocsátott körlevelét, vonatkozással az ezredéves mult megünneplésére, így zárja be: Bőjtöljünk tehát és imádkozzunk, hogy Isten hallgassa meg esdeklő szavunkat, velünk legyen a szorongattatásban, szabadítson meg minket s zavarja meg azokat, a kik az ég ellen támadnak s a földön az igazság elnyomására törnek, kik, hogy sz. Pál apostollal szóljak, úgy viselik magukat, mint Krisztus keresztjének ellenségei. Kedves testvéreim, itt az utolsó óra, hogy álmunkból felkeljünk, mert a külső harczoktól és belső félelemtől zaklatott egyház, az igazságnak ez az oszlopa és erőssége, s *az ősök erényeivel ékeskedő haza egyaránt hívnak bennünket*; ugyanis e hű szövetségesek, kik az üdvözítő szent kereszt oltalma alatt immár ezer év óta ragaszkodnak egymáshoz, ma gyászos törvények folytán a hitetlen tömeg bántalmazásán keseregnek. Bőjtöljünk és imádkozzunk, hogy terelje el az irgalmas Isten azt a kezet, mely sorsunkat jelöli a törvényhozók terempárkányzatán, mialatt ősi hitünk sebein ezer év létének ünnepi dala hangzik fel.

Dr. Zalka János győri püspök körlevele.

I. A papsághoz.

Tisztelendő Testvérek és szeretett Fiaim az Úrban!

Ismeretes dologról szólok, mikor röviden megemlékezem arról, a mi ez országot jelenleg mozgatja s a szíveket hazaszeretetre gyúlasztja, értem Magyarország ezeréves fennállásának megülését. Ezer éve annak, hogy őseink elfoglalták a Duna és Tisza által öntözött földet; ezer éve, hogy itt kerestek és találtak maguknak hazát s azt a mai napig megőrizték. *E nagy esemény örvendetes évfordulóját dagadó szívvel s hálás lélekkel készül megülni a magyar, mint oly napot, mely nagy jelentőségű nemcsak az országra, hanem az egész nyugati kulturára nézve.* Mert mint Istvánfi Miklós történetírónk mondja: „Magyarország, a mióta keresztény lett, mindig virágzó királyság volt, s védbástyául szolgált a kereszténységnek a pogány török beözönlése ellen.“ Az isteni gondviselés azért telepítette le itt nemzetünket, hogy e hazában művelje üdvösségét s ugyancsak itt szolgáljon oltalmul a szomszéd népeknek. Legyen ezért hála az idők halhatatlan királyának!

Korunkban dícséretes buzgalommal művelik a történettudományt s szívükre veszik Cassiodor szavait: „Éjjel-nappal újítsd meg atyáid emlékét, kutasd fel nemzetednek ősi telepeit, történetét, emlékeit, mert gáncsolásra méltó, a ki idegen saját hazájában.“ Ez ugyan helyesen van

mondva, csakhogy mi magyarok alig akadunk hiteles, régi emlékekre, melyek őseink történelmében eligazításának, s ha valahol még lappangnak az ily emlékek, eddig ugyancsak kikerülték a kutatók éles szemét is. Hogy mi történt ezer év előtt, hogy mi esett meg őseink itt tartózkodásának első századában, röviden említik a régi s hozzá még külföldi történetírók. Jól mondja erre nézve Spányik: „A mit a szerény kikezdésekből nagy dicsőségre vergődött népekről állítani szoktak a történetírók, hogy t. i. háborúskodás foglalta le őket, s hogy viselt dolgaik feljegyzésére a későbbi koroknak csak a műveltség haladásával volt érzékük, a mi őseinkre is illik; ők inkább tettek nagyot s nem kerestek nagy tettekért dicsőséget; beérték a történelem egyszerű elbeszéléseivel vagy esetlen énekeikkel, melyekben kedvük telt, de nem voltak ezek sem arra szánva, hogy az utókorra származzanak át."

Azonban az idők változtak; őseink ugyanis az első század hányattatásai után megkedvelték a békét s szent István apostoli buzgalma s az Isten felvilágosító kegyelme által indíttatva, keresztények lettek; így nemzetünk a sz. Szűz oltalma alatt megérte a IX. század végét. Szent István az ország alapjául a kath. vallást szemelte ki s kikérte nemzetére a szent Szűz oltalmát.

A sz. király e művét 900 év alatt sok támadás érte. Magyarok támadtak ellene I. András király alatt Vatha lázadásában, izmaeliták Kálmán, izraeliták II. András, tatárok IV. Béla, törökök s hitújítók II. Lajos alatt. Magyarország tehát nem mindig élvezte a béke áldásait, hanem őseink bűnei nem egyszer magukra hárították az Isten büntető karját s ez a súlyos kéz most is ránk nehezedik. Méltán szívlelhetjük meg Mózes intelme szerint az elmult napokat, megkérdezhetjük atyáinkat s ők majd felelnek nekünk: az Úr irgalmán fordult meg, hogy el nem vesztünk. Az Úr irgalmát hirdessük mindörökké!

Kérjük le tehát az édes békét hazánkra, esdjük le ránk az Isten irgalmát s Nagyasszonyunk oltalmát, hogy legyen úgy, mint régen volt hazánk szebb, boldogabb napjaiban.

Kelt Győrött, 1895. deczember 9-ikén.

2. A hivekhez.

Krisztusban Kedveseimnek, a győri egyházmegye valamennyi híveinek üdvöt az Úrban, s atyai áldásomat.

Az örök idők Ura Istene, ki megváltoztatja az időket és korszakokat, megszünteti az országokat és újakat alakít, a magyar nemzetet egy új korszak kezdetére vezette. *Illő, hogy ezen helyen, hol egyezer esztendőn át lakott nemzetünk, hálatelt szívvel emlékezzünk meg a vett*

jókról s Istenbe vetett bizodalommal kezdjük meg a második évezredet. „A századok halhatatlan és láthatatlan királyának, az egyedüli Istennek legyen tisztelet és dicsőség mindörökké.“

Nagy szám az ezer, jelentékeny idő az ezer esztendő. A történelem mutatja, mily viszontagságokon ment keresztül nemzetünk ezen idő lefolyása alatt. Az esés és emelkedés, a balsors és szerencse esélyei, Isten áldásai és igazságos megfenyítései közepett haladt nemzetünk a századok lánczolatain, míg végre a négy folyam mellett, a három hegy árnyékában, a kereszt ragyogásánál eljutottunk az első ezredév végéhez.

Itt egy kevéssé megpihentünk, megemlékezvén a régi napokról, átfutván gondolattal az előttünk élő nemzedékeket, s megkérdezvén atyáinkat, hogy hirdessék nekünk a régen mult idők viszontagságait.

Őseink átjövén Ázsiából s elfoglalván jelen hazánkat, közelébe jövének Európa szomszéd országainak. Kénytelenek voltak tapasztalni, miszerint gyakran elfordult tőlük a szerencse. Győzelmeink közé gyakori megverettetések is sorakoztak, úgy, hogy levonhaták ezekből, miszerint felhagyva végre a külföldön való pusztító kalandozással, Ázsiából hozott erkölcseik ösvényeiről le kellend lépniök s Közép-Európa népeinek magoktartásához közelítniök. Itt létöknek első százada viszontagságteljes volt. De ebben is az Isten gondviselését látjuk, mert csak a vesztett csaták után látták be, hogy más útra kellend térniök, más alapot választaniok, ha állandó hazát akarnak szerezni maguknak és maradékaiknak. Az első század végén Isten végnélküli irgalmassága megmutatta az alapot, melyre helyezni kellend a nemzet fenmaradásának és megizmosodásának építményét.

Ez alap a kereszténység. Krisztus Urunk tanítása, világítása, az élet, út és igazság. Innen kezdve kilenczszáz esztendőn át ezen alapon állva, ezen világosságnál s ezen úton járva, s ezen igazság által bátorítva és erősítve, haladott nemzetünk az ezer esztendő jelen bevégeztéig. Az Istentől adatott szent férfiú, ki az új alapot szerencsés volt kiválasztani, ki az Úr Jézus tanait apostoli buzgósággal hirdeté és hirdetteté, ki ösvényeinek világító lámpájául tekinté Krisztus Urunk világosságát, ki nemcsak szóval, hanem cselekedettel is megmutatá és ajánlá az üdvösségre vezető útat s hitének egész melegével bízott Isten erejében, — e nagy férfiú sz. István első apostoli kiralyunk vala. Átérezte ő sz. Pál állítását, miszerint más alapot senki sem vethet azon kívül, a mely vettetett, s ez Krisztus Jézus. Lelki öröm közt olvassuk a törvénytárban tizenhárom éves fiához, szent Imre koronaherczeghez intézett intéseit, a a keresztény tanok főbb ágazatait, a katholikus egyház ajánlását, a főpapok és főrendek figyelembe vételét, a külföldiek s jövevények fogadását s megbecsülését, hogy a koronaherczeg majdan boldog legyen s nemzetét boldogítsa!

De pártfogóról is gondoskodott, ki közbenjáró legyen Istennél nemzetünkért. Ez a boldogságos sz. Szűz, Krisztus anyja, Mária. Az ő nevéről neveztettek el a sz. István által épített első nagyobbszerű templomok, a Duna mentében a győri, esztergomi, a kalocsai főtemplomok, a a székesfehérvári nagyszerű templom. Az ő pártfogásába ajánlá haldoklásakor magát, egyházát, országát, népeit.

Az alap Krisztusnak a katholikus egyházban előadott tanítása; a közbenjáró a bold. szűz Mária. Ezen alapon e pártfogás alatt haladtak szent István utódai is, apostoli királyaink és velök nemzetünk. Ha veszedelmek érték, Krisztushoz folyamodtak s kikérték a szent Szűznek pártfogását. A felhők szétvonultak és ismét világított az igazság napja, Krisztus, a mi Istenünk. Őseink Jézus és Mária nevét oly tiszteletben tartották, hogy az első helyett édes Üdvözítő elnevezést használtak, a másik helyett pedig boldogságos Asszony, mint az eskütételnél maig is használatban van. Ezt azért, nehogy a legszentebb nevek gyakoribb kimondása által tiszteletlenség követtessék el. Isten áldására s a szent Szűz pártfogására tették méltóvá magukat ezen tisztelet által s virágzott nemzetünkben a boldogság.

Sajnos, voltak idők s van jelenleg is, hogy Krisztus és egyháza iránt s a szent Szűz iránt hanyatlott az unokákban, nálunk, az ősök tisztelete, hűsége, ragaszkodása: de meg kell vallani, ezen hanyatlással párhuzamosan jár a nemzet jólétének hanyatlása is. Mutatják ezt az ország jelen zilált körülményei, melyben nem csekély aggodalmak közt vizsgáljuk az ezerév végét. Ellenben sz. István azon intése, hogy a külföldiek s jövevények, kik hozzánk jönnek, megbecsülésben részesüljenek, egyik tényezője lett a nemzeti fejlődésnek. Így jöttek őseink érintkezésbe velök, megismerték szokásaikat, tudományukat, művészetöket, fegyvereiket, kereskedésöket. Ezen úton haladva s a művelt népek közé keveredve, érte el a nemzet kifejlődésének azon örvendetes fokát, mely a tudományokban s művészetekben jelenleg mutatkozik.

Tudjuk, miszerint a hit dolgában támadtak ezen ezer esztendő lefolyása alatt új rendszerek, nagy elnevezések alatt túlbecsülvén a korlátolt emberi észt s a gyakorlati téren felállítván más indító okot a jó cselekedetekre. Tudjuk ezt, de mi azon alapon maradunk a hit dolgában, melyet őseink kilenczszáz esztendő előtt okosak és szerencsések voltak elfogadni. Szép, de korlátolt az emberi ész. Mi tehát most is azt tartjuk igaznak s fogjuk tartani a megkezdett második ezer évben is, mit Isten kinyilatkoztatott, mit Krisztus Urunk tanított, mit az apostolok hirdettek, mit a katholikus anyaszentegyház, hogy higyjük, előnkbe ád. A gyakorlati életben szeretjük Istent mindenek felett önönmagáért, és felebarátunkat mint önönmagunkat Istenért. Felkapott indok a humanismus emlegetése: de szebb ennél Krisztus Urunk intése és tanítása,

Mi tehát az irgalmasság cselekedeteit nem a humanismus nevében, hanem Krisztus Urunk nevében, intése és tanítása szellemében fogjuk az új ezredévben is gyakorolni. Gyümölcséről ismerjük meg a fát. A régi alapon nevelkedtek a nemzet dicsőségei, a hit igaz gyöngyei: sz. István, sz. László nagynevű királyaink; sz. Imre, sz. Erzsébet, IV. Béla három sz. leánya: Kinga, Jolánta, Margit s mások. A régi alapon állottak Nagy Lajos, Mátyás királyok, Hunyady János, több társaikkal, kik hazánkat nagygyá, dicsővé tették. Ezen kipróbált alaphoz ragaszkodunk tehát mi is az új ezredévben és annak pártfogásáért esedezünk, kit ezek oly nagy tiszteletben tartottak, kihez oly nagy bizodalommal folyamodtak. Vezérelveink tehát jövőre is a keresztény *katholikus hitvallás* és a Boldogságos Szűz *pártfogása*. Valamint eddig szerettük hazánkat s nem szövetkeztünk hazánk ellenségeivel saját előnyeink végett, úgy szeretni fogjuk ezután is, úgy a szerencsétlen, mint a boldog körülmények közt, önzetlen szeretettel, nem azért, mert dicső, hanem mert a mienk. Mint a gyermek ragaszkodik anyjához, legyen az bármily szegény, úgy ragaszkodnánk mi hazánkhoz, még elhagyatott állapotában is.

Idő jártával országunkba más nemzetiségűek és más vallásúak is befogadtattak. A keresztény szeretetet, Krisztus Urunk tanítása szerint ezek iránt is fogjuk gyakorolni: de hitünk ágazaitól egy hajszálnyira sem távozunk. Adja az édes Üdvözítő szent malasztját, hogy szent hitünkhöz, hazánkhoz, királyunkhoz minden bármily nehéz körülmények között hívek maradjunk szívünk utolsó dobbanásáig s a Boldogságos sz. Szűz legyen mellettünk, legyen hazánknak s királyunknak pártfogója szent Fiánál.

Az új év kezdetén tehát a hitvallás által éleszszük hitünket és könyörögjünk a boldogságos szűz Anya pártfogásáért: a szent miseáldozat pedig legyen bemutatva országunkért, nemzetünkért, királyunkért és szentegyházunkért. Az Úr fogadja azt kegyesen s hallgassa meg könyörgésünket.

Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus és szent Anyja Mária.

Kelt Győrött, 1895. deczember 9-ikén.

Bende Imre nyitrai püspök körlevele.

Az 1896-ik év, mely néhány nap előtt Isten kegyelméből szerencsésen ránk hasadt, a magyar nemzetnek, Magyarországnak, édes hazánknak, a régi s új történetírók tanúsága szerint *ezredik éve*. Ezt az évet kegyeletes emlékezettel s Isten iránt hálatelt szívvel készülnek megülni e hon polgárai, s méltán, mert hiszen *ezen, a világtörténelemben is ritka esemény minden nemzetéért s hazájáért lelkesülő honfit a legmélyebb hálaérzettel tölt el Isten iránt, kinek akaratán s fürkészhetlen rendelésén áll s fordul a világ.*

Mert ki ne látná, ha a magyar nemzet történelmét forgatja, az Istennek e népre pazarolt, csodálatos gondviselését, mely a magyart, kiemelve őt 1000 év előtti ázsiai bölcsőjéből, e földre, mely édes hazánk, vezette, itt letelepítette, azután a keresztség által az Úr Jézus egyházába s a nyugati, művelt népcsaládba oltotta, hogy a Kelet s Nyugat közé bástyaként ékelt nemzetet a kereszténység előharczosává és védelmezőjévé avassa? Tudjuk, hogy a magyar saját országának megszilárdítása és biztosításának érdekében mennyi s milyen tusát állt ki! Tudjuk, hogy a keletről özönlő pogánysággal mennyi csatát vívott s mily nagy pusztulás érte városait, intézményeit, sőt néha szinte végveszély magát a nemzetet! S mindezek daczára, annyi század zivatara után, Isten kegyelméből im itt áll az ezredévi ünnep örömében az erős Magyarország, a mi édes hazánk!

Vígadjunk tehát, tapsoljunk örömünkben, imádjuk, áldjuk, magasztaljuk az Istent, a ki velünk ily nagy irgalmat cselekedett!

Ha pedig e vigaszos nagy eseményt kutatjuk, ha annak az isteni kegyelemnek, hogy még vagyunk s el nem pusztultunk, okát keressük, azt találjuk: hogy a magyar nemzet mindent Árpád ivadékának, a keresztségben István nevet nyert, első, apostoli, szent királyának köszön, a ki a népet az egyedül üdvözítő hitre térítette s az Úr Jézus szellemében való intézményekkel s igazságos törvényekkel új hazában egyesítette; a ki a szomszéd népek és királyok bizalmát megnyervén, az ország jövőjét biztosította s ezt az így megállapított országot a sz. Szűz oltalmába helyezte; jól tudta ugyanis, hogy az igaz hittől függ az ország üdve; tudta, hogy az igazságosság hordozza alapjait s a szent Szűz terjeszti majd ki rá minden veszélyben oltalmazó karját.

Nem tartom szükségesnek, hogy ez állításaim bebizonyítására történelmünkből adatokkal szolgáljak, hiszen ezeket mindenki ismeri; elég legyen hivatkoznom arra, hogy Magyarország csakis szent királyának, utódai által is kifejlesztett intézkedései és törvényei által volt képes kiállni borús korszakoknak zivatarait s hogy az Istenbe vetett hit s a sz. Szűzhöz való bizalom volt legerősebb támasza minden megpróbáltatásában. Mert valamint az Istenbe vetett hit mindannyiszor felemelte s bátorította apáink csüggedő lelkét s a szent kereszt zászlaja alatt Jézus nevével ajkaikon győzelemre vezette őket: úgy Magyarország patronájának, Nagyasszonyunknak segítségével, kinek képét királyok, vezérek, főurak zászlaikra tűzték s mellükön hordozták, kinek olvasóját kardjuk markolatára tekerték, — mondom — e Nagyasszony segítségével kivívták az ország békéjét. A nemzetnek a sz. Szűz iránt való ezt a kegyeletét, fiúi ragaszkodását s oltalmáról való hűséges tanúskodását a Nagyasszony képével vert pénzek s a sz. Szűz tiszteletére széles ez országban emelt templomok bizonyítják.

Mellesleg említem a római pápáknak II-ik Sylvestertől kezdve jóindulatát a magyar nép iránt, melyet ők a kereszténység bástyájának tartottak; mellesleg említem a nemzetnek a pápáktól juttatott segítségét, melyet imában, jó tanácsban s tetemes pénzáldozatokban érvényesítettek; mert senki sem vonja kétségbe, hogy a pápai támogatás, bármily réven jutott is ez a nemzethez, elsőrendű szerepet játszik édes hazánk fenmaradásában.

Azt sem tagadhatjuk, hogy a magyar nemzetet a belviszály sokszor a romlás útjára terelte s bűnbe és lázadásba sodorta Isten ellen; minek következtében a meghasonlott ország s polgárháborúban egymást öldöklő fiai aligha kerülték volna el az Isten sújtó karját, ha ugyanakkor nem támaszt nekik szentéletű vezéreket és királyokat, kik a hit s az erény fegyvereivel csakhamar visszaterelték a romlásába rohanó népet.

Nem akarom itt említeni a legújabb eseményeket, melyeknek szomorú következményeitől szeretném megóva látni hazámat, csak azt hangsúlyozom, hogy valamint Magyarországnak s a magyar népnek fennállását egy ezredév zúgó zivatarai után az Isten kegyelmének tulajdonítjuk: úgy foglaljuk le magunk számára az ezredévi ünnep alkalmából az Isten áldását, kegyelmét és könyörületét. Fejezzük ki ez által a vett jótéteményekért köteles hálánkat Isten iránt; fordítsuk el e réven hazánktól az Úr haragját s mutassuk ki szeretetünket Isten s a haza iránt. Végül pedig esdjük ki az Isten kegyelmét és áldását s Nagyasszonyunknak s apostoli első szent királyunknak hathatós közbenjárását, hogy *az Úr kegyelmesen tekintsen le ránk, az országra, a mi édes hazánkra, hogy azt bajtól, haragjának ostorától óvja s ellenségeitől oltalmazza*, — hogy tartson meg minket szent hitében, béke és egyetértésben, tartson meg az Isten s a haza iránt való szeretetben; ez fűzze körénk a szétbonthatatlanság örök kötelékét!

Úgy legyen! Úgy legyen! Úgy legyen!

Kelt Nyitrán, 1896. január 6-ikán.

OSZK

Troll paulai Ferencz pécsi káptalani helyettes körlevele.

I. A papsághoz.

A pécsi tiszt. papságnak üdvöt az Úrban!

A magyar nemzet nemsokára örvendező szívvel üdvözli ezredik évfordulóját annak, hogy e hajdan tejjel-mézzel folyó földet, mely még most sem meddő, most sem puszta, elfoglalta ; harczias lelkületét, mely végzetessé válhatott volna reája, letette s Krisztus szelid igáját felvette ; ezredik évfordulóját üli nemzeti létének, mely alatt az eget szentekkel benépesítette, a hazát pedig a szeretet műveivel, az ipar, a földmívelés, a művészet intézeteivel, iskolákkal, alapítványokkal, szóval annyi s oly kiható intézményekkel gazdagította, hogy *a művelt nemzetek sorában, egytől sem elmaradva, foglal helyet.*

Méltán borulunk tehát térdre, hogy az Úrnak hálát adjunk, kinek keze e kiváló nemzetet annyi bajban s végzetes veszedelemben, annyi fenyegető szorongattatásban ezer éven át fentartotta, védte és gondozta, mint akár a hajdani zsidó népet, melyet tűzoszloppal vezetett az ígéret földjére. Igazán :

„Az Úr irgalmassága, hogy meg nem emésztettünk ; mert még nem fogyott el az ő könyörületessége."

„Áldott legyen az Isten, a mi Urunk J. Kr. atyja, az irgalmasság atyja s minden vígasztalás Istene, a ki vígasztal minket minden háború-

ságban, ki annyi veszedelemből kiszabadított minket és nem lett gyalázatává a nemzeteknek."

Nincs kétség benne, sőt erősen hiszszük, hogy ez ezeréves létet, melyet bajok daczára végre is szerencse kísért, csak a bold. Szűz esedezésének, kinek sz. István a koronát felajánlta s a magyar szentek imáinak köszönhetjük.

Nincs szükség Janus mesés tekintetére, mely előre és hátra, multat s jövőt egyaránt lát, mert hisz az élet tanítója, a történelem bizonyítja, hogy minden ország csak azokon az alapokon lesz képes megállni s erejét megőrizni, a melyeken épült s következőleg népünk is, mely Krisztus igáját hordva a „Felséges segítségében lakott", ugyanezen iga alatt a „menny Istenének oltalmában marad".

Lépjünk tehát az Úr trónjához, adjunk hálát Felségének, kérjük ki térden állva kegyelmét, hogy a ki meg szokta adni, a mit tőle kérnek, minket se hagyjon el, hanem igazítson el az örök hazába.

Kelt Pécsett, 1896. márczius 31-ikén.

2. A hivekhez.

A pécsi egyházmegye híveinek üdvöt az Úrban!

Ezeréves emlékét üli a magyar annak, hogy elei ősi hazájokból kiköltözve, a négy folyam mentén a tejjel-mézzel folyó földön, Európa szívében tábort ütöttek s levetve, mely őket addig lelkesíté, a szilaj harczi kedvet, Krisztus szelíd igáját vették fel; s az evangélium igéit befogadva, évszázadokra a szentek szülőhazája lőn e hon, kelet felé a a keresztény hit világát terjeszté és ugyanakkor a kereszténység védő bástyája vala nyugaton, saját nemzeti léte árán váltván meg a nyugat nagy szomszéd országait az enyészettől; majd a keresztény szellem e termékeny talajon, annak minden rétegét áthatva, kifakasztá a tudomány s nemzeti művelt ség csíráit, az államot a keresztény czivilizáczió áldásaival gazdagítá, míg végre azon színvonalra emelkedett, hogy *ma nem egy tekintetben a keresztény világrész nagy művelt nemzeteivel is bátran kiállja a versenyt.*

Méltó tehát, hogy ily nagy nemzeti ünnepen, egy ezredévnek küszöbén, mielőtt még az utolsó nap lenyugszik, leborulva adjunk hálát a mindenek Alkotójának, hogy védő karjait országunkra s e nemzetre kiterjesztette és a századok küzdelmeiben, véres csaták közepett, oly sok viszály és balszerencse közt az enyészettől megóvta; hogy mint hajdan Izrael fiait a Vöröstenger habjain szerencsésen általvezette s a pusztában fénylő oszlopban vezérelte, úgy vezette népünket a századok viszontagságain keresztül s eljuttatta az ígért földre.

Valóban csak *„Az Úr könyörületességén múlott, hogy el nem enyésztünk: mert nem ért véget az ő könyörületessége.“*

„Áldott legyen az Isten és a mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyja, a ki megáldott minket minden lelki áldással, mennyei adományokkal, Krisztus által, ki az ő nagy irgalmassága folytán újonnan szült minket élő reménységre.“

Midőn ezeréves küzdelmeinken végig tekintünk, lehetetlen nem áldanunk a gondviselést, *„a ki változtatja az időt és időszakot, megszüntet és alkot országokat“*, mert meggyőz bennünket magasabb rendeltetésünkről és e nemzet gondviselésszerű hivatásáról Európa népei között, mintegy újjal mutatván, miként vezeti nemzetünk sorsát egy magasabb kéz, ki ámbár megengedi, hogy a népek és az emberek tanácskozzanak, de az emberiség sorsát láthatatlanul intézi.

Azért *„neked adunk hálát Atyáink Istene“* és népünk millióival felkiáltunk: *„Az örökkévalóság halhatatlan s láthatatlan királyának, az egyedül való Istennek legyen tisztelet és dicsőség“*.

S midőn a haza sorsán elmerengünk, önkénytelenül felmerül elménkben a sok pártviszály, a tatár- majd a török-pusztítás, de mindezek között megmenté hazánkat az a hit, a melyet első Szent királyunk plántált népünkbe s ápolt igaz buzgósággal; ezt a hitet vallották eleink és virágzott alattuk a hon; ezért ontottak sokszor vért, ezt védték fegyverrel a pogány török ellen századokon át életökkel és vérökkel.

Ebből a szent hitből fakadt hajdan a hazaszeretet, mely annyi hőst adott e földnek; azt védeni egy volt a haza védelmével.

Dicső volt e kor, mely híveket és bajnokokat nevelt.

Dicső volt hazánk s dicső a korszak, mert Mária, az Isten Anyja védelme alatt állt.

Örökre fénylő lapjai azok nemzetünk történetének.

Jól mondja egy magyar író: *„A ki a történelmet tanulmányozza, a Gondviselést tanulmányozza“*.

A ki e lapokat olvassa, ha fogékony lelke van, keble felhevül a multak emlékén. Mert áldásos visszaszállni a multba. *„Csak törpe kor felejti ősei nagyságát, a lelkes eljár ősei sírlakához s gyújt régi fénynél új szövétneket“*.

A haza mult kora olyan, mint az apák élete, melynek történeteről ősz korukban körülöttük tolongó unokáiknak regélnek. Hallgatják azokat a harczokat, a veszélyeket, a dicsőséget, a fájdalmat, s mindezek nem az apáikéi már egyedül. Ők elhunytak, de harczaik, veszélyeik, a fájdalom, mely belőlük kisír és dicsőségük a nemzeté maradnak örökké.

Járjunk el azért a dicsőség eme templomába gyakorta s tanuljunk a multból. Tanuljunk tőlük hinni s jobb sorsban remélni.

„*Emlékezzünk meg a régi napokról, gondoljunk át minden nemzedéket, kérdezzük meg atyáinkat és tudtunkra adják nekünk elődeinket és megmondják nekünk*".

Adjunk hálát a magyar nemzeti ünnepen az Istennek s mondjuk: „*Tied Uram a dicsőség, a hatalom és benned élünk mindnyájan; mert boldog nemzet, melynek Istene az Úr, a nép, melyet magának örökségül választott.*"

„*Engedj meg a te népednek és ne add örökségedet gyalázatra, hogy ne uralkodjanak rajta a nemzetek.*"

„*És Te Istennek dicsőséges anyja* — mondjuk Esterházy Pál nádor könyörgésével — *Magyarok Nagyasszonya, szentséges Szűz Mária! Emlékezzél meg örökségedről, melyet hű szolgád, első királyunk, sz. István Néked felajánlott és végrendeletében Néked hagyott. Tekints kegyes szemmel országodra és dicső érdemeid által légy közbenjárónk és szószólónk Szt. Fiadnál, Jézus Krisztusnál. Hozzád kiáltottak őseink és minden inségökből kiszabadultak. Ez a remény buzdít most is és e bizalom lelkesít. Azért emeljük fel hozzád sztvünket. Oltalmazzad pártfogásoddal édes hazánkat, hogy mindenha legyen virágzó Isten dicsőségére és néped vigasztalására!*"

Végül nem zárhatom be szavaimat mással, mint szentséges Atyánk intelmeivel:

„*Magyarország a vallás oltalma alatt keletkezett és vezérlete alatt nyerte a magyar állam épületének nemcsak betetőzését, de egyszersmind szilárdságát és dicső nevét. A vallás, valamint kezdetben országunk nagyságának és hatalmának szülője volt, úgy jövőre nézve a hazán belül a jólét, a haza határán túl a dicsőség záloga. És hogy e jólét s dicsőség hazánknak osztályrészül jusson, sztvből kívánjuk s kérjük sz. István király pártfogását s bizton reméljük, hogy a ki országunkat a jótetemények minden nemével ékesíté s gyarapítá, kegyesen tekint le reá az égből s megvédi hatalmas pártfogásával.*

Kelt Pécsett, 1896. márczius 31-én.

Dr. Steiner Fülöp székesfehérvári püspök körlevele.

I. A papsághoz.

Tudjátok azt, Tiszt. Testvérek, hogy a magyar nemzet a ránkhasadó új évben ezeréves fennállásának ünnepét üli.

Midőn az Isten ily nagy kegyelmén hálás lélekkel örvendek, repeső szívvel fordulok hozzátok, Tiszt. Testvérek s arra kérlek, hogy velem együtt hálát adjatok az idők királyának jótéteményeiért, melyekkel a nemzetet elárasztotta s hogy alázatos szívvel együttesen kérjük: „Uram, tartsd meg ez országot, a te munkádat, újítsd meg azt az esztendők folytán.“

Tudjátok azt is, hogy ez országnak rendíthetetlen alapjait az a férfiú vetette meg, kit az Urak Ura kiválasztott s arra rendelt, hogy építsen és ültessen, — kit kiválasztott arra, hogy az alapokba azt a próféta által emlegetett, „kipróbált, becses szegletkövet“ beépítse és a kit „körülövezett a dicsőség övével és a dicsőség köntösébe öltöztetett és megkoronázott a hatalom eszközeivel.“

Felesleges említenem, t. T., hogy mindezek alatt az országalapító, szent István királyt értem, mert hiszen ez az ezredévi ünnepély őt illeti, az ő apostoli munkásságát dicsőíti, melylyel népének a kath. hit kegyelmét biztosította. Ő az a bölcs ember, ki házát sziklára építette és szakadt

az eső, jött az árvíz, a szelek fúttak és ama házra rohantak; de nem dűlt össze, mert kősziklára volt alapítva.

Nemzetünk ez apostolára vetve könybelábadt tekintetünket, örvendező szívvel ismételjük annak a pápának szavait, ki Szent Istvánt a szentség sugárfényével feldíszítette; osztozunk e pápának népünk s országunk iránt ápolt szeretetében, mely elmondatta vele e szép szavakat: „Tanú rá Magyarország, hogy nincs nagyobb áldás egyesekre úgy, mint a népekre nézve az Isten kegyelméből vett kath. hitnél s a benne való végleges kitartásnál. Ebbe a kegyelembe van belefoglalva mindaz, a mi az ember örök boldogságát s az államnak valódi nagyságát biztosítja. Tudta ezt jól az apostoli királyok közt is kiváló Szent István, s azért semmit sem kért oly buzgón, — semmit sem sürgetett oly fáradhatatlan kitartással, mint azt, hogy a kath. hitre térítse népét, s hogy ezt a hitet mindjárt kezdete óta rendületlen alapokra fektesse. „Mivel pedig — mondja a pápa — a vallás dajkálta, az nevelte és vezette az országot, azért nemcsak teljes kifejlődésre jutottatok, hanem a hatalom és dicsőség magas fokára is hágtatok."

Hála, örök hála legyen tehát Istennek, a királyok Királyának, az urak Urának, ki országunknak ily alapítót adott! Hála legyen Szent Istvánnak, ki apostoli tevékenységével ez ország alapjait tartósan megvetette s így ezredéves létet biztosított édes hazánknak!

De midőn Isten és Szent István király iránt hálatelt szívvel üljük egy ezredév bajaiból győzelmesen kivált hazánk ünnepét, midőn *azzal a hazaszeretettel, melyre Krisztus oktat s kegyelme rásegít, készülünk a nemzet örök s ideiglenes javát munkálni*; semmire sincs annyira szükségünk, mint hogy kövessük Szent István dicső nyomdokait. Eltelve tehát nemzetünk nagy Apostolának kath. hitével, az Egyház s a Szentszék iránt való hódolatával és szolgálatkészségével, lelkesítve attól a lángoló buzgalomtól az Isten dicsőségének emelésére s a lelkek mentésére: vessük híveink szívébe az Egyház gondozására bízott hitet, tanítsuk őket szóval és tettel, a példák ékesszóló hatalmával. Tanítsátok a nemzetet arra, hogy arra az egy Tanítóra hallgassanak, a ki egyháza által szólt hozzánk; tanítsátok a népet arra, hogy miként kell a hitet bátran bevallani s egész életét hozzá alkalmazni. Tanítsátok a híveket, hogy mint szeressék s védelmezzék az egyházat s azt a sziklát, melyen az egyház áll; — oktassátok őket szent, rendületlen, készséges hódolatra Krisztus jegyese, az egyház és e földön helyettese, a római pápa iránt. A szent király példáját követve, nyújtsátok ki ti is áldást osztogatóan jobbotokat; oszszátok ki bőven az Isten ajándékait s ne vonjátok meg szűkmarkúan a szűkölködőktől segítségteket. Váljék mindegyitekből különkülön egy szent István, a ki a hit s a kegyelem erejével új századokra

biztosítsa szent István utódjának, apostoli királyunknak dicsőségét s emelje szent István örökségének, édes hazánknak boldogságát. Hogy pedig munkálkodástokat minél bőségesebb áldás koronázza s hogy az Egyházra ez országban, hol most különféle bajok sanyargatják, épp a haza javára boldogabb idők hasadjanak. Kérjétek buzgón Nagyasszonyunknak, az Isten haragja engesztelőjének, segítségét. Neki ajánlotta István e hont, a híveket s az egyházat! Hívjátok segítségül magát szent Istvánt s terjeszszétek a Szent Szűz s István király iránt való áhítatot. Tegyétek ezt első sorban ti, kik Szent István sírjának romjai körül munkáljátok a magyar nép üdvét.

A mi Urunk Jézus Krisztus kegyelme legyen mindnyájatokkal. Amen.

Kelt Székesfehérvárott, 1895. deczember 27-ikén.

2. A hivekhez.

Krisztus Jézusban szeretett kedves Híveim!

Istennek irgalmából Magyarország a jövő évben megüli ezeréves fennállásának emlékét. Midőn lelkem mélyéből hálát mondok Istennek, az országok s nemzetek Urának a nagy jótéteményért, hogy hazánkat, nemzetünket, ezer éven át, annyi viszontagság között fentartá, Hozzátok intézem Kr. J. Sz. H. főpásztori szavamat, hogy térdre borulva Istennek szent Felsége előtt, velem együtt leghálásb szívvel felkiáltsatok: „Az Úr irgalmassága, hogy meg nem emésztettünk!“ s rebegjétek a hálaimát: „Imádás, dicsőítés és hála Neked irgalmas Istenünk, hogy hazánkat, nemzetünket megtartottad. Hála Néked irgalmas Istenünk, minden jótéteményért, minden szent malasztért, minden áldásért, a melylyel e nemzetet, ez országot ezen ezredév alatt elárasztottad.“ S e hálaimát rebegve, kell, hogy megemlékezzünk országunknak ama nagy jótevőjéről, a ki által Isten nyújtotta e nemzetnek a legnagyobb jótéteményt, a ki által ez országot egyedül biztos alapra helyezte; meg kell emlékeznünk dicsőséges Szent István királyunkról, a ki, mint Istennek kiválasztott eszköze, letevé ez ország fennállásának, boldogságának egyedül biztos alapját akkor, midőn országát, nemzetét a kath. Anyaszentegyház anyai ölébe letevé. Ezen az alapon érte el az ország fennállásának ezredik évét; ezen az alapon daczolt ez épület a századok viharaival nemcsak, hanem a keresztény hitnek, a keresztény művelődésnek védbástyája volt. A kath. szent hittel, a melyet lankadatlan buzgalommal nemzetének nyújtott a szent Király, nemcsak biztosította népének leg-

első, legfőbb érdekét, az örök üdvösséget, hanem egyszersmind országának szilárdságát, boldogságát, dicsőségét. S hogy a drága alap, a kath. hit, a melyre országát építé, fenmaradjon ez országban, s így fenmaradjon ez ország, országát s nemzetét a boldogságos szent Szűznek oltalmába ajánlta. *Így állott fenn dicső országunk, így érte el fennállásának ezredik évét, daczára minden csapásnak, daczára minden visszontagságnak, a mely érte e hazát, e nemzetet!* S azért, midőn hálás szívvel Isten iránt, üljük Magyarország ezereves fennállásának emlékét, első sorban forró hálát mondunk Istennek a legnagyobb jótéteményért, a melylyel országunkat, nemzetünket, az ő szolgájának, szent István királyunknak dicsőséges szent jobbja által megajándékozá, forró hálát adunk kath. hitünkért. Hála legyen Istennek az ő kimondhatlan ajándékáért.

De hálátok ne csak ezen imában nyilvánuljon. Teljes csak akkor lesz hálátok, ha ama legdrágább kincseteket, kath. hiteteket, a melyet első szent királyunktól nyertetek, hűségesen megőrzitek s megbecsülitek. Legyen a lélek — sz. Ágoston intelme szerint — ájtatos, hűségesen keresztény, nem hálátlan a szent kegyelem iránt.

Azért Kr. J. Sz. H. az Úr Jézus nevében, szent István királyunk drága emlékére, kérlek és buzdítlak benneteket, ragaszkodjatok mindenkor rendületlenül ker. kath. hitetekhez, a melynek terjesztésére annyit imádkozott annyit fáradozott a szent király. Ragaszkodjatok, miként szent István királyunk, a legnagyobb tisztelettel, a legbensőbb szeretettel, a legkészségesebb engedelmességgel anyátokhoz, a kath. Anyaszentegyházhoz.

Lelkesült örömmel s bátran valljátok, miként szent István királyunk, a kath. anyaszentegyház szent tanítását, gyermeki engedelmességgel teljesítsétek szent parancsait, a magánélet, a családi élet terén épen úgy, mint a közélet terén; szent tanítása, szent parancsai szerint intézzétek egész életeteket. Soha se hatyjátok el anyátok törvényét. Buzgón, miként szent István királyunk használjátok fel Szentegyházunk kegyszereit, melyekből Istennek megvilágosító, megerősítő, megszentelő malasztja áradoz. Szent István királyunk, dicső példájára, Isten fogadott gyermekeinek szeretetével és bátorságával, egy szívvel, egy lélekkel védjétek édes Anyátoknak, a kath. Anyaszentegyháznak jogait és szabadságát, orvosoljátok szenvedett sérelmeit. Tartsátok, miként szent István királyunk s dicső őseink, legfőbb dicsőségeteknek, legfőbb boldogságotoknak, hogy Krisztus Jézus Anyaszentegyházának, a kath. Anyaszentegyháznak tagjai vagytok.

Szent Pál apostol intelme szerint állhatatosak legyetek a hitben, cselekedjetek férfiasan,

Szent István királyunk dicső példája szerint legyetek buzgó tisztelői a bold. szűz Máriának, a kinek hathatós oltalmába ajánlta országát, nemzetét a szent király. Tekintsetek őseitek megható példájára, a kik szent István nyomdokain haladva, a bold. szent Szűz áhitatteljes tiszteletével szívükben, képével győzelmi zászlóikon, rózsafüzérével kezükben esdettek oltalmáért, védették, nagygyá tevék e hazát. Legyetek buzgó tisztelői szent István királyunknak, országunk, nemzetünk *Apostolának, legnagyobb Jótevőjének*; kövessétek hűségesen dicső példáját. Így leendetek méltó unokái a szent királynak, méltó unokái az ő dicső nyomdokait követő kath. őseiteknek. Így hálájátok meg szent István forró imáit, könyeit, lankadatlan buzgó fáradozásait, nemzete örök s ideiglenes üdvének, országa fennállásának, boldogságának biztosításában.

Szent István unokái, lelkesüljetek honalkotó királyotok dicső példáján! Azzal a hazaszeretettel, a mely az ő, a haza legnagyobb jótevőjének lelkében élt, szeressétek e hazát, azzal a hazaszeretettel, a mely nem öntudatlan, értéktelen rajongás, hanem keresztény erény, a melyet az Úr Jézus könyűivel szentelt meg, azzal a dicső keresztény erénynyel, a mely mindenekelőtt keresve Isten országát s az ő igazságát, *Isten parancsából, Isten törvénye szerint, Istenért*, szolgál a haza védelmének, boldogságának, nagyságának s kész feláldozni a hazáért mindent, még életét is. Hűséges, hódoló tisztelettel tiszteljétek Krisztus Jézus parancsa szerint azt, kinek homlokát szent István király dicsőségövezte szent koronája érinté, az apostoli királyt.

Ily lelkülettel, szent István királyunk szellemében, üljétek édes örömmel a drága haza ezeréves fennállásának emlékét, s éppen azért, midőn az újév napján, a haza második ezredévének első napján, az én rendeletem szerint, a szent mise után, lelkipásztoraitok fellépnek a szószékre s előlmondják nektek a kath. szent hitvallást, szent István királyunk hűséges, rendíthetlen kath. hitével valljátok azt ünnepélyesen; s midőn majd előimádkozzák lelkipásztoraitok azt a megható imádságot, a melyet édes hazánk egyik nagy fia, katholikus őseink egyik dicső alakja, Esterházy Pál herczeg nádor rebegett egykoron hazánk Nagyasszonyához, e haza boldogságáért, szent István királyunk hűséges, buzgó tiszteletével a bold. Szűz Mária iránt, lángoló keresztény hazaszeretetével, esedezzetek lelkipásztoraitokkal ezen imával szentséges vádasszonyunkhoz, oltalmazza kath. szentegyházunkat, kath. szent hitünket, szeretett apostoli királyunkat, édes hazánkat s egész nemzetünket. Esedezzetek buzgón Magyarország védőszentjeihez, mennyei pártfogásukért s azok élén, hálatelt szívvel s buzgó áhitattal és gyermeki bizodalommal imádkozzátok főpásztori rendeletem szerint háromszor az Úr imádságát s az Angyali Üdvözletet honalkotó szent István

királyunk tiszteletére, hogy oltalmazza, védelmezze hathatós közbenjárásával Istennek trónja előtt kath. szent hitünket, a melyre építé országát, oltalmazza, védelmezze édes hazánkat s nemzetünket.

Az örökkévalóság halhatatlan és láthatatlan Királyának, az egyedül való Istennek pedig tisztelet és dicsőség mindörökkön örökké. Amen.

A mi Urunk Jézus Krisztus kegyelme legyen mindnyájatokkal. Amen.

Kelt Székesfehérvárott, 1895. deczember 27-én.

Schuster Konstantin váczi püspök körlevele.

Krisztusban kedvelteinknek, a váczi egyházmegye valamennyi híveinek, üdvöt az Úrban s apostoli áldást!

Atyámfiai! az én szivem óhajtása ugyan és könyörgésem Istenhez a ti üdvösségtekért vagyon, mert bizonyságom nekem az Isten, kinek lelkemből szolgálok az ő Fia evangéliuma által, hogy szűntelen emlékezem rólatok, könyörögvén, hogy hozzátok mehetnék, mert kivánlak titeket látni, hogy közöljek valamit veletek a lelki ajándékokból a ti megerősítéstekre; azonban mindinkább érezvén, hogy: *„a lélek ugyan kész, de a test erőtlen“*, belátom, hogy le kell tennem ezen legfőbb óhajtásom teljesítéséről s igy mint az apostolok méltatlan utóda az ő példájukat követem, s jelen levelem által kívánok a ti lelki javatokra szolgálni, szent Pál apostollal üdvözölvén benneteket: *„Kegyelem nektek az Istentől a mi Atyánktól s az Úr Jézus Krisztustól.“*

Kedvelt híveim! A mily rendkívüli a mód, melyet választottam a hozzátok való szólásra, ép oly rendkívüli az alkalom is, a melyet erre felhasználok. Meg vagyok ugyan róla győződve, hogy alig találkozik közöttetek egy is, a ki nem hallotta volna már, hogy azon év, melynek Isten kegyelméből a mai nappal küszöbére léptünk, tehát az 1896-ik év leszen ezredik esztendeje annak, hogy őseink a négy folyam

által áztatott s a három hegy által koszorúzott szép hazát elfoglalták, azért mégis jónak látom, hogy e nevezetes eseményre innen e szent helyről is felhívjam figyelmeteket.

Ezer esztendő! nagy szám ez a nemzetek, a népek történetében, illő tehát, hogy e nevezetes ponton egy kis pihenőt tartva, megemlékezzünk a régi időkről, s azok nyomán a jövőre nézve üdvös tanúságokat vonjunk. A történelem tanúsítja, mily sok megpróbáltatáson ment keresztül nemzetünk, míg ez édes hazát magáénak mondhatta. Miként a természetben a borúra következik a derű, vagy miként a tenger vizénél az apályt felváltja a dagály, úgy váltakoztak hazánk történetében is az esés és emelkedés, a dicsőség és megaláztatás, Isten áldásainak és büntetéseinek napjai elannyira, hogy most, a midőn annyi balszerencse és sok viszály után az ezredik év küszöbére értünk, méltán felkiálthatunk: Isten csodája, hogy él magyar e hazán! Méltó és igazságos tehát Szeretett Híveim! hogy térdre borulva, hálát adjunk az Istennek e napon, hogy az alatt, míg más népek és nemzetek eltörültettek a föld színéről, úgy, hogy ma már csak a történelemből tudjuk s ismerjük egykori létezésüket; vagy míg más nemzetek a szolgaság és elnyomatás járma alatt nyögnek, a dicső magyar nemzet számban és erőben megizmosodva, az őseitől örökölt szabadság védpaizsa alatt halad a Gondviselés által számára kijelölt úton! Ezeknek tudatában én is leborulok a Magasságbeli trónusa előtt és *„Hálát adok az én Istenemnek Jézus Krisztus által mindnyájatokért, mert a ti hitetek az egész világon hirdettetik.*

Igen Szeretteim! mert a ti hitetek, a Jézus Krisztus által tanított, az apostolok által hirdetett és a római kath. anyaszentegyház által, hogy higyjük, elénkbe adott hit azon szilárd alap, melyre mint kősziklára emelhetők egyedül biztosan a népek és nemzetek fejlődésének és fenmaradásának építményei! Érezte ezt szent István, nemzetünk első apostoli királya, s azért királyi hatalmának minden befolyását s egyéni tevékenységének minden erejét s buzgalmát arra fordította, hogy hazájának, Magyarország biztos fenmaradásának alapját, *keresztény alapokra fektesse* szent Pál apostol ama kijelentése szerint: *„Más alapokat senki sem vethet azon kívül, a mely vettetett, s ez Jézus Krisztus!“* És szent István apostoli művét Isten bőséges áldása kísérte, elannyira, hogy már életében gyönyörködhetett a kereszténység működésének általános gyümölcseiben, virágos kertté vált honunk viránya, melynek legékesebb virága az apostoli király egyetlen fia, Imre herczeg vala. Ezeket látva a szent király, életének alkonyán nyugodtan elmondhatta volna szent Pállal: *„Jó harczot harczoltam, pályámat bevégeztem, hitemet megtartottam, a többiben eltétetett számomra az üdvösség koronája, melyet megad nekem az Úr!“*, ha Imre fiára hagyhatta volna trónját s nemzetének

kormányzatát; mivel azonban ez megelőzte őt az örökkévalóságban, gondoskodnia kellett más pártfogóról, a ki apostoli művének s ezzel hazájának állandó fenmaradását biztosította, s azért halálos ágyán országát, nemzetét, a boldogságos Szűz oltalmába ajánlotta! Ó boldog Magyarország, mely ily hatalmas Patronát nyertél első szent királyod közbenjárására Istennél! Fel is használták őseink az első ezer év leforgása alatt égi Patronájuk oltalmát, mert valahányszor veszedelem fenyegette az országot, Isten után mindenkor a boldogságos Szűz Mária oltalmában kerestek és nyertek menedéket. Oly nagy volt a bold. Szűz iránt a magyarok tisztelete, hogy harczi zászlóik s az ország pénzei mind az ország Nagyasszonyának, Máriának képével valának díszítve, a hadvezérek kardjainak pedig legszebb ékessége a b. sz. Mária olvasója vala! Oh, vajha mi is követnők őseink példáját a boldogságos Szűz tiszteletében, akkor bizonyossá tehetnélek benneteket, hogy a megpróbáltatásnak ama napjai, melyek mint vészterhes felhők vonultak szép hazánk egére, megrövidíttetnének felettünk a szent Szűz közbenjárása által!!!

Meggyőződvén ekként arról, hogy ezer esztendőn keresztül egyrészt a kereszténységben, melynek szent István vetette meg alapját, másrészt a boldogságos Szűz Mária oltalmában birta hazánk fennállásának, nemzetünk haladásának alapját, most ez ünnepélyes pillanatban itt a legméltóságosabb Oltáriszentség előtt tegyünk erős fogadást, hogy vezérelveink a jövőben is a keresztény katholikus hitvallás tántoríthatlan követése s a b. sz. Mária pártfogásába helyezett bizalmunk leszen. — Valamint eddig szerettünk hazánkat s nem szövetkeztünk hazánk ellenségeivel saját előnyeink végett, úgy szeretni fogjuk ezután is, úgy a jólétben, mint balszerencsében, érette, ha kell, életünket s vagyonunkat feláldozni szent kötelességünknek ismerendjük. Mint a gyermek szeretetének legkedvesebb tárgya, még ha szegény is, édes anyja, úgy legyen a mi ragaszkodásunk tárgya édes magyar hazánk nem azért, mert hatalmas és dicső, de mert a mienk, mert őseinktől örököltük. — Az idők folyamán a folytonos háborúskodások alatt, számban megfogyatkozván, idegen nemzetiségeket is testvérekként házainkba fogadtunk, sőt más vallású testvéreinkkel is békességben éltünk. A keresztény felebaráti szeretetet Krisztus Urunk tanítása szerint ezek iránt ezután is gyakoroljuk, de szent hitünk ágazataiból egy hajszálnyit se engedjünk. Adja az édes Jézus szent malasztját, hogy szent hitünkhöz, hazánkhoz s apostoli királyunkhoz minden, bármily nehéz körülmények között hívek maradjunk szívünk utolsó dobbanásáig, mert a nagy világon, e szent haza földjén kívül nincsen számunkra hely, áldjon vagy verjen sors keze, itt élnünk és meghalnunk kell! — Az új év kezdetén tehát a hitvallás által éleszszük hitünket és könyörögjünk a

boldogságos szűz Anya pártfogásáért; a szent miseáldozat pedig legyen bemutatva országunkért, nemzetünkért, királyunkért és szentegyházunkért. Az Úr Isten fogadja kegyesen emez áldozatunkat s hallgassa meg buzgó könyörgésünket, hogy a második ezredév elérkeztével is a szent István által megvetett alapokon üdvözölhessék unokáink a magyar hazánkat!

Dícsértessék az Úr Jézus szent neve és a szűz Máriáé!

Kelt Váczon, 1895. deczember 21-ikén.

Báró dr. Hornig Károly veszprémi püspök körlevele.

A magyar nemzet ez évben üli ezredik fordulóját azon világtörténeti eseménynek, hogy ősei e hazát elfoglalták; — világtörténeti eseménynek mondom, mert a honfoglalás nemcsak a magyar nemzetre magára, hanem egész világrészünkre nézve megmérhetetlen horderejűnek bizonyult, olyannak, mely nemcsak a nemzet, hanem egész világrészünk történetének határozott és végkövetkezményeiben még ma is szemlélhető, új irányt adott.

Azonban a dolognak ezen, mint szokás mondani: politikai, vagy akár csak tisztán világtörténelmi mérlegelése nem tartozik ide a templomba; s ezért csak azt az egy feltűnő mozzanatot akarom említeni, hogy mindazon népek közül, melyek akár a magyar honfoglalás előtt, akár, igaz hogy már gyengébb rajokban, azután világrészünket egyik végétől a másikig bebarangolták s századokig forrongásban tartották, egyiknek sem sikerült magát napjainkig tisztán fentartani, egyiknek sem nemzeti államot alapítani, *csak* a magyarnak. A többi beleolvadt azon ős népek testébe, melyeket meghódítani véltek, vegyes faj keletkezett telepedésök helyén, oly nyelvvel, melyen ma már csak a tudós képes a hódító nyelvének nyomait fürkészni, míg annak zömét a meghódított nép őseredeti nyelv- és eszejárásának elemei képezik.

Nem így a magyar! Nemcsak hogy államot alapított itt, mely napjainkban fennállásának ezredik évét ünnepli, hanem a népvándorlásban szerepet játszott népek közül egyedül ő volt képes nyelvét fentartani, hogy az ne olvadjon bele az általa elfoglalt országban talált

nyelvjárások egyikébe se; hanem ellenkezőleg, azokból, a hol kellett, táplálkozva, ezen új elemekre is rányomta saját szellemének bélyegét, minek folytán még ma is büszkén állíthatja és be is bizonyíthatja, hogy *e hont egy évezred előtt elfoglaló ősei nyelvét sértetlenül fentartania, és a természetes fejlődés útján mai tökélyére vinnie sikerült.*

De erről se beszéljünk többet itt a templomban, bármily tudományos, bármily szép és lelkesítő is legyen a tárgy. De említenem kellett, mert ebből néhány következtetést akarok vonni, melyek csakugyan a templomba valók, mivelhogy vallásos megfontolásokra és elmélkedésekre alkalmat nyújtanak, azaz olyanokra, mik miatt ma itt összejöttünk.

Mert lehetetlen, hogy ezek hallatára ne kérdezzük magunktól: tehát minek köszönhette a magyar e kivételes szerencsét?

Számának nem; mert az előtte és körülötte elenyésző nemzetek közül akárhányat látunk, mely tömegre nézve nagyobb volt.

Bátorságának és harczi készültségének sem kizárólagosan; mert bátor harczosokat azok is állítottak akármennyit, hőslelkű királyok vezérlete alatt, kik egyúttal eszélyes uralkodók lévén, a törvényhozás terén is nyomokat hagytak.

Itt más oknak kell rejlenie? S ezt az okot mi, mint keresztények, ne keressük sem a természetrajzban, sem az úgynevezett „véletlen"-ben; — hanem keressük a népek és nemzetek sorsát intéző, mindenható Istennek bölcs szándékaiban, kinek különös és Anyaszentegyházára nézve fontos okai lehettek, hogy az akkortájt, ezelőtt körülbelül ezer esztendővel, mai hazánkban keletkezett magyar államot nemcsak megerősödni engedte, hanem mai napig fenn is tartotta.

Minők voltak e legbölcsebb szándékok, könnyen beláthatjuk, ha világrészünk akkori helyzetére csak futólagos pillantást is vetünk és megfontoljuk, mi volt e helyzettel szemben a kath. Anyaszentegyháznak feladata: mitől kelle tartania, mire kellett törekednie?

A helyzet ez időben az volt, hogy világrészünknek az akkori polgárosodás magaslatán álló népei már katholikusok voltak, míg a mindenféle pogányságnak zöme itt honolt a mi tájunkon, a hol e kort tanulmányozó történetbúvár csak szórványos nyomaira akad a kereszténységnek, melyek az őket körülhullámzó néptengerben mindinkább hanyatló erővel küzdöttek a végenyészet ellen, míg egy időben kelet felől nem csekélyebb veszedelem fenyegeté a kereszténységet: a szakadárság, melynek szomorú előjelei már fel-feltünedeznek onnan.

Gátot kellett tehát emelni e kettős vészes áradat ellen s e gátot *itt* kellett emelni, *a mi hazánkban*, azon a vidéken, a hol a kereszténység határos volt a pogánysággal s a hol egyúttal nyitva is állott a kapu a kelet felől közeledő szakadárság előtt; erre pedig, hogy gátul szolgáljanak, e vidéknek a honfoglalás előtti lakói nem voltak képesek;

nemcsak azért nem, mert pogányok voltak, hanem, sőt inkább azért nem, mert a kelettel számos faji és szellemi közös vonás által összeköttetésben állván, félni lehetett, nehogy az ott készülő s onnan közeledő csábításnak engedve, — ha el is hagyják a pogány szertartásaikat, a keresztény vallást mégis csak meghamisított alakban veszik fel. Ide új nép kellett, idegen nemzet, mely a mint faj és észjárás tekintetében különválva azoktól, a melyeket itt talált, úgy, midőn nemzeti államot akart ez új honban alapítani, sem a pogányság bűneivel nem fertőzteti meg azt, sem a Krisztus osztatlan köntését nemsokára darabokra szakítandó kelettel nem szövetkezik.

Ez az új nép, melyet gátul rendelt ide az Úristen a pogánysággal és a szakadársággal szemben, ez az új nép a *magyar* volt, melynek, míg fennáll, feladatául tűzé ki a népek és nemzetek sorsát intéző legbölcsebb Lény, hogy a kereszténységnek és a keresztény polgárosodásnak mindenha előőrse és védője legyen.

Elmúlt talán egy század, míg a nemzet eme magasztos rendeltetésének felismerésére jutott s míg, mint szokta, önkárán meg nem tanulta, hogy kereszténynyé kell lennie, ha csak azok sorsára nem akar jutni, kik előtte az országot benépesíték és uralták; s a mint lassan magához téré, mintegy felocsúdva, egyes, de gyenge lépéseket kezde tenni a már némileg felismert czél felé, akkor küldé neki a Mindenható azt a férfit, a ki, mintegy mennyei ihletre, tisztán látva maga előtt nemzetének a világtörténelemben Isten által rendelt helyzetét, erős kézzel annak elfoglalására vezérlé azt.

Ez a férfiú sz. István volt, Magyarországnak első s igazán apostoli királya, e honnak igazi megalapítója, katholikus Anyaszentegyházunknak dicsőült bajnoka, hazánknak védszentje, a kinek véghetetlen hálával tartozik a magyar; mert ő tette nemzetté s ő adá kezébe az eszközöket, hogy mint ilyen, fentarthatja magát s fenn is fogja magát tartani mindaddig, míg szent István szelleme lebeg felette, míg azon irányban halad, melyet szent István tűzött eléje!

De minő irány ez? Ezt szükséges tudnunk; de ha megtudtuk, nagy megnyugtatásunkra is szolgál; mert kétségtelen, hogy a szent István kijelölte úton haladva, jó keresztények is vagyunk, de jó hazafiak is; — a felett pedig elmélkedni: hogy mit tegyünk, ha jó hazafiak, de egyúttal igazi keresztény-katholikusok is akarunk lenni és maradni, bizonyára a templomba való dolog, különösen most, midőn az Anyaszentegyház a rendesnél sürgősebben felhív minket arra, hogy keresztény kötelességeinkkel ismét egyszer tisztába jőjjünk.

De ismét kérdem: mely irány az, melybe szent István indítá a magyar nemzetet s melyet követnie kell végig, ha fenn akarja magát — a mint kötelessége — tartani?

Ezen irányt az első apostoli király világosan és félreérthetetlenül kijelölte akkor, midőn a nemzetet a katholikus Anyaszentegyház karjai közé vezette . . . . . Nem véletlenségből történt ez, nem is közönséges politikai számításból tette ezt a szent király, mintha például a byzanti császárok hatalmától nagyon is kellett volna tartania s azért keresett volna szövetséget a nyugati Egyházban! Ama byzanti császároknak hatalma és ereje akkor is már csak inkább látszólagos volt, mint igazi, hanyatlását leginkább az idézvén és mozdítván elő, hogy a helyett, hogy birodalmukat helyesen kormányozták volna, egyeseket kivéve, mindnyájan a római-katholikus hit ellen törtek, pártolván részint szándékosan, részint gyengeségből minden eretnekséget, mely azzal szemben bármi czímen ellenséges állást foglalt el. Így tehát ezektől már nem kellett tartani a szomszéd államoknak; sőt több, még szent István kora előtt élt császárnak ránk maradt iratai egyenesen s világosan tanúbizonyságot tesznek arról, hogy ők a magyarok hadi erejét nagyon is ismerték, méltányolták s tartottak tőle.

Ezektől tehát, mondom, nem kellett sz. Istvánnak félnie, nem is ezeknek hatalma ellen biztosítania népét az által, hogy a *római*-katholikus szent hit felvételére birta, hanem az onnan könnyen átcsapható gonosz szellem, a hibás észjárás, a tévtanok és tévhit ellen kellett s akarta azt apostoli szent királyunk biztosítani, *ezek* ellen keresett szövetséget a *római* Szentszéknél, Péter utódjánál, a római Anyaszentegyház kebelén!

Nem úgy áll tehát a dolog, hogy szent István a magyar nemzetet csak amúgy általán „*kereszténynyé*“ akarta volna tenni — nem! — Ő tüzetesen és határozottan, egyenesen és kizárólag *római-katholikussá* akarta tenni, azért fordult a pápához, azért csak római-katholikus hitküldéreket eresztett be az országba, azért került, — miről törvényei és egyéb intézkedései tanúskodnak — szigorúan mindent, a mi a tévtanoknak a közéletnek bármely terén akár csak a legkisebb részt is nyitotta volna a bejuthatásra. Azért inti fiát, sz. Imre herczeget, hogy minden törvényeinek alapja mindig a *szent hit* legyen; — annak szelleme lengje át összes rendelkezéseit, ez legyen a vezéreszme, mely szerint népét kormányozza.

De hogy kétség ne legyen, mit ért ő ezen *szent hit* alatt, megmondja határozottan, hogy ez alatt a *római-katholikus* vallást érti. „*Azt tanácsolom Neked, azt köröm lelkedre, édes fiam,* — így szól hozzá azon szívreható intelemben, mely századokon át teljes érvényben volt törvénykönyveinknek élén állott, — *hogy buzgón tartsd meg és védelmezd a katholikus és apostoli szent hitet . . .*“ s mindjárt hozzáfűzi saját hite vallomását a szent király, midőn így folytatja: „*Ez a szent hit pedig, a melyről Neked szólok, édes fiam az, hogy semmi kételynek szívedben soha helyt nem engedve, erősen higyjed és valljad, hogy egy az Atyaisten, mint*

deneknek mindenható teremtője s egy az Ő egyszülött Fia, a mi Urunk Jézus Krisztus, ki, a mint az angyal jövendölé, Szűz Máriától születve az egész világ bűneiért szenvedett a keresztfán; nemkülönben egy a Szentlélek, ki a próféták, apostolok és evangelisták által szólt hozzánk; és hogy egy az Isten, teljes, fogyatkozás nélküli, részekre nem osztható."

Nemde, ez a *mi* hitünk, e római-katholikus hitvallás, melyet szent István ekként fiának, s benne minden leendő utódjának szívére kötött. Válogathatott volna ő mindenféle tévhitek és szakadárságok közt, melyek már az ő napjaiban is sűrűen burjánoztak körös-körül, ha azt gondolta volna, hogy ezekkel jobban lehet kormányozni és népét boldogabbá tenni; de nem válogatott! — hanem felajánlva országát a Boldogságos Szűz Máriának, az egy s egységes, szent *római-katholikus és apostoli Anyaszentegyház* karjai közé vezette nemzetét, meg lévén, mint Istentől igazán felvilágosított király, győződve arról, hogy csak ezen egyház adja meg a népeknek az igazi hitet s ezzel a valódi keresztény polgárosodásnak kincseit, — oly két dolgot, mely természeténél fogva fenn fog állani, míg e földgömb forog, mert magvait Isten Fia hinté el s mely ép ezért egyedül képes, erős és virágzó létet biztosítani e nemzetnek addig, míg Isten Fia megmásíthatatlan hagyományait tiszteletben tartja.

S ezt akará sz. István, midőn Imre fiát arra inti, hogy a római-katholikus hitet vallja; — de ne csak személyében vallja, hanem nemzete közt is terjeszsze, erősítse s védelmezze meg minden, bárhonnan érkező támadás ellen; — ha azt akarja, hogy a magyar nemzet boldog, fennállása biztosítva, hogy művelt és hatalmas legyen!

S az is volt a nemzet, míg szent István hagyományait tisztelé . . .

Mi tehát, kik itt ez országban még ma is, annyi száz meg száz esztendő múlva, szent István nyomdokain haladni hazafias lelkesedéssel kívánunk, kik azt óhajtjuk, hogy a nemzet nyerje vissza hajdani fényét, dicsőségét, hatalmát és becsületét, — mi nem tehetünk egyebet, nem tehetünk jobbat, mint hogy intelmét és példáját követve, katholikus szent hitünket valljuk és gyakoroljuk.

Krisztus Urunk hite ez, Kedves Híveim! már a neve is mutatja. „*Keresztény*" hitnek nevezzük azt, mert Krisztus és az ő szent keresztjének hitét valljuk, annak a szent keresztnek hitét, melyen Megváltónk érettünk, az egész világért, mint szent István helyesen mondja, szenvedve, saját vérével szentelé, erősíté meg azt. De nemcsak keresztényeknek mondjuk magunkat, hanem *római-katholikus kereszténynyeknek*, — mert mi nem fogjuk rá Krisztus Urunkra: „ezt tanította, ezt pedig nem" . . . hanem mi határozottan *tudjuk*, mit tanított, mert hite és tanítása biztos őrizet alatt van letéve a *római-katholikus Anyaszentegyházban*, melynek gyermekei, s ezért Isten jóvoltából, *római katholikusok* vagyunk, mint volt szent István is.

Krisztus hite tehát a mi hitünk! Ehhez ne engedjünk hozzátoldani; de ne is engedjünk elvenni belőle semmit. Azért óvakodjunk azoktól az emberektől, a kik erőszakot akarnak tenni eszünkön és szívünkön, ezt állítván: „ez vagy az nem tartozik a hithez . . . Te azért maradsz keresztény, ha egyházad e, vagy ama parancsát meg is szeged, vagy semmibe sem veszed“ . . . óvakodjunk, mondom, ezektől s ilyenek hallatára azt kérdezzük magunktól: „a mire ez csábítani akar — benne van-e az én hitemben? . . . így tanítja-e ezt az Anyaszentegyház? . . . Így hirdette-e Krisztus Urunk? . . .“

S ha a válasz ezekre a kérdésekre tagadó, — akkor tudjuk, hogy a csábító hazudik, hogy utána indulni nem szabad! Mert Krisztus Urunknak igazsága csak *egy* lehet, — az, a melynek birtokában mi, *római-katholikusok* vagyunk — egy és osztatlan, egy és oszthatatlan, — nem lévén a hit dolgában semmi sem mellékes, mert *Isten szájából jő üdvünk szent igéje s mindennek, a mit* mi katholikusok *hiszünk, Ő a szent szerzője*, a mint ép oly szépen, mint helyesen zengi az egyházi ének, melyet egyformán megérthet mindenki, úr és szolga, gazdag és szegény egyaránt.

De ép oly könnyen megértheti s meg is jegyezheti mindenki magának azt, a mit mint katholikusoknak tudnunk és hinnünk kell a végett, hogy örökre üdvözüljünk; ime ezek azok: hogy van Isten, legfőbb igazságos bíró, ki a jót megjutalmazza és a gonoszságot, a bűnt bünteti; — ki a mennyet s földet és mindent, a mi van, semmiből hozta létre, vagyis teremtette és kormányozza, azaz bölcseséggel és atyai szeretettel mindennek gondját viseli;

hogy továbbá ezen *egy* Istenben három személy vagyon; mindhárom öröktől fogva, személyökre nézve ugyan különbözők; de lényegre nézve mind a három egy, — egyik sem idősebb, egyik sem hatalmasabb a másiknál, *egy* lévén bennök a hatalom, bölcseség és szeretet; mert az Isten csak *egy;*

e három isteni személy az Atya, a Fiú és Szentlélek, kik közül a második, az Atyától öröktől fogva született Fiú az időben emberré lett, testet és lelket vevén fel, olyant, minő a mienk, mindenben hasonló hozzánk, kivéve a bűnt;

s ezt azért tevé, hogy érettünk szenvedvén és a keresztfán érettünk meghalván, minket Istennel ismét kibékítsen s a bűntől s örök kárhozattól megszabadítson s hogy ekként az ő kegyelméből ismét boldogok lehessünk; — vagyis egy szóval: hogy minket megváltson s halhatatlan lelkünknek, a majdan feltámadandó testtel együtt, az örökkévaló boldogságot ismét visszanyerje; —

mert, — s ezt is elengedhetetlenül szükséges tudnunk és hinnünk: lelkünk halhatatlan s arra, hogy az örökkévaló életre érdemeket szerez-

hessünk, szükségünk van Istennek, Krisztus Urunk által visszaszerzett malasztjára, melylyel őszintén és buzgón közre kell működnünk.

Ime, Krisztusban szeretett Híveim, ezeket tudnunk és hinnünk okvetetlenül szükséges, mihelyt eszünk használatához jutottunk, ha keresztény-katholikusok lenni s örökké üdvözülni akarunk; kevés mindössze, de véghetetlenül fontos; — olyannyira, hogy a ki ezeket nem tudja, még a szent gyónásban sem oldozható fel; mihez még az is járul, hogy minden katholikus ember köteles tudni és ismerni a Hiszekegyet, a Miatyánkot, az Istennek tíz és az Anyaszentegyház öt parancsát, valamint a hét szentséget is, mint megannyi látható jeleit ama láthatatlan malasztnak, melyet Krisztus Urunk a mi megszentelésünkre rendelt.

Ime ez szent hitünknek veleje és hitbeli kötelességeink rövid összefoglalatja; a ki ezeket az Anyaszentegyházzal egyetemben hiszi, tudja vallja és gyakorolja, az keresztény-katholikus ember, annak van észszerű hite.

Ilyen igazán észszerű, vagy mint szent Pál apostol mondja, ilyen igazán okos a mi katholikus hitünk; mert mi nem halandó, gyarló emberek után indulunk, kik tévedhettek s csakugyan tévedtek is, midőn mint holmi új vallások alapítói tolták fel magukat; — mi nem is a holt betűből fürkészszük, kutatjuk hitünket, olyanból, melyet mindenki úgy magyarázhat, a mint neki tetszik; hanem mi mindenben az egy eleven és legfőbb tekintély után indulunk, Isten után, ki: „*Sok rendben és sokféleképen szólván hajdan az atyákhoz a próféták által, legutóbb Fia által szólott hozzánk*“, ki, mint a világ tanítója hirdeté mennyei Atyja akaratát, gondoskodván Anyaszentegyháza által arról, hogy az a világ végéig hibátlanúl és helyesen tudomására juthasson mindenkinek, a ki jó akarattal és engedelmes lelkülettel hajlandó azt szívébe fogadni; — észszerű és okos a mi hitünk, mert Istentől származik, a ki a véghetetlen igazság és mindentudó bölcseség, ki sem meg nem csalhat, sem meg nem csalathatik, s ezért mondja a káté, hogy a keresztény-katholikus ember hite természetfeletti világosság, Isten ajándéka és Istentől belénk öntött erény, mely által igaznak tartjuk mindazt, mit Isten kinyilatkoztatott és Anyaszentegyháza által, hogy higyjük, elénk ad.

Látjuk ebből, mily nagy kincs ez a kath. hit, melyet szent István szerzett ez országnak. Nagy kincs felett pedig féltékenyen, ébren és aggódva szoktunk őrködni; ugy azért, hogy a rossz emberek el ne rabolják tőlünk, valamint azért is, ne hogy gondatlanságból elveszítsük. Ha pedig ezt teszszük közönséges, földi mulandó birtokkal, mennyivel inkább illik, sőt kell azt tennünk a legmagasztosabb, legdrágább kincsünkre, a mi szent hitünkre nézve, melytől örökkévaló üdvösségünk függ.

E kincset el akarja tőlünk rabolni mindenki, a ki olyasmit követel tőlünk, olyas valamire akar minket bírni vagy kényszeríteni, a mi szent hitünk bármely ágazatával s az abból eredő erkölcstan törvényével ellenkezik. Az ilyennek ne engedjünk, bármivel hitegessen, bármikép fenyegessen is bennünket; mert így szól az isteni Üdvözítő: *„mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkének pedig kárát vallja?...“*, s az apostolok fejedelme, Péter, midőn az igazságtalan bírák mindenféleképen megfenyegették őt, azt mondván szemökbe: *„Ha méltó-e az Isten színe előtt inkább titeket hallgatni, mint az Istent? magatok ítéljétek meg“* ..... és ismét: *„Az Istennek inkább kell engedelmeskedni, mint az embereknek.“*

Így kell szent hitünket megvédelmeznünk; de ne csak a gonosz emberek, hanem saját önmagunk ellen is; saját hibáink, fogyatkozásaink, saját vigyázatlanságunk és hanyagságunk ellen, különben elvesztjük a hitnek ajándékát, mely Istentől származik, vagyis, mint Pál apostol mondja: a hitre nézve hajótörést szenvedünk; minő hajótörést szenvedtek sokan, a kik manap a szegény népet apáitól öröklött hitétől mindenféle módon, szóval és írásban eltántorítani iparkodnak, utódai lévén ők azoknak, kiktől ugyanez a nagy apostol óvá a híveket — írván: *„sokan élnek úgy, kikről gyakran mondottam nektek (most pedig sírva is mondom), mint Krisztus keresztjének ellenségei.“*

Vigyázzunk tehát magunkra, Krisztusban szeretett Híveim! hogy úgy ne járjunk, mint ezek, *„kiknek végök a veszedelem“* — u. o. — vigyázzunk, nehogy a magunk hibája által elveszítsük az igaz hitet s ezért gyakran ismételjük magunkban, a mit a káté felel ezen kérdésre: mi viszi az embert az igaz hitnek elvesztésére? ...

Azt feleli ugyanis: Az igaz hitnek elvesztésére viszi az embert először is a *kevélység*, midőn szót nem fogadván az Isten rendelte tanító tekintélyének, a maga fogyatékos okoskodásával kezdi a hit szent titkait feszegetni, bizonyítván ekként, hogy hite nem erős és állhatatos, mi által már is eltávozott az élő Istentől;

a hit elvesztésére viszi továbbá az embert az imádságnak, isteni szolgálatnak és egyéb vallási kötelességeknek elhanyagolása, mert nem találkozván Istenével, lelkétől megvonja a szükséges szellemi eledelt, minek folytán lassan-lassan kialudván szívében a vallásos szent lelkesedés, fokról-fokra sűlyed a hitközöny örvényébe, oda, a hol a hit elvesztésének harmadik főoka, mint egy prédára kész ragadozó állat lappang: a kereszténytelen gonosz élet.

De van még egy oka a hit elvesztésének, a mire különösen napjainkban figyelmeztetni akarlak, Kedves Híveim, s ez, — hogy magának a katekizmusnak szavaival mondjam el: „a rossz könyvek (mi alatt bármi nyomtatott dolgot lehet érteni) olvasása és a rossz embe-

rekkel, a vallás-gúnyolókkal való társalkodás, azokkal kötött barátság, házasság"; — ezek azok, mik nem ritkán még a hitnek elhagyására is vezetik az olyant, a ki nem vigyáz, a ki nem hallgat Istennek az Anyaszentegyház által hozzá szóló, intő szavára.

Őrködjünk tehát magunk felett, Krisztusban szeretett híveim, őrködjünk szent hitünk felett s pedig kettős okból: saját halhatatlan lelkünk üdve, de aztán a haza boldogsága miatt is. Mert jó, az Isten szent akaratával megegyező törvényt tisztelő, mindenkinek, a mivel tartozik, — *nem a büntetés miatt, hanem a lelkiismeretért* megadó honpolgár csak az lehet, a ki Krisztusnak igaz tanítványa s ebben fekszik a mi szent vallásunk honalkotó és a hont fentartó ereje; mert midőn azt tanítja, hogy *nincs hatalmasság, hanem csak Istentől*, azaz, hogy minden hatalom Istentől származik, a felsőbbség iránti minden jóban nyilvánuló engedelmességet vallásos kötelességgé teszi, intvén egyúttal az utóbbit, hogy ő is *Isten szolgája a nép javára*, a mi annyit tesz, hogy a kezében levő hatalmat másképp ne használja, mint a reá bizottak földi s mennyei javának előmozdítására. Ezen alapszik az államok és népek boldogsága: ha, a kik parancsolnak, Isten nevében s Istennek tetsző dolgot parancsolnak; — a kiknek pedig kötelességök engedelmeskedni, Isten kedvéért engedelmeskednek, s jó lélekkel, mert lelkiismeretök ezt megengedi. Erre kellene törekednie s e vállvetett nemes törekvést áldott siker fogja koronázni, mihelyt a nemzet közéletét, az állam törvényeit a kereszténység szelleme lengi át, az a szellem, mely által vezérelve alapítá sz. István e hont, hogy addig álljon fenn és virágozzék, míg ahhoz hű marad.

S ebben van egyedüli reményünk a jövőre nézve, hogy ugyanis a Mindenható jóságos Isten, ki e hazát egy ezredév óta, annyi baj és viszontagság közt fentartotta, most sem vonandja vissza kezét, hanem tekintve e nemzetnek a keresztény hit fentartásáért annyi vére ontásával hozott áldozatait s szerzett érdemeit, meghallgatja, a kinek első szent királya felajánlotta: a Bold. Szűz Mária, Magyarország védaszszonyának közbenjáró könyörgéseit s magának a szent királynak magas trónusa előtt való szüntelen kérelmeit s meg fogja hallgatni a mi esdekléseinket is, midőn tornácz és oltár között így fohászkodunk hozzá *„Engedj, Uram, engedj meg a Te népednek s ne add örökségedet gyalázatra"*, ments meg minket s tarts meg szent vallásunkban, hogy a te hited világosságánál járjunk az üdv ösvényein. Amen.

Kelt 1896. Jézus legszentebb Nevének ünnepén.

Dr. Vályi János eperjesi görög-katholikus püspök körlevele.

Ezer évvel ezelőtt váratlanul megjelent a Duna és Tisza folyók által átszelt földterületen egy eddigelé kevésbbé ismert, mindjárt megjelenése alkalmával általános rettegéssel fogadott harczias nép, mely rövid időköz alatt elfoglalta ezen egész földterületet, rajta elhelyezkedett s száz év leforgása alatt sokszor háboríttatván békés letelepülése s állami berendezésében, az itten talált nemzetiségekkel egyetemben az európai művelt nemzetek sorában tekintélyes állást biztosított a még most is élő, nagy tettekre hívatott maradékainak.

Ezen lovagias magyar nemzet nemes büszkeséggel és örömtelt szívvel készül a folyó évben megülni ezredéves fennállása, illetve ide történt bejövetelének és letelepülésének magasztos emlékét s kegyeletes szívvel megemlékezvén a hon megalapításában fáradozott ősökről, a legőszintébb szívvel hálát rebeg a minden jók bőkezű osztogatójának, a magyarok jóságos Istenének, azon meghálálhatlan kegyelméért, hogy annyi balsors, véghetetlen nehéz küzdelem, a megsemmisítéssel fenyegető, legvadabb módon pusztító ellenségek beütései daczára, azt nemcsak folyton épségben fentartani, de egyszersmind *a hatalomnak és jólétnek igen sokak által méltán irígyelhető fokára emelni kegyeskedett.*

Ez minden bizonynyal és minden kétséget kizárólag csakis azon legbölcsebb apostoli buzgalmat tanusító intézkedésnek köszönhető, melytől vezéreltetve, e drága honnak első, egyszersmind szent életű keresztény

királya, szent István, hazáját és népét nemcsak a mai napig fennálló bölcs és igazságos, de az azóta alkotott törvényeknek alapjául szolgáló törvényekkel ellátni; de azonfelül mintegy látnoki szent ihletségénél fogva előre látván a minden képzeletet felülmúló kemény megpróbáltatások hosszú lánczolatát, a leghathatósabb és kiapadhatatlan segélyforráshoz, a ledönthetlen védfalhoz és üdvösségünknek szilárd talpkövéhez folyamodni, hazáját és nemzetét Isten legszentebb szülőanyjának, a boldogságos Szűz Máriának hathatós pártfogásába ajánlani elkerülhetetlenül szükségesnek tartotta.

Bizonyára csakis ezen leghathatósabb pártfogásnak köszönhető azon örvendetes esemény, hogy annyi és súlyos csapások s legkeményebb megrázkódtatások daczára, melyek e hazát számtalanszor végveszélylyel fenyegették, mind e napig él a magyar nemzet s viruló hazájához, nemkülönben koronás apostoli királyához törhetlen hűséggel ragaszkodhatik.

Ezen legbölcsebb intézkedésnek élénk tudata, az abból folyó édes megnyugvás és az isteni Gondviselésbe helyezett erős bizodalom ösztönözte a magyar népet hősies cselekedetekre s a legnagyobb csapások békés elviselésére. Ez óvta meg a kétségbeeséstől, ez adott izmainak erőt és fegyverének rettegett hatalmat. Ezen édes hit bátorította szent Lászlót Cserhalomnál a vad kúnokkal vívott elkeseredett harczában és segítette fényes győzelemre. Ezen mennyei segitségnek élénk tudata villogtatta Nagy Lajos magyar király győzelmes fegyvereit három tenger határai között, s hogy az általa elért bámulatos sikereket egyedül ezen mennyei segítségnek köszönhette s ez mily erős meggyőződéssé érlelődött szívében, mutatja azon kegyeletteljes intézkedése, melylyel a török hadak felett aratott fényes győzedelme után a boldogságos Szűznek, Isten szülőanyjának képét dicsőségesen lobogó hadi zászlóira ráfestette, annak tiszteletét és a hozzája való ragaszkodást győzelmes seregeinek szent kötelességévé tette s országában mindenütt terjesztette.

Nem hallgathatom el az utólérhetetlen hős hadvezért, Hunyady Jánost, a pogány törökök rettegett ostorát, kinek a boldogságos Szűz irányában folyton táplált legőszintébb tisztelete s hozzá folyton intézett forró imái megszerezték neki s hazánknak a legfényesebb győzelmeket.

Szóval, a boldogságos Szűz hathatós pártfogásának sikerdús, kézzelfogható nyomait látjuk kifejezve hazánk népének egész történetében. E pártfogás hódolatteljes elismerésének folyton kifejezést adni igyekeztek a koronás fejedelmek, az ország főbbjei, városok, még a szerény falvak is, midőn Szűz Mária tiszteletére templomokat emeltek, ünnepeit nemzeti kegyelettel megülték, szent képét pénzekre verették, házaikra illesztették s minden elképzelhető módon legmélyebb tiszteletük s hálás ragaszkodásuknak világos jeleit nyilvánították.

A Kárpátok zordonabb déli lejtőin lakó őseink az ide bejött idegeneket annál is inkább testvéri szivvel fogadták, mert Béla király névtelen jegyzője által feljegyzett adatok szerint, rokon testvéreik útközben a magyarokhoz csatlakoztak, azoknak e hon elfoglalásában segédkeztek és velük a harczias küzdelmeket készségesen megosztották; bizonyítja ezt azon körülmény is, hogy Árpád, a magyarok fővezére, Zalán, a nyugati szláv nép fejedelméhez követeket és ajándékokat küldvén, a fejedelemné számára szolgálattételül tizenkét ruthén leányt küldött, kiket az nagy örömmel fogadott.

A későbbi idők folyamán, I. András, Kálmán, IV. Béla és Kún László magyar királyok uralkodása alatt ismét történtek bevándorlások; különösen nagyobb mérvet öltött az Nagy Lajos király uralkodása alatt, midőn Korjatovich Tivadar a XIV. században itten ruthénjeivel letelepedett.

Ezen körülményekből magyarázható meg népünk és a magyar testvérek között ezer év során át háborítlanúl fennállott testvéri jó viszony; ennek alapján megérthető népünk részéről a bejött magyar nép irányában folyton tanúsított őszinte ragaszkodás a közös haza elfoglalásában, megvédelmezésében és annak felvirágoztatásában tehetsége szerint mindenkor tanúsított készséges részvétele, melyek által a ruthén nép kivívta magának úgy a magyar haza, mint dicsőségesen uralkodó királyainak áldásos kegyelmét.

Ezen okból népünk, ha a szükség úgy kívánta és a haza biztonsága megkövetelte, készségesen ontotta vérét is a magyar testvérekkel egyetemben, részt vett a szabadságharczban és *a történelem egyetlen egy esetet sem mutat fel arra nézve, hogy a ruthén nép valaha a magyar testvérek érdekei ellen harczolt volna.*

Ha tehát együttlétünk ezer év folyamán olyannyira benső s mindíg testvéries volt és az soha és semmiféle, még küzdelmes napjainkban sem ingott meg; ha szeretett magyar hazánk ma ezredéves alapításának s fennállásának ünnepélyét országszerte oly megható fénynyel tartja: ez örvendetes eseménynél nem lehet, hogy hagyományos és a magyar nemzet iránt mindenkor híven őrzött ragaszkodásunk s melegen ápolt testvéries érzületünk meg ne nyilatkozzék és e fényes ünnepélyben méltó s őszinte örömmel részt ne vegyünk.

Erre következnek az ezredév megünneplésére vonatkozó intézkedések.

Kelt Eperjesen, 1896. április 14-ikén.

OSZK

Firczák Gyula görög-katholikus püspök körlevele.

Főtisztelendő Főesperes, Nagyontisztelendő Alesperes és Lelkészek, Krisztusban kedvelt Fiaim!

Szülő hazánknak, édes Magyarországnak ezeréves fennállását ünnepeljük.

Ime előttünk a nagy alkotás, az ezer évet kiállott haza. Ezer év telve viharral, vészszel; ezer év annyi vérzivatarral telve; ezer év telve annyi fény és árnynyal; ezer év múlott el felette!!! S ez idő, ezer áldással és fájdalommal teljes esztendő elmúlott s bár súlyok alatt sokszor vérnyomok keletkeztek, mindamellett hazánk áll, épségben és erőben!!

S mi természetesebb, a midőn szemünk előtt áll az ezerévnyi fennállásban ama nagy, kimondhatlan nagy jótétemény, melyben mi és édes hazánk a gondviselő Isten által részesülünk, mi természetesebb, mint az, hogy leborulva, háladatos szívvel imádjuk azt az áldott Jobbot, mely nekünk, mely hazánknak ezer esztendőt adott.

S lehet-e olyan, ki magát ezen hálaadótól józanul kivonhatná, ha behatóbb figyelembe veszi magát a tényt, az ezer esztendős fennállást?! Úgy hiszem, hogy nem. És pedig azért nem, mert hazánk saját fennállásában világos és nagyon szembetünő módon magán viseli az isteni Gondviselés jeleit.

Édes hazánk fennállásának alapja a hit, a ker. katholikus vallás, mely nélkül rövid, ideig-óráig tartó fennállás után hazánk is ép úgy megszűnt volna létezni, mint az előtte ugyanitt alapított és létezett népek és országok. Ez az újabb történetírás által teljesen elfogadott igazság.

S a mint már hazánknak alapításában is a hit s Isten ekként az alap, ép úgy további fennállásában is. A hit, a ker. vallás létesítette országunkat. A ker. hit tartotta is fenn. Ezen hit adott erőt a tatárpusztítás elviselésére. Ezen hit tartotta fenn hazánkat a kétszázados török hódoltság alatt is.

Főbb vonások és csak egyes kikapott adatok ezek, s mégis annyira magukon viselik eredetöket, isteni voltukat, miszerint azt kétségbe vonni, letagadni józanul nem is lehet.

S mennyivel még nagyobbak lesznek ezen jótétemények, ha azokhoz az ezer esztendő keretét veszszük!?!

Istenem! Ezer esztendő egy országnak, mily roppant isteni ajándék!

Hány és hány nemzet lép fel a történelemben. Országot és hazát alapítanak. Feladatukat, rendeltetésüket még talán jobban is betöltik s mégis, nem hogy ezer esztendő, de egy pár évszázad alatt megszünnek létezni, sokszor idestova minden nagyobb külső ok nélkül.

E gondolattal kell tekintenünk a nekünk nyújtott ezer esztendőt. E gondolattal kell néznünk azt, hogy hányszor és hányszor volt hazánk külellenség avagy belviszály által magában létezésében is annyira megtámadva, miszerint emberileg úgy látszott, hogy meg kell szünnie; emberben segítség, remény nem látszott; a végromlás kikerülhetlennek tűnt fel. S ime! mindezen bajokat meggyőzve, ma ezeréves fennállását ünnepeljük!!

A ki Istent hisz, a kinek erős hite van, hogy az Úr Isten gondviselését kiterjeszti ép úgy az egyes nemzetek, népek és országokra, mint az egyes emberekre, az mindezen tényekben is, csak ugyanezen isteni Gondviselés szembeszökő jeleit és jótéteményeit látja, mert mindezen tények így tekintve, összefüggő, szerves egészet képeznek, melyet végzet, véletlen nem is képes magyarázni s megfejtésökre Istenre, személyes gondviselő Istenre van szükség.

S ha ezt így megismertük, csak természetes folyomány az, ha szívünk egész teljéből hálát adunk Istennek jótéteményeért.

Hálaadással tartozunk mindnyájan, a kik e közös hazának vagyunk gyermekei, hisz hazánk életéről, ezeréves fennállásáról van szó.

Hálaadással tartozunk mi is, mint e hazának, ez édes anyának gyermekei. Mert Magyarország hazánk nekünk. Őseink, eleink a hon alapításában is tevékeny részt vettek. Kievből jöve, egyesült erővel küzdöttek a honfoglaló magyarokkal az oroszok is s velök egy közös

hazára találtak. Ezen egy közös hazának lettek gyermekei azok is, a kik később telepedtek be. S nem mint alávetett szolga, de mint osztályos testvérnépek voltak őseink e hazában, jó és balsorsot egyaránt megosztva. Mi nekünk magyar oroszoknak Magyarország valódi hazánk volt mindig. Kebelén születve, alkotmánya, jogai s törvényeiben részesülve s általok védve, egyaránt résztvettünk a haza, az édes szülő haza áldásaiban. Szabadság, egyenlőség és testvériség volt mindig osztályrészünk úgy vallási, mint polgári tekintetben. Keleti szertartásunk szabad gyakorlata, független s a törvény keretén belül önálló polgári és nemzetiségi létünk ennek nyilvános és kétségbevonhatlan tanújelei.

Szívünk mélyéből, őszinte hálaérzelmekkel mutassuk tehát be hálaadásunkat az Egek Urának! Őszinteség, háladatosság, köszönet és szeretet legyenek ezeréves hálaadásunk kisérői és hű kifejezői.

Adjunk hálát a multért s kérjünk segélyt és áldást a jelen és jövőre!

Kérjük különlegesen Isten kegyelmét arra, hogy szent hitünkhöz, mely hazánk ezeréves fennállásának nyilván alapja, szilárdul és tántoríthatlan hűséggel ragaszkodjunk, főleg a jelen kereszténységellenes korszellem és általa szült áltudomány által létrehozott válságban! Kérjük, hogy hazánkat e válságok közepette hitében megtartani és megerősíteni és biztos kézzel kormányozva, révpartra vezetni kegyeskedjék!

Kérjük Istent, növelje és erősítse hűségünket hazánkhoz, hogy jó és balsorsban törhetetlen hűség és ragaszkodással viseltessünk ő hozzá, mint nevelő dajkánk, mint szülő anyánkhoz!

Kérjük a Mindenhatót, erősítse s tegye nagygyá hazánkat, úgy belül fiaiban, polgáraiban, mint kívül az idegenekkel, más népekkel szemben!

Kérjük őt, hogy tartsa, óvja és segítse apostoli, koronás Királyunkat, családját és az egész uralkodó házat! Egyesítse őt minél bensőbben hazánkkal! Szeretet- és valódi hűségben részesüljön minden alattvalója részéről! S Istennek áldása legyen uralkodásán!

Kelt Ungváron, 1896. április 13-ikán.

OSZK

Császka György kalocsai érsek körlevele.

Krisztusban szeretett híveimnek üdvöt az Úrban és főpásztori áldásomat.

Hitünk kétségtelen igazsága, hogy mindenek, a mik e világon vannak, a megszámlálhatlan sokaságú és megmérhetetlen nagyságú égi testektől a legparányibb porszemig, az ég boltozatát elborító felhőktől a fűszálon rezgő harmatcseppig, az óriás elenfántoktól a földön kúszó féregig, a leghatalmasabb országtól a legkisebb kunyhóig, a királytól a koldúsig, az aggastyántól a csecsemőig — minden és minden Isten végtelen bölcseségű, végtelen jóságú atyai gondviselésének van alávetve. Isten bölcseségéről mondja a Szentlélek: hogy: „elér az végtől végig erősen és mindent kellemesen elrendez," hogy „a kicsinyt és nagyot ő teremtette és egyenlőképen van neki gondja mindenekre." Isteni Mesterünk pedig e szavakkal irányítja figyelmünket Isten szerető gondviselésére: „Tekintsétek — úgymond — az égi madarakat; ezek nem vetnek, nem aratnak, sem a csűrökbe nem gyűjtenek; és a ti mennyei Atyátok táplálja azokat. Nem vagytok-e ti azoknál becsesebbek?" Szépen fejezi ki ezen igazságot sz. Ágoston, mondván: „Isten nemcsak az eget és földet, nemcsak az embereket és angyalokat, hanem a parányi és megvetett féregnek belső részeit, a madárnak pelyhét, a fűnek virágát, a fának levelét nem hagyja el, hanem összetartja alkatrészeiket." Ugyanezen igazságot bizonyítja továbbá emberi józan eszünk,

mely nem tudja elképzelni, hogy ez a nagy mindenség egy végtelenül bölcs és mindenható kormányzó nélkül fennállani és bámulandó működését folytatni képes lenne. De ugyanezt bizonyítja mindegyikünknek saját élettapasztalása is. Ki volna közülünk, ki önmagán már számtalanszor ne tapasztalta volna isteni Mesterünk amaz állításának igazságát, hogy fejünk hajszálai is meg vannak számlálva és egy sem vész el azok közül Isten akarata nélkül. Ha figyelemmel tekintünk vissza lefolyt életünkre, mindegyikünk észre fogja venni azon gyengéd atyai kéznek nyomát, mely őt lépésről-lépésre vezette a számára kitűzött czél felé, gondosan elhárítá útjából a felmerülő nehézségeket, kiragadá a testi vagy lelki veszély örvényébe sülyedőt, felemelé az elbukót, támogatá a lankadót, bátorítá a csüggedőt és büntető vesszejével sújtá — hogy megjavítsa — a vétkezőt.

A világtörténelem arról tesz tanúságot, hogy az isteni Gondviselés ezen gondos, szeretetteljes vezetését nemcsak egyes emberekkel, hanem egész nemzetekkel szemben is gyakorolja. A nemzetek is születnek és meghalnak, mint az egyes emberek. A nemzeteknek is van gyermek-, férfi- és aggkoruk, van jó- és balsorsuk, vannak jó és rossz tulajdonaik, vannak szellemi és erkölcsi hajlamaik és fogyatkozásaik, vannak erényeik és bűneik, vannak komoly, higgadt és könnyelmű vagy szenvedélyes időszakaik. Van továbbá Istentől kiszabott feladatuk, hivatásuk, életczéljuk, melynek elérésében ép úgy vezéreltetnek Isten áldó vagy sújtó, de mindig szerető keze által, mint az egyes emberek. „Az Úr erőt ad népének; az Úr megáldja népét békességben.“ „Haragban összezúzod a népeket Isten.“ „Te ítéled a népeket igazságban s a nemzeteket a földön kormányzod.“ És valamint az egyes embernek, úgy egy egész népnek is jóléte, dícsősége, boldogsága attól függ, vajjon az Istentől elébe tűzött czélt felismerte, hivatását megértette, annak betöltésére komolyan törekedett-e? Vajjon Istent legfőbb urául elismerte, magát törvényének alávetette, Őt búzgó szívvel tisztelte és szolgálta-e? „Boldog a nemzet, melynek Istene az Úr.“ „Az alázatos népet megmented és a kevélyek szemeit megalázod.“ „Figyelmezzetek, én népem, az én törvényemre, hajtsátok fületeket az én szám igéire.“ „Az igazság felemeli a nemzetet, a bűn pedig szegényekké teszi a népeket.“

Az isteni Gondviselés ezen bámulandó munkálkodását hálás szívvel szemléljük, Krisztusban Szeretett Híveim! forrón szeretett drága magyar nemzetünk történetében is. Isten végtelen jóságából immár ezer esztendeje annak, hogy daliás őseink elhagyva Ázsia kietlen vidékeit, e szép hazában telepedtek meg. *Az egész ország a Kárpátoktól Adriáig, a királytól a napszámosig, a főúri palotától a szegények kunyhójáig, örömtől repeső szívvel, hazafias lelkesedéssel készül az ezeréves nemzeti jubileum megünneplésére.*

Nekünk keresztény katholikusoknak kétszeres okunk van az általános örömben, a közlelkesedésben részt venni. Hisz, midőn a honfoglalás milleniumát ünnepeljük, egyszersmind a keresztény vallás áldásos diadalának emlékezetét dicsőítjük. Az isteni Gondviselés, mely Dániel próféta szavai szerint „megváltoztatja az időket és időszakokat, megszüntet és alkot országokat", mely, mint sz. Pál mondja, „azt akarja, hogy minden ember" — tehát minden nép is — „üdvözüljön és az igazság ismeretére jusson", végtelen irgalmában épen a honfoglalást használta fel eszközül arra nézve, hogy őseink már kilenczszáz év előtt eljutottak a keresztény hit világosságához, holott egykori fajrokonaik és szomszédaik részben még most is a sötétségben és a halál árnyékában ülnek és talán még nagyon sokáig kell e szomorú állapotban sínlődniök, míg számukra is felkél az igazság napja.

És mily csodálatosak az isteni Gondviselésnek útjai, melyeken kiválasztott magyar népét Krisztus aklába vezeté. A kilenczedik század derekán őseink még a távol Ázsia sivatagjain laktak, hova az európai hithirdetők még csak századok múlva voltak elérkezendők. Ámde Isten kifürkészhetlen végzésében elhatározta, hogy e nép már rövid idő múlva lelkes követője legyen az Ő szent Fia tanításának, buzgó tisztelője a Boldogságos Szűz Máriának, önfeláldozó hősies oltalmazója és védbástyája legyen a keresztény polgárosodásnak. És ezen végtelen irgalmú végzésnek teljesülése végett az ázsiai pogány magyaroknak az európai keresztény államok tőszomszédságába, a Kárpátok aljába való áttelepítését határozta el. Őseinket régi hazájokban egy megmagyarázhatatlan vándorlási vágy szállja meg. Nyugat felé indulnak és azt hiszik, hogy ott a messze távolban egy szebb hazát, termékeny rónákat, haldús folyókat, vaddal bővelkedő erdőségeket, maguk számára szép paripákat és fényes fegyvereket, nejeik számára ékes ruhákat és csillogó ékszereket, barmaik részére kövér legelőket mennek keresni. Pedig öntudatlanul a mennyei haza keresésére, az evangéliumi lelki táplálóknak, a keresztség üdvhozó vizének, a megszentelő malaszt fényének, szóval a keresztény vallás megbecsülhetetlen kincseinek feltalálására indultak.

Pusztaszeren megkötik a vérszerződést azon hiszemben, hogy a nemzeti főhatalomnak Árpád nemzetségére való ruházásával kormányzati és vallási ősi intézményeiknek fenmaradását biztosítják: holott ezzel tulajdonképen sz. István, immár kilencz százados trónjának alapját vetik meg, mely úgy vallási, mint belkormányzati szempontból egészen új alakulásoknak központjává lesz.

Pusztítva és rombolva barangolják be Európa többnyire már keresztény államait, virágzó városokat és falvakat dúlnak fel; szép templomokat és kolostorokat perzselnek fel és nem is sejtik, hogy ezzel rohamosan siettetik azon időknek elérkeztét, mikor az ő unokáik is

ily városokban és falvakban fognak lakni; mikor ezeket a keresztény papok és szerzetesek szintoly szép templomokban fogják az üdv igéire oktatni; mikor az ország minden részében épülő díszes zárdákban az ő saját fiaik és leányaik fognak a keresztények Istenének ájtatos zsolozsmákat zengedezni.

Ime, mily örvendetes módon tapasztaljuk őseink történetéből is szent Ágoston eme szép szavainak igazságát: „A mindenható Isten semmi módon sem tűrne valami rosszat az ő műveiben, ha nem volna annyira mindenható és jó, hogy a rosszból is jót tudjon csinálni.

Túlságosan hosszúra nyúlna szózatom, ha a lefolyt ezer év történetéből nyomról-nyomra akarnám a jó Istennek nemzetünk iránt való atyai szerető gondviselését kimutatni. Az ezeréves magyar történelem minden lapja fényes tanúságot tesz az isteni gondviselés jóságos működéséről. De hisz maga azon tény, hogy Isten oly csodálatos módon vezérelte őseinket a keresztény hit világosságához; és hogy ma ezer év után nemcsak keresztények, de magyarok is vagyunk; számban és műveltségben meggyarapodva tekintélyes számot teszünk az európai művelt keresztény népek között: ez egymagában is Isten rendkívüli atyai jóságának kiáltó bizonyítéka. Mert a hosszú ezer év alatt hányszor volt nemzetünk a megsemmisülés veszélyének kitéve? És — valljuk be — a hitben való elhidegülés, az erkölcsökben való megfogyatkozás, a vett jókért való hálátlanság által hányszor vonta magára nemzetünk Isten büntető haragját! De Isten — a Boldogságos Szűz Máriának, országunk Nagyasszonyának, Szent István és Szent László királyoknak s a többi magyar szenteknek érdemei és közbenjárása által megengesztelődve — mindannyiszor megkönyörült magyar népén. Méltán kiálthatunk fel mi is a prófétával: „Az Úr irgalmassága, hogy meg nem emésztettünk; mert még nem fogyott el az ő könyörületessége." Nagy okunk van tehát a millennium évében hálatelt szívvel magasztalni Urunknak, Istenünknek végtelen jóságát és irgalmasságát. Nagy okunk van Dávid prófétának emez intelmét követnünk: „Adjanak hálát neked, Isten, minden népek; adjon hálát minden nép." — Adjatok hálát az Úrnak és híjátok segítségül az ő nevét; hirdessétek a népek között cselekedeteit . . . . Emlékezzetek meg csodáiról, melyeket cselekedett." Mert hisz őseinkre is ráillik, mit a zsoltáros zsidó népről mond, hogy: „Mikor csekély számmal, igen kevesen jövevények voltak és nemzettől nemzethez költöztek és egy országból más néphez, nem engedé, hogy ember ártson nekik, és megfenyité érettök a királyokat... És nekik adá a nemzetek tartományait, és a népek munkáit elfoglalták, hogy igazságait megőrizzék és kövessék az ő törvényeit."

Isten igazságainak megőrzése és törvényeinek követése, vagyis üdvözítő keresztény katholikus hitünknek lángoló szeretete, Krisztus

Egyházához s az Egyház látható Fejéhez való rendületlen hű ragaszkodás, jámbor, erkölcsös, keresztény élet, Isten és az Egyház törvényeinek lelkiismeretes megtartása képezik tehát legszebb és legméltóbb módját annak, hogy Isten iránt tartozó hálánkat kellőkép lerójuk. De ez képezi egyszersmind legbiztosabb eszközét annak, hogy szeretett nemzetünk, drága hazánk részére Isten jóságos atyai gondviselését az új évezredben is biztosítsuk.

Hogy nemzetünk ezer esztendőn át annyi veszély és balszerencse között szerencsésen fennállott, azt főleg annak köszönheté, hogy nagyban és egészben hű maradt a keresztény elvekhez. Hogy, mint a szentek polgártársai és Isten háznépe reá voltunk építve „az apostolok és próféták alapjára, melynek főszegletköve Krisztus Jézus.“ Jaj volna nekünk, ha ezen szegletkőtől eltávolodnánk: mert meg vagyon írva, hogy „más alapot senki sem vethet, azon kívül, mely vettetett, mely a Krisztus Jézus.“ Jaj volna nemzetünknek, ha a tiszta keresztény erkölcsök ösvényéről letérve az erkölcstelenség fertőjébe sülyedne; mert a szentlélek szavai szerint: „Az országlás egy nemzetről más nemzetre vitetik át az igaztalanságokért, sérelmekért és gyalázatokért és különféle csalárdságokért.“ És jaj volna szegény hazánknak, ha a keresztény katholikus egyház és annak áldásos intézményei, melyek ezen országot a multban nagygyá és dicsővé tették és a jövőben is azzá tenni hivatvák, társadalmi üdvös működésének teréről leszoríttatnék. Ez annyit tenne, mint a kilenczszáz éves magyar társadalmat önmagával hozni ellenkezésbe s ez által felbomlását idézni elő. Mert a csalhatatlan örökigazság mondja: „A mely ország önmagában meghasonlik, nem állhat fenn az az ország.“ És: „Minden magában meghasonlott ország elpusztul.“

Hogy drága hazánkat, szeretett nemzetünket ezen nagy szerencsétlenségtől megóvjuk, iparkodjék mindegyikünk önmaga jó keresztény, buzgó katholikus lenni. Azután iparkodjunk ezen keresztény, katholikus gondolkozást és életmódot családaink, ismerőseink, barátaink körében is meghonosítani és megkedveltetni. Különösen pedig iparkodjunk országunk Nagyasszonyának, a Bold. Szűz Máriának tiszteletét önmagunk is buzgón gyakorolni és mások között is terjeszteni. Ő egykor Szent István kezeiből örökségül fogadá ezen országot. Kérjük őt buzgó szívvel, hogy valamint a multban anyai szeretettel őrködött drága hazánk felett, úgy a jövőben is legyen hű magyarjainak Királynéja és Nagyasszonya, Szószólója és Oltalmazója.

A mi Urunk Jézus Krisztus malasztja veletek. Az én szeretetem mindnyájatokkal Krisztus Jézusban. Amen.

Kelt Kalocsán, 1895. deczember 18-ikán.

OSZK

Dessewffy Sándor csanádi püspök körlevele.

Rövid néhány nap mulva ezredik éve telik be annak a világtörténelmi jelentőségű eseménynek, hogy a magyar nemzet mostani hazáját elfoglalta, abban országot alapított, melyet mind e mai napig fentart. Szívünkben megrezdül még a M.-Radnán két hó előtt lefolyt, felejthetetlen ünnepélyességek viszhangja, melyek folyamán az *ezredéves Magyarországot, lelkünk minden szálával, szeretett drága hazánkat, a magyarok Nagyasszonyának égi oltalmába fiúi hódolattal, soha meg nem törő bizalommal újból, meg újból felajánlottuk.* Magán az emlékezetes évfordulón azonban külön is, a meghatottságig felmagasztosult hála és reményteljes bizalom érzelmei közt kell nemzeti ünnepélyünkről megemlékeznünk, hogy ilykép az egyház, mint a nemzetnek örömben és bánatban egyaránt hűséges osztályosa, Isten oltára előtt első örömteljes híradója legyen az ezredéves fennállás nagy, jubiláris esztendejének!

Történetírásunk évlapjain ezredéves multunk arról tanúskodik, hogy nemzeti létünk elválaszthatatlan, szoros kapcsolatban van összeforrva az első szent királyunk *szent István* által terjesztett és meghonosított keresztény hittel, mivel a keresztény hit felvétele óvta meg országunkat a megsemmisüléstől; annak oltalma a keletről fenyegető barbárság ellen képezte országunk világtörténeti hivatását; a keresztény erkölcsök ápolása a kormányzatban és társadalomban biztosítják fennállását.

Honfoglaló őseink a kereszténység felvétele előtt harczias hajlamaikat követve, pusztító hadjárataik által váltak a nyugat előtt félelmesekké, elannyira, hogy az olasz egyház könyörgő énekében: „Ab Hungarorum nos defendas jaculis", a magyarok nyilaitól megmenteni kérte a keresztény híveket. Ámde a portyázó hadjáratok nemcsak a nemzet tagjainak számát apasztották, hanem felébresztvén a nyugati népek megtorló haragját, már-már az elpusztult hunok és avarok sorsára juttatják vala nemzetünket, a midőn első szent királyunk a keresztény hit felvétele által megszelidíté a magyar nép erkölcseit, bevezette azt a kiengesztelt nyugoti népek családjába és a királyi koronát Rómából, az egyház fejétől fogadván, biztosította az akkori nemzetközi jog alapján a német és a keleti császárság ellenében országának politikai függetlenségét. Ez volt a kereszténység első, minden időkre kiható áldása hazánkban.

A kereszténységre tért Magyarország egy század leforgása alatt oly előkelő helyet vívott ki az európai államok sorában, hogy az 1095. évben tervezett keresztes hadjárat fővezéreül a lovagias és keresztény erények mintaképe, az akkori magyar kírály: szent László volt kiszemelve. E tervet a nagy király közbejött halála meghiúsítá, de a felvetett eszme később hazánk világtörténelmi szereplésének lőn hordozójává, mely abból állott, hogy a nyugoti kereszténységet és civilisatiót megótalmazza a félholdnak rettegett hatalmától. Évszázadokra terjedő küzdelem volt ez, mely alatt őseinknek vére patakokban omlott a keresztény hitért, az ország szabadságáért, a szomszéd európai országok biztonságáért; és hazánk nem ritkán az európai politika vezetőjévé emelkedett. Végtére is Buda visszavételének hősi fegyvertényével 686-ban a barbár uralom megtöretvén, az ország területi épségével együtt biztosította magának a szövetséges nyugati hatalmak nagyrabecsülését és igazolta a keresztény államok sorában létjogosultságát. Ily módon szolgált a keresztény hit oltalma az ország fentartására.

Őseink harczi vitézsége azonban, bármily nagy volt is, egymagában nem biztosítja vala fennállásunkat, hogy ha azzal nem párosulnak a keresztény erkölcsök talaján fakadt *nemzetfentartó erények*. A magyar fajnak bejövetele előtt laktak már a négy folyamtól hasított és a Kárpátoktól szegélyzett területen harczias népek, a nélkül, hogy maradandó országot alkotni képesek lettek volna, annak bizonyságául, hogy a harcziasság ösztöne önmagában sorvaszt, ha csak nem kísérik azt a béke napjaiban az államalkotó erények művei. És a magyar faj a keresztény hit szövétneke mellett felismerte s mi több, gyakorolta az erényeket.

Az egyház tanítása és példaadása nyomán: a harczias szilajság lassankint engedett az erkölcsi fegyelmezettségnek; az áhitat és irgal-

masság cselekedetei enyhítették az ellentétet a szegény és gazdag közt; a házasság szentsége hathatós védpajzsává lőn a családi élet tisztaságának; a kézi munka és annak művelői, az első századokban az egyházaiak személyes közreműködése mellett megérdemelt tiszteletet vívtak ki magoknak; a hosszú ideig kizárólag egyházi vezetés alatt álló iskolák, alsóbb és felsőbb tanintézetek testben, lélekben ép nemzedéket neveltek az egyháznak és hazának. Mindeme társadalmi vívmányokkal párhuzamosan a keresztény hazaszeretet és a koronás király felkent személye iránti igaz hódolat, másrészt az áldozatkész szabadságtisztelet és ama valóban keresztény igazságosság, melylyel a haza minden nyelvű polgára testvériesen megosztott jogokban részesíttetett: a magyar alkotmány oly csodálatraméltó épületét hozta létre, hogy annak keretei az ország minden lakosának megadják a biztos fejlődés feltételeit, valameddig ezen alkotmány őrei és részesei hívek maradnak azon alaphoz, melyen maga az alkotás gyökerezik, a melyből a nép erkölcsei által táplálkozik.

Krisztusban szeretteim! Szolgáljanak ezen, mindannyiunk köztudatában élő igazságok bizalmunk és reményeink tápláló forrásaiul, melyekből erőt merítve, iparkodjunk egyházi és hazafias kötelességeinknek megfelelni. Ragaszkodjunk egyházunkhoz és hazánkhoz, melyek szívünk vérével és mindazzal, a mi előttünk az életet becsessé teheti, össze van forrva!

Minden korszaknak, így a mostaninak is, melyben élünk, meg vannak a maga válságai. A kereszténységgel daczoló áltudomány, a keresztény jótékonyságnak a meghamisított emberszeretet ürügye alatt gyakorlott, profanizálása, az alsó néposztályoknak felébresztett irígysége a jobbmódúak ellen és a modern korszellem egyéb kinövései aggodalomkeltő jelenségeket idéznek elő. Ezen kereszténységellenes áramlat Európaszerte éreztetvén hatását, ne csodáljuk, hogy hullámverései hazánkban is elterjedtek.

Hogy azt látjuk, hogy a rohamosan haladó korszellem társadalmunk erkölcsi erőit mintegy felszívni látszik; a létért való sivár küzdelem az áhitat, a vallásosság, a hitbuzgóság himporát letörli: szilárdítsa kitartásunkat az a meggyőződés, hogy annak vagyunk törvényszerinti küldöttei és hívei, a ki mondá: „Én veletek vagyok a világ végzetéig; ég és föld elmúlnak az én szavaim el nem múlnak.“

A millennáris esztendő küszöbén, felülemelkedve a napi kérdések szenvedélyein, pillantsunk az élő hit szemeivel a jövőbe. Az Úrnak karjai nem rövidültek meg és az egyháztörténet lapjai tanúskodnak, hogy miként a kagyló fájdalommal termi a gyöngyöt, akként az egyház a megpróbáltatások nyomása alatt gyarapszik benső erőben.

Szent és egyszersmind hazafias kötelességünk, Kedveseim, úgy az egyháziaknak, mint a hívőknek, kinek-kinek a maga hivatása körén belül, a második évezred honfentartói munkájában résztvenni: hű kötelességteljesítés, egymás békességes megtűrése, az igaz szeretet és testvériesség által, mindig a magasba szegzett tekintettel, honnan Isten szent parancsa szól hozzánk, kitartással, hogy ekként az országot, melyet eleink dicsőséggel tetézve hagytak ránk, ne csak megtartsuk, de erőben gyarapodva hagyjuk a nyomdokainkba lépőkre. Szolgáljon világító példaként ez egyházmegye első püspöke, *szent Gellért*, a ki ez Isten áldotta vidék termő rónáin és bérczei közt első hirdette a megváltó evangélium igéit és építette a szavára hallgató magyar népben Isten élő templomát. Mint az ő hagyománya, törvényes örököseinek szent jogunk és kötelességünk, egyháziak- és híveknek, a szeretet kapcsával egybefűzve: Isten országát a hazában a haza javára fentartani és terjeszteni!

Imádkozzunk mindnyájan hazánk békességeért, boldogságáért és nagyságáért!

Kelt Temesvárott, 1895. deczember 23-án.

Lönhart Ferencz erdélyi püspök körlevele.

Az erdélyi püspöki megye ftdő papságának és kedves Híveimnek Istentől áldást és üdvöt!

A jelen 1896. esztendőben kívánja a magyar nemzet megünnepelni e hazában való lételének ezredik évfordulóját. Nagy és nevezetes dolog ez, méltó alkalom arra, hogy a keresztény magyar szív hálatelt érzéssel forduljon a kegyes isteni Gondviselés felé, a mely nemcsak az egyes ember életét tartja fenn és igazgatja, hanem egész nemzetek életét is kifürkészhetetlen bölcseségének útjain igazgatja és vezérli. Mint hivő keresztények, rendíthetetlen bizalommal tekintünk a jövőbe s midőn az ezredév határkövénél a lélek szemeivel visszatekintünk a múltba, azért teszszük, hogy Isten sokszoros jótéteményeinek számba vételétől megerősödött lélekkel, *e nemzet jövő hivatása iránti erős bizalommal lépjük át a második ezredév küszöbét.*

Az európai művelt nemzetek mai időszámítása *Krisztus* Urunk születésétől veszi kezdetét és méltán, mert Krisztus Urunk születése a legnagyobb, kihatásaiban a legáldásosabb esemény az emberiség történetében. Nemzetünk ezeréves életének biztosítéka is akkor tétetett le, mikor az isteni Gondviselés által elhívott apostola és első királya, *Szent István*, bevezette a keresztény népcsalád kötelékébe. Ha erdélyi püspöki megyém múltját tekintem, ha széttekintek e püspökség mai terü-

letén, mily nagy, mily szép és gazdag emlékeit látom én itt az elmúlt századok keresztény művelődésének. Ime, itt van székhelyemen az ősrégi és fenséges arányú székesegyház, ott a kolozsvári főtemplom, ott vannak a régi Királyföldön az úgynevezett hitújítás előtt való időkből a szebbnél szebb templomok, melyek mind fennen hirdetik, hogy az elmúlt évszázadok folyamán itt élénk hitélet és áldozatkész keresztény szellem uralkodott. De a néma kövek igen sok viszontagságról is tudnának tanúbizonyságot tenni s arról, hogy a sok viszontagság között a mindenható Isten sokszor csodás erővel támogatta e nemzet küzdelmeit s tartotta fenn az ezredévi létre. Mert alig hogy a keresztény vallás megszilárdult e haza földjén, alig hogy a keresztény tan szelídebb erkölcsökre szoktatta vad erőben bátorodott őseinket, jött az iszonyú tatárjárás és pusztává tette a hazai földet s lakóit földönfutókká. De a kegyes isteni gondviselés ebből a rettentő megpróbáltatásból is kivezette népünket és fentartotta a jövő századok küzdelmeire. Mert a középkor keresztény társadalmának legkegyetlenebb, legszívósabb kitartású ellensége az ozmán hatalom volt. Afrika felől behatolt a mai Spanyolországba és azt a pirenei hegyekig elfoglalván, nyugat felől szorongatta az európai kereszténységet. Keletről hosszas küzdelem után elfoglalta a kelet-római császárok hajdan fényes székhelyét, Konstantinápolyt s így kétfelől készült az európai keresztény államokat megtámadni és teljesen kiirtani, vagy leigázni a keresztény népeket. S a míg a nyugati nemzetek tétlen közönnyel nézték a közelgő vészt: az isteni Gondviselés által a magyar nemzet választatott ki arra, hogy szembeszálljon a fergeteggel és elhárítsa az egész keresztény társadalmat fenyegető veszedelmet.

Éppen erdélyi egyházmegyém az, a melynek területén évszázadokon át folyt a nemzetirtó küzdelem. Ha székhelyem várfokáról alátekintek, ott áll a síkon az emléke annak, hogy Lépes György erdélyi püspök ott esett el a szent hitért és a hazáért vívott küzdelemben. Ott van a szentimrei csatatér, Hunyady János és Kemény Simon vitézi küzdelmének színhelye. Itt a Kenyérmező, őseink hitért és hazáért halni kész vitézi küzdelmének méltó emlékoszlopával. Székesfőegyházam boltívei alatt ott van sírhelye a nagy Hunyady Jánosnak, a kinek hite, hazaszeretete, vitézi hírneve fényes dísze századának és örökké méltó dicsősége a magyar nemzetnek, melyet diadalról diadalra vezérelt a pogány török ellen. Igaz, hogy utána s fiának, a nagy Hollós Mátyásnak dicső országlása után szomorú napok következtek el erre a mi szülőföldünkre. Mert mikor a nemzet fiainak szívében megingott az a hit, a mely a nagy Hunyady Jánost lelkesítette, akkor elenyészett a vitézi kitartás és akarat is, mely előbb megvédelmezte a hazát a szent kereszt ádáz ellenségétől. Úrrá lett a pogány e hazában s pártfogása

alatt a pártoskodás és az önkény elnyomta az igaz keresztény hitet is. Bornemisza Pál erdélyi püspökkel száműzetett e földről a katholikus vallás is; papjaira és híveire az üldözés korszaka következett el és csak a százados küzdelmekben megedzett székely nemzet havasai között lobogott az igaz katholikus hitélet tüze. Sok küzdelmébe került a jobbaknak, a míg ki tudták vívni, hogy a katholikus vallás ismét elismertessék és jogai törvénybe igtattassanak. És csak akkor, mikor az egyesült keresztény nemzetek hadereje végleg megtörte az ozmán hatalmat s e haza földjéről száműzte, akkor lehetett visszaállítani az erdélyi püspökséget ősi székhelyén s újra megkezdeni az apostolkodást az iránt, hogy a nemzet ősi keresztény hite visszaállíttassék. És foly az apostolkodás mind e mai napig. Bár az ezredév küszöbén sokan borúsnak látják a keresztény hit jövőjét ebben a hazában, az én hitem, az én bizodalmam rendíthetetlen. Jól tudom, hogy sem a mindenható Isten nem fogja elhagyni ezt a magyar nemzetet, a melynek karja által a hősi tettek oly nagy számát művelte a múlt századok folyamán: sem a nemzet nem fogja elhagyni ősi keresztényi hitét, melynek minden nagyságát, minden dicsőségét, ezredévi létét köszönheti. Ha vitéz karral ellenállott századokon át a vérengző ellenségnek, a mely tűzzel és vassal támadta szent hitét; lesz annyi lelki ereje, hogy szívének legdrágább kincsét, keresztény hitét, szeplőtlenül megóvja azon támadások ellen is, a melyek a mostani kor téveszméi s hamis felvilágosultsága állal intéztetnek a szent hit ellen. És hogyan félthetném én, az apostolok utódja azt a szent hitet, a melyről tudom, hogy ez, és csakis ez adatott a népek világosságául. Jól tudom azt is, hogy e nemzet védasszonyának, a boldogságos Szűz Máriának, — apostolának, szent István királynak és az erős karú szent László királynak szüntelen esedezése oltalmazza a szent hitet e haza földjén, minthogy megdönthetetlen bizonyosságú annak az igéretnek ereje is, hogy a pokol kapui nem fognak diadalt aratni Jézus Krisztus örökségén. Ha valaha, úgy most éltem alkonyán erős bennem a bizalom katholikus magyar nemzetem jövője iránt. Azért főpásztori és atyai szeretettel kérlek titeket, tisztelendő Munkatársaim az Úr szőllőjében, intsétek, oktassátok ezen ezredik év folyamán a rátok bízott hívő nyájat fokozottabb buzgalommal, igazi apostoli lelkesedéssel. Tárjátok eléje az isteni Gondviselés számtalan jótéteményét, melyben az elmúlt ezredév alatt részesült, fokozzátok hitét, növeljétek bizodalmát és szeretetét üdvösségének szerzője, Jézus Krisztus iránt. Az evangéliumi erkölcsök gyakorlása legbiztosabb záloga a haza üdvének és boldogulásának, mert a hazát virágzóvá, nagygyá csak fiainak erkölcse teheti, az egyes embert pedig jóvá, igazlelkűvé, a társadalom hasznos tagjává és a szabadságra méltóvá csak a keresztény hit, a keresztény erkölcs teszi.

Óhajtom pedig, hogy jelen főpásztori szózatom a jelen évi Vízkereszt utáni második vasárnapon, vagyis *Jézus szent neve* ünnepén megfelelő oktatás kiséretében a hívő népnek a szószékről felolvastassék. Jézus szent nevében küzdöttek őseink és győztek a pogányok felett. Ez a szent név volt biztosítéka hazánk ezredéves fennállásának, ez biztos záloga jövő megmaradásának a következő évszázadok emberi szem előtt beláthatatlan folyamában Hő kívánságom, hogy ezen a napon a hívek a töredelem szentségéhez járulván, oly szándékkal vegyék magukhoz az Úr drága szent testét, hogy az a Jézus Krisztus, a ki minden nemzetek kívánsága és királya az örökkévalóságnak, őrizze oltalmazza, tartsa fenn hazánkat további ezredévek életére. Ajánljuk fel hazánk, nemzetünk jövőjét az Úr Jézus Krisztusnak; az Ő szent neve ragyogjon hazánk egén a jövő századok folyamán is. Az év minden vasárnapján és ünnepén a legfelségesebb Oltáriszentség előtt mondassék el háromszor az Úr imája és az angyali üdvözlet egy könyörgéssel apostoli Királyunkért, kinek atyai bölcs kormánya alatt lépi át a magyar nemzet az ezredév küszöbét. De óhajtom, hogy nemzetünk apostolának, szent István királynak ünnepe ebben az évben különös fénynyel, különös kegyelettel tartassék meg püspöki megyém minden egyházában, jeléül annak, hogy valamint a múltban élvezett isteni segedelmet az általa elterjesztett igazi keresztény hitnek köszönjük: ettől és csakis ettől várjuk a mindenható Isten oltalmát és jótéteményeit a jövőben is.

Az örök jóságú Isten, a kinek esztendei soha sem fogyatkoznak meg, legyen oltalma, erőssége e magyar hazának a jövőben is; áldja, oltalmazza Királyunkat és a haza minden gyermekét. Amen.

Kelt Károlyfehérvárott, 1896, vízkereszt ünnepén.

Dr. Samassa József egri érsek körlevele.

Honfoglalásunk évezrede.

Üdvvel virradjon drága hazánkra az 1896. esztendő, melyben ezredik évét ünnepeljük annak, hogy őseink annyi küzdelem árán, győzelmes harczok, munkás, szívós kitartás által, mintegy a természetes viszonyok rendjét megtörve, a Pannoniával határos részeket s majd magát Pannóniát meghódították s állandóan és végleg megtelepedtek e földön, mai Magyarországunkban. *Az utódok harczi dicsősége, okuló bölcsesége, szellemi nagysága fentartotta, az édes hazának nevezete nekünk megszentelte e hont s mindannyiunk szeretete benne, az egyetlenben forr össze.*

Hisz volt-e valaha nemzet, melynek szentebb lett volna a haza neve, a haza nagysága? mely bensőbb odaadással, elszántabb szilárdsággal, törhetetlenebb hűséggel ragaszkodott volna a hazához?! Dicsőségünk és boldogságunk, hogy hírünk, nevünk róla szállt reánk; képének ragyogása, mint a reánk virradt napé, a mi mindennapi gyönyörűségünk. Más nemzeteket tudós férfiak bölcseleti tételekkel oktattak be, hogy a haza üdvében a közjónak, sorsuknak zálogát lássák; belénk a természet oltotta ezt; nekünk nem kelle ily oktató szót várnunk; bölcsőnktől kezdve már minden érzésünk egy czélra lángolt: hogy minden tehetségünk, minden tevékenységünk a hazáé legyen és szent legyen előttünk mindig a haza gondolata!

E belénk oltott, e velünk született honszeretet vívta ki csak Isten kegyelmével, hogy hazánk évszázadokkal túlélte Európa több országát; és midőn a háborúk esélye hazánk legszebb, legjelentékenyebb részeit ellenségek kezére juttatta, e honszeretet hatalma nem engedte erőre kapni biztonságunk érzetét s kiűzetésükkel csak azt a késő korra is átszálló fényes példát hagyták, hogy a magyar meg tud halni hazájáért, de leigázást tűrni nem.

A lángoló hazaszeretet fellobogásával, a nemzet összes rétegeinek versenyre kelő lelkesültségével, örvendező emlékezéssel ünnepli azért a magyar honfoglalásának évezredét.

De a boldogító visszaemlékezés hatása alatt lelkünk önkénytelenül a múltakba mélyed, hogy a múltnak ismeretéből tanulságot merítsünk a jövőre.

Az emberiség történetét a bölcseség érteti meg velünk, az a bölcseség, mely az események komoly megfigyelésében, a jelennek és jövőnek a multakból levont megismerésében áll. Nem is elég csak látni a tényeket; az okok után kell kutatnunk, behatóan vizsgálnunk: mi miért történt, mi miért maradt el; miért ott a bukás, miért itt a siker? A történelem ugyan nem szoroson kimért, változatlan folyamatban halad; nagyok az eltérések, fordulatok, annyira, hogy még a valószínűtlennek bekövetkezése is valószínű: de rendszerint mégis hasonló okok, hasonló eredményeket szülnek s a jövő megítélésének nincs biztosabb mértéke, mint annak felismerése, hogy idők hosszú során át ugyanoly okokból az esetek legtöbbjében mily eredmények származtak.

A történelem ez oknyomozó igaz tudása nélkül az államok élet-fejlődéseinek, sorsuk fordulatainak tanulmányozásában sokféle tévedések útvesztője nyílik meg.

Az igazságot kutatva, a múltak hasznos tanulságai s bizonyságai nyomán előttem világos, hogy az Úr az *„ki megsokasítja a nemzeteket és elveszti azokat, és helyreállítja a felforgatottakat“* s hogy ezért a nemzetek életereje az isteni Gondviseléstől függ s mindennek központja Krisztus. Hangosan hirdeti ugyanis az egész történelem, hogy Isten az, ki az emberiség szakadatlan nagy mozgalmait, sorsa esélyeit bölcseségével intézi s az emberek szándoka nélkül is saját czéljaira fordítja.

Történelmünk lapjai bizonyítják, hogy Isten titokzatos terve a magyar nemzetet is külön hivatásra jelölte ki s avatta fel.

Midőn a teljesen ismeretlen, századokon át névben sem hallott magyarság viharkép Európára zúdult, világfelforgatóknak hirdette őt a megrémült világ; és ősi fészkéből Istentől kiszólítva, új névvel új rettenetet hozott e földre; magát a római birodalmat is megmozgatta s az akkori idők romlottságának büntetéséül vészt, pusztulást hagyott nyomaiban mindenfelé. Istentől vett hivatásának parancsából városokat,

helységeket, tartományokat, országokat megrázkódtatott, feldúlt, felforgatott; és a Nyugat kincseit összezsákmányolva, majd teljes enyészetbe döntötte azt. De miután Pannoniát, Európának e termékeny s a polgárosultság minden szükséges eszközével bőven rendelkező részét birtokába vette, virágzó és hatalmas országot alapítva, a hitnek ádáz és kegyetlen üldözőjéből a kereszténységnek paizsa, védbástyája lett.

Méltán mondja idevonatkozólag a tudós Baronius, kiben az ész ereje, az ítélet élessége bámulatos tudománynyal párosult: „Kétségbevonhatlan, hogy e nemzetet valamely csodaszerű erő és csak fensőbb sugallat indítá ki Ázsia legtávolabbi ősi rejtekeiből és választá ki, vezérlé, emelé oda, hogy a kereszténység legfőbb, megdönthetetlen erősségévé lett. Hősöket szült, kiknek világraszóló vitézségével — a mi még bámulatosabb — kiváló jámborságuk versenyez. Szóval: megtörhetlen vitézségével, csodálatra ragadó győzelmeivel, a török tízszeres erejének maroknyi számban ellentállva, századokon át hősileg megoltalmazta és derekasan oltalmazza a kereszténységet."

Ugyanígy az ékes tollú Lansius: „Isten és az emberek összhangzó szándéka és ítélete szerint Magyarország a kereszténység paizsa, bevehetetlen vára, legbiztosabb védbástyája lett a törökök ellen." S ismét: „A magyarok a keresztény világ őrállói." Majd: „Ők egész Európának oltalmazói, nemtői, méltók már ezért is, hogy nagyságuk előtt hálás lélekkel hajoljanak meg a nemzetek."

Végül Kontzen Ádám: „Nem ugyanezt látjuk-e Magyarországban is, melynek nagy része már régota a török hatalmában; de a többi rész fejedelmeinek s nemeslelkű fiainak hősiessége által ellenállt, sőt a szabadságot is védelmezi. Ha a magyarok nincsenek, a többiek mind dicstelenül, a nagy török birodalom szolgaságába esnek."

Magyarország békében és harczban kifejtett nagy tetteivel valóban hálás elismerésre kötelezte le Európát, mely a magyarok hősiességében találta oltalmát, a magyarok küzdelmeiben nyugalmát, a magyarok veszélyeiben biztonságát.

Ez volt Isten végzése kezdettől fogva Magyarország felől. S ez isteni végzésnek köszönhető ez ismeretlen nép bámulatos haladása, hatalma, fényes példákban megnyilatkozott mindennemű kiválósága. Évkönyveink erről tanúskodnak; bőségesek ott a példák, a hosszú, háborús idők, a válságos korszakok ide vágó példái. Hol az a nemzet, mely a keresztény vallást egyszer elfogadva, szilárdabb kitartással, elszántabb vitézséggel küzdötte volna le annak halálosabb ellenségeit?! Ez istenileg kijelölt hivatása teljesítésében pedig a magyar nemzetnek őre és vezére a katholikus egyház volt.

A kereszténység intézményeit nemzetünk korán, már sz. István vezetése alatt meghonosítva, hitbuzgalmának oly fényes tanúságát adta

s vette annak megtisztelő jutalmát, hogy tetteivel Krisztus paizsa, a hit védbástyája czímére érdemesült.

Országunk, a kereszténység szolgálatában, munkásság, igazság, új intézmények és törvények művelő hatása alatt bámulatosan gyarapodott. Az államfő hatalmát a szabadság és közjó érdekében törvények korlátozták. A törvények és országos intézmények nagy részben az egyháztól vétettek át. Békében és hadban a jó erkölcsök uralkodtak. Hódolt az erénynek minden. A hitbuzgó magyarság két módon: harczban bátorsággal és vitézséggel, békében munkássággal és szellemi művelődéssel szolgálta hazáját.

S ez természetes.

A társadalomnak legerősebb kapcsa és alapja a vallás; azért a társadalom csak úgy állhat fenn szilárdan, rendje, nyugalma csak akkor teljes, ha maga a vallás, melyen nyugszik, minden részében tökéletes s valóban az *Úr igazsága;* úgy, hogy a mennyire a vallás ez igazságtól eltér, a társadalomra oly mérvben szakadnak a bajok. És épen ezért, mivel a katholikus egyház az egész igazságot birja s az örök rendnek a mulandó lét viszonyai közt hű kifejezője: a társadalmi rendnek mindenkor legerősebb támasza s legtökéletesebb előképe volt. — Mennyi és mily nagy jótéteményekkel boldogítá pedig nemzetünket, tanú rá történelmünk. Az egyház ugyanis azokat, kik vadságukban, műveletlenségükben más hatalmat azon kívül, mely tűzzel-vassal pusztítva dúl, nem ismertek, emberiességre nevelte. A nyers erő helyébe a jogot tette; a magánjogi s nemzetközi viszonyokat az igazság követelményeinek megfelelően szabályozta; érvényre emelte a testvéri szeretet közös érzetét, míg előbb a harczi kegyetlenség csak a legyőzöttnek végpusztulásával csillapult. Olykép vonta meg és biztosítá mindannyinak jogkörét, hogy egyúttal áldozatkész szeretetében mindennemű nyomor enyhítésére forrást nyitott. Az egyház ez anyai gondozása alatt századokon át csodaszépen virágzott fel hazánkban a keresztény műveltség. Ennek sértetlen megóvására pedig vallásos királyaink az úgynevezett vegyes gyűléseken — synodusokban — legtöbbnyire a zsinati kánonok és pápai határozatok nyomán s azokkal összhangzó törvényeket szabtak; tisztán egyházi ügyekben törvényhozói hatalmat maguknak nem igényeltek, de az egyház törvényeinek végrehajtását tőle telhetőleg elősegítették. E gyűléseken frigyben volt a tudomány, bölcseség, tekintély és erény. Az állam az egyházfők tekintélyét, mely az alattvalók fegyelmezésében üdvösen érvényesült, gyanús vagy irígy szemekkel nem nézte; és a hol saját ereje elégtelennek bizonyult, nem vetett akadályt a jónak. Egyház és állam tehát karöltve haladt, egymást gyámolította; a lelki hatalmat támogatta a világi hatalom; az állami felsőség iránt az alattvalókat engedelmességre, szeretetre nevelte az egyház,

megtartva mindig a jogosság, a méltányosság törvényeit. A visszaélések kiirtattak; a gyengék elnyomóik ellen alkalomadtán mindenkor védelemre találtak. Így virult a társadalmi béke; így alakult, fejlődött Magyarország.

Ez időktől őseink magának az isteni Gondviselésnek nagy és üdvös tettekre hívatott munkatársaiul tüntek fel és dicsőségük a keresztény hit védelmének, a barbárok közti hitterjesztésnek, a szentföld felszabadításának munkájában gazdagult. A mig pedig fensőbb hivatását követve, a hit védelmében hűen kitartott, a nemzetek sorában méltán foglalt el kiválóbb helyet. Vaknak kellene lennie valóban, a ki be ne látná, hogy a mint Magyarország ekkép az emberiség javának munkálásában mindannyiaknak élén haladt: ennek alapja ott van, hogy Istentől szeretve, az egyház által a maga képére alakítva, ez isteni forrásból merité ama kiváló értelmi fenséget és erkölcsi nagyságot, mely szelleme sajátos tulajdonkép természete nemességének kitüntető jellege. Az egyház iránti odaadó hűségének s lángoló buzgalmának jutalmául pedig amaz viszont fenséges feladatának részesévé tette s a lelkek értelmi s erkölcsi kormányzásában munkatársává magasztalta fel. — Dicsőbb kitüntetés nemzetet nem érhetett, sem magán- és nyilvános élete örvendetesebb előjelek között virágzásnak nem indulhatott, szerencsésebben nem fejlődhetett.

A teremtés Ura, kitől az államok jótetteik s erényeik földi jutalmát veszik, valóban sok áldással halmozta el hazánkat. Az ország intézményei hangosan szólanak: iskolák nyílnak, nagyszerű lyceumok keletkeznek, nyilvános könyvtárak, a művészet remekeivel megrakott új múzeumok támadnak.

A keresztény népeknek csak úgy, mint az egyeseknek, üdvök vagy romlásuk egykép azon fordul meg: mennyiben szolgálják Isten czélját vagy hajlanak el attól; s azért rendesen, midőn hűséges buzgalommal ragaszkodnak Istenhez, útjok természetszerűleg boldogságra visz; midőn elpártolnak tőle, aláhanyatlanak. Ennek tanúságát mutatja nemzetünk sorsa is.

A míg ugyanis ősi intézményeink, régi törvényeink teljes erejökben fennállottak: a nemzet nagysága is rendületlenül megállt; és sem külellenesség támadásai, sem belvillongások tusái meg nem ingathatták, meg nem gyengíthették; de mihelyt a birvágy a lelkekbe berágta magát, a kegyhajhászat elernyeszté a szellemeket: ingadozás, bizonytalanság fogta el az országot s mert megszilárdítására egynél a bátorság, másnál a belátás hiányzott, erősebb válságokat szenvedett.

Mint mindig és mindenütt, nálunk is pártoskodást szított az a bűnös szellem, mely nyughatatlanságában s fékezetlenségében szabadságért, dicsőségért, hatalomért versengeni mindenha kész. Zavargások,

lázongások, belháborúk törtek ki; midőn egy-két kényúr, kiket a kegyhajhászók serege környezett, a szolgaságba hajtott, adósságba vert népet a folytonos háborúskodásban adózással, katonáskodással zsarolta, előzte földjéről s az általános nyomor közepett ütötte fel zsarnoki uralmát. Gaztett, aljasság, becstelenség, mind nem szolgált akadályul, hogy a hatalmat bitorolhassák, az önkényt, a zsarnoki szeszélyt vallva törvényökül.

Nemzetünk is tapasztalta tehát az Irás szavainak igazságát: a bűn nyomorba veti, az igazság felemeli a népeket.

Barbárok fegyvereitől elnyomva, hazánk már-már összeroskadott. A tatár- és török-dúlás pusztításait ismerjük. A gyászos csapások emlékétől megborzad, visszariad lelkünk. Megfertőzött, lerombolt, leégett templomok, legyilkolt papok vérétől festett oltárok, kifosztott városok, vértől párolgó mezők, holttestektől duzzadó folyók, vad gyönyörrel kigondolt hóhérmunkák, feldúlt sirok, szétszórt csontok, hamvak . . . . Nem lehet oly ellensége a magyarnak, kit e látvány könyekre ne fakasztana. Óh Magyarhon, hősöknek, dicső királyoknak szülőhona!

De a jóságos Isten, ki midőn bosszul is, kegyes, midőn büntet is, irgalmas, csak figyelmeztetni, inteni akarta e nemzetet, hogy a föld nem maradandó lakása, csak szállóhelye; hogy mindent ő intéz akarata szerint s mi szilárdnak, mélyen begyökerezettnek látszik, ledönti egy pillanat alatt.

De ha Magyarország önmagáról megfeledkezve, egy időre le is tért Istentől kijelölt hivatása útjáról és rossz szellemnek engedett: Isten végtelen kegyelméből végkép még sem bukott el; bajaiból magához jött s élvezni kezdte a béke áldásait.

Mindeme nehéz küzdelmek és súlyos csapások közepett pedig sokszorosan kitünt az egyház isteni ereje, hatalma; nyilvános tényekben jelentkeznek, ragyognak fel hazánkkal éreztetett nagy jótéteményei. A közszükségben és nyomorban legáldásosabbnak bizonyult az egyház anyai szeretete, mely legfőbb dicsőségét egyébként is mindig a közjó közös munkálásában birta. A józan haladást mindenben elősegítette; az emberi törekvések sikerét saját erejének hatályával fokozta s a társadalom legfőbb érdekeit együttesen mind felkarolta.

Hamisítatlan történeti emlékeink az egyházat minden elfogulatlan s nyugodt szemlélő előtt önmagukban fényesen igazolják.

Az egyház és haza kiválóbb fiainak közös törekvése oda irányult, hogy a hazát helyes kormányzati elvekkel és eszközökkel akkép szilárdítsák meg, hogy hatalomban megdönthetetlen, javakban gazdag, dicsőségben nagy, léleknemességben fenkölt legyen.

A helyes kormányzat elvei s eszközei közül elég legyen itt csak egyet kiemelni.

Az államban a törvény az, mi a családban a családfő. A törvény megszabja a polgárok jogait, a jóra jutalommal buzdít, a rossztól büntetéssel riaszt. Ámde maga a törvény nem nyújt önmagában elég biztosítékot; kell lenni egyszersmind, ki a törvény szentségét megvédi s s elhanyagolásának meggátlására eléggé képes és hatalmas. A törvény érdeke ép úgy megköveteli tehát a végrehajtó hatalmat, mint az állam érdeke a törvényt. S e tárgyról gondolkozva, nekem úgy látszik, sokkal kivánatosabb, hogy jó kezekben legyen a rossz törvény, mint rossz kezekben a legjobb. Mert a kiben a hatalom jó szándékkal párosul, ha a törvényt alkalmazza, kizárólag csak az igazságot és méltányosságot tartja szem előtt s ha tán a törvény kétes, oly értelemben veszi azt, mely a magán és közjónak inkább megfelel. De a kikben hiányzik a becsületes jó szándék, kik a közhatalomban csak önhatalmuk és akaratuk erősödésének eszközét látják: a törvény szavára nem hajtanak mindenben a maguk tetszése, kénye-kedve szerint döntenek. Ily eljárás mellett az államnak, melynek alapja a jog, nemcsak tényeikkel, de még inkább példájokkal csak romlására vannak. Mert a példa könnyen vonz és követője bőven akad. Ezért a közhatóságok megválasztásánál a legéberebb óvatosság szükséges.

Mert habár igaz is, hogy helyes kormányzat csak kitünő férfiaktól, nagy és kiváló tehetségektől várható: de itt sincs minden veszély kizárva. Az uralomvágy ugyanis nem a lanyha, de az élénk, nagyratörő, nagy tehetségű szellemeket kapja el. A magas állás reménye, igaz, bármi nehéz küzködésre, bármi erős munkára, bármi veszélyes kisérletekre felbátorít; szabad államban hitelre talál mindenki és ha a hatalom átruházása eszélyes óvatossággal történik, a hatalom gyakorlása üdvös korlátok közt marad. Törvényes hatalom s mérsékelt uralom a szabadság biztosítéka; s erejét haladó dolgokra nem könnyen akad vállalkozó. Ha pedig olyan jut hatalomra, ki valamennyieknél többre képes, ha gonosz, a hatalom birtokában még gonoszabb lesz; de ha még oly megbízható jellemnek mutatta volna is magát, kitől minden tisztességtelen dolog és szándék távol állt: az emberi természet gyarlósága mellett megeshetik, hogy legjobb elhatározásai daczára szenvedélyei elsodorják és már maga a könnyű vétkezés alkalma és lehetősége vétekre viszi.

Miért is hazánk alkotmányos szervezetében mély bölcseséget s mintegy magasabb kéz intézkedését lehet látnunk abban, hogy az államhatalom kezelői időről-időre változnak, mi az állam fennállásának, tartós fenmaradásának legerősebb biztosítéka; és hogy egyetlen kézben nem pontosul össze korlátlanul minden hatalom, hogy kivételes jogosultsággal kiemelkedve bűn nélkül veszélyeztethetné a közszabadságot a köznyugalmat. Ily szervezet mellett vált lehetővé, hogy honfoglalá

sunk után ezer évre hazánk nemcsak fennáll, de fennáll akkép, hogy minden létező államnál régibb s a letünteket túlélte.

Mily eredményeket, mily sikereket s vívmányokat ért el pedig intézményeinek uralma alatt nemzetünk, évezredes fennállását ünnepelve, országos kiállításban mutatja be. Mint várható, az emberi észnek az élet szükségletei s kényelmeire megalkotott sok és nagyszerű művei tárulandnak elénk; a haladásnak, művelődésnek bámulatos nagy művei.

Fenséges látvány ragad meg, az emberi szellem, az ész igazi megdicsőülése, hol ez összes természeti képességeit, hatalmát feltárja.

Mily haladás!

Az iparnak mily csodái az építményekben. A mezőgazdászat fejlettsége, a vizvezetékek, a hasznot hajtó csatornázások, a mesterséges kereskedelmi kikötők, a tavak, folyók, tengerek szabályozása, az ész mily csodás alkotásai. Mily vívmányai a gőzgépek, vasútak, gőzhajók. Mily tökély s változatosság a bútorzatban, a szobrászatban, a festőművészetben. Mily lelemény a vadállatok leigázása- és szolgálatba fogásában. Mily tömege az újon feltalált fegyvereknek, hadi szereknek. Mily bősége a gyógy- és óvszereknek. Mily gazdagsága a gondolatjelző és közlő jegyeknek és eszközöknek. Az ékesszólásnak mily lelket igéző ragyogása, a költészetnek mily pazar bája s kelleme. A hangszereknek hányféle neme, a zene és énekművészetnek hányféle alakzata. És a gondolatot, a fényt, a betűt, az erőt villámgyorsan közvetítő villamos találmányok s készülékek, melyek jellemző bélyeget nyomtak korunkra s társadalmunkra. S a társadalom biztonsága végett, a nyers erő vagy furfang ellen, mennyi elővigyázati rendszabály, mennyi törvény; s a jogkörök szigorú megvonásával a közélet mily fegyelmezettsége. Mily éleselműség a csillagok távolsága, száma, forgása meghatározásában, egész rendszerök tudományos kifejtésében. Általán az ismereteknek mily kincse, mily halmaza!

Ámde bármennyire elragadók, fenségesek legyenek is az iparnak, művészetnek, a szellemnek elénk tárulandó csodaművei, remekei: nem feledhetjük el a nagy parancsot: *Imádd a te Uradat Istenedet és Neki szolgálj egyedül.*

Miért is ez évnek hajnalán és egész folyamán hálatelt lélekkel emelkedjünk többször te az Úrhoz, ki hazánkat oly soká fentartotta s az idők hosszú során át kegyelmének annyi erősítő és boldogító áldásával halmozta el.

De az évezred alkonyán a múltak emlékébe mélyedt lelkünk a multtól és jelentől aggodó várakozással fordul a jövő felé.

Ki láthat a jövőbe?

Tapasztalati igazság, hogy minden állam fenmaradásának biztosítékai ugyanazok, melyekre alakulásakor helyezkedett. Isten kegyelme

mellett hazánk fennállásának, boldogulásának alapját és biztosítékait is szintén ugyanazon erőforrásokban és tényezőkben találja meg, melyekből élete, fejlődése, virágzása kelt. És ezek: vallásossága, hon- és szabadságszeretete.

A jelen és jövő bajainak elhárítására legbiztosabb mód a társadalmat Krisztus tanainak oltalma alá helyezni, melyek minden fájdalomra írt nyújtva, minden elmébe fényt árasztva, egyszersmind a nemzeteket is sokkal biztosabban megvédik, mint a törvények s a fegyverek.

Hisz hol van bármely államnak az a törvénye, mely csak távolról is összehasonlítható legyen az Isten és felebaráti szeretetről szóló Krisztusi parancscsal? !

Ebben gyökerezik a legfőbb, legmagasabb erkölcstan, mert az igazi jó, becsületes életnek egyedüli alapfeltétele, ha azokat szeretjük, a miket szeretni kell s akkép szeretjük, a mikép szeretnünk kell — Istent tehát és felebarátunkat, vagyis minden embertársunkat.

Ebben gyökerezik a társadalom boldogsága, mert a társadalmat mi sem tartja össze s óvja meg biztosabban, mint a kölcsönös hűség, a megbonthatatlan egyetértés köteléke, midőn az emberek a közös jó szeretetében találkoznak, mely a legfőbb, a legigazabb: Isten, és egymást Ő benne őszintén szeretik, mert Annak miatta szeretik, a ki előtt szeretetök indoka rejtve nem maradhat.

A hol pedig e törvény ereje a lelkeket át nem hatja, ott az erkölcsök is hanyatlanak, az egyetértés felbomlik, mert a birvágy kerekedik felül. S a hol ez beette magát, fegyelem, tudomány, ész hatálytalan. A hol a jók azt kénytelenek látni, hogy a vagyon erény s érdem nélkül is emel; a hol a gazdagságnak a nép szemét elkápráztató álfényébe a tisztesség mindinkább belevész, az erény szeretetét kiöli az anyag szeretete: ott az élvezetvágy az igazságtól elvonja, elszédíti a lelkeket. Hol a gazdagság minden: hűség, becsület, szabadság, a lélek e nagy kincsei, elvesztik értéküket; mert az erénynek csak egy útja van — és tövises útja, de a pénzvágy eszközeiben nem válogat, útját, jóval-rosszal nem törődve, szabad kénye szerint szabja meg. És mivel az emberek szemében minden dolognak becset és értéket azon előny ad, melyet nyújt: így a gonoszságot is a vele járó haszon szüli és neveli; mert jutalom nélkül senki sem lesz rosszá.

A szeretet nagy törvényéből könnyen megérthető az is, hogy a társadalom üdvére főfontosságú: mily tiszteletben és alkalmazásban részesül az igazság, annyi más erénynek eme szülőanyja. Ez nemcsak a gyöngéket védje meg a jogtalan sérelmektől, de az egyenlőség alapján a legfelsőbb s legalsóbb osztályokat egyenlő jog alá fogja, vagyis ugyanazon törvényeket szabja elő mindannyinak, a törvény előtt egyen-

lővé tegyen mindenkit. Méltóságban, rangban különbség lehet, de nem a törvény előtt. A törvénynek tisztelete az államok erőssége; az igazság elhanyatlása az államok veszedelme. Az igazság tisztelete, ápolása azért első állami kötelesség; egy korszak, egy államrendszer, a közélet egy nyilvánulása sem mellőzheti azt; tisztelni kell pedig az igazságot önmagáért, különben megszűnnék lenni az, a mi, és tisztelni kell azért, mert valódi nagyságra és dicsőségre csak az igazságszeretet emel.

Nem szabad tehát állampolgári jogában senkit sem csorbítani, mert a jogsérelem nem egy a kormányzással; és nem szabad alaptalan vádakkal bárki ellen is gyanút, ellenszenvet kelteni. Ellenségnek csak azokat lehet tartani, kik fegyverrel törnek a hazára, vagy ennek ellenségei között keresik szövetségeseiket: de nem azokat, kik eltérő felfogásban vannak a haza java körül. A szellemek, a czélok egysége a vélemények különbözése mellett sértetlenül fennmaradhat.

A mi pedig már a haza szabadságának szeretetét illeti: serkenteni, buzdítani kell a haza fiait, hogy vállvetve álljanak a szabadság védelmére, zárják útját minden idegen befolyásnak, szeressék a hazát, melyet bölcsőjében, növekvésében, fejlődésében, megizmosodásában annyi gonddal, annyi küzdelemmel, annyi kiontott vérrel, annyi életfeláldozással védtek meg s hagytak ránk szent örökségül őseink.

Jövőnk a Gondviselés titka. De ne aggódjunk. Nem hagyja ő el azokat, kik szilárd hittel, igaz felebaráti szeretettel, az igazság rendületlen tiszteletével leküzdik, az ész uralma alá hajtják a szenvedélyek, a csábok gonosz ösztönei. Ő látja küzdelmeiket; ő győzelemre segíti a küzdőt; felemeli, támogatja a lankadót, csüggedőt és megadja a győzelmi babért.

Ez érzelmekben egyesülve emeljük szemeinket, szívünket az irgalmasság Atyjához, jóságos Istenünkhöz és buzgó imával kérjük, tekintsen le annyi bajtól zaklatott, annyi csapással sújtott, annyi viszontagságot átszenvedett édes hazánkra; vígasztalja meg s adjon erőt mindnyájunknak, hogy atyáinkhoz, dicső őseinkhez, mindenben méltóknak bizonyulhassunk.

Kelt Egerben, 1895. deczember 25-én.

Bubics Zsigmond kassai püspök körlevele.

I. A papsághoz.

Tisztelendő Testvérek!

Rég óhajtottalak lélekben felkeresni, Tisztelendő Testvérek, hogy szeretett hazánk ezredéves fennállásáról és azon nagy kötelességekről beszéljek hozzátok, a melyek bár máskor is, de főképen ezen magasztos alkalommal reánk hárulnak.

Azonban a Gondviselésnek úgy tetszett, hogy oly betegségben sínylődjem az imént lefolyt téli időszak egy tetemes részén, mely nemcsak abban gátolt, hogy, mint szerettem volna, személyesen is megbeszélhessem veletek e nagyfontosságú ügyet, de az által, hogy a kór épen jobb kezemet sanyargatá, az írást tette rám nézve lehetetlenné. Ezért kénytelen voltam arra szorítkozni, hogy múlt évi deczember 28-án kelt rövid utasításomban csak azon teendőket rendeljem el, melyek hazánk fennállásának ezredik éve beköszönése alkalmával voltak szem előtt tartandók.

Már akkor megígértem, hogy ezredéves ünnepünk alkalmából később bővebben fogok hozzátok szólani.

Hálával eltelve a mindenható orvos iránt, ki a betegek gyógyítója, s engem is kimentett súlyos bajomból, sietek már most legalább szellemileg érintkezni veletek, Tisztelendő Testvérek, és lelketekre kötni azon szent

kötelességeket, melyek az említettem alkalomból a mi hathatós közremunkálásunkat igénylik.

Mint papok, mint az isteni malasztok és kegyszerek kiszolgáltatói, mint a gondjainkra bízott hívek lelkipásztorai, tanítói, ha kell tanácsadói, sok és szép kötelesség terhe tétetett a mi vállainkra; de ez a teher könnyű, mint az édes Üdvözítő mondja, mert hisz ez a teher az, melyet ő is szent vállaira vett, pedig ő nem nehány száz vagy ezer hívő, hanem az egész mindenség, a volt és leendő emberiség terhét vette magára. Könnyű tehát ez a teher nekünk, Tisztelendő Testvérek, mert hisz saját lelki gyermekeinkért és az édes Jézus Krisztusért vettük azt magunkra s annak türelmes hordozásával saját üdvösségünket is munkáljuk. Ez a teher az, mely a gondjainkra bízott hívek lelki épségének munkálásában nyilatkozik, a kegyszerek kiszolgáltatásának, a betegek látogatásának, a tudatlanok tanításának, az élet minden viszonyaiban az irgalmasság testi és lelki cselekedetei gyakorlásának nagy és nemes munkájában.

Mostanig letelt főpásztori működésem ideje alatt többször megragadtam az alkalmat, hogy szent hivatásunk ezen ágazataiban jó tanácscsal, útbaigazítással, buzdítással, atyai intelemmel legyek segítségtekre. És örömmel tapasztaltam, hogy a mag, melyet közöttetek ilyképen elhintettem, termékeny talajra hullott.

Van azonban szent hivatásunknak egyházi jellegén kívül egy másik jellege is, mely amazzal nemcsak nem áll ellentétben, hanem ki kell, hogy egészítse, ha hivatásunkat teljesen és minden ízében be akarjuk tölteni. E másik jelleg a mi állampolgári mivoltunkból származik s azt követeli tőlünk, hogy ne csak jó papok legyünk, hanem jó hazafiak is; hogy híveinket nemcsak a templomban, nemcsak a gyóntatószékben, nemcsak életök fontos pillanataiban szolgáljuk, úgy, miként az isteni Üdvözítő is szolgálta az ő apostolait és az ő népét, hanem, hogy minden téren, tehát a szellemi művelődés terén, a hazafias irányban való nevelés és oktatás terén is megtegyük azt, mi e tekintetben természetszerű kötelességünk. Természetszerű kötelességünk nemcsak azért, mert a szeretett hazának fiai, polgárai vagyunk, hanem azért is, mert az papi hivatásunktól elválaszthatatlan.

És, Tisztelendő Testvérek, valamint jó hazafiak csak akkor vagyunk, ha egyszersmind jó papok is vagyunk, úgy viszont jó papok is csak akkor lehetünk, ha jó hazafiak vagyunk. Valamint a test lélek nélkül holt, valamint a hit cselekedetek nélkül meg van halva, valamint tehát az ember fogalmától elválaszthatatlan a lélek által megelevenített test, mely a nélkül csak holttetem volna, s valamint a hit fogalma nem állhat meg a jó cselekedetek nélkül, mert ezek képezik annak lelkét, valódi életét: azonképen csak akkor vagyunk méltó papjai, eleven

tagjai az Úr anyaszentegyháznak, ha bennünk a papi élet szentségével és tisztaságával egybe van forrva a hazának, magyar nemzetünknek szeretete s ebből kifolyólag tettekben nyilvánul a mi hazafiságunk. Mert a hazafiság nem hangzatos mondásokban, nem alkalomszerűleg kitörő — de gyorsan lehülő — fellelkesedésben áll, hanem azon folytonosan tartó, soha meg nem szűnő, gyakran fáradságos és terhes munkálkodásban, melynek czélja szeretett magyar hazánk boldogulását, gyarapodását, fejlődését előmozdítani.

Főképen két terünk van arra, hogy a fentebbiekben röviden körvonalozott kötelességeinket Istennek tetsző módon teljesíthessük: a templom és az iskola. Van ugyan még egy harmadik is, t. i. a közélet mezeje, melyet elhagynunk szintén nem szabad, mert nemcsak isteni, de emberi jognál, sőt édes hazánk törvényeiben adott jognál fogva is e téren is megillet minket a köz javára való üdvös munkálkodásnak joga és kötelessége. De én most csak a két fentemlített működési térről akarok szólani.

Nemzetünk európai életének ezredik esztendejét immár betöltötte. Ez az epochális esemény feljogosít arra, hogy jelenlegi és ezredév előtti multunkat összehasonlítsuk, sőt megköveteli azt, hogy így felismervén a két határvonal közötti különbséget, ebből tanulságot merítsünk a jövőre. Nem akarok e gondolatnál hosszasabban időzni, csak annyit tartok szükségesnek megjegyezni, hogy ezen ezredév alatt nemzetünk élete, hasonlóan a tenger színéhez, sok hullámzásnak, sok háborgattatásnak volt kitéve. Viharos tenger volt a magyar nemzet életének most bezáruló ezredéve, mert sok volt a zivatar, mely annak színét felkorbácsolta, hullámait magasra emelte és csak itt-ott engedett a nemzetnek pihenőt, nyugalmat. Úgy tűnik fel előttem a letűnt ezredév, mint a hogy az égi testek ismerősei és kutatói a nagy mindenségben keringő világok alakulását leirják. Megszámlálhatatlan idők hosszú folyamán keresztül forrongnak az alkatrészek, míg végre nagy sokára szilárd alakot öltve, megalakúlnak belőlük azon világok ezrei, melyek mindenkor az örök Isten mindenhatóságát van hivatva hirdetni, dicsőíteni. Ilyen ezredéves forrongás, átalakulás volt a mi hazánk története, adná Isten, hogy elértük légyen azt az időt, melyben bizalommal elmondhassuk: hogy e nagy fejlődési folyamat befejeződvén, a magyar állam immár erkölcsileg úgy, mint anyagilag szilárd alapokra van fektetve.

Azonban, fájdalom, a haladásnak, a fejlődésnek, a megerősödésnek kétségtelen s így el nem tagadható jelenségei daczára ma meg ezt a kedvesen, jólesően hangzó állítást nem mondhatjuk ki. Vallási, társadalmi, erkölcsi életünk még nem fejlődött odáig, hogy teljes nyugalommal pihenhessünk meg az ezer év alatt elvégzett munka után. De ez ne csüggeszszen el, hanem, mint a hogy az igazi férfiú ereje a veszé-

lyek között edződik meg, munkássága ekkor fokozódik : mi is hazánk erkölcsi és világi állapotának ma is forrongó tengerében álljunk helyt és tegyük meg kötelességünket. Küzdjünk a hon javáért, ma már nem úgy, mint hős elődeink az egyházi rendben vasból kovácsolt fegyverekkel, hanem a szent kereszt jelével s ennek árnyékában a tanítás, a nevelés fegyvereivel.

Szent István, nemzetünk első nagy emlékű királya, ki megerősítette a számos ellenségtől körülvett országot és megalapította a magyar királyságot, azon elv kifejlesztése által, mely már a vérszerződés azon pontjában is feltalálható, mely a hét törzsfő közül egyet, az Árpádét s ennek családját helyezte a nemzet élére, mondom, szent István joggal mondhatta Imre fiához intézett tanításában : unius linguae regnum imbecille et fragile est. Az akkori időben az akkori viszonyok között ezen mondásnak meg volt a maga jogosultsága. Egyénileg ma is áll az, mit a római közmondás tart, hogy mindenki annyi ember, a hány nyelvet beszél, de napjainkban az az állam erős, melynek polgárai — bár egyenkint több nyelvet is tudnak — az állam nyelvében mégis egyek ; mert az állam nyelvének tudása, annak használhatása, erősebbé teszi nemcsak az egyént, hanem magát az egyének összeségét : az államot is.

Ezen tudat s azon meggyőződés, hogy szeretett hazánknak és így közvetve szent vallásunknak is szolgálatot teszek a nemzeti eszme megszilárdításával, fajunk erejének megnövesztésével és gyarapításával, volt egyik vezérlő eszméje eddigi főpásztori működésemnek. Hogy e czél elérésére megtaláljam a szükséges és alkalmas eszközöket, már öt évvel ezelőtt, 1891. június 29-én IX. számú körlevelemben bekívántam tőletek azon adatokat, melyek segítségével közelebbről és pontosan megismerhessem a gondjaimra bízott egyházi megye kulturális és nyelv szerinti állapotát. És ti, Tisztelendő Testvérek, kötelességszerűleg eleget is tettetek ezen felhívásomnak s én az általatok beküldött adatokból némi örvendetes, sok szomorú, de egyszersmind sok tanulságos dologról értesültem.

Értesültem arról, hogy egyházmegyém 197 plébániája közül tisztán magyar csak 58 ; értesültem arról, hogy számos oly helyen, melynek neve is mutatja egykori magyar voltát s a híveik nevei is azt bizonyítják, hogy apáik magyarok voltak, ma már alig beszélik a magyar nyelvet ; de viszont értesültem arról is, hogy sok helyen híveim előszeretettel és igazi jóindulattal iparkodnak az állam nyelvének tudásában előrehaladni ; viszont arról is értesültem, hogy a magyar nyelv ismerete sok helyen lassan terjed. Ezért nem akarok mást vádolni, mint főképen a mi jó népünknek anyagi javakban való szegénységét, mely meggátolja őt abban, hogy oly tanítót válaszszon magának mindenütt,

ki őt e téren is oktatni, fejleszteni tudná és szomorúság tölti el lelkemet, ha elgondolom, hogy az 1879-iki XVIII. törvényczikk megalkotása óta tizenhat nemzedék nőtt fel iskoláinkban és az eredmény mégis aránylag oly csekély!

Hogy püspöki hivatásom minden ágazatának kötelességeit híven betölthessem, ezen dolgon is iparkodtam segíteni. S ezért intéztem hozzátok 1892. január 1-én kelt körlevelemet, melyben kifejtém azon kötelességeket, melyek e téren a papságra várnak. Már akkor lelketekre kötöttem azon kötelességteket, hogy e tekintetben is buzgólkodnotok kell és hivatkoztam arra, „hogy nemzetünk nemsokára megüli a magyar állam fennállásának ezeréves fordulóját és hogy ez ünnep széppé tételére közreműködni mindenkinek hazafiúi kötelessége. Legyen tehát a mi közreműködésünk az, hogy egyházi téren járuljunk hozzá hazánk egységesítéséhez, megerősítéséhez, hogy annál biztosabban, annál felvértezettebben léphessünk át nemzeti életünk második évezredébe. E munkának dicsőségében legyen részünk nekünk is, nem a dicsőség hívságos volta miatt, mert hiszen ily nagy műben nem az egyes emberek neve szerepel, hanem csak a nemzedéké, mely azt elvégezte, de legyen részünk e dicsőségben azért, mert ezzel is kötelességet teljesítünk."

Így szóltam hozzátok, Tisztelendő testvérek, említett körlevelemben és felhívtalak arra, hogy mindenki mondja el nekem írásban véleményét arról, miképen tehetünk valamit azon érdemben, hogy egyházi megyénk területén ezt a czélt elérjük.

E felhívásra érkeztek is hozzám jelentések a lelkészek részéről, melyekből nem egy örvendetes jelenségről és helyes gondolatról szereztem tudomást. Ezen jelentéseknek és az egyes plébániák állapotának és viszonyainak tanulmányozása folytán egész egyházi megyém területére, kivéve az 58 amúgy is teljesen magyar plébániát,*) folyó évi augusztus hó 15-ikétől kezdve *az isteni tisztelet rendjét úgy állapítottam meg, hogy azon czélt, melyet elérni akarunk, minden erőszakolás kerülésével, de a magyarságnak és államiságunknak érezhető fejlesztésével néhány évtized alatt elérhessük.*

*) Ezek: Barancs, Bodrog-Keresztúr, Boldogkőváralja, Boly, Bottyán, Buzita, Csécs, Encs, Erdőbénye, Erdőhorváti, Fáj, Felső-Gagy, Felső-Novaj, Felső-Vadász, Fony, Forró, Füzér, Gesztely, Girincs, Göncz, Göncz-Ruszka, Hegyi, Hejcze, Hernád-Kércs, Hernád-Németi, Hernád-Petri, Hidas-Németi, Imreg, InánCs, Jánok, Kenyhecz, Királyhelmecz, Krasznyikvajda, Léh, Lelesz, Mád, Monok, Nagy-Ida, Nagy- és Kis-Kér, Nagy-Kövesd, Nagy-Tárkány, Nyésta, Olaszi-Liszka, Perény, Rad, Radvány, Sátoraljaújhely, Somodi, Szepsi, Szerencs, Szikszó, Takta-Szada, Tálya, Tarczal, Tolcsva, Trauczonfalva, Vizsoly, Zombor,

Fő indoka ez intézkedéseimnek azon meggyőződésem, hogy főpásztori kötelességet teljesítek akkor, midőn megszüntetem azon félszegséget, hogy híveink egy része csak azért, mert anyanyelve a magyar, — de mert az egyházi községek híveinek többsége, vagy tetemes része nem lévén magyar s e miatt az isteni tisztelet sem magyar nyelvű — jóformán egész életén át ne részesüljön oly vallási oktatásban, melyet meg is tud érteni. Ma ez tényleg így van, mert a mellékelt kimutatásban felsorolt plébániák legtöbbjében az istenitisztelet teljesen tót nyelvű és csak itt-ott van annyiban kivétel, hogy sátoros ünnepeken magyar ajkú híveink is saját nyelvükön hallhatják az Isten igéjét, vagy magyar énekszóval zenghetik Isten dicsőségét. Fentemlített kötelességemből kifolyólag tehát úgy intézkedem, hogy ezentúl mindenütt, a hol magyar ajkú híveim is vannak, ezek is részesüljenek minden vasár- és ünnepnapon anyanyelvükön megérthető szent oktatásban. S ha talán a meglett korban levők közt néhol kevesen is vannak ilyenek, mindenütt vannak nagy számban iskolás gyermekek és serdülő ifjak, kik már értik nyelvünket. És e czélból elrendeltem, hogy a vegyes nyelvű községekben a vasár- és ünnepnapi nagy misében mindannyiszor magyar nyelvű oltár-beszéd — homilia — tartassék. Krisztus Urunk a jó pásztorról szóló példabeszédében elmondotta, hogy az, ha megtudja, hogy egy juha eltévelyedett, ott hagyja a kilenczvenkilencz igazat, elmegy és felkeresi azt az egyet s vállaira veszi és visszahozza a nyájhoz. Ilyenféle eltévelyedett juhaink azon híveim, kik meg nem értvén az isteni oktatást, abban részt sem vesznek. A jó pásztornak tehát kötelessége felkeresni ezeket és azon nyelven szólani hozzájuk, melyet megértenek, hogy az örök igazság forrásából ők is megenyhíthessék szomjazó lelküket. S ez annál könnyebben megtörténhetik, mert hisz amazokat sem kell ezekért elhagyni.

Az isteni tiszteletnek, illetőleg a szent ige hirdetésének egy másik eszköze az úgynevezett katechezis, hitelemzés, melyet főképen a serdülő és felserdült ifjúság számára tartunk a templomban. Nos hát, Tisztelendő Testvérek, valóban nem látom be, miért tartsuk ezt az oktatást az eddigi szokás szerint úgyszólván kizárólag tót nyelven. Hiszen 17-ik éve áll fenn és érvényben az 1879-ik évi XVIII. törvényczikk, mely kötelezőleg elrendelte, hogy a magyar nyelv, mint hazánk állami nyelve, minden népiskolában taníttassék! Tizenhét nemzedék, tehát a mi megyénkben 60,000-nél több gyermek került ki iskoláinkból azóta, hogy ez a törvény a maga áldásos rendelkezéseit érvényesíti. Lehet-e tehát azt mondani, hogy 17 oly nemzedékkel lévén dolgunk, melynek minden egyes tagja a törvény kívánalmaihoz képest kilencz esztendőn át nyert oktatást a magyar nyelvben, lehet-e mondani, kérdem újra, hogy azon nemzedék, melynek számára a katechezis első sorban létezik, ne értse

azt meg, ha magyar nyelven tanítjuk? A mely lelkész ezt állítaná, ezzel együtt vallomást tenne arról, hogy nem teljesítette azon kötelességét, mely szerint ő, mint a katholikus népiskolák igazgatója, őrködni tartozott volna a felett, hogy a szentesített törvény ezen rendelkezése is megtartassék. Ezzel nem vádolnék senkit, mert meg vagyok győződve, Tisztelendő Testvérek, hogy ezt tevén, igazságtalan volnék irányotokban. Sőt épen arra vannak bizonyítékaim, hogy az említett törvény üdvös intézkedései átmennek az életbe, mert a fentemlített jelentésekből van tudomásom arról, hogy az iskolákból kikerült ifjak szépen beszélik a magyar nyelvet. Szent Ágoston ismeretes kérdése alapján: si poterunt hi et hae, quare tu non? azt lehetne mondani, ha ez vagy az az iskola ilyen eredményt tud felmutatni, bizonyára ugyanilyent mutathatnak fel a többiek is. Elrendeltem tehát, Tisztelendő Testvérek, hogy ezentúl minden oly helyen, hol délutáni katechezist tartunk, ezt magyar nyelven kell tartani.

Az isteni tiszteletnek egyik igen fontos része a szent énekek zengedezése. Az ének a maga nemesítő, magasztos hatását nem téveszti el soha. Majdnem azt mondhatnám, hogy jobb embereknek érezzük magunkat, ha imánkat, esedezésünket az ének szárnyain küldhetjük Az elé, a ki az ő magas mennyei királyi székéből egy pillantással ronthat s teremthet száz világot s a nagy idők folyamit kiméri! A vallásos ének megható megnyilatkozása az emberi szívnek s én nem egyszer megindulva hallgatám a híveknek talán nem egészen hibátlan és nem művészies énekét, mert leolvastam arczaikról az átszellemülés ihletét, mely őket közelebb hozta az Istenhez, midőn énekeltek. Ily fontos vallási eszköz levén az ének, nagy figyelmet kell arra fordítanunk és azon lelki örömben, abban a sok lelki vígasztalásban, melyet az ének azoknak nyújt, kik vele Istent dícsérik, magyar ajkú híveimet is akarom részeltetni s ezért intézkedtem arra nézve is, hogy ezentúl ők is részesüljenek benne. Figyelmetekbe ajánlom tehát ezen módosításokat és azok szigorú szem előtt tartását, melyeket ez irányban elrendeltem, de figyelmetekbe ajánlom azon rendelkezésemet is, hogy ezentúl az iskolába járó ifjúság mindenütt magyarul tanulja az egyházi éneket.

A délesti isteni szolgálattal szoktuk vasár- és ünnepnapokon befejezni a templomi ájtatosságok sorozatát. A méltányosság megkívánja, hogy ebben is részesítsük magyar ajkú híveinket, a miért is, mint az alábbi részleges intézkedéseimből látni fogjátok, erre nézve is tettem intézkedéseket.

Míg azonban egyrészt főpásztori kötelességet teljesítettem az által, hogy ezentúlra lehetővé tettem, hogy magyar ajkú híveink is részesüljenek úgy a tanításnak, mint az isteni szolgálat egyéb ténykedéseinek általuk érthető nyelven kiosztott áldásaiban: addig másrészt, mint látni

fogjátok, nem vontam meg ugyanezt más ajkú híveimtől sem. A szent énekeket felváltva, azaz hétköznapokon egy nap magyarul, másnap tótul s egyik vasárnap magyarul, másikon tótul fogják zengeni s a délesti isteni szolgálat is felváltva, magyar és tót lesz. Teljesen magyar az alább felsorolt plébániák közül ott lesz az isteni szolgálat, hol az idegen ajkú hívek száma oly csekély, hogy ez az intézkedés szükségessé vált, mert valóban bűn volna saját hazánk és nemzetünk ellen, ha azt a gyümölcsöt, melyet vagy természetszerű fejlődés vagy esetleg külső körülmények hozzájárulása a nemzet fáján megérlelt, elpusztulni hagynók. Ezen rendelkezés mellett azonban épségben hagyandó a szentségek kiszolgáltatásánál eddig használt nyelvszokás, így tehát gyóntatni, betegeket provideálni stb. azon nyelven kell, a melyet a hívek jobban értenek és kívánnak.

Nem titkolom el, Tisztelendő Testvérek, hogy a fentiekben vázolt intézkedéseim azoknál, kik első pillanatra nem fogják fel azoknak horderejét és igazságos voltát, talán némi félreértésre adhatnak alkalmat. E félreértéseket megszüntetni a ti szent és hazafiúi kötelességtek leszen. Ha szüksége mutatkoznék annak, úgy fejtsétek ki nem magyar ajkú híveink előtt, hogy ezen intézkedéseket egyrészt az igazságosság követelte azokkal szemben, kiknek érdekében hozattak. Mert, ha ők megkívánhatják, hogy megértsék a szent igét, nem-e kívánhatják meg ugyanazt magyar polgártársaik is? Magyarázzátok meg nekik, hogy a mint Isten nem válogat az emberekben nyelvök szerint, úgy én sem, de a mint Isten és az Ő apostolai minden néphez azon nyelven szólottak, a melyet az megértett, azonképen kell a lelkipásztornak is cselekednie. Hiszen olvastuk az Apostolok Cselekedeteiben, hogy a mikor a Szentlélek leszállott az apostolokra és őket betöltötte, szólani kezdettek a néphez, ime mindnyájan, zsidók, partusok, médusok, elamiták, Mezopotámia, Pontus és Kappadóczia lakói, szóval mindnyájan megértették az ő beszédjöket. Az apostolok ugyanis a Szentléleknek reájok való kiáradásában csodaképen nyerték Istentől azon képességet, hogy a Jeruzsálemben összegyűlt valamennyi népnek a saját nyelvén hirdethették Krisztust. Mi más volt ezen csodás nyelvajándéknak czélja, mint az, hogy mindannyian megértsék Krisztus tanait? De menjünk tovább. Szent Pál a nemzetek apostola, írja a rómaiaknak: *a görögöknek és idegeneknek tartozom*, t. i. hirdetni az evangéliumot s ugyanott mondja: *a zsidónak először s úgy a görögnek*, azaz tartozom hirdetni az evangéliumot mindenkinek, *de első sorban saját fajomnak* s úgy a többinek. És midőn szent Lukács és János apostolok leírják Krisztus Urunk keresztrefeszíttetésének történetét, elmondják azt is, hogy a keresztfára illesztett felírás *zsidó, görög és latin nyelvű volt*, hogy mindnyájan megértsék azt. Bár tehát, eltérve az eddigi szokástól, elrendel-

tem az isteni tiszteletnek magyar nyelven való tartását is, nem fosztom meg ugyanezen jogtól többi híveimet sem, és főpásztori kötelességeimhez híven, egyforma szeretettel ölelem keblemre összes híveimet, bármelyik legyen is az ő anyanyelvök. De magyarázzátok meg nekik másrészt azt is, hogy ha ezentúl a templom is hozzá fog járulni ahhoz, hogy ők és gyermekeik az édes haza nyelvében tökéletesítik magokat, úgy ez, ha nekik talán már nem is, de gyermekeiknek minden esetre nagy előnyükre fog válni. Hiszen manapság a közlekedés könnyűsége folytán megszünnek a nagy távolságok, a széles, nagy magyar hazának gyermekei ma már nem maradnak egész életökön át falujok szűk határai között, hanem onnan kiindulva, bejárják és bejárhatják a magyar haza összes tereit és tapasztalatokkal, okulásokkal gazdagodva térhetnek vissza szülőhelyökre s övéiknek anyagi és szellemi előrehaladását könnyebben munkálhatják. Magyarázzátok meg nekik, hány igénytelen falusi gyermekből válhatott volna hasznos fia a hazának, ha ennek nyelvét ismervén, szellemi kiképeztetését oly arányokban fejleszthette volna, hogy ezzel tehetségei mind saját, mind övéi, mind az édes haza érdekében gyümölcsöztethette volna. Mondjátok el nekik, hogy őseik számtalanszor adták jelét a haza iránti szeretetöknek, véröket ontván a nemzet igaz ügyeiben való küzdelmekben; de értsék meg azt is, hogy ma már ez magában nem elegendő, mert nemcsak halni, de élni is kell tudni a hazáért s ez utóbbi megkívánja azt, hogy egyek legyünk sok olyan dologban, a miben eddig nem valánk azok. Ez a föld, melyet Magyarországnak nevezünk, az ő szülőföldjük is, itt éltek eleik, itt élnek ők, bár néha súlyos viszonyok között, melyek sokaknak csalóka remények közt a vándorbotot nyomják kezökbe, de ezek is csak visszavisszatérnek, vagy jobb sorsban, vagy csalódottan, mégis jobbnak tartván az édes hazai hegyeket, völgyeket és síkságokat. Tehát itt születtek, itt élnek, ennek a hazának földje ád nekik hajlékot, kenyeret, oltalmat, ez az a föld, melyről a költő oly szépen énekli:

Melyen annyiszor apáink vére folyt,
Ez, melyhez annyi szent nevet egy ezredév csatolt.
— — — — — — — — — — —
Bölcsőnk ez s majdan sírunk is,
Hol élnünk, halnunk kell.

Az a teher, Tisztelendő Testvérek, mely ezen intézkedéseimből származik, főképen a ti vállaitokra fog nehezülni. Áll pedig abból, hogy ezentúl sok helyen két nyelven is kell majd az Isten igéjét hirdetnetek; továbbá abból, hogy kötelességtekké teszem, miszerint ezentúl az eddiginél is nagyobb buzgósággal ügyeljetek a gondjaitokra bízott iskolák-

ban arra, hogy azokban a magyar nyelv az eddiginél nagyobb sikerrel taníttassék és arra is különösen, hogy a hol róm. kath. iskola nem létében a gyermekek kénytelenek a görög katholikus iskolába járni, kellő magyar oktatásban is részesüljenek. Annyi jelét láttam a ti Istenért és Hazáért való buzgólkodástoknak, hogy meg vagyok győződve, miszerint teendőitek ezen csekély meggyarapodását kész örömmel fogadjátok és törekedni fogtok annak tőletek telhető módon megfelelni. Mert gondoljátok el azt az óriási eredményt, mely ezen intézkedés folytán elérhető lesz. Eddig 58 plébánián és az azokhoz tartozó 40, templommal biró leányegyházban összesen 235 magyar község számára volt magyar isteni tiszteletünk, ezentúl 197 plébánián és azokhoz tartozó 243, templommal biró leányegyházban, *összesen tehát 795 helyen lesz magyar isteni tiszteletünk és 350 katholikus jellegü népiskolánkban évenként vagy 33,000 gyermek fogja édes hazánk zengzetes nyelvét intenzivebben tanulni*, nem is számítva ezen számnak fokozódását az évről-évre szaporodó *kisdedóvókban*.

Ha meggondoljátok Tisztelendő Testvérek, hogy ezen intézkedések életbeléptetésével 560 községben fogja édes hazai nyelvünk visszanyerni vele született jogait, hogy mintegy kétszázezer hívőnek s közöttük vagy húszezer oly iskolás gyermeknek, kiknek eddig kevés alkalmuk és módjuk volt erre, módot és alkalmat nyújtunk, hogy anyanyelvén kívül édes hazánk nyelvét is megtanulhassák, ha meggondoljátok, hogy így évenkint mintegy 2—3000 oly gyermek lép ki iskoláinkból az életbe, kikből magyarul jól tudó derék polgára lesz a hazának, ha meggondoljátok, hogy a róm. kath. hívőkön kívül ez az egyházmegyének területén élő még mintegy négyszázezer más vallású polgártársunkra is mily buzdítólag fog hatni, ha meggondoljátok és átérzitek azt, mit fog nektek e téren való buzgólkodástok folytán hazánk közművelődése köszönni: lehetetlen, hogy ne keljen lelketekben azon nemes elhatározás, hogy mindent meg fogtok cselekedni e magasztos czél elérésére, még akkor is, ha ezért küzdeni s új fáradalmakat kell vállaitokra venni, lehetetlen, hogy az öröm, a lelkesedés ne dagaszsza kebleiteket azon tudatban, hogy aránylag csekély munkával minő szolgálatot tesztek a hazának. Buzdítson erre dicső elődeinknek példája is. Ők ugyanis minden korban eltalálták azt, mi módon kell a hívek vallási érdekei mellett a haza érdekeit is szolgálni. Hol a törvényhozás fontos munkájában, hol az öldöklő harczok mezején, hol a megyegyűléseken, a kathedrán és szószéken, szóval és fegyverrel egyaránt védték az egyház és haza igazait. A hazafiság nem volt és ma sem egyes felekezetek kiváltsága s a katholikus fő- és alpapság e téren sem engedte magát soha mások által megelőztetni. Az Ugrinok, Tomoryak, Szalkayak és számosan mások ép oly híven védték fegyverrel a hazát, mint a magyar főurak és nemesek ezrei, s

a Verancsicsok, Pázmányok, Oláhok, Lósyak, Széchenyiek, Szelepcsényiek, Batthyányak, Eszterházyak, Szepesyek, Haynaldok, Scitovskyak, Bartakovicsok, Ipolyiak, Lonovicsok, Horváthok, Ányosok, Szabó Dávidok, Révayak, Dugonicsok, Guzmicsok, Czuczorok, Katonák, Prayak, Jedlikek, Virágok, Tárkányiak és számtalan mások, az alsó és felső papságból a neves és névtelen szellemi hősök és munkások ezrei épen úgy szolgálták a hazát és a magyarságot a tudomány, irodalom, törvényhozás és művelődés legkülönbözőbb térein, mint a világi renden levők ezrei. Lebegjenek tehát e dicsők példái mindíg szemeitek előtt.

Megdöbbenve észleltem a múlt évben meghozott úgynevezett egyházpolitikai törvények egyik visszahatásaként hazánk némely vidékein azon sajnálatos tüneményt, hogy a papság, mely hazafiságban is mindenkor és mindenütt előljárt, itt-ott elhidegülni látszott azon intézmények iránt, melyek nemzeti irányban való fejlődésünket vannak hívatva előmozdítani. Ezen elhidegülés és a jelzett irányban való tevékenység beszüntetése nem méltó a magyar papsághoz, mert olyan színezete van, mintha a mi szíveinkben egyházunk iránt igazságtalan és méltánytalan törvények meghozataláért a nemzeten akarnánk kicsinyes boszszút állani. Jól esett lelkemnek, hogy ily jelenségeket saját egyházmegyém területén nem észleltem s míg ezt dicsérőleg jelentem ki, arra kérlek Tisztelendő Testvérek, hogy e téren is fokozottabb buzgólkodástokkal tüntessétek ki igaz papi és igaz hazafi voltotokat.

Minthogy pedig sok függ a czél elérésében attól is, hogy mindenütt oly tanítók legyenek alkalmazva, kik nektek kezetekre járjanak, tolmácsoljátok adandó alkalommal a kegyuraknál azon kérésemet, hogy ők a tanítói állások betöltese alkalmával járuljanak hozzá anyagilag is, hogy az ily állások kedvezőbbé tétele által alkalmas tanítókat nyerhessünk.

Az eddigiekben vázolt intézkedéseim egyik czélja az is, hogy akkor, mikor a magyar nemzet európai életének ezredik esztendejét betölti, bármily nyelvűek legyenek is hazánkfiai, ne legyen az én egyházi megyém területén templom, a melyben a hívek a nemzet nyelvén is ne dicsőíthessék az Istent s a nemzet nyelvén ne részesüljenek az Isten igéjének hirdetésében. A fentebbiekben vázolt és a jelen körlevelemhez csatolt mellékletben részletezett isteni tiszteleti rend, mint már fentebb mondottam, f. évi augusztus 15-én lép életbe. Ezt a napot tűzöm ki azért, hogy időt adjak a netán szükséges előmunkálatok elvégzésére, másrészt azért, mert e napon ünnepli a magyar katholiczizmus egyházunk legnagyobb ünnepeinek egyikét, Nagyboldogasszony napját. Ő neki ajánlotta fel szent István az országot, Ő hazánk védasszonya, a magyarságnak Isten trónusa előtt hatalmas szószólója, az Ő mennybemenetelének ünnepén szálljanak égbe egész egyházmegyénk területén a

mi nyelvünkön az ima és az ének hangjai; és így ez a nap legyen az én szeretett egyházmegyémre nézve mintegy az ujjászületés napja.

Hazánk ezredéves fennállásának emlékét még egy, az egész megyére kiható ténynyel kívánom megörökíteni s ez az, hogy gondoskodni kívánok arról, miszerint megyénkről, mihelyt lehet, történelmi schematismus készüljön, melyben meg fog íratni a kassai püspökség története s minden az egyházmegye területén levő plébánia rövid története. Ez utóbbinak megírását reátok bízom, Tisztelendő Testvérek, mert minden plébániának van levéltára, a mely a szükséges adatokat tartalmazza. Az adatok feldolgozására mintául ide csatolom a szerencsi plébániáét. Ilyenféle modorban, esetleg ha több adat van, bővebben, ha kevesebb, rövidebben írja meg minden lelkész *magyar* nyelven a maga plébániája történetét és küldje be azt hozzám, hogy a beküldendő anyagból a munka annak idején megszerkeszthető legyen.

Szeretett hazánk fennállásának ezredik évét az egész magyar haza nagy ünnepélyességekkel fogja megörökíteni. Az országgyűlés a nagy eseményt törvénybe fogja iktatni és arany betűkkel márványba vésetni, a nemzet különféle maradandó intézményekkel és alkotásokkal fogja azt emlékezetessé tenni, az ország lakossága sokféle ünnepélyességekkel fogja azt megülni. Ezek legfényesebbjei Budapesten az ország szívében, felséges apostoli királyunk és királyi családunk részvételével fognak lezajlani. De a vidéki városok és helységek sem maradnak el az általános ünneplésből s nem fog elmaradni a magyar katholikus egyház sem. Hazánk érsekei és püspökei, mindenik a maga megyéjében elrendelte, miképen kell egyházi téren ezt a nagy eseményt megünnepelni.

Kelt Kassán, 1896. április 19-én.

2. A hivekhez.

Krisztusban szeretett Híveim!

Betölt tehát az ezredév, a magyar állam megállapíttatásának, küzdelmeinek, dicsőségének ezer esztendője.

Hálával telt kebellel a mindenható Isten iránt borul le a mai napon egész Magyarország népe, bármely vallás szerint imádja Istenét, az Ő szolgálatára szentelt templomokban, hogy megköszönje azt a sok jót, melylyel hazánkat ez idő lefolyásán elárasztotta, azt az oltalmat, melylyel azt fentartotta, azt a védelmet, melyben részesité.

Mert sok jóval halmozta el a Gondviselés e hosszú idő alatt nemzetünket. Az ázsiai sivatag térségein bolyongó népet új hazába

vezette, erre az áldott földre, melyet költőink joggal neveztek el a magyar Kánaánnak; erre a földre, melyen a magyar nemzet előtt egy nép sem tudott maradandó államot alkotni, még a hatalmas és épen az államalkotásban hatalmas római nép sem; melyről a népvándorlás hosszú századaiban egyik nép űzte, hajtotta, szorította ki a másikat; mely gazdag volt a természet és a föld minden adományaiban, s melyet koszorú gyanánt övez a Kárpátok hegylánczolata és védi meg a külső ellenségtől. S a midőn a Gondviselés ezt a földet nemzetünknek adá felruházta őt mindazon képességekkel, melyek szükségesek valának arra, hogy rajta maradandó hazát alkosson magának. Adott nekik fejedelmeket, kik vitézségöket belecsepegtették e nép szívébe s ezzel tiszteletet és félelmet tudtak maguk iránt gerjeszteni a szomszéd ellenséges népekben, kik a krónikaírók szerint imájokba azon könyörgést is felvették: „a magyarok fegyverétől ments meg Uram minket!“

De a harczias és nyers őseink oly félelmesekké lőnek Európa népeire, hogy ezek már-már elhatározák kiűzni e földről a jövevény nemzetet. Ekkor a mindenható Isten jósága ismét védelembe vette a magyart. Megszelidíté fejedelmeink szívét és azok hajlottak a kereszténység tanainak befogadására. Az első e fejedelmek közül szíve szerint még hű maradt az ősi valláshoz, a maga nyers erejének tudatában elég hatalmasnak érezvén magát, hogy úgy a régi, mint az új Istennek is áldozhasson. De Isten ezzel nem elégszik meg; új fejedelmi sarjat támaszt az Árpádok dicső nemzetségében, ki teljes szívvel és lélekkel lesz vala híve az új vallásnak s annak törvényei szerint rendezi be az országot. Szent István már lelke egész hevével keresztény király nemcsak, de szentje is Isten anyaszentegyházának s a nemzetet Krisztus szelíd igája alá hajtván, biztosítja annak fenmaradását s az elfoglalt, de veszélyeztetett haza birtokát.

A magyar királyság első két századának története sokban hasonlít a többi európai államok történetéhez. A fejlődésnek, bár csak lassú fejlődésnek s e közben a nemzeti dicsőség nem egy megnyilatkozásának korszaka volt ez, vegyítve külső s néha belső háborúságokkal. E korszak legkiválóbb fejedelmei: szent László, Kálmán és III. Béla marandandó nyomokat hagynak a nemzet történetében. De a visszavonás, mely nem egyszer volt átka nemzetünknek, erős próbára teszi annak életrevalóságát. A XIII. század derekán zúgó tengerárként megindul Ázsia belsejéből a népáradat és egész erejével Magyarországra veti magát, a tatárjárás. Mint a hogy a dúló felhőszakadás letarol erdőt, mezőt és néhány rövid óra alatt elpusztítja a természet évtizedeken át végzett munkáját és iszapba fojtja az emberi kezek fáradságának gyümölcsét s a szennyes ár magával sodor minden élő lényt, melyet útjába ér: úgy ez a vad és kegyetlen emberáradat betörve hazánk viruló

térségeire, mindent kipusztít, mit útjába talál. Nemcsak a föld termékeit, nemcsak az igavonó barmot, de az embert is, és pedig nemcsak azt, kit szembe lát magával a csatatéren, hanem behatolva az emberi lakokba, vadállatias kegyetlenséggel és kedvteléssel öl le aggot és gyermeket, férfit és nőt egyaránt. Iszonytató temetővé válnak a termékeny ország virányai s a seregét vesztett hős király e temetőkön keresztül menekül országából, rémület és szívszaggató fájdalmak közepette, mert mindenütt az ő szeretett népe tetemein kellett átlépnie, midőn a hazából távozik. És ezen borzalmas pusztulásban, milyenhez hasonlót keveset mutat fel a világtörténelem, ugyanezt a fejedelmet használja fel a seregek mindenható ura, hogy legyen Árpádhoz hasonlóan — második — megalapítója birodalmának. És a nemzet lassanként ismét magához tér, összeszedi magát s újra élni kezd.

De nemsokára új csapás éri a nemzetet. A derék fejedelmi családnak kihalása. Polgárháború és trónbitorlás színhelye lesz az ország. Isten megszánja ismét és oly családot ültet a magyar királyi székbe, mely tiszteletet tud kivívni a magyar nemzetnek egész Európa előtt. Nemcsak a Kárpátoktól Ádriáig, de északtól délig, kelettől nyugatig oly nagy és hatalmas lesz a mi hazánk, hogy az akkori Európa legnagyobb birodalma ez. Az új királyi családdal a tudományok és a művészetek szeretete, ezzel a jó ízlés, a nemzeti csinosodás költözik be országunkba és Nagy Lajost, a bölcs és nagy fejedelmet, nem egyszer kérik fel idegen országok vitás kérdéseinek eldöntésére.

E közben ismét lepereg egy század a mindenség időt jelző óráján és ekkor Keleten egy új ellenség tűnik fel. A szent keresztnek nyolcz század óta ellensége: a félhold. És pusztító, öldöklő csatákban vérzik a magyar. De íme, szentet és hőst támaszt nekünk Hunyady Jánosban a mi irgalmas, kegyelmes Istenünk, mert nemcsak minmagunkat, hanem egész Európát megoltalmazni teszi feladatunkká és kötelességünkké. A magyarok vitézsége és bátorsága csodákat mível. Patatokban ömlik a drága magyar vér, száz csatán győzedelmeskedik, s híre, bátorságának, elszántságának fénye bevilágítja egész Európát, midőn a hős és szent hadvezér és annak dicső fia, Hollós Mátyás intézik az ország dolgait. De jön a hitszakadás — és a nemzet meghasonlik önmagával s a meghasonlott nemzet lelkéből kivész az összetartozóság érzete és siralmas végzet éri utól Mohács gyászos mezején. S ez nem elég, hogy magához térítse. Párttusákban szakadozik szét ismét, gyengítve önmagát és prédának dobva oda a hazát töröknek, sokszor a töröknél is rosszabb kereszténynek. De meg is bűnhődik érte; másfél századig tartó szolgaság és rabság lőn osztályrésze, mely alatt belső és külső ellenség egyaránt pusztította és fogyasztotta. De megmaradtunk! Büntetni akart az Isten, elveszteni nem. Mert küldetést

bízott ránk, melyet be kelle töltenünk! Történetünk utolsó két százada bár nem ment a háborúskodásoktól, küzdelmektől, az önfentartásunkért és nemzeti létünkért s egyéniségünkért vívott harczoktól, aránylag békésebb vala. Míg ugyanis az ezeket megelőző századokban valósággal a Makkabeusokéhoz hasonló küzdelem kötötte le összes erőinket, ez utóbbi két század már időt enged szellemi fejlődésünk előmozdítására is. Édes hazai nyelvünknek fejlesztése és csinosítása, a tudományoknak és művészeteknek, szóval a szelídebb múzsáknak tisztelete foglalá le időnk tetemes részét és vállvetett szorgalommal és fáradhatatlansággal sikerült nemzeti egyéniségünknek helyet biztosítanunk a fényes királyi palotától le egészen a szegény zsellér nádfedeles kunyhójáig. Hogy ezen szellemi küzdelem folyamában is sok salak került a felszínre, ki csodálná? Nem lehet az máskép. Mert az élet kohójában ép úgy találkozik az erény a bűnnel, mint abban, melyben a nemes érczet olvasztják, aranynyal, ezüsttel, a salak. S a mint a tűz hivatása a salakot kiválasztani a nemes érczből, azonképen az emberi élet is a jónak, igaznak, nemesnek, a bűnnel, a gonoszszal, a nemtelennel való szakadatlan küzdelme. Amott győz a tűzláng, emitt a jóban való kitartás; s győznie kell előbb-utóbb, ha néha vesztesnek, legyőzöttnek látszik is, mert Isten nem hagyhatja el az övéit.

Történetünknek ezen utolsó korszaka sok tekintetben talán a legdicsőségesebb volt, de nem múlhatott el a nélkül, hogy a honfiak fegyverrel kezökben ne legyenek kénytelenek a nemzet igazait védeni. Félreértés és meg nem értetés, de sőt gyűlölet, fegyvert fogni kényszeríték a magyart; elbukott a harczban, de nem mondott le azon dicső és magasztos czélokról, melyek megvédelmezésére vállalkozott és a mint Isten egykoron támasztott Izraelnek bölcs és nagy férfiakat, úgy adott nekünk is ilyet a mi felséges Urunkban és dicsőségesen uralkodó királyunkban, I. Ferencz Józsefben. Ő megértette a magyar nemzet szavát, megértette minő érzések hevítik és dobogtatják kebelét; megismerte e nemzet hűségét felkent uralkodója, ősi intézményei, multja iránt s az igaz és bölcs férfiú elhatározásával visszavezette nemzetünket azon útra, melyen tovább haladva, a nagyság és nemzeti dicsőség fénysugarai intenek felénk. Az 1848. és 1867. közötti idők fájdalmait az ő jótékony keze elsímítá s midőn szent fején láttuk szent István koronáját, hálát adtunk Istennek, hogy őt adá nekünk királyul. Az ő uralkodása a békés és józan fejlődés korszaka, örökké emlékezetes lesz hazánk történetében és ő méltó zárköve az *első évezred* fejedelmi sorozatának.

Hosszú időn, egy évezreden át történtek mindezek. Az isteni Gondviselés nemzetünk iránt való jóságának ezer esztendő óta tartó kifogyhatatlan áldásai lőnek a nemzet osztályrésze.

Sok küzdelemnek, sok szenvedésnek árán jutott el nemzetünk oda, ahol ma van. Sok dicsőséget szerzett ezalatt, melyekben méltónak mutatta magát arra, hogy fenmaradjon Európa művelt nemzetei körében.

De ez az ezer esztendős mult, melyre jogos büszkeséggel tekinthet vissza nemzetünk, sok fontos tanúságot rejt magában. Elsőbben is azt, hogy ezeréves multunk *egymagában* még nem teljes biztosítéka további fenmaradásunknak. Hosszú idő ugyan az ezer év egy állam és nemzet életében is, annyira hosszú, hogy az ó-kor államai között alig van, az ősrégi Egyiptomot és Kinát kivéve, melynek élete is hosszúra nyúlt volna; még a világhódító Rómáé sem, pedig ennek intézményei, politikája olyan emberi alkotások közé tartoztak, melyek alkalmasak valának hosszú életűvé tenni az államot. Mert ezzé csak a keresztény vallás védő szárnyai alatt lehet, azon vallásé alatt, mely megismertetvén az egy igaz Istennel, megtanítván a jó erkölcsre, belső erőt és szilárdságot kölcsönöz az intézményeknek. Róma fennállásának már nyolczadik századában a pusztulásnak és szétbomlásnak jeleit mutatta; ezentúl élte végeig már csak erkölcsi és anyagi haldoklás volt az ő sorsa, mert az ősi erkölcsök elveszíték becsöket, az istenek oltárai ledőltek s nem volt hívő, ki oda áldozni eljárjon. Az ezer esztendő annyira megviselte e nemzetet, hogy sorsa végelgyengülés lőn és a hatalmas állam, mely az akkori egész ismert világra kiterjedt, összeomlott ez újonan femerült nyers és vad, de a magáénál tisztább erkölcsű népek csapásai alatt. Ha megérti vala a kor intő szózatát, meg lett volna menekvés számára. De elhagyta régi isteneit s üldözte az újat és ez lőn veszte. Az új Istenség, új, bár öröktől fogva volt, nem kellett neki. Krisztus szelíd tana, mely a felfuvalkodás és gőg helyett a szelídséget és alázatosságot, a világi gyönyörökbe való elmerülés helyett a lemondást és lelki-testi tisztaságot, az önzés helyett a legtisztább felebaráti szeretetet, a szenvedélyek istenítése helyett azok leigázását tanította, nem kellett neki és ez lőn veszte, elbukása.

Ime, kedves Híveim, visszatérek gondolatban oda, a honnan ez elmélkedésem elején kiindultam. Őseink megértették a Gondviselés intő szózatát; azok a nagy és szent férfiak, kik kilencz század előtt irányt adtak nemzetünk fejlődésének, szent István, szent Imre, majd később szent László s a magyar egyház többi férfi- és női szentjei, azok voltak az igaz és jó hazafiak, mert megmutatták nekünk, mely úton kell haladnunk, hogy nemzetünk fenmaradását biztosítsuk. Mert nincs másban üdvösség, mint a Krisztus Jézusban.

És mi következik ebből, ájtatos Híveim? Az, hogy ha jó magyarok, jó hazafiak akarunk lenni, becsüljük meg azt a drága lelki kincset, melyet szent vallásunkban adott nekünk a mindenható Isten. Igaz, vannak honfitársaink nagy számmal, kik nem a mi elveink, nem a mi

tanaink szerint dícsérik az Atyát, a ki mennyekben vagyon! De ha ők, ezen eltérés daczára, saját hitelveik, saját erkölcsi törvényeik szerint, mely utóbbiak végre is nem lehetnek mások, mint a mieink, mert jól mondja egy tudós egyházi író: „anima humana naturaliter est christiana", ha mondom, ők ezen vallásbeli eltérések mellett hívek maradnak saját meggyőződésükben gyökerező hitelveikhez, úgy ép oly kedves gyermekei lehetnek Istennek és derék fiai a hazának, mint mi, kik Isten irgalmából azon egyháznak vagyunk boldog tagjai, melyet maga az Isten fia alkotott és ama hatalmas kőszálra épített, melyet 19 évszázad nem volt képes még csak meg sem ingatni. Hiszen kétségtelenül az volna a legvígasztalóbb jelenségek egyike, ha hazánk népe egygyé olvadna Isten tiszteletében épen úgy, mint nyelvében. Mert ne áltassuk magunkat, a mi gyengeségünk van, leszámítva egyéb kisebb jelentőségű okokat, e kettőn alapszik, hogy t. i. meg vagyunk oszolva hitben és e miatt, bár gyakran ugyanazon czél felé törekszünk, de azt eltérő, sőt néha ellentétes útakon kívánván elérni, ezzel csak hazánk java szenved.

Ó, ha minden hazafi el tudná képzelni azt a hatalmat, azt a nagyságot, mely Magyarország osztályrésze volna, ha egy templomban, egy nyelven imádná Istenét! Azon faji és egyéni sajátságokkal, melyekkel minket a Gondviselés megajándékozott, mesés volna a mi hatalmunk, a mi erőnk. Ismét felderülne ránk az az idő, melyben hozzánk jártak búcsút Európa nemzetei, melyről a költő oly elragadóan énekli:

Hazám dicső nagy ősei,
Ti földet rázó viharok!
Ti egykoron a porba omlott
Európa homlokán tomboltatok.
Ó, nagy volt hajdan a magyar,
Nagy volt hatalma, birtoka.
Magyar tenger vizében hunyt el,
Észak, Kelet s Dél hulló csillaga!

Mondom, ha egyek volnánk vallásban és nyelvben egyaránt, az volna nemzetünk fenmaradásának, állami életünk újabb ezredévének legszilárdabb biztosítéka.

De ha a jövő Isten kezében van, miénk a jelen, melyben munkálkodnunk kell nemzetünk további fenmaradásán. De munkálkodnunk kell, kinek-kinek azon erők és tehetségek szerint, melyeket neki Isten adott, munkálkodnunk kell *mindaddig, a míg nappal vagyon*, a míg élünk, hogy mindenikünk betöltse hivatását. Egy hitre, egy nyelvre kell térítenünk mindenkit, a ki e hazának gyermeke. És a midőn ezt mon-

dom, nem azt értem kedves Híveim, hogy külső eszközök igénybevételével cselekedjük ezt, hanem belsőkkel, melyeknek külső nyilvánulásai csak természetszerű gyümölcsei azoknak.

Ily belső eszközök legelsőbben is az ima. Az igazi szívből fakadó ima az Istenhez azért, hogy ez a nemzet egygyé forrjon, egygyé olvadjon az Ő tiszteletében. Csodás hatalom van az egységben, mely legyőz minden gátat, minden akadályt; mely egy véleményre, egy meggyőződésre, egyforma gondolkozásra tanítja mindazt, a ki ez egységhez tartozik. Egy másik belső eszköz az igazán szent és Istennek tetsző, erényekben gazdag élet, mely benne rejlő magasztosságával magához vonja azokat is, kik kívüle állanak. Ez az a két belső lelki fegyver, melyet bátran villogtathatunk, nem fog vádolni senki, hogy erőszakosan akarjuk megtéríteni más hiten levő atyánkfiait.

De hatalmunknak, nagyságunknak egy másik feltétele is van; az, hogy az egy igaz Istent egy nyelven dícsérjük; az egy igaz Isten szavát, tanítását, egyugyanazon nyelven megértsük. Nem mondom én, hogy nem hű magyar, nem jó hazafi az, ki más nyelven imádkozik Istenéhez, mint mi. De mondom azt s e meggyőződésemben nem ingat meg senki és semmi, hogy a magyar katholikus egyház sikeresebben végezhetné isteni hívatását, ha minden hívője megértené a mi nyelvünket. Mert ha igaz az, hogy a nemzet erői fokozódnának a vallás egysége által, épen olyan igaz az is, hogy az egyház hatása is erősbödnék, ha összes hívei megértenék nyelvünket, mert akkor összes erőinket, melyeket így szét kell forgácsolnunk, hogy minden ajkú híveinknek jusson valami, a keresztény katholikus tan fokozottabb és sikeresebb terjesztésére lehetne fordítanunk.

Főpásztori működésemnek vezércsillagai mindenkor az Isten és a Haza, e két magasztos lény volt. Erre oktattalak titeket is, kedves Híveim, valahányszor módom volt akár közvetlenül, akár közvetve szólanom hozzátok.

Fentebb már vázoltam röviden, miképen kell cselekednünk, hogy Isten tisztelete terjedjen a hazában, szólok most valamit arról is, miképen terjeszszük a Haza tiszteletét, fejlődését.

Valamint nem szándékunk más hiten levő testvéreinket erőszakkal megfosztani azon meggyőződésüktől, mely az ő lelköket betölti, úgy nem akarjuk elvenni más ajkú híveinktől nyelvöket és azon jogukat, hogy ezen, saját nyelvükön dicsőithessék Istent és hallhassák az Úr igéjét s élvezhessék a vallás vígasztalásait. De minthogy az igazságosság és méltányosság megkövetelik azt, hogy saját hazánkban, a mi nyelvünket értő honfitársaink ugyanezen előnyben részesüljenek: püspöki jogommal és hatalmammal élve, úgy intézkedtem, hogy ezentúl magyar

ajkú híveim is egész egyházmegyém területén mindenütt részesüljenek szent vallásunk azon áldásaiban, melyeknek más ajkú híveink is osztályosai.

Valóban, a magyar nemzetet senki sem vádolhatja azzal, hogy erőszakkal éreztette hatalmát az ország idegen ajkú lakosságával. Őseink fegyverrel foglalták el az országot s mint a többi, itt talált népeknél erősebbek, uralkodó nemzetté levének. De az elmúlt hosszú ezredév alatt soha sem nyomták el azokat, kik meghódolva és meghajolva az ő erejök előtt, elismerték fenhatóságukat. Szabadon fejlődhettek velünk és mellettünk. Megtartották erkölcseiket, szokásaikat, nemzeti viseletüket, nyelvüket. Soha, mióta népek népeket meghódítottak és leigáztak, ily nemeslelkű mérsékletet hódító nem tanúsított. De végre is, változnak a viszonyok és körülmények, változnak a népek életfeltételei és szükségletei; változnak intézmények, erkölcsök, szokások; változik az élet módja; szóval sok minden változik, miben századokon át állandóság mutatkozott és sok, mi eddig a nemes türelemnek megnyilatkozása volt, a végletekig vive, bűnné lehet a köz iránt.

Fentebb vázoltam azt a képet, mi lenne a mi hazánk, ha egy volna hite, egy a nyelve. Kívánjuk a hit egységét? akkor kívánnunk kell a nyelvnek egységét is. Ez eszköze, nem ugyan egyedüli, de egyik eszköze amannak. Azt majd megcsinálja az Isten, midőn elérkezik ideje, de hozzájárulnunk nekünk is nemcsak szabad, de kell is, különösen, ha egy oly másik szent czél lebeg szemeink előtt, a minő szeretett hazánknak nagysága, boldogítása.

Fogadjátok tehát jó szívvel, kedves Híveim, azon intézkedéseimet, melyeknek czélja az, hogy ne csupán világi téren, hanem, a mennyire ezt szent vallásunk is helyesli, egyházi téren is iparkodunk hazánkat, nemzetünket nagygyá, hatalmassá, erőssé tenni. És ti, kedves Híveim, kik a drága anyai ajkakról nem a mi magyar nyelvünket tanultátok el, tartsátok meg anyanyelveteket, de saját jól felfogott érdeketekben, sőt szentegyházunk erdekében is használjátok fel azt az alkalmat, mely károsodástok nélkül lehetségessé teszi azt, hogy magyar testvéreitekkel mindenben megérthessétek egymást.

Nemzetünk belépett történetének második ezredévébe. E második ezredévben mások lesznek fenmaradásának, életének, boldogulásának feltételei és tényezői, mint amaz elsőben. Értsétek meg tehát a második ezredévnek, ezen új kornak intő szózatát és nagygyá, boldoggá, hatalmassá, vallásossá lesz a mi szeretett hazánk, Magyarország!

Ezt kérjük, ez iránt esedezzünk a mi mennyei Atyánkhoz, kihez mai nap egy nagy, egykor hatalmas, ma sem gyenge birodalomnak millió és millió polgára, együtt érző kebellel, lelke egész boldogságával

imádkozik. Boruljunk le mi is az Ő szent oltárai előtt és esedezzünk Hozzája.

* * *

„Mindenható Örök Isten, mi Istenünk és Atyánk, ki a világokat alkotád és azok rendeltetését megállapítottad, ki országokat és népeket teremtél, hallgasd meg a mi könyörgésünket, kik mély alázattal borulunk le szent színed előtt!

Mint egykor választott népedet a szolgaság jármából kiszabadítva, bevezetted az ígéret földére: úgy vezetted ki egykor a mi őseinket azon ma már ismeretlen földről egy másikra s megengedted neki, hogy azon hazát alkothatott magának s immár ezer esztendőn át megélhetett. Adtál neki kedvező égaljat, termékeny földet, gazdag vizeket és dús hegységeket, melyek bőséggel nyújtották neki mindazt, mire szüksége volt földi életében. De nemcsak ezt adál, hanem megajándékozád a hitnek világával, mely viszont lelki táplálékkal látta el gazdagon és kimüvelé szellemét, hogy Téged, az egy igaz Istent megismervén, ne járjon a lélek sötétségében, hanem a Te mennyei világosságodban. Adtál neki szent életű fejedelmeket, hősöket, hadvezéreket, tudósokat, művészeket, hogy ezeknek egy czélra törekvő munkássága ezt a te népedet nagygyá, hatalmassá, hosszú életűvé tegye. Adtál neki derűs és borús napokat nemcsak, de évszázadokat is; megengedéd, hogy nem egyszer az elmúlás örvényének szélére jusson, de mindannyiszor kinyújtád feléje a Te megmentő karodat, hogy el ne múljék. És e népet egész, most már ezredéves hosszú életében mindig a Te védő és oltalmazó kezeid vezették; s ha bajba, veszedelembe került, abból kimentetted!

És ezért a sok jóért, ezért a sok áldásért mi nem adhatunk Neked mást, mint szívünk igaz szeretetét, lelkünk törhetetlen hűségét, nem adhatunk mást azon ígéretnél, hogy a Te szent törvényeidnek követésével iparkodunk méltó fiai, gyermekei lenni a mi nagy és hatalmas Istenünknek.

Ezt a szent ígéretet, ezt a szent fogadást teszszük le ma oltárod zsámolyához, Magyarország lakosainak, népének, millióinak nevében, kérve, esedezve Hozzád, ne vond meg tőlünk ezentúl sem szent áldásodat. Hallgasd meg a mi könyörgésünket különösen ma: áldd meg szeretett hazánkat, nemzetünket, királyunkat. Tedd őket jókká, tedd nagyokká és hatalmasokká, hogy a Tőled nyert szent küldetést betölthessék az idők végeiglen!

Őrizd meg szeretett hazánkat minden külső és belső ellenségtől. Adj békét, hogy a béke idejében fejleszthessük, művelhessük azt, de

adj erőt és bátorságot, hogy fegyveres kézzel is megvédhessük, ha a sors ezt úgy hozná magával.

Áldd meg nemzetünket. Ruházd fel a tudás és az emberi ismeretek azon mértékével, mely képessé tegye őt, hogy a népek nagy családjában a neki kijelölt helyet elfoglalva tarthassa és magasztos küldetésének, többi nemzettársaival egyetemben, megfelelhessen. Bocsásd le e hon minden lakosára, bármi nyelven imádjon Tégedet, a szeretetnek, az egyetértésnek adományát, hogy velünk egyetemben munkálhassák az édes magyar haza javát, boldogságát ; ne engedd, hogy azért, mert különféle nyelvet beszélnek, a visszavonás, a gyűlölség szelleme lebegjen közöttünk.

Áldd meg, ó királyok Királya, a mi szeretett fejedelmünket, a magyar apostoli királyt, Árpádnak, szent Istvánnak s többi királyainknak utódját, a magyar nemzetnek szerető atyját. Add, hogy az ő bölcs országlása alatt a mi nemzetünk ezentúl is virágozzék és fejlődjék. De áldd meg a mi szeretett királyné asszonyunkat is, a népek legjobb anyját, ki sokat szenvedett, sokat tűrt és kit kikutathatatlan végzéseidben jónak láttál nemcsak örömben, nagyságban és dicsőségben, de szenvedésben és búbánatban is részeltetni. Egy egész ország milliói esedeznek ma a Te szent színed előtt ezért a legjobb anyáért.

De áldd meg mindazokat, kiknek hivatásuk és rendeltetésök ezt a Te népedet az igazságnak, a jónak útjain vezérelni, hogy megismervén a Te szent lelkedet és azon törvények szellemét, melyeket Te adtál nekünk, a gondjaikra bízott nemzetet s annak ifjúságát az igaz úton vezéreljék.

A magyar egyház szent hymnusának szavaival esedezünk és kiáltunk Hozzád, ó mennyei Atyánk, mondván :

Áldd meg országunkat,
Mi magyar hazánkat,
Vezéreljed jóra
A mi királyunkat !
Békítsd ki ellenséginket,
A kik üldöznek bennünket,
Keresik vesztünket.

Mi pedig, mennyei Atyánk, őseink Istene, azon erős fogadást teszszük itt a Te oltárod előtt, hogy szent törvényeidet megtartván, azok szerint akarunk élni és halni. Hogy a mennyei hazáról megemlékezvén s majdan oda eljutni sóvárogván, a mi földi hazánknak is hű polgárai akarunk lenni. Adj erőt, hogy ezen irányban működhessünk és élhes-

sünk s ezzel érdemesekké legyünk ama már boldogabbik hazának elnyerésére.

De Hozzád is esedezünk, hazánk Nagyasszonya, Boldogságos Szűz Mária, kinek szent István ezt a hazát oltalmába ajánlotta és ki tőlünk anyai közbenjárásodat annyi zivataros századokon keresztül nem vontad meg, légy, mint eddig valál, a mi kegyes szószólónk a mennyei Atyánál és a Te szent fiadnál, a mi Üdvözítő Jézusunknál.

És végül hozzátok is fordulunk, magyar szentek karai: István, Imre, László, Margit, Erzsébet, Gellért s ti mindnyájan többi szentek, dicső és boldogult lelkek, könyörögjetek érettünk, hazánkért, királyunkért. Amen."

Kelt Kassán, 1896. április 19-én.

Meszlényi Gyula szatmári püspök körlevele.

Krisztusban szeretett híveimnek üdvöt az Úrban és főpásztori áldásomat.

Az isteni Gondviselés nemzetünket kezdettől fogva nagy hivatással áldotta meg, új hazát adott neki a négy folyó mentén és a Kárpátok bérczei között, *mindenható karját kiterjeszté felette, megvédte annyi zivataros századon keresztül és megengedte, hogy honalapításának ezredik esztendejét megérje.* Áldjuk ezért a nemzetek egyedüli Urát és Istenét és áldván az Urat, magasztaljuk Őt, mert nagyobb minden dícséretnél és sok dicsőséges dolgot tett nagy irgalmánál fogva.

Visszatekintve a mult időkre, azt tapasztaljuk, hogy nagy nemzetek enyésztek el rövid küzdelmes élet után s ezt megfontolva, azon kérdés támad lelkünkben, hogyan történhetett, hogy nemzetünk megmenekült e veszedelemtől, sőt megerősödve, nagy, hatalmas országot alapított és azt oly sok ellenséggel szemben megtartotta.

E nagy jótéteményt a szent hitnek köszönheté, melyet szent István király ültetett át a nemzetbe. A szent király Isten kegyelmétől áthatva, apostoli buzgalommal maga is hirdeté a megváltás tanait, püspökségeket alapított és mindent elkövetett, hogy a kath. anyaszentegyház erős

gyökeret verjen és terjedjen az új hazában. Fáradozásait áldás kísérte, mert az egész nemzetet a keresztény elvek hatották át, a hit kegyelme és a jó cselekedetek gazdagsága árasztá el az egész országot.

Hogy minő élő volt a hit, minő gyakori, sőt általános volt az élő hitből fakadt erényes élet, sz. István, sz. Imre, sz. László, sz. Erzsébet és sz. Margit példája fényesen tanúsítja. Mint fényes csillagok ragyogtak ők hazánk egén, ezreket és ezreket vonzván magukhoz, kik erényeiket követve, megszentelték magán, családi és társadalmi életöket, buzgó tagjai voltak szent egyházunknak és erényes, munkás fiai a hazának.

A szent hit lett az ország, a nemzet életének talpköve, ez adott neki erőt, hogy a visszavonást, egyenetlenséget legyőzze és a szeretet, igazság és méltányosság intő szavára hallgasson. A szent hit erősítette eleinket a véres harczokban és azon nagy veszedelmekben, melyek az országot érték. A tatárpusztítás után romba hevertek az előző századok vallásos buzgalmának nagy alkotásai, leírhatlan nyomor terjedt midenütt. A török iga alatt másfél századig nyögött az ország, kegyeletes emlékeink elpusztultak, megszámlálhatatlan élet esett áldozatul az ellenség vad dühének. De a hit ereje új életre támasztá a nemzetet, a nyomor tünedezni kezdett, a keresztény családi és társadalmi élet erősbödött s jobb jövővel biztatott.

A mult idők eseményeiből láthatjuk, mily nagy ereje van szent hitünknek, minő nagy áldásokat terjesztett anyaszentegyházunk. Eleink példája megtanít minket, hogy az ország, a nemzet, a társadalom, családok és egyesek jóléte és boldogsága azon buzgóságtól függ, melylyel a hitet megvalljuk, az erényeket követjük és az anyaszentegyház törvényeit megtartjuk. Mert csak Jézus Krisztusban van üdvösség és „nem is adatott más név az ég alatt az embereknek, melyben nekünk üdvözülnünk kellene." Egyházát az igazság oszlopává és erősségévé tette, hogy tanítsa a nemzeteket és az üdvösség utain vezesse.

„Emlékezzetek vissza azon régi napokra, melyekben megvilágosíttatván, a viszontagságok nagy harczában szenvedtek", ragaszkodjatok erős lélelekkel a szent hithez, erényes élettel bizonyítván be, hogy méltó unokái vagytok eleinknek, kik a viszontagságok közepett is állhatatosan vallották a kijelentett igazságokat és engedelmes gyermekei voltak az anyaszentegyháznak. „Viaskodjatokat a hitért, mely egyszer a szenteknek adatott; mert alattomban bejöttek némely istentelen emberek, kik a mi Istenünknek kegyelmével visszaélnek és az egyedül uralkodót, a mi Urunk Jézus Krisztust tagadják."

Szent hitünk állhatatos megvallásával kezdjük meg az új korszakot és a Boldogságos Szűz pártfogását kérve, buzgó lélekkel és aláza-

tos szívvel könyörögjünk az örökkévalóság halhatatlan és láthatatlan Királyának, az egyedül való Istennek, hogy nagy irgalmával áldja meg országunkat, mi magyar honunkat, védelmezze mindíg a mi királyunkat.

„Isten békessége, mely felülhalad minden értelmet, oltalmazza meg szíveteket és elméteket a mi Urunk Jézus Krisztusban.“

Kelt Szatmártt, 1896. vízkereszt ünnepén.

OSZK

Szmrecsányi Pál szepesi püspök körlevele.

Főtisztelendő testvéreim, Krisztusban kedves fiaim!

Ezen év folyamában, melynek hajnalán az óhajtott alkalmat felhasználom, hogy titeket Jézus szent nevében, a kik nekünk menedékünk és erősségünk, szívem meleg érzésével üdvözöljelek, ünnepélyes szertartással hálát fogunk adni a mindenható Isten gondviselésének, kinek intézkedéséből elődeink, az első magyarok, Szithiát elhagyván, ezer évvel ezelőtt ezt az óhajtva sejtett, fáradsággal felkeresett, *sok vérrel áztatott földet Árpád vezér alatt, ki mindent kiváló okossággal intézve, a különböző nyelvű és erkölcsű népségeket nemcsak meghodította, hanem uralma alatt megtartani is tudta, elfoglalták és birtokukba vették.*

Miután pedig a harczias nemzet egy évszázadon túl nemcsak a szomszéd tartományokba, hanem Olasz-, Németországba és Galliába is betörve, mindenfelé, mint írva van, rettegést és pusztítást okozott, Isten kegyelmes akaratából szent Istvánban apostolt nyert, a ki II. Szilveszter pápától a királyi felség koronájával felékesíttetvén, kitűzte a megváltás jelvényét, nagy dicsőségére szolgáló jámborság- és szilárdsággal eltörölve a pogány babonát s életbeléptetve az evangélium törvényét, az összes magyarságot az igazság világába bevezeté, megalapítva ezt a keresztény monarchiát, mely utóbb, mint XIII. Kelemen pápa írja,

a keresztény név örökös ellenségeinek határaira állítva mint szilárd védgát, századok hosszú korszakain át a kirohanók útját saját testével elzárva, felettük nagy, csaknem hihetetlen győzelmeket aratott, kimondhatatlan szenvedések közt védve meg a betörő barbárság ellen az egész emberiség szabadságának szimbolumát: Krisztus keresztjét.

És oly nagy volt a bölcseség és tanács ereje, melylyel István, a szentséggel és méltósággal teljes király rendelkezett, hogy intézményei szerzőjük dicsőségére maiglan fenmaradtak; s oly nagy volt nemzetünknek a szent király bölcs és igazságos kormányzatáról táplált véleménye, hogy csak akkor hitte magát boldognak, ha az ő törvényei és intézményei szerint kormányoztatott.

Szent István ama napjaitól fogva, melyeknek Krisztus egyháza megalapítását, első oltárainkat, templomainkat, püspökségeinket köszönhetjük, a keresztény vallás isteni ereje, a mint éltető nedvével behatott a törvényekbe, intézményekbe, erkölcsökbe s az ország összes viszonyaiba, legott megteremtette részére az állandóság és rend biztosítékait is. Mert a keresztény vallás s ennek tolmácsa az egyház, mely az emberek örök üdvözítésére van hivatva, a keresztény erény és jámborság erejénél fogva jó polgárokat is nevel. Behatol az ember lelkébe s meghajlítja magát az akaratot. Mennyei tekintélylyel erősíti és védi meg a földi tekintélyt, mely törvényei szentesítését csak a földi haszonban s a büntetéstől való félelemben birja. A királyokat oktatja, hogy gondját viseljék a népnek s inti a népet, hogy vesse alá magát a királyoknak. És midőn minden hatalomnak forrását s eredetét Istenben keresi, az emberi törvénynek szilárdabb alapot vet, hívebb engedelmességet biztosít, miszerint azok, a kik a hatalomnak alá vannak vetve, tudják és érezzék, hogy embernek hódolva Isten felségének, kinek szolgálni annyi, mint uralkodni, engedelmeskednek s azért nem kényszerből, de lelkökből, vagy mint Pál mondja, nem a büntetés miatt, de a lelkiismeretért engedelmeskedjenek; a kik pedig a földet ítélik, okuljanak s tanulják meg, hogy a nép gondjának viselésére nyerték Istentől a hatalmat, nem az uralomvágy kielégítésére.

Az ily elvekre alapított államrend nagy erényeknek volt táplálója azon időkben, a melyekben mindenkivel közös volt a tudat, hogy az ország nyugalma és biztonsága van szóban, valahányszor Krisztus vallásáról van szó, midőn a keresztény vallás a tiszteletnek őt megillető polczára helyezve, a fejedelmek és hatóságok jóakaratú ótalma alatt virágzott mindenütt, midőn az emberi nem kormányzására rendelt két szent hatalom egyértelmű parancsai egy irányban vezérelték a polgárt s a keresztényt, midőn az állam és egyház közt háborítlanul uralkodott a kölcsönös tisztelet és egyetértés, mely mindenkor mind a a földi, mind a földöntúli érdekekre áldásos és üdvös hatást gyakorolt.

Változó volt ugyan a századok folyamán országunk sorsa. Királyaink egynémelyikének tehetetlensége, vagy inkább azoknak, kik vele viszaéltek, gonoszsága, a sok belviszály s testvérharcz által nem ritkán megtörve, látszólag az enyészethez közel állt; de mindannyiszor feltámadt újra, újabb virágzásnak indulva s a vallással szövetkezett hazaszeretet várakozást felülmúló gyümölcsöket termett, melyek emléke dicső művekben megörökítve él s élni fog semmi által el nem homályosítható fényben.

Mert a katholikus egyház legdicsőbb emlékművei közé sorolandó méltán a magyar ősrégi szabad alkotmány, melynek alapelveit szent István az ő tárházából vette s melynek alapítása-, fentartásában és megvédésében a katholikus egyház a nemzetnek anyailag gondos segítője és őre volt. És méltán dicsekedhetünk azzal, hogy a magyar szent hajdankor kezdete óta elődeinket, az egyház szolgáit, senki sem szárnyalhatta túl akár a haza szeretetében, akár az apostoli király felségéhez való hűségben, akár a közérdek előmozdítására irányzott buzgó igyekezetben; s nem volt sem viszontagság, sem nyomor, hogy annak legyőzésére s ennek enyhítésére bennök nem volt volna meg a lelkes akarat. Sőt ha a dolgok mélyére tekintünk, nem lehet az isteni Gondviselés akaratát fel nem ismernünk, melylyel a lelkek üdvözítésére rendelt egyházának hazánkban azt is hivatásává tette, hogy az egységnek beléje oltott isteni erejénél fogva mintegy szent köteléket képezzen, mely a nyelvben és erkölcsökben egymástól különböző népeket az egységes nemzet testével összeforrasztva, a katholikusság és magyarság közös ellenségei közt a haza politikai és nemzeti egységének erőssége legyen; az egyetértés áldásos gyümölcseiben tüntetve fel így annak igazságát, a mit chartresi Ivo egykor a pápának írt: Ha állam és egyház egymással egyetértenek, jól kormányoztatik a világ, virágzik és gyümölcsöt hoz az egyház; de ha egymással viszálykodnak, nemcsak a kis dolgok nem gyarapodhatnak, hanem a nagyok is szánalmas módon romlásnak indulnak.

És ha most az ezeréves vándorlás határpontjánál, az útjelző milliarium előtt megállapodva s Istennek a magyarok által végrehajtott műveiről elmélkedve, szemünket a jelen időkre fordítjuk s a haza jövő sorsára is gondolunk, szívünk szorongása nélkül nem idézhetjük vissza emlékezetünkbe és nem alkalmazhatjuk magunkra az intelmeket, melyeket Atyánk, első királyunk, élte utolsó pillanataiban nemzetéhez intézett: hogy az Üdvözítő hitében állhatatosan megmaradjanak, az igazságnak hódoljanak, szeressék az egyetértést és a békét, az egymás iránt való szeretetben vetélkedjenek, semmi se legyen szentebb előttük, mint hogy a keresztény hit szerint járjanak s készebbek legyenek meghalni, mint hogy hiú és hamis bálványokat imádjanak.

És ha talán kérdezitek, hogy a közállapotok ily bizonytalanságával szemben nekünk, a vallás szolgáinak, mi most a teendőnk, a felülről igért segedelmet honnan várjuk, szemeinket hová fordítsuk: válaszképen csak az egyházra mutathatok, mely kősziklán épülvén, az egymásután letünő korszakok közepett az öröklét zálogának birtokában nem tud sem változni, sem az igazságtól eltérve, a változó idők folyásának hódolni: felemeli tiltakozó szavát, valahányszor Krisztusnak ellene mondanak, a hívek lelkiismeretének védelmére kél, valahányszor a vétkezés veszedelme elé állíttatnak, de anyai indulattal engedékenységet tanúsít a változó idők iránt mindabban, a miben szent kötelességének sérelme nélkül engedékeny lehet és várva a jövendő időket, int, buzdít és kér, békés hatalmával teljesítve Istentől kijelölt feladatát, a lelkek örök üdvösségének munkálását. Maga az enyészet veszélyétől menten isteni hatalmával az enyészet ellen így óvja és védi a szintén Istentől eredő állami hatalmat, mindíg üdvöt terjesztve, mert ő az üdvösség intézménye.

Az egyház bölcseségét kell tehát munkásságunkban követnünk, hogy a földön, melyen elődeink szent nyomdokait tapossuk, az ő erényeikkel versenyre kelhessünk.

Szaporodjanak bár a nehézségek és növekedjenek a veszedelmek: mi anyánkhoz, egyházunkhoz, ragaszkodunk, kötelességeinkhez való hűségünktől eltántorodni nem fogunk.

Kötelességeink között pedig első: hűség Istenhez és az egyházhoz; kötelességeink másodika, de a maga nemében szintén fő: jó és balszerencséjében hűség a hazához. A természet követelése, mondja szent Jeromos, hogy szülőföldjét mindenki szeresse és semmi se legyen előtte kedvesebb, mint a haza.

Mindabban, a mi az örök üdvösséghez tartozik, egyházunknak engedelmeskedünk és igazán akkor engedelmeskedünk, ha hivatásunk, állásunk és tanításunk méltóságát mindig szemünk előtt tartjuk s méltóságunkat hitünkkel, erkölcsünkkel, életünk feddhetlenségével ótalmazzuk. Igy járván el, a mi tanításunkban is meg lesz az az erő, a melynek hatása alatt első apostolaink szavára a pogányság tévhitét elhagyták az első magyarok.

A mi a polgári élet köréhez tartozik, hazafiúi kötelességeinket a vallás által sugalt fensőbb tekinteteknek hódolva, készségesen teljesítsük midenkor, nem félelemből, de tiszteletből: jogaink gyakorlásában úgy járván el, miszerint megemlékezzünk arról, hogy tetteinkről és szavainkról Istennek számot adni tartozunk; azokat tehát úgy gyakoroljuk, mint szabadok, nem a gonoszság palástjául használva a szabadságot, hanem mint Isten szolgái. Mert a hatalmat, melyet adott nekünk az Úr, építésre adta és nem romlásra. Legyünk tehát példája a híveknek beszéd-

ben, társalkodásban, szeretetben, hitben. Isten munkatársai vagyunk, Isten szántófölde, Isten építménye. Mindenek tehát épülésre legyenek bennünk.

Szent legyen előttünk a haza neve. Ha valami akár a király felségét, akár a haza egységét, szabadságát és becsületét legtávolabbról is érinteni merészkednék, attól felháborodással iszonyodva forduljunk el, serény munkásságunkkal mindenben mozdítsuk elő a közjót s ki-ki tehetsége szerint védje meg, tartsa fenn és gyarapítsa a hazát, hogy mindnyájunk közreműködésével, a jog és igazság ótalma alatt, mely nélkül nincs szabadság, minden külső uralomtól menten saját törvényei szerint élve viruljon.

Mivel pedig Isten az, a ki őrzi a várost, hozzá küldjük a mi Urunk Jézus Krisztus által buzgó könyörgésünket, kegyes közbenjárókul kérve fel Magyarország Nagyasszonyát s a kik e földön munkálkodtak: a dicsőült szenteket, hogy a kik egykor erényeikkel, tanításaik és munkáikkal, hűségök tanusítására ontott vérökkel is szentté avatták és megdicsőítették a hazát, legyenek most ők ótalmunkra s jámbor közbenjárásukkal eszközöljék ki nekünk az Úr könyörületét és segítő malasztját.

Kelt Szepeshelyen, 1896. vízkereszt ünnepén.

Popu Péter lugosi káptalani helyettes körlevele.

A római és görög-katholikus püspöki karnak f. évi február 27-én tartott tanácskozmánya egyebek között elhatározta, hogy a f. évi május 3-án Budapesten a koronázási templomban a magyar állam ezeréves fennállásának emlékére tartandó ünnepélyes „Te Deum"-on testületileg megjelenjen.

Miután Gyula-Fehérvár és Fogarasi érseki tartományunk püspökei nevezett templomban fogják a többi püspökökkel együtt a szent ténykedéseket végezni: illő, hogy alárendelt papságuk és híveik is eleget tegyenek saját templomaikban eme szent kötelességüknek, minden lehető ünnepélyességgel ajánlván fel a hálaadó áldozatot a Mindenhatónak, ki az államok és népek sorsát igazgatja, hogy *kegyesen megengedte államunknak megérni ezeréves fennállásának ünnepét, még pedig virágzó állapotban.*

Illő, hogy ezen alkalommal ájtatosan megemlékezzünk azon dicső faktorokról, a kik az ország alapításához, megerősödéséhez és fenmaradásához hozzájárultak. Ezek között legkiválóbb az első keresztény király, szent István, a ki mély bölcseségével nemcsak erős alkotmányt adott az államnak, hanem fenmaradásának biztos alapjául a kereszténységet választotta.

Hogy tehát a föld népe elhagyva a sötétséget és vad szokásait, a hit világát és a polgárosodást befogadta, az főképen a kereszténység érdeme; mert Magyarország nagyemlékű királyai nemcsak az Árpád-

házból, de a többiek is és főként a dicső Habsburg-dinasztiából eredők, mindnyájan nemcsak az államot, de az egyházat is megvédték apostoli buzgósággal és határozottsággal.

I. Illő, hogy megemlékezzünk a római pápákról is, a kik ez országot a vész idején anyagilag is támogatták a kereszt ellenségei ellen s a kik között kiválik II. Pius, a ki végperczeiben meghagyta, hogy kincsei Hunyady Mátyáshoz küldessenek, mint oly férfiúhoz, a ki hasonlíthatlan vitézséggel harczolt a félhold ellen a hazáért és vallásért.

Ennélfogva elrendeljük, hogy f. évi május hó 10-ikén, vasárnapon, az ezeréves ünnepség alkalmából ünnepélyes istentisztelet tartassék „Te Deum"-mal egybekötve, „Doxologia" és „tropar" énekeltessék Ő Felsége, I. Ferencz József apostoli királyunkért, a kinek a Gondviselés megengedte ez államot a második évezredbe bevezetni; továbbá Ő Felsége kormányáért és a hívő népért, hogy a második évezredben jólétnek örvendhessen. Ezen ünnepélyes istentiszteletre meghívandók a helybeli hatóságok, az értelmiség és a hívő nép.

II. A vallás- és közoktatásügyi miniszterium ez alkalomból f. évi márczius 1-én és 13-án 7584. sz. a. meghagyja, hogy az iskolai ünnepségek május 9-én tartassanak meg az ország összes közoktatási intézeteiben. Ugyanazért elrendeljük, hogy ezen napon az összes hitvallásos iskolák növendékei ünnepélyesen öltözve az iskolába gyűlvén, a templomba vonuljanak; a honnan visszatérve az iskolába, megkezdik az iskolai ünnepélyt, megállapítandó programm szerint.

III. Minthogy hazánk népe földmívelő nép, de dícsérendő szokásért is kívánatos, hogy e nagy esemény emlékére fákat ültessenek el megfelelő helyen, hogy ezáltal is e fontos ünnep megörökítve legyen, mint ezt a vallás- és közoktatásügyi miniszterium is elrendelte f. évi márczius 22-én 704. eln. sz. a. Az esperesi hivatalok, mint tanfelügyelő hatóságok őrködni fognak e rendelet végrehajtását illetőleg, a miről is f. évi június 20-ig előterjesztéseiket megteendik. A II. és III. pontban foglaltakra nézve az iskolai hatóság más helyben levő iskolák hatóságával is érintkezésbe teheti magát tájékozás és egyöntetűség szempontjából.

Általában az ünneplés fakadjon őszinte tisztelet és tántoríthatlan hűségtől az állam iránt, mindenben illő választékos és tiszteletteljes mód tartatván szem előtt.

Kelt Lugoson, 1896. április 16-ikán.

Pável Mihály nagyváradi gör. szert. püspök körlevele.

Krisztusban kedvelt testvéreim és fiaim!

Jól tudják Testvériségtek, hogy ez évben lévén a honfoglalásnak 1000-ik évfordulója, intézkedések tétettek, hogy ez év folyamán a millenniáris ünnepélyek a lehető legnagyobb fénynyel tartassanak meg. Több egyéb intézkedések között minket legközelebbről érint a hálaadó isteni tisztelet, mely f. évi május hó 10-ikén fog tartatni, továbbá az iskolai ünnepségek, melyek a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium f. évi márczius hó 1-én, 7584. szám alatt kelt leiratában f. évi május hó 9-én rendeltettek megtartatni, míglen a magas püspöki kar f. évi február hó 27-én tartott értekezletén utóbbiakat f. évi május hó 17-én határozta megtartatni, — ez utóbb említett ünnepségek megtartása tekintetében alkalmazkodva a magas püspöki kar határozatához, rendelem, hogy Testvériségtek a hívatott intézkedéseknek megfelelőleg, két szent misét szolgáljanak, egyiket f. évi május hó 10-én, a másikat május 17-én, mely utóbbira vonatkozólag rendelem, hogy az összes tanköteles gyermekek legyenek jelen és áhítattal hallgassák, buzgó imát rebegvén és szent egyházi énekeket énekelvén. Továbbá, mennyiben a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszterium idézett rendeletében, az iskolai ünnepélyekre vonatkozólag az isteni tiszteleten kívül, melylyel az ünnepély kezdetét veendi, még más meghatározott ünnepélyes ténykedéseket is előírt, melyek Testvériség-

tekkel a kir. tanfelügyelőségek útján fognak közöltetni, — rendelem, hogy azokat is anyagi helyzetük- és egyéb körülményeiknek megfelelőleg teljesítsék. Valamint rendelem azt is, hogy ezen millennáris ünnepélyességek emlékezetére a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium f. évi márczius 22-én 704. eln. szám alatt kelt leiratához képest tartós életű fák, u. m. tölgyek, szilfák stb. ültettessenek, melyek helyett a mi híveinkre nézve czélszerűbb, ha különböző fajú és tartós életű gyümölcsfák fognak ültettetni.

Kelt Nagyváradon, 1896. április 10-ikén.

Szabó János szamosujvári püspök körlevele.

Krisztusban szeretett testvérek: Főesperesek, esperesek és lelkészek!

Ismeretes Testvériségtek előtt, miszerint Magyarország, a mi hazánk, ebben az évben ünnepli megalakulásának és fennállásának ezredik évfordulóját.

Egy ezredév nagy idő egy állam életében, melynek folyamán egész népek és hatalmas birodalmak tűnhetnek el, a mint ezt a történelem mutatja. Igen természetes tehát az általános lelkesedés, azok a nagyszabású előkészületek, melyek a millennium ünnepélyes megtartása czéljából minden vonalon tétetnek.

Ha a második ezredév küszöbén megállva, visszapillantást vetünk a multra, *fel kell hogy ismerjük és bámuljuk az isteni Gondviselést, a mely a mult idők folyamán felettünk elvonult viszontagságok közepette fentartott és vezérelt.* S oly pillanatokban, mikor látjuk, hogy az Isten keze az, mely úgy az egyes emberek, mint az egész népek és államok sorsát intézi, tekintetünk az ég felé emelkedik, hálát rebegve azokért, a mikben részesített és az ég segélyét kérve ki a jövőre.

Ekkép ezen napok örömének és ünnepélyességének jelentőségétől áthatva, midőn a haza fiai lelkesedéssel ünnepelnek, ezen egyházmegye papsága és a hívek a hazaszeretet tüzétől átmelegítve, melyet mindenkoron tanúsítottak, részt vesznek az általános ünneplésben. Erre indítja őket hazafias érzelmök, hitök és egyházok.

S a mennyiben az egyháznak jelentékeny része van államunk alakulásában, fentartásában és felvirágoztatásában, természetes tehát, hogy ő is részt vegyen ebben az örömünnepben.

Ezért Magyarország magas püspöki kara is f. évi február 27-én tartott értekezletében elhatározta a millennium megünneplését.

Ezekből kifolyólag jónak láttam elrendelni és ezennel elrendelem, hogy f. évi május hó 10-én, a mely nap vasárnapra esik, minden templomban hálaadó isteni tisztelet tartassék, a mise végén a Doxológiát énekelvén, a szokások imádságok mondassanak el. Az isteni tiszteletre meghívandók a helyi hivatalok és előkelőségek, ugyanazon alkalommal szent beszéd lesz tartandó, a melyben elő kell adnotok híveiteknek a millennium megünneplésének jelentőségét, megmagyarázván kötelmeiket, indítsátok hitszilárdságra a kath. anyaszentegyházhoz való állandó ragaszkodásra, a magas trón iránti tántoríthatlan hűségre, a haza iránti őszinte és lojális szeretetre és a haza minden polgára iránti szeretetre. Forró imádságok intéztessenek a Mindenhatóhoz ő felsége legkegyelmesebb urunk és apostoli királyunk boldogságáért és hosszú életéért, ő felsége kegyelmes asszonyunk, a királynéért, az egész uralkodó házért, a haza javáért, felvirágzásáért, hatalmáért és dicsőségeért, a mint szent Pál apostol mondja Timotheushoz írt első levelében: „legyenek könyörgések, imádságok, kérések, hálaadások, minden emberekért, a királyokért és mindazokért, kik méltóságban vannak, hogy nyugodalmas és csendes életünk legyen teljes ájtatosságban és tisztességben, mert ez jó és kellemes a mi üdvözítő Istenünk előtt.“

Kelt Szamosújvárott, 1896. márczius 24-én.

Fehér Ipoly pannonhalmi főapát körlevele.

I. A rend-társakhoz.

Krisztusban Kedves Testvéreinknek, a pannonhalmi szent-Benedek-rend tagjainak, Üdvözlet és áldás az Úrban!

Az öntudatos ember, kiválóbb alkalmakkor, végigtekint életének elmúlt napjai felett, mérlegeli ezeknek eseményeit és eredményeit, számot vett magával és tanulságokat merít a jövő számára.

Így cselekszenek a művelt nemzetek is saját történelmükkel; s ha nemzetünkre nézve valamikor volt alkalmas időpont visazatekinteni múltjába azon okból, hogy azt jövendő boldogságának tegye tényezőjévé: úgy bizonyára az idei esztendő az, midőn Isten kegyelméből megértük európai életünknek ezredik évfordulóját, melyet hálatelt szívvel, lelkes örömmel országos ünnepségek közepette készülünk megünnepelni, monumentális emlékek alkotásával készülünk megörökíteni.

És mi, magyar benczések, kik hazánk ezeréves multjának egyik tényezője voltunk, kik ott állottunk — nem ugyan a honfoglalás, de a honalapítás munkásai között, kiknek anyatelepe, Pannonia szent hegye maga előtt látta legördülni a tíz századnak kilencz utolsóját összes tartalmával: elmulaszthatnánk-e mi a visszapillantást saját multunkra a

végből, hogy azt jövőnk számára megtermékenyítsük? Bizonyára nem. De e közben távol legyen tőlünk minden hivalkodás, minden tetszelgés.

A magyar szent-Benedek-rend, Krisztusban Kedves Testvéreim, nem hivatkozik az ő multjára, mint jövőjének jogczímére; hanem hivatkozik arra, mint erkölcsi értékének bíráló mértékére, másrészt meg mint jövőjének irányítójára. Saját tájékoztatása czéljából kell multjával foglalkoznia.

* * *

Montalembert gróf, ki „A nyugat szerzetesei" című művében örökszép emléket állított szent-szerzetünknek, egyebek közt ezeket mondja: „Midőn a római birodalom, népeinek bűne miatt, romokba dőlt, ott termettek a gyászba öltözött férfiak, — zajtalanul árasztották el a világot s midőn ennek végórája ütött, ott állottak nyugaton és keleten a felhalmozott romok közt, hogy önmagukat feláldozva, a vad népek hadjáratait jelző nyomort enyhítsék s a népek számára a győzelem gyümölcsét biztosítsák; . . . ott állottak azon hivatással, hogy a világot elárasztva, ennek romjait újra felépítsék, szétdúlt földjeit újra megmíveljék, vadonjait benépesítsék s a vad győzőket a czivilizáczió számára meghóditsák."

A mit Montalembert itt a szent-Benedek-rendről általában mond, ugyanaz jutott nekünk saját hazánkban feladatul.

Megoldottuk-e ezen feladatot? — erre az egyház és a nemzet adhat illetékes választ. De királyainknak, kiknek áldott legyen emléke, irántunk oly bőven tanusított nagylelkűségéből, nemzetünknek szent-szerzetünk iránt állandóan nyilvánult nemeslelkű jóakaratából talán szabad következtetnünk, hogy feladataink megvalósítása körül nem minden eredmény nélkül fáradoztunk.

Apostoli első szent királyunk és alapítónk a szent-Benedek-rend feladatává tette a magyar nép megtérítését és a keresztény czivilizáczió áldásaiban való részesítését. És Ti tudjátok, Krisztusban Kedves Testvéreim, hogy Pannonhalma, történetíróink tanúsága szerint, mivé lőn: a magyar katholiczizmus anyatelepévé és bölcsőjévé, szentek iskolájává, főpásztorok nevelőintézetévé, a nemesen czivilizáló tudományoknak hazánkban első veteményes kertjévé, az anyagi és szellemi boldogulás terén első palaestrájává. Ti ismeritek a történelem további tanúskodásait is szent-szerzetünknek a későbbi századok folyamán való működéséről.

Szent alapítóink és országos törvényeink kötelességünkké tették azt is, hogy azon hazát, mely oly nagylelkűen gondoskodott rólunk, veszély idején saját vérünkkel is megvédelmezzük. És Ti ismeritek a nagy Uriás apát hősies példáját a sajói gyászos időkben; ismeritek Baranyai főapát vitéz alakját, ki a törökök ellen Keresztes mellet vívott

csatában hősi halált szenvedett; ismeritek Sajghó főapát harczias erélyét; ismeritek a főapátsági bandériumnak a haza védelmében kifejtett szolgálatait.

Koronás királyaink és a nemzet akarata tért nyitott Rendünk fejének és oszloposainak a törvényhozásban is. És Ti tudjátok, hogy ők e téren is tántoríthatatlan hűséggel hódoltak a trónnak, önzetlenséggel szolgáltak a hazának, bölcseséggel támogatták a hazafias törekvéseket.

Ha ismét más lapjait forgatjuk történelmünknek s azt keressük, mily mértékben vett részt Rendünk a nemzet szellemi életének mozgalmaiban, — ékesen szóló példákat találunk arra századunk első felében, midőn Rendünk tagjai a haza legjobbjaival és legkiválóbbjaival fáradoztak e korszak reformtörekvéseiben, politikai, társadalmi, irodalmi és tudományos mozgalmaiban egyaránt.

Végre feladataink egyik legkiválóbbja a hazai ifjúság oktatása és nevelése volt a multban s az a jelenben is. Hogyan feleltünk meg e tekintetben is kötelességünknek? e kérdésre nem mi vagyunk hivatva felelni, hanem azok: király és haza, kik bizalommal tették le kezeinkbe a nemzet reményeinek erkölcsi és szellemi gondozását. S illetékes bíráinknak ítélete elé talán nyugodtan nézhetünk, ha azt látjuk, hogy a nevelés és oktatás munkájában számtalanszor találkoztunk az apostoli király kegyeivel, a közügyek intézőköreinek megelégedésével, a társadalom elismerésével, ezer és ezernyi tanítványaink kegyeletes hálájával.

Szóval, Krisztusban kedves Testvéreim, Ti ismeritek kilenczszázados multunknak kiemelkedő mozzanatait, korszakos eseményeit, szereplő jeleseit. Szükséges-e emléketekbe visszaidéznem nagynevű elődeim közt Asztriknak, Mórnak, Bonifácznak, Uriásnak, Szigfridnek, II. Istvánnak, Tolnai Máténak, Baranyai Pálnak, Sajghónak, Nováknak, Kruesznak nevét, vagy azon jelesekét, kik az egyház és haza szolgálatában fáradozó csapataink soraiban magaslottak ki alkotásaikkal, érdemeikkel, hivatásunk egyik vagy másik terén. Avagy nem dobban-e meg hangosabban szívetek, ha a magyar Sion ormán ma szent Asztriknak, első apátunknak, egyik utódját szemlélitek?

Valóban, Krisztusban kedves Testvéreim, Istennek legyen hála, történetünket nagyobb lelkiismereti furdalások nélkül olvashatjuk.

De voltak szent Rendünknek borús, sőt gyászos napjai is. Hisz ismeritek a kormányzóknak és helytartóknak szomorú korszakát, midőn apátjaink pásztorbotja nem egyszer oly kezekbe került, melyekben hiányzott a hivatás. Tudjátok azt is, hogy voltak idők, midőn Pannonhalmáról nem a szent kereszt, hanem a félhold vetette vissza a nyugvó nap sugarait a Pánzsa völgyébe és Sokoró szelíd lejtőire. Tudjátok, hogy voltak idők, midőn a zsolozsma és szerzetesi erénygyakorlat,

mint a fészkeikről elriasztott madárkák menekültek az elvilágiasított falak közül s a szentek sírjai pusztulás helyeivé lőnek saját házukban! Ismeritek azt a kort is, midőn a szentélyben, hol nemzeti királyaink közül nem egy keresett és talált lelki vígasztalást, két évtizeden át elnémult Isten igéje s vad dudva verte ki a szent helyek környékét.

Azonban voltak legyen mindezek akár a terveiben kifürkészhetetlen Istennek látogatásai, akár a bűneinket sujtó Mindenható haragjának ítélete: igazságosságánál mégis mindig nagyobb volt az Ő irgalmassága; mert a kidöntött törzsnek mindíg újra kihajtott a gyökere s az idők viharai által megtépett fának mindig újra kifakadtak rügyei, újból termettek gyümölcsei. És Isten kegyelméből ma is él szent Szerzetünknek sok vihart látott fája.

Nincs-e okunk, Krisztusban kedves Testvéreim, leborulva, százszoros hálát mondani a Mindenhatónak azon jókért, melyekkel multunkban elhalmozott, s nem kell-e alázatos szívvel esedeznünk további szent kegyelméért, főleg most, nemzeti életünk második ezerévének küszöbén?

Multunkban tényezői, időnkint jelentékeny tényezői voltunk nemzetünk történelmének. Azok óhajtunk maradni jövőben is: fáradhatatlan és hűséges napszámosok Isten, király és haza szolgálatában.

A társadalom kérdéseivel foglalkozó egyik újabbkori író úgy nyilatkozik, hogy a népvándorlás idején a szerzetesek mentették meg a kor műveltségét a barbárok elől; s nem lehetetlen, mondja ugyanaz az író, hogy a mi korunk kulturáját is egy második barbárság felforgatása fenyegeti; ha ez megtörténik, — úgymond — akkor a szerzetesek élethivatása újra feléled.

Vajha csak egy gyöngéd léleknek aggodalma nyilatkozzék meg e szavakban! Isten tartsa távol korunktól e válságot! Nekünk nincs ily válságra szükségünk, hogy hivatásunkat ma is, meg a jövőben is felismerjük és teljesítsük. Nekünk, Krisztusban kedves Testvéreim, megvannak kötelességeink önmagunk, megvannak kötelességeink az egyház és a haza iránt. E kötelességeknek hű és lelkiismeretes teljesítése, ez a mi hivatásunk ma, a mint az volt a multban és az lesz a jövőben is.

Krisztus egyházának szerzetesei vagyunk, utódai azon férfiaknak, a kik a kereszténység első századaiban az eget és a földet szentekkel töltötték meg, a világot megtisztították és átalakították, az ember erkölcsi tökéletesedésének addig ismeretlen ösvényeket nyitottak s a czivilizáczionak az ellenfelek által is elismert szolgálatokat tettek. E feladatok sikeres megoldására, e szolgálatok hű teljesítésére törekedni: ez a mi kötelességünk önmagunk iránt ma is, jövőben is.

Praedicate et Docete! E szavak foglalják magukban második rendbeli kötelmünket: hirdetni a hit igazságait, terjeszteni a tudás ismereteit. Nem kell előttetek, Krisztusban kedves Testvéreim, méltatnom a

hit szükségességét. Utódai vagyunk azoknak, kiknek mondatott: „Tanítsatok minden népeket!“ Korunk sokféle válságai, ezer bajai és szenvedései, a politikaiak, társadalmiak, családiak és egyéniek egyaránt, azon mértékben fognak enyhülni vagy súlyosodni, a mily mértékben a vallásosság a társadalomban és családban ismét elfoglalja őt megillető helyét, vagy onnan még jobban kiszorul.

De nem kell méltatnom előttetek a tudásnak és ismereteknek fontosságát sem. Az igaz tudomány elősegíti az emberiségnek minden téren való haladását, felemeli a földi élet színvonalát, szebbé, tökéletesebbé, eszményibbé teszi e siralomvölgyében való tartózkodást és közelebb visz bennünket Istenhez, a mi végczélunkhoz. Ime, a „Praedicate et Docete“ jelszavak szabják meg kötelességeinket az egyház és haza iránt!

Nem csekély szolgálatokat tettek elődeink az emberiségnek a népvándorlás századaiban; nem jelentékteleneket saját nemzetünknek a sz. kereszt és a czivilizáczió meghonosítása által. De nem kevésbé fontos szolgálatokat tehetünk manap is, meg a jövőben is nemzetünknek és egyházunknak, kötelességeink hű teljesítése által.

E fogadalomtétellel és ennek hűséges megtartásával róhatjuk le legjobban köteles hálánkat apostoli királyaink nagylelkűsége s nemzetünk bizalma, jóindulata iránt; ezzel ülhetjük meg legméltóbban hazánk ezeréves fennállásának magasztos ünnepét, Isten szent áldását esdve le édes hazánkra, magyar nemzetünkre, apostoli királyunkra!

Kelt Pannonhalmán, 1896. április 23-ikán.

2. A hivekhez.

Krisztusban Kedves Híveim!

A minden jó kegyes adományozójának, a jóságos és irgalmas Istennek megbecsülhetetlen, végetlenül nagy kegyelméből ezer éve annak, hogy a magyar nemzet ezen ország birtokába jutott; ezer éve annak, hogy szeretett hazájában él és munkálkodik; ezer éve annak, hogy az európai művelt nemzetek sorában helyet foglal!

Ezer év egy nemzet életében mily hosszú és nagy idő! A végtelen, örök Isten előtt meg mily rövid és csekély idő! Az Úr Isten előtt ezer év annyi, mint egy nap! Ezer év országunk történetében, a magyar nemzet életében, mily nagy jótétemény, kimagasló megkülönböztetés, kimondhatatlanul becses kegyelem, melyben a népek Atyja, a nemzetek nagy Istene Magyarországot részesítette!

Nem cselekedett az Úr, a hatalmas, más nemzetekkel oly nagy dolgokat, mint a minőket velünk tenni kegyeskedett. Egy maroknyi népet hosszú ezer éven át fentart, élni enged és nagy szeretetének meg-

számlálhatatlan jótéteményével elhalmoz: míg sokkal nagyobb, hatalmasabb nemzeteket az ő kifürkészhetetlen bölcsesége csak rövidebb ideig engedett élni. Elmondhatjuk mi is a nemzetek nagy apostolával: Oh, Isten bölcseségének és tudományának mélységes gazdagsága! mely megfoghatatlanok az Ő itéletei és megvizsgálhatatlanok az Ő utai! Magasztalja azért a mi lelkünk az Urat és örvendezzen lelkünk a mi üdvözítő Istenünkben! Mondjuk el mi is hálatelt szívvel, a mit szent Pál mondott: Az örökkévalóság halhatatlan és láthatatlan királyának, az egyedül való Istennek tisztelet és dicsőség mindörökkön örökké!

Nagy és Istenhez illő legyen tehát a mi hálánk: mert az ő irántunk való jóságának is nagyok és magasztosak bizonyítékai. Ázsia kietlen pusztáiról egy termékeny s áldott földre vezeti az isteni Gondviselés őseinket, hogy ezen új hazában közelebb jövén az üdvösség forrásához, mint vadolajfát, beoltsa őket a keresztény katholikus egyház nemes törzsébe, a művelt nemzetek nagy családjába. Mert mit használt volna nemzetünknek elnyerni e szép országot, ha fiainak halhatatlan lelke meg nem ismeri az egy igaz Istent és a kit küldött, az Ő egyszülött Fiát, Krisztus Jézust? A magyar nemzetnek ezer éven át fentartó ereje a kereszténységben van; ha be nem olvad nemzetünk az igaz egyház egyedül üdvözítő kebelébe: manap, mint nemzet nem élne, nem foglalna helyet a művelt nemzetek sorában és nem birná ezen szép országot. A szent hit üdvözítő áldásai, a kereszténység által teremtett műveltség és a szent szeretetből származó szelíd erkölcsök oly nagy értékű jótétemények, melyek minden gondolkozni és érezni tudó embert nagy hálára köteleznek. Az Isten Fiának megtestesülése, a kereszthalálig való engedelmessége, az Általa rendelt hét szentség és különösen az oltári szentségben való jelenléte, az ő örök szeretetének magasztos nagy művei, a felebaráti- s az ellenségszeretet nagy parancsa: ezek azok a nagy szent igazságok, melyek nemzetünk ujjászületését eszközölték és a melyek századokon át, mint híven megőrzött országos kincs, csak nemesítőleg és áldásosan munkálták nemzetünk ideig s örökké tartó jólétét.

Isten után első szent királyunknak, Istvánnak köszönjük mindezen jótéteményt, melyekben a keresztény katholikus egyház által részesültünk. Szent István, mint nemzetünk apostola, maga körüljárt az országban és buzgó imája, szent élete és lelkesítő példája által megalapítója volt Isten országának a magyar földön és fáradhatatlan terjesztője azon szent hitnek, melytől kedves magyar nemzetének fenmaradását és boldogságát remélte. Midőn a büszke és szilaj természetű magyarok, szent királyuk példáját követve, a szent keresztség által magukat a kereszt szelíd igája alá hajtották; midőn Krisztus helytartójának, a galileai halász utódának, alázatos engedelmességgel meghódoltak; midőn a szelíd és

alázatos szívű Istenember tanítványai lettek: akkor történt azon világra szóló nagy esemény, mely a magyar nemzetnek valódi életet adott és őt a művelt nemzetek sorába helyezvén, biztosította annak fenmaradását, tartós életét.

Szent István, a nagy király, bölcs intézkedései által, szent Imre fiához intézett intelmi és jó törvényei által minden lehetőt megtett a végre, hogy a szent hit kegyelme meghozza nemzetének mindazon gyümölcsöket, melyeket az, a szabadakarat közreműködésével meghozni képes. Különösen hálás szívvel kell nekem előttetek, Krisztusban kedves Híveim! megemlítenem az áldott emlékű nagy király azon intézkedését, mely míg a pannonhalmi főapátságra nézve hálára kötelező és megtisztelő, addig az ország boldogságára is hathatós tényező volt. Szent Isván király ugyanis, mint azt maga a szent Márton tiszteletére emelt szentegyház és apátság alapító levelében mondja, a Pannonhalmán fekvő monostort szent Márton tiszteletére a végett alapította, hogy az az alapító király lelkének üdvösségére és országunk tartós fenmaradására szolgáljon; ugyanazon alapító-levélben akarja a szent király, hogy ezen szándékát ne csak az akkor (1001. évben) élő, hanem a jövő nemzedék is tudja. Mi magyarországi fiai a szent-Benedek-rendnek, hálás szívvel őrizzük a szent király fejedelmi alapítványának okmányát, mely nemcsak a monostor jövőjének, hanem szeretett hazánk fenmaradásának is drága zálogát képezi.

István, a szent király, nagy művét az által tetőzte be, hogy a római pápától nyert és szent Asztrik, pannonhalmi első apát által hozott szent koronát, a ker. királyság jelképét és vele az országot is, halálos ágyán a boldogságos Szűz Máriának, Isten anyjának pártfogásába ajánlotta és Őt Magyarország védő-asszonyává, nemzetünk Nagy-Boldog-Asszonyává választotta.

Országunk történetében, nemzetünk ezeréves életében nagy része és jótékony befolyása van, a szent hit termékeny és áldásos hatása mellett, a bold. Szűz Máriának, hazánk védő-anyjának, a ki országunkat első királyunktól örökségképen kapta és hogy a Reá bízott kincset híven megőrizte, bizonyság erre egy ország ezeréves története. Mert hogy ezen, magában véve kis ország, ezen maroknyi nép, annyi veszély között, melyet a tatárjárás, a török pusztítás, a gyászos hitszakadás okoztak, erős bástyája volt a kereszténységnek és hogy e mai napig él és életének jelét is adja: azt hatalmas védőasszonyának köszönheti, a ki hathatós közbenjárása és magas érdemei által égi kegyelmet, áldást és tartós életet nyert az Istentől a nemzet számára a népek nagy családjában. Szűz Mária esdő közbenjárása, az Ő buzgó tisztelete nemzeti kincse a magyarnak; szent öröksége, melyet minden igaz hazafi féltékenyen őriz és gondosan ápol. Legyen minden jótéteményért tisz-

telet, dicsőség Istennek és örök hála Isten Anyjának, hazánk védőasszonyának!

Egy újabbkori nagy szent azt mondja, hogy semmi sem képesebb Istennek atyai szívét megnyerni, mint épen a hálával teljes kebel. A hála a legszebb erény, mely nemcsak elismeri a vett jót, nemcsak nagyra becsüli a nyert kegyelmeket: hanem gondos figyelemmel és kitartó munkássággal a jótéteményeket azon czélra is fordítja, a melyre azokat a kegyes adományozó adta. Az Úr Isten nekünk már is ezeréves életet adott; megbecsülhetetlen kegyességgel megadta a nemzeti élet fentartó képességét, erejét, azon szent hitben, melyet mi keresztény katholikusok vallunk. Ezen mély hálaérzetből folyó szent kötelességünk nekünk, hogy az igaz és egyedül üdvözítő szent hithez, szent István ezen örökségéhez, tántoríthatatlan hűséggel, törhetetlen állhatatossággal ragaszkodjunk. Legyünk ne csak szóval, hanem tettel is jó katholikusok; éljünk, mint igaz keresztényekhez illik, hitből és hit szerint, vagyis tartsuk meg az Istennek és az anyaszentegyháznak parancsait; mert ha ezt teszszük, akkor szeretjük igazán az Úr Istent tettleg és igazságban, azaz teljes szívünkből és minden erőnkből. Legyünk készek mindent inkább elveszteni, mint az igaz hitet, az erős reményt s a szent szeretetet; sőt, ha a jó Isten úgy akarja, még vértanú-halál által is legyünk készek életünket és vérünket adni a szent hitért, egyházunk szent igazaiért, szóval, legbecsesebb kincsünkért; mert mit használna nekünk, ha a világ minden kincsét birnók, de halhatatlan lelkünknek kárát vallanók.

Az Isten s az anyaszentegyház iránt való kötelességeinkkel nemcsak nem ellenkezik, de sőt épen ezekből nyer magasabb szentesítést a hazaszeretet kötelessége; ebben is, mint mindenben, maga az Istenember, a mi Urunk, Krisztus Jézus adott magasztos példát, hogy miképen kelljen szeretnünk a hazát. Ő volt a legigazibb hazafi, a legnemesebb emberbarát, a legnagyobb jótevő; körüljárt Ő Judeában, mindenkivel jót tevén; meggyógyította a betegeket, vígasztalta a szomorkodókat, segített a szükségben levőkön; Ő Izrael házának elveszett juhaihoz küldöttnek mondja magát és mégis, midőn Jeruzsálem veszedelmére gondol, nem tarthatja vissza könnyeit. Híven teljesíti Ő a törvény parancsait és pontosan megtartja nemzetének szokásait, még azokat is, a melyek Őt nem kötelezték; például megfizeti az adóját, jóllehet ezzel, mint szegény, nem tartozott volna; de ő megadta a császárnak is, a mi a császáré. Soha nem tett semmit, a mi a közrendet és békét zavarhatta, vagy a felsőbbség tekintélyét sérthette volna; úgy, hogy a legrútabb háladatlanság sem volt képes lángoló hazaszeretetét legkevésbé is csökkenteni. Urunk ezen dicső példáját követték minden időben a keresztények, kik, habár a hosszú üldözések alkal-

mával iszonyú kínokat, sőt halált is szenvedtek az igazságért, de soha sem szegültek ellen a törvényes hatalomnak, mely Istentől van és Tőle birja felsőbb tekintélyét.

A hazaszeretet engedelmességet is parancsol, a melynek értelmében az alattvalók tartoznak a felebbvalónak engedelmeskedni mindenben, a mi az Isten akaratával nem ellenkezik. A jó hazafi megtartja szent Péter apostol parancsát: Istent féljétek, a királyt tiszteljétek. A királyi felség az isteni felség kifolyása; az isteni felség ugyanis fényének egy részét az emberi társadalom javára, a királyra ruházta; következőleg a király tisztelete visszaszáll az isteni felségre, az örökkévalóság halhatatlan királyára, kinek tisztelet és dicsőség mindörökkön örökké!

A szeretett haza iránt való ezen szent kötelességet, Krisztusban Kedves Híveim! én is szívetekre kötöm. Legyetek buzgó hazafiak az igaz hazaszeretet gyakorlásában; ne engedjétek, hogy mások ebben felülmúljanak benneteket. Ezen valódi hazaszeretet abban is nyilatkozzék, hogy honfitársaitokat, ezen haza polgárait, különbség nélkül szeressétek, velök jót tegyetek és érettök imádkozzatok. Nem zárja ezt ki az, hogy szívünkhöz legközelebb esnek közös családunknak, az igaz anyaszentegyháznak tagjai, a kik velünk egy hitet vallanak. De még a haza földjére nézve is vannak kötelességeink; hogy t. i. szorgalmas és kitartó munkásság által anyagi jólétnek is örvendjetek, legyen gondotok arra, hogy atyáitok öröksége ne kerüljön idegen kézre, mert az ország addig lesz a mienk, míg azt a magyarok birják; megszűnik az a mienk lenni, ha nagy részét mások birják; ezt követeli a kegyelet őseitek iránt és a szeretet gyermekeitek iránt. Munkásságtok legyen a haza földjének szentelve s azért ne hagyjátok el a hazai tűzhelyt, ne vándoroljatok ki más országba, a hol ti idegenek vagytok; ne feledjétek a költő intő és lelkesítő szavát: „Hazádnak rendületlenül légy híve óh magyar, . . . a nagy világon e kívül nincsen számodra hely; itt élned, itt halnod kell.“ E földet hitbuzgó őseink nehéz csatáikban vérökkel szentelték meg, kitartó munkálásában pedig verejtékökkel öntözék; legyen azért a haza földje szent és tiszteletre méltó, melyet ilyenné tettek a mi szent királyaink, vitéz és jámbor őseink. Tartsátok meg a mi Urunk Istenünk minden parancsait, hogy a jó földet birjátok és azt fiaitoknak hagyjátok utánatok mindörökké.

A haza földjének szeretetében, az ehhez való hű ragaszkodásban, buzduljatok, Kedves Híveim! Urunk, Üdvözítőnk szent családjának példáján, mely isteni parancsra csak azért távozott hazájából rövid időre Egyiptomba, hogy a kisded Jézus életét Heródes kegyetlenkedése elől az emberiség javára, megmentse; de a mint e veszély elvonult, a szent család ismét visszatért a drága haza földjére, mert szíve oda vonzotta.

Kövessétek, Kedves Híveim! a hazaszeretetben jámbor őseinket. Szent László, a lovagias jellemű és hős nagy király, — szent Erzsébet, az odaadó felebaráti szeretet mintaképe, — szent Imre és boldog Margit, a szűzi tisztaság liliomai, Árpád királyi házának e nagynevű ivadékai buzdítsanak benneteket a hazaszeretetre, azon erények gyakorlása által, melyekben ők kitüntek. A mi szent vértanúink: szent Adalbert, Gellért, a kassai vértanúk s a többiek buzdítsanak benneteket a hazaszeretetre az által, hogy adjátok meg Istennek, a mi Istené; ha kell, élteteket is adjátok oda a szent hitért. Hitbuzgó, munkaszerető, jámbor őseink példája szerint legyetek, Kedves Híveim, állhatatosak a hitben, egyesültek a szeretetben, kitartók a munkában, hogy reátok jöjjön és veletek maradjon Istennek szent áldása, mely minden jónak bő forrása.

Midőn nemzetünk ezeréves életének határpontján leborulva mondunk hálát a Mindenhatónak az Ő szent kegyelméért és áldásáért, ugyanakkor kérjük is Őt buzgó áhítattal, hogy továbbra is legyen irgalmas nemzetünknek, áldja meg országunkat, királyunkat és adja szent kegyelmét, hogy mint nemzet, az Ő nagyobb dicsőségére és imádandó akarata szerint sokáig élhessünk felebaráti és hazaszeretetben, tartós boldogságban, hitbuzgó és erkölcsös életben!

Az Úr Jézus Krisztus legyen a ti lelketekkel! Kegyelem veletek! Amen!

Kelt Pannonhalmán, 1896. április 23-ikán.

Dr. Kuncz Ádolf prémontrei rendű csornai prelátus és prépost körlevele.

Szent Norbertben kedves Testvéreim!

Midőn a honfoglalásnak országosan ünnepelt ezredik évfordulója alkalmából Hozzátok szólni késztet a népek sorsát intéző isteni Gondviselés iránt hálával eltelt szívem, — vajjon kezdhetném-e illőbben, mintha a lantos király szavaival felkiáltok: „áldás a nemzetek nagy Istenének, ki egyedül mívelhet ily csodákat"? Mert mi más, mint igazi isteni csoda, hogy ezen mindnyájunkat a szív legörvendetesebb érzelmeivel lelkes ünneplésre felhívó dicső eseményt megérhette nemzetünk, mely számra oly kicsiny és a néptenger, melynek közepén kicsi, elveszett sziget gyanánt küzd a hullámokkal, oly nagy, oly idegen és ellenséges hozzá; mikor a történelem múzsája annyi nagy nép, annyi óriási birodalom ravatalát széttört czímeres paizsaikkal fedte be, örök tanúságul az emberi gyarlóságnak és mulandóságnak. „Az ember napjai, mint a széna; elhervad ő, mint a virág, melyen ha átmegy a szél, meg nem marad és többé helyét sem ismerik meg.

Ázsiából kiindul egy maroknyi nép s ábrándot űzve, vagy hogy ridegen, úgy mondjuk, kenyeret keresve ide vergődik a négy folyam határai között elterülő áldott földre; birtokba veszi, hazájává teszi és olyanul meg is őrzi egy ezredéven át; holott annyi sok más vitéz nép, mely honalkotó vágyában e földre jött, — hazát nem — csak koporsót

és dicstelen sírt talált. Valóban csoda ez, melyet csak a nemzetek Istenének kegyelme művelhetett a magyar felett és a melynek varázsa a sz. Kereszt jeléből áradhatott ki egyedül, mely valamikép egykoron a nagy keresztény császár, Konstantinnak csatáján felhők közt megjelent, hogy diadalt hirdessen számára: akkép jelent meg a magyar nemzet végzetének égboltján is, hogy égi fény ragyogványa között hirdesse, miszerint e hazában a magyar a kereszt jelében fog győzni!

Igen bizony, a kereszt jelében és a kereszténység által győzött csak igazán a magyar, melyet ha fel nem vesz, vagy elpusztul, vagy vad és műveletlen marad, — a hogy ezt hazánk bölcse mondja — s a honfoglalás befejezetlen épületként romba dől; — egy dicső mámor álomképe, melynek talán emléke is Árpád nevével együtt délibábos tünemény gyanánt szétfoszlott volna — ha a kereszt jele fel nem ragyog az apostoli király, sz. Istvánnak kezében és ha a keresztvízzel, melyre nemzetét tartotta, világtörténelmi eseménynyé fel nem avatja a honfoglaló ősök dicső fegyvertényeit.

Árpád látnoki ihlettel megálmodta a hazát; fényes valóvá a dicső álmot azonban csak sz. István apostoli buzgólkodása tette. Az isteni Gondviselés pedig, mely a magyar nemzet szent királyának áldott jobbja által oda tűzte a keresztény czivilizáczió keblére, kifogyhatlan kegyelmével évezredre szóló küldetéseül rendelte a magyarnak, hogy pajzsa legyen azontúl a kereszténység által műveltté tett nyugatnak. A kereszt által a véres kalandok bajnokaiból hősök lettek, kik e küldetésük teljesítésében soha meg nem rendülő törhetlen hittel pazarul áldozták a legdrágább honfivért. Óh, pedig milyen súlyos, milyen nehéz volt e hivatásban csüggedetlenül kitartani! Hányszor nem állott e nemzet a vértanúság kálváriáján, hogy megváltója legyen a nyugat műveltségének a kelet barbársága ellenében; hány vérzivatar között nem jutott végromlásra és hányszor nem újjongtak már bukása felett azoknak hálátlan tömegei, kikért legbővebben ontotta vérét!

»Ha nem lett volna Istenünk . . . .
No mondja el ma Izrael —
Ha nem lett volna mivelünk
A mi urunk, ha karja el
Nem űzte volna
Feltámadt ellenségeinket
Ők ránk omolva
Talán elnyeltek volna minket!«

De Árpád fiait, szent István népét, valahányszor szédítő örvény előtt a bukás szélén állott, mindig megmentette az ő Istenének gyámolító kezę.

Azóta, hogy Árpád vitézeinek tárogatója először felzendült e hon határain, egy ezredév hosszú időfolyama rohant el nemzetünk feje felett. Egy ezredév Istennek egy szempillantás, embernek egy öröklét! És lám, nemzetünk Isten kegyelméből és fiai erős életrevalósága folytán ezer éven keresztül nemcsak megvédte és fentartotta az ősök által dicsőség árán szerzett hont, hanem fényét is növelte, úgy, hogy ma, midőn a század tizedszer újul meg láthatára felett, a magyar számra nagyobb, hatalomra tehetősb, mint bármikor volt; és a szabadság fája alatt, melyet az elődök ültettek, magas szárnyalású műveltség talál oltalomra és gondos ápolásra. Ez ezredévnek honalkotó és hazafentartó nagy művéhez nyolczszáz éven keresztül, — ha mindjárt szerény, de hűséges munkálkodással — mi is hozzájárultunk, sz. Norbertben kedves Testvéreim, mert nyolczszáz éve már, hogy szent Norbertnek a prémontrei völgy idegen földjéről ide plántált szép fája itt gyökeret vert és ma is még, számtalan viharok pusztítása daczára, erőteljesen hajt, virul és gyümölcsözik; nyolczszáz éve már, hogy rendünk érzésben és vágyban egybeforrva a magyar nemzettel, tántoríthatlan hűséggel küzd vele egysorban a közös eszményért: egy szabad, művelt és boldog Magyarországért.

„Memento dierum antiquorum, cogita generationes singulas: interroga patrem tuum et adnunciabit tibi; majores tuos et dicent tibi."

Igen, sz. Norbertben kedves Testvérek, emlékezzünk meg a régi napokról, gondoljunk az elmult nemzedékekre: kérdezzük meg apáinkat és az ősöket, — és mondani fogják, hogy vallásos szívük egész odaadásával tanították a nemzet fiait istenfélelemtől áthatott fenkölt gondolkodásra, nemes érzésre és lelkes cselekvésre Isten- és hazáért! Előttünk az ősök példája; a hivatás, melyben ők a viharjárta mult annyi sok századán keresztül a legteljesebb önmegtagadással szolgálták a hazát, nem változott: ma is és minden időben változatlanul ugyanaz rendünknek a jelmondata: „Deo et Patriae famulari." Istent és hazát szolgálni a nemzeti nevelésügy által! E legnemesebb czélnak nehéz, göröngyös az útja, meredek az ösvénye, mert terhes ám a nevelőnek, a tanítónak munkája és nagy a felelősség, mely hivatása nyomán jár; de viszont drága kegyelem jutalma int a fárasztó út, az önmegtagadó munka végén: a megvalósult eszmény, egy szabad, művelt és boldog Magyarország. A „legnagyobb magyar" hazafiságról és haza iránti kötelmekről beszélve, úgymond, hogy nem nagy szavak-, czifra frázisokkal rójjuk le e kötelességünket, hanem az által, ha minden téren mentül több értelmes, képzett és valódi tudással bíró embert formálunk. Hivatásunk a tanítás; munkaterünk az iskola: képezzük tehát a gondunkra bízott ifjúságnak minden szép- és jóért fogékony lelkét olyanná, hogy majdan férfikora kötelességeit öntudatosan és értelmesen teljesíteni tudja; hogy

a tudásnak az iskola falai között elsajátított elemei szilárd alapul szolgáljanak a férfikor érett szellem-munkájának. De neveljük is egyúttal e reménységét hazánknak istenfélelemben, jámbornak, erkölcsösnek; mert Isten félelme nélkül üres, hiú a tudás; mert vallás és erkölcs nélkül szalmaláng lobbanása csak az eszményiért való fellelkesülés és önámítás a hazaszeretet.

»Hacsak az Úr nem építi a házat
A kőmíves hiába épít;
Hacsak az Úr nem őrzi meg házadat
A honvédők hiába védik.«

Előttünk az ezredéves Haza fenséges épülete; alapjait az ősök jámbor hite vetette meg, falait az unokák hívősége emelte fel: óvjon attól Isten kegyelme, hogy a hit kebeléről elszakadt tudás csóvát vessen a fényes tetőzetre, mely ma oly büszkén tekint a jövő ezredév elé; óvjon attól Isten kegyelme, hogy a mi gondatlan kezünkből vegye a hithideg tudás a veszélyes üszköt.

Ti pedig, ezredéves multunknak a nemzeti kegyelet glóriájával körülragyogott fényalakjai: Árpád, sz. István, sz. László, Nagy Lajos, dicső Mátyás, Hunyady és ti többi számos dicsők, kiknek neve és emléke még frissen felremeg szívünkben, ti valamennyien, kik a magyart a dicsőség napközelébe felemeltétek, kik özönével áldozott vér árán, a színek és elmének világbámulta fényes tetteivel a magyart e hon határai között úrrá tettétek; legyetek áldva és üdvözölve az első ezredév végén, melynek Isten kegyelméből építőmesterei ti voltatok! Példátok ragyogjon fel előttünk és vezessen a jövő ezredéven át, miként az Isten, küldte fényfelhő világítva vezette Mózest és népét az ígéret földjére! Úgy legyen!

Kelt Csornán, 1896. április 10-ikén.

Vajda Ödön ciszterczi-rendű zirczi apát körlevele.

Nincs nemzet, legyen bár művelt vagy műveletlen, mely múltjának dicső emlékeit kegyelettel nem ünnepelné. E kegyelet a, nemzeti mult emlékei iránt lelkesíti a magyar nemzetet is hogy a haza szent földjén fennálló nemzeti létének ezredik évét méltóan ünnepelje meg. S vajjon elmaradhatnánk-e ez ünneplestől mi, kikre az ifjúság és nép hazafias oktatása és nevelése van bízva? Szívünk minden verése tiltakozik még csak ennek gondolata ellen is, hisz lelkünk minden gondolata, szívünk minden érzelme mint hazafias szent kötelességet állítja elénk a nemzeti nagy emlékek méltó megünneplését. Szívünk sugalja, lelkünk parancsolja, hogy mint a magyar hazának igazi fiai, mi is hozzájárulunk az ezredévi ünnepély fényének emeléséhez és ránk nézve legyen az ünnepély szivünk s lelkünk öröm- és hálaünnepe.

Szellemi munkások lévén, szellemünk hálaadóját e nagy nemzeti magasztos ünnep alkalmából azok várják meg tőlünk, kiknek életünkben legtöbbel tartozunk, kik szellemi tevékenységünk egész eszmekörét a fenség és magasztosság zománczával ékesítik, kiknek gondolata keblünket minden szépre és jóra fogékonynyá nemesíti. Ezen magasztos és nemesítő eszmék képviselőit e néven ismerjük: Isten, szülő, haza.

Imádás Isten dicsőségének ajánlva, hála a szülők iránt kegyeletben leróva s önfeláldozó szeretet a haza iránt tettekben nyilvánulva,

emelik az embert azon erkölcsi magaslatra, melyre eljutni minden egyesnek, minden nemzetnek szent kötelessége.

Imádd az Istenséget, mondja Kölcsey és méltán! Mert lelkünk az örök boldogság után vágyódva, Isten felé tekint, ki végtelen tökélyeivel az egész mindenséget átöleli s áldásával betöltvén minden élőt, kútforrása a jótéteményeknek s a valódi boldogságnak. Nagy az Isten s mi az ő gyermekei vagyunk, ki felett mindenre kiterjedő gondviselésével őrködik. Ő az egyeseknek ép úgy, mint a nemzeteknek védője és fentartoja. Az ő gondviselő őrködése tükröződik vissza nemzeti létünknek dúló csaták és vészes belviszályok viharaitól sokszor veszélyeztetett múltjában is.

Hiszen ha nemzetünk és hazánk ezeréves múltjára visszagondolunk, lelki szemeink előtt látjuk a honszerető hősöket, a mi nagy őseinket; látjuk az isteni Gondviselés kiválasztott kedveltjét, szent Istvánt, ki a magyar népnek igaz Istent, állandó hazát és biztos reményt adott a földi és örök boldogságra Jézus vallása által. Látjuk halhatatlan nevű nagy királyaink dicső sorozatát, jelenleg uralkodó apostoli királyunk felséges személyéig, kik Árpád örökségét annyi balszerencse s oly sok viszály között részünkre fentartották. Látjuk a dicső emlékű ősöket, kik áldozatkészségük, vitézségük és tudományuk által hazánknak benn fényt és dicsőséget, a külföld előtt pedig elismerést és ragyogó hírnevet szereztek.

De feltünedeznek lelki szemeink előtt a belvillongások ádáz tusái s a külellenségek ellen vívott véres harczok küzdelmei is, midőn a szenvedések árjában a pusztulás romjai között az egész nemzet szíve vérzett, az egész ország szeme könyektől áradt s édes hazánk a szerencsétlenségek nyomasztó súlya alatt ingadozva, az enyészet sírja szélén állott. E szomorú képet látva s elgondolva, méltán felkiálthatunk: Csodák csodája, hogy még áll hazánk! Úgy van! csodák csodája, hogy „él magyar, áll Buda még.“ És ki tette velünk e nagy csodát?... A nagy Isten! Igen, az ő szent kegyelme és határtalan irgalma tartotta fenn nemzetünket e hazában ezer éven keresztül! És ha ezt egyedül a végtelen jóságú Istennek köszönjük, nem méltó-e, hogy az ezer év alkonyán arczunkra borulva imádjuk a magyarok nagy Istenét?! Nem szent kötelességünk-e, hogy nemzeti létünk e magasztos ünnepén összes elhunyt őseink nevében is oltárt emeljük szívünkben, melyről a legtisztább hálaáldozatot mutassuk be Istennek?! Rójuk le tehát hálaadónkat Isten iránt s a hálaáldozathoz fűzzük szívünk kérő áldozatát, mely mint szent fohász, így könyörögjön Isten mennyei trónja előtt: „Urunk és Istenünk! tartsd meg gondviselésedben szegény hazánkat, óvd a jövőben a szerencsétlenségektől és védd meg hatalmas karoddal

az ellenség ellen; áldd meg kegyelmed bőségével a koronás királyt, hogy nevedben bölcsen népének boldogítására kormányozzon; áldd meg a magyar nemzetet, hogy hitben erős, keresztény erkölcsökkel ékes és honfiúi erényekben gazdag legyen; add meg a sokat szenvedett, szabadságszerető nemzetnek az igaz jólétet, fejlődést és virágzást mindabban, a mi a nép földi s égi boldogságát képezi.

Leróván hálaadónkat Isten iránt s lekönyörögvén áldását a jövendő századokra, ne feledkezzünk meg azokról sem, kik Isten után a mi legnagyobb jótevőink e földön. Ezek a mi szüleink és szüleink szülei, a mi őseink.

A nemes szívű ember mindenkor hálával és kegyelettel gondol szüleire és még férfi korában sem szégyenli néma könyeit, melyekkel a sírban porladó szülőhöz vissza-visszatérő gondolatait szívének érzelmi teltségében kíséri. Isten keze oltá szívünkbe a legédesebb és leggyengédebb érzelmeket, melyek bennünket szüleinkhez és közvetve őseinkhez kötnek. Szüleink a szeretet melegével tápláltak, az önfeláldozó gondosság éberségével neveltek nem annyira maguknak, mint inkább Istennek s a hazának szolgálatára. Őseink az édes hazát szerezték számunkra, azt vitéz karjaikkal és drága vérükkel védelmezve, fentartották és szent örökség gyanánt ránk hagyományozták.

Nagy és szent kötelességünk tehát mindenkor, de különösen a jelen magasztos nemzeti ünnep alkalmával, szüleink és őseink szent emlékét a kegyelet hálás érzelmeivel tisztelni s áldott hamvaikra a gyermeki könnyek harmatát hullatva, lelkeiknek Istentől irgalmat s örök boldogságot esdeni.

Őseink emléke vezet el bennünket eszményi anyánkhoz, édes hazánkhoz. A haza fogalmát Kölcsey így határozta meg: „Mi a haza, mint a legszentebb kapcsokkal egybefoglalt emberek társasága?“ Majd bővebben fejtegetve a haza jelentőségét, így ír Paraenesisében: „E szóban „haza“, foglaltatik az emberi szeretet és óhajtás tárgyainak egész összesége. Oltár, atyáid által Istennek építve; ház, hol az élet első örömeit ízleléd; föld, melynek gyümölcse táplált . . . .“ A mily fenséges, ép oly igaz szavak ezek, valamint azok is, melyekkel elmélkedését a nagy író befejezi: „Kinek szívében a haza nem él, az száműzöttnek tekintheti magát mindenhol s lelkében üresség van, mit semmi tárgy, semmi érzet be nem tölt.“

Ezért ragaszkodik minden ember hazájához, legyen bár a termékeny rónaföld, vagy szegényes hegyvidék; mert sohasem törölhető ki az ember szívéből az az érzelem, mely őt a föld azon részéhez köti, hol bölcsője ringott s hol dobogni megszűnt szívét a hazai föld, a rokonok és jóbarátok könnyei közt fogadja szívébe.

Az emberi szív ezen szent érzelmének természetes nyilvánulása volt azon kanadai főnök felkiáltása, ki a tartományát követelő európaiakhoz csodálkozva így szólt: „Itt születtünk, itt porladnak apáink! Vajjon mondhatom-e csontjaiknak: keljetek fel és költözzetek el velünk együtt idegen földre?“

E szent érzelem dagasztá a nagy Hunyady János szívét is, ki László és Mátyás fiaitól utolsó órájában e szavakkal vett búcsút: „Isten félelme s a haza szeretete az, a mit maradandó örökségül rátok hagyok.“

E szent örökséget őrizzük mi is drága kincs gyanánt szívünkben, a hazaszeretet szent erényét ápoljuk mi is lelkünkben, hogy a ránk bízott ifjúság és nép látva tanítóinak és nevelőinek szép példáját, a nemes és magasztos erény követésére buzduljon. Mert nemcsak fegyverrel lehet szolgálni a hazát, hanem az ifjúság és nép oktatásával és nevelésével is; hisz hazánk jövője az ifjúság és nép oktatásában és nevelésében van letéve.

Imádkozzunk azért a nevelésünkre bízott ifjúsággal és néppel együtt édes hazánkért, kérve Istent: védje s oltalmazza szeretett hazánkat mindenható karjaival, távolítsa el tőle a belviszályok gonosz szellemét s a külellenség véres bosszúját, áraszsza rá a béke boldogító áldását és tartsa meg e szép hazát a magyar nemzet számára az idők végeig!

E gondolatok foglalkoztatják lelkemet, ez érzelmek töltik el szívemet a nagy nemzeti ünnepély hajnalán. Meg vagyok győződve, hogy e gondolatok és érzelmek hatják át a cziszterczi-rend minden egyes tagjának szívét és lelkét, velem együtt egy szívvel s egy lélekkel óhajtván, hogy zengjen dicsőséget Istennek a magyar haza minden fia, szálljon égi áldás a koronás főre s a boldogító béke olajága viruljon a szebb jövőért esdő szabadságszerető magyar nemzet felett.

E soraimmal nem buzdítani akarok, hisz önök nem szorulnak a hazaszeretet erényének gyakorlásában buzdításomra, mert példájukkal és tanításukkal folyton arra oktatják az ifjúságot és népet, hogy akkor imádjuk Istent igazán, akkor tiszteljük őseinket méltóképen s úgy szeretjük hazánkat valóban, ha tekintettel igyekszünk elődeinkhez méltó utódok lenni; csak szíves figyelmüket akarom felhívni, hogy a magyar cziszterczi-rend minden rendháza és minden plébániája egyöntetűen ünnepelje meg a magyar nemzet nagy ünnepét.

Ez okból óhajtom, hogy a rendi főgimn. igazgatók a tanári karral s ifjúsággal egyetemben a kir. tankerületi főigazgatók esetleges utasításaival egybehangzólag f. évi május hó első napjainak egyikén ünnepélyes Te Deum-ot tartsanak; továbbá bölcs belátásuk szerint a nagy

nemzeti esemény szellemének és magasztosságának megfelelő ifjúsági ünnepélyt rendezzenek. Óhajtom, hogy a rendi plebániai templomokban május első vasárnapján a lelkészek ünnepélyes hálaadó isteni tiszteletet tartsanak, összekötve hazafias irányú szent beszéddel s e körülményről a hívek előzetesen értesítendők. Azon reményben, hogy óhajtásomat a rendházak és plébániák szíves készséggel teljesítik, Istentől minden jót szívből kívánva, vagyok szerető testvérük s atyjuk az Úrban.

Kelt Zirczen, 1896. január 1-én.

OSZK

Román Miron nagyszebeni gör. kel. román érsek körlevele.

Szeretett papság és nép!

Néhány nap mulva megnyitják az ország fővárosában az 1892: II. t.-cz. által elrendelt általános kiállítást és ezzel kezdetét veszi sok más ünnepély is, melyek úgy a fővárosban, mint az ország minden vidékein nagy felszereléssel készíttetnek elő a feletti örömnyilvánításul, hogy im, egy hosszú ezeréves időszak záródik le, mióta a mindíg harczias és vitéz magyar faj Ázsia valamely vidékéről kivándorolva, ezt az országot az azt lakta különféle békés és jámbor néptől elfoglalta és itt egy, az európai nyelveken csekély változattal mai napiglan „Hungáriá"-nak nevezett saját államot alapított, mely az idők minden viszontagságai daczára törhetlenül fentartotta magát és a *felvirágzásnak kivált az utobbi két évtized alatt igen felgyarapodott minden kellékeivel magát jelenleg is fentartja, mi alatt a többi európai államok közül némelyek teljesen felbomlottak.*

Világos és igen természetes, hogy az általános kiállítással összefüggő eme részletes ünnepélyek, melyek egybevéve egy ezredéves nagy jubilaeumot hívatvák képezni, legjelentékenyebb részben az állam közhatóságai által rendeztetnek a magyarországi politikai nemzettel, sőt már magával az állammal azonosított magyar faj dicsőítésére; de ezen

ünnepélyek legjobb alkalmat nyújtanak a többi hazai tömör népeknek is arra, hogy a mult és jelenkori helyzetük és a jövő eshetőségei felett mélyebb elmélkedésekbe bocsátkozzanak; s valamint a vérévé és csontjává vált sok más elemek által megerősödött *magyar fajnak vagy nemzetnek teljes joga van, hogy férfiassága sikerei felett lelkesedéssel jubilaeáljon:* ép úgy joguk lesz az ország többi népeinek is, hogy az ezredéves ünnepélyekről elmélkedve, első helyen saját sorsukkal is minél komolyabban foglalkozzanak.

Egy körülmény azonban már is konstatálva van, az tudni illik, hogy Magyarország nem magyar, de tömör népeinek egyike sem kíván — daczára sok történelmi nevű legjobb fiai csábító példájának — az uralkodó magyar fajba beolvadni, sem az egységes politikai nemzet általános fogalma alatt eltűnni, hanem sokat tartva ős nemzetiségi jellegükre, mely mindegyiknek nyelvében, vallásában és szokásaiban nyilvánul, e jellegüket a törvény oltalma alatt valamennyien megóvni akarják és csak ezen fentartással tudnak lelkesedni és mindinkább megerősödni abbeli elszántságukban, hogy e hazának hű fiai, a magyar állam hódolatos polgárai, felséges urunknak s a fenséges uralkodóháznak pedig szintúgy hódolatteljes alattvalói maradjanak örökre.

A mi pedig különösen orthodox nemzeti szent egyházunkat illeti, melynek fiai és vezetői az államhatóságok részéről nemcsak meghíva, hanem mintegy rászorítva vannak résztvenni az ezredéves ünnepélyekben, — nem fojthatom el a híveink által lakott országrészekből kihallatszott abbeli nyilatkozatokat: hogy reájuk és főkép az értelmesebb osztályra nézve teljes lehetetlenség ezen ünnepélyekben a szív azon melegével és a lélek azon nyugalmával résztvenni, mely csak akkor lenne meg és tényekben csak akkor nyilvánulhatna, ha szemeink előtt nem állana a sok bizonyíték a régibb és újabb időkből lét- és haladási érdekeink csaknem teljes figyelmen kívül hagyásáról és ha nem látnók, mint vannak az államéletben hátrányunkra feladva a legmagasztosabb és legüdvösebb elvek: a szabadság, egyenlőség és testvériség elvei.

Mindezek daczára az idő szárnyain közeledő ezredéves ünnepélyek ritka és magasztos perczeiben, bármily súlyos legyen is helyzetünk, az eszélyesség, a politikai érettség és maga az illem is megköveteli, hogy köz- és társadalmi életünk keserűségét ezen ünnepélyek idejére fojtsuk el és ezt téve, óvakodjunk nemcsak attól, hogy ez izgalmas időkben valami inczidenst hozzunk létre, a mit az ünnepélyekkel szemben, melyek senki által meg nem zavarva, kell, hogy lefolyjanak, ellenségeskedésnek, vagy épen bántalmazásnak lehetne magyarázni, hanem óvakodjunk még attól is, nehogy azok iránt érzékteleneknek és teljesen érdeklődés nélkülieknek látszassunk; és itt ismét meg kell újítanom a szeretett papságnak és népnek több ízben közvetve és közvetlenül adott abbeli taná-

csomat: hogy ne hallgassanak azokra, kik a nép vezetőinek feltolakodva, minden üzelmüket csak arra irányozzák, hogy az inkább szelíd természetű, mint éles belátású jó népünket folytonos izgatottságban tartsák, gyűlöletet, bizalmatlanságot és egyenetlenséget szítva annak szívébe; a mi valamint eddig népünk anyagi és szellemi fejlődésében csak nagy kárt okozott, úgy folytatva a jövőben is, reánk nézve a közéletben egy még súlyosabb helyzetnél egyebet nem eredményezhet.

De ezeken felül leginkább kell számot vetnünk szent egyházunk érdekeivel, melyek az ezredéves ünnepélyekkel szemben, tekintve valamennyi más hazai egyház magatartását is, felmenthetlenül teszik kötelességünkké, hogy ha nincsenek is indokaink ama ünnepélyek iránt oly mértékben lelkesedni, mint mások a sors által jobban kedvelve lelkesednek: legalább rendezzünk mi is azok idején egy sajátos ünnepélyt, mely egyházi és hazafias kötelmeinknek s a közkívánalmaknak egyaránt megfeleljen; gyülekezzünk egy bizonyos időben templomainkba és ott visszagondolva azokra, mik ez országban bennünket érdeklőleg a legrégibb idő óta történtek, adjunk Istennek hálát, hogy a mult ezer éven át kiállott minden szenvedések után arra méltatott bennünket, hogy legdrágább kincsüket: egyházunkat és nemzetiségünket még megóva láthassuk, kérve egyszersmind ezeknek jövőben való megóvásához is leghatalmasabb segítségét; a többiben pedig könyörögjünk egyházunk rendje szerint uralkodónkért, annak egész udvara és hadseregeért, összes országai és tartományaiért, a különböző népek és egyházak közötti viszálykodás lecsillapodásáért, a belső és általános világbékeért, az Isten szentegyházai és a haza jóléteért, mindnyájunk egyetértéseért és egyéb szükségesekért, melyekről szent imáinkban más alkalommal is megszoktunk emlékezni.

Ime tehát megjelentem szeretett papság és nép! a magatartást, melyet nekünk, mint szentegyházunk hű és engedelmes fiainak, de úgyis, mint a politikai hullámok által még meg nem tört jó hazafiaknak, követnünk kell a magyar állam ezredéves jubilaeumával szemben; mindent, a mit e tekintetben mint egyháztagoknak tennünk kell, tegyük meg templomainkban őszintén és áhítattal; a jelen helyzetben tőlünk, mint élő egyháztól és öntudatos néptől többet követelni nem lehet; ha azonban papságunk vagy népünk közül némelyek mint egyesek, vagy többen összeállva, társadalmi helyzetük tekintetéből, vagy külömben is szívük hangulata szerint, jónak találnák a templomon kívül más ünnepélyekben is résztvenni: ezt magától érthetőleg polgári szabadságunk korlátai között megtehetik, nem mint egyházunk képviselői, hanem csakis mint magán polgárok, esetleg állami, törvényhatósági vagy községi tisztviselők; ha pedig a közhatóságok azt kivánnák egyházi közegeinktől, hogy hivatalosan, talán épen templomi díszöltönyben vegyenek részt tisztán

politikai természeti ünnepélyekben: ezt közegeink ne tegyék a nélkül, hogy innen külön utasítást kérnének és kapnának, melyhez alkalmazkodniok kell.

Hogy pedig egyházunknak az ezredéves jubilaeum körüli eljárása mindenütt egyöntetű legyen, a metropoliai tartományunkbeli főszentségű megyés püspök urakkal fővonásokban létrejött megállapodás szerint, előrebocsátott fejtegetéseim és tanácsaimhoz fűzve, az erdélyi főegyházmegyénkbeli összes papságot és népet kötelezőleg a következő rendeletet bocsátom ki:

1. Husvéttól számítva a 6-ik vasárnapon, azaz f. é. április hó 28. (új szerint május hó 10-én) a reggeli isteni tisztelet vagyis Utrenia előrebocsátása után, a főegyházmegye összes plébánia-templomaiban egy és ugyanazon időben, jelesen a polgári számítás szerint délelőtt 9 órakor szent lyturgia tartassék a nagyünnepiesen, tisztán és lehetőleg díszesen öltözködött illető községekbeli híveink hozzájárulásával. Ezen lyturgiát a nap jelentőségére való tekintettel, egyháztörténelmi értelemben ezredéves lyturgiának nevezhetjük.

2. Eme lyturgia végéhez a napi elbocsátás előtt csatoltassék a Hálaadás Isten jótéteményeért, a misekönyv végén található szöveg szerint, az ott megjelölt apostol és evangeliummal és a hithű papság és néphez tartozók térdhajtásai mellett édes hangon felolvasandó hálaimával együtt; a hálaadás előző könyörgéseihez hozzáadandó ugyancsak a misekönyv más helyén található eme könyörgés is: „Hogy minden viszálykodás, gyűlölködés és rossz dolog közülünk gyökeresen kiirtassék, az álnokság-nélküli és békés szeretet pedig és a jó cselekedetekkel járó életmód a hit gyarapodására gyökeret verjen, könyörögjünk az Úrhoz;“ a térdhajtásos könyörgés után a kar énekelje el a nagy doxologiát és végre a napi elbocsátás után a néphimnuszt az uralkodóért, folytatva ezt a szentelt kenyér kiosztása alatt is.

3. Bármely fokú felekezeti iskoláink tanuló ifjúsága a rendes tanóráktól még az ezredéves lyturgiát megelőző napon felmentendő, úgy, hogy e napon csak bizonyos órában jőjjön össze a következő napon végrehajtandó énekekben való begyakorlás végett; maga a lyturgia napján pedig tanárai, illetőleg tanitói vezetése alatt legjobb rendben legyen jelen a lyturgia végeig.

4. Helyben lakó helyettes lelkészszel el nem látott üres plébániákban, úgyszintén helyi lelkészszel nem biró fiókegyházakban is, ha az ezredéves lyturgiát az 1. pontban meghatározott időben nem lehetne megtartani, a plébániai teendőkkel megbízott lelkész végezze azt a 2. pontban jelzett pótlásokkal a következő vasárnapon, május hó 5/17-én, az előző pontokban megszabott rend szoros megtartásával.

5. A helyi lelkész, illetőleg a lelkészi helyettes, e körlevelet az ezredéves lyturgiát megelőző vasárnapon, a szent lyturgia alatt, jelesen az elbocsátás előtt, a nép felfogásához mért helyes magyarázás mellett tájékozásul és a kellő előkészületek megtehetése végett a népnek kihirdetni tartozik; szintúgy köteles a plébániai bizottsággal a templomban a kellő tisztaság és rendről gondoskodni, végre a lyturgia idejét a községi előljáróságnak is abban való részvételre meghívás mellett hivatalosan tudomására hozni, megjelenés esetére az előljáróság és esetleg más közhatóság számára is a templomban illő helyek lévén fentartandók.

Ezeket kívántam veletek szeretettel közölni és gondosan figyelmetekbe ajánlani kedves főegyházmegyei papság és nép! egyébiránt pedig forrón könyörögve Istenhez, hogy benneteket nehéz kísértetektől és rosz útra való kisikamlástól óvjon meg, főpásztori áldással maradok *

Nagyszebenben, 1896. április hó 10/22-én.

A szeretett papság és nép

jóakarója:

Román Miron, s. k.
érsek.

---

* *Szíves tudomásul.* A hazai lapok nagy része többé-kevésbé elítélőleg nyilatkozik ezredévi körlevelemről, anélkül, hogy azt — ámbár csaknem mindegyiknek megküldetett — hiteles fordításban és egész terjedelmében közölné.

Ez engem arra ösztökél, hogy említett körlevelemet hiteles magyar fordításban hazánk jelesei közül többeknek tisztelettel megküldjem, alkalmat akarván szolgáltatni, hogy körlevelemre vonatkozó nagybecsű véleményüket közvetlenül annak tartalmából meríthessék.

A hivatottak elfogulatlan bírálata előtt tisztelettel meghajlok; de e mellett álláspontom és nézeteim igazolását magamnak fentartom azon nyugodt öntudattal, hogy körlevelem egész tartalma a *soha nem lankadó hazaszeretetem, s a mindig megőrzött nyílt őszinteségem* kifolyása.

Nagyszebenben, 1896. május hó 2-án.

Román Miron
érsek.

Opacsics Germán bácsi g. kel. szerb püspök pásztorlevele.

Opacsics Germán bácsi (ujvidéki) szerb püspök millenniumi pásztorlevelében a magyar hazaszeretet szívből jövő lelkesedése szólal meg. A királyához hűséges alattvalónak, a magyar állameszme törhetetlen hívének igaz, őszinte hangja ez, tartalmában előkelő és nemes. Méltó arra, hogy szerb testvéreink megszívleljék. A bácsi püspök pásztorlevele így hangzik:

„Öröm tölti be hazafias kebleit a magyar szent korona alattvalóinak a magas Kárpátoktól az Adriáig. Kedves hazánk, Magyarország, ezeréves fennállásának fontos ünnepét üli. *Ezen országos és általános ünnep lelkesít minket szerbeket is, mint a magyar királyság mindenkor hű fiait, figyelmeztetve, hogy a többi polgártársakkal együtt szívünk melegével részt veszünk hazánk általános örömében ép úgy, mint a hogy tudtunk évszázadokon át a harcz mezején együttesen harczolni ezen ország aranyszabadságáért a kereszt és kereszténység ellenségei ellen.* Ez nyújt nekünk új alkalmat, hogy bizonyságát adjuk fiúi őszinte rokonszenvünknek ezen dicső ország iránt, a melyhez évszázadok óta életünk, közös ügyünk s érdekeink legszorosabban fűzvék s a melynek kell, hogy jövőre is egyformán osztozzunk sorsában s minden áldozatot meghozzunk boldogításáért. E hazafias érzelmeinket megszentesíti sokat próbált egyházunk, amely a *török iga nehéz napjaiban szerencsés menhelyet talált a magyar szent korona országaiban, ahol az ismeretes kiváltságok-*

kal és alkotmányos törvényekkel biztosítást nyert ősapáink hite és vallás-erkölcsös életünk fejlődése. Ilyen múlt teljes biztosíték arra, hogy jövőben is jó egyetértésben munkálva polgártársainkkal, közös hazánk javát élvezni fogjuk kölcsönös béke, haladás, felvilágosodás és jólét áldást termő gyümölcseit. Igazi hazafi szent érzéstől fellángolva járuljunk mi is a császárok császárjának trónjához, szívből fakadó imával hálát adva mindazon mennyei kincsekért, a melyeket hatalmas jobbja I. Ferencz József magyar királyra, hatalmas országára, Magyarországra, egyházunkra árasztott s mindazokra, a kik a fényes magyar korona védőszárnyai alatt élnek.“

Magyarevits Jeremiás budai g. kel. szerb. püspök pásztorlevele.

Főtisztelendő gör. kel. szerb lelkészségnek.

Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy a magas magyar kormány, mint a souveren magyar állami akarat hű végrehajtója, tervszerű intézkedések által arra készül, hogy magyar hazánk ezredéves fennállásának emléke ez évben történelmi jelentőségénél fogva, méltóan és hazafiasan megünnepeltessék.

A nemzetek egyetemes történetében a ritkaság példája, midőn az állami egység ezredéves fennállásának emléke a dicső multnak megfelelően ünnepiesen feleleveníttetik; *az ily fényes emlékeknek kétségen kívül az a czélja, hogy a népek önérzetükben és hazaszeretetükben megerősödve gyarapodjanak ismeretekben, erkölcsökben és hazafiúi erényekben és hogy az ezredéves dicső multból, a lelki élet kiapadhatatlan forrásaiból választassanak ép és egészséges szemek a további kulturális haladások alapjai gyanánt.*

A mi kedves magyar hazánk ezredévi fennállása alatt, mint a szabadság, egyenlőség és testvériség, igazság és czivilizátió eszméjének méltó vivője és bajnoka, mindig védbástyául szolgált sok mindenféle bontó-rontó ellenségek ellenében. Hazánknak e fényes és nagyratörő harczaiban nagy lelkesültséggel résztvettek a mi gör. kel. szerb egyházunk elődei is, a minek elismeréseül következik *keleti egyházunk biztosított szabadsága és*

egyenlősége a többi vallásfelekezetekkel szemben és végre a legújabb magyar állami törvények keretében a teljes garantia az egyház fejlődése iránt.

A midőn tehát ez évben magyar hazánk ezredéves fennállásának emléke feleleveníttetik, *gör. kel. egyházunk sem maradhat közönyös saját jóltevője, az állam iránt, hanem a haladás iránti érzülettől áthatva, kell, hogy kivegye a részét az ezredéves honalapítás emlékének méltó megünneplésében.* És egyházunknak az állam iránti szeretettől áthatott hű fiai kell, hogy legnagyobb készséggel meglátogassák az ezredéves ünnepély emlékére berendezett millenniumi kiállítást és ez által is bő tapasztalatokat szerezzen azon kimagasló kulturális haladásunkról, melyek az ezredéves czivilizácziónak gyümölcsei gyanánt vehetők.

Ennek következtében a Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister úr f. évi márczius hó 1-én 7584. sz. a. kelt magas leirata kapcsán felhívatik a főtiszt. lelkészség, hogy az érdemes egyházközségekkel egyetértve, a gör. kel. szerb iskolai ifjúság részére f. é. május hó 9-én új naptár szerint, *mint drága magyar hazánk ezredéves fennállásának megünneplése napján, a templomokban hálaadó ünnepélyes isteni tiszteletet tartson és általában azon legyen, hogy ezen nap az iskolai növendékekkel egyházi, nemzeti és hazafias szellemben minél ünnepélyesebben megünnepeltessék, hogy fiatalságunk is fényes emlékezetben megőrizné hazája ezredéves ünnepélyét és lenne hű és odaadó a gör. kel. szt. vallása és szeretett magyar hazája iránt, szem előtt tartván dicső és magasztos elődei fényes hazaszeretét.*

Kelt Szent-Endrén, 1896. márczius 30. és április 11.

Magyarevits Jeremiás s. k.,
budai püspök.

Baltik Frigyes dunáninneni ág. hitv. ev. püspök körlevele.

A dunáninneni ág. hitv. evang. Egyházkerület Nagytiszteletű Egyházközségeinek, kegyelem és békesség Istentől, a mi Atyánktól és az Úr Jézus Krisztustól!

Kedves esztendőt hirdetünk hazánkban. Mint egykor az Izrael fiai, hálatelt szívvel az Úrhoz, megtartották a kürt zengésének örömesztendejét: úgy mi is, *mint a mi szeretett magyar hazánknak hű polgárai,* az Úr kegyelmének dicsőítésével *tartsuk meg ezen 1896. évben Magyarország ezredéves fennállásának kedves esztendejét.* Örvendezzenek az Úrnak e föld minden lakosai ez évben s énekeljünk az Úrnak új éneket örömmel, mert az ő jósága megemlékezett e hazáról egy ezredéven át s az ő jobb keze és szentséges karja csodadolgokat művelt atyáinkkal ezer éven át, úgy, hogy sok nehéz megpróbáltatás után e földnek minden határai látták a mi Istenünknek szabadítását.

Azért kell, hogy mondjunk az Úrnak dícséretet, a midőn ez évben, élén drága honunk hű Atyjával, a dicsőségesen uralkodó Felséges koronás Királyunkkal, mi is, mint egykor Sámuel próféta a néppel, *ünnepélyesen vonulunk Magyarországunk győzelmeket jelző helyeire, hogy állítsunk egy emlékkövet a magyar állam ezredéves fennállásának emlékére*

s arra imafohászok közt hálával ezt írjuk mi is: „Mindeddig segítséggel volt nekünk az Úr!“

Igen, a mi segítségünk az Istentől! Mert a mint e hon nemzete isteni Megváltónknak, a Jézus Krisztusnak szent jelvényét felvette és a keresztény államok sorába lépett: honunk szent földjébe akkor Isten kegyelméből ama alapot vetette, a mely az országok fennállásának legbiztosabb záloga s ez a keresztyén hit, a melytől a nemesített erkölcs és fokozódott műveltség elválaszthatatlan.

És midőn szeretett hazánk nem csak fennállásáért, de a keresztény világért is a multban a legnehezebb, de a legnemesebb harczokat vívta, bástyaként állván Európa keresztyén közműveltsége s hite megmentésének mezején a török uralom idejében: Isten bölcsesége mélységének és kinyomozhatatlan útjainak köszönheti e haza, hogy azon nehéz időkben a reformáczió bensőbb hitéletnek fejlesztése, iskoláknak alapítása, a tudományok művelése által, oly kincseket nyitott e haza népeinek javára — akkor, a midőn még egy magyar királyné is evangelikus éneket zengett Isten dicsőítésére — hogy a reformáczió óta e hon szabadságának megóvása és a mi evang. Egyházunk szabad intézményeinek megőrzése közt, a történelem tanúbizonysága szerint, oly viszony fejlődött, a mely mind a két félre áldásthozó volt.

Azért is mi evangelikusok, a kiknek vallásszabadsága Magyarországunk törvénytábláin van bevésve, tudtával annak, hogy eddig ezen hazában segítséggel volt nekünk is az Úr a legnehezebb időkben is, kell, hogy honunk fennállása első ezredévének határán hálaadással imádkozzunk az Úrnak pitvariban, mondván: „Ez a nap, melyet az Úr rendelt, örvendezzünk és vigadjunk azon! Kérlek Uram, tarts meg most! Kérlek Uram, adj jó előmenetelt most!

Felhívlak tehát Titeket, Tisztelendő lelkésztársaim, szeretett testvéreim az Úrban, hogy a honalapítás ezredéves fordulóját a szentegyházban a hívő néppel ünnepeljétek meg, és pedig a f. évi január hó 18-án tartott egyházi elnökségi értekezlet megállapodásához képest a következő módon:

Minden egyházban hálaadó isteni tisztelet tartassék. A hálaadó isteni tisztelet mindazon városokban, a melyek törvényhatóságok székhelyei, akkor tartassék meg, a mikor az országos ünnepély lesz; ellenben faluhelyen, a helyi viszonyokhoz képest, az országos ünnepélyt közvetlenül megelőző vagy követő vasárnapon tartassék meg.

Ezen isteni tisztelet egyházunkban szokott ünnepi szertartással, énekkel, alkalmi szent beszéddel, a melyben a hívek Isten iránt forró hálára és önzetlen hazaszeretetre buzdítandók, továbbá imával, a melyben *a királyért és a hazáért mondassék könyörgés*, tartandó meg; s ezen ünnepélyen az iskolai ifjúság is vegyen részt, hogy már zsenge korában

tanulja meg s vegyen példát, mikép kell az Istent félni, a királyt tisztelni, a hazát szeretni. Ez által azonban nincs kizárva, hogy főképen a felsőbb iskolákban külön ünnepély is ne legyen.

Az ünnepély lefolyásáról az egyes egyházközségekből annak idején hozzám, a Nagytiszteletű esperes urak révén, jelentés nyújtandó be, hogy azt a kerületi gyűlés asztalára tehessem le.

A kegyelemnek Istene pedig minderre adja szent áldását, hogy a haza minden fiával egyetemben, vallás- és nyelvkülönbség nélkül, szeretetben és egyetértésben éljünk a közhaza boldogítására; e mellett megőrizve szívünkben hitünk drága kincsét, a szent evangeliumot, a melyből a jónak kútforrása fakad s szent imát mondván a hazáért: „Én Istenem, a mi atyáink benned bíztak, bíztak és megszabadítottad őket. Te hozzád kiáltottak és megszabadultak, benned bíztak és meg nem gyaláztattak. Uram, tarts meg minket e hazában, tarsd e hazát a népek sorában, hogy e földön örülhessünk a Te szabadításodon és a Te nevedben emeljünk zászlót!“

Istennek kegyelme Veletek, az Úr Jézus Krisztus érdemeiért.

Amen.

Balassa-Gyarmaton, 1896. február 27-én.

Baltik Frigyes,
püspök.

OSZK

Gyurátz Ferencz dunántúli ág. hitv. ev. püspök körlevele.

A dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület híveihez.

Szeretett Testvérek az Úrban!

Nemzetünk állami létének ezeredik évfordulóját ünnepli ez évben. Megható, nagy jelentőségű ünnep, mely a multba tekintő lélek előtt ezer évnek küzdelmeit, örvendetes és gyászos emlékeit idézi fel.

Ezer esztendeje, hogy a magyar megjelent a Duna, Tisza partjain s győző fegyverével itt magának hazát alkotott.

Örökölt vallási nézetei, a folytonos támadás és védelem, a melyen át ide útat nyitott, nagyra nevelték harczvágyát, úgy, hogy megtelepedése után még egy századon át csak a háború volt eleme s kardjának villogása, rémülete közel és távol a nyugati népeknek. Azonban a *magyart nemcsak vitézség, hanem a műveltség iránti fogékonyság, mély belátás, a viszonyok súlyát alaposan mérlegelni tudó ítélőképesség is jellemzé.* A mint megismerte a keresztény vallást s ennek újjászülő, magasb erkölcsi rendeltetésre nevelő erejét: belátta, hogy annak felvétele képezi egyik legfőbb biztosítékát jövőjének, boldogulásának az új hazában. Megértette a Gondviselés hívó szavát; elhagyva a pogányságot, keresztyénné lett és ezzel új korszak nyílt meg életében.

A történet csak azon mértékben méltányolja az egyes népek életét, a mennyiben az emberiség nagy érdekeinek előmozdításában közreműködtek. A lezajlott évezred világosan tanúsítja, hogy a Krisztus tanát elfogadott magyar szent ügy szolgálatában állott s híven betöltötte feladatát, melyre őt a nemzetek sorsát intéző gondviselés a vándorló s útjokon pusztulást terjesztő néptörzsek árjából elhívta.

A keresztyén vallásra tért magyar felhagyott a rabló hadjáratokkal s a béke műveire irányozta figyelmét. Új honában, mely előbb az ide tolongott, de itt államot alkotni nem birt népcsoportok harcztere és temetője volt: ő hatalmával, erkölcsi és szellemi erejével biztosította a rendet. *Az itt talált, legyőzött lakosokat nem taszította rabszolgaságba, hanem felemelte, testvérekül fogadta, megosztva saját jogait, szabadságát velük. Míg addig a keresztyén államok annyit szenvedtek beütéseitől: ezután épen ő lett egy védő paizs, mely a keresztyénséget s a művelődést fenyegető harczias keleti pogány, muhamedán néprajok támadásait felfogta.* Nyugaton az állami viszonyok szilárdulhattak, háborítlan emelkedhettek a tudomány, művészet csarnokai, mert ezek védelmében a keresztyén magyar őrálló helyén készséggel áldozta századokon át vérét, életét.

A reátört ellenségek rohamai alatt sokat vesztett, de a vereségből ép erkölcsre támaszkodott hon- és szabadságszeretetéről ihletett ereje, a vallás által élesztett bizalma meg újra felemelte. Hivatását nem tagadta meg, magára hagyatva is hűséggel kitartott, míg nyugat erejét egyesítheté a közös veszély ellen.

A 16-ik század második negyedének megnyiltával jött mohácsi vész nehéz csapás volt tekintélyére, hatalmára, de a feladatának teljesítésében vérező nemzet a törökgyőzelemre következett politikailag gyászos korszakban is fentartá a szebb jövő reményét.

Ugyanazon időben nálunk is gyorsan elterjedt a hitjavítás, a melynek czélja volt a hívek seregét közelebb vezetni lelkünknek főpásztorához: az üdvözítő Krisztushoz és az annak életében megvalósult tökéletességgel, mint örökké magasztos példával buzdítani az erkölcsi ujjászületésre. A hitjavítás nyomán kifejlődött hatalmas szellemi mozgalom a társadalom minden osztályainak figyelmét a haladás tényezőinek felkarolására irányozta; új lendületet adott a művelődésnek és lerakta az alapot a magyar nép jövő emelkedéséhez. Nem dúlhatta szét ez alapot „Zápolyának öldöklő százada“, nem a vallási viszályok fergetege, sem az ősi nyelv elfojtására irányult törekvés. A mult század aléltságából ifjúi tettvágygyal ébredt fel a magyar és most annyi balszerencse, átélt súlyos megpróbáltatások után is számban gyarapodva, reményben, önérzetben erősbülve, a haladás terén kivívott, tiszteletet parancsoló vívmányokra utalva, mint szabad nemzet, szeretett, alkotmányos királylyal élén üdvözli az új évezredet.

Tíz század története tanúskodik államalkotó ereje, életrevalósága és a művelődésben versenyképessége mellett. Szült hősöket, kiknek emléke lelkesedésre kelt, művészeket, költőket, kiket büszkeséggel vallhatna magáéinak minden nemzet, lángeszű államférfiakat, szónokokat, kiknek nevét tisztelettel emlegeti a világ. Azon értékhez, melyet Európa népeinek műveltsége, alkotmánya képvisel: figyelmet érdemlő mértékkel járul a magyar nemzet is.

Evang. egyházunk is, mely mindig híven összeegyeztette érdekét az államéval: *lelkes örömmel vesz részt a nemzeti ünnepen.* Eleitől fogva lankadatlan munkássággal egyengette ő is az útat a hon szebb jövője felé. Azon elvek győzelmének, a melyeknek az ev. prot. egyházak mindenkor védői, ápolói voltak, nagy részük van abban, hogy a magyar állam szilárdulásának, anyagi és szellemi erejének szép bizonyság-leveleit tárhatja a világ elé.

Örömmel szentelünk ünnepet magyar hazánk évezredes fennállásának. Hódolattal mutatjuk be a hála adóját a seregek Urának, ki elődeinket ide vezérlé s feladatuk teljesítésében híven támogatá. Átsegítette ezer vészen, úgy, hogy most az örömünnepről a diadal érzetével tekinthet vissza nemzetünk a mult küzdelmeire. Felemeljük az évezred határán a hála oszlopát, mint Sámuel e vallomással: „Mindeddig segítségünk volt nekünk az Úr.“ Áldott legyen az ő szent neve!

Az ő oltalmába ajánljuk továbbra is hazánkat. Kérjük, hogy tartsa távol határaitól a pusztulás angyalát. Engedje, hogy sértetlen álljon keblén az egyetértés oltára s a honfiak vallás-, nyelvkülönbség nélkül elismerjék és becsüljék egymásban a testvért. Emelkedjék, viruljon tovább nemzetünknek életfája az új évezredben, koszorúzza nevét a haladás útján versenyző népek sorában tisztelet. Legyen hazánk otthona a szívben gyökeredző vallásosságnak, a romlatlan erkölcsiségnek, a szabadságnak, a fáradhatlan munkássággal kivívott közjólétnek.

A multnak a nemzeti ünnepen megújuló emléke a honszeretet élesztésére int. Bármerre térjünk hazánk vidékein: mindenütt találunk helyeket, melyek felett az emlékezet lelkesítve beszél a honfierény áldozatairól. Alig van község, melynek határát az elődöknek védelemben elfolyt vére ne áztatta volna. E földhöz csatol bennünket a multnak dicsősége és gyásza, a jelennek öröme és gondja, a jövőnek reménye. A hazának, melyet az elődök kivívtak, melyért annyiszor szálltak szembe a halállal: az utódok önfeláldozására kész szeretettel adósok.

A honszeretet ébresztése a zsenge ifjúság lelkében első feladata a családnak, szent kötelessége az iskolának; a honfiúi hűségnek, mint a hála érzelmének ápolása a hívekben, kiváló tiszte az egyháznak. Legyünk rajta mindannyian, hogy az egyházunk körében növekvő ifjúság honszeretet-

től dobogó szívvel léphessen ki az élet mezejére. Őrizzük, neveljük népünkben a vallásos érzületet, mert a vallás, míg egyrészről az élet bajaiban a vígasztalásnak áldott kútfeje: másrészről védője az erkölcsiségnek, és pedig: „minden ország támasza, talpköve az erkölcs". A vallás fentartója a kötelességtudatnak, törvénytiszteletnek, igazságszeretetnek, mindazon érzelmeknek, a melyektől vezetve az egyén a társadalomnak hasznos tagja, a hazának hű fia lehet.

Felkérem a Tisztelendő Lelkésztárs Urakat: méltóztassanak a hívek serege előtt a nemzeti ünnep jelentőségét kiemelni, iránta az érdeklődést éleszteni, egyszersmind intézkedni, hogy egyházközségeik külön hálaadó isteni tisztelettel ünnepeljék meg e fontos eseménynek: a magyar állam megalakulásának ezredik évfordulóját.

Az időt illetőleg ajánlom, hogy a törvényhatósági székhelyeken levő gyülekezetekben az országos ünnepélylyel ugyanazon napon, a többi egyházközségekben az ahhoz legközelebb eső vasárnapon tartassék meg a hálaadó isteni tisztelet a szokott ünnepi szertartással, nevezetesen közénekkel — a hol énekkar van, ennek közreműködésével — alkalmi egyházi beszéddel és imával.

Indítványozom egyszersmind, hogy az isteni tisztelet végeztével *az egyházközség közgyűlést tartson s azon jegyzőkönyvileg is kifejezést adjon hálájának, örömének a nemzeti ünnep felett.* Végül felhívom az iskolaszékek elnökségét s a tanító urakat is oly czélú intézkedésre, hogy az iskolák is egy napot áldozzanak e nevezetes ezredik évnek megfelelő módon megünneplésére.

Ünnepeljen minden gyülekezetünk, zengjen templomainkban a hála zsolozsmája a Mindenhatónak. Emelkedjék a szívekből a fohász: *Áldott legyen a honalkotók emléke!* Áldás a királyra, hazára, áldás e hon minden lakosára!

Pápa, 1896. február hó 27-én.

Gyurátz Ferencz,
dunántúli ág. hitv. ev. püspök.

Sárkány Sámuel bányai ág. hitv. ev. püspök körlevele.

A bányai ág. hitv. evang. egyházkerület közönségének üdvöt az Úrban!

Szeretett testvéreim az Úrban!

»Gondoljátok meg, hogy nagy dolgokat cselekedett Veletek az Úr.«

Sámuelnek, Izrael népe nagy fiának most idézett szavaival fordulok Hozzátok, Szeretett testvéreim az Úrban! midőn az isteni kegyelem amaz örök hálára kötelező nagy tényére kívánom felhívni figyelmeteket, — hogy szeretett magyar hazánkat ezer év változatos, sokszor viharos eseményei között mai napig megóvta és megtartotta.

Tudva van Előttetek, hogy a magyar nemzet millenniumát — ezeréves fennállásának emlékünnepét — a most folyó 1896-ik évben üli meg.

A magyar államnak minden hű és igaz polgára, ha csak futólagosan emlékezik is vissza az elmult századok eseményeire, azokra, a melyek fényt és dicsőséget árasztottak a hazára — és viszont azokra az országos csapásokra, melyek csaknem a megsemmisülés szélére sodorták nemzetünket és meggondolja, hogy ezer év viszontagságai daczára is a haza és a nemzet él és egy újabb ezredév nagy feladatainak megvalósításához nemes lelkesültséggel és Istenben vetett bizodalommal

indul, lehetetlen, hogy szíve mélyéből fel ne sóhajtson: „*bizony, nagy dolgokat cselekedett velünk az Isten*".

Ezer éve annak, hogy Ázsiának mérhetlen sivatag téreiről, egy számra nézve kevésbé jelentékeny, de bátor és harczedzett néptörzs lépte át a hazánkat övedző Kárpátok járatlan bérczeit s erős rohammal hódolatra birva az itt talált népet, elfoglalta e földet, letelepedett, hont alapított, a keresztyén vallást felvette s azzal a műveltebb keresztyén nemzetek családjában foglalt helyet.

Nem lehet szándékomban a magyar nemzet fokozatos fejlődésének phasisait érinteni, sem annak okait fejtegetni, melyek miatt a nyugot műveltebb népeivel lépést nem tarthatott. Köztudomású dolog, hogy nemzetünket százados harczok, a tatárok pusztításai, a törökök erőszakos támadásai, sőt belső villongások is foglalkoztatták és a kulturális haladás áldásosabb feladataitól elterelték.

Sokszor jutott a Nemzet és annak alkotmánya válságos helyzetbe, de a szívós, szabadságszerető Nemzet mindannyiszor visszavívta államiságát és sietett visszaszerezni alkotmányos jogait s helyrepótolni az elmulasztottakat.

Egy láthatatlan, egy felsőbb hatalom intézte a Nemzet sorsát, nagy dolgokat cselekedett vele az Isten!

Keresztyén evangyélmi egyházunk sorsa, csaknem négy század óta, közös a haza sorsával.

Osztoztunk a haza öröme és fájdalma — dicsősége és szenvedésében.

A veszélyeztetett alkotmány sértetlenségéért és elnyomott, üldözött hitfelekezetünk fenmaradásáért folytatott harczok mezején, hitbuzgó apáink is ontották véröket.

Tagadhatatlan, hogy sokat kellett hithű elődeinknek hitvallásukért elszenvedniök, ámde az Úr irgalmas! Reánk, evengélikus hitfelekezetünkre is felvirradt egy jobb kor hajnala.

Nem vagyunk a hazában üldözött, nem is csupán tűrt vallásfelekezet, szentesített törvényeink védelme alatt áll egyházunk, a több vallásfelekezetekkel egyenjogúaknak vagyunk elismerve.

Bizony, nagy dolgokat cselekedett velünk az Isten, azért áldjuk és dicsőítjük az ő szent nevét, de egyszersmind hálás szívvel és igaz hazaszeretettel csatlakozunk a szeretett magyar hazához és nemzethez is, melynek tagjai vagyunk és őszintén részt veszünk annak jubiláris örömében, a midőn ezeréves fennállásának ünnepét üli meg.

Szeretteim az Úrban! Jelen körlevelemnek czélja felhívni bányai ág. hitv. ev. egyházkerületünk közönségét, annak egyházi és világi tagjait, nagyjait és kicsinyeit, az országos millennáris jubileum méltó megünneplésére.

Hogy ez az ünneplés lehetőleg egyöntetűen történhessék, az egyházak és iskolák egyetemes Felügyelője, Ő Méltósága elnöklete alatt a kerületek felügyelői és püspökei f. évi január hó 18-án Budapesten, a honalapítás ezredéves évfordulatának egyházainkban való megünneplése tárgyában értekezletet tartottak és a következőkben állapodtak meg:

1. Minden egyházban hálaadó isteni tisztelet tartassék. A hálaadó isteni tisztelet úgy a fővárosban, mint azon városokban, melyek a törvényhatóságok székhelyei, akkor tartassék meg, mikor az országos ünnepély lesz; ellenben faluhelyen a helyi viszonyokhoz képest — az országos ünnepélyt közvetlenül megelőző vagy követő vasárnapon lesz megtartandó.

2. A püspökök által bocsáttassék ki külön-külön minden kerületben egy főpásztori körlevél, melyben az egyes kerületek különleges viszonyainak figyelembevételével és az ünnepély jelentőségének kifejtésével, minden egyház hívassék fel, hogy isteni tisztelettel ünnepelje meg államunk ezredéves fennállását.

3. Felkéretnek az egyházkerületi felügyelők, hogy egy nagyobb szabású mű jutalmazására, illetve pályadíj kitűzésére, mely munkának tárgya volna „a hazai protestantizmusnak befolyása és jelentősége a magyar állami életre", a kerületeikben gyűjtést indítsanak meg. E czélból az egyetemes Felügyelő úr felkéretik, hogy a mai értekezletből az aláírási felhívást kibocsátani, az aláírási íveket 200 példányban kinyomatni és minden kerületi felügyelőnek 50—50 példányt megküldeni szíveskedjék.

Az aláírási ívek és a gyűjtött pénzek folyó évi június hó 1-ig az egyetemes pénztárnokhoz lesznek beküldendők. A pályázat kiírása, a bírálat módozatai és egyéb részletek megállapítása a gyűjtés eredményéhez képest, későbbi időre halasztatik. Az eredményről az egyetemes gyűlésnek lesz jelentés teendő.

4. Végül kifejezi az értekezlet abbeli óhaját, hogy az idei egyetemes közgyűlés az országos ünnepnek megfelelő ünnepélyességgel tartassék meg.

Szeretett testvéreim az Úrban! A midőn az egyetemes értekezlet jegyzőkönyvének pontjait a fentebbiekben híven közölném, főpásztori állásomból kifolyólag felkérem és utasítom a bányakerületi egyházak lelkészeit, felügyelőit, tanárait és tanítóit, nemkülönben az összes ev. közönséget, miszerint az ezredéves országos ünnepet, a fentjelzett módon előre kihirdetendő ünnepélyes isteni tisztelettel megülni, a híveket Isten iránt való forró hálára és önzetlen hazaszeretetre buzdítani el ne mulaszszák.

Mert illő dolog és kötelességszerű, hogy a midőn mi az államtörvények védőszárnyai alatt, vallásunk szabad gyakorlatának szent jogát háborítlanul élvezzük és a honpolgári jogokban a haza minden polgáraival egyenlő mértékben osztozunk — a szeretett közhazának örömében és bánatában is egyenlő részt vegyünk.

A kegyelemnek Istene pedig engedje, hogy az ezredév nagy ünnepét és egy újabb ezredév hajnalhasadását, zavartalan béke és testvéries egyetértésben ülhessük meg és kérjük az örök irgalom Atyját, a ki végetlen bőséggel, mindeneket megcselekedhetik feljebb, hogysem mint kérjük vagy elménkbe befogadjuk, hogy szeretett hazánkra áraszsza gazdagon isteni áldását.

Pilisen, 1896. február hó 15-ikén.

Sárkány Sámuel,
bányakerületi ág. h. ev. püspök.

Zelenka Pál tiszai ág. hitv. ev. püspök körlevele.

A tiszai ágost. hitv. evangy. egyházkerület közönségének, az Úrban hitsorsos Testvéreknek üdv az Úrtól!

Ezer évet élt meg immár nemzedékek egymásutánjában e megszentelt földön az Úr népe. Ezer év óta vallja immár édes sajátjának ezt a hazát, — büszkén magáénak ezt az államot. Megteheti. Ezer év óta védi minden hatalmával, vezérli minden kegyelmével az Úr mérhetlen jósága. Viharos idők változatos életsorsot hoztak. Pusztítva s még sem pusztulva el, fogyasztva, ámde meg nem fogyva érte el a felvilágosodás, művelődés és nemesedés lépcsőzetein ezredéves fennállásának magaslatát. Ezredik évében ünnepli most a szabadság, egyenlőség és testvériség immár törvényes kellékeivel az ezredéves nagy győzelemnek nagy tényét. Trón és oltár összeborulva zeng örömünnepet és dicsőséget az Úrnak, ki jó, mindörökké tart az ő irgalmassága!

Hazánk államfentartó nehéz munkájában szíve szerint vett részt egyházunk kezdettől. Gyermeki hűséggel hozott életáldozatot. Néma lemondással tűrte el a mindíg igaztalan és kegyetlen elbánást. A valódi hazafiak legnemesebb törekvésével összhangban hódolt meg a földi és

égi Trónok előtt. A szabadsághősök sorsából kivette a maga részét bőven. Mit sem keresve e haza sz. körén kívül, egynek vallotta a haza- és egyházszeretetet mindig. Evangyéliomi hite, hazafias munkája és vallásos reménye, miként hálaadásának egyetlen imazsámolya, volt és lesz azon „édes otthon", melyben a boldogulhatás vallásos hitével, szabadság, felvilágosodás és testvérszeretet evangyeliomszerű szellem hatalma alatt, tudta összes intézményeiben és intézkedéseiben a vezetésére bízott kiskorú és nagykorú nemzedékek múló és örök javait keresni és munkálni mindig.

Fénylő ezen multjához hűen vegyen most, az ezredéves magaslaton is, egyházkerületünk, e hű rész, az ezredéves ünnepélyekben szive szerint részt. Nyissa meg a szívek és családok s együtt az iskolák és templomok szentélyeit s boruljon le az alkotmányos, legjobb és bölcs királylyal együtt az Úr előtt! Koronát levéve, sz. zászlót meghajlítva, emeljen vallásos áhitattal és boldog reménynyel a Haza és trón ezredéves orma fölé, a királyok Királyához, hálaadó, dicsőítő es könyörgő fohászt!

Ünnepeljen tehát az egyházak és családok előljáróinak és közönségének részvétele mellett, a gyermekek felfogásához mért módon az *egyházkerület minden elemi iskolája f. évi május hó 9-ik napján, szombaton egyszerre.*

Ünnepeljük tehát a fentartó testület tanácsa által meghatározott napon s a tanári karral megállapított módon, az *egyházkerületi fő- és középiskolák mindegyike.*

Ünnepeljenek tehát az egyházközségek f. évi május hó 10-ik napján, vasárnap, egyházkerületszerte mindenütt. Nyilatkozzék az Úr egyháza ezen isteni tiszteletében és általa: *kegyeletes visszaemlékezés* ezredéves államunk főbb eseményeire, azon küzdelmekre és viszontagságokra, melyeken az Úrban törhetlen bizalommal és önerejének sokszor az elfogyásig megfeszítése által, győzelemmel hatolt e nép, e haza és ez az állam keresztül s megnyerte ezzel a jövő biztosítékait; — *a felmelegedett szívek vallásos hálája*, hazánkat és egyházunkat ily módon védő fentartó és vezető Isten a menynyei Sz. Atya mérhetlen kegyelme iránt; — *a hazafias érzület boldog öröme* alkotmányos államunk fennállása s élén dicsően uralkodó Királyunk Ő Felségének birhatása felett — *a hazaszeretet vallásos reménye* hazánk s benne egyházunk azon jövője iránt, a mely és egyedül az ezredéves alkotmány fentartásában, a törvény előtti egyenlőségben, a hitbeli szabadságnak tiszteletben tartásában, a lelki művelődés által erkölcsi nemesedésben, a fajra, nyelvre és vallásra nézve különböző, de egyenjogú polgárok közt, a valódi testvérszeretetnek éltetésében és az evangyéliomi hit hozta vallás-erkölcsi életnek összhangzatos ápolásában, a béke és boldogulás ezen áldásaiban találja fel védő, vezető és áldó biztosítékait ezutánra is.

Így ünnepel a Trón és a Haza! Így ünnepeljenek a haza hű fiai és leányai egyházkerületünkben is mindenütt!

Olvaszszuk be tehát hazafias és vallásos sz. érzelmeinket minden helyen, minden nyelven egyetemes azon fohászba: Isten tartsa a Királyt! Isten áldja e Hazát! Isten vezérelje alkotmányos államunkat!

Miskolcz, 1896. április 15-én.

Zelenka Pál,
püspök.

OSZK

Dr. Müller Frigyes erdélyi ág. hitv. ev. püspök körlevele.

Körlevél az ág. hitv. ev. hitközség összes esperességeinek és plébániáknak Magyarország erdélyi részeiben.

A nagytekintetű egyházi tanácsnak folyó évi márczius hó 31-ikén 730/1896. számú körözvényével együtt közlöm alább az általános templom-ima szövegét, a mely a „Millennium“ egyházi ünneplése alkalmából folyó évi május hó 10-ikén az egyházi beszéd után felolvasandó:

Szent, mindenható Isten, kegyes atya az égben! Te vezetője minden földi végzeteknek, Te, ki birodalmakat keletkezni és enyészni engedsz, Te, ki népeket felemelsz és őket ismét megalázasz! Te tíz évszázad hosszú folyamán hazánkat is *sok jó és rossz napokban, fény- és hatalommal, de sok szorongattatás és csapással kegyesen vezetted* és azt kegyekkel elhalmoztad a mai ünnepi napig. Te áldott földjét különféle népek otthonává tevéd, hogy szellemedtől megtelve, mint gyermekeid egymás mellett békében éljenek és egymással boldogok legyenek. Te felette a Jézus Krisztus evangeliomának világosságát feljönni engedted és népeit lényed és akaratod teljesebb megismerésére vezetted. Te keresztényi fegyelem és erkölcs őreivé, a keresztény hit őrévé és a kereszténység bástyájává tevéd. Akárhányszor is szorongattak a keresztény

név dühös ellenségei és minket teljes végromlással fenyegettek, Te mindíg a Te védő kezeidet feletted tartád, tehát hogy, ha sok bú és veszedelem után, az ellenségek hatalma végre mégis kudarczot vallott. Igen, Te mindíg nagylelkűséget tettél velünk és hazánkon, Te mindenható Isten, azért vagyunk vidámak. És azért gyülekezünk mi ezen ünnepi napon azon milliókkal együtt, kik itt laknak, mint ezen állam polgárai, a Te oltáraidnál és mondunk neked hálát és dícséretet, magasztalást és tiszteletet és szívünk mélyéből kiáltunk: „Dicsérd az urat, én lelkem és a mi bennem lakozik, az ő szent nevét. Dicsérd az urat, én lelkem és ne feledd, mi jót tett neked."

Különösen köszönjük mi neked, Te hűséges Isten és atya, mindazon kegyeket, melyet apáinknak sok évszázadon át tevél és nem vonád meg a mai napig mi tőlünk sem. Hogy a mi apáink e hon földjén vetettek és plántáltak és nemcsak földi vetést, hanem az örök élet részére nem mulandó vetést; hogy mi az ő unokái és utódjai daczára minden „gonosz sátán" és kísértésnek, daczára mi gyengeségünk és bűneinknek, meg vagyunk, és a mi vagyunk, — neked köszönjük óh mindenható és főjóságú. Ez kegyességed és könyörületességed műve.

És most kérünk, Te hűséges Istenünk és atyánk! Ha eddig segítettél, úgy segíts kegyességben továbbra is. Légy továbbra is hazánk hatalmas támasza és engedd, hogy a jövő századokban is békés és egyetértő munka által minden polgára fejlődjék és jóléte szaporítassék. Védjed és áldjad a mi királyunkat és ajándékozd meg a te szent neved által, hogy örömmel szolgádnak vallja magát és hogy minden erejéből a Te dicsőségedet és polgárainak jólétét keresse. A Te védelmed és oltalmadba ajánljuk a királynét, az ő fenséges nejét és az egész királyi házat.

Engedjed, hogy ebből mindíg igazi keresztény, jámbor és igazságos uralkodók kerüljenek. Mindazoknak, kik hívatva vannak valaha a király oldala mellett mint tanácsosok és segítők állani, mint uralkodását és a népet képviselni, ajándékozd nekik a Te szellemedet, a bölcseség és hűség szellemét, hogy a Te kezed által igazság, rend és béke és bennük a közjó fentartassék és gyarapíttassék. Vezesd minden időben mindazokat, kik felsőbb hivatalokban vannak és adj nekik erőt, hogy az ő lelkiismeretes munkálkodásuk által a rossz minden faja kisebbítessék, a jó pedig öregbítessék. Nekünk azonban mindnyájunknak, kik e hon polgárai vagyunk, csepegtess szívünkbe hűséget a király iránt, engedelmességet a törvény, testvéri szeretetet egymás iránt, hogy a mit a kegyed által egy évezreden át tartott, továbbra se veszítsük el. Igen, add nekünk és mindnyájunknak, a kik utánunk jönni fognak, a Te jó szellemedet, hogy bennünk keresztényi alázatosságban, jámborságban

és türelemben működjék. Nekünk mindnyájunknak egy Istenünk, egy Megváltónk, egy kereszténységünk és egyenlő reményünk van Jézus Krisztusban. Úgy segíts, hogy mi is, mint egy testnek a tagjai, egymás közt egyakaratúlag és serények legyünk fentartani az egyetértést a szellemben a béke köteléke által azon hon állandó áldására, minden polgárnak és a Te szent nevednek dicsőségére, a ki vagy és maradsz, a mi Istenünk és Atyánk örökké Amen!"

Ezen körlevél egy példányban minden lelkészi hivatalnak kiadandó.

Nagyszeben, 1896. évi április hó 15-ikén.

Dr. Müller Frigyes s. k.,
erdélyi ág. hitv. ev. püspök.

OSZK

Dr. Szász Károly dunamelléki ev. ref. püspök körlevele.

A Dunamelléki ev. ref. egyházkerület összes egyházainak és iskoláinak, és tanítóinak üdvözlet!

Hazánk ezeréves ünnepében e hazának minden hű polgára fendobogó szívvel, Isten iránti hálával szeretett hazánk és nemzetünk fenmaradása, haladása, felvirágzása és boldogsága iránti buzgó imával vesz részt.

E haza és nemzetünk legmagyarabb népe, a magyar református egyház sem maradhat hátra az ezredév ünneplésében; kik e nemzet jó és rossz napjaiban mindig hívek maradtak: teljes szívvel, lélekkel kell ez ünnepben most is részt venniök.

Püspöktársaim példáját követve s különösen Egyetemes Konventünk Elnökének felhívására: hogy összes református egyházainkban és iskoláinkban egy időben tartassék az ezredéves ünnep, hogy így egyetemes magyar reformált egyházunk összesége egyesült buzgó imádságban emelkedjék az egek urához — nem várhatva be a csak e hó végével tartandó Egyetemes Konvent intézkedését — jelen körlevelemmel felhívom a vezetésem alatt álló Egyházkerület összes egyházait (pres-

byteriumait) és lelkipásztorait, felső-, közép- és nép-iskoláit, tanárait és tanítóit, hogy

f. évi május hó 9-kén az iskolákban, —

május hó 10-én (vasárnap) pedig a templomokban, az ezredéves ünnepet isteni tisztelettel üljék és ünnepeljék.

És pedig :

1. Az elemi iskolában, a megelőző vasárnapon a templomban történt előzetes kihirdetés után, a lehető csinossággal feldiszített iskola termében — vagy kedvező idő esetén az iskola udvarán — nemzeti színű zászló alatt, a gyermekek ünnepi ruhában jelennek meg s az ünnepély a Kölcsey Hymnusának első verse eléneklésével nyittatik meg. Ezután a lelkész, esetleg tanító-káplán, alkalmi imát mond, — mire a tanító (a hol több tanító van, az igazgató, esetleg az iskolaszék elnöke) lelkesítő beszédet tart az ifjúsághoz, melyben az ezredéves ünnep jelentőségét kiemelve, a tanulókat vallásos és hazafias érzelmekre és erényekre buzdítja. Ezután a gyermekek (fiúk és leányok felváltva) hazafias verseket szavalnak, tankönyveikből Magyarország történetének egyes főbb mozzanatait, nagy fiainak, hőseinek életét stb. mondják fel s vallásos és hazafias énekeket (zsoltárok, dicséretek stb.) énekelnek. Az ünnepélyt imádság fejezi be.

2. A felsőbb- és közép-iskolákban (theologia- jogakadémia, gymnasiumok, tanító-képezde) az ünnepély megtartása és sorrendje iránt az illetékes igazgató-tanács a tanári testülettel s esetleg az ifjúságnak is bevonásával, saját hatáskörében intézkedik.

3. A templomban rendes vasárnapi istentisztelet tartatik : az alkalomnak megfelelő imádsággal, egyházi beszéddel és énekekkel, melyeknek megválasztása és rendje a lelkészekre van bízva.

Mind a három rendbeli ünneplés, a megelőző vasárnapon teendő előleges templomi kihirdetésen kívül, a község előljáróságának, a helyben netalán levő közintézetek igazgatóságának, a többi felekezetek lelkészei s előjáróinak is tudtul adandó s azok az iskolai és templomi ünnepekre ünnepélyesen meghívandók.

A helyiségekben előleges tisztogatás s rendezés végzendő; az épületek (templom és iskolák) nemzeti zászlókkal ékítendők, hogy az ünnepélyesség, hozzánk illő puritán egyszerűséggel ugyan, külsőleg is kifejezést nyerjen.

Végre ne mulaszszátok el az ezredévi ünnep emlékére élő fákat, oltott vagy vad csemetéket ültetni az iskola udvarán, a paplakon, a templom körül — a talajnak megfelelő s abban állandóságot ígérő fanemekből — akácz-, tölgy-, nyár-, fenyő- vagy gyümölcsfákat :

almát, diót; hogy felnőve, megizmosodva, a következő nemzedékeknek is tanúk legyenek s azokat Magyarország ez ezredéves ünnepére emlékeztessék!

Üdv és békesség mindazoknak, kiknek e körlevél szól! Áldás hazánkra és nemzetünkre, az újabb ezredév küszöbén!

Budapest, 1896. április 2-kán.

Szász Károly.

OSZK

Antal Gábor dunántúli ev. ref. püspök körlevele.

Szeretett Testvéreim!

A *magyarországi ev. ref. egyház sorsa, öröme és bánata mindig közös volt a haza sorsával, örömével és bánatával.* Azon örömünnep is, a melyet hazánk és annak összes hazafias lakossága szíve teljességéből szentel ez évben a mindenható isteni gondviselés iránti hála kifejezésére, hogy Árpád nemzetét ezelőtt ezer évvel e földre vezérelte és ezt vész és vihar között e földön ezer éven keresztül megtartotta, — *teljes joggal és kiválóan a mi ünnepünk is.* Még a hitben közönyös, a vallásos eszmék iránt érzéketlen szemlélőknek is lehetetlen nemzetünk ezeréves múltjára visszatekinteni a nélkül, hogy annak folyamatában a mindenható isteni gondviselés nemzetek sorsát intéző bölcseségének feltünő nyomait ne látná. Mert nem lehet a véletlen játéka és a sors szeszélye az, hogy a nagy népvándorlás zárkövéül egy olyan nemzet jelent meg ezen a keleti és nyugati művelődés és szellem határait elválasztó földterületen, a melyen mint sziklán kelet és nyugot egymás ellen irányuló néptenger áradatának hullámai egy ezredéven keresztül megtörjenek s ez által biztosítassék a nyugoti népek keresztény alapon nyugvó művelődésének fokozatos fejlődése. A magyarok bejövetelekor e földet birtokukban tartó apró népcsoportok nem lehettek volna alkal-

masak e nagy feladat valósítására, részint csekély államfentartó szellemi erejöknél, részint a szomszéd népekkel való rokonságuknál fogva, a melyekbe való beolvadástól nem óvhatták volna meg magukat.

Midőn a magyar nép a keresztény időszámlálás szerinti kilenczedik század utolsó tizedében megjelent a Tisza és Duna partjain, hogy elfoglalja és állandó hazájává tegye az előtte itt járt rokon fajú népek hagyományai és az isteni gondviselés által kijelölt örökét: ámbár nem volt még keresztény és nem állott magas fokán a formai művelődésnek, de magával hozta már az államalkotáshoz megkívántató politikai érettségnek mindazon alapfeltételeit, a melyekre biztosan lehetett rakni az államéletnek hosszú időre szóló, vészszel és viharral daczolni biró épületét. A bátorság és vitézség, a megfontolás és előrelátás, a közös czélra az erők teljes egyesítése és az egyéni és családi önállóságnak mégis fentartása voltak azon szellem és jellembeli tulajdonok, a melyek lehetővé tették, hogy a magyar nemzet azt a területet, a melyet e földre beköltözése első évtizedében elfoglalt, ezer évig megtartsa és sem dynastikus érdekből, sem a sors csapásai kényszerítő hatalmából elosztatni, eldaraboltatni ne engedje, sem pedig hatalmi vágyból, elbizakodottságból ezen határokon túl ne terjeszkedjék. Ezen előnyös tulajdonok adják magyarázatát azon jelenségnek, hogy a magyar nemzeti alkotmánynak magva ott van lerakva az első szerződésben, a mely a ejedelem és vezérek közt köttetett és ezen szerződésben lerakott alap soha meg nem tagadtatott, meg nem ingattatott, meg nem változtattatott. *Magyarország a lefolyt ezer év alatt mindig önálló, független, alkotmányos állam volt; az önkényuralom soha e nemzetnél, úgy mint Európa többi államaiban, lábra nem kaphatott s ha egyes túlkapások fordultak is elő, az mindig visszaélésnek tekintetett, a melynek megtorlásáról gondoskodni s a melynek jövendőben ismétlődése ellen biztosítékot keresni mindig igyekezett és eredménynyel tudott a nemzet.*

Mély bölcseség és előrelátásról, egyszersmind nemes, humanus gondolkodásról tanúskodik már a honfoglalásnál az a körülmény, hogy őseink a meghódított földön talált népeket sem ki nem irtották, sem el nem űzték, hanem meghagyták őket emberi jogaik teljes birtokában, sőt a magyar nemzet testéhez csatolva őket, még politikai jogokban is részeltették. A különbséget a polgár és polgár között nem a faj és nemzetiség, hanem az értelmi műveltség és a haza szolgálatának mértéke tette. Ennek következése lett, hogy a meghódított népek a magyar nemzet fenhatósága alatt is megtartották nyelvüket, vallásukat, szokásaikat, művelődési irányukat és a magyarral nemzetiségi különbségük daczára kezdettől fogva egy politikai nemzetet képeztek.

Ha mint harczban edzett és harczhoz szokott népben, volt is őseinkben bizonyos mérvű nyerseség, a mely őket a kalandos hadjáratokra

ösztönözte, mégsem látjuk, hogy más népek vagy fejedelmekhez akármelyik korban zsoldosokul szegődtek volna.

Midőn pedig őseink a magasabb művelődés alapjait magában rejtő kereszténységet úgyszólva önként és nagyobb küzdelem nélkül rövid időn felvették: ezen művelődésnek nemcsak igaz híveivé, de egyszersmind őreivé is váltak. Nincs egyetlen nemzet és állam Európában, a mely a keresztyénség védelmére annyit áldozott volna, mint a magyar nemzet s ez mutatja a nyugoti czivilizáczióhoz való erős ragaszkodását. De még ezen czivilizáczióhoz való erős ragaszkodás sem tudta oda vinni nemzetünket, hogy alkotmányos jogairól lemondjon, állami önállóságát bármely érdekből korlátoztatni engedje. A nyugoti keresztyénség a középkori állami elmélet szerint egy nagy népcsaládot képezett a római pápa és a német császár főnöksége alatt: az összes államokban látjuk ezen elmélet nyomait abban, hogy a pápa és a császár az államok nemzetközi és belügyeibe beleavatkoztak. Csaknem egyedül Magyarország volt az összes államok között, a mely minden ily beavatkozást visszautasított.

A kelet és nyugot közötti évezredes harczban sok, nagy vereséget szenvedett hazánk és nemzetünk; voltak esetek, a midőn már szinte a nemzeti lét sírjának szélén állani látszott: de az Isten csodás gondviselése és segítsége épen akkor volt hozzá legközelebb, a midőn arra legnagyobb szüksége vala. Egyszer a központi hatalom túlsúlya, máskor a közérdeknek meghódolni nem akaró olygarchia látszottak veszélyeztetni alkotmányát és összhangzatos állami működését. De mindezen veszélyeket legyőzte, a kapott sebeket és sérelmeket kiheverte, a belsejében élő erkölcsi erőre támaszkodva Isten különös kegyelméből.

A midőn a legnagyobb csapás, a legnagyobb leveretés érte Mohácsnál, a hol elhullott a nemzet színe-java és erőszakkal szétszakíttatott a nemzet teste, mert három úr hatalmába került az ország; akkor jelent meg, mint új szellemi szikra, a nemzet lelkében a reformáczió, a keresztyén vallásnak külsőségektől megtisztított azon evangeliomi alakja, a mely a vallást az ember belső érzelmeire alapító tanaival legjobban összhangzott a komoly, az értelem által inkább, mint az érzelem és érzékiség által vezetett magyar jellemmel.

Nem csoda, ha a megtisztított vallás oly hamar elterjedt az egész magyar népnél és annak nemzeti nyelven hirdetett igéi nyújtottak megnyugtatást, vigasztalást a szíveknek akkor, a midőn azt a haza sorsán aggodó lélek az ország sorsának folyásában nem találhatott.

Sokan talán veszedelemnek tartják az ős evengeliomi vallásalaknak hazánkban való elterjedését, mert ezáltal a különben is részekre szakadt nemzet még jobban megosztatott, a vallási villongások által is növeltetett azon ellentétek száma, a mely a magyart a magyarral

szembe állítá. És mégis azt mondhatjuk, hogy az isteni gondviselés nemzetünk javára bölcsen intézte így a világtörténelem eseményeit. Lehetetlen be nem látnunk, hogy ezen éltető szellemi mozgalom megindulása nélkül hazánk mai nap nem is volna magyar. Mert ezen, a nemzeti szellem fejlődésére oly válságos korban, a reformáczió erősítette, sőt terjesztette a magyarságot élő szóval, iskoláival, irodalmával, jótékony visszahatást idézve elő e tekintetben nem protestáns testvéreinknél is. Ezen erősen lüktető szellemi mozgalom nélkül hazánk talán teljesen elveszítette volna alkotmányosságát, mert a semmi külső kényszert nem tűrő lelkiismeret-szabadság ébren tartotta a politikai szabadság utáni vágyat és annak megvédésére való készséget is. Még azon üldöztetések is, melyeken protestáns egyházunk átment, bár nehezek, súlyosak, sokszor kegyetlenek voltak, csak azt bizonyították be örök tanulságául üldözőknek és üldözötteknek egyiránt, hogy az igazságot erőszakkal elnyomni és megsemmisíteni nem lehet. Ennek folytán lesz hazánk a lelkiismereti és polgári szabadságnak classikus földjévé, a hol boldogan, szabadon és egyetértésben élhet a haza minden polgára vallás, faj, nemzetiségi különbség nélkül.

Teljék be hát szívünk örömmel és hálával a mindenható Isten gondviselése iránt, a ki hatalmas karjával nemzetünket, hazánkat, alkotmányunkat ezer éven keresztül megtartotta, védte, oltalmazta. A kinek akaratából most, midőn nemzetünk életének második ezredéves korszakába belép, teljes egyetértés uralkodik felséges apostoli királyunk és a nemzet fiai között.

Az isteni bölcseség vezérli az uralkodók szívét, ő hajtotta felséges Urunk szívét nemzetünkhöz annyira, hogy annyi balszerencse és oly sok viszály után hazánk népe, minden egyes vallásfelekezetünk, az ő igazságosan és méltányosan ország'ó hatalmas karjának védelme alatt egyenlő jogot és biztonságot találhat.

Szenteljünk tehát ünnepet mi is, a kinek minden szívdobbanása közös a hazáéval, e dunántúli ev. ref. egyházkerület minden egyházában annál nagyobb örömmel, mert nekünk minden egyházunk kizárólag magyar. Adjunk hálát Istennek, hogy hazánkat a letűnt ezer évben megtartotta, megvédelmezte, hogy nemzetünk hivatását, feladatát betölteni segítette, hogy adott lelki erőt ahhoz, miszerint nemzetünk a közművelődés terén a sokkal kedvezőbb viszonyok között élt más nemzeteket újraéledésének rövid korszakában beérhesse, hogy adott nekünk nagy, nemes lelkű férfiakat, a kik életükben lankadatlan buzgósággal munkáltak a haza szellemi és anyagi jóllétén, a tudomány, a művészet haladásán, életükkel, vérükkel védelmezték a haza jogait, biztonságát, szabadságát, haláluk után pedig áldott emlékezetükkel, buzdító példájukkal élesztik a késő utódokban is a hazaszeretetet, önzetlen hűséget,

Imádkozzunk a hazáért, annak boldog jövendőjéért, felvirágzásáért, népének egyetértéséért.

Imádkozzunk koronás királyunkért, annak hosszú életéért, dicsőségéért, magának és családjának boldogságáért.

E czélból felhívom szeretett lelkésztársaimat, hogy a dunántúli ev. ref. egyházkerület minden egyházában 1896. év május hó 10-én tartsanak hazánk ezredéves fennállásának emlékére hálaadó ünnepi isteni tiszteletet, a szokott módon, hazafias éneknek, a hol énekkar van, annak közreműködése mellett, a hol az nincs, a gyülekezet általi éneklésével.

Ugyanazon napon tartson a presbyterium gyűlést, a melynek egyedüli tárgya legyen hazánk ezredéves fennállása nagy fontosságának méltatása az elnök részéről és a gyülekezet e feletti örömnyilvánulása emlékének jegyzőkönyvbe iktatása.

A hol csak a viszonyok megengedik, létesítsen minden gyülekezet ezen napnak emlékére valamely jótékonyczélú, közművelődés vagy nevelésügy előmozdítására szánt alapítványt, a melynek kamatai évenként, mint ezredéves emlékalap kamatai adassanak ki szegény gyermekeknek segélyül, népiskolai vagy felsőbb tanintézeti tanulóknak jutalmul.

Az összes népiskolákban tartassanak ezeréves örömünnepélyek a nyári közvizsgákat megelőzőleg oly alakban, hogy azok alkalmasak legyenek a gyermeki szívben az ősök erényei átörökítésére, az iránttuk való tisztelet felébresztésére s a honszeretet s hazafias kötelességérzet fejlesztésére.

Ezen ünnepeket üljük meg egy akarattal hazánk ezer év előtti megalakulásának emlékére, kérve Istent, hogy tartsa meg drága hazánkat a második ezer évben is és adja áldását Hazánkra, Királyunkra, a haza összes lakosaira!

Mely felhívásomat összes hitfeleimnek szíves figyelmébe ajánlva, vagyok

Ácson, 1896-ik márczius hó 31-ikén.

Antal Gábor,
dunántúli ev. ref. püspök.

OSZK

Kiss Áron tiszántúli ev. ref. püspök körlevele.

A Nagytiszteletű Esperes uraknak. Az összes fő- és középiskolák (tanítóképezde és felsőbb leánynevelő intézetek) tekintetes és nagytiszteletű Igazgatóságainak.

Magasztos érzelmek — szívbeli benső öröm, lángoló hála és diadalérzet — hatják át kebleinket, midőn édes magyar Hazánk ezredéves állami életének megünneplése kitüzött idejéhez, folyó 1896. évi május hó 9-ikéhez közeledünk. És ezeket a magasztos érzelmeket úgy is mint hazafiak, úgy is mint magyar ev. ref. Egyházunk tagjai, büszke és jogos öntudattal érezzük. Mert evang. ref. Egyházunk megalapításától kezdve, magyar Hazánk jó és balsorsban híven osztozott. Együtt egyszerre érezte vele viruló és szabad korszakainak áldásait, vagy egyszerre hordott vele rabbilincseket. De hála a mi erős Istenünknek, a magyarok megtartó Istenének, a felettünk sokszor dörgött fellegekből lesujtó villámok nem oltották ki a nemzetből a léterőt. Ezer szenvedés között, oly sok viszály után is, megbünhődve a multat és a jövendőt, megmarad a magyar nép s a magyar Haza! Sőt a rábocsátott vészek s viharok alatt kifejlődött, megerősödött anyagilag és szellemileg, testben és lélekben s felépítve a multak romjait, felküzdötte magát az európai művelt népek színvonaláig s ma itt áll, bemutatva szerényen ezredéves életét a bámuló világnak. Itt

vagyunk mi is — Hazánk más-más templomokban imádkozó népei közt — evangyelium szerint reformált vallásnak, a lelkiismeret, a vallás és a haza szabadságának oltáránál imádva azt a Mindenható Istent, ki édes magyar hazánkat egy ezredéven át megtartotta, megoltalmazta s boldog kilátást engedett, hogy fiainkat és leányainkat, fő, közép, és elemi népiskoláinkban versenyezve nevelhetjük ev. ref. Anyaszentegyházunknak, az önzéstelen utógondolat nélküli tiszta hazaszeretetnek. Itt vagyunk diadalérzettel s bár kevés számmal, de megnyugtató hittel, mert az ezredév dicső nagy munkáiból erőnkhöz képest, sőt erőnk felett kivettük részünket, elvünk igazságát elismerte a köztudat s ma már minden hatalomtól menten, bár szegénységünk, anyagi erőnk gyengeségein folyton küzdve — munkálhatjuk szent Egyházunk s édes hazánk üdvét és boldogságát!

Vall. és közokt. m. kir. Miniszterünk, Nagyméltóságu Wlassics Gyula ur, közölte velem mindazon rendeléseket, melyeket hazánk ezeréves fennállásának, a közvetlen kormánya alatt álló összes fő-, közép- és népiskolákban való megünneplése czéljából végrehajtatni kíván, reményét fejezve ki, hogy mi is azonképen cselekedni készek leendünk.

Igen! Nagytiszteletű Esperes és Tekintetes Igazgató Urak: Ne legyen ebben közöttünk különbség. A közös czélra egyesüljünk mi is, szabadon, függetlenül, lelkünk meggyőződéséből. Fogadjuk el a kitűzött időt s tartsuk meg f. é. május 9-én millenniáris iskolai ünnepségeinket. Én a fő- és közép-, illetve elemi iskolák számára ide zárok egy-egy tájékoztató „Utasítás"-t. Cselekedjenek azok szerint, hogy mindenütt egy szívvel-lélekkel tartsuk s üljük meg az ezredéves ünnepélyt.

Majd aztán május 10-ike legyen az a nagy nap, melyen az egész nép hazafiúi szent érzelmekkel megyen a templomba, hogy ottan hálaját a multért, és segélykérő imáját a jövőre kibuzogja Isten iránt s hogy lelkészének buzdító *alkalmi* beszédéből lelki épületet vegyen, mert *„a mai nap"* nemzeti *„örömmondásnak napja."* *„A mi Urunknak Istenünknek,"* ki bennünket egy ezredév vészein és viharjain épen áthozott *„szent napja ez!"*

A mindenható Isten áldó kegyelme legyen s nyugodjék ev. ref. Anyaszentegyházunkon és magyar Hazánkon!

Teljes tisztelettel vagyok

Debreczenben, 1896. márcz. 24-én.

Kiss Áron,
püspök.

Szász Domokos erdélyi ev. ref. püspök körlevele.

Az erdélyrészi ev. ref. egyházkerület összes lelkipásztoraihoz.

Erdélyrészi magyar kálvinista egyházunk keletkezése első pillanatától kezdve két fenséges czélt tűzött maga elé: *Isten országának terjesztését és a hazaszeretet erényeinek gyakorlását.* E kettős czél felé törekvés nem jött s nem is jöhetett összeütközésbe soha, sőt egy fensőbb egységben egymással elválhatatlanul mindig egybetalálkozott s egygyé forrott. Egyházunk történetének minden lapja azt tanúsítja, hogy a felséges trón iránti törhetetlen hűség, a magyar alkotmány feltétlen tisztelete s a magyar állam magasrendű érdekeinek áldozatkész szolgálata egyházunk látkörén, mint vezércsillag tündöklött mindenha. Van hát a mi egyházunknak nem egyszer nehéz vívódások s keserű könyhullatások árán szerzett joga arra, hogy a magyar haza iránti szeretetének egész melegével és teljességével osztozzék abban az örömben, mely minden igaz hazafinak szivét betölti akkor, a midőn a magyar állam megalapításának ezeredik évfordulója hajnalát köszönti.

Hadd szólaljanak meg hát a közelgő hó 10-ik napján templomaink harangjai s hivő szavukra seregeljenek össze hálaadó istentiszteletre gyülekezeteinknek buzgó hívei! Hadd zendüljön meg lelkipásztorainknak a haza szeretétől ihletett ajkain az Istennek gyönyörűséges igéje s hirdessék azt a nagy örömöt, mely az egész nemzetnek öröme lett.

Midőn dicsőítik az Istent, minden erőnek, segedelemnek és áldásnak örök kútfejét, meg ne feledkezzenek dicsőségesen uralkodó koronás Királyunkról, kinek a magyar haza felett is őrködő isteni gondviselés különös kegyelme megengedte, hogy népének millióit ő vezérelheti át a második évezredbe.

Felhívom ennélfogva összes lelkipásztor-társaimat a következőkre:

1. A jövő hó 3-án a vasárnapi istentisztelet alkalmával tegyék közhirré, hogy a fennebb jelzett napon hálaadó ünnepélyes istentisztelet fog tartatni s erről a különböző hatóságokat is hivatalosan értesítsék.

2. Az ünnepélyes istentisztelet után közvetlenül egyházi közgyűlések lesznek tartandók s ezek napirendjére két tárgy lesz kitűzendő: és pedig egyik az ezeréves emlékünnep jegyzőkönyvi megörökítése, a másik bizottság kiküldése az iránti javaslattételre, hogy tekintettel a helyi viszonyokra, mi módon lehetne valamely maradandó alkotással ezt a nemzeti ünnepet örökké emlékezetessé tenni.

3. Terjesszék ki gondjaikat a lelkipásztorok arra is, hogy a társ- és leányegyházközségekben is, a mennyiben lehetséges, ugyanazon nap, esetleg a következő vasárnapon, megtartassanak a hálaadó istentiszteletek és az előző pontban jelzett czélú közgyűlések.

Engedje a Kegyelem Istene, hogy szeresse hazánk, nemzetünk s annak soraiban protestáns egyházunk a második ezerév alkonyát a dicső mult emlékeivel gazdagulva érhesse s ünnepelhesse meg.

Kelt Kolozsvártt, 1896. április 22-én.

Szász Domokos,
erdélyrészi ev. ref. püspök.

Az unitárius egyház ünnepe.

Az unitárius egyház, mely az összes egyházak között, nálunk Magyarországon, — talán legkevesebb hívőt számít tagjai közé, számarányánál jóval nagyobb lelkesedéssel ünnepelte meg a honfoglalás esztendejének ezredik fordulóját.

Maga az unitárius egyház püspöke, *Ferencz József* járt elől jó példával, — hazafias hangon tartott, emelkedett szellemtől áthatott körlevélben híván fel papjainak, az egyház tanárainak, a hívőknek figyelmét az ezredik év ünnepére.

Főleg a Királyhágón túli bérczes vidék az, hol ezen egyház híveinek legnagyobb része lakik s hol az egyház felkent pásztorai, úgy is mint a tanügy apostolai, — a magyar nemzeti szellem ápolása és terjesztése körül maradandó érdemeket szereztek.

Az unitárius egyházak és iskolák május hó első napjaiban, szokott egyszerűségekkel, de magasztosan ünnepelték meg a nagy esztendőt. Emlékezetessé tették ezt az által is, hogy hetvenhat pap és hat tanár a millennium emlékére, „*Unitárius Szószék*“ czím alatt kiadta az ezredik évi ünnepek alatt az unitárius egyházakban s iskolákban tartott hazafias beszédeket és könyörgő imákat.

Mindnyáját a honszerelem szelleme hatja át, magas szárnyalása az ég felé csapong. Érdemes volna nagyobbrészt ebben a könyvben is kiadni.

Az ezredévi imák közül magas szárnyalású *Ferenc József* püspöké és *Albert* János tordai papé, *Raffai* Domokosé a honszerelemről, „Őseink örökségének megtartása“ *Dézsi* Mihálytól, „Szabadság a haladás evangeliuma“ *Józan* Miklóstól, „István király napján“, irta *Geréb* Zsigmond, „Elvész a nép, mely tudomány nélkül való“ *Hadházi* Józseftől.

Idézzük az István király napnak kezdő és befejező egy pár szép helyét :

„Ma nem csak mint emberekhez és keresztényekhez, de mint magyarokhoz és a haza gyermekéhez szólok hozzátok. Ma tanúságul oly eseményeket hozok fel Isten gondviselése emlékkönyvéből, melyek titeteket, mint keresztény magyarokat, érdekelnek. Ma egy ezeréves Emlékkönyv, hazánk és nemzetünk ezerévi történetének szent könyve nyílik meg lelkem előtt, melyben írva látom az elmult jó és rossz napokat, melyeknek örömei és fájdalmai között intézte a magyar nemzet sorsát kezdettől fogva mind e napig. Ma nemzeti történetünk könyvének lapja a mi Szentírásunk, mint a zsidóknak az ó-testamentum. Nekünk is van okunk dicsekedni Istenben, kit a kegyelemért, melyet nemzetünk iránt kezdettől fogva mutatott, méltó hálával és szeretettel nevez a buzgó hazafi magyarok Istenének. Méltó, hogy ez egy nap, István király napja, legyen mi köztünk is nemzeti ünnep . . . Ime az unitárius szabadgondolkozás, mely a nagy királyban — dogmatikától eltekintve — a nagy nemzeti államalkotó és vallásreformátor nevét dicsőítő s meleg hazafiérzéssel nemzeti örömnapnak kivánja tekinteni!“ . . .

A befejező részben pedig így szól az ékes nyelvű szónok :

„E nap emlékei önérzetre, Isten iránti hálára és nemzeti kegyeletre kötelesznek. Sohase téveszszétek el szemetek s lelketek elől ama hasznos tudatot, hogy ti oly nemzet fiai vagytok, mely nevét kitörülhetlenül irta be a történelem lapjaira s azon legyetek, hogy a magyar nemzet ősi dicsőségére tovább éljen bennetek. Magyarok vagytok! Óvakodjatok minden aljastól és nemtelentől, a mi a magyar névre homályt vonna. Magyarok vagytok! — a nemzet és haza szeretete lelkesítsen minden szépre és jóra, a mivel a magyar névre valami fényt áraszthattok. Magyarok vagytok! Nemes, lovagias nemzet gyermekei, tettben és lélekben is nemesek legyetek. E nap emléke s az ezredév int az önérzetre ; de arra is komolyan int minden magyart, hogy tanusítson kegyeletet mindazok iránt, kik a magyar névre eleitől fogva becsületet és tisztességet hoztak s magukat az utókor hálájára érdemesekké tették. E végre mulhatlan kötelessége minden magyar embernek, hogy hazája és nemzete történetét ismerje. Ebből fogja átlátni mindenikünk, hogy mily szent örökség a haza és nemzet, melyeket atyáink ránk hagytak, mily sokat szenvedtek és áldoztak elődeink, hogy azokat ránk hagyhatták. A ki

ezeket látja, lehetetlen e dicsők példáján nem lelkesülni, hogy ő is úgy cselekedjék, mint azok. A mely nemzet ismeri hazája múltját s nem feledi Isten kegyelmeit, melyeket ősi idők óta hirdetnek az évkönyvek, annak a népnek önérzete lesz, melylyel felemelt fővel járhat az emberek előtt, azt a népet tisztelettel veszik körül a többiek; annak az Isten hosszu életet ad a földön, melyen lakását kimutatta, hol megőrzi székét örök időkre s megszaporítja számát, mint a tengernek fövényét."

OSZK

A zsidó hitközségek ünnepe.

A hazai zsidóság a szabadságharcz óta minden nemzeti mozgalmunkban élénk részt vett. Tüntetőleg részt vett a magyar zsinagóga, hogy csak egy-két példát említsünk, a nemzet gyászában *Teleky* László gróf és *Széchenyi* István grófért. Teljes joggal írhatta Vajda János, hogy a zsidók vakbuzgóságig fokozódó lelkesedéssel csatlakoztak hozzánk. A zsidó vallás befogadásáról alkotott törvény még fokozta a zsidóság lelkesedését, úgy hogy a millenniumi ünnepélyeket valóságos rajongással ülte meg.

Az ország minden zsinagógájában és minden zsidó iskolájában tartottak ünnepélyeket, a melyeknek közös vonása az volt, hogy a más vallású közönség is mindenütt tömegesen jelent meg rajtuk. Ezernyi nép, a mi fanatismustól teljesen ment köznépünk képviselője jelent meg mindenütt ez ünnepélyeken, jeléül annak, hogy a haza iránti szeretetben a legújabban befogadott vallásfelekezettel is készek kezet fogni. A ki látta, hogy csak a mi környékünket említsünk, a horgosi, kisteleki, sándorfalvi, dorozsmai piaczokon a nép ezreit, a mint együtt ünnepelt az ottani maroknyi zsidóhitűekkel és az ünnepi szentbeszéd meghallgatása után kalaplevéve együtt zendítette reá velük a Hymnuszt, az a hazaszeretetben nyilatkozó türelmességnek olyan feledhetlen képét látta, melyhez foghatót az úgynevezett kulturnemzetekben hiába keresne.

Bemutatjuk azt a szellemet, amelyben a zsidók velünk ünnepeltek, az itt közölt beszédekben. Egyet dr. *Löw* Immánuel szegedi főrabbi

kötetéből veszünk át, a melyben nyolcz ezredévi prédikációját tette közzé.

* * *

Az izraelita egyházak is nagy díszszel ünnepelték meg a honfoglalás ezredik évfordulóját. A legtöbb templomban — még ott is, a hol német nyelvű szónoklatokat szoktak tartani — magyar nyelvű beszédekkel ünnepelték meg a világtörténeti eseményt. S az ünnepi beszédeket magasztos szárnyalás jellemzi, erős hazafias érzés hatja át.

Szűk terünk nem engedi, hogy a sok szép beszédből többet közöljünk, mint kettőt, a *budapesti* (dohány-utczai) és a *szegedi* izraelita templomban elmondott ünnepi beszédet. De közöljük egyszersmind a *miskolczi* hitközség ünnepén elszavalt s eredetileg héber nyelven írt ódát, valamint az ország mintegy száz izraelita templomában felhangzott *szép imát*.

* * *

Ünnepi imádság.

— Irta: **Fischer Sámuel** miskolczi főgymnáziumi izr. hitoktató. —

Ébredj lelkem dalra, zengő riadóra,
Harsanva felhangzó, dicsőítő szóra,
Megható, megrázó légyen ez a dalod,
Amelylyel te ime hazám magasztalod.
Férfi szívben legyen feltámadás rája:
Ébredjen a gyenge, ébredjen a gyáva.

Édes magyar földem, világ ékessége
Áldjon meg az isten aranyos kedvébe,
Bérczre és rónára gazdagságot hintsen:
Kelet, nyugat népe ámuljon a kincsen.
Ezeréves multad rádboruló árnya,
Legyen a menhelyed ádáz támadásra.

Elmúlt a hosszú tél, zsongó tavasz ébred.
Szellőszárnyon szállnak innen köszöntések
Messze idegenbe szakadt fiaidhoz,
Kiket a szabadság szózata visszahoz.
Fényes égi szellem vezéreli őket,
Örömünnepünkre a hazajövőket.

Egyesült örömre egyesül a tábor
Minden magyar szívben felpezsdül a mámor,
A magyar zsidó sem maradhat most távol,
Mert tépné ki magát az anyja karjából! . . .
Odadül ölébe édes ölelésre
Idegen fajzatnak nagy rémületére.

Másutt bár gyűlölség s furfang is erény lett,
Itt csak megvetésre érik bűn, merénylet;
Gonoszság, csalárdság hiába törekszik,
Sikerre bizony, hogy nálunk nem öregszik.
Miljók erejével felérő szabadság
Megveté e honnak inghatlan alapját.

Mikoron az ősök — ezer éve épen —
Hegyet-völgyet róttak dicső honszerzésben,
Harczi zászlaját a zsidó is kibontá
Új honáért vérét hős-készséggel ontá
Most meg az öröm hát hadd vegyüljön egybe
Együttesen átélt dicső emlékekre.

Nagyon drága nekünk honunk minden rögje,
Vérünk ontván érte, úgy vettük örökbe,
Ellenség ha ránkront, a riadó szóra
Gyülekezünk mind a hadi toborzóra,
Hazát védő harczra, mindig készen állunk:
Ellennel, halállal bátran szembe szállunk.

Mikor zsidó felett a zsarnokság úr volt,
Kit kegyetlen vakhit máglyatűzre hurczolt,
Keserű könyének kipatakzó árja
Harmatra gyöngyözött, magyar föld porába,
Erő lett a könyből, az erőből élet,
Marasztó igéje az üldözött népnek.

Magyar szóban élő zsidóhitű népek,
A magyarhoz illő legyen ünneplétek.
Hazánk dicsősége felmagasztalásunk,
Dicsőséget csak az ő dicsében lássunk.
Legyenek hívei hazának, királynak,
Népek álma felett, a kik őrűl állnak.

Szálljon imádságunk, az áldás, a hála.
Igazságot osztó, egeknek királya
Áldd meg szép hazánkat, áldd meg jó királyunk'
Mindenik halmunkat, mindenik határunk'
Add nekünk az áldást menybéli örökké:
Legyen ezen földön békesség örökké.

OSZK

Ima

a millenniumi év minden szombatjára.

Irta: Szabolcsi Miksa,

az „Egyenlőség“ szerkesztője Budapesten.

Dícsértessél örökön létező Isten, ki megszentesítettél bennünket parancsolataiddal, prófétád által tudtunkra adván szent akaratodat: „szeressétek a földet, mely hazátokká vált, imádkozzatok érte szüntelenül és csak az ő boldogságában tudjátok magatokat boldogoknak.“

Dícsértessél Urunk, szabadság Istene, ki csodákat tevél s a magyart mind e mai napig fentartottad.

Dícsértessél Atyánk, világ alkotója, nemzetek és népek gondozója, — dícsértessél, ki magad vagy a jóság és az örök szeretet, — dícsértessél, hogy elérnünk engedted ezt az időt: magyar nemzeted dicsőséges jóbélévét.

Dícsértessél Megváltónk, örök jog és igazság, hogy a magyarral gondolkodásban és érzésben összeforrhattunk, hogy egygyé válhattunk véle jogokban és kötelességekben, hogy fájdalmai a mi fájdalmaink, örömei a mi örömeink.

*

Szent zsolozsmákban emelkedik Hozzád lelkünk, Atyánk, Gondviselőnk. Hegy és róna, e szent föld minden tája viszhangzik az öröm-

től és újjongástól, hogy ezer évnek annyi viszontagsága után, erőben gyarapodva, tisztelve szomszédaitól, irígyelve ellenségeitől, él nemzet e hazában. Te óvtad, Isten, a magyart, s megmentetted, mikor gyűlölői fenhéjázva szólottak: elpusztítottuk, vége! a magyar nevét nem említik többé az élő nemzetek sorában.

Igazság a Te trónusod, Örökkévaló és nem engedted, hogy elveszszen a szabadság erős vára: Magyarország, hol oltalmat talált az elnyomott, igazságot az üldözött, hazát a hontalan.

És Hallelujah hangzik Izrael templomaiból e hazában, Hallelujah az Egyistent valló minden magyar ajakáról. S a Te akaratod szerint cselekszünk, Isten, ha hálánkkal, forró érzésünkkel, Te utánad, a nemzet felé fordulunk, mely magához emelte Izraelt, mielőtt az ezredik év küszöbét átlépte. Véle örvendtünk volna, egynek éreztük volna véle magunkat és boldogok lettünk volna e tudatunkban akkor is, ha a vallások anyját most sem ösmerte volna el egyenlőnek a tőle származó vallásokkal — hisz egynek éreztük magunkat a magyarral, mikor a zsidónak csak kötelességei voltak e hazában, de nem jogai; egynek, mikor nem örvendeni kellett a nemzettel, hanem véle együtt vérezni, véle együtt szenvedni; — de hogy befogadta szent hitünket hazánk, kettős a mi örömünk e jóbélévben és szeretetünk és odaadásunk Magyarország iránt csak azért nem nagyobbodik, mert eddig is övé voltunk minden érzésünkkel, teljes szívünkből, egész lelkünkkel.

Hallgasd meg ezért, urunk, Istenünk, szívünk fohászát; hallgasd meg lelkünk könyörgését, melyen édes hazánkért, Magyarországért imádkozunk.

Áldd meg az áldások koronájával: békével. Legkedvesebb angyalod hozza le nekünk ezt az áldást: a szeretet. S óh, hadd maradjon itt, hadd lakozzék közöttünk. Némuljon el magyar hazánkban a villongás és viszály, mely testvért a testvértől, egy haza gyermekeit, szétválasztja és széthúzást, gyűlölködést és testvérharczot keresve se találjanak a magyarok országában. Adj, óh Atyánk, tiszta látást Izrael elleneinek is e hazában. Nyisd meg iránt unk szívüket, hadd ösmerjék fel bennünk a testvért, ki ember, mint ők maguk, hibákkal és erényekkel. Ne fessenek bennünket ördögöknek s ne akarják, hogy angyalok legyünk. Megbocsájtjuk nekik tévedésüket s mind azt, mit ellenünk vétettek; őszintén nyujtjuk feléjök jobbunkat, fogadják el azt, mint testvérekhez illik s egyen ezentúl egy a czélunk: nagygyá tenni, megelégedetté tenni, gazdaggá tenni, irígyeltté tenni ezt a hazát, mindnyájunk közös édes anyját.

Áldd meg, áldd meg, Atyánk, ezt a drága földet. Fokozd humusa termékenységét, búzája aczélját, szöllőgerezdje mézét. Áldd meg hegyeit, áldd meg síkságait, áldd meg bányáit, áldd meg erdőit és áldd meg

folyóit. Adj esőt idejében, meleget és havat, mikor a föld ezeket kívánja. Tarts távol e hazától dögvészt és pusztító viharokat, árvizet, tűzvészt, és minden egyéb veszedelmet. Add áldásodat, Isten, minden vállalkozásra, mely a nemzeti vagyont gyarapítja, jólétét előre mozdítja. Adj erőt a karoknak, kitartást a csüggedőnek, gyógyulást a betegnek, vígaszt a gyászolónak.

És a kikért legelől kell imádkoznunk: Áldd meg, Teremtőnk, nemes gondolkozású, igazságos és jóságos királyunkat, I. Ferencz Józsefet. Adj neki hosszú életet, hogy még soká, soká boldogíthassa népeit, kik hozzá nemcsak mint urukhoz, királyukhoz tekintenek fel, de mint az igaz férfierények magasztos mintaképéhez. Áldd meg, Atyánk, minden lépését, minden gondolatát, áldd meg Őt legszebb áldásoddal, kinek uralkodásához fűződik egyenjogúságunk mint polgároké, és egyenjogúságunk mint felekezeté. Áldd meg Urunk, felséges királynénkat, Erzsébetet, minden magyar szemefényét. Áldd meg a fenséges királyi családot, magyar kormányunkat, a magyar országgyűlést és mindazokat, kik a magyar közügyeket odaadással szolgálják.

Áldj meg, Atyánk, minden magyart és engedd, óh engedd, hogy az új kor a dicsőség és az áldás korszakává váljék magyar nemzetünk életében; hogy közmondásossá váljék a nemzetek közt, úgy, hogy a ki áldást akar majd mondani, nagyot és szépet, felebarátjára, így szóljon csak: áldjon meg az Isten, mint megáldotta a magyart az első ezer év után. Amen, úgy legyen. Amen, Amen!

Ezredévi istentisztelet az ország első (budapesti) zsidó templomában.

Mintha mindegyikünk gyermeke, vagy drága testvére esküvőjéről lett volna szó, olyan érzelmekkel és olyan ünnepi hangulatban és ünnepi díszben siettünk május 10-ik napján templomainkba, melyeket megtöltöttünk, akárcsak legszentebb ünnepünkön, és melyek, mint a hívek, maguk is díszt öltöttek. Mint a hajdani Izrael az Örökkévaló színe előtt, megerősítettük és megújítottuk mi is szent szövetségünket. Szeretetünk a magyar haza iránt még szentebbé, hitünk, bizodalmunk benne még tisztábbá és szilárdabbá vált e napon, Magyarország ezredéves ünnepe napján.

Ünnepi istentiszteletet rendeztek és ünnepi szónoklatot mondottak a főváros minden zsidó imaházában és minden zsidó felekezeti intézetben. Lélekemelően szépek voltak ezek a templomi ünnepségek mindenütt, de egyetlen a maga nemében és örökké emlékezetes marad az, melyet a pesti izr. nagyhitközség a dohány-utczai templomban, a világ eme egyik legszebb és legnagyobb zsidó templomában rendezett. Ilyen istentisztelet csak olyan zsidóság rendezhet, mely a nemzettel, melynek ünnepét üli, elválaszthatatlanul egybeforrt; mely érzi és tudja, hogy a nemzettel egy, hogy a nemzet ő benne és ő a nemzetben él.

A templomnak majdnem beláthatatlan csarnoka hatalmas karzatjaival 8000 hívőt fogadhat magába és a mennyi hívőt magába fogadhat, annyian ez ezredéves istentiszteleten benn is voltak. A csarnokban a férfiak, az öt karzaton a nők, ki csak jegygyel léphettek a templomba,

És a kik eljöttek és helyt találtak, ünneplőben jöttek egytől-egyig. Frakk-öltönyben a legtöbb, fekete szalonban a többi. A nők legdiszesebb toilett-jeiket öltötték magukra: soha ennél szebb, megkapóbb képet. Maga a minden zúgában kivilágított, színes napsugarakban fürdő, gyönyörű templom hasonló volt egy királyi szépségű nőhöz, kit még hozzá királyi mezbe öltöztettek. A kívül fellobogózott templom előt már 1/211 órakor egész barrikádja állott a kocsiknak, melyek a hölgyeket és a frakkos urakat hozták. Egy-egy díszesebb magánfogaton ragyogóbbnál ragyogóbb díszmagyarba öltözött hitrokonok érkeztek kardosan, kócsagosan, boglárosan, hetykén, panyókára vetett mentékkel, drágaköves vitézkötésekkel, arany vagy ezüst sarkantyúval a nyalka kordován czizmákon. Ilyen zsidó látogatói legelőször most voltak a zsidó templomnak és lesznek ezentúl valószinűleg gyakrabban, mert a díszmagyarban pompásan festenek ám a mi modern zsidóink, kikhez a díszkard csakúgy hozzásímul, kiknek kócsagtollát csakúgy lengeti a szél és kiken a magyar nadrág csakúgy feszül meg, mintha 10 össel dicsekvő mágnások viselnék. Hogy is mondja Vörösmarty apródja: magam leszek ős. A legszebb, mondhatni szemkápráztató ilyen díszmagyarban *Weisz* Berthold, hatvani *Deutsch* Sándor és megyeri *Krausz* Lajos jelentek meg, kiknek öltözeteik egy-egy vagyont képviseltek. Pompásak voltak *Kohner* Zsigmond hitközségi elnök, *Svab* Károly főrendi tag, dr. *Chorin* Ferencz, dr. *Mandel* Pál, dr. *Visontai* Soma, dr. *Rosenberg* Sándor, dr. *Neumann* Ármin, dr. *Nagy* Sándor országgyűlési képviselők, *Szántó* Mihály miniszteri tanácsos, erényi *Ullmann* Sándor, dr. *Ballai* Lajos miniszteri titkár (ki *Dániel* miniszterrel jött), *Sternthal* Adolf, *Ehrlich* Mózes, tóvárosi *Fischer* Ignácz, *Hartenstein* Zsigmond királyi tanácsos díszmagyarjai, míg *Mezei* Mór országgyűlési képviselő, *Schweiger* Márton, *Décsei* Zsigmond a kir. tábla tanácselnöke, dr. *Tarnai* János kuriai bíró és más notabilitások fekete díszmagyarban voltak, mentésen és kardosan. A díszmagyaros urak között, kik az emelvény két oldalán foglaltak helyet, feltűnést keltett *Kornfeld* Zsigmond, a Magyar Hitelbank igazgatója, ki széles mellszalagon a legmagasabb rendjelt viselte, melylyel nálunk zsidó dicsekedhetik: a második osztályú Lipót-rendet. Rendjeleiket a többi urak is feltűzték, szintúgy a katonatisztek, kik balról az első sort foglalták el.

Az első sorokban ott voltak még a hitközség előljárói, kik ezúttal díszhelyeikről lemondtak, a teljes választmány és képviselet; ott láttuk a tudomány és irodalom jeleseit, hírneves orvosokat és ügyvédeket, akadémikusokat és tanárokat, a sajtó nem egy kitünőségét, pénzügyi kapaczitásokat, nagy vállalkozókat és bankárokat, gyárosokat és nagykereskedőket, előkelő hivatalnokokat, kulturális és humánus intézetek vezetőit és minden osztály és foglalkozás kiváló képviselőit, kik e

10,000 tagot számláló hitközség erejét és büszkeségét képezik. A rendet ezekben az első sorokban maguk az előljárók és választmányi tagok, élükön a nagyérdemü *Deutsch* Sámuel hitközségi helyettes-elnök, tartották fenn, a többi sorokban, szintúgy a karzatokon nemzeti színű kokárdás és karszalagos egyetemi hallgatók ügyeltek a rendre.

Jóval 11 óra előtt megjelentek a főváros képviseletében *Gerlóczy* Károly polgármester, *Vaszilievits* János kerületi előljáró és *Amtmann* Géza elnöki titkár kíséretében, kiket az előljárók fogadtak és a számukra fentartott helyekre vezettek; röviddel rá jött a kormány képviseletében *Dániel* Ernő kereskedelmi miniszter (remek díszmagyarban), dr. *Ballai* Lajos miniszteri titkár kíséretében (szintén díszmagyarban). A minisztert *Kohner* Zsigmond vezette az előljárók helyére, mire kezdetét vette az ünnepi istentisztelet.

Könnyű a feladatunk az ünnepi beszéd dolgában. Egyszerűen adjuk. Azt mondjuk, ime itt van, olvassátok, de mit kezdhetünk az énekkel. Az, szintúgy a hatás, melyet keltett, egyszerűen leirhatatlan. *Lazarus* Adolf főkántor különben is a zsinagógai ének igazi nagymesterévé nőtte ki magát, de ezúttal nem is volt ő, maga magát sokszorosan felülmúlta. Tán a helyzet hatása volt a pillanat magasztosága. Mindjárt a „Má-tóvu“ ima, melyet a frigyláda előtt állva énekelt, szabadon és érczesen és mégis lágyan s könnyen szállt a magasba, betöltve a roppant csarnokot és rezgésbe hozva minden érző szívet. De az énekkel hangja mindinkább nyert erőben, hajlékonyságban és kedves, szívbe lopódzó zengzetességben. Mondhatjuk, méltó volt a karhoz és valóban pompás orgonajátékhoz, mely énekét elkapva, azt folytatta, de úgy, hogy megremegtek tőle a templom falai. Nem volt ebben a templomban soha ilyen kar, nem halottak ott soha olyan éneket. A királyi operaház teljes férfi és női kara, vele a negyven tagú templomi kar zendített rá, ez alkalommal a „Vaani szefiloszi“ zsoltárversére és utána a 118. zsoltár nehány versére magyarul. Ezeket felváltva énekelték, a a főkántor, a kar, *Ney* Dávid és *Szántó* Lili kisasszony.

A felséges ének után következett dr. *Kohn* Sámuel beszéde, az alkalmi szónoklatok eme igaz remeke, melyet ime adunk egész terjedelmében.

„Hirdessetek szabadságot.“

— Dr. Kohn Sámuel rabbi ezredévi ünnepi beszéde. —

Kol hoórecz jistáchavu lcho vij'zámru loch j'zámru simcho Szelo. „Egész ország leborul előtted és dalt zeng néked, dalt a Te nevednek. Szelach.“ Örömdalt, hálaéneket Néked, Mindenség Ura, történelem Istene! Dalt, minőt még nem zengtek apáink, csak késő unokáink késő nem-

zedéke fog zenghetni ismét ; hálaéneket, a minő csak a mi ajkainkról fakadhat, kik két évezred határválásán magyar hazánkkal és magyar nemzetünkkel elrebegjük ! „Dicsértessél Örökkévaló mi Istenünk, világ királya : sehech'jonu, v'kijmónu, v'higiónu lázman háze, hogy élni hagytál és fentartottál és eléretted mivélünk ezt az időt, „mely nagy, dicső korszakot bezár és — ha meghallgatod egy nép imáját — még nagyobbat, dicsőbbet nyit meg számunkra. Amen.

*

„És szenteljétek meg az ötvenedik évet. U-k'rószem d'ror boórecz l-chol jósveho jóvél hi tihje lóchem és hirdessetek szabadságot az országban, annak minden lakosának, jubileum éve legyen az számotokra.“ Így olvastuk tegnap szent könyvünkben s az ilyen év jött a mi számunkra kedves híve'm ! Országos örömnek és országos hálának szentelte egy egész nép. Magyarország jubileumi éve az — csakhogy nem félszázados, hanem ezredéves jubileuma.

Ezer esztendő, ezer tavasz és ezer tél ! Tengernyi idő, melyen csak a képzelet szárnyain repülhet végig szemünk és elfárad röptében. Mint fodros hab és tornyosodó hullám, mint apály és dagály, úgy váltakozik benne fény és árny, öröm és bánat, diadal és vereség. V'ruách Elóhim m'rachefesz ál pné hámojim, de az idők e tengere felett is „lebegett Isten szelleme“, olykor tomboló viharban, mely felkorbácsolta, olykor lágy fuvalatban, mely csillapította az árt : Isten szelleme, mely csodaszerűen nyilvánult magyar népünk ezeréves történetében, úgy mint Izrael őstörténetében.

A szorongatott, üldözött magyar nép messze földön útnak indult, hogy távol hazát keressen — úgy mint Izrael. Törzsekre oszolva és törzsfőnökök alatt — úgy mint Izrael. Hosszú és fáradságos és veszedelmes volt vándorlása, vájiszhálchu migaj el gaj umimamlocho el ám áchér „járt néptől néphez, országból-országba“, világrészből-világrészbe — mint hajdan Izrael. És adott Isten a magyarnak is Mózest, ki járatlan útakon, nélkülözések és véres harczok közt vezette népét ; küldötte Árpádot, a kinek, úgy mint Izrael halhatatlan vezérének, ló jódá ís esz k'vuroszó ád hájóm háze, „senki sem ismeri sírját mind a mai napig“, senki azt a szent sírt, melyhez elzarándokolna minden magyar, hogy ott leboruljon a nemzet közös szentsége előtt s a honalapító sírján imádkozzék e honnak üdvéért, dicsőségeért.

Maroknyi nép, mint Izrael, volt a magyar nép, mely megszerezte „ezt a tejjel-mézzel folyó Kánaánt“. Nagy és hatalmas népek környezték ; számtalanszor rátámadtak, tűzzel-vassal pusztították, irtó háborút viseltek ellene ; ezer évnek viharai zúgtak el felette : és még fennáll, erősen, ifjan, csodaszerűen — mint Izrael.

Mert volt, és van a magyar népnek is történeti hivatása, úgy, mint Izraelnek: emennek hirdetni az egy Istent; a magyar népnek: u-k'rószem d'rór hogy „hirdesse a szabadságot". Hazája a szabadság védbástyája, erős sziklavára volt. Hódító vadseregek, zsarnokság, önkény nem egy izben ostromolták, rést ütöttek falain, letépték dicső zászlaját és leterítették vitéz hőseit: de e nemzet mindíg visszavívta ősi szabadságát. Szabad akart lenni és ha egész nemzet akar, mindent bir.

S midőn 48 évvel ezelőtt ismét megzendült e hazában: u-k'rószem d'rór boórecz „hirdessetek szabadságot az országban!" és Magyarország utolsószor vívott szabadságharczot: jöttek a hazának akkoriban mostoha gyermekei, a zsidók, a mi apáink és kértek, és miután eleinte megtagadták, követeltek fegyvert, és vetélkedve, lelkesedéssel sorakoztak a szabadság zászlaja alá. Akkor a szabadság oltárán vérök összefolyt a nemzet sebeiből patakzó vérrel. Igaz, régi magyar vérszövetség volt — felbonthatatlan, szent.

És jött, a minek most előbb-utóbb jönnie kellett. A történetet rendező gondviselés nyilvánulása, hogy épen most jött. Épen midőn ezredéves fennállásának megünneplésére készült, felhangzott hazánkban a jubileumi évnek szózata: u-k'roszem d'rór boórecz lchol jósveho „hirdessetek szabadságot az országban annak minden lakosának" — annak is, ki e szabadságot még nem élvezte teljesen. És e szent év küszöbén szabad lett a magyar Izrael is, szabad egészen és igazán, mint az édes haza minden édes gyermeke.

Mint *zsidóhitű magyarok*, — ez a mi nevünk, melyre büszkék vagyunk — *mint zsidóhitű magyarok repeső szívvel és vallásos örömmel ünnepeljük ezredéves fennállását a drága hazának, melyet a mi számunkra is szereztek Árpád honfoglaló hadai, köztük történeti emlékeink tanúsága szerint, zsidóhitű szövetségeseik.* Odaadó, rajongó szeretettel elmondjuk róla a költő szavait: Eppól l'ápi álé árczéch v'ercze avonájich lim'ód voachónén esz áforájich „Orczámmal leborulok földedre, megölelném minden te kövedet, megcsókolom poraidat!" *Hisz e föld a mi szent földünk;* minden köve dicső tettek emléke, mely hősies küzdelmekről beszél hozzánk és poraiba elegyedtek őseink porai, kiket ezer év alatt táplált és befogadott anyai öle. Igen, Magyarország *szent földünk;* gyönyörű fővárosunk, hazánk dísze, büszkesége, szíve, nekünk *szent városunk;* ős Budának várhegye, melyet királyaink palotája koronáz, hol dicsőségesen uralkodó, jóságos királyunk ünnepel, örül hűséges magyar népével, a mi *szent hegyünk* s hogy ezeréves Magyarországunk „nem volt, de lesz", a mi boldogító szent hitünk.

S e hitben lépünk Magyarországunk második évezredébe, s e hit szárnyain száll fel imádságunk hozzád, Mindenség Ura! Magyar hazánkért imádkozunk hozzád, hogy szemeid őrködjenek felette s a Te világot

kormányzó kezed vezesse, oltalmazza, mint a multban, úgy a jövőben is ; hogy ha mi már rég nem leszünk s már késő unokáink is utánunk szálltak a sírba : még fennálljon, erősen, virágzóan, haladjon hatalmasan s mind boldogabbá, nagyobbá, dicsőbbé váljék Te előtted. Engedd, hogy a magyar népünk híve maradjon történeti küldetésének : a szabadságnak legyen hírnöke, bajnoka, erős védbástyája. Áldd meg a béke aranyos áldásaival s ha harczra szólítja szent végzeted, fűzd a diadalt dicső zászlaihoz. Adj egyetértést gyermekeinek, hogy mindig mindnyájan egy hanggal vallják a magyar hitvallást: A haza mindenek felett!"

Hűséges pásztort adtál a te népednek, jóságos atyát e honnak, igazságos, jóságos királyt, kiért hódolatteljes szeretettel dobog minden magyar szív. Tarsd meg erőben, boldogságban soká, hogy majdan történetünk egyik legfényesebb lapja dicsőítse I-ső Ferencz József hosszú, népboldogító uralkodását. Legyen áldásod felséges királyasszonyunkon, Erzsébeten, e hon imádva szeretett anyján, jó nemtőjén! Áldásod a felséges királyi ház minden egyes tagján! Áldásod mindenkin, ki bármily hiten és bármily nyelven velünk együtt imádkozik hazáért, nemzetért és királyért. Amen."

Dr. Löw Immánuel főrabbi beszéde, a szegedi zsinagógában 1896. május 10-dikén.

Ha elértek a földre — a páratlan, az áldott, a dicső hazába, így kezdi a tegnapi szent ige magyarázatát a régi tanítás : páratlan, áldott és dicső föld volt Kánaán, az óvilág Kánaánja, páratlan áldott és dicső föld a magyar Kánaán is, melyben váltakozik az Alföld kenyeres élőföldje, kalászrengető rónája, porhanyó televénye s pástos legelője, a felföldnek ércztermő, teléres hegyével, sórejtő bérczek ölével, égbenyúló havassal, erdős magaslattal. Szép földre vezette a Gondviselés a magyar nemzetet, s hazánk az írás igéje szerint : „szép föld, hegyen, völgyön eredő patakok, források s tavak földje ; oly föld, melyen nem szűkesen élsz, hanem semmiben sem lészen fogyatkozásod ; oly föld, a melyben vas a kő s hegyéből érczet vájhatsz. És ha ettél és jóllaktál dicsérd az Örökkévalót, Istenedet, azért a szép földért, a melyet néked adott.“ Tíz neve van a szentírásban a földnek s a magyar föld tíz százados történetének fényét és fordulóit, szakait és másulásait, forgását és változatait ez a tíz név találóan jelöli. Híven tükrözi vissza egy-egy név egy-egy korszak alapszínét, fülünkbe csendíti egy-egy század vezérhangját, egy szóba tömöríti nemzedékek életének foglalatját.

I.

Erecz: Rohanó dúlás tere, versenytér a föld, a melyen majd versenyt futnak, majd felváltják egymást a törzsek. A kilenczedik század alkonyulatáig tizenkét törzs váltotta fel egymást hazánk területén. Mint hullám hullámot, nép népet úgy hajtott maga előtt, míg utolsónak a Volga tájáról egy hontalanul bujdosó nép, a pusztailag élő lovag fajok egy raja nyomul e földre.

Mint Józsué alatt az Izrael fiai, úgy küzdöttek Árpád vitézei hét esztendeig e hon elfoglalásáért, de *erecz*, bolygó élet hazája maradt azért e föld, mert Árpád népe Ázsia lovagéletmódját folytatá. A nyugatnak bomladozásig zilált állapota megengedé, hogy még száz évig Ázsiában éljen, pedig Európa szíve volt már az övé. Lelkének ösztöne mindíg újból csatatérre vitte. Rohamának első hevében feltartózhatatlanul ront az elámult s rémületökben megigézett népekre. Neki a hadjárás keresetág, a zsákmány törvényes szerzemény, a dúló portyázás rendszeres foglalkozás vala. Mint kész áldozatra törtek a nyugatra, de a Lech mezején győzhetetlenségük s ellenállhatatlan erejök varázsa ködként szétfoszlott és szerencsétlen vereségek szerencsés hatása lőn, hogy megértették: mások verejtékén nem lehet élni és népemésztő háború az élelem állandó forrása nem lehet. Oly véres tanúságra volt szükség, mint a nyugati nagy vereségek, hogy a nemzet honának határai közé szorítva, nyugalmasabb élethez szokjék és erkölcseiben beálljon az a változás, mely e világrész népcsaládjának életerős, jeles és hatalmas tagjává avatta.

Így szilárdult meg a haza s lett élő emlékköve Árpádnak Magyarország, Árpádnak, a honalapítónak, kinek hírét ma emlékezettel újítja a késő maradék hálája.

II.

A hadraszokott kemény nemzet szittya zordonságát le kelle vetkőzni, mert már a harmadik vezér idejében hanyatlásnak indul a pogány őskor napja. E föld második neve *arká* érvényesül: „Így szóljatok hozzájuk, a pogányokhoz: Amaz istenek, a melyek az eget s földet nem teremtették, tűnjenek el *e föld* s ez ég alól.“ A pogány hitnek el kelle enyésznie, mert a maradandó honalkotás első feltétele volt, hogy a magyar nemzet felvegye azt a vallást, a mely uralkodó vallássá lett vala Európában s a melyet görög, olasz, német környezet egyaránt

kínált. Az ágostai vereség (955. aug. 10) megszabadította a nyugatot, az arkadiopolisi vereség (970) délkeletet a pogány magyarok berohanásaitól. Az érlelődő békés eszmék testet öltöttek Gézában, a vezérben, a kiben a két vallás küzd, míg végre diadalt ül fiában, István királyban az ereje teljességében, befolyása delelőjén ragyogó Róma, a középkor eme világbíró hatalma.

Fényesen igazolja a magyar faj fogékonyságát, életrevalóságát és helyes tapintatát, hogy azt az erkölcsi átalakulást, mely a keresztyén Európa szívében életfeladatává lett, a maga keblében külföldi kényszer és erőszak nélkül és oly kevés belső rázkódtatással hajtá végre, hogy példájának párját a történet könyveiben hasztalan keressük.

III.

A tizenegyedik század alkonyulatán (1096), épen nyolcz századja az idén, *száde* mező a föld neve. Mert világrendítő esemény vihara közelget a határhoz. Mint kerengő örvény forgatagja, fél Európát szent ábránd ragadja — és Kálmán király szól: „ime lelegeli e sokaság egész környékünket, mint a hogy lelegeli a jószág a mező pázsitját.“ A keletre indult rajongók első rajainak kegyetlenkedése és rablása ellen Kálmán király megvédte alattvalóit, zsidó alattvalóit is, fényesen igazolva azt a történelmi igazságot, hogy a zsidókkal egyetlen európai uralkodóház sem bánt oly igaz türelmességgel, mint Árpád dicső vére. Megfékezte a garázda rajongókat úgy, hogy a derékhad kérő szóval fordult hozzá: „Hadd menjünk át országodon, nem megyünk át mezőn s szőllőn, a király útján járunk, nem térünk le se jobbra, se balra, a míg át nem vonulunk határodon.“ Kálmán király végig kísérte őket a Dunántúlon, bár inkább az volt óhaja, hogy országán teljesüljön az irás igéje: „És kard nem vonúl át földeteken“: nemcsak háborút nem indítanak ellenetek, nemcsak ellenség nem fog betörni földedre, de nem is vonul had mások ellen sem át a te országod békés mezején.

Kálmán király alatt vált a Kárpátok s az Adria közötti föld először egységgé, alatta nyerte meg az ország egész kiterjedését. Horvátországgal és Dalmátfölddel teljes lett a szent korona birodalma, alatta kerekült ki délen az állam terület és nyerte századokon át megtartandó terjedelmét. És Kálmán, a míg egy kezével fegyvert tart a vésznek, más kezével könyvet ír az észnek és törvénykönyve csodálatra ragad szabatos meghatározásaival, államférfiúi okosságával s az alkotta állami szervezet tartósságával. Nem dicsekedhetik abból a korból Európa egyetlen nemzete sem hasonló, hozzáfogható törvényhozói emlékkel.

IV.

A földnek negyedik neve: puszta: *chorba*, mert pusztává teszi az ár, a tatárjárás árja.

Betört ősmagyar harczmodorral, fajirtó fegyverrel s jött töméntelen sokasággal a tatár.

A szörnyű Batu és hada, mint döghalál feltámada, nyomán lehervadt fű, virág: a félvilág másik felére roskada. Nem volt, a ki éleszsze a nemzeti lelket, egység és összetartás helyett bomlasztotta a nemzetet a kunok befogadása, a királyi hatalomnak terjeszkedési vágya s az uraknak ellenkezése.

És Sajónál tatárnyilak felhője tört elő, a muhi pusztán omlott a tatár nyíl és elhullott a nemzet virága.

Puszta, uratlan lett a föld. Végig perzselék a gyilkos csordák. Vad állatok s elvadult emberek tanyája lőn. Farkasok küzdöttek uralomért az emberrel. Megsemmisült századok munkája.

De Béla újra kezdi a polgárosodás művét; a megújított nemzet központja a király lesz: a mi töredék a nemzetből megmaradt, hódolattal fordul a király felé, ki hazatérve bujdosásából, a megsemmisülés örvényéből új, biztosabb lét felé vezeti nemzetét, szilárd kezekkel rakja le birodalma jövendőjének alapját, várakat, városokat alapít s ha teljesült alatta a fenyegető ige „teszem városaitokat pusztává," „teszem földeteket pusztasággá és városaitok pusztává lesznek," akkor annál dicsőbben ragyog Bélának neve a századok éjjén keresztül, ki a pusztából virágzó kertet teremtett.

Zivataros, gyilkos századévek sorján,
Az ő nagysága állt legerősebb próbán.

Ő volt az utolsó igazi király Árpád véréből, ha hatalma teljét, kormányzatának lelkiismeretességét nézzük. A mi utána következik, az a kihalás szomorú szaka.

III. Andrással Árpád vére fiágon elfogyott: 400 évig vezette Árpád és vére a magyart és nagyot művelt a nemzet élén e ház. Alatta a nép törzsekből egységes nemzetté tömörült; kósza, portyázó hadból az európai rend erős bástyája lett; legyőzte, vagy beolvasztotta régi vetélytársait, a besenyőt s a kúnt; megtartotta függetlenségét császárral s pápával, göröggel s némettel szemben. Kiheverte a tatárpusztítást s hatalmasabb volt utána, mint előtte. A szláv-német irtóháborúk színhelyét, az avarok pusztaságát városok, várak, falvak s egyházak sokasága borította. Ez volt az Árpádház öröksége!

V.

Az ötödik név: *résit*, elsőség. Lajos, kit nevez a magyar nagynak, egyetlennek, ő tette elsővé, népek elsejévé, országok fejévé a magyart. Tíz ország uralta őt s a magyar nemzet birodalmát ő három tengerig vetette.

Ifjú Lajos király atyja trónján űle,
Urak és leventék szolgáltak körűle.

A lovagkor fénye, daliás idők költészete szövi körül Lajosnak udvarát, korát, egyéniségét. A lovagkor fénye, ragyogása érvényesül; érvényesül árnya is: a vakbuzgóság, külföldről beszármazó türelmetlenség, mely a zsidókat kitiltatja a nagy királylyal először s egyetlenszer az országból.

Símítani kezdtem a nemzet erkölcsét, így mondatja véle a költő s azt akartam, hogy a népek dísze légyen, népek elsejévé tettem.

Benne tetőzének a lovagkor daliás idői. Változni indult a világ s a haldokló Toldihoz méltán szól a király:

Hajt az idő, nem vár: elhalunk mi, vének,
Csak híre marad fenn karunk erejének;
Más öltőbeli nép, más ivadék nő fel,
A ki észszel hódít, nem testi erővel.
Im az ész nem rég is egyszerű port talált,
Mely egész hadakra képes szórni halált;
Toldi vagy nem Toldi . . . hull előtte sorban:
Az ész ereje győz abban a kis porban.

VI.

Jött az újjászülető ész kora. *Tévél*, világ e föld hatodik neve, mert felvilágosítja a tudásnak fáklyája. Mátyás ideje az ezredév legfényesebb pillanata. Az emberi szellem megújhodása, újjászületése indult meg az ókor lelkének megifjító hatása alatt. Három holt nyelv irodalmából, görög, héber és deákból született újra Európa szelleme. Királyi udvar volt Hollós Mátyás udvara: királyi udvar, mert nem a nyers erő, nem az udvaronczok hada, nem egyedül csaták hősei ragyogtak fényében, királyi udvar volt, mert új, szokatlan fény, a szellemi munka fénye, a művészet, a tudomány csillaga ragyogott fel benne.

Többet hagyott Mátyás, mint a mennyit a következők megbirtak: alig maradt nyoma annak a világnak, a melyet ő teremtett, de áhítattal nézzük ma is a nagy király kincset érő könyvtárának maradványait, e tanúit ama kornak, a mikor világ, tudományvilágította világ volt Mátyás udvarában.

VII.

De sötétség, pusztulás jő a fény után. A hetedik név: *gé*, sík: az Alföld síkja a hódító töröknek igája alatt nyög. Az ország bensejéből kiűzetnek: kiűzetik a nemzet.

Hosszú volt a küzdelem, csodákat mívelt a magyar vitézség.

Sziklját a vészben megfogyott magyarnak,
Századokon nyalja tengere a tarnak:
Török a hírnévért, világ birásáért,
Magyar ontja vérét kisded házáért.

És a vad ozmán győzött. Nem volt Hunyadja már a magyarnak, nem megrontója már a büszke tarnak! Leáldozott, leáldozott Mohács gyász napja: a győző messze határt betöltött lánggal, jajjal, vérrel. Elveszett Mohácsnál a teljes önállóság, elveszett s nemcsak a hódoltság tartamára veszett el. A török benyomul az ország szívébe, kiszorítja, kiűzi a nemzeti életet az ország bensejéből, az Alföld s a dombok alja igája alá görnyed. Keskeny szalag futja körül éjszakon s keleten az ország bensejét: ez a keskeny szalag az, a mi megmaradt Árpád örökéből. És ezen a keskeny csíkon is ketten osztakoznak. Elkeskenyült a magyar határ; ívben övezi a töröknek foglalálását: de ezt az íjjat nem feszíti senki, mert ketté törött: az abroncs egy-egy tört roncsa van Erdély és Ausztria kezében.

VIII.

Jabbásá, szárazföld a következő név: száraz, de drága nedű cseppje enyhíti a szikkadt talaj szomját: önvérét szomjazza; Ábel vérét iszsza; testvérharcz dúl rajta.

Rajtunk német dúl, rajtunk török jár,
Tűz-vassal pusztul ország és határ.

Ezt énekelték a kurucz táborban. S mindegyik ellenséggel magyar is szállott táborba. Dúlt a testvérharcz, a belső mozgalmak hosszú

sorozata, a megöröködött versengés és viszály. Régi szabadságait és új vallását védte a nemzet java a rólunk-nélkülünk való kormánykodás ellen, míg az utolsó nemzeti hőst Rodostóba kíséri a hívek kisded csoportja:

Elhagyák honukat, a soká védettet,
Melyet pártos önzés megtörött, lehajtott.
Elhagyák a szép hont, őseik lakását,
Hogy ne látnák annak végső vonaglását.

Itthon pedig következék a tompa csüggedés kora.

IX.

Cheled e föld neve, rozsda, mert rozsda marja lakóit!

A hanyatlás kora a mult század közbülső nyolcz tizede. A jobbakat égeti a szégyen rozsda-pírja. Szárnyaszegett, hűdött a közszellem; elfásultan, vérevetten, aléltan hever a nemzeti öntudat; a százados küzdelemben kimerült nemzet erőtlenül tesped; idegen erkölcsök, idegen szokások, idegen nyelv válnak uralkodókká. Ez az idő, a melyről joggal mondotta a költő:

Élt egy nép a Tisza táján,
Századokig lomhán, gyáván!

Ez az idő, a melyről joggal mondotta a költő:

Romlásnak indult! . . .

Maga a nép-lélekből fakadó dal is azt éneklé már e kornak kezdetén:

Megrozsdásult, nem villog már fényes vitorlája!

Nem volt már erő forrása sehol: maga a megye sem volt már az erőnek, csak a dacznak, csak az ellentállásnak volt már forrása — s szinte hihetetlen, hogy a királyi szó női ajakról még az alélt nemzet-testet is felvillanyozta s a „vért és életet“ esküjében harczi tettekre ébresztette.

De megújult a nemzetaltató, a szunnyasztó hatás, az udvari levegő zsongító hatása s az irodalom nemzetietlen kora hirdeti amaz idők bénító hatalmát.

Vele szemben lép fel a mi Dugonicsunk, a rajongó, elfogult fajszeretet — de hol van szeretet, mely nem elfogult? — a rajongó, elfogult fajszeretet hirdetője.

És felrázza a nemzetet a végveszély, felrázza a korát megelőzött lángeszű császárnak világtörténeti szabású tervezése, mely áldozatul követeli a magyar nemzetet, alkotmányát, nyelvét, önállósága maradékát az egynyelvű összbirodalom megalkotására.

Felrázta a nemzetet a végveszély. Újjászületett a nemzet s az eltörölt latin helyébe saját nyelvét, édes nyelvét kezdette helyezni. A visszahatás szüksége mentette meg a hazát. Megszólalt a nemzeti érzület, mint a végveszély perczében a hajdan néma királyi sarja.

Keserű, csontig ható gúnynyal énekelte ama korról a költő: rozsda marja, nem ragyog!

Rozsda mart mindent: kardot, kormányzatot, szellemi életet. A visszahatás küzdelmeiben aczélosodik újból a nemzet izma, százados versengés után a vallási béke helyreáll és jobb jövő igéretével hunyja le a rozsda százada, a tizennyolczadik század szemét, melyet távol nyugaton a szülemlő emberjogok vérvörös hajnalán megrémülve s mégis szebb jövőt remélve nyugtatott.

X.

A magyar nemzet történetének tizedik százada az emberi jogok érvényesülésének százada: *adámá* anyaföld a föld utolsó neve, mert Ádámnak, mert az embernek közanyja.

Az emberi jogok győzelmének százada, ama jogoké, a melyeket a nemesség igaz nagylelkűséggel és bölcs előrelátással megosztott az igaviselő jobbágysággal.

Az utolérhetetlen, magas szárnyalású kornak nagy törvényalkotása a nemesek nemzetéből nemes nemzetet teremtett. Árpád hazát szerzett a nemzetnek, századunk delének törvényhozása nemzetet szerzett a hazának!

Újjászületék a közéletben, anyagi emelkedésben, nyelvében, költészetében a nemzet. Nemtője testet ölt, hogy újjáalkossa az anyagi erőket s a világgazdasággal egybeforaszsza a világtól elmaradt földet Széchenyiben, hogy újjáalkossa soká sínlett nyelvét Kazinczyban. Testet ölt a magyar nép lelkének költészete, nyelvének varázsa, legtitkosabb sugalma Arany János művészetében, testet ölt az államot megifjító, a jogegyenlőséget megteremtő lelkesedés lobogó lángja Kossuth Lajosban és a jellem érczébe öntve megjelenik az ősi jog békeszerző szelleme Deák Ferenczben.

Áldott nemzet, a mely őket s nemzedékeiket szülte, áldott és nagy jövőjű nemzet a magyar.

Árpád vitézeiről azt írja külföldi kortársuk: Ellenállhatatlanok lennének, ha a mennyi tűz, annyi erő és kitartás is volna bennük. És ellenállhatatlan lesz a magyar nemzet, mert ezredévi ünnepét az erő és kitartás ünnepévé, a munka ünnepévé avatta.

Erő és kitartás, ezt hirdeti az országos tárlat, erő és kitartás, ezt hirdeti a megnyitó királyi szó.

Széchenyi jóslata teljesül: Virradni kezd egy szebb hajnal, új lelkesedés ébred, gyúl a honszeretet égi tüze s feltámad hamvaiból az egész emberiség díszére egy nemzet, mely ezer viszontagságai közt soha, még soha nem fejtheté ki magát férfiúi korra.

Férfikorba lép a magyar nemzet, komoly munkának férfikorába.

Nem ifjúi múló lelkesedéssel, férfiúi higgadtság teljes odaadásával csügg immár hazáján, királyán, emez osztályosán jóban, rosszban, a kin bálványozó szeretettel csügg népének szíve, a kiért ma buzgó imádság epedez százezrek ajakán. Amen.

Nem volt izraelita egyház, melyben az ezredik esztendőt meg ne ünnepelték volna. A zsidóság, mely majd ezer éven át nélkülözte a polgári jogot, — bár már régen teljesen beolvadt a magyarságba s annak örömében, bújában hű osztályrészese volt — hő imával adott hálát az Egek Urának az ezer év alatt vett jókért s kérte a Gondviselés áldását a második ezer évre.

A nagyobb templomokban megtartott ezredik évi ünnepi istenitiszteletekről a következő tudósitások adnak számot:

A fővárosban. *Ó-Buda.* Az ó-budai hitközség feldíszített zsinagógájában a millenniumi hálaadó istentisztelet május 10-ikén impozánsan folyt le. A kormányt *Vörös* László államtitkár, a fővárost *Komlódy* Gyula tanácsjegyző, továbbá *Bencze* dr. előljáró, *Péchy* dr. tiszti orvos, *Czajler* ker. kapitány képviselték, ott voltak továbbá az iskolai igazgatók és tanárok, katonai küldöttség és egyéb testületek képviseletei. Az ünnepi szónok *Adler* Illés kunfélegyházi rabbi volt, a ki egy pompás ötlet: a kabalai tiz spféra alapján századról századra méltatta hazánk történetét. A kormány képviselője a beszédért üdvözölte a rabbit, a kit távoztakor a közönség megéljenzett. Blumenkranz Leó főkántor és énekkara alkalmi énekeikkel (Matovu 126.150 zsoltár és végül a Hymnusz) szintén lényegesen hozzájárultak az ünnepély emeléséhez.

Buda. A budai zsidó hitközség templomában is ember ember hátán volt. Ünnepi beszédet, igen fennenjárót és tartalmasat *Goldberg* Rafael dr.

főrabbi mondott, melyhez szép alkalmi imát is fűzött. Énekeltek továbbá két zsoltárt és a Hymnuszszal fejezték be az ünnepélyt.

Budapest, Rombach-utcza. A pesti hitközség rombach-utczai zsidó templomában tartott hálaadó istentisztelet szónoka *Weiszburg* Gyula dr. volt. A zsúfolásig telt templomban az énekrészekről *Bachmann* főkántor ismert művészetével gondoskodott.

Budapesti orthodox hitközség. A pesti orth. zsidó hitközség is szép millenniumi ünnepet rendezett a feldíszített és kivilágított Orczy-házbeli zsinagógájában. A szónok *Reich* főrabbi volt, a ki először is kimentette, hogy németül beszél, mert a magyar szónak még nem ura annyira, hogy ünnepi beszédet mondhasson. Szónoklata német nyelven is hazafias szellemű és az alkalomhoz méltóan emelkedett volt. Beszéd után a rabbi két templomi előljáró: Strausz A. J. és Tauber Mór közé állva, kezükben a tórával, héber imát mondott. Elmondotta továbbá a király-imát. Énekeltek több zsoltárt és végül a Hymnuszt. Az énekrészekről karkísérettel Schechter főkántor gondoskodott.

Budapest-Kőbánya. A budapest-kőbányai hitközség templomában május hó 10-ikén d. e. 11 órakor folyt le a millenniumi hálaadó istentisztelet, melyen a kormány részéről *Cseörgheö* Gyula államtitkár, a kit *Blankenberg* Lipót h. elnök rövid beszéddel fogadott, a főváros részéről *Szalay* László, *Toth* László dr., *Bálint* Sándor, *Virava* József főv. biz. tagok voltak jelen. A feldíszített templom színig megtelt előkelő közönséggel, melynek soraiban sok volt a keresztény is. Az ünnepi szónok *Hevess* Kornél dr. volt, a ki a magyarság és a zsidó hitűek egybeforradását költői hasonlatokkal átszőtt nyelven fejtegette.

Szeged. A szegedi zsidó hitközség május hó 10-ikén d. u. 6 órakor a zsinagógában ünnepélyes isteni tiszteletet rendezett. A templomot ez alkalomra az előljáróság pazar fénynyel díszítette fel. A falakat nemzeti színű draperiák borították mozaikszerűen. A templom-hajó nyugoti oldalát kincset érő régi frigyszekrény-takarókkal díszítették s az oltáron s a falak között dísznövények voltak elhelyezve. Az első padsorokban a városi tanács néhány tagja ült és a hitközség előljárósága, várhelyi *Rosa* Izsó dr. elnökkel. Ott voltak: *Pálfy* Ferencz polgármester, *Polczner* Jenő országgyűlési képviselő, *Fodor* István a köztörvényhatóság tagja, *Rainer* József főkapitány, *Gerentsér* László főkamarás, *Gaál* Endre dr. anyakönyvvezető, *Beck* István osztályjegyző a polgári bandérium több tagjával; továbbá a negyvennyolczas honvéd aggastyánok teljes számmal. Hat órakor megkezdődött az isteni tisztelet. A templomi énekkar kurucz dalokat énekelt. A CXXIV. zsoltár eléneklése után *Löw* Immánuel dr. főrabbi fennen szárnyaló tartalmas prédikácziót mondott. A beszéd keretében felölelte a nemzet létezésének tíz századát, követvén éles szemmel mindegyiknek küzdelmét, fejlődését, történelmi átalakulásait. A hazafias

beszédnek számos szép mondása hatást tett, de talán egy sem oly nagyot, mint az, a melyben állította, hogy Árpád hazát adott a nemzetnek, az utolsó század vezéremberei: Kossuth, Széchenyi, Deák pedig nemzetet adtak a hazának. Néhány hazafias dal eléneklése után a főrabbi a nyitott frigyszekrény előtt megható, szép imát mondott, áldást kérve a nemzetre és királyra. Az ünnep a Hymnuszszal végződött.

Kolozsvár. Kolozsvártt a kongr. hitközség május hó 10-ikén ünnepelte meg a millenniumot. A nagy-utczai templom a város színe-javával telt meg. A kar vallásos éneket énekelt, mely után *Eisler* Mátyás dr. főrabbi emelkedett szellemű szónoklatban méltatta a magyar zsidók évezredes történetét, hangsúlyozva törhetlen hazafiságukat. Majd a királyhymnuszt énekelték. Ezt a királyért és hazáért mondott ima s végül a Hymnusz követte.

Temesvár. Temesvárott a millenniumi istentisztelet május hó 10-ikén nagy ünnepséggel ment végbe. A hatóságok fejei és a notabilitások nagyobb része jelen voltak a zsúfolásig megtelt templomban, a hol őket *Sternthal* Salamon hitközségi és kerületi elnök (díszmagyarban) fogadta. Ott voltak: *Telbisz* Károly dr. polgármester, *Deschan* Achill kir. tanácsos alispán, *Petheő* János kir. tanácsos, postai és távirdai igazgató, *Danczer* Kornél kir. tanácsos, pénzügyigazgató, *Maly* István törvényszéki elnök, *Vest* Ede lovag keresk. és iparkamarai elnök, *Sebesztha* kir. tanácsos, tanfelügyelő, *Králik* László takarékpénztári vezérigazgató, *Gozsdu* Elek kir. főügyész, *Pfeifer* Antal főgimnáziumi igazgató, a piarista rendház főnöke és számos kegyesrendi tanár. Ezen kívül sok megyei és városi tisztviselő, számos közöshadseregbeli és csendőrtiszt. A középiskolai izr. tanuló ifjúság igazgatóságaik és tanári testületeik vezetése alatt, a főreáliskola zászlóval jelent meg és a templomnak egy egész oldalhajóját foglalta el, míg az állami felsőbb leányiskola 70 növendéke nemzeti övekkel díszített fehér ruhában a második emeleti karzatot foglalták el. A 111-ik zsoltárnak a templomi kar által történt előadása után *Lőwy* Mór dr. főrabbi, ki beteges állapota miatt hosszabb ünnepi beszédet tartani gátolva volt, a nyitott frigyszekrény előtt hálaimát mondott, mely ünnepi beszédnek is bevált volna és mely a jelenvoltakban lelkesítő hatást keltett. A Hymnusz eneklésével ért véget ezen szép templomi ünnep.

Kassa. Kassán a zsidó hitközségnél május hó 10-ikén rendezett millenniáris hálaadó istentiszteleten megjelent: *Péchy* Zsigmond főispán, *Fábián* János alispán, *Münster* Tivadar polgármester, *Berczelly* Jenő kir. táblai elnök, *Bernáth* Elemér kir. táblai tanácselnök, *Paksy* József kir. táblai főügyész-helyettes, *Kempelen* kir. pénzügyi igazgatósági elnök, *Stöhr* Szilárd dr. főgimnáziumi igazgató, *Klekner* Alajos kir. jogakadémiai igazgató, *Simon*, *Balázsovits*, *Podhorányi*, *Pitroff* táblai bírák,

Hammersberg megyei főjegyző, *Kozora* Vincze városi főjegyző, *Bene* Róbert posta-igazgató, *Lévay* polgári iskolai igazgató, *Szekeress* Ödön gimnáziumi tanár, *Bodnár* kir. törvényszéki bíró, *Deil* Jenő kereskedelmi kamarai titkár, *Loósz* városi tanácsos, *Enyiczkey* Béla dr. főispáni titkár, *Szabó* Czyrill és *Baczoni* főreáliskolai tanárok és ezen kívül a város előkelőségének színe-java, felekezeti különbség nélkül. A kar éneke után *Liebermann* Kálmán főrabbi áldást kért királyunkra, hazánkra s a városra. Az erősített kórus magyar hálaéneke után *Handler* Simon dr. hitszónok költői vonatkozásokban gazdag beszédében az ezerévnek jelentőségét s kiváló fontosságát fejtegette, annak a magyarázásával, hogy miért választotta ő szent könyvünknek ama pontját alap-igéül: „Ez a nap az, melyet az úr rendelt, örvendjünk és vígadjunk azon.“ A beszédért a főispán a szónok előtt elismerését fejezte ki. Végül a vegyes kar énekelte még el a Szózatot.

Fiume. Fiumében a zsidó hitközség a millenniumot hálaadó istentisztelettel ünnepelte a nemzeti és városi jelvényekkel és virágokkal díszített zsinagógában. Az állami tanintézetek zsidó ifjúsága, *Kiss* Mózes tanító vezénylete alatt, elénekelte a Szózatot és Hymnuszt. *Goldstein* M. Adolf főrabbi hazafias szellemű beszédet mondott, melyet emelkedett imával fejezett be.

Pécs. A pécsi zsidó hitközség május hó 10-ikén kettős ünepélylyel adózott a nemzet örömnapjának: díszgyűlést tartott és hálaadó istentiszteletet. A csepregi *Schapringer* Gusztáv elnöklete alatt tartott díszközgyűlésen *Nemes* Vilmos dr. alelnök méltatta lendületesen a nemzeti ünnep jelentőségét. A közgyűlés azután 20,000 koronát szavazott meg egy, a hitközségben alapítandó zsidó árvaházra, a zsidó közalapra pedig 2000 frtot szavaztak meg. A tagok már a gyűlésen további 7000 koronát jegyeztek az árva-alapra. A közgyűlésen résztvevők azután felvonultak a zsinagógába, a hol megjelent a főispán a megye közönségével, a polgármester a város közönségével, a katonai hatóságok, a pénzügy- és postaigazgatók, bírói kar, tanfelügyelő, tanárok, a városi nőegyletek stb. Az énekkar megnyitó Hymnusza után *Smotriczky* Gyula bécsi kántor, a kit erre az alkalomra hívtak le, az ünnepi zsoltárt énekelte. Majd *Perls* Ármin dr. főrabbi remek ünnepi szónoklata következett, melyben az ország eme kiváló szónoka minden tudását és természettől való képességei legjavát együvé foglalta. Megragadó, feltüzelő invokáczió után kimutatta, hogy a nemzet józan gondolkodásának köszönheti fennállását. A kelettől jellemet vettünk, a nyugattól műveltséget. Ezt variálta a beszéd során s ugyancsak nagy hatást ért el a szentírás e mondásának kifejtésével: „A kicsiny ezeréves lesz, az ifjú hatalmas nemzetté“ Mózes és Deák összehasonlítása is igen találó volt. A közönség mély ihlettséggel hagyta el a zsidó templomot.

Arad. Aradon május hó 10-én a zsinagógában nagy fénynyel ülte meg ezredéves létünk örömünnepét az izraelita hitközség, a melyen a hatóság is résztvett. Pontban 11 órakor a kar rázendített a „Szózatra“ s ezzel kezdetét vette az ünnepség. A sorrend második pontját a millenniumi 125. zsoltár képezte. *Rosenberg* Sándor dr. főrabbi lépett erre a frigyláda elé s megható szép imát mondott a hazára, királyra s királynéra, az ég áldását kérve rájuk. A nemzeti színű lepellel borított tórákat emelték ki ezután, melyeket a papságon kívül *Bing* Vilmos, *Preisach* Vilmos, *Weisz* Dávid és *Deutsch* Mór vittek körül. A mindenkit lelkesedésre ragadt beszéd után a kar a Hymnuszt énekelte s ezzel az ünnepély befejeződött.

Debreczen. Debreczenben május hó 10-én úgy az iskolában, mint a zsinagógában millenniáris ünnepélyt rendezett a hitközség, melyek mindketten fényesen sikerültek. Az ifjúsági hálaadó ünnep az iskolai templomban kezdődött, a hol zsoltárokat énekeltek és *Krausz* Vilmos főrabbi igen szép könyörgést mondott. Az ünnepély többi része az iskola udvarán folyt le, mely egészen megtelt az érdeklődőkkel. Itt előbb a Hymnuszt énekelték, azután *Kardos* Albert dr. magasan szárnyaló, szépen tagolt emlékbeszédet mondott. Utána a növendékek szavaltak és a Szózatot énekelték, majd *Sorger* József isk. elnök lendületes záróbeszédet mondott. A zsinagógában tartott istentiszteleten az összes hatóságok és testületek és jelentékeny számú keresztény közönség is megjelent a hálaadó istentiszteleten. Az ünnepi szónok *Krausz* Vilmos főrabbi volt, a kinek gyönyörű alkalmi beszéde valósággal magával ragadta az egész nagyközönséget.

Győr és Győrsziget. A győri és győrszigeti egyesült hitközség nemzeti színben pompázó zsinagógájában, a legdisztingváltabb közönség jelenlétében, május hó 10-ikén tartották meg a millenniáris istentiszteletet. Ott voltak: *Laszberg* gr. főispánnal a megye, *Zechmeister* Károly polgármester vezetése alatt a város, *Zoltán* táblai tanácselnöknek vezetésével a tábla, továbbá a különböző felekezetek küldöttségei, *Szabó* Zsigmond ref. lelkész, a főreáliskola, polgári iskola deputációi, *Stahly* tanfelügyelő, a pénzügyigazgatóság, ügyvédi kamara, a különböző egyesületek képviselői s a helyőrség tisztikara. A rendet a kokárdás rendezőség példásan tartotta fenn. *Szántho* főkántor előbb héber templomi, majd hazafias magyar dalt énekelt, mely merész és egyben megkapó átmenettel a „Szózat“-ba csapott át. *Fischer* Gyula dr. főrabbi lendülettel teljes, invokáczióval kezdődő s bravuros kézzel megszerkesztett orácziót mondott, mely elementáris erővel hatott az óriási közönségre. A szép ünnep a Hymnusz eléneklésével ért véget. Az istentisztelet után a hitközségi tanácsterembe vonultak az izr. hitközség képviselői és a nap emlékét megörökítendő, millenniáris ülést tartottak. *Pfeiffer* dr. elnök vázolta

lelkes szavakban a mai nap örömét s utalva az imént lefolyt gyönyörű templomi ünnepre, a magyar nemzet szabadelvűségét aposztrofálva, megörökítendőnek véli a mai nap emlékét, mely lelkesítse, buzdítsa késő jövendőkre is a mindig hazafias magyar zsidóságot. A képviselők éljenzéssel fogadták az elnök előterjesztését, melyhez *Lasz* Samu is hozzájárult, kikerekítve a megörökítendő momentumokat. *Tauber* Károly szintén örömmel járul hozzá a hallottakhoz s szép szavakkal adózik Fischer dr. főrabbi nagyhatású hazafias beszédeért, melyet a hitközség *Gutmann* Lipót dr. indítványára kinyomat és így csatol millenniáris ülésének jegyzőkönyvébe.

Komárom. Komáromban május hó 9-én ünnepelték meg a zsinagógában a millenniumot. Az istentiszteleten *Sárközy* főispánnal élén a vármegye és *Tátray* polgármesterrel a város egész tisztikara, nagyobbrészt díszmagyarban, továbbá a helyőrség tisztikara, a reform. és evang. felekezetek, egyesületek, stb. jelentek meg. *Kurzmann* Samu főkántor ez alkalomra szépen megzenésített 116. zsoltárának éneklésével a 40 tagból álló vegyeskar nyitotta meg az ünnepélyt. A szóló-részeket maga a szerző adta elő ismert művészetével. Az ének befejeztével *Schnitzer* Ármin dr. főrabbi magasan szárnyaló hazafias beszédet mondott, mely ebből a mondásból indult ki: „Dicsőítsétek ti népek mind, hogy rajtunk valósult meg Isten kegyelme." A maradandó hatást keltett pompás beszéd után az énnekkar és a közönség a Hymnuszt énekelte.

Beszterczebánya. Beszterczebányán a zsidóság május hó 10-iki millenniumi hálaadó istentiszteletére az ev. templomból vonult fel a hallgatóság, még pedig felekezeti különbség nélkül. Az ünnepi szónoklatot *Lenke* Manó dr. főrabbi mondotta, ki igen szerencsésen egyeztette össze a magyar zsidóság multját a nemzetével. Az énekrészekről *Merson* kántor gondoskodott.

Székes-Fehérvár. Székes-Fehérvárott emlékedett millenniáris ünnepséget rendezett a hitközség május hó 10-ikén a feldíszített zsinagógában, a hol a város és megye színe-java és fejei voltak együtt. A hallgatóság nemzeti színű borítékban programmot kapott, melyben benne volt a *Steinherz* dr. főrabbi szerkesztette alkalmi ima héber és magyar szövege is. Az ünnepség zenei és ének részéről *Schlomm* Dávid főkántor gondoskodott, az ünnepi szónok pedig *Steinherz* Jakab dr. főrabbi volt, a ki igen találóan a nemzeti jólét négy feltételéről beszélt és a bevezetésben Orosz- és Magyarország között vont párhuzamot, végül pedig Magyarország utolsó törvénykezési aktusáról beszélt. A hallgatóság soraiból, hol a megye és város vezérférfiai is jelenvoltak, többször kiáltották közbe az úgy van-t és éljen-t.

Kalocsa. Kalocsán istentisztelettel egybekötött iskolai ünnepélyt rendezett a zsidó hitközség május hó 10-én, nagy és díszes közönség

jelenlétében. A feldíszített iskolában kezdték az ünnepet, a hol *Szántó* Lajos dr. iskolaszéki elnök lelkes beszédben figyelmeztette a gyermekeket hazaszeretetre. Ezután a gyermekek felváltva szavaltak és hazafias énekeket adtak elő *Goldstein* Jakab ig.-tanító vezetése alatt. Miután ismételten méltatták az ünnep jelentőségét, a gyermekek *fogadalmat* tettek a hazaszeretetre. Az iskola-ünnepély után a gyermekek zászlósan a zsinagógába vonultak, a hol *Schwelb* Mór rabbi szép beszédjét hallgatták meg és a Hymnuszt énekelték.

Fogaras. Fogarason május hó 10-én a zsidó iskola, valamint a templom szép ünnepélyek színhelye volt. Az iskolai ünnepély programmja 23 pontból állott, mely a Hymnusz eléneklésével kezdődött és a Szózattal végződött. Az iskolai énekkar vezetője *Altmann* tanító, a többi ünnepségek rendezője *Klein* Márk tanító volt, ki értekezéssel és felolvasással vett részt az ünnepélyben. Ezt követte a templomi ünnepély, hol *Jordán* Sándor dr. rabbi remek beszédben méltatta a millenniumot, *Rosengarten* József kántor pedig alkalmi énekkel emelte az ünnepély jelentőségét. Mindkét ünnepélyben nagy és díszes közönség vett részt. Itt, a románság közepette, iskolánk és templomunk bázisai a magyarságnak és hazafias öröm töltheti el minden jó magyar szívét, kik említett millenniumi ünnepélyeknek szem- és fültanúi is voltak.

Nagy-Kikinda. Nagy-Kikindán a zsidó iskola és a hitközség is rendezett millennáris ünnepélyt. A május hó 10-én d. e. 10 órakor tartott ünnepélyes istentiszteleten a zsidó templom zsúfolva volt a díszesnél díszesebb nemzsidó közönséggel. Ott volt a többek között a város polgármestere, a huszárezred tisztikara díszben, a törvényszék, a járásbíróság, a gimnáziumi és a polgári iskola tanári testülete s még több más testület. Néhány zsoltár eléneklése után *Rosenstein* Mór dr. főrabbi a millennium magasztos jelentőségéről beszélt oly fenkölten, hogy végeztével mindenki a szónok üdvözlésére sietett.

Esztergom. Az esztergomi feldíszített zsinagógában május hó 10-én rendezett millenniumi hálaadó istentiszteletre a megyei és városi tisztikar magyar díszruhában s a katonai hatóságok is megjelentek. Orgonaszóval, *Friedmann* főkántor vegyes-kar kísérettel bevezetőül a „Ma tovu"-t énekelte, a melyet a 125. zsoltár követett, a Hymnusz dallamára megzenésítve. A karban Berényi Gyula dr.-né és Scheiber Izidorné is énekelt. A tórák kitétele után *Weisz* dr. főrabbi hazaszeretettől áthatott, szónoklati szépségekben gazdag beszédet mondott, a melyet imával fejezett be. A magyar szövegű és a Szózat dallamára fogott 126. zsoltár eléneklése után az ünnepet a Hymnuszszal fejezték be, melyet az egész közönség is állva, egy szívvel-lélekkel énekelt.

Szombathely. Szombathelyen a község, mint felekezet, május hó 10-én d. e. 11 órakor tartotta meg ünnepélyes istentiszteletét, melyen

a megyei és városi hatóságok teljes számban, a törvényszéki elnök és egyéb hivatalok képviselői is résztvettek. A Szózat, Káldy egy régi éneke s a 67. zsoltár után *Bernstein* Béla dr. főrabbi hatalmas ünnepi beszédet mondott, Ex. 20. 18a. versét véve alapjául, melynek során Izráel és a magyar nép történetének hasonlóságát fejtegette. Utána a 111. zsoltár imája és a Hymnusz következett.

Sümeg. Sümegen május hó 10-én ünnepelte meg a zsidó hitközség a millenniumot. Előbb a Flórián-téren volt istentisztelet a szabad ég alatt, melyet a katholikusok prépostja rendezett. Innét az egész gyülekezet: egyletek, iskolák, iparos-körök, katholikus nőegylet, vörös kereszt egylet, a zsidó templom udvarára ment, a hol a szentírástartóval díszes sátor volt felállítva. A zsidó istentisztelet szintén a szabad ég alatt, több ezer ember jelenlétében folyt le, a kikhez *Kronberger* Jakab rabbi intézett lelkesítő magyar beszédet. Az istentisztelet után a dalárda és a reáliskolai énekkar a kath. kántor vezetése alatt és egy kath. reáliskolai tanár harmónium-kísérete mellett énekelték a Szózatot és a Hymnuszt. Este fáklyásmenet volt, melyen a zsidó hitközség legbuzgóbb tagja *Székely* Albert dr. tartotta óriási hatás mellett az ünnepi beszédet a polgári olvasókör erkélyéről.

Nyiregyháza. A nyiregyházai status-quo hitközség úgy az iskolai mint a templomi ünnepélyét azon nagy eseményhez méltóan, melynek szentelve volt, tartotta meg május hó 10-én. A hálaadó istentisztelet alkalmából a templom szépen fel volt díszítve nemzeti színű draperiával, pálmákkal, babérkoszorúval. A bejáratnál tiszta fehér ruhába öltözött iskolás lányok sorfalat képeztek, mindegyiknek egy-egy nemzeti színű zászló a kezében. Az istentisztelet a gyermekek „Hymnusz“ énekével kezdődött, ezután *Friedmann* Károly főrabbi a nyitott frigyláda előtt a hazáért, királyért ez alkalomra írt héber imát mondott. Erre a Szegő-féle zsoltárt énekelték, melyet *Lieber* Saul kántor ügyesen zenésített meg. Az istentiszteleten jelen voltak: *Kállay* András főispánnal a megyei hatóságok, *Megyeri* Géza törvsz. elnök, kuriai bíró s az egész törvényszék, *Martinyi* József főgimnáziumi igazgatóval a tanári kar, *Bencs* László polgármesterrel a városi hatóságok, számos egylet, stb.

Mohács. Mohácson a zsidó hitközség drága szőnyegekkel, nemzeti zászlóval, czímerrel diszített, fényesen kivilágított zsinagógában tartotta május hó 10-én a millennáris hálaadó istentiszteletet, melyen a város színejava, felekezeti különbség nélkül jelent meg. Az előkelő közönség soraiban ott voltak: *Stajevics* János országgyűlési képviselő, *Németh* Lipót volt képviselő, *Tornai* Gyula járásbiró, a legtöbb hivatalok és egyletek képviselői. *Novics* kántor éneke után *Flesch* Ármin dr. főrabbi egy órai szónoklatban ismertette Magyarország ezeréves történetét, különös tekintettel a Mohácsnál lefolyt gyászos emlékű háborúra. Igazi retorikai

művészettel emlékezett meg az uralkodó és a nemzet közti szerencsés viszonyról. A hazafias szellemű ünnepi beszéd annyira felvillanyozta a hallgatóságot, hogy éljenezni kezdtek.

Csongrád. Csongrádon május hó 10-én a zászló-díszbe öltözött zsinagógát színültig megtöltötte a város színe-java felekezeti különbség nélkül, abból az alkalomból, hogy ott a hitközség millenniumi hálaadó istentiszteletet rendezett. Az ünnepélyt a Szózat eléneklésével nyitották meg. Ezt követte *Büchler* Márton rabbi nagyszabású beszéde, mely olyan hatást keltett, hogy a nép nem tekintve, hogy templomban van harsány éljenzésre fakadt.

Losoncz. A losonczi izraelita hitközség templomában május hó 10-ikén fényes millenniumi istentiszteletet tartott, a melyen a város összes hatóságai, egyletei, az evang. és a reform. egyházak lelkészei és képviselői megjelentek. A hitközség főrabbija, *Spira* Salamon dr. gyönyörű hazafias alkalmi beszéde emlékezetes marad a város közönsége előtt. Nagy tetszéssel hallgatták *Ernszter* K. főkántor zsoltárénekét, valamint a szabatosan előadott „Hymnusz"-t is. A templom teljes nemzeti díszben volt, valamint a közönség is nagyobbára nemzeti színű kokárdákkal jelent meg.

Eger. Egerben a zsidó hitközség május hó 10-én tartotta meg a hálaadó isteni tiszteletet. Ez alkalommal a templom színültig megtelt ünneplő előkelő közönséggel. Ott voltak a megye főtisztviselői *Kállay* dr. főispán vezetése alatt, a törvényszék *Kósa* kir. táblabíró vezetése alatt, a 60. gyalogezred tisztikarát *Micsevits* őrnagy vezette, a városi tanácsot *Grónay* polgármester, a reáliskolát *Groszhauer* igazgató, szóval a megyei és városi előkelőségek jelen voltak. *Schwartz* Miksa dr. nagyhatású beszédet mondott, mely maradandó benyomást tett.

Eperjes. Eperjesen a kongr. és orth. hitközség, meg mindkét hitközség iskolája rendezett május hó 10-én millennáris ünnepet. A kongresszusi hitközség templomában a kántor éneke és a dalárda hazafias dalai után *Austerlitz* dr. főrabbi ecsetelte az ünnep jelentőségét. A magasan szárnyaló hazafias beszéd igen jó hatást tett a jelenvolt megyei és városi hatóságok képviselőire és számos főúrra is. Az ünnepélyt a dalárda éneke zárta be. Az orthodox hitközség zsinagógájában *Fürst* Zsigmond főrabbi héber szövegű imát mondott a magyar haza, királya és népe jóléteért.

Czegléd. Czegléden is méltó módon ünnepelte meg május hó 10-én a zsidóság hazánk ezeréves fennállását. Az ünnepélyre annyi keresztény résztvevő jelentkezett, hogy az istentiszteletet, bár a zsinagógát erre az alkalomra díszítették fel, szabad ég alatt kellett megtartani. A felekezetek papjaikkal jelentek meg és a több ezer főre rugó tömeg megkérte az ünnepi szónokot, *Feldmann* József dr. főrabbit, hogy a szabadban

beszéljen. A zsidó pap eleget is tett a kérelemnek és olyan fennen szárnyaló hazafias beszédet mondott, hogy többször zajosan éljenezték.

Félegyháza. Félegyházán az izlésesen feldíszített imaházban, mely zsúfolásig megtelt notabilitásokkal, a hitközség millenniumi hálaadó istentiszteletet rendezett május hó 10-én. Jelenvoltak ezen: *Holló* Lajos dr. országgyűlési képviselő, a honvéd tisztikar *Tanninger* György vezetése alatt, a városi hatóság, a gimnáziumi és képezdei tanári kar, a 48-as kör, a református és orth. hitközség küldöttségei stb. Az ünnepély bevezető imával vette kezdetét, mely után a 118. zsoltárt énekelte a kar *Markisohn* kántor vezetése alatt. Majd kiemelték a tórákat a frigyszekrényből, miket *Adler* Illés rabbi ünnepi imája után a kórus éneke mellett visszahelyeztek. Ezután *Adler* Illés főrabbi lelkesültségtől áthatott, hazafias érzelmekkel telt ünnepi beszédet mondott, a beszédet befejező könyörgés sok férfi és nő szeméből csalt ki könyeket. A nagyhatású beszéd után rázendült a kórus „Hymnusz" éneke, melyet a közönség az énekkarral együtt énekelt. Az impozáns lefolyású ünnepély után a hitközség képviselő-testülete millenniumi díszgyűlést tartott.

Szolnok. Szolnokon a millenniumi istentisztelet május hó 10-ikén nagy ünnepségek közt folyt le. A hatóságok fejei és a notabilitások teljes számban megjelentek a nemzeti színnel bevont templomban, mely zsúfolásig megtelt. Ott voltak: *Almássy* Géza cs. és kir. kamarás főispán, *Bagossy* Károly alispán, úgy is mint a református egyház főgondnoka, *Örley* Béla törvényszéki elnök a bírói karral, *Füredi* Izidor vasúti ellenőr, *Okolicsányi* István kir. tanácsos, közjegyző, a tanári kar. Ezenkívül sok megyei és városi tisztviselő, állami hivatalnok, számos közöshadseregbeli és csendőrtiszt. Az istentisztelet a Hymnusz eléneklésével vette kezdetét. A nyilt frigyszekrény előtt *Hoffer* Ármin dr. rabbi rövid imát mondott. A hazafias beszéd oly lelkesedésre ragadta az összes jelenvoltakat, hogy az istentisztelet végeztével a karral együtt énekelték a Szózatot.

Kőszeg. Kőszegen a feldíszített zsinagógában ünnepelte a zsidó hitközség május hó 10-ikén Magyarország ezeréves fennállását. Az istentiszteletre megjelent a városi képviselőtestület teljes számban; a katonai alreáliskola *Vidos* tábornokkal és *Schuppler* főparancsnokkal, a tűzoltóság stb. A közönség egyrésze az udvaron volt kénytelen szorongani. A sort a Hymnuszszal nyitották meg, ezt egy zsoltár eléneklése és *Wiener* Márk dr. főrabbi pompás ünnepi beszéde és imája követte, melyek általános tetszésre találtak. Az énekrészekről *Klein* Jakab, Bauer bécsi zenetanárnak egy tanítványa, gondoskodott.

Kun-Szent-Márton. A kunszentmártoni orth. hitközség már május hó 7-én rendezte hálaadó istentiszteletét, mert ünnepi szónoka, *Stein* Miksa, szent-miklósi haladó-párti rabbi, május hó 10-dikén másutt

volt elfoglalva. Az ünnepséget az iskolában kezdték, hol a gyermekek szavaltak, *Hubert* Béla tanító pedig ez alkalomhoz mért felolvasást tartott. Ezt követte az istentisztelet, melyen *Stein* Miksa hazafias szellemű magyar beszédet mondott, a zsidóság egysége mellett érvelvén. Az istentiszteleten a polgármester, a városi előljáróság és testületek is jelen voltak.

Kaposvár. Kaposvárott szépen ünnepelte meg a zsidóság a millenniumot. A hitközség tagjai számára május hó 10-én tartották meg az ünnepélyes istentiszteletet a főispán, alispán, megyei és katonai hatóságok stb. jelenlétében. A hatalmas ünnepi szónoklatot *Herczog* főrabbi mondotta.

Nagy-Károly. A nagy-károlyi „status quo" hitközség feldíszített templomában május 10-én rendezett millenniáris hálaadó istentisztelet a kántor zsidó énekével kezdődött. Majd *Fürth* Ferencz főrabbi lépett a szószékre, a melynek hátterében volt a nemzeti színű szalagokkal feldíszített irásszentély. A főrabbi $^3/_4$ óráig beszélt magyar nyelven s mindenkit elragadott ékesszólásával. Annak fejtegetéséből indult ki beszéde, hogy miért kétszeresen hálaünnep a millennium a magyar zsidóságra nézve. Gyönyörű imával fejezte be beszédét. Megtörtént az a templomban szokatlan dolog, hogy a különböző vallásfelekezetű hallgatók kétszer is megéljenezték a szónokot. Ezután a közönség felállva énekelte el a „Hymnus"-t és „Szózat"-ot.

Szentes. A szentesi hitközség május hó 10-én iskolában és templomában ünnepelte hazánk ezeréves fennállását. Az iskolai ünnepélyt hálaadó istentisztelet előzte meg. Az ünnepély iskolában lefolyt részének három kimagasló pontja volt. *Polácsek* Albert dr. iskolaszéki elnök hazafias beszéde, *Fodor* Dávid, meg *Feldmann* Samu tanítók alkalmi értekezése. A növendékek alkalmi szavalatokkal és összevágó karénekekkel emelték az ünnepély sikerét. A szentesi izr. hitközség édes hazánk ezeréves fennállásának megörökítése czéljából *Sugár* Ármin elnöklete alatt tartott képviselőtestületi ülésében 500 frt helyi alapítványt létesített, 500 frttal az országos közalaphoz járult hozzá és díszistentiszteletet tartott felékesített zsinagógájában. Itt Szentes városának színejava, így a főispán, az alispán az egész megyei tisztikarral, a polgármester a városi tisztikarral, a kir. járásbíróság, az összes hatóságok egyházak, nőegyletek, tanári és tanítói testületek stb. megjelentek. Az ünnepély legkimagaslóbb pontja *Büchler* Márton csongrádi főrabbi emelkedett hazafias szellemű szónoklata volt. Úgy a szentesi dalegylet, mint *Rosenthal* Gyula kántor emelték az istentisztelet fényét.

Jászberény. A jászberényi zsidó hitközség május hó 10-én ünnepelte meg hazánk ezeréves fennállását. A tágas zsinagóga ez alkalomból a város színe-javával telt meg, kik között ott láttuk a városi hatóságot,

járásbíróságot, honvéd tisztikart stb. stb. A kántor által előadott énekrészek után *Büchler* Áron főrabbi mondott lendületes szónoklatot. Este a nagyszerűen kivilágított zsinagóga a város egyik legszebb látványosságát képezte.

Déva. Déván, a legvéresebb szájú románok által lakott megyében, május hó 10-én fényesen ünnepelte az egész zsidóság a millenniumi ünnepélyeket. Volt iskola-ünnepély és istentisztelet is. Az ünnepély iránt a legnagyobb érdeklődés mutatkozott, megjelentek a megyei, városi, állami hivatalok díszmagyarban, a katonai és tanhatóságok testületileg, mind ünnepi ruhában, számos egylet zászlaja alatt stb. Egy zsoltár eléneklése után *Herzog* Mór főrabbi oly hazafias beszédet tartott, hogy ez a dévai összes ünnepélyek fénypontját és beszéd tárgyát képezte.

Léva. A lévai izraelita hitközség az iskolában és templomban május hó 10-én tartotta millenniáris ünnepélyét. A templomi ünnepélyes istentiszteleten jelen voltak *Máriássy* István polgármester vezetése alatt díszmagyarban a város notabilitásai, a kegyesrendi tanárok, pénzügyigazgatóság, járásbíróság stb. tagjai. A templom zsúfolásig telve volt. Az ünnepély szintén a Hymnusz eléneklésével kezdődött és *Rosenbaum* Adolf kántor egy héber zsoltárt énekelt. Ezután következett *Liebermann* Jakab főrabbi emelkedett beszéde, mely maradandó hatást gyakorolt. Erre *Rosenbaum* Adolf kántor egy szép magyar zsoltárt énekelt el. Az ünnepély a Szózat éneklésével ért véget.

Sátoralja-Ujhely. A sátoralja-ujhelyi status-quo izraelita anya hitközség május hó 10-ikén lelkesen ünnepelte meg hazánk ezeréves fennállását. A hálaadó istentiszteleten a diadalkapunál szépen átformált főbejárat körül, melynek felírása a nemzeti színű alapon ez volt: „A hazáért és a királyért!“ óriási néptömeg gyűlt egybe, úgy, hogy nagy fáradságba került, míg az ember a feldíszített templomba juthatott. Az istentiszteleten a nagyszámú intelligens közönségen kívül az összes hatóságok képviselői megjelentek, így *Molnár* István főispán, *Matolay* Etele alispán, *Dókus* Gyula megyei főjegyző, *Dókus* Ernő országgyűlési képviselő. A templomi énekkar *Eibenschütz* kántor vezetése alatt rázendített a Hallelujára, majd pedig a Hymnuszt énekelte el. Erre *Weisz* Mór dr. főrabbinak fia megkapóan szép magyar beszédet mondott. Az énekkar a Szózat eléneklésével fejezte be a megható ünnepséget.

Nagy-Szent-Miklós. Nagy-Szent-Miklóson az iskolában és templomban ünnepelt a zsidóság május hó 10-ikén. A hitközség ünnepélyes hálaadó isteni tiszteletén az elemi iskola növendékei a Hymnuszt énekelték. A kántor zsoltárt adott elő, a mire *Vogel* Náthán főrabbi eszmékben gazdag gyönyörű alkalmi beszédet mondott, a melyet a jelenvolt községi és közigazgatási hatóságok tagjai nem győztek eléggé magasz-

talni. Az isteni tiszteletet nevezett főrabbi úr által nyitott frigyszekrény előtt elmondott megható imája és az iskolás gyermekek által elénekelt Hymnusz hangjai fejezték be.

Békés. A békési zsidó hitközség az ezredéves Magyarországot május hó 10-én az iskolában és zsinagógában egyaránt megünnepelte. Előbb tartották meg az ifjúság ünnepét és ezt követte a hálaadó istentisztelet, melyen a város valamennyi felekezetének intelligenciája: közhatóságok, járasbiróság, gymnázium tanári kara stb. megjelent. Szónokul Jászberényből *Büchler* J. Gyulát, a hires Juda Aszód unokáját hívták meg, a ki olyan pompás alkalmi beszédet mondott, hogy meleg óvációkban részesitették miatta.

Kisújszállás. Kisújszálláson a zsidóság az iskolában és templomban mondott hálát Magyarország ezeréves fennállásáért. Május hó 9-én a szépszámú vendégsereg jelenlétében iskolai ünnepély volt, hol *Krammer* S. tanító a magyarok történetéről tartott érdekes felolvasást; május hó 10-én pedig a hitközség imaházában rendeztek istentiszteletet, melyen a városi előljáróság, járásbiróság, a ref. egyház lelkészei és több városi kitűnőség is résztvett. *Weisz* József főrabbi igen szép alkalmi beszéddel és hálaadó imával lelkesítette és keltette áhitatra a figyelmes hallgatóságot.

Török-Szent-Miklós. Török-Szent-Miklóson a zsidók nagy fénynyel ünnepelték meg a millenniumot. Templomukat, iskolájukat, községházukat fellobogózták. Május hó 9-én a zsidó elemi iskola és a polgári fiúiskola zsidó növendékei hálaadó istentiszteletre gyűltek össze, mely a muszaf imából és *Stein* Miksa rabbi szép alkalmi szónoklatából állott. Az iskolában a kiadott programm értelmében ünnepeltek. Május hó 10-én d. e. tartották a hitközség hálaadó istentiszteletét, melyen *Sáfrány* kántor a matovut, a hanószentsuot, a zsidó dalárda a Hymnuszt és a Szózatot a polgári iskola növendékei énekelték. *Stein* Miksa rabbi emelkedett szellemű ünnepi beszédet és szép imát mondott.

Sepsi-Szent-György. Sepsi-Szent-Györgyön a háromszék vármegyei zsidó hitközség május hó 10-ikén a városháza dísztermében tartotta meg hálaadó istentiszteletét, melyen úgy az ottani, mint a megyebeli hitközségi tagok nagy számmal jelentek meg. *Oesterreicher* H. Ignácz, az új kántor héber imája nyitotta meg az ünnepélyt, ezt a gyermekkar Hymnusza követte, majd a főkántor magyar ünnepi beszéde, mely hazafias szellemével és a magyarországi zsidóság helyzetének rajzolásával kedvező benyomást keltett. A gyermekkar azután a Szózatot énekelte. Végül a kántor héber emlékimát mondott Kossuth Lajosért, mint a város díszpolgaráért. Az istentisztelet — mely azért folyt le a városházán, mert a zsinagóga épülőben van — a keresztény hallgatóságban is igen jó hatást keltett.

Körmend. Körmenden a zsidó hitközség május hó 9-ikén iskolai, 10-ikén pedig templomi ünnepélyt rendezett. Az iskolai ünnepélyhez a kokárdás és érmes gyermekek zászlók alatt a templomba vonultak, mely — mivel a zsidó iskolának sok a keresztény növendéke — zsúfolásig megtelt az érdeklődő szülőkkel, a kikhez a város intelligenciájának javarésze is tartozik A gyermekek a Szózatot és Hymnuszt énekelték, továbbá költeményeket és történeti részleteket szavaltak. *Ehrlich* rabbi lendületesen méltatta a nap jelentőségét és imát mondott a frigyláda előtt. Beszéltek még *Kohn* Jenő, *Blau* Samu és *Wurmfeld* tanítók igen csinosan. — A május hó 10-iki hitközségi hálaadó istentiszteleten *Ehrlich* rabbi tartalmas ünnepi beszédet mondott, a templomi kar a 43. és 133. zsoltárokat, továbbá a Hymnuszt énekelte.

Deés. A deési orth. hitközség május hó 10-ikén ünnepelte meg feldíszített zsinagógájában a millenniumot. A kántor a Matuvot és 3 zsoltárt, az ifjúság pedig pedig az udvaron felállított fuvózenekar kísérete mellett a Hymnuszt énekelte. Mikor *Paneth* rabbi a frigyládát kibontotta, hogy az alkalmi imát elmondja, a 46-ik honvédezred díszszázada az udvaron imára vezényeltetett és ennek végeztével sortüzet adott. Ugyanaz a katonai tisztelgés ismételtetett, mikor a kántor Hanószen t'suo-o imát héberül és magyarul elmondotta. Végül az ifjúság elénekelte a Szózatot s a katonaság zeneszóval elvonult a térparancsnok előtt. A zsinagógai ünnepélyen részt vett *Bornemissza* Károly br. főispán, *Torma* Miklós dr. alispán, *Bándy* megyei főjegyző, *Simó* tanfelügyelő, *Szilágyi* Albert polgármester, *Stingli* főkapitány. A tisztikar *Deák* Zsigmond térparancsnok vezetése alatt, a törvényszék, ügyészség, jbíróság, telekkönyvi hivatal *Balázs* Máthé törvényszéki elnök vezetése alatt, a pénzügyigazgatóság *Kecskés* igazgatóval, a Szamosvölgyi vasut *Maléter* Zoltán igazgatóval. A templomi ünnepély után a község díszülést tartott és elhatározta, hogy új templomot és iskolát épít.

Nagy-Kanizsa. Nagy-Kanizsán a zsidó hitközség május hó 10-kén tartotta meg a zsinagógában az ezredévi hálaadó istentiszteletet, melyen felekezeti különbség nélkül óriási közönség jelent meg s a városi törvényhatóság, katonaság és egyletek testületileg képviselték magukat. Az énekrészeket *Kartsmaroff* Leon főkántor látta el karral, ünnepi beszédet pedig, mely merész szárnyalás után ódaszerű imában végződött, *Neumann* Ede dr. főrabbi mondott.

Keszthely. A keszthelyi zsidó hitközség Magyarország fennállásának ezredik évfordulóját május hó 10-dikén megünnepelte az ünnepi fényt öltött zsinagógában, melyet felekezeti különbség nélkül színültig megtöltött a közönség. *Nagy* István városi bíró vezetése alatt megjelent a városi előljáróság, a járásbíróság, a főszolgabírói hivatal, a honvéd tisztikar, a főgymnázium, a gazdasági tanintézet tanárikara, a

népoktatási intézetek tantestületei, az iparos és kereskedő ifjak egyletei, a posta- és adóhivatal személyzete stb. *Lőwinger* főkántor Matovu imája kar kísérettel nyitotta meg az ünnepélyt, ezután *Schwarz* Mór dr. rabbi, kit az előljáróság erre a czélra meghívott, tartalmas és magasröptű ünnepi beszédet mondott, melylyel olyan hatást keltett, hogy az áhitatos hallgatóság megéljenezte és sokan igyekeztek őt személyesen is üdvözölni. Azután a nyitott írástartó előtt ihletett ima és végül a Hymnusz következett.

Sopron. Sopronban az iskolában és zsinagógában rendezett a hitközség millenniris ünnepélyt. A kongr. hitközség templomát a május hó 10-én tartott hálaadó istentisztelet alkalmával a vármegye, a város, hatóságok, hadtestparancsnokság, egyletek stb. képviselői töltötték meg. Főispán, alispán, polgármester, főügyész, kir. tanfelügyelő, tábornok, honvédezredes, mind ott voltak. *Pollák* Miksa dr. főrabbi költői lendülettel elmondott beszéde és az ujonnan szervezett énekkar által előadott énekek az ünnepélyt magas színvonalra emelték.

Máramaros-Sziget. Máramaros-Szigeten az orth. és a szefard hitközség is megünnepelte hazánk ezeréves fennállását május hó 10-én. A zsinagógákat zöld galyakkal és nemzeti zászlókkal díszítették fel. Az orth. templomban a matuvot és több zsoltárt énekeltek el. *Teutelbaum* Lipót főrabbi pedig az írástartó előtt imát adott elő. Végül a kántor a hanoszen tesuot és több zsoltárt adott elő. A szefard templomba a közönség az orthodoxoktól jött át a város nagy uraival. Itt héber és magyar szövegü programmot osztottak ki. A matovu és egy zsoltár eléneklése után két tórát vettek ki, ezután *Schmitz* József vallástanár a programmból felolvasta a magyar imát. Az istentisztelet a Hymnus elénekléséve ért véget. Méltán örömmel tölthet el minden magyar embert, hogy Máramaros-Szigeten az a nagyrészt idegennek tartott zsidóság is szívvel-lélekkel ünnepelte meg hazánk ezeréves ünnepét s a kik a máramarosi zsidóság „sötétebb színezetű“ zömét ösmerik, azok méltányolni fogják tudni azt is, hogy micsoda haladást jelent, mikor az orth. zsinagógába nemzeti színű zászlókat visznek be.

Ujpest. Ujpesten a millennium istentisztelet nagy ünnepséggel ment végbe május 10-én. A hatóságok fejei és az intelligenczia nagyobb része jelen voltak a pompásan feldíszített zsinagógában. Az ünnepély kezdődött Ma-Tovu énekkel, elénekelték azután Kölcsey Hymnuszát és a 126. zsoltár-szakaszt. Az ünnepi szónoklatot *Lichtmann* Mór dr. rabbijelölt tartotta, ki az egész közönséget hazafias szellemű beszédével elragadta, *Weisz* Jakab főkántor pedig énekkarával emelte az ünnepély jelentőségét. A királyért és hazáért mondott ima után Vörösmarty Szózata következett, melylyel a hálaadó istentisztelet véget ért.

Gyulafehérvár. A gyulafehérvári hitközség az oláh végvidéken impozánsan ünnepelte meg május hó 10-én a millenniumot. A díszbe öltöztetett új zsinagógában *Duldner* József főkántor a gymnáziumi ifjúsággal bővített énekkarral rázendített a Mizmór leszódóh imára. Az alkalmi szónoklatot *Fischer* Sándor főrabbi választott szép szavakban — hazánk zengzetes nyelvén — mondotta el. Különösen szép volt a nemzeti trikolor magyarázata. Végül lendületes imát mondott. Az istentiszteletet a Hymnuszszal fejezték be. A templomban jelen voltak: az izr. hitközség előljárósága *Fónás* Adolf elnökkel, az iskolaszék dr. *Deutsch* Mór iskolasz. elnökkel, *Novák* Ferencz kir. tanácsos polgármester a városi tanácscsal, *Mohay* Sándor dr. orsz. képviselő, *Imes* Jákó kanonok városi plébános, a helyőrség ezredese a tisztikarral, *Nemes* Sámuel kir. törvényszéki elnök a törvényszék-, járásbíróság-, az adóhivatallal, *Téri* Ödön dr. kir. közjegyző, a r. kath. főgymnázium képviselve *Nagy* Géza tanár által, szóval a város összes notabilitása.

Apatin. Az apatini zsidó iskolában május 9-én ünnepelték meg hazánk ezeréves fennállását. Reggel 7 órakor a nemzeti színű zászlókkal, virágokkal díszített zsinagógába vonult fel az ifjúság, a hol díszes közönség gyűlt egybe. Képviselve volt a szolgabíróság, járásbíróság, előljáróság, iskolaszék, óvoda, a kincstári erdőhivatal, közjegyzőség, Dunagőzhajózási társaság és megjelent *Kék* Lajos dr. orsz. képviselő is nejével. A tanuló ifjúság, tanítói kar és az iskolaszék, *Weidmann* Vilmos dr. elnökkel élén nemzeti jelvényeket viseltek. Az ünnepélyt *Weidmann* Vilmos dr. iskolaszéki elnök nyitotta meg meleg, szívből fakadt szavakkal, méltatván az ünnep jelentőségét és kezében a tórával esküt tett, hogy ezután is hazafiak leszünk. A kántor zsoltárt, az ifjúság pedig a Hymnuszt énekelte. A zsinagógából kijövet az egész gyülekezet a tanulókkal együtt csatlakozott a községi elemi és polgári iskolák növendékeihez, a kik a katholikus templomba mentek istentiszteletre. A tulajdonképeni iskolai ünnepélyt a miniszterium által előírt szavalatokkal, történelmi és földrajzi előadásokkal az elemi iskolákkal együtt tartották meg, mint a testvérisülés ünnepét. A zsidó iskolának két növendéke szavalt.

Az első kötet tartalma.

OSZK

Oldal

Előszó . . . . . V—XXIV

I. Bevezetés 1

II. A magyar király, királyné és királyi család az ezredik évi ünnepen 37

1. A kiállítás megnyitásán 45
2. A magyar kir. operaház díszelőadásán 53
3. A hálaadás napján 57
4. Az új műcsarnok felavatásán 59
5. Stefánia özvegy trónörökösné a lelenczházban 62
6. A király a katonák előtt 62
7. Estély az udvarnál 64
8. A király a Vígszínházban 68
9. Erzsébet királyné a kiállításon 68
10. A király a Nemzeti Színházban 70
11. A király a nép között 73
12. Örömre gyász 75
13. A királyi palota alapkő-letételénél 76
14. A magyar nemzet hódolata 80
15. A királyi kegyelem 81
16. A király távozása a székes fővárosból 82
17. A Vaskapu megnyitásán 83
18. A Ferencz József-híd megnyitásán 89
19. A kiállítás és az ezredik évi ünnepségek berekesztése . . . 95

III. A magyar nemzet ünnepe 99

1. Hozsanna 101
2. Az ünnep előzményei. Az országgyűlés és az országos bizottság munkálkodása 103
3. Az országos nemzeti kiállítás 133
4. A kiállítás megnyitása 137
5. Az operaház díszelőadása 144
6. A kiállítás leírása 145
7. A hálaadás ünnepnapja 158

Oldal

8. Az új műcsarnok felavatása 162
9. A magyar szent korona és a koronázási jelvények az ezredik évi ünnepen 164
10. Hódolat a király előtt 168
11. A honalapítás évezredes emlékének törvénybe igtatása . . . 190
12. A kiállítás és az ezredik évi ünnepek berekesztése 220

IV. Az egyházak ünnepe. 239

1. Dr. Vaszary Kolos bibornok, herczegprimás beszéde az ezredévi hálaadó isteni tiszteleten, 1896. május 3-án 241
2. Bevezetés 247
3. XIII. Leo pápa körlevele 249
4. Dr. Vaszary Kolos bibornok, herczegprimás 1895. Karácsony szent ünnepére kibocsátott pásztorlevele 261
5. Dr. Vaszary Kolos bibornok, herczegprimás 1896. ápr. 14-én kibocsátott pásztorlevele 269
6. Dr. Schlauch Lőrincz bibornok, nagyváradi püspök 1895. Karácsony szent ünnepére kibocsátott pásztorlevele 273
7. Dr. Schlauch Lőrincz bibornok, nagyváradi püspök 1896. Fehérvasárnap kibocsátott pásztorlevele 281
8. Rimely Károly beszterczebányai püspök körleveléből . . . 291
9. Dr. Zalka János győri püspök körlevele: *a)* a papsághoz; *b)* a hívekhez 293
10. Bende Imre nyitrai püspök körlevele 299
11. Troll Ferencz pécsi káptalani helyettes körlevele: *a)* a papsághoz; *b)* a hívekhez 303
12. Dr. Steiner Fülöp székesfehérvári püspök körlevele: *a)* a papsághoz; *b)* a hívekhez 307
13. Schuster Konstantin váczi püspök körlevele 313
14. Báró Hornig Károly veszprémi püspök körlevele 317
15. Dr. Vályi János eperjesi g. kath. püspök körlevele . . . 327
16. Firczák Gyula munkácsi g. kath. püspök körlevele . . . 331
17. Császka György kalocsai érsek körlevéle 335
18. Dessewffy Sándor csanádi püspök körlevele 341
19. Lönhart Ferencz erdélyi püspök körlevele 345
20. Dr. Samassa József egri érsek körlevele 349
21. Bubics Zsigmond kassai püspök körlevele: *a)* a papsághoz; *b)* a hívekhez 359
22. Meszlényi Gyula szathmári püspök körlevele 381
23. Szmrecsányi Pál szepesi püspök körlevele 385
24. Popu Péter lugosi káptalani helyettes körlevele 391
25. Pável Mihály nagyváradi g. kath. püspök körlevele 393
26. Szabó János szamosujvári g. kath. püspök körlevele . . . 395
27. Fehér Ipoly pannonhalmi főapát körlevele: *a)* a papsághoz; *b)* a hívekhez 397
28. Dr. Kuncz Adolf prémontrei-rendű csornai prelátus és prépost körlevele 407
29. Vajda Ödön ciszterczi-rendű zirczi apát körlevele 411
30. Román Miron nagyszebeni g. kel. román érsek körlevele . . 417

Oldal

31. Opacsics Germán bácsi g. kel. szerb püspök körlevele . . . 423
32. Magyarevits Jeremiás g. kel. szerb püspök körlevele . . . 425
33. Baltik Frigyes dunáninneni ág. hitv. ev. püspök körlevele . 427
34. Gyurátz Ferencz dunántúli ág. hitv. ev. püspök körlevele . . 431
35. Sárkány Sámuel bányai ág. hitv. ev. püspök körlevele . . . 435
36. Zelenka Pál tiszai ág. hitv. ev. püspök körlevele 439
37. Müller Frigyes erdélyi ág. hitv. ev. püspök körlevele . . . 443
38. Dr. Szász Károly dunamelléki ev. ref. püspök körlevele . . 447
39. Antal Gábor dunántúli ev. ref. püspök körlevele 451
40. Kiss Áron tiszántúli ev. ref. püspök körlevele 457
41. Szász Domokos erdélyi ev. ref. püspök körlevele 459
42. Az unitárius egyház ünnepe 461
43. A zsidó hitközségek ünnepe 465

Forrásul használtunk eredeti kéziratokat, folyóiratokat, egyidejű hirlapokat, egyházi, hatósági s iskolai jelentéseket, kiadványokat és egyéb nyomtatványokat.

ENDRÉNYI IMRE SZEGED.